

TOPLUMSAL FELAKETLER

Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

Editörler:

Doç. Dr. İsa KALAYCI

Doç. Dr. Kadriye ŞAHİN

TOPLUMSAL FELAKETLER

Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

Editörler:

Doç. Dr. İsa KALAYCI
Doç. Dr. Kadriye ŞAHİN

Yazarlar:

Serpil KALAYCI - Ergin SERTEL - Gazanfer KAYA - Hasan TUNCER
Muhammed Alptuğ HABİBOĞULLARI - Mehmet DURUEL - Mehmet MUTLU
Yasemin İNCEER - Mehmet Yusuf ÇELİK - Özge TOGRAL - Metin DORA - Soner AKIN
Mustafa Doğukan BAŞALAN - Ökkeş Oğuzhan BAŞALAN - Tarkan DÜZGÜNÇİNAR
Mehmet BAHAR - Tülay ATAY - Pınar DÖNER GÜNER - Bennur KOCA - İzzet ERDEM

E-ISBN: 978-625-382-116-6

DOI: 10.54637/vizetek.9786253821166

Copyright © Vizetek

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Vizetek Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketine aittir. Vizetek Yayıncılık'ın izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, elektronik, mekanik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap elektronik ortamda yayımlanmaktadır.
Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

Yayın Tasarımcısı / Koordinatörü: Seda AYGÜN

Kapak Tasarımı: Abdulkadir EMİROĞLU

Dizgi & Mizanpaj: Zeynep ERTUĞRUL

Yayın Tarihi: Aralık, 2025

Materyal Türü: Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

Elektronik Yayın Formatı: PDF

Elektronik Yayın Tipi: Adobe Ebook Reader

Seyranbağları Mah. İncesu Cad. 10/2 Çankaya/ANKARA

Tel.: (0312) 482 00 11

Web: www.vizetek.com.tr

E-mail: vizetekiayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika No: 41575

TOPLUMSAL FELAKETLER
Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

Editörler:

Doç. Dr. İsa KALAYCI
Doç. Dr. Kadriye ŞAHİN

2025

 Vizetek
Yayınclık

ÖN SÖZ

Kollektif hafıza, yalnızca ilerleme ve gelişme dönemlerinde yaşanan olaylarla değil, aynı zamanda toplumların sınındığı büyük kırılma anlarıyla da şekillenmektedir. Doğal afetlerden salgın hastalıklara, mikroorganizma faaliyetlerinden emtiya alımına, kıtlıklardan kitlesel göçlere kadar uzanan geniş bir yelpazede felaketler; insanlık tarihinin hem kırılganlığını hem de dayanıklılığını görünür kılmaktadır. Felaketlerin çok boyutlu niteliği, bu olguların yalnızca fiziksel bir yıkım olarak değil; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve psikolojik alanlarda da derin etkiler bırakan toplumsal süreçler olarak ele alınmasının zarureti göstermektedir.

Bu kitabın ortaya çıkışında belirleyici olan en önemli unsur, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan ve yakın tarihimizin en yıkıcı afetlerinden biri olan depremlerin yarattığı büyük insani ve toplumsal deneyimdir. Deprem, yalnızca mekânsal yıkımın değil, toplumsal hafızanın, gündelik hayat pratiklerinin ve akademik ilgi alanlarının da yeniden şekillenmesine neden olmuş; felaket araştırmalarına dair disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekliliğini açık biçimde ortaya koymuştur. Kitabın yazarlarının önemli bir bölümü bu felaketi doğrudan yaşamış ya da saha deneyimine tanıklık etmiş akademisyenlerden oluştuğu için eser, aynı zamanda bir akademik sorumluluk ve toplumsal bellek çalışması niteliği taşımaktadır.

Bu doğrultuda hazırlanan *Toplumsal Felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar* başlıklı bu eser; tarih, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, arkeoloji, sağlık bilimleri, turizm, iletişim ve kamu yönetimi gibi farklı disiplinlerden araştırmacıları bir araya getirerek felaketlerin çok yönlü etkilerini analiz eden kapsamlı bir çalışma ortaya koymaktadır. Kitabın bölümlerinde hem geçmiş dönem toplumlarının felaket deneyimleri hem de günümüzün küresel ve bölgesel kriz dinamikleri ele alınmakta; felaket yönetimi, toplumsal dayanıklılık, kültürel mirasın korunması, insan hareketliliği, halk sağlığı, etik sorunlar ve afet psikolojisi gibi kritik temalar bütüncül bir çerçevede değerlendirilmektedir.

Hititlerden Orta Çağ Avrupa'sına, Osmanlı'nın afet yönetimi pratiklerinden modern Avrupa'daki felaket-göç ilişkilerine; kültürel mirasın yeniden inşasından birinci basamak sağlık hizmetlerinin rollerine kadar geniş

bir zaman ve konu aralığını kapsayan bu kitabın amacı, felaketlerin yalnızca sonuçlarını değil, aynı zamanda toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü, devlet politikalarının nasıl şekillendiğini ve birey-toplum ilişkilerindeki kırılğanlıkları nasıl görünür kıldığını ortaya koymaktır. Ayrıca doğal afetlerin canlılar, ekosistemler ve kültürel varlıklar üzerindeki etkileri ile güncel afetlerin turizm, medya, kamu diplomasisi ve göç dinamikleri üzerindeki yansımaları da disiplinlerarası bakışla incelenmektedir.

Bu çalışmanın, felaket çalışmalarına ilişkin literatüre katkı sunmanın yanı sıra, gelecekte benzer süreçlerle karşılaşabilecek toplumlar için farkındalık oluşturması ve özellikle afet yönetimi, dayanıklılık stratejileri ve toplumsal hafıza çalışmalarında yeni tartışma alanları açması en önemli temennimizdir. Kitabın hazırlanmasında katkı sunan değerli yazarlarımıza; destekleri ve iş birlikleriyle bu eserin oluşmasına vesile olan tüm kurum ve araştırmacılara içtenlikle teşekkür ederken, bölümlerden sorumlu olduklarını da belirtmek isteriz.

Bu kitabı, felaketlerin gölgesinde yaşamını kaybedenlere, kırılğan toplumlar adına çaba gösterenlere ve bilimin ışığında daha dirençli bir gelecek kurmak için çalışan tüm araştırmacılara ithaf ediyoruz.

Hatay-2025

İsa KALAYCI & Kadriye ŞAHİN

KISALTMALAR LİSTESİ

BEO	: Babıâli Evrak Odası
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti Şifre
DH.EUM.6.Şb.	: Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube
DH.EUM.MTK	: Dahiliye Nezâreti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti
DH.İ.UM.EK	: Dahiliye Nezâreti İrade-i Umumi Ekleri
DH.TMIK.M.	: Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelat
İ.RSM.	: İrade Rüsûmat
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
Y.MTV.	: Mütenevvi Maruzât Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	
DOĞAL AFETLERİN CANLILAR ÜZERİNE ETKİSİ.....	11
	<i>Serpil KALAYCI</i>
2.BÖLÜM	
DİSTOİK FİLM SETLERİNİ ANDIRAN GEZEGENSEL FELAKETLER ÜZERİNE....	31
	<i>Ergin SERTEL</i>
	<i>Gazanfer KAYA</i>
3.BÖLÜM	
HİTİTLERDE VEBA SALGINI: DEVLET POLİTİKASI, KRİZ YÖNETİMİ VE İNANÇ ÜÇGENİNDE BİR FELAKET	48
	<i>Hasan TUNCER</i>
4.BÖLÜM	
BOZKIR TÜRK KAĞANLIKLARINDA DOĞAL FELAKET: KITLIK	68
	<i>Muhammed Alptuğ HABİBOĞULLARI</i>
5.BÖLÜM	
BÜYÜK KITLIĞIN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NA ETKİLERİ (1315-1317)	91
	<i>Yasemin İNCEER</i>
6.BÖLÜM	
ABDURRAHMAN EL BİSTAMİ'NİN KİTABINDA ORTA ÇAĞIN AFETİ:	117
	<i>Mehmet Yusüf ÇELİK</i>
7.BÖLÜM	
OSMANLI DEVLETİ'NİN AFET YÖNETİMİNE DAİR BİR ÖRNEK: ESKİŞEHİR'DE YANGIN VE SEL FELAKETLERİ (1901-1918).....	128
	<i>Özge TOGRAL</i>
8.BÖLÜM	
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA YENİDEN YAPILANMA STRATEJİLERİ VE BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIM	145
	<i>Metin DORA</i>
9.BÖLÜM	
FELAKET SONRASI GÖÇ SÜREÇLERİNDE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE SOSYAL GÜVENCE ARAYIŞI.....	170
	<i>Mehmet DURUEL</i>
	<i>Mehmet MUTLU</i>

10.BÖLÜM

AVRUPA'DA TOPLUMSAL FELAKETLER VE GÖÇ DİNAMİKLERİ208

Soner AKIN

11.BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA KAMU DİPLOMASİSİ VE TARİHSEL ANLATILAR: KÜLTÜREL
TEMSİL ÜZERİNDEN YUMUŞAK GÜÇ STRATEJİLERİ234

Mustafa Doğukan BAŞALAN

Ökkeş Oğuzhan BAŞALAN

12.BÖLÜM

DOĞAL AFETLERİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE TURİZMİ: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK
ARAYIŞI269

Tarkan DÜZGÜNÇINAR

Mehmet BAHAR

13.BÖLÜM

GAZETECİLİKTEN FİLM YÖNETMENLİĞİNE GİDEN YOLDA 6-20 ŞUBAT 2023
DEPREMLERİNE DAİR BİR OTOETNOGRAFIK ANALİZ295

Tülay ATAY

14.BÖLÜM

AFETLERDE BİRİNCİ BASAMAKTA KIRILGAN/DEZAVANTAJLI GRUPLARA
YAKLAŞIM317

Pınar DÖNER GÜNER

15.BÖLÜM

AFETLERİN HALK SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ337

Bennur KOCA

16.BÖLÜM

AFETLERİN ETİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ350

İzzet ERDEM

17.BÖLÜM

AFETLERDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN YÖNETİMİ367

İzzet ERDEM

GİRİŞ

İnsanlık tarihi felaketlerle doludur. Doğa kaynaklı felaketlerden kaynaklanan can kayıpları her geçen gün artmaktadır (Torry vd.,1979). İster insan kaynaklı olsun isterse doğa kaynaklı felaketler gündelik hayatın bir parçası olmaya devam etmektedir (Şahin, 2025). İklim krizleri, siyasi istikrarsızlıklar, soykırım, savaş ve şiddet gibi birçok felaket (Beliso-De Jesús, 2024) bunlardan bazılarıdır. Dahası sel, deprem, volkan patlamaları, yangın, pandemi, iklim değişiklikleri, kuraklık gibi birçok doğa olayı insanlar için büyük kayıplarıyla sonuçlanmaktadır (Uşkay ve Aksu, 2002; Fjord ve Manderson, 2009; Sever, 2019; Lahsen ve Ribot, 2022).

Felaket konusu farklı yaklaşımlar ile ele alınmaktadır. Genellikle doğal felaketler ve beşerî unsurlardan kaynaklı felaket olarak ayrılrsa da Tierney (2019), felaketin doğa tarafından değil toplum tarafından üretildiğine odaklanır. Felaketin en olup ne olmadığına dair birçok çalışma olsa da özellikle kırılgan toplumlar üzerinden yarattığı geniş ölçekli yıkım olarak tanımlanabilmektedir ((Wisner vd., 2004). En genel tanımıyla felaket kavramı, planlı olmayan, yıkıcı etkileri olan bazen doğa, bazen de beşerî unsurlardan kaynaklanan ve sonuçları yıkım ya da kriz boyutlarına ulaşan olaylar olarak tanımlanabilir (Kreps, 1985; Dombrowsky, 1995; Fjord ve Manderson, 2009) Felaket konusu toplumun her boyutu ve bilimin her yönü ile ilgilidir. Tarihçiler, antropologlar, beşerî coğrafyacılar, sosyologlar, sosyal psikologlar, siyaset bilimciler, planlamacılar, mimarlar ve mühendisler felaketlerin azaltılması konusunda birbirilerinin çalışmalarından yararlanmaktadır (Oliver-Smith, 1996). Yalnızca bu bilim dallarında değil, insan sağlığının doğrudan etkileyen bir durum olması nedeniyle sağlık alanında, turizmde, iletişimde, kamu yönetimi ve hukuk gibi alanların hepsinde felaketlere yaklaşım gerek kendi teori ve yöntemleri gerekse iş birliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kısa girişin ardından bu kitabın motivasyon kaynağına kısaca değinmenin gerekli olduğu düşünülmüştür.

6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler tarihte ne ilk ne de sondur. 11 ilimizi doğrudan etkileyen depremin ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri ve yaşanan süreçler yalnızca ülke içinde değil uluslararası boyutlara ulaşmıştır. Türkiye, 1939 yılında yaşanan 7,9 büyüklüğündeki Erzincan depremi sonrasında günümüze kadar 7 büyüklüğünün üzerinde 16 deprem yaşamış olup bunların son ikisini 6 Şubat

2023'te Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan merkezli depremler oluşturmaktadır (Tekeli, 2023). Depremi yaşadığı an şu şekilde ifade edilebilir: “O sabah, karanlık ve soğuk bir felaketin günü olarak zihinlere kazındı. Günü aymadığı, güneşin doğmadığı bir karanlık...6 Şubat 2023'te, Kahramanmaraş merkezli meydana gelen deprem sayısız insanın hayatını alt üst etti.” (Tekeli, 2025, s.184). Tekeli'nin deprem betimlemesi tam olarak 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan sürecin insanlarda karşılık bulduğu ve söylemler ile somutlaşmasıdır. Binlerce insan hayatını kaybetmiş, binlerce insan yerinden olmuş ve bazı şehirlerde hayat durmuş, alt yapı tamamen çökmüştür. Tüm bu süreçlere tanıklık eden şehirlerden birisi belki de depremin şiddetli etkisinin en ağır yaşandığı yer olmuştur. Antakya depremle ilk kez karşılaşan bir coğrafya değildir. Tarih boyunca şiddetli depremlere maruz kalmış her defasında da aynı yere coğrafi avantajlar nedeniyle inşa edilmiştir (Karagel, 2025).

Bu kitabın editörleri ve bazı yazarları deprem anına veya sonraki süreçlere doğrudan maruz kalan kişilerden oluşmaktadır. Elbette akademik çalışmaların yönü gündelik hayatı ya da toplumsal hayatı etkileyen birçok olaydan doğrudan etkilenmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi Suriye'de 2011 yılında başlayan iç çatışmalar sonucu bir felakete dönüşen süreç özellikle Türkiye'de akademi dünyasının alan yazınına değiştirmiş, Suriyeliler ve göç konusunda hatırı sayılır bir çalışma alanı oluşmuştur. Akademik ilgili bazen bilim insanlarının ilgisini maruz kalması yoluyla belki de hiç yazmayacakları konulara doğru evrilmeye götürmüştür. Bu çalışmanın temel çıkış noktası da böyle bir maruz kalmanın sonucudur. Buradan hareketle disiplinlerarası bir boyuta taşınan kitap farklı bilim dallarının konularından bir araya gelmektedir. Kitabın içinde yer alan konu ve bölümler aşağıda sıralanmaktadır.

Doç. Dr. Serpil Kalaycı tarafından yazılan *Doğal Afetlerin Canlılar Üzerine Etkisi* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. Doğal afetler, insan kontrolü dışında gelişen ve canlı yaşamını derinden etkileyen olaylardır. Depremler, seller, heyelanlar, orman yangınları, kuraklık, fırtınalar ve hortumlar gibi afetler; insan, hayvan, bitki ve ekosistemler üzerinde çok yönlü etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler yalnızca anlık can ve mal kayıplarıyla sınırlı kalmayıp, uzun vadede habitat kaybı, ekolojik dengenin bozulması, genetik çeşitlilikte azalma ve ekosistem hizmetlerinin kesintiye uğraması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye, jeolojik ve iklimsel özellikleri nedeniyle

afet riskinin yüksek olduğu bir ülkedir. Son yirmi yılda yaşanan büyük depremler, seller ve yangınlar, milyonlarca insanın yerinden edilmesine ve ekosistemlerde telafisi güç kayıplara yol açmıştır. Doğal afetlerin insanlar üzerindeki etkileri fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutlarda incelenmektedir. Yaralanmalar, ölümler, sağlık hizmetlerinin aksaması ve hijyen koşullarının bozulması, afet sonrası bulaşıcı hastalık riskini yükseltmektedir. Psikolojik etkiler arasında travma sonrası stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete öne çıkarken; sosyal etkiler göç, aile parçalanması ve eğitim kesintileri şeklinde görülmektedir. Hayvanlar ve bitkiler de afetlerden doğrudan etkilenmekte; habitat kaybı, besin zincirinin bozulması ve türlerin yok olması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Dr. Ergin SERTEL ve Prof. Dr. Gazanfer Kaya tarafından yazılan *Distopik Film Setlerini Andıran Gezengensel Felaketler Üzerine* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. Dünya, 8 milyarı aşan insanın yaşadığı bir gezegendir. Bu gezegen sadece insanların değil, aynı zamanda diğer canlıların da evidir. Düşünen bir canlı olarak insan, mutlu ve refah içinde bir yaşam dünyasına dair tasavvurlar oluşturmuştur. Bu tasavvurların bazıları ütöpik tasarımlar taşıyarak, gerçeklikte olmayan ancak gerçek olması arzulanan bir toplum ve dünya arayışıdır. Bununla birlikte tarihsel süreç içerisindeki değişimler, geleceğe ilişkin karamsar tasavvurlar ve distopik tasarımları gündeme getirmiştir. Nitekim 20. yüzyıldaki yaşanan iki büyük savaş, ekonomik kriz, faşizmin yükselişi ve de milyonlarca insanın katledilmesi bu karamsarlıkta önemli etkiler taşır. 21. yüzyılın ilk çeyreği de birçok gezengensel felaketin yaşanmasına tanıklık etmiştir. Bu çalışmada, “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği” ve “Covid-19 Salgını” olmak üzere iki gezengensel felaket örneği üzerinden tartışmalar yürütülmüştür.

Doç. Dr. Hasan Tuncer tarafından yazılan *Hititlerde Veba Salgını: Devlet Politikası, Kriz Yönetimi ve İnanç Üçgeninde Bir Felaket* başlıklı bölümde Eski Anadolu'nun kadim imparatorluğu Hititler, bıraktıkları çivi yazılı tabletler ile dönemin tarihinin aydınlatılmasına büyük bir katkıda bulunmuşlardır. Hitit metinleri siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, dini, mitolojik ve daha birçok konu ve olay hakkında bilgiler sunmaktadır. Hitit kayıtları içerisinde veba salgını ve duaları ile ilgili bilgiler de zikredilmiştir. Özellikle I. Şuppiluliuma ile büyük bir imparatorluk haline gelen Hititler hem bu dönemde hem de II. Murşili devrinde ülkeyi derinden etkileyen bir felaketle karşı karşıya kalmıştır. Bu felaketin adı; veba salgınıdır. Veba

salgınının Hitit toplumunu olumsuz etkilediği ve kralların dahi ölmesine sebep olduğu bilinmektedir. Yirmi yıl, hatta bundan da fazla süre devam ettiği zikredilen bu salgın sonucunda birçok kişinin öldüğü ve II. Murşili'nin salgını önlemek adına tanrılara yakardığı zikredilmektedir. II. Murşili, veba dualarında, ülke nüfusunun çok azaldığını ve yakında veba salgını sebebiyle tanrılara kurban sunacak dahi kimsenin kalmayacağını belirtmiştir. Bir yandan salgının bitmesi için adaklar adayıp dualar eden Hitit kralı, diğer yandan da tanrılara uyarılarda bulunmaktadır. Bu çalışmada, veba salgınının ülkeyi nasıl etkilediği, yöneticilerin salgın karşısındaki tutum ve politikaları ve vebanın inanç eksenindeki önemi hakkında bilgiler verilmektedir

Muhammet Alptuğ Habiboğulları tarafından yazılan *Bozkır Türk Kağanlıklarında Doğal Felaket: Kıtık* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. Beslenme coğrafi koşullar tarafından şekillenen bir süreçtir. Coğrafya ve iklim şartları doğrultusunda Türk kağanlıklarının ve topluluklarının beslenme ihtiyaçları, genellikle hayvansal yönelimli olarak temele oturmakta, tarımsal beslenme ve üretim ise hayvansal üretim ve beslenmeye göre geri planda yürütülmektedir. Bu şekildeki bir döngü ile yakalanan ahenk ticari yahut askeri faaliyetlerden elde edilen kaynaklar ile de desteklenmektedir. Sürdürülen bu döngüdeki herhangi bir aksaklık, zincirdeki diğer halkaları da zayıflatmaktadır. Bu bağlamda Türk kağanlıklarında meydana gelen kıtlıklar, konar-göçer yaşam tarzının da etkisi ile bu topluluklar üzerinde oldukça yıkıcı etkileri bulunan doğal felaketler olmuşlardır. Hunlar, Uygurlar ve Göktürkler gibi nüfus ve nüfuz bakımından oldukça geniş olan Türk kağanlıklarının kıtlıklara karşı aldıkları tedbirler ve verdikleri tepkiler yalnızca kendi kaderleri üzerinde değil, komşu ve uzak topluluklar üzerinde de kalıcı ve yıkıcı etkilere neden olmuştur.

Yasemin İNCEER tarafından yazılan *Büyük Kıtığın Orta Çağ Avrupası'na Etkileri (1315-1317)* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. 1315–1317 yılları arasında Avrupa'yı etkisi altına alan Büyük Kıtık, yalnızca tarımsal üretimi değil, ekonomik dengeleri ve toplumsal yapıyı da köklü biçimde dönüştüren çok boyutlu bir kriz olarak değerlendirilmektedir. Aşırı yağışlar ve iklimsel düzensizlikler, ekilebilir arazilerin büyük ölçüde verimsizleşmesine, tahıl üretiminde ciddi düşüşlere ve bağ ürünlerinin kalitesinde belirgin azalmaya yol açmıştır. Gıda arzındaki bu keskin daralma, kırsal ve kentsel kesimlerde fiyatların yükselmesine neden olmuş; halkın geniş bir kesimi açlıkla, yoksullukla ve hastalıklarla mücadele

etmek zorunda kalmıştır. Besin kaynaklarının tükenmesiyle birlikte kimi bölgelerde insanlar hayatta kalma içgüdüleriyle alışılmadık gıdalara yönelmiş, yamyamlık vakaları kroniklerde yer bulmuştur. Kilise, doğa olaylarını ilahi bir cezalandırma biçiminde yorumlamış; toplumsal korku atmosferi içinde özellikle kadınlar ve genç kızlar “cadı” oldukları iddiasıyla hedef haline getirilmiştir. Bu süreçte açlık, salgın hastalıklar ve cadılık suçlamaları sonucunda binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Orta Çağ Avrupa’sında dinsel otorite, toplumsal kırılganlık ve ahlaki düzen algısının nasıl yeniden şekillendiğini gösteren önemli bir tarihsel dönüm noktasıdır.

Dr. Öğretim Üyesi M. Yusüf Çelik tarafından yazılan *Orta Çağın Afeti: Veba (Abdurrahman El Bistami'nin Kitap Tanıtımı)* başlıklı bölümde Antakyalı âlim Abdurrahman el-Bistâmî'nin *Vasfû'd-devâ fî Keşf Âfâti'l-Vebâ* adlı eseri tanıtılmaktadır. Bistâmî, Memlûk ve erken Osmanlı dönemlerinde yaşamış, hadis, fıkıh, huruf ilmi ve tasavvuf gibi alanlarda birçok eser vermiştir. İncelenen eser; veba salgınlarını, tarihî örnekleri, korunma ve tedavi yöntemlerini ele almakta; Esmâ-i hüsnâ, ayetler, dualar, tılsımlar, sihirli kareler ve bitkisel önerilere yer vermektedir. Ayrıca hijyen, beslenme, muskalar ve manevi uygulamalar anlatılmaktadır. Eser, küçük hacimli olmasına rağmen oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Hem tıp hem de kültür tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

Dr. Öğretim Üyesi Özge Togrol tarafından yazılan *Osmanlı Devleti'nin Afet Yönetimine Dair Bir Örnek: Eskişehir'de Yangın ve Sel Felaketleri (1901-1918)* başlıklı bölümde Osmanlı Devleti'nin afet yönetimi pratiğini mikro düzeyde bir örnek üzerinden inceleyerek Eskişehir'de 1901–1918 yılları arasında meydana gelen yangınlar ile 1914–1917 yıllarındaki sel felaketlerini bütüncül bir perspektifle ele almaktadır. Yangınlar ve seller, Osmanlı coğrafyasında gerek büyük liman kentlerinde gerek taşra yerleşimlerinde kentsel yapıyı, sosyo-ekonomik düzeni ve idari işleyişi derinden etkileyen başlıca felaket türleri olmuştur. Eskişehir örneği, afetlerin yalnızca fiziksel tahribat üretmediğini; aynı zamanda devletin kurumsal kapasitesini, yerel idari örgütlenmeyi ve modernleşme sürecindeki uygulamaları görünür kılmaktadır. Osmanlı Arşiv belgeleri temel alınarak yapılan bu çalışma, Eskişehir'deki yangın ve sel felaketlerinin Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreciyle kesişen bir afet yönetimini yansıtmaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Metin Dora tarafından yazılan *Kültürel Mirasın Korunmasında Yeniden Yapılanma Stratejileri ve Bütünleşik Yaklaşım* başlıklı bölümde, kültürel mirasın yeniden inşası ve korunmasına ilişkin etik ilkeler, risk yönetimi, geleneksel ve çağdaş teknikler, toplumsal katılım, bilimsel analiz yöntemleri ve dijital teknolojileri bütünleşik bir perspektifle ele almaktadır. Venedik Tüzüğü (1964), Floransa Tüzüğü (1982) ve Burra Tüzüğü (1979) gibi uluslararası etik çerçeveler; anastylosis uygulamaları, önleyici koruma stratejileri, malzeme bilimi, çatışma ve afet sonrası yeniden yapılanma, somut olmayan kültürel mirasın korunması ile dijital belgelendirme ve üç boyutlu baskı teknolojileri incelenmektedir. Çalışmanın zeminini 2023 Hatay depremi, UNESCO Dünya Mirası alanları ve Türkiye'nin 24 somut olmayan kültürel miras unsuru oluşturmaktadır. Araştırma, disiplinler arası iş birliği ve toplumsal katılımın sürdürülebilir korumadaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Duruel ve Mehmet Mutlu tarafından yazılan *Felaket Sonrası Göç Süreçlerinde Toplumsal Hareketlilik ve Mehmet Sosyal Güvence Arayışı* başlıklı çalışmada, felaket sonrası göç süreçlerinde toplumsal hareketlilik dinamikleri ile sosyal güvence rejimleri arasındaki etkileşimi incelemektedir. Afetlerin ürettiği zorunlu göçü, dikey/yatay hareketlilik, zorunlu yerinden edilme, kayıt dışı istihdam ve enformel dayanışma ağları bağlamında çözümlemekte; kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi kırılgan grupların sosyal güvence arayışını merkeze almaktadır. Kavramsal tartışmayı Türkiye'nin melez refah rejimi ve son büyük depremler sonrası ortaya çıkan pratiklerle ilişkilendiren çalışma, mevcut sosyal koruma araçlarının kapsayıcılığını sorgulamakta; hak temelli, şoklara duyarlı ve kırılgan grupları önceleyen adil bir sosyal güvence mimarisi için ayrıntılı politika önerileri geliştirmekte, uluslararası insan hakları rejimiyle uyumlu çok düzeyli bir çerçeve önermektedir.

Doç. Dr. Soner Akın tarafından yazılan *Avrupa'da Toplumsal Felaketler ve Göç Dinamikleri* başlıklı bölümde, Avrupa'da 19. yüzyıldan günümüze kadar yaşanan toplumsal felaketlerin ve göç hareketlerinin tarihsel ve kuramsal bir incelenmesi yer almaktadır. İrlanda Büyük Kıtlığı, İkinci Dünya Savaşı, Bosna Savaşı, 2015 Avrupa Mülteci Krizi ve Ukrayna'daki savaş gibi olayların yanı sıra Seveso ve Çernobil gibi endüstriyel kazalar, 1953 Kuzey Denizi taşkını ve 2003 sıcak hava dalgası gibi doğal afetlerin insan hareketleri üzerindeki etkilerini değerlendirir. Bölüm, Ravenstein'in Göç Yasaları,

Lee'nin itme-çekme modeli ve Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi gibi kuramsal çerçeveleri kullanarak felaketlerin göç dinamiklerini açıklamaktadır. Avrupa Birliği'nin geçici koruma direktifi, ortak sığınma sistemi ve sivil koruma mekanizması gibi politika araçları da ele alınmış; AB ülkeleri arasındaki farklı yaklaşım ve uygulamalar karşılaştırılmıştır. Bu çalışma, felaketler ve göç arasındaki ilişkiye dair tarihsel, kuramsal ve güncel perspektifleri bir araya getirmektedir.

Ökkeş Oğuzhan Başalan ve Mustafa Doğukan Başalan tarafından yazılan *Orta Doğu'da Kamu Diplomasisi ve Tarihsel Anlatılar: Kültürel Temsil Üzerinden Yumuşak Güç Stratejileri* başlıklı bölümde Orta Doğu'nun tarihsel ve kültürel çok katmanlı yapısı, kamu diplomasisini stratejik bir yumuşak güç aracı hâline getirilmesi konusu ele alınmıştır. Bu çalışma, bölgesel ve küresel aktörlerin tarihsel anlatılar ve kültürel temsili nasıl kullandığını; dijital teknolojiler, medya ve eğitim yoluyla hafıza politikalarını nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Başarılı kamu diplomasisi, hedef kitlenin tarihsel ve kültürel bağlamına duyarlı söylemler geliştirmeye bağlıdır.

Dr. Tarkan Düzgünçınar ve Doç. Dr. Mehmet Bahar tarafından yazılan *Doğal Afetlerin Gölgesinde Türkiye Turizmi: Sürdürülebilirlik Arayışı* başlıklı bölümünde Türkiye'nin turizm sektörü, ekonomik kalkınmanın temel taşlarından biri olmakla birlikte, deprem ve orman yangını gibi doğal afetlerin yol açtığı zorluklarla karşı karşıya kaldığı belirtilir. Her yıl milyonlarca turisti cezbeden doğal güzellikler ve zengin tarihî miras, ülkenin coğrafi riskleri nedeniyle sürdürülebilirlik sorunuyla yüzleşmektedir. Son yıllarda yaşanan doğal afetler (deprem, sel, orman yangını, tsunami vb.) turizm üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. İptal edilen rezervasyonlar, zarar gören tarihî yapılar ve güven kaybı, bu etkilerin somut göstergeleridir. Bu bölüm, Türkiye'nin turizm endüstrisi ile afet direnci arasındaki hassas dengeyi, güvenlik ve sürdürülebilirlik odaklı bir yaklaşımla ele almaktadır. Amaç, afet hazırlık stratejilerinin turizm planlamasına, ziyaretçilerde endişe uyandırmadan nasıl entegre edilebileceğini incelemektir. Doğal afetler açısından hassas ve kırılgan bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin afetlere karşı daha dirençli bir turizm sektörü inşa etmesi bir zorunluluktur. Türkiye, afetlere dirençli bir turizm modeli geliştirerek bu alanda küresel bir öncü olabilir. Turizmde sürdürülebilirlik girişimleri çevrenin korunmasının ötesinde, ziyaretçi güvenliğini ve sektöre duyulan güveni garanti altına almalıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Tülay Atay tarafından yazılan *Gazetecilikten Film Yönetmenliğine Giden Yolda 6-20 Şubat 2023 Depremlerine Dair Bir Otoetnografik Analiz* başlıklı bölümde 6-20 Şubat 2023 yılında meydana gelen depremler konusu özellikle “medya, travma ve kriz haberlerinde cinsiyet perspektifleri” ve “sosyo kültürel söylemler” gibi geniş perspektiflerle birlikte ele alınmalıdır. Çalışmanın “otoetnografı(k)” yöntem ile hazırlanmış olup, 6-20 Şubat 2023 Türkiye ve Suriye depremlerini Antakya’da (Hatay) yaşamış olan bir kadın gazeteci-yönetmenin deneyimlerini bu yöntem ile paylaşmayı amaçlamaktadır. Röportaj yapılarak ortaya konulan çalışmada özellikle bireysel deneyimler, duygu durumları ve bellekte kalanlar ortaya konulmuştur.

Doç. Dr. Pınar Döner Güner tarafından yazılan *Afetlerde Birinci Basamakta Kırılgan Gruplara Yaklaşım* başlıklı bölümde afetler, toplumsal kırılganlıkları görünür kılan ve sağlık eşitsizliklerini derinleştiren kompleks süreçler olarak ele alınmıştır. Bu bölümde; çocuklar, gebeler, yaşlılar, engelliler, kronik hastalar ve göçmenler gibi hassas grupların afet döngüsündeki özgün gereksinimleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin hazırlık, müdahale ve iyileşme evrelerinde üstlendiği kritik roller; etik ilkeler, kültürel duyarlılık, veri temelli yönetim ve dijital kayıt sistemleri bağlamında incelenmiştir. Bulgular, güçlü birinci basamak yapılanmasının afet sonrası morbidite ve mortaliteyi azaltmada belirleyici olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bütüncül, etik temelli ve toplum katılımını önceleyen bir birinci basamak sistemi, afetlere karşı sürdürülebilir sağlık direncinin en temel bileşenidir.

Doç. Dr. Bennur Koca tarafından yazılmış olan *Afetlerin Halk Sağlığı Üzerine Etkileri* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. Afetler, meydana geldiği bölgede insan ve toplulukları küçük veya büyük ölçekte etkileyerek dramatik etkiler yaratan felaketlerdir. Afetin sıklığı, yoğunluğu, büyüklüğü ve ortaya çıkardığı hasarlar, meydana geldiği toplumda özellikle can ve mal kayıplarına neden olarak önemli halk sağlığı problemlerine neden olmaktadır. Afetler, halkın sağlığını olumsuz yönde etkileyerek, bireyler üzerinde çevresel, psikolojik, fiziksel, ekonomik ve sosyal yönden de problemlere neden olmaktadır. Bu etkilerin azaltılması için afet yönetiminde halk sağlığının dikkate alınarak afet yönetim planının hazırlanması ve hizmetlerin sunulması gerekmektedir. Ülkemizde afet yönetimi halk sağlığı hizmetlerini dikkate alarak bütüncül olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda

afetlerin halk sağlığı üzerindeki etkileri başlıklı bu bölüm, afetlerin halk sağlığı üzerindeki etkilerini açıklayarak halk sağlığı temelli hizmetlerin neler olduğunu literatür doğrultusunda değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Doç. Dr. İzzet Erdem tarafından yazılan *Afetlerin Etik Açısından Değerlendirilmesi* başlıklı bölümde özetle şu konulara değinilmiştir. Afetleri etik bir bakış açısıyla ele alarak, afet öncesi, sırası ve sonrasında ortaya çıkan ahlaki ikilemleri ve etik sorun alanlarını kapsamlı biçimde incelemektedir. Afetlerin sadece fiziksel ve ekonomik kayıplarla sınırlı olmadığı; aynı zamanda bireylerin, kurumların ve toplumun etik değerleriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Risklerin gizlenmesi, rant odaklı şehirleşme, yetersiz denetim ve bilimsel uyarıların dikkate alınmaması gibi afet öncesi ihlaller, yönetsel ve kamusal sorumluluğun zayıflığını ortaya koyarken; afet sonrasında görülen yağma, hırsızlık, fahiş fiyat, sahte bağış kampanyaları ve yardımın esirgenmesi gibi davranışlar toplumsal değer erozyonuna varlığına işaret etmektedir. Ayrıca afet ortamlarında görev yapan sağlık çalışanlarının yaşadığı ahlaki sıkıntılar ile cenazelerin kimliklendirme ve defin süreçlerinde insan onurunun korunması gerekliliği, afet etığının çok boyutlu doğasını göstermektedir.

Doç. Dr. İzzet Erdem tarafından yazılmış ola *Afetlerde Sağlık Hizmetlerinin Yönetimi* başlıklı bölümde şu konulara değinilmiştir. Çalışmada afetlerin insan sağlığı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri açıklanarak, koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin afet dönemlerindeki kritik rolü vurgulanmaktadır. Afet ve acil durumların tanımı yapıldıktan sonra, sağlık hizmetlerinin bu süreçlerdeki işlevi; planlama, koordinasyon, risk değerlendirmesi, müdahale ve iyileştirme aşamalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bölümde ayrıca afetlerde halk sağlığı hizmetleri, medikal kurtarma, ceset yönetimi ve sahra hastaneleri gibi alt başlıklar ayrıntılı biçimde incelenmiş; sağlık sisteminin dayanıklılığının artırılması için mevzuat temelli, disiplinler arası ve çok sektörlü bir yönetim anlayışının gerekliliği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak toplumsal felaketler teması altında işlenen bölümlerin her biri felaketin tarihsel bağlamda yeri, toplumsal hayatın hangi yönlerini etkileyebileceği, gündelik hayatın hangi yönleri ile temas edeceği gerek yerel gerekse küresel ölçekte sonuçlarının neler olduğu konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Beliso-De Jesús, A. M. (2024). Empire and Disaster. *Transforming Anthropology*, 32(2), 68-69.
- Dombrowsky, W. R. (1995). Again and Again: Is a Disaster What We Call "Disaster"? Some Conceptual Notes on Conceptualizing the Object of Disaster Sociology. *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, 13(3), 241-254. <https://doi.org/10.1177/028072709501300303>
- Fjord, L., & Manderson, L. (2009). Anthropological perspectives on disasters and disability: An introduction. *Human organization*, 68(1), 64-72. <https://doi.org/10.17730/humo.68.1.j6811546lm75n218>
- Karagel, E. (2025). Hatay. *Türkiye'de Kentleşme ve Kentler* içinde. Ünsal Bekdemir (Ed). (s.495-508). Ankara: Pegem Akademi.
- Kreps, G. A. (1985). Disaster and the Social Order. *Sociological Theory*, 3(1), 49-64. <https://doi.org/10.2307/202173>
- Lahsen, M., & Ribot, J. (2022). Politics of attributing extreme events and disasters to climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 13(1), e750.
- Oliver-Smith, A. (1996). Anthropological research on hazards and disasters. *Annual review of anthropology*, 25(1), 303-328 <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.25.1.303>
- Sever, R. (2019). Doğal afetler. R. Sever (Ed.) *Afetler ve afet yönetimi* (s.12-39). Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, K. (2025). Felaketin antropolojisi: doğal ya da insan kaynaklı olanlara dair. M. Bulut (Ed.). *Antropolojinin 100. Yılında Kuramdan Sahaya Çalışmalar*. (s. 283-305). Ankara: Hece Yayınları
- Tekeli, İ. (2023). Antakya'nın deprem sonrası kent planlaması için bir strateji önerisi. *Eskiz: Şehir ve Bölge PPlanlama Dergisi*, 5(01), 96-105.
- Tekeli, E. (2025). Bir Antropoloğun Perspektifinden Depremin Ardında Kalan Kimlikler. İçinde. *Deprem Sonrası Antakya: Tanıklıklar, Miras ve Gelecek*, J. R. M. Coelho & A. M. Beylunioğlu (Edl). (s.184-192). İstanbul: Istos Publishing House.
- Tierney, K. (2025). *Disasters: A sociological approach*. John Wiley & Sons. [Google Scholar]
- Torry, W. I., Anderson, W. A., Bain, D., Otway, H. J., Baker, R., D'Souza, F., ... & Watts, M. (1979). Anthropological studies in hazardous environments: Past trends and new horizons [and comments and reply]. *Current anthropology*, 20(3), 517-540.
- Uşkay, S. ve Aksu, S. (2002). Ülkemizde taşkınlar, nedenleri, zararları ve alınması gereken önlemler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 420-421-422, 133-136.
- Wisner, B., Blaikie, P. M., & Cannon, T. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. London: Routledge.

1. BÖLÜM

DOĞAL AFETLERİN CANLILAR ÜZERİNE ETKİSİ*

Serpil KALAYCI¹

Giriş

Doğal afetler, insan kontrolü dışında gelişen ve genellikle büyük can ve mal kayıplarına yol açan doğa olaylarıdır. Bu afetler tarih boyunca dünya üzerindeki canlıları farklı düzeylerde etkilemiştir. Depremler, seller, kasırgalar, orman yangınları, çığlar ve kuraklık gibi afetler hem insan yaşamını hem de ekosistemleri derinden etkilemektedir. Bu etkiler sadece doğrudan ölüm ve yaralanma ile sınırlı kalmaz; habitat tahribi, genetik çeşitlilik kaybı, bulaşıcı hastalıkların yayılımı, gıda zinciri bozulmaları ve uzun vadeli ekosistem hizmeti kayıpları gibi geniş kapsamlı sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca doğal afetler yalnızca insan yaşamını değil, aynı zamanda hayvanları, bitkileri ve tüm ekosistemleri de tehdit etmektedir (Demircan ve Dökmeci, 2021).

Dünya nüfusu her geçen gün hızlı bir şekilde artmakta ve bu artışın sonucunda da doğal kaynaklar bilinçsizce insan kullanımı sonucu azalmaktadır. Artan nüfusla birlikte uygun olmayan ve doğal afet riski taşıyan yerler insan kullanımına açılmış ve bunun neticesinde gerçekleşen doğal afetlerden etkilenen insan sayısı da artmıştır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009).

Türkiye, jeolojik olarak deprem kuşağında yer almakta olup iklim değişikliğinin etkileriyle giderek artan sel ve yangın riskiyle de karşı karşıya

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul izni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Kalaycı, S. (2025). Doğal afetlerin canlılar üzerine etkisi. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’da ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 11-30), Vizetek Yayıncılık.

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000 0001-9613-3390

kalmaktadır. Son yirmi yılda peş peşe yaşanan büyük çaplı depremler, seller ve orman yangınları, ekonomik zararların ötesinde insan, hayvan ve bitki yaşamı üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

1.1. Doğal Afet Türleri ve Etkileri

Doğal afetler genel olarak jeolojik, meteorolojik ve biyolojik afetler olarak sınıflandırılmaktadır. Jeolojik afetler arasında depremler ve volkanik patlamalar yer alırken, meteorolojik afetler arasında sel, fırtına ve kuraklık bulunmaktadır. Biyolojik afetler ise salgın hastalıklar gibi insan sağlığını tehdit eden olayları kapsamaktadır (Güneş, 2025). Ayrıca, doğal afetler, insan yaşamını, hayvanları, bitkileri ve genel olarak ekosistemleri derinden etkileyen olaylardır. Bu olaylar genellikle ani bir şekilde gelişmekte ve geniş çaplı yıkımlara neden olmaktadır (Karabulut ve Bekler, 2019; Şahin, 2025).

1.1.1. Deprem

Depremler en önemli doğal afetlerden biri olup yerkabuğundaki kırılmalar sonucu serbest kalan enerjinin oluşturduğu sismik dalgaların yeryüzüne ulaşması sonucu meydana gelmektedir (Sever, 2019). Yerkabuğunun derin katmanlarındaki kırılma depolanan enerjiyi açığa çıkarmakta ve dalgalar halinde çevreye yayılmasına neden olmaktadır. Yerkabuğundaki levha hareketleri veya yanardağ patlaması gibi süreçlerle tetiklenen bu kırılma, deprem boyunca yer yüzeyinin şiddetli şekilde titreşmesine yol açmaktadır (Mert, 2019).

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, özellikle depremlerin en fazla ölüme ve fiziksel zarara yol açan afet türü olduğunu ortaya koymaktadır. 1900-2021 yılları arasında Türkiye’de yaşanan 205 doğa kaynaklı afet sonucunda yaklaşık 97.086 kişi hayatını kaybetmiş ve 9.787.122 kişi de bu durumdan etkilenmiştir (Şahan, 2024). Bu veriler, afetlerin fiziksel etkilerinin ne denli yıkıcı olabileceğini gözler önüne sermektedir. Özellikle deprem gibi ani gelişen afetlerde, yapıların dayanıklılığı ve acil müdahale kapasitesi, can kayıplarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle afet riskinin yüksek olduğu bölgelerde yapı güvenliği, afet eğitimi ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi, fiziksel etkilerin azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Depremlerin etkileri sadece anlık fiziksel yıkımla sınırlı kalmaz; uzun dönemde su kaynakları ve toprak yapısında da ciddi değişiklikler gözlemlenmektedir. Deprem öncesinde yeraltı sularının kimyasal yapısında

bozulmalar ve topraktan radon gazı salınımında artış gibi belirtiler saptanmıştır. Örneğin, sismik aktivite 1-2 hafta öncesinden yerel su kaynaklarında değişikliklere yol açmakta; suyun sıcaklığı normal düzeyin 1-2 °C üzerine çıkmaktadır. Bununla birlikte, yeni su kaynakları fişkirabilir veya mevcut kaynaklar kuruyabilmektedir. Suyun iletkenlik ve pH değeri değişmektedir. Tüm bu fizikokimyasal değişimler, toprakta erozyonun hızlanması ve su kaynaklarının azalması gibi uzun vadeli çevresel etkileri beraberinde getirmektedir (Freund ve Stolc, 2013).

Büyük ölçekteki depremler, geniş bir alandaki binaları yerle bir edip altyapının felce uğramasına yol açmaktadır. Altyapı yıkımı ve çöken yapılar nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybedebilir, pek çoğu da yaralanabilmektedir. Ayrıca depremin yarattığı şiddetli sarsıntı ve belirsizlik ortamı, hayatta kalanlar üzerinde ciddi psikolojik travmalara sebep olmaktadır. Bu durum, deprem sonrası iyileşme sürecini uzatan sosyal ve ruhsal etkileri de beraberinde getirmektedir (Esmeray ve Çankaya, 2020).

Depremler çevresel kirliliği de tetikleyebilmektedir. Özellikle kanalizasyon ve atık su altyapısının hasar görmesi durumunda kirli suların doğal su kaynaklarına karışması riski artırmaktadır. Bununla birlikte, deprem kaynaklı değişimler suyun kimyasal kalitesinde de bozulmalara işaret etmektedir; örneğin suda gözlemlenen karbondioksit, metan ve radon gazı oranlarındaki artış, suyun tadının acılaşması veya kükürt kokusu alması gibi belirtiler çevresel kirliliğin göstergesidir. Bu tür kirleticilerin su ve toprakla temas etmesi, ekosistemdeki canlıların maruz kaldığı çevresel yükü artırmaktadır (Freund ve Stolc, 2013). Sonuç olarak depremler, sadece fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda su ve toprak kalitesinin bozulması biçiminde çevresel kirliliğe de zemin hazırlamaktadır.

1.1.2. Sel

Sel, ani ve şiddetli yağışların veya ilkbaharda hızla eriyen karların akarsu ve dereleri doldurması neticesinde taşınan büyük su kütlelerini ifade etmektedir (Görcelioğlu, 1996). Sel, gerçekleştiği bölgenin topografik özelliklerine, bitki örtüsüne ve iklim koşullarına göre şekillenmektedir. Ancak sel riski taşıyan bölgelerdeki izinsiz yapılaşma can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir (Sözcü, 2019; Uşay ve Aksu, 2002).

Seller, habitatları yok etmekte, su kaynaklarını kirlletmekte ve tarım alanlarını kullanılmaz hale getirmektedir. Aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların

yayılmasına da neden olabilmektedir (Bizim Dergi, 2023; Esmeray ve Çankaya, 2020). Ayrıca bu durum canlıların boğulması, üreme alanlarının yok olması, su kalitesi bozulması ve erozyona da yol açmaktadır.

1.1.3. Heyelan

Ülkemizde de görülen doğal afetlerden biri olan heyelanlar yerçekiminin etkisiyle yamaçların eğimi doğrultusunda taş, kaya ve büyük toprak kütlelerinin aşağı doğru yer değiştirme hareketi olarak tanımlayabiliriz (Güneş, 2025). Büyük çaplı gerçekleşen bir heyelan o bölgedeki tüm bitki örtüsünü tahrip edebildiği gibi var olan doğal hayatı da yok edebilmektedir. Ayrıca yerleşim yerlerine yakın gerçekleşen heyelanlar can ve mal kayıplarına da yol açmaktadır. Heyelanlar hem insan hem de hayvan kayıplarına neden olabileceği gibi erozyona ve tarım arazilerinin zarar görmesine de sebep olmaktadır (Özey, 2006). Heyelanlar akut travmaların yanı sıra uzun süreli ruh sağlığı problemlerine de yol açabilmektedir.

1.1.4. Orman Yangınları

Ormanlar yalnızca odun ve kâğıt sanayi için değerli olmakla kalmayıp iklim, erozyon, su rejimi, turizm açısından da büyük öneme sahiptir. Ayrıca içerisinde barındırdığı bitki örtüsü, yaban hayvanları ve diğer canlılar için de bir yaşam alanı sunmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009).

Yangınlar ormanlık arazilerin en büyük düşmanıdır. Meydana gelen orman yangınları erozyona, ekosistemin bozulmasına, birçok bitki ve hayvanın yok olmasına neden olmaktadır. Yok olan bitki örtüsü nedeniyle karbon salınımını artırmakta ve bu durum iklim değişikliğine de yol açmaktadır. Ayrıca hayvanların yaşam alanları da yangınlar sonucunda yok olmaktadır (Esmeray ve Çankaya, 2020).

Ormanlar hem bitki hem de hayvan biyoçeşitliliği için önemli bir rezervuar olarak düşünülebilir. Yangınlar, o bölgeye özgü endemik canlıların sonsuza dek yok olmasına da sebep olabilmektedir. Bununla birlikte ormanlarda önemli gen kaynaklarına sahip olan canlılarda yangınlarda zarar görmektedir.

Yangınlar sonucunda bozulan orman örtüsü çeşitli ekolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda yaşanan kayıplar uzun yıllar boyunca etkisini devam ettireceği için bireysel ya da ulusal olarak geleceğimizin hazinesi olan ormanlar mutlaka korunmalıdır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009).

1.1.5. Kuraklık

Kuraklık, bir alanda yağın yağış miktarının buharlaşma miktarından az olması sonucunda meydana gelmektedir. Bu durumun uzun bir süre devam etmesi neticesinde su döngüsü bozulur ve su kaynakları ve tarım arazileri olumsuz etkilenmektedir (Yıldız, Sipahioğlu ve Yılmaz, 2001).

Kuraklık, su kıtlığına ve tarımsal üretimde düşüşe neden olmakta ve bu durum hem insanlar hem de hayvanlar için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Esmeray ve Çankaya, 2020). Uzun süreli su eksikliği canlılarda üretkenliğin düşmesine ve mevcut türlerin göç etmesine neden olmaktadır. Yer üstü ve yer altı su kaynaklarının doğada yaşayan canlıların su ihtiyacını karşılayamaması sonucu çeşitli salgın hastalıklar ve sağlık sorunları yaşanabilmektedir. Ayrıca, bu doğal afet ekonomik ve sosyal dengenin de bozulmasına yol açmaktadır (MEB, 2017; Özey, 2006).

1.1.6. Erozyon

Erozyon, toprağın üst kısmının yerçekimi, çık, yağış, rüzgâr gibi nedenlerle aşınarak bulunduğu yerden taşınması olayıdır. Erozyon toprak verimliliğinin düşmesine, toprakta cereyan eden yaşamsal döngünün sekteye uğramasına ve nihayetinde ekosistemin bozulmasına neden olmaktadır. Yanlış kullanılan tarım arazileri ve tarım teknikleri, yine yanlış yapılaşmış yerleşim yerleri ve sanayi kuruluşları erozyona sebep olmaktadır (Ünal, 2011). Erozyon ile taşınan gübreler ile çeşitli tarım ilaçları tatlı su kaynakları ile denizlerin kirlenmesine yol açmaktadır (Doğan, 2011). Erozyon sonucunda kaybedilen verimli topraklar bitki örtüsünün yok olmasına ve ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmaktadır.

1.1.7. Fırtınalar ve Hortumlar

Doğal afetlerin içinde fırtınalar, insanların yaşam alanları üzerinde büyük tahribat yaratma kapasitesine sahiptir. İklim değışikliği etkisiyle artan sıcaklıklar, hava olaylarının şiddetini ve sıklığını artırmakta ve bu durum hem insan sağlığı hem de sosyo-ekonomik yapılar üzerinde ciddi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Arslan ve Yılmaz, 2021). Fırtına ve kasırgaların özellikleri ve bunların neden olduğu zararlar, afet yönetimi ve risk azaltma stratejileri açısından büyük önem taşımaktadır.

Fırtınalar, genellikle rüzgârın bir hava kütleinde ani bir artış göstermesi ile karakterize edilmektedir. Fırtınalar, yapılar üzerinde büyük yıkıma yol

açmakta, hatta tarımsal alanları tahrip ederek insan hayatını da tehdit etmektedir (Knutson vd., 2010). Bu nedenle fırtınaların varlığını duyurmak için meteorolojik uyarılar yapılması, afet yönetimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu uyarılar, insanların güvenli yerlere yönlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması için hayati bir işlev üstlenmektedir. Ancak ne yazık ki, bazen insanlar bu uyarıları dikkate almayarak büyük riskler alabilmektedir. Bu bağlamda, kamu bilgilendirmesi ve eğitim programları, fırtınalar hakkında toplumsal bilinçlendirme oluşturmak için oldukça gereklidir.

Hortumlar ise ağır olan soğuk havanın alçılması, sıcak havanın ise yükselmesi sonucunda soğuk havanın içine sıcak havanın çekilmesi ile oluşan girdaplara denilmektedir (Sever, 2019). Bazen ülkemizde de görülen bu olay ağaçların yıkılmasına ve doğadaki canlıların zarar görmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte, fiziksel yaralanma, barınak kaybı, deniz ekosistemlerinde dalgalanmalara da yol açabilmektedir.

1.1.8. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Bu doğal felaket tüm dünyayı etkileyen ve bu etkisini yıllarca sürdüren bir afet olarak karşımıza çıkmaktadır. Fosil yakıt kullanımının artması ve büyüyen sanayi kolları karbondioksit emisyon miktarının artmasına ve bunun sonucunda da sera gazı salınımına neden olmuştur (Özey, 2006). İklim değişikliğinin bir sonucu olan küresel ısınma kutuplardaki buzulların erimesine, okyanus suyu sıcaklıklarının değişmesine ve değişen koşullara uyum sağlayamayan canlıların yaşamının tehdit altında olmasına yol açmıştır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009). Ayrıca dünyada yaşanan ekstrem hava sıcaklıkları doğada yaşayan tüm canlıları tehdit etmektedir. Sıcak hava dalgaları yalnızca su kaynaklarının azalmasına değil, aynı zamanda tarımsal üretimde düşüşe, orman yangınlarında büyük artışlara ve ekosistemlerin yapısal biçimde bozulmasına yol açmaktadır (Kadioğlu, 2017; Karaca, Koday ve Koday, 2024).

İklim değişikliği nedeniyle yaşanan ekstrem hava olayları fırtına, kasırga, sel, heyelan gibi doğal afetlerin olağan durumdan daha fazla yaşanmasına da neden olmuştur. Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nde son yıllarda sel afetlerinin sıklıkla yaşanması bu durumla ilişkilendirilmektedir. Karadeniz'in topografik yapısı ve hızlı kentleşme ile birleşen bu yoğun yağışlar, can ve mal kayıplarına neden olan taşkınların daha sık ve daha yıkıcı olmasına yol açmıştır (Üçüncü, 2022).

1.1.9. Salgın Hastalıklar

Doğal afetler ve salgınlar, insanlık tarihi boyunca önemli sosyal, ekonomik ve sağlık sorunlarına yol açan olaylar olmuştur. Bu iki olgunun etkileşimi, özellikle son yıllarda küresel ısınma ve iklim değişikliği ile birlikte daha da dikkat çekici hale gelmiştir (Canpolat, 2023; Suk vd., 2020). Doğal afetler, yerel ekosistemleri tahrip ederken, aynı zamanda toplumsal yapıları ve sağlık sistemlerini de olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, doğal afetlerin ardından ortaya çıkan salgın hastalıkların, toplumların sağlık ve yaşam standartları üzerindeki etkileri sorgulanmaya değer bir konudur.

Depremi hemen ardından temel sağlık hizmetlerinin aksaması ve hijyen koşullarının yetersizliği, çeşitli bulaşıcı hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tür durumlar, afet yönetimi planlamalarının sadece kurtarma aşamasını değil, aynı zamanda salgın hastalıklarla mücadele stratejilerini de içermesi gerektiğini göstermektedir.

Afet sonrası dönemde temiz su kaynaklarına erişimin sınırlı olması ve hijyen koşullarının bozulması, salgın hastalıkların oluşmasına yol açan en önemli faktörlerden biridir. Sel felaketleri sonrası, su kaynaklarının kirlenmesi ve temel sağlıklı yaşam koşullarının sağlanamaması, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum, doğal afetlerin sadece anlık can kaybıyla sınırlı kalmayıp, uzun vadeli sağlık sorunlarına da neden olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Doğal afetlerin ve meydana gelen salgınların etkili bir şekilde yönetilmesi için, risk azaltma stratejileri geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumlar, doğal afetlerin ardından hızlı bir şekilde toparlanmak ve salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için hazırlıklarını artırmalıdır. Bunun için, sağlık altyapısının güçlendirilmesi, toplumda bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması ve uluslararası iş birliğine dayalı bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir (Tayfur vd., 2024). Ayrıca, teknoloji ve veri analitiği kullanılarak, afet öncesi ve sonrası süreçlerin izlenmesi ve hızla müdahale edilmesi sağlanmalıdır. Bu tür önlemler, doğal afetlerin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek ve toplumsal dayanıklılığı artırmak için oldukça önemlidir.

1.2. Doğal Afetlerin İnsanlar Üzerindeki Etkileri

Doğal afetler doğrudan can kaybı, yaralanma ve psikososyal travmayla ilişkilidir. Ayrıca tarımsal üretim azalması, gıda güvencesinde bozulma, barınma sorunları gibi dolaylı etkiler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, sağlık sistemleri üzerindeki baskıyı artırmakta ve bulaşıcı hastalık riskini yükseltmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019).

1.2.1. Fiziksel Etkiler

Doğal afetler, öngörülemeyen ve ani gelişen doğa olayları olarak bireylerin yaşamlarını doğrudan tehdit eden fiziksel etkiler yaratmaktadır. Deprem, sel, yangın gibi afetler; yaralanma, sakatlanma ve ölüm gibi ciddi sonuçlara yol açabilmektedir. Bu etkiler toplumun tüm kesimlerini etkilerken, özellikle çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi hassas gruplar daha büyük risk altındadır. Karabulut ve Bekler (2019), çocukların afetler karşısında en savunmasız bireyler olduğunu vurgulayarak, bu grubun afet sonrası hem fiziksel hem de psikolojik açıdan ciddi zararlar gördüğünü belirtmiştir. Afetlerin kaotik doğası, çocukların güvenliğini tehdit eden yapısal hasarlar, düşmeler ve kazalar gibi durumları beraberinde getirmektedir (Göçmen, Ekşioğlu ve Yücel, 2023). Bu nedenle afet yönetiminde hassas grupların korunmasına yönelik özel stratejilerin geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Afetler sırasında sağlık hizmetlerinin aksaması, özellikle çocuklar ve yaşlılar için ölümcül sonuçlar doğurabilmektedir. Yenidoğanlar ve çocuklar, zararlı maddelere ve bulaşıcı hastalıklara maruz kalma riskiyle karşı karşıya kalırken, yaşlı bireyler kronik hastalıkları nedeniyle afetlere karşı daha kırılgan hale gelmektedir (İpekçi, 2023). Afet sonrası bozulan su ve kanalizasyon altyapısı, gıda kıtlığı ve sağlık hizmetlerine erişim zorlukları, bu grupların sağlık durumlarını daha da kötüleştirmektedir. Bu bağlamda, afet sonrası sağlık hizmetlerinin kesintisiz ve erişilebilir olması, fiziksel etkilerin azaltılmasında kritik rol oynamaktadır. Ayrıca, afetlere hazırlık sürecinde toplumun tüm kesimlerine yönelik farkındalık ve eğitim çalışmaları yapılması, olası zararların önlenmesinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

1.2.2. Psikolojik Etkiler

Afetlerin bireyler üzerindeki psikolojik etkileri oldukça derindir. Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), depresyon, anksiyete gibi psikolojik

sorunlar afetlerden sonra yaygın olarak görölmektedir. Özellikle çocuklar ve yaşlılar bu durumdan daha fazla etkilenmektedir. Çocuklar, afet sonrası yaşadıkları korku ve belirsizlik nedeniyle uzun süreli psikolojik etkiler yaşayabilmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Ayrıca çocukların eğitimi açısından da okulların kapanması, eğitim materyallerinin zarar görmesi ve öğretmen-öğrenci iletişiminin kesintiye uğraması gibi sorunlar da afet sonrasında karşılaşılan bir diğer problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.3. Sosyal Etkiler

Doğal afetlerin sosyal etkileri, toplumun genel yapısını ve bireyler arasındaki ilişkileri derinden etkilemektedir. Afetler, göçlere neden olarak bireylerin sosyal çevrelerinden kopmasına yol açmaktadır. Afet sonrası yaşanan bu göç, ailelerin parçalanmasına, toplumsal dayanışmanın artmasına veya azalmasına neden olabilmektedir. Özellikle afet bölgelerinde yaşayan bireylerin sosyal hizmetlere erişimi zorlaşabilmektedir (Artan ve Özkan, 2020). Eğitim, sağlık ve ekonomik faaliyetlerde aksaklıklar meydana gelmekte ve göç eden çocuklar, yeni çevrelerine uyum sağlamakta zorlanarak eğitim hayatlarında kesintiler yaşayabilmektedirler (Hansel, Osofsky, Osofsky ve Friedrich, 2013; Karabulut ve Bekler, 2019).

1.3. Doğal Afetlerin Hayvanlar Üzerindeki Etkileri

Hayvanlar, doğal afetlerden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenebilmektedirler. Seller ve yangınlar gibi afetler, hayvanların yaşam alanlarını yok edebilir, göç yollarını değiştirebilir ve besin kaynaklarını azaltabilmektedir. Doğal afetler, hayvanların yaşam alanlarını yok ederek beslenme, barınma ve üreme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamalarını zorlaştırmaktadır. Afetler sırasında evcil ve yabani hayvanlar yerinden edilmekte, telef olmakta veya salgın hastalıklara maruz kalmaktadır (Kılıç ve Çakır, 2022). Özellikle orman yangınları ve sel baskınları, birçok hayvan türünün yok olmasına veya göç etmesine neden olmaktadır (Bizim Dergi, 2023). Bununla beraber, hayvanlar afet sırasında yerinden olmakta, yaralanabilmekte veya açlıkla karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle evcil hayvanlar afetlerde terk edilme riskiyle karşı karşıya kalırken, vahşi hayvanlar habitat kaybı yaşamaktadır. Bu nedenle evcil hayvanlar için kurtarma ve bakım hizmetleri de gerekebilmektedir. Yaban hayatı için habitat kaybı, göç yollarının kapanması ve genetik kayıplar kritik sorunlardır. Bazı türler afetlerden sonra popülasyon patlaması veya düşüşü gösterebilir. Özellikle

hayvanların afet planlarına dahil edilmemesi, afet sonrası ciddi sorunlara yol açmaktadır (Kılıç ve Çakır, 2022).

1.4. Doğal Afetlerin Bitkiler Üzerindeki Etkileri

Bitkiler, afetlerin çevresel etkilerine karşı oldukça hassastır. Doğal afetler, tarım alanlarını ve bitki örtüsünü doğrudan etkileyerek gıda güvenliğini tehdit edebilmektedir. Kuraklık, sel ve fırtına gibi afetler bitkisel üretimi azaltmaktadır (Demircan ve Dökmeci, 2021). Yangınlar, seller ve fırtınalar orman yapısını değiştirmekte; bazı türler yerini hızlı kolonize eden türlere bırakırken, bazı endemik türler ise yok olma riskiyle karşılaşmaktadır. Orman yangınları, geniş alanlardaki bitki örtüsünü yok ederken; seller ve kuraklıklar tarım ürünlerinin verimini düşürmektedir. Toprak erozyonu, tuzlanma ve kimyasal kirlenme gibi afet sonrası süreçler, bitkisel üretimi olumsuz etkilemektedir (Öztürk, 2019). Toprak erozyonu ve besin zincirinde meydana gelen bozulmalar uzun vadeli üretkenliği düşürmektedir.

1.5. Doğal Afetlerin Ekosistemler Üzerindeki Etkileri

Doğal afetler, ekosistemlerin dengesini bozabilmektedir. Bir bölgede meydana gelen afet, su döngüsü, karbon döngüsü ve enerji akışını etkileyerek ekolojik süreçleri kesintiye uğratmaktadır. Örneğin, bir orman yangını sonrası toprakta besin maddesi azaltmakta, bu da bitki örtüsünün yeniden oluşmasını zorlaştırmaktadır. Ekosistemler, afetler sonucu bozulmakta ve biyolojik çeşitlilik zarar görmektedir. Biyolojik çeşitlilik kaybı ise ekosistem hizmetlerinin aksamasına neden olmaktadır. Özellikle biyolojik afetler hem insan hem de hayvan sağlığını tehdit ederken, bitki örtüsünü de yok edebilmektedir (Sönmez Gün ve Yıldız, 2023).

1.5.1. Habitat Kaybı

Doğal afetler, özellikle deprem, seller ve yangınlar, doğal yaşam alanlarının tahrip olmasına neden olarak habitat kaybını tetiklemektedir. Bu olaylar hem insan yerleşimlerini hem de doğal ekosistemleri etkileyerek canlıların yaşam alanlarını yok etmektedir. Özellikle orman yangınları, geniş alanları etkileyerek birçok türün yaşam alanını ortadan kaldırmakta ve biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir (Marangoz ve İzci, 2023).

Habitat kaybı, yalnızca fiziksel alanların yok olmasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda ekosistem hizmetlerinin de kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Seller, tarım alanlarını ve sulak bölgeleri tahrip ederek hem ekonomik hem de

ekolojik zararlar doğurmaktadır. Bu tür afetler, canlıların göç etmesine, popülasyonların azalmasına ve bazı türlerin yok olmasına yol açabilmektedir (Dereli ve Yıldırım, 2023).

Türkiye'de yaşanan büyük depremler, özellikle Kahramanmaraş merkezli olanlar, geniş çaplı habitat kaybına neden olmuştur. Bu afetler, sadece insan yaşamını değil, aynı zamanda çevresel dengeyi de bozmuştur. Ekosistemlerin yeniden inşası uzun zaman almakta ve bu süreçte birçok tür zarar görmektedir. Bu nedenle afet sonrası ekolojik restorasyon çalışmaları büyük önem taşımaktadır (Şahan, 2024).

1.5.2. Ekolojik Dengenin Bozulması

Afetler, ekolojik dengeyi bozarak çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Toprak erozyonu, su kaynaklarının kirlenmesi ve hava kirliliği gibi etkiler, ekosistemlerin işleyişini sekteye uğratmaktadır. Özellikle sel ve yangın gibi afetler, doğal döngüleri kesintiye uğratarak canlıların yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir (Dereli ve Yıldırım, 2023).

Ekolojik dengenin bozulması, uzun vadeli çevresel krizleri beraberinde getirmektedir. Kirlenen su kaynakları hem insan sağlığını hem de sucul yaşamı tehdit ederken, hava kirliliği solunum yolu hastalıklarını artırmaktadır. Bu durum, afetlerin sadece anlık değil, kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir (Akıncı ve Yıldırım, 2024).

Afetlerin ekolojik etkileri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliğiyle birlikte artan afet sayısı, doğal kaynakların tükenmesine ve çevresel bozulmanın hızlanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, afet yönetimi politikalarının ekolojik dengeyi koruyacak şekilde tasarlanması gerekmektedir (Aydın ve Genç, 2023).

1.5.3. Ekosistemlerin Koruyucu Rolü

Sağlam ve işlevsel ekosistemler, doğal afetlerin etkilerini azaltmada kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, ormanlar sel riskini azaltırken, bataklıklar taşkın sularını emerek çevreyi korumaktadır. Bu doğal bariyerler, afetlerin yıkıcı etkilerini hafifletmekte ve ekosistemlerin direncini artırmaktadır (Buldu, 2024; Varol ve Kırıkkaya, 2017).

Türkiye'de afet yönetimi politikalarında ekosistemlerin rolü henüz yeterince vurgulanmamaktadır. Ancak yerel yönetimlerin bu konuda daha

aktif rol alması, afetlerin etkilerini azaltmada önemli bir katkı sağlayabilmektedir. Ekosistem temelli afet yönetimi yaklaşımları hem çevresel sürdürülebilirliği hem de toplumsal güvenliği artıracaktır (Yeşildal, 2020).

1.6. Önleme ve Müdahale Stratejileri

Afet yönetimi, afet öncesi hazırlık, afet anı müdahale ve afet sonrası iyileştirme süreçlerini kapsayan bütünlük bir yaklaşımı gerektirmektedir. Türkiye'de bu süreçler genellikle kriz yönetimi odaklı yürütülse de modern afet yönetimi anlayışı risk yönetimini esas almaktadır. Kadioğlu (2017), afetlerin etkilerini azaltmak için önleme, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak Türkiye'de afet yönetimi uygulamaları çoğunlukla afet sonrası müdahale ile sınırlı kalmaktadır (Şahin, 2019).

Risk azaltma stratejileri arasında erken uyarı sistemleri, yapıların dayanıklılığının artırılması ve afet eğitimi yer almaktadır. AFAD'ın hazırladığı Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP), bu stratejilerin uygulanmasını hedeflemektedir. Ancak yapılan analizler, bu planların afet öncesi hazırlık aşamalarında yeterince etkili olmadığını göstermektedir (Şahin, 2019). Bu nedenle, afet yönetiminde önleyici yaklaşımların güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de AFAD gibi kurumlar afet yönetimini koordine etmekte ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde çalışmaktadır. Yerel yönetimlerin afetlere hazırlık ve müdahale süreçlerinde aktif rol alması, toplumun afetlere karşı direncini artırmaktadır. Bu bağlamda, afet yönetimi stratejilerinin sadece merkezi değil, yerel düzeyde de etkin şekilde uygulanması büyük önem taşımaktadır (AFAD, 2023; Şahin, 2019).

1.6.1. Eğitim ve Farkındalık

Afet eğitimi, bireylerin afetlere karşı bilinçlenmesini ve hazırlıklı olmasını sağlayan temel bir araçtır. Sefa Mızrak (2020), afet eğitimlerinin bireylerin bilgi düzeyini, farkındalığını ve afetlere karşı ilgisini artırdığını belirtmektedir. Özellikle çocuklara ilköğretim düzeyinden itibaren afet eğitimi verilmesi, uzun vadede dirençli toplumların oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Afet farkındalığı, toplumun afetlere karşı hazırlıklı olmasını ve doğru davranışlar sergilemesini sağlamaktadır. Eğitim yoluyla bireylerin risk algısı gelişmekte, problem çözme becerileri artmakta ve afet anında doğru kararlar alma yetenekleri güçlenmektedir. Mızrak (2020), afet eğitimlerinin sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda sosyal sermayeyi artıran bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Afet eğitiminin sürdürülebilir ve etkili olması için uzman kişiler tarafından verilmesi gerekmektedir. Ayrıca afet eğitimi programlarının toplumun tüm kesimlerine ulaşması, özellikle dezavantajlı grupların bu eğitimlerden faydalanması sağlanmalıdır. Bu sayede afetlere karşı daha dirençli ve bilinçli bir toplum oluşturulabilecektir (Mızrak, 2020).

1.6.2. Ekosistemlerin Korunması

Doğal afetlerin etkilerini azaltmak için ekosistemlerin sürdürülebilir yönetimi büyük önem taşımaktadır. Ekosistemler, sel, kuraklık ve erozyon gibi afetlerin etkilerini doğal yollarla hafifletme kapasitesine sahiptir. Özellikle su havzalarının korunması, yeşil alanların artırılması ve doğal bitki örtüsünün sürdürülebilir şekilde yönetilmesi, afet risklerini azaltmada etkili stratejiler arasında yer almaktadır. Kaman ve Bozkurt (2025), sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun, doğal kaynakların korunması ve ekosistemlerin devamlılığının sağlanmasıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Ekosistemlerin korunması, sadece çevresel değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle kırsal alanlarda yaşayan topluluklar, ekosistem hizmetlerinden doğrudan faydalanmakta ve bu hizmetlerin bozulması durumunda afetlere karşı daha savunmasız hale gelmektedir. Aydın ve Genç (2023), iklim değişikliğine bağlı afetlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini tehdit ettiğini ve bu tehditlerin ekosistemlerin bozulmasıyla daha da arttığını belirtmektedir. Bu nedenle, afet yönetimi politikalarının ekosistem temelli yaklaşımlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Kentsel çevrelerde de ekosistemlerin korunması, afet risklerinin azaltılmasında önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Özellikle tarihi ve kültürel miras taşıyan alanların korunması, sadece fiziksel değil aynı zamanda toplumsal hafızanın da sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Meydan Yıldız ve Aslanoğlu (2023), sürdürülebilir koruma anlayışının afet yönetimiyle

doğrudan ilişkili olduğunu ve kentsel çevrelerin sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik boyutlarıyla ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, ekosistemlerin korunması hem doğal afetlerin etkilerini azaltmak hem de uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmak için stratejik bir öneme sahiptir.

1.6.3. Afet Risk Haritaları

Afet risk haritaları, yerleşim yerlerinin güvenli alanlara taşınmasını sağlayarak afetlere karşı hazırlıklı olmayı kolaylaştıran önemli araçlardır. Türkiye’de bu haritalar, özellikle deprem, sel ve heyelan gibi afet türlerine karşı risklerin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Tarihî olarak Türkiye’nin ilk sismik tehlike haritası 1945 yılında yayımlanmış ve zamanla bilimsel gelişmeler doğrultusunda güncellenmiştir (Özmen, 2023). Bu haritalar, afet yönetimi politikalarının temelini oluşturmakta ve yapılaşma kararlarında belirleyici rol oynamaktadır.

Afet risk haritalarının hazırlanması, yalnızca tehlikeli bölgelerin tespitiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bu bölgelerde yaşayan nüfusun, ekonomik faaliyetlerin ve altyapının analizini de içermektedir. Örneğin, Trabzon Vakfıkebir ilçesinde yapılan bir çalışmada, taşkın riski haritaları oluşturulmuş ve bu haritalar üzerinden nüfus yoğunluğu, bina türleri ve ekonomik zarar potansiyeli değerlendirilmiştir (Ertürk, Kaya ve Mercan, 2021). Bu tür çalışmalar, afet öncesi planlamada ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesinde kritik öneme sahiptir.

Türkiye’de afet risk haritalarının hazırlanması ve güncellenmesi süreci, AFAD koordinasyonunda yürütülmekte ve “Türkiye Afet Risklerinin Azaltılması Platformu” gibi yapılar tarafından desteklenmektedir. Bu platform, risk azaltma çalışmalarının sürekliliğini sağlamak, toplumun afetlere duyarlılığını artırmak ve risklerin planlara entegre edilmesini hedeflemektedir (Kurada vd., 2023). Afet risk haritalarının etkin kullanımı, sadece afet sonrası müdahaleyi değil, afet öncesi hazırlığı da güçlendirmekte ve toplumun genel afet direncini artırmaktadır.

Sonuç

Doğal afetler, canlılar üzerinde çok yönlü ve derin etkiler yaratmaktadır. İnsanlar, hayvanlar ve ekosistemler bu etkilerden farklı şekillerde etkilenmektedir. Bu nedenle, afetlere karşı hazırlıklı olmak, ekosistemleri

korumak ve toplumları bilinçlendirmek, afetlerin yıkıcı etkilerini azaltmak için kritik öneme sahiptir. Toplumun afetlere karşı bilinçlendirilmesi, afet yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi ve dayanıklı altyapıların oluşturulması gerekmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, afetlerin etkilerini azaltmaya yönelik daha kapsamlı politikalar geliştirilmesine yardımcı olması umut edilmektedir (Leblebici, 2016). Bu nedenle afet yönetimi planlarında tüm canlı türlerinin ve ekosistemlerin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır.

Son 20 yılda yaşanan büyük doğal afetler, Türkiye'de çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine, milyonlarca kişinin yerinden edilmesine ve ekosistemde telafisi güç kayıplara yol açmıştır. Hem depremler hem iklim kaynaklı afetler (sel, yangın) önemli can ve mal kayıpları yaratmıştır. Bu afetler, afet yönetiminde bütüncül yaklaşımlar, erken uyarı sistemleri, dayanıklı altyapı, hayvan ve bitki varlıklarını koruyacak tedbirlerin yanı sıra, eğitilmiş toplum ve devlet-uluslararası iş birliğini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle afetlere hazırlıklı toplum oluşturmak, ekosistemleri korumak ve güçlendirmek gerekmektedir.

Afet sonrası dönemde ise, sağlık hizmetleri ve altyapı sistemleri ciddi bir tehdit altındadır. Fırtına ve kasırgalar, su kaynaklarının kirlenmesine ve temel sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olarak, bulaşıcı hastalıkların yayılma riskini artırmaktadır (Çakmak, Ocaktan ve Akdur, 2018; Waddell vd., 2021). Ayrıca, kayıplar ve hasar gören altyapılar, afet sonrası iyileşme süreçlerini uzatmakta ve insanların ruhsal sağlıkları üzerinde kalıcı olumsuz etkiler bırakmaktadır. Bu nedenle, afet sonrası hızlı bir toparlanma süreci oluşturmak için, etkili bir acil yardım planı ve sağlık hizmetleri stratejisi geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Doğal afetlerin etkilerini azaltmak ve toplumsal dayanıklılığı artırmak için, meteorolojik tahminler, acil durum planları ve halk eğitimi programları gibi önlemler alınmalıdır. İlk etapta hazırlıklı olmak, afet sonrası dönemde karşılaşılabilecek sorunları en aza indirmeye yardımcı olacaktır (Tayfur vd., 2024). Özellikle iklim değişikliği ile birlikte artan doğal afet olaylarına karşı, sürdürülebilir ve etkili stratejilerin geliştirilmesi, gelecekte karşılaşılabilecek riskleri minimize etmek açısından hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca afetlerin etkilerini azaltmak için etkili yönetim stratejileri geliştirilmelidir. Erken uyarı sistemleri, afet eğitimi, altyapı güçlendirme ve çevresel planlama gibi

önlemler, afetlerin zararlarını minimize edebilmektedir. Ayrıca toplum temelli afet yönetimi yaklaşımları, yerel halkın sürece katılımını artırarak daha dirençli yapılar oluşturulmasını sağlayacaktır (Leblebici, 2016).

Sonuç olarak, doğal afetlerin fiziksel etkileriyle mücadelede, hassas grupların ihtiyaçlarını gözeten, bilimsel temelli ve sürdürülebilir politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Toplumun afetler konusunda bilinçlendirilmesi, etkilerin azaltılmasında önemli bir adımdır.

KAYNAKLAR

- AFAD. (2023). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Faaliyet Raporu. <https://www.afad.gov.tr>
- Akıncı, M. ve Yıldırım, F. (2024). Madencilik kaynaklı çevresel bozulmayı ekososyal çalışma bağlamında değerlendirmek. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 8(2), 177-188. DOI: 10.55109/tushad.1597814
- Arslan, F. M. ve Yılmaz, M. (2021). Gelecek kaygısı ve sürdürülebilir tüketim bilincinin marka tutumu ve satın alma niyetine etkisi: Arçelik örneği. Journal of Research in Business, 6(2), 510-545. <https://doi.org/10.54452/jrb.1010902>
- Artan, T. ve Özkan, A.O. (2020). Afetler ve sosyal hizmet. JADEM, 1(1), 47-54.
- Aydın, G. ve Genç, F. N. (2023). İklim değişikliğine bağlı afetler ve sürdürülebilir kalkınma. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 563-590. doi: 10.18074/ckuiibfd.1176640.
- Bizim Dergi. (2023). Ekosistemlerin doğal afetler üzerindeki etkileri ve önemi. <https://bizimdergi.com/ekosistemlerin-dogal-afetler-uzerindeki-etkileri-ve-onemi/> Erişim tarihi: 28.10.2025
- Buldu, B. (2024). Afetlerle mücadele stratejisinde toplumun rolü ve afet eğitimlerinin önemi. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 5(1), 189-200, DOI: 10.62001/gsijses.1456270
- Canbulat, Ş. (2023). Doğal afetler ve olağanüstü durumlarda görülen salgın hastalıklar. Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 2023, 47-64,
- Çakmak, H., Ocaktan, M. E. ve Akdur, R. (2018). Doğal afetler, eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. A. Akın (Ed.). Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları. (s.88-94). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Demircan, E. ve Dökmeçi, A. H. (2021). Doğal afetlerin tarım ve gıda güvenliği üzerine etkileri ve çözüm önerileri. EurAsia Waste Management Symposium.
- Dereli, F. ve Yıldırım, B. (2023). Afetlerde çevre sağlığı. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 8(2), 711-716.
- Doğan, O. (2011). Türkiye’de erozyon sorunları, nedenleri ve çözüm önerileri. Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, 134, 62-69.
- Ertürk, E., Kaya, N. ve Mercan, S. (2021). Taşkın risk haritasının oluşturulması: Trabzon ili Vakfıkebir ilçesi Kirazlı Deresi örneği. Afet ve Risk Dergisi, 4(1), 84-98. <https://doi.org/10.35341/afet.897364>
- Esmeray, E. ve Çankaya, Ş. (2020). Doğal Afetler, Çevresel Etkileri ve Alınabilecek Önlemler. Indexive Akademik Yayınlar. https://indexive.com/uploads/papers/pap_indexive15942890062147483647.pdf
- Freund F, Stolc V. (2013). Nature of pre-earthquake phenomena and their effects on living organisms. Animals. 3(2), 513-531. doi: 10.3390/ani3020513.
- Göçmen, G., Ekşioğlu, A. ve Yücel, U. (2023). Afetlerde Yenidoğan ve Çocuk Sağlığı Hizmetleri. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 32(5), 415-421.

- Görcelioğlu, E. (1996). Ormanların sel ve taşkınlar üzerine etkileri. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 46(1-2-3-4), 15-26.
- Güneş, A. (2025). Doğal afetlerin sınıflandırılması ve depremlerin beşerî, fiziki, psikososyal ve çevresel etkileri üzerine bir değerlendirme. Gülsün İşseveroğlu ve Mustafa Mete (Ed.) İktisadi ve idari bilimler alanında uluslararası akademik araştırma ve çalışmalar (s. 30-52). Ankara: Serüven Yayınevi.
- Hansel, T. C., Osofsky, J. D., Osofsky, H. J. and Friedrich, P. (2013), The effect of long- term relocation on child and adolescent survivors of Hurricane Katrina, Journal of Travmatik Stress, 26, 613-620.
- İpekçi, N. N. (2023). Afetlerde Kırılgan Grupların Sağlığı. Sağlık Bilimleri ve Klinik Araştırmaları Dergisi. 2(3):147-156
- Kadioğlu M. (2017). Afet yönetimi: Beklenmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayınları.,
- Kaman, D. ve Bozkurt, Y. (2025). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Geleceği şekillendirecek stratejiler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 83, 299-316. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1581194>
- Karabulut, D. ve Bekler, T. (2019). Doğal Afetlerin Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 5(2), 368–376. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/691580>
- Karaca, S., Koday, Z. ve Koday, S. (2024). Küresel sıcaklık artışının doğal afetler üzerine etkileri ve Ağrı. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 95-131. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1380159>
- Kılıç, M. ve Çakır, Ö. (2022). Afetlerde Hayvanlar. Afet ve Risk Dergisi, 5(1), 330-345.
- Knutson, T., McBride, J. L., Chan, J., Emanuel, K., Holland, G., Landsea, C., Held, I., Kossin, J.P., Srivastava, A. K. and Sugi, M. (2010). Tropical cyclones and climate change. Nature Geoscience, (3), 157-163.
- Kurada, B., Tanrıverdi, E., Şen, M. F., Demirkol Kılıç, E. ve Yalçın D. (2023). Türkiye afet risklerinin azaltılması platformuna genel bakış. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 10(1), 24-29.
- Leblebici, Ö. (2016). Afet yönetim yaklaşımları ve kamu politikası bağlamında afetlerin çevreye etkileri. Memleket Siyaset Yönetim (MSY), 10(23), 41-77.
- Marangoz, M. ve İzci, Ç. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, 24(52), 1-30.
- MEB. (2017). 10. Sınıf coğrafya ders kitabı. Ankara: MEB Yayıncılık.
- Mert, N. (2019). Deprem ve canlılar üzerindeki etkileri. Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(4), 137-144.
- Meydan Yıldız, S. G. ve Aslanoğlu, M. (2023). Sürdürülebilirlik bileşenleri doğrultusunda sürdürülebilir koruma ve afet arasındaki ilişkinin incelenmesi. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 10(22), 33-49. <https://doi.org/10.58724/assam.1264861>

- Mızrak, S. (2018). Eğitim, afet eğitimi ve afete dirençli toplum. MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 56-77. DOI: 10.21666/muefd.321970
- Özey, R. (2006). Afetler Coğrafyası. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özmen, B. (2023). Türkiye deprem bölgeleri haritalarının tarihsel gelişimi ve Ankara'ya etkileri. Afet ve Risk Dergisi, 6(3), 710-722. <https://doi.org/10.35341/afet.1336981>
- Öztürk, K. (2002). Heyelanlar ve Türkiye'de etkileri. Gazi Üniversitesi Gazi eğitim Fakültesi dergisi, 22(2), 35-50.
- Sever, R. (2019). Doğal afetler. R. Sever (Ed.) Afetler ve afet yönetimi (s.12-39). Ankara: Pegem Akademi.
- Sönmez Gün, A. ve Yıldız, F. (2023). Biyolojik afetler. Afetler ve Halk Sağlığı. e-Kitap.
- Sözcü, U. (2019). Doğal afetler ve doğal afet okuryazarlığı. Ankara: Pegem Akademi.
- Suk, J. E., Vaughan, E. C., Cook, R. G. and Semenza, J. C. (2020). Natural disasters and infectious disease in Europe: A literature review to identify cascading risk pathways. European Journal of Public Health, 30(5), 928-935.
- Şahan, C. (2024). Türkiye özelinde doğa kaynaklı afetlere yönelik bir araştırma. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14(2), 414-428. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1176360>
- Şahin, Ş. (2019). Türkiye'de afet yönetimi ve 2023 hedefleri. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 1(2), 180-196. <https://doi.org/10.46464/tdad.600455>
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2009). Doğal afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz eğitim ve yayıncılık.
- Şahin, K. (2025). Felaketin antropolojisi: doğal ya da insan kaynaklı olanlara dair. M. Bulut (Ed.). Antropolojinin 100. Yılında Kuramdan Sahaya Çalışmalar. (s. 283-305). Ankara: Hece Yayınları.
- Tayfur, I, Şimşek, P, Gündüz, A, Kako, M, Nomura, S, and Ryan, B. (2024). Strengthening public health system resilience to disasters in Türkiye: Insights from a scorecard methodology. Int. J. Disast Risk Reduct., 113, 104869. doi: 10.1016/j.ijdr.2024.104869
- Uşakay, S. ve Aksu, S. (2002). Ülkemizde taşkınlar, nedenleri, zararları ve alınması gereken önlemler. Türkiye Mühendislik Haberleri, 420-421-422, 133-136.
- Üçüncü, O. (2022). Doğu Karadeniz bölgesindeki sel ve taşkın yapıları. Türkiye Mühendislik Haberleri, 67(508), 42-64.
- Ünal, F. (2011). Erozyonla aşınıp taşınıyoruz. Bilim ve Aklın Aydınlightında Eğitim, 134, 48-51.
- Varol, N. ve Buluş Kırıkkaya, E. (2017). Afetler karşısında toplumun dirençliliği. Resilience, 1(1), 1-9.
- Waddell, S. L., Jayaweera, D. T., Mirsaedi, M., Beier, J. C. and Kumar, N. (2021). Perspectives on the health effects of hurricanes: A review and challenges. International journal of environmental research and public health, 18(5), 2756. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052756>

- Yeşildal, A. (2020). Doğal afetlerle mücadelede yerel yönetimlerin rolü ve kapasite sorunları: Esnek şehir uygulaması. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 87-116.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. ve Yılmaz, Y. (2001). Çevre bilimi ve eğitimi. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

2.BÖLÜM

DİSTOİK FİLM SETLERİNİ ANDIRAN GEZEGENSEL FELAKETLER ÜZERİNE*

Ergin SERTEL²
Gazanfer KAYA³

Giriş

İnsanlık tarihinde, bir taraftan olağan ve doğal yaşama özgü alışkanlıklar sürdürülürken, diğer taraftan ise “yaşanan an”ın daha iyi olabileceğine dair fikirler geliştirilmiştir. Bu bağlamda ütöpik düşüncelerle geleceğin arayışına girişilmiştir. Ancak ütöpik tasavvurlardaki iyimserliğin, özellikle 20. yüzyılda distopik bir siyasi yapıya dönüşen lider odaklı anlayışlardan ötürü farklı bir noktaya evrilmeye başladığı görülmektedir. Yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar ise sürekli büyümeye dönük üretimle birlikte doğaya karşı kural tanımayan bir anlayışla ekolojik felaketlerin ve makro boyuttaki salgınların insan hayatını distopyaya dönüştürdüğüne tanık olunmaktadır. Bu bağlamda insanlarla birlikte diğer canlıların yaşadığı gezegende, geçmişten günümüze pek çok büyük felaket yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir. Deneyimlenen felaketlerin, distopik edebi eserleri ve filmleri aratmayan düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada kitap bölümümüzün başlığını oluştururken, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu yetkilisi Andrew Saberton’un yakın zamandaki bir açıklamasından esinlendik. Saberton, ilk kez ziyaret ettiği Gazze kentinin “distopik film setini

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul izni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Sertel, E. ve Kaya, G. (2025). Distopik film setlerini andıran gezegensel felaketler üzerine. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansyanlar* (ss. 31-47), Vizetek Yayıncılık.

² Dr., Sosyolog, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0001-5272-4228

³ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Buca-İzmir/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-8236-4419

andırdığını” (Doğru, 2025) ifade etmiştir. Dolayısıyla gezegenin insanları, distopya ile yaşanan gerçeklik arasındaki farkın belirsizleştiği bir döneme tanıklık ediyorlar ve de Gazze'deki katliama tepki gösteriyorlardı. Bu çalışmada gezegende yaşayan insanların deneyimlediği iki felaketin sosyolojik değerlendirmesi yapılacaktır. Söz konusu felaketler şunlardır: “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği” ile “Covid-19 Salgını”. Bu felaketlere ilişkin tartışmalara geçmeden önce, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla ütopya ve distopya kavramları üzerinde analizlerde bulunmak yerinde olacaktır.

2.1. Tarihsel ve Toplumsal Boyutlarıyla Ütopyadan Distopyaya

İnsan doğası gereği psikolojik açıdan kendini koruma içgüdüleriyle hareket etme eğiliminde olduğu kadar sosyolojik açıdan da huzurlu ve sakin bir toplumsal düzen içerisinde yaşama eğilimindedir. Bu yüzden insanlar belirsizlikten, çatışma ve gerginlikten uzaklaşmak isterler. Bu eğilimin toplumun önemli bir kesimi için ideal bir arayışa denk geldiğini söylemek mümkündür. Tarih boyunca devam eden bu arayışın odağında ise her zaman ütöpik düşünce biçimi ve onun ürettiği ya da keşfettiği bakış açıları öne çıkmıştır. Vieira'nın belirttiği üzere, Rönesans'ta insan, yaşadığı topluma alternatif bazı seçeneklerin bulunduğunu keşfetti, aklın sınırsız güçlerinin ayırdına vardı ve geleceğin inşasının kendi elinde olduğunu kavradı (Vieira, 2017, s. 12). Bu kavrayış, geleceğin düşüncelerinde ve düşlerinde önemli bir rehber haline gelmiştir. Nitekim Rönesans'tan beri insanlar, en yüksek hedef ve değerlerin bir ruhsal otorite tarafından belirlenmesine karşı çıkarak, teoloji kadar kapsamlı olacak bir doktrini tümüyle kendileri yaratmak için çalışmışlardır (Horkheimer, 1998, s. 63). Rönesans'ın devamındaki aydınlanma ve modernleşmeyle birlikte insan adeta içinde saklı gizemi keşfetmiş, tarihin zavallı bir nesnesi olmaktan onun öznesi olmaya yönelmiştir. Aynı zamanda insan doğaya hâkim olup onun güçlerini kendi yararına kullanmanın sırlarını da keşfetmeye başlamıştır (Delibaş, 2017, s. 72).

Tarihsel süreçteki bu gelişmeler, ütopya kavramsallaştırmasının zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Kumar'a göre, ütopya, özünde toplumsal düşünce biçimidir. Bunun öncülü, iyi bireyin ancak iyi toplumda bulunabileceğidir (Kumar, 2005, s. 68). Jameson ise ütopyayı yeni bir cennet ve yeni bir dünya hayal etmekle anlamlandırır. En azından ikisi arasında alegorik bir ilişki olduğunu varsayılabilir. Yeni bir renk hayal edebilmek

tümünden yeni bir toplumsal dünya hayal etme olanağının alegorisidir (Jameson, 2005, s. 170). Ütopya, aradığımız, beğendiğimiz, özlemini çektiğimiz ilkelerle hareket eden *ideal toplum*'u amaçlar ve yansıtır. Reformcunun ütopyacı niteliğini kazanabilmesi için ilerde olabileceğini varsaydığı bir topluluk imgesi yaratabilme yeteneğini taşıması gerekir (Mardin, 2004, s. 223). Mannheim'e göre, tarih sürecinin ta kendisi, tarihsel açıdan tamamıyla aşkın olan ütopyanın 'soyut anlamlar'ından indiğini, gerçek yaşamımıza yakınlaştığını göstermiştir bize (2016, s. 269). Özetle ütopyalar, olmayan bir toplumun hayali üzerinden düşünce üretmez. Aksine olan bir toplumun (gelecek) hayali üzerine düşünce örmeye ve öngörü geliştirmeye çalışır. Bu sayede “gelecekteki daha iyi bir dünyaya karşı öngörü, bugünün sorunlarını daha açık seçik kılar (Gordin ve diğerleri, 2020, s. 7).

Toplumsal yaşamda geleceğe dair hayal kurarak fikir beyan etmenin pek hoş karşılanmadığı, bu noktada “hayalperest olma” ve “çok ütöpik düşünüyorsun” gibi olumsuz ya da küçümseyici ifadelerin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu algıya rağmen, iyimser düşlerin toplumda önemsendiği ve heyecan yarattığı için arzulanır olduğu da bilinen bir gerçektir.

Toplumsal gerçekliğin gittikçe kötüye yöneldiğine dair yaklaşımlar, ütopyanın kendi zıddına geçerek anti ütopyaya dönüştüğünü işaret ederler. Bir başka ifadeyle, toplumsal sorunları karşısında umut yerine umutsuzluğun, çözüm yerine çözümsüzlüğün ön plana çıktığı bu eserlerle birlikte ütopyalar, distopyalara doğru yönelirken zıt bir karaktere büründü ve yeni bir söylem biçimi üretmeye başladı. Özellikle geleceğe dair çizilen hayaller ve beklentiler, yön değiştirerek felaketin öngörüsüne dönüştü. Bu yönüyle toplumsal yaşamda daha çok istenmeyen bir ütöpik tür olarak bilinen distopyalar, sosyal barışın ve mutlu yaşamın tersi bir noktada ve insanlığın geleceği adına çeşitli riskleri barındırır. Bu riskler, potansiyel unsurları bakımından esasen geleceğe dair bir bileşeni ifade eder. Bu durum, kısmen halihazırda sonuçları bilinebilir olan zararların geleceğe aktarılmasına, kısmen de genel bir güven kaybına ya da ihtimal dahilindeki ‘risk çoğaltıcılarına’ dayanır. Demek ki riskler tabiatları gereği öngörüyle, henüz meydana gelmemiş olan ancak tehdit eden tahribatlarla alakalıdır ve bu tahribatlar zaten bugün bu anlamda gerçektir (Beck, 2019, s. 44-45). Söz konusu bu riskler, ütopyaların nesnel olarak değişmiş negatif imgeleridir (Beck, 2019, s. 37). Lorenzo'nun belirttiği üzere ütopyalar iyi devlet, iyi

ekonomi ve daha genel olarak iyi yaşam modelleri sağlar. Ancak bir küme öykü bir diğeri olmaksızın düşünülmemelidir. Distopyalar bize her türlü siyasi ihanetin ütopyaların ardına gizlenebileceğini hatırlatır (Lorenzo, 2023, s. 11).

Ütopyalardan distopik felaketlere giden sürecin dinamikleri vardır. 19. yüzyıla damgasını vuran sanayileşme; üretim ilişkilerini kökten değiştirip sosyal yapıda aile ilişkilerinden eğitime, eğitimden siyasal yapıya, siyasal yapıdan statülere ulaşma imkânına kadar önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşüm, makro ölçekte sorunlara sebep olduğundan, ütopyik düşünceler “geleceksizlik” içinde ümitsizliğe doğru giden bir eksene kaymaya başladı. Sanayileşme bir taraftan muazzam birikim ve zenginleşme getirirken, toplumun geniş kesimleri için ise sefalet manzaraları anlamına gelmiştir. Çörekçioğlu'na göre, 20. yüzyıl anti-ütopyacı bir çağ olarak başladı. Hem genel bir düşünme tarzı olan anti-ütopyacılığın hem de anti-ütopya ve distopya gibi alt türlerin mayalandıkları zemin yine bir kriz anıdır ancak bu kez söz konusu olan modernitenin krizidir. Dolayısıyla, bütün görünüşleriyle anti-ütopyacılık modernitenin temel vaatlerine güvensizliğin olduğu bir dönemde, yani bilim ve teknolojinin tahakküm edici gücünün, iki büyük Dünya Savaşı gibi katastrofik olayların ve Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter rejimlerin deneyimlediği karanlık zamanlarda ortaya çıkar (Çörekçioğlu, 2015, s. 26-27). Bir ütopya hayaliyle yola çıkan modernizm, tüm ürettikleriyle devasa bir distopya yaratmıştır. Ütopyanın gerçekleştirilmesi yolunda atılan her adım aslında insanlığı distopyaya daha da yakınlaştırmış, neredeyse tüm ütopyalar distopyaya dönüşmüştür (Hazır ve Dereci, 2017, s. 95). Bu evre, demokrasinin süreç içerisinde aşındırılıp ortadan kalkmasına yol açan ve toplumsal yaşamı felaketin eşiğine getiren bir dönem olarak öne çıkmıştır. Bu dönemlerde toplumsal yapıdaki eşitsizliğin derinleşmesine bağlı olarak, bireylerin yaşamı da gittikçe kötüleşmeye ve böylece distopik hal almaya başlamıştır. Bireylerin özgürlüğünden, hukukun üstünlüğüne ve liyakat sistemine kadar toplumsal yaşamı aşağı çeken ve çağın gerisine götüren unsurlar, belli bir dönem sonra distopik unsurların normal olarak algılanmasını sağlar. Bu süreçte ütopya ile distopya kavramlarının içeriksel zıtlığa rağmen toplumsal gerçekliği yansıtmaya işlevi açısından ortak noktada buluştuklarını söylemek mümkündür. Nitekim her iki durumda da var olan koşullar, ideal bir yaşamın temel insani değerlerine uzak bir noktadadır. Aradaki temel fark, geleceğin yönüne dairdir. Örneğin, ütopyalarda geleceğin ideal özüne ulaşabilmenin umudu içinde siyasi ve toplumsal tasarım

yapılırken, distopyalarda ise var olan çelişkilerin daha da artacağı ve sürecin devamı halinde geriye dönüşün imkânsız olacağına dair vurgu vardır.

20. yüzyıldaki distopik düşüncüyü yansıtmaları açısından özellikle Orwell'in "1984" romanı ile Huxley'in "Cesur Yeni Dünya"sı evrensel düzeyde iki klasik eser olarak öne çıkar. Kumar'a göre, bu karşı ütopyalar, yalnızca kendi zamanlarına, yirminci yüzyılın ilk yarısına hâkim olmakla kalmayıp, zamanımızda da kayda değer bir izleyici çekmeye devam etmiştir (Kumar, 2006, s. 654). Bu eserlerde dikkati çeken sloganlar, yaşanan toplumsal değişimin yönünü ve amacını belli edenler sloganlardır. Kumar'a göre ütopyik eserler, bazen "doğrudan uygulanabilir olanın daima ötesine uzanmakta ve uygulanması tamamen imkânsız olacak kadar ötelere de gidebilmektedir. Fakat asla basit bir hayalden ibaret değildir. Her zaman bir ayağı gerçekliğe basmaktadır (Kumar, 2005, s. 12).

1984 romanında toplumun aşama aşama yok oluşa ve baskıcı bir yönetime evrilmesi betimlenir. Büyük harflerle yazılan aşağıdaki ana sloganlar hem süreci hem de sürece dair geliştirilecek yöntemi de açıklar niteliktedir.

"Savaş Barıştır"⁴

Hürriyet Esarettir

Cehalet Kuvvettir" (Orwell, 1984, s. 8).

1984 romanı toplumsal yaşamın demokratik bir perspektiften tersi bir eksene geçişini göstermektedir. Kişi hak ve özgürlüğünden, birey olma halinden ve özgür düşüncelerden uzaklaşan bir toplumsal yaşamın felakete dönüştüğü tasvir edilmektedir. Eserdeki öngörünün kurgu bir distopya olduğu kadar tarihi gerçeklerle örtüşen bir önsezi yönünün de olduğunu söylemek mümkündür. Faşizm, Nazizm ve Stalinizm'de yaşanan otoriter süreçler, bunu doğrulayacak toplumsal ve siyasal örnek olarak kendini gösterir. Ayrıca Orwell'in "Hayvan Çiftliği" eserini de anmak gerekir. Bu eserin merkezinin, hayvanlar tarafında tasavvur edilen ütopyanın süreç içerisinde distopyaya

⁴ Bu satırlar yazılırken ABD Başkanı Donald Trump, "Savunma Bakanlığı'nın adını "Savaş Bakanlığı" olarak değiştiriyordu (<https://www.dw.com/tr/trump-pentagonun-adini-savash-bakanligi-yapti/a-73904223>). Ayrıca bu süreçte Trump, Nobel Barış Ödülü'ne aday gösteriliyordu (<https://www.bloomberght.com/trump-nobel-baris-odulu-ne-aday-gosterildi-3751274>). Böylece bir taraftan "Savaş Bakanlığı" değişikliğinin ve diğer taraftan ise barış ödülü beklentisinin, Orwell'in romanını yazdığı yıldan 77 yıl sonra gerçekleşmesi önemli bir paradoksu oluşturur.

dönüşümü olduğunu belirtmek gerekir.

Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* romanında ise bilimin etik dışı amaçlar için kullanılması sonucu insanların yapay bir mantık dahilinde sosyalleştirilerek birbirlerine benzetildiği görülmektedir. Bilinçsiz ve hafızasız yetiştirilmiş bir nesille toplumun özünden kopartılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunu aynı şekilde büyük harflerle yazılan şu slogandan anlamak mümkündür:

“Cemaat, Özdeşlik, İstikrar” (Huxley, 2011, s. 23).

Romandaki bu slogan, kültürel zenginliğin, farklı düşüncelerin ve bireysel özgürlüğün toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmasını ögütlemektedir. Demokratik çağda bireyi ve toplumu oluşturan unsurların benzerliğe ya da tek biçimciliğe heba edilmesi; doğal yaşamın felakete sürüklenerek olağan hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Burada sürecin 1984 romanından farkı ise özgürlüklerin rızaya dayalı şekilde işliyor görünmesidir. Ancak her ikisinde de özgürlük ortadan kaldırılmıştır. Buradaki yöntemde bilimin etik dışı amaçlar uğruna kullanılması durumu söz konusudur. Buradan hareketle distopyacı söylemin (Vieira, 2017, s. 24) birbirine sıkı sıkıya bağlı iki düşünceden beslendiğini söylemek mümkündür. Bir yanda totaliterlik düşüncesi; bir yanda da insanlığı iyiye sevk etmek yerine zaman zaman diktatörlüklerin kurulmasında önemli bir rol oynayan bilimsel ve teknolojik ilerleme düşüncesi. Bilimin insanlık dışı amaçlar uğruna kullanılmasının en önemli örneği, İkinci Dünya Savaşı'nda atılan atom bombalarıdır. Dolayısıyla kurgu olarak yazılan bu iki klasik distopyada öngörülerin toplumsal yaşamda odak bir alanda gerçekleşmiş olması, distopyaların misyonuna dair önemli mesajlar içerir. Bu durum aynı zamanda hem iyimser ütopiyaların hem de distopyaların özü itibarıyla toplumsal yaşamdan ve siyasal düzlemde beslendiklerini gösterir.

2.2. Gezegensel Felaketlerin Tartışılması

20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar yaşanan ekolojik felaketlerin toplumsal yaşamı doğrudan etkilediği açıktır. Söz konusu felaketlerin kapitalist üretim biçimiyle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Bu açıdan eleştirel tanımlamalar, kapitalizm ve neoliberalizme dönük şekilde yapılmaktadır. Foster ve diğerlerinin belirttiği üzere kapitalizm, doğanın kaynaklarını sonuna kadar kullanan, onun dayanma kapasitesini zorlayan ve bu arada ortaya çıkan maliyetleri dünyanın üstüne yikan bir nitelik taşır (Foster ve diğerleri, 2023). Callinicos, doğanın yıkımını mevcut felaket

çağının tamamlayıcı bir özelliği olarak nitelendirir (Callinicos, 2024). Klein ise “felaket kapitalizmi” terimini kullanarak bu süreci kavramsallaştırır. Bu terimin kavramsal çerçevesini neoliberalizmin eleştirisine dayandırarak oluşturmuştur. Klein’in anlayışında neoliberalizm, üç ana unsurdan oluşan bir siyaset paradigmasını ifade eder. Bunlar, özelleştirmeler, hükümet serbestleştirmeleri ve sosyal harcamalarda önemli kesintilerdir (Klein, 2007, aktaran Gürcan-Kahraman, 2020, s. 50). Neoliberalizm; sosyal, ekonomik ve çevresel adaletsizliklerin ve şiddetinin yaratılmasının ve de sürdürülmesinin arkasındaki merkezi güçtür (Watts ve Hodgson, 2021, s. 102).

Mutlu bir azınlığın ya da güç odaklarının geliştirdikleri küresel tahakkümün ekolojik tahribatlarla birlikte toplumsal yaşamı çoğu açıdan geriye götürdüğünü ifade etmek gerekir. Jameson’a göre, bugün insan ırkının hayatta kalmasını tehdit eden tehlikeleri şu şekilde belirtir: Ekolojik felaketler, dünya çapında sefalet ve açlık, küresel ölçekte işsizlik salgınlar (Jameson, 2020, s. 26-27). Bu alt başlıkta Jameson’ın da vurguladığı ve distopik filmlere- eserlerde yansımaları bulan gezegensel felaketlerden “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği” ve “Covid-19 Salgını” üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu iki örnek, esasında Mattelart’ın belirttiği “*Gezegensel Ütopya Tarihi*” (Mattelart, 2005) gerçekliğindeki distopik küresel felaketlerdir.

2.2.1. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Felaketlerin bazıları gezegendeki bütün canlıları etkileyen bir özellik taşır. Canlıların ortak evi, yuvası olan gezegendeki atmosferik değişimlerin, 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze ciddi düzeylere geldiği açık bir gerçekliktir. Bu bağlamda küresel ısınma ve iklimsel değişikliklere bağlı olarak gerçekleşen felaketler adeta distopik manzaralar ortaya çıkarmaktadır.

Felaketler, sel, deprem, fırtına, dolu, heyelan gibi büyük zarar veren olaylardır. Bu olayların büyük bir kısmı çok az kontrol edilebilir ya da hiç kontrol edilemez. Çevresel sorunlara yol açan tehlikeler, jeolojik kökenli (deprem, volkan, yer kütle hareketleri), atmosfer kökenli (rüzgârlar, fırtınalar, şiddetli yağışlar, kuraklık, don, sel, çığ) ve biyolojik kökenli (salgınlar, orman yangınları, bitkilerin hayvanlar tarafından istilası) olarak tanımlanabilir (Kayan, 2018, aktaran Balım ve Özcan, 2024, s. 44).

Gezegendeki ısı değişimleri sanayi devriminden bu yana 1,2 santigrat derece artmış ve bu artışın 2,0 santigrat dereceye kadar artışına ilişkin değişik senaryolar üzerinde durulmaktadır. Böyle bir artış ise dünyadaki canlı var oluş

için gerçek bir felaket boyutlarında olabilir. Hatta dünyadaki tüm canlı yaşantının varoluşunu tehdit edecek bir noktaya kadar gitme olasılığı vardır (Kolbert, 2019'dan akt, Tuna, 2024, s. 89). ABD'deki ulusal iklim veri merkezi direktörü Thomas Karla 2000 yılında şu değerlendirmede bulunmuştur, “Gelecek yüzyıl için tahmin ettiğimiz sıcaklık artış oranlarını bugünden yaşamaya başladık” (Godrej, 2003: 35). Dünya özellikle son yirmi yıldır son binyılın herhangi bir anında ısındığından daha hızlı ısınmıştır (Godrej, 2003, s. 22). Godrej, küresel iklim değişikliği kavramını kitabın İngilizce baskısının yapıldığı 2001 yılında ifade ettiği dikkate alındığında, burada işaret edilen son yirmi yıl, 1980-2000 aralığına karşılık gelmektedir. Bu yıllarına dünyada neoliberal ekonomi politikaların öne çıktığı evre olması da dikkat çekicidir.

Küresel iklim değişikliği fosil yakıtların yakılması, arazi kullanım alışkanlıklarında meydana gelen değişiklikler, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinliklerinden ötürü atmosfere salınan sera gazlarının oranındaki hızlı artışın sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığında meydana gelen artışı ve iklimlerde yaşanan değişiklikleri ifade etmektedir (Talu, 2015, s. 27-28). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi'ne göre iklim değişikliği “karşılaştırılabilir bir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değişikliklerine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda oluşan bir değişiklik” biçiminde tanımlanmıştır (Aktaran Türkeş, 2008, s. 23). Böylece insan kaynaklı sera gazı salınımlarına bağlı olarak atmosferdeki birikimleri artan sera gazlarının (kuvvetlenen sera etkisi) küresel sıcaklıklarda hızlı ve istikrarlı bir artışa yol açarak, tüm dünyada şiddetli hava ve iklim olaylarına neden olduğu bilinmektedir. Nitekim son 10 yılda Avustralya, ABD ve Türkiye'de (örneğin 2021'de) şimdiye kadar kaydedilen en yıkıcı orman yangını mevsimlerinden bazıları yaşanmıştır. Çekirgeler Afrika, Orta Doğu ve Asya'nın bazı ülkelerinde ekinleri yok etmiştir. 2022'de Antarktika'da sıcaklığın ilk kez 20 °C'nin üstüne çıkmasına neden olan bir sıcak hava dalgası gerçekleşmiştir. Ayrıca 2000-2019 döneminde dünyada 1,4 milyardan fazla insan kuraklıkla karşı karşıya kalmışlardır. Bu, kuraklık felaketini, selden sonra en fazla insanı etkileyen ikinci felaket yapıyor. Afrika, 70'i Doğu Afrika'da oluşan 134 kurak olayı ile diğer kıtalardan daha sık kuraklıktan etkilenmiştir (Türkeş, 2024, s. 329).

2000'li yıllar boyunca Güney Asya ve Sahraaltı Afrika ülkelerinde yaşanan doğal felaketler sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan da evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Aslında iklim değişikliğinin birçok çevresel soruna yol açacağına ilişkin yüzlerce rapor ve akademik çalışma yayımlanmıştır. Bunlar arasında okyanus ve deniz seviyesinde yaşanacak yükselmelerin yaratacağı göçler dikkati çekmektedir. Bu bağlamda süreçten en çok Kiribati, Maldivler, Bahamalar, Marshall Adaları gibi küçük ada ülkeleri ve Kalküta, Manila, Rio de Janeiro, Guangzhou, Seul, Bangkok, Dakka, Jakarta, Mumbai, Kahire, Amsterdam, Venedik gibi kıyı kentleri etkilenecektir. Diğer taraftan büyük seller ve taşkınlar sonucunda topraklarının önemli bir kısmı sular altında kalacak birçok ülke (Bangladeş, Myanmar, Filipinler gibi) bulunmaktadır. Şüphesiz bu ülkeler bir taraftan deniz seviyesinde yaşanacak artışların doğrudan yaratacağı zararlarla uğraşırken diğer taraftan toprakların deniz suyundan kaynaklı tuzlanması sonucuyla da karşılaşacaklardır (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2024: 437). Özellikle azgelişmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük bölümü çorak topraklarda oturuyorlar ve büyük ekonomik güçlüklerle karşı geçim mücadelesi veriyorlar (Godrej, 2003, s. 40).

Doğal felaketlere maruz kalacak ülkelerin aynı zamanda dünyanın en kalabalık nüfusa sahip bölgelerini temsil ettiklerini de unutmamak lazım. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşanacak gıda ve su sorunu bu nüfusun farklı bölge ve ülkelere göçü⁵ anlamına gelmektedir. Özellikle Güneydoğu Asya'daki yoğun nüfuslu deltaların (Ganj, Brahmaputra, Yangtse gibi) zarar görmesi, tarımı büyük ölçüde etkileyecek ve hem gıda hem de su güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturacaktır (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2024, s. 437).

Ekolojik krizlerin tümü, bildiğimiz gezegenin ve ekosistemlerin kırılma noktasına kadar getirildiğine işaret ediyor. Dünya ve insan uygarlığı için kader anı yaklaştı. (Foster ve diğerleri, 2023, s. 159) Sera gazlarının atmosferik birikimleri ve onların ısınım salımları, insan etkinliklerinin bir sonucu olarak artmaya devam etmiştir. İnsan etkinliklerinden kaynaklanan sera gazı ve atmosfer salımları, atmosferin bileşimini değiştirmeye 21. yüzyılda da sürdürecektir (Türkeş, 2008, s. 35).

Küresel iklim değişikliğinin etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁵ İklimsel değişikliklerin göçler üzerindeki şimdiki ve gelecekteki etkilerini içeren ayrıntılı bir okuma için bkz. İçduygu, ve Gören, 2023.

-Su açığının bulunduğu birçok alanda, özellikle tropikal ve subtropikal bölgelerde su varlığının azalması,

-Sıcaklıktaki herhangi bir artış için, tropikal ve subtropikal bölgelerin çoğunda tarımsal üretkenlikte bir azalma,

-Isı stresi ölümlerinden ve salgın hastalıklardan (malarya, bulaşıcı humma, kolera vb.) etkilenen insan sayısında bir artış,

-Artan kuvvetli yağış olayları ve deniz seviyesi yükselmesi nedeniyle, taşkın riskinde ın milyonlarca insanı ilgilendiren yaygın bir artış,

-Özellikle buzullar, mercan resifleri ve atoller, mangrovlar, polar ve alpin ekosistemler gibi bazı doğal sistemlerde önemli ve çoğu kez geriye dönüşü olmayan ya da onarılmaz hasarlar,

-Bazı hassas türlerin yok olma ve biyolojik çeşitliliğin kaybolma riskinde bir artış (Türkeş, 2008, s. 42-43).

Yukarıda belirtilen iklim değişikliğinin etkilerinin gezegensel felaketlere yol açacağı açıktır. Nitekim “Süper Fırtına”, “Canavar Tufanı”, “Öldürücü Sıcak Hava Dalgası” ve “Ölümcül Orman Yangını” gibi ifadeler günlük söz dağarcığımızın bir parçası haline geldi (Leichenko ve Obrien 2020, s. 204-205). Bu bağlamda 2015 yılında Güney Hindistan’da yaşanan su baskını 1,8 milyon insanı yerinden etti ve 500’den fazla insanın ölümüne yol açtı (Aktaran Leichenko ve Obrien, 2020, s. 205). 2003 Avrupa sıcak hava dalgası esnasında Fransa’daki yaklaşık 15.000 ölüm de dahil olmak üzere Kuzey Avrupa’da 22.000’den fazla insan hayatını kaybetti. Fransa’da ölenlerin çoğu yaşlı ve kadındı (Aktaran Leichenko ve Obrien 2020, s. 215). Talu, dünyanın dört bir yanında hissedilmeye başlayan iklim değişikliklerinin etkilerinin gelecekte daha da belirgin hale dönüşeceğini vurgulamaktadır. Ona göre, olup bitenler bir film senaryosu değil, gerçek (Talu, 2015, s. 56-57). Bir diğer ifadeyle gezegensel felaketlerin ele alındığı distopik film senaryolarında olabilecek kurguların gerçek olay ve görüntülerle yer değiştirdiği bir çağ deneyimlenmektedir.

2.2.2. Covid-19 Salgını

İnsanlık tarihinde milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açan birçok salgın hastalık görülmüştür. Son büyük salgın olan Covid-19’un diğer salgınlardan en önemli farkı, dünyadaki ülkeler arasında en yoğun etkileşim

ve hareketliliklerin olduğu bir dönemde gerçekleşmesidir. Bu bağlamda Covid-19'a küreselleşme çağının hatta neoliberal küreselleşme çağının salgınıdır da denilebilir.

Küreselleşme süreci dünyanın çehresini önemli ölçüde değiştirmiştir. Doğanın hızlı bir biçimde dönüştürülmesi başta gıda ve su temelli sağlık risklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentleşmenin sınırlarının yabanıl hayatın sınırlarıyla yakınlaşması, hayvanlardan insanlara bulaşıcı hastalıkların geçmesini kolaylaştırmıştır. Covid-19 salgını da böyle bir sürecin sonunda şekillenmiştir. Modern dünya olağanüstü imkânlarla donatılmasına rağmen Covid-19 karşısında bir çözüm üretme noktasında yetersiz kalmıştır. Bu süreç tüm toplumlara sağlıkla ilgili risklerin ne denli büyük bir etki yaratabileceğini göstermiştir. Küreselleşme, sağlıkla ilgili risklerin artmasına neden olmuştur (Başaran, 2021, s. 272). 21. Yüzyıla damgasını vuran ve küreselleşmenin yadsınmaz sonuçları olarak ortaya çıkan tüm olumsuzluklar, Covid-19 pandemisini hazırlamıştır. Pandeminin ortaya çıkışında, etkenin konağı olan canlı türlerinden (yarasalar), doğal yaşamlarından koparılıp besin olarak kullanıma sokulan ara konağa (pangolin) bulaş gerçekleşmiş, aşırı kalabalık ortamlarda bir arada yaşama (Çin-Wuhan bölgesi) enfeksiyonun süratle dağılımını kolaylaştırmıştır (Pala, 2020, s. 89). Covid-19, Çin'in Wuhan kentinden sınırlar ötesine taşınması şaşırtıcı bir biçimde sadece haftalar içerisinde gerçekleşmiştir. Çin'in uluslararası ticarete önemli bir paya sahip olması ve dünyadaki neredeyse bütün ülkelerle alışveriş içinde olması salgının dünyanın diğer bölgelerine ihraç edilmesinde aktif rol oynamıştır (Mas-Coma ve diğerleri 2020, aktaran İnce, 2020, s. 575-576). Covid-19 salgınının gelişimine baktığımızda küreselleşmenin tanımı içinde vurguladığımız mal, sermaye ve insan akışları bağlamında istikrarlı ve hızlı biçimde artmış olan yatırımcı, profesyonel, işçi, turist ve göçmen akışlarının önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, İtalya'da salgının merkezi olan Lombardiya bölgesi ve Milano kenti tekstil ve moda sektörlerinde faaliyet gösteren binlerce Wuhan kaynaklı Çinli yatırımcı ve göçmene ve çok sayıda ortak yatırıma ev sahipliği yapıyordu. Almanya'daki ilk Covid-19 vakaları da Wuhan bölgesinde fabrikası olan bir Alman firmasının Çinli bir çalışanın Almanya'ya yaptığı iş ziyareti sonucunda ortaya çıkmıştır (Kaya, 2020, s. 226). Böylece salgın krizi birbirine sıkıca bağlı küreselleşmiş bir gezegende bir salgının artık sadece yeryüzünün bir bölgesiyle kısıtlı kalmasının mümkün olmadığını göstermiştir (Kurnaz, 2021, s. 299).

Birleşmiş Milletler'e (BM) göre, 210 ülkede 1430 kent Covid-19'dan etkilenmiştir. Covid-19 vakalarının %95'i kentsel alanlarda görülmüştür (Lau ve diğerleri, 2020, aktaran Yılmaz, 2022, s. 332). Kentsel alanların salgını da denilebilecek olan Covid-19 salgınının kentsel yoksulluk üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Londra'nın (Birleşik Krallık) yoksul mahallelerinde kişi başına düşen enfeksiyon hızı, daha zengin mahallelere kıyasla üç kat fazladır (United Nations, 2020, aktaran Yılmaz, 2022, s. 338-339). Birleşmiş Milletler'in (2020) Covid-19 nedeniyle yoksulluktaki artışa ilişkin tahminleri, ekonomik durgunluk, iş kayıpları ve düşük ve orta gelirli ülkelere yapılan yardımların yaklaşık %40 oranında azalması göz önüne alındığında, 71 milyon insanın aşırı yoksulluğa geri çekildiği anlamına gelmektedir. Sahra Altı Afrika'da, kentsel yoksulluğun %44 artacağı tahmin edilmektedir (Welsh, 2021, aktaran Yılmaz, 2022, s. 333). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) saptamasına göre salgın sürecinde, dünya genelinde 1,6 milyar olarak tahmin edilen enformel işçilerin yarısından fazlası hiçbir birikim olmaksızın gelirlerini kaybetmiştir (Aktaran Zırh ve Karakılıç, 2021, s. 129-130). Küresel salgın her konuda, her alanda büyük ölçekte değişime yol açtı. Kırılganlıkları yüksek olan kesimler için hem ekonomik hem de toplumsal kırılganlık yaygınlaşarak kırılgan kesimlerin toplum nüfusu içindeki oranı artmaya devam etmiştir (Tiryakioğlu ve Yağcı, 2021, s. 199). Callinicos'a göre Covid-19 salgını, acı çekme oranının egemen ekonomik güç dağılımını yansıttığını somutlaştırmıştır. Bir diğer ifadeyle, zenginler korunacaklar, yoksullar maruz kalacaklardır (Callinicos, 2024, s. 111).

Covid-19 salgını yarattığı sosyal, ekonomik ve siyasi krizler ile dünyanın gündemine otururken, kapitalist ekonominin çıkarlarını tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Piyasalaşan sağlık, eğitim ve bakım hizmetlerinin krizlere cevap vermedeki kapasitesini, refah devletinin 21. yüzyıl kapitalizmi içindeki işlevini tartışmaya açtı. Salgın, toplumların sınırlarının ulus devletler ile çizilmediğini, ancak küreselleşmenin de kendi kurumlarını yeterince yaratamadığını gösterdi (Walby, aktaran Akkan, 2021, s. 57). Sağlık krizi olarak başlayan Covid-19'un gündeme getirdiği sorunlar aslında kentleşmiş yaşamın olası her yönüne dokunmaktadır: Sağlığa erişim, eğitime erişim, kamusal alanlar, ekonomik faaliyetler, insan ilişkileri ve sosyal eşitsizlikler (Yılmaz, 2022, s. 325-326). Dünyada gelişen sağlık hizmetleriyle daha önceki salgın hastalıklarına bir çözüm bulunsa da Covid-19'un bu kadar hızlı yayılması ve aşı çalışmalarının zaman alması tahrip gücünü artıran bir unsur

oluştur. Ayrıca Covid-19 bütün toplumsal tabakaları tehdit etmesine rağmen çeşitli sermaye biçimlerinden yoksun olan insanları daha fazla olumsuz etkilemiştir (Mas-Coma ve diğerleri, 2020, aktaran İnce, 2020, s. 575-576.)

Covid-19'un etkili olduğu dönemde, kameraların gösterdiği görüntüler salgının dramatik boyutlarını ortaya koymuştur. Nitekim Hindistan kentlerinde koruyucu elbiseler giymiş görevlilerin katıldığı, salgından ölmüş insanların bedenlerinin geniş alanlarda yakılma görüntüleri, Covid-19'un en çarpıcı kareleridir.⁶ Böylece distopik film setlerinin son derece kurgu sahnelerine benzeyen ancak tamamen gerçek bu görüntüler ekranlara yansımıştır.

Sonuç

İnsan doğasına ilişkin tahayyüller daha problematik bir hal aldıkça, mevcut iç çalkantı ve ideolojik çatışma çağında insan doğasını açığa vuran (ve şekillendiren) toplumsal alışkanlık ve yıkımlara daha yakından fakat yaratıcı bir şekilde ilgi göstermek gerektiği gittikçe artan biçimde hissedilmektedir (Mills, 2019, s. 27-28). Modernleşme sürecinde uygarlığın kendi kendini tehlikeye atma potansiyeli, bir dünya toplumu ütopyasına olan ihtiyacı daha acil kılıyor. Silier'in belirttiği üzere, insanı merkezine alan, onu doğa ile uyumlu bir bütün olarak gören, insanlar arasında gerçek bir eşitliği savunan, insanın kendini geliştirmesi için olanaklar yaratan ve demokratik bir yönetim öngören ütopyalara çeşitli düzeylerde ihtiyaç vardır (Silier, 2004, s. 65).

İnsanlık tarihi bir yönden ütöpik arayışlara sahne olurken, diğer yönden ise dünya toplumlarını ilgilendiren büyük yıkım ve felaketler, 20. yüzyılda yaşanmıştır. Nazım Hikmet'in "*Yirminci Asra Dair*" şiirindeki "*Asrım sefil, asrım yüz kızartıcı*" ifadesinde anlam bulan olaylar, geleceğe ilişki distopik tasavvurları öne çıkarmıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde de gezegenin doğasını ve gezegendeki milyarlarca insanı daha da savunmasız ve kırılgan kılan felaketler yaşanmıştır. İklim değişikliği krizi ve Covid-19 felaketleri, söz konusu edilen felaketlerden bazılarıdır. Bu felaketlerin çözümü noktasında insanlığın felaketlere bakış açısını değiştirmesi gerekir. Nitekim Kurnaz'ın

⁶ Covid: Hindistan'da ölümlerin yakılması ara verilmeden devam ediyor.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56895960>, 29 Nisan 2021. Hindistan'da Covid krizi: Başkent Delhi'de ölümleri yakacak alan kalmadı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56942490>, 30 Nisan 2021.

belirttiği üzere, iklim değişikliği krizi ve Covid-19 felaketlerinin çözümü uluslararası iş birliğini gerektirir. Bu sorunların sadece bir devletin sorunu olmadığı ve bir devletin de diğerlerinden bağımsız olarak kendisini koruyamayacağını görmek çözüm açısından fayda sağlayabilir. Diğer bir ifadeyle bu felaketler, ülkelerin tek başına üstesinden gelebilecekleri sorunlar değildir (Kurnaz, 2021, s. 311-312).

Kısacası, distopik film setlerini andıran gezegensel felaketler, geleceğe ilişkin endişe ve karamsarlığı arttırmaktadır. Bununla birlikte bu felaketler karşısında insanlığın geleceğe ilişkin gerçekçi umutlar inşa etme ve bu umutlar için mücadele etmeye devam edeceği açıktır.

KAYNAKLAR

- Akkan, B. (2021). Covid-19 salgını ve bakım krizi finansallaşmış kapitalizm ve yaşlı bakım evleri. M. Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle yoksullaşma-salgınlar, göçler ve eşitsizlikler* içinde (s. 57-76). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alaeddinoğlu, F. ve Okudum, R. (2024). Nüfus ve çevre. A. E. Gülersoy, G. Kaya, A. Şeker (Ed.). *Çevre ve toplum* içinde (s. 427-454). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Balım, A. G. ve Özcan, E. (2024). Çevre bilimi. A. E. Gülersoy, G. Kaya, A. Şeker (Ed.). *Çevre ve toplum* içinde (s. 35-53). Konya: Eğitim Yayınevi
- Başaran, E. (2021). Küreselleşme ve sağlık alanında ortaya çıkan yeni riskler. *International Conference on Globalization and International Relations-IV*. 01 Ağustos-02 Ağustos 2021, Ankara.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu, başka bir modernliği doğru* (K. Özdoğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Collinicos, A. (2024). *Yeni felaket çağı*. (O. Orhangazi, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çörekçioğlu, H. (2015). *Modernite ve ütopya*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Delibaş, K. (2017). *Risk toplumu belirsizlikler ve söylentiler sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Doğru, İ. (2025). *BM Nüfus Fonu yetkilisi, ilk kez gittiği Gazze'nin "distopik film setini andırdığını" söyledi*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-nufus-fonu-yetkilisi-ilk-kez-gittigi-gazzenin-distopik-film-setini-andirdigini-soyledi/3724252>, 23.10.2025.
- Foster, J. B, Clark, B. ve York, R. (2023). *Ekolojik yarık-kapitalizmin gezegene karşı savaşı* (O. Kılıçdağı, Çev.). İstanbul: Marx-21 Yayınları.
- Godrej, D. (2003). *Küresel iklim değişimi* (O. Kılıçdağı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gordin, M. D. ve diğerleri (2003). Mekân ve zamanın ötesinde ütopya distopya. Gordin, M. D., H. Tilley, ve G. Prakash, (Ed.). (C. Kayalığıl, Çev.). *Ütopya Distopya-Tarihsel Olasılığın Koşulları* içinde (s. 7-22). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gürcan, E. C. ve Kahraman, Ö. E. (2023). Tarihsel perspektiften covid-19: felaket kapitalizmi korku güdümlü bir dünya düzenini nasıl üretir? *Briq Dergisi*, 1(3), 47-60.
- Hazır, M. ve Dereci, T. (2011). Hayat bir ditopyadır modernlikten postmodernliğe bir ütopya-distopya dikotomisi içinde toplum. *Doğubatu Dergisi*, 80, 95-116.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl tutulması* (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- <https://www.dw.com/tr/trump-pentagonun-adini-savas-bakanligi-yapti/a-73904223>.
- <https://www.bloomberght.com/trump-nobel-baris-odulu-ne-aday-gosterildi-3751274>.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56895960>, 29 Nisan 2021.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56942490>, 30 Nisan 2021.
- Huxley, A. (2011). *Cesur yeni dünya* (Ü. Tosun, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- İçduygu, A. ve Gören, H. (2023). İklim değişikliği ve göç bağlamında Türkiye. G. Kaya (Ed.). *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* (s. 127-134) içinde. Cem Yayınevi.

- İnce, C. (2020). Afetler çağı, afetlerin yapısal dönüşümü ve COVID-19. *Turkish Studies*, 15(4), 565-578.
- Jameson, F. (2005). *Ütopya denen arzu* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jameson, F. (2020). Bir yöntem olarak ütopya ya da gelecek tasavvurları mekân ve zamanın ötesinde ütopya distopya. Gordin, M. D., H. Tilley, ve G Prakash, (Ed.). (C. Kayalığil, Çev.). *Ütopya Distopya-Tarihsel Olasılığın Koşulları* içinde (s. 25-48). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lorenzo, D. J. (2023). *Dünyanın sonundaki kentler-güncel sorunlar karşısında distopya ve ütopyalar* (N. Bingöl, Çev.). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Kaya, Y. (2020). Küreselleşen dünyada salgın ve salgın sonrası dünyada küreselleşme. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun (Ed.). *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (s. 217-232). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşıütopya* (A. Galip, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kumar, K. (2017). *Ütopyacılık* (A. Somel, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kurnaz, M. L. (2021). Salgının döneminden iklim değişikliği mücadelesine ilişkin alınabilecek ve –asla- alınamayacak dersler. M. Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle yoksullaşma-salgınlar, göçler ve eşitsizlikler* içinde (s. 297-313). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurt Azap, Ö. (2021). Covid-19. O. Elbek ve K. Pala (Ed.). *Pandeminin düşürdüğü maskeler, covid-19 salgının muhasebesi* içinde (s. 15-41). İstanbul: İletişim Yayınları
- Leichenko, R. ve Obrien, K. (2020). *İklim ve toplum* (O. Orhangazi, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve ütopya* (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2004). *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mattelart, A. (2005). *Gezegensel ütopya tarihi-kehanetsel kentten küresel topluma* (Ş. Çiltaş, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mills, C. W. (2019). *Sosyolojik tahayyül* (Ö. Küçük, Çev.). İstanbul: Hil yayınları.
- More, T. (2007). *Utopia* (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Orwell, G. (1984). *1984* (B. Tanç, Çev.). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Pala, K. (2020). İklim krizi bulaşıcı hastalıklar bakımından ne vaat ediyor. O. Ş. Yenen ve S. Badur (Ed.). *Pandemi ve covid-19* içinde (s. 84-97). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Silier, O. (2004). *Gelecek için düşünmek*. A. B. Kutvan (Ed.). *Ütopya* içinde (59-68). İstanbul: Index Yayınları.
- Şahin, S. Z. (2022). İklim krizinin gölgesinde kentsel altyapı ve kent planlaması ilişkisi. G. Kaya ve A. Şeker (Ed.). *Dert yükü mekanlar-kentlerin sosyal sorunları* içinde (s. 171-189). Ankara: Nika Yayınevi.
- Talu, N. (2015). *Türkiye'de iklim değişikliği siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Tiryakioğlu, M. ve Yağı, S. (2021). Derinleşen kent yoksulluğunun kaderini salgın mı belirleyecek. M. Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle yoksullaşma-salgınlar, göçler ve eşitsizlikler* içinde (s. 199-217). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuna, M. (2024) Çevre ve sosyoloji. A. E. Gülersoy, G. Kaya, A. Şeker (Ed.). *Çevre ve toplum* içinde (s. 73-90). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Türkeş, M. (2008), İklim değişikliği ve küresel ısınma olgusu-bilimsel değerlendirme. E. Karakaya (Ed.). *Küresel ısınma ve Kyoto protokolü-iklim değişikliğinin bilimsel, ekonomik ve politik analizi* içinde (s. 21-57). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Türkeş, M. (2024). Küresel çevre, iklim değişikliği ve gezegenin sınırları. A. E. Gülersoy, G. Kaya, A. Şeker (Ed.). *Çevre ve toplum* içinde (s. 327-371). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Watts, L. Ve Hodgson, D. (2021). Sosyal hizmet ve sosyal adalet-teori ve uygulama (R. Babhanoglu ve diğerleri, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Vieira, F. (2017). *Ütopya Kavramı* G. Claeys (Ed.). (Z. Demirsü, Çev.). *Ütopya edebiyatı* içinde (s. 3-35). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, F. (2022). Kentlerin salgınlarla son imtihanı-covid-19 salgınının etkileri, G. Kaya ve A. Şeker (Ed.). *Dert yükü mekanlar-kentlerin sosyal sorunları* içinde (s. 325-359). Ankara: Nika yayınevi
- Zırh, B. C. ve Karakılıç, İ. Z. (2022). Dünyanın modern büyüğü bozulurken-covid-19 küresel salgınına göçmenlerin aynasından bakmak. M. Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle yoksullaşma-salgınlar, göçler ve eşitsizlikler* içinde (s. 121-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

3.BÖLÜM

HİTİTLERDE VEBA SALGINI: DEVLET POLİTİKASI, KRİZ YÖNETİMİ VE İNANÇ ÜÇGENİNDE BİR FELAKET*

Hasan TUNCER¹

Giriş

Hastalık, şüphesiz geçmişten günümüze hemen her insanın yakalandığı, bedensel veya fiziksel bir rahatsızlıktır. Salgın ise; belirli bir zamanda ve yerde ortaya çıkmış olan, birçok insanı veya toplumu olumsuz etkileyen, kısacası vaka sayısının yüksek olduğu bir durumdur. En eski zamanlardan beri birçok toplumda salgın hastalıkların görüldüğü bilinmektedir. Bu durum, kimi zaman büyük felaketlere sebep olmuştur. Bulaşıcı özelliğe sahip hastalıklar, o toplum içerisinde zaman zaman salgına da sebep olmuştur. Eskiçağ dünyasında bilinen ve kayıtlara geçen en önemli salgınlardan birisi; Hitit ülkesinde görülen vebadır. Veba salgını, Hititleri birçok açıdan olumsuz etkilemiş, çoğu kimsenin de ölümüne sebep olmuştur. Şüphesiz insan yaşamı, en eski devirlerden itibaren çeşitli sebeplerle ortaya çıkmış olan ve onun varlığını tehlikeli şekilde etkileyen doğal afetlerle sıkı sıkıya bağlıdır. Teknik önlem ve korunma yöntemleri konusunda çok iyi olmadığı düşünülen Hititlerin; çeşitli felaketlerden bugünkünden daha çok etkilenmiş oldukları da akla yatkın bir görüştür (Ünal, 1977, s. 423).

Hititlerde şüphesiz –diğer toplumlarda olduğu gibi- birçok hastalık çeşidi vardı. Hititlerin bu hastalıklara karşı uyguladığı tıbbi ve dinsel çözümler de belgeler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin göz hastalıkları hususunda

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul izni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Tuncer, H. (2025). Hititlerde veba salgını: Devlet politikası, kriz yönetimi ve inanç üçgeninde bir felaket. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’da ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 48-67), Vizetek Yayıncılık.

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir/Türkiye, **ORCID:** 0000-0003-1054-7950

Hititlerin hem tıbbi hem de dinsel farklı birçok çözüm yöntemleri bulunmaktaydı (Masalcı-Şahin, 2021, s. 167-176). Ancak veba, bir hastalık olmakla birlikte, salgın şeklinde tüm ülkeye yayılıp her kesimi etkilediği için, kişisel bir problem olmaktan çıkıp toplumsal bir kriz halini almıştı (Pelvanoğlu ve Özer, 2021, s. 177-204).

MÖ ikinci binyıl Anadolu'sunda büyük bir imparatorluk vücuda getiren Hititler, bıraktıkları çivi yazılı tabletlerle tarihe ışık tutulmasını sağlamışlardır. Hitit metinleri arasında veba ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. MÖ 14. yüzyılda Hititleri derinden etkileyen veba salgını; sadece biyolojik bir felaket değil, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve dinsel bir kriz olarak da vurgulanmaktadır.

II. Murşili devrinden zamanımıza ulaşan, tarihi bilgiler yanında felsefe ve din konusunda önemli bilgiler içeren dua metinleri, kökenlerini çoğunlukla Hatti memleketini uzun yıllar etkileyen salgın hastalıktan almaktadır. A. Götze tarafından “veba duaları” olarak adlandırılan bu metinler (CTH 378.1, CTH 378.2, CTH 378.3, CTH 378.4) dört ayrı duadan oluşmaktadır (Arıkan, 1994; Arıkan, 2019, s. 36). Birinci veba duasında II. Murşili, hastalığının nedeni olarak babası I. Šuppiluliuma'nın işlemiş olduğu bir günahı görmektedir. II. Murşili, bu günahı fal yolu ile vebanın nedeni olarak tespit etmiş ve bunun bedelini kurbanlarla ödeyeceğini belirtmiştir. İkinci veba duasında Hitit kralı hastalığının nedenini araştırdığını ve iki tablet bulduğunu belirtir. İlk tableten II. Murşili, Mala Nehri'nin kurbanlarını ihmal ettiği sonucuna varır kinici tablette ise, Kuruştama kenti, I. Šuppiluliuma'nın Mısır seferi ve bu bağlamda bozulmuş yeminlerle alakalıdır. II. Murşili, bu sorunu çözeceğini ve telafi edeceğini ifade eder. Üçüncü veba duası oldukça kırıktır. Bu nedenle hastalığın nedeni ve çözümü anlaşılamamaktadır. Dördüncü veba duasının da büyük bölümü kırıktır. Bu neden hastalığın sebebi anlaşılamamaktadır. Fakat Hitit kralının bir mabet inşa edeceği bu kısımda bildirilmiştir (Alparslan, 2005, s. 129).

3.1. Hititlerde Veba Salgını ve Etkileri

Hititlerde veba, tarihin en önemli salgınlarından birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu salgın, sadece biyolojik bir felaket değil, aynı zamanda siyasal, yönetsel ve dini bir kriz olarak tarihteki yerini almıştır. Bir sağlık sorunu olmaktan öte, imparatorluğun yapısını etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir.

Hititçe'de “veba”, “salgın” ve “ölüm vakası” gibi kavramlar, *hinkan-/henkan-* sözcüğü ile ifade edilmektedir. Bu açıdan Akadca'daki *mūtānu* kelimesi ile karşılaştırılabilir. Çünkü *mūtānu* kelimesi “salgın” ve “ölüm vakası” anlamlarını taşımaktadır. Akadca metinler *mūtānu* ile bağlantılı olarak, ayrıca *li'bu* ismiyle ifade edilen bir hastalıktan söz etmektedir. Bu hastalığın belirtileri, Mısır kaynaklarındakilere benzer ve ateş ile derinin renk değiştirmesi olarak kaydedilir. Bu açıdan *li'bu* hastalığını da “hiyarcıklı veba” ile eşitlemek mümkündür (Klengel, 1999, s. 189; Alparslan, 2005 s. 125). Bu salgın yalnızca Hatti ülkesini etkilememiş, Hatti ülkesi dışında da aynı dönem Mezopotamya ve Mısır kaynakları salgından geniş bir coğrafyanın etkilendiğini ortaya koymaktadır (Ünal ve Sir-Gavaz, 2021, s. 313).

Hitit metinlerinde vebanın ilk olarak Mısır ile diplomatik temasların sonucunda Hatti topraklarına girdiği ima edilmiş, özellikle I. Šuppiluliuma döneminde Mısır esirleri aracılığıyla ülkeye taşındığı düşünülmüştür. Ancak yine belgelere dayanarak vebanın bazı sebepleri olduğu belirtilmiştir.

Ünal, II. Murşili'nin veba dualarında, Hatti ülkesini büyük bir zarara uğratan ve adeta kırıp geçiren salgın hastalığa sebep olarak bazı ihtimaller üzerinde durmaktadır:

-Tanrıların ihmal edilmesi ve bu ihmal sonucu tanrıların Hatti ülkesini cezalandırması

-Genç Tudhaliya'nın haksız yere öldürülmesi.

-Mısır-Hitit antlaşmasının getirdiği yükümlülöklere uyulmaması.

-Mala (Fırat) nehrine sunulan kurbanların ihmal edilmesi.

- I Šuppiluliuma'nın Mısır'dan getirdiği esirlerin veba salgınını taşımaları ve bu hastalığı Hatti ülkesine yaymaları.

Son maddenin gerçek sebeplerin başında geldiğini ifade eden Ünal, diğerlerinin hepsinin tanrılarla bağlantılı olması durumuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bu esirlerin hastalıklı olarak geldiklerinin kesin olmadığını, vebanın kötü bakım ve sıkışık konaklama sonucu Hatti ülkesinde çıkmış olabileceğini belirtmiştir (Ünal, 1980, s. 479).

II. Murşili, salgının Hatti ülkesinde ortaya çıkmasına sebep olarak Genç Tudhaliya ile ilgili olumsuz durumun (öldürölmesi) meydana geldiğini (Haas, 1994, s. 24), bu durumu fal aracılığıyla teyit ettirdiğini ifade eder. Ayrıca

salgının yirmi yıllık uzun bir süreci kapsadığını da açıklar: “Ey (beyim) tanrılar! Hatti ülkesinde salgın bir hastalık meydana geldi. Bu hastalık Hatti ülkesini kırıp geçirmekte ve ülke büyük zarar görmektedir. Hatti ülkesinde kitle halinde ölümler başlayalım tam yirmi sene oldu. (Buna sebep olarak) (bana) Tudhaliya’nın oğlu Genç Tudhaliya ile ilgili ciddi bir skandal olduğu bildirildi. Tanrı huzurunda bir fal sorusu sordurdum ve (gerçekten de) tanrı tarafından, (konunun) Genç Tudhaliya ile ilgili olduğu teyit edildi.” (Reyhan, 2024, s. 402). II. Murşili’nin babası I. Şuppiluliuma’nın, tahtı zorla Tudhaliya’dan alması ve Tudhaliya’ya bağlılık yemini edenlerin I. Şuppiluliuma’nın tarafına geçmesi durumu, şüphesiz tanrıları kızdıran bir sebep olarak zikredilmektedir (Goetze, 1930, s. 166-167; Yiğit, 1996, s.240).

Vebanın tıbbi sebebinin Hatti ülkesine getirilen esirler olduğu da belgelerde ifade edilmiştir: “O zaman, Hatti’nin Fırtına Tanrısı, beyim, babam[ı] davasında haklı görd[(ü)] ve Mısır Ülkesi’nin yaya (ve) arabalı savaşılarını yendi. Onları öldürdü. Yakaladıkları esirleri Hatti Ülkesi’ne geri getirdikleri zaman, tutsakların arasında ölüm (veba salgını) ol[(d)]u ve onlar ölmeye başladı(lar). Fakat esirleri Hatti Ülkesi’nin içine getirdikleri zaman ölümü (veba salgını) (bu) esirler Hat[(ti)] Ülkesi’nin içine getirdiler. Hatti Ülkesi’nin içinde o günden beri ölüm hüküm sürüyor.” (Alparslan, 2005, s. 128).

II. Murşili, Arinna’nın Güneş Tanrıçasına yakarışlarında, hem tanrı ve tanrıçalara hesap sorarcasına bir tavır içerisine girmekte, hem de Hatti ülkesinin içinde bulunduğu çaresiz durumu açıkça gözler önüne sermektedir: “Ey Arinna’nın Güneş Tanrıçası, benim hanımım! Ey tanrılar, benim efendilerim! Ne yaptınız siz? Hatti’ye veba salgını(nın yayılmasına) izin verdiniz, böylece Hatti veba salgınıyla ağır bir şekilde ezildi. Babamın zamanında, kardeşimin zamanında insanlar ölmeye devam etti ve şimdi ben, tanrıların rahibi olduğumdan beri, benim zamanımda da ölmeye devam ediyorlar. Yirmi yıldır Hatti’de insanlar büyük sayılarda ölüyor. Hatti vebadan çok kötü bir şekilde zarar gördü.”(Singer, 2002, s. 56).

II. Murşili veba salgınında kendisinin bir suçu olmadığını ve Tudhaliya’nın kanının bedelinin ödendiğini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Efendilerim tanrılar Tuthaliya’nın kanının intikamın arkadan aldığınızdan Tutahliya’yı öldürenler, onlar kanın bedelini ödediler. Hatti ülkesi de bu cinayeti artık bitirdi. Artık Hatti ülkesi de onun bedelini ödedi. Şimdi de bana geldiği için

onu ailemle birlikte bedel olarak ve kefarete olarak ödeyeceğim. Artık efendilerim tanrıların içi yumuşasın (rahat olsun)! Efendilerim tanrılar artık bana acıyın! Size görüneyim! Size dua ettiğim için beni işitin! Ben hiçbir kötü iş yapmadığımdan, günah işleyen ve kötülük yapanlardan da artık hiçbirini hayatta kalmadığından ve onlar çoktan öldüğünden, babamın meselesi benim üzerime geldiğinden işte ülkedeki salgına karşı size efendilerim tanrılara kefarete ve bedel ödüyorum. Kefarete ve bedel ödemediğimden siz tanrılar, efendilerim, bana acı [yın! .] (Alp, 2011, s. 129-130).

II. Murşili'nin başarıları, krallığının ilk on yılında karşılaştığı diğer önemli sorunlar da hesaba katılacak olunursa, dikkate değer gelişmelerdi. I. Şuppiluliuma döneminde patlak veren, Hitit ülkesini kasıp kavuran, nüfusun büyük çoğunluğunu etkileyen veba salgını, II. Murşili döneminde en güçlü haliyle kralı çaresiz bırakmıştı. Tanrıların Hatti ülkesini böylesine sert bir şekilde cezalandırmasını sindiremeyen II. Murşili, ülkenin düşmanlar tarafından bir av haline geldiğinin de farkında idi. Yakarışlarında tüm bu durumları açıkça ifade etmekteydi: “Ey tanrılar, nedir bu yaptığımız, ülkeye veba saldınız. Hatti ülkesi ölüyor, bu yüzden tanrılara ekmek pişirip, içkiler sunamıyor, tanrının tarlasını süren çiftçiler de öldü. İnsanlara aklını kaybettiriyor, ne kadar doğru yapsak da hiç işe yaramıyor. Ey tanrılar, ne günahımızı görüyorsanız ya bir kahin çıkıp bize bildirsin ya da yaşlı kadınlar yahut rahipler bunun ne olduğunu öğrensin ya da sıradan insanlar (günahımızın ne olduğunu) rüyalarında görüp (öğrensinler)! Ey tanrılar, Hatti ülkesine yine merhamet et! (Hatti) bir yandan vebadan mustarip, diğer taraftan düşmanlıklar başına dert olmuş. Sınırların ötesindeki güçlü devletlerin koruması altında olan küçük devletler, (yani) Mitanni ülkesi ve Arzawa ülkesi her ikisi de isyan ettiler... Bunun da ötesinde Hatti ülkesine ait ülkeler (yani) Kaşka ülkesi ve Aravanna ülkesi, Kalasma ülkesi, Lukka ülkesi, Pitasa ülkesi; bu ülkeler de Güneş Tanrıçası Arinna'dan vazgeçtiler... Şimdi çevremizdeki bütün ülkeler Hatti ülkesine saldırmaya başladılar. Güneş Tanrıçası yeniden bu sorunumuza ilgi gösterebilir! Ey tanrı, bunun senin ününü lekelemesine izin verme!” (Bryce, 2023, s. 302-303).

3.2. Veba Salgını Sürecinde Hititlerin Devlet Politikası

MÖ 1380 civarında Hitit tahtına geçen ve daha veliaht olduğu dönemde dahi askeri başarılarla imza atan I. Şuppiluliuma, bu süreçte kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatıda kazandığı başarılar ile Hititlerin düşmanlarıyla baş

edebileceğini kanıtlamıştı (Macqueen, 2022, s. 50). Hitit tahtına geçtiği zaman ilk iş olarak Hititlerin Anadolu topraklarında yeniden bir büyük bir güç ve bölgeye hâkim olmasını sağlamıştır. Ardından ise, dönemin en önemli ticaret noktalarından birisi olan Kuzey Suriye'ye yönelerek, orada kalıcı ve istikrarlı bir politika yürütmüştür. Sadece savaş yoluyla değil, diplomatik çözümlerle de Hititlerin bir imparatorluk haline gelmesine büyük katkılarda bulunmuştur (Sir Gavaz, 2008, s. 35).

Devlet politikası ve yönetimi anlamında iki farklı fikir öne sürülebilir. Askeri anlamda konuya bakıldığında, özellikle I. Šuppiluliuma devrinde salgının ülkeyi çok fazla etkilemediği akla yatkın bir görüştür. Bunun iki farklı sebebi zikredilebilir. Birincisi, askerlerin izole şekilde toplumdan uzak olmaları, ikincisi ise, salgının I. Šuppiluliuma devrinin son dönemlerine denk gelmesidir. Belki de ilk başlarda salgın o kadar da yaygın değildi. Ya da bilinen etkileri veya olayın gerçek ve acı yüzü henüz ortaya çıkmamıştı.

I. Šuppiluliuma, gerçekten de başarılı bir imparator idi. Ülkeyi kalkındırmış ve çok önemli askeri başarılar elde etmiştir. Şüphesiz I. Šuppiluliuma döneminde veba salgınının etkileri, ilerleyen dönemlerdeki gibi değildi. I. Šuppiluliuma, askerlerinin bir Suriye seferinin ardından getirdikleri veba sebebiyle yaklaşık MÖ 1334 yılında vefat etmiştir (Macqueen, 2022, s. 51).

I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra, Hattuša'da tahta veliaht prens Arnuwanda çıktı. Tecrübeli bir komutan olan Arnuwanda, daha önceki başarılı politikaları sürdürmeyi hedefliyordu. Ancak tahta çıktıktan kısa süre sonra hastalandı ve muhtemelen babasının da ölümüne neden olan vebaya yakalandı. Kralın ölümcül bir hastalığa yakalandığı ile ilgili haberler ülkede hızla yayıldı ve bu durum Hitit toprakları üzerinde emelleri olan düşmanları cesaretlendirdi. Hititlerin düşmanlarının hızla artan operasyonları ve çeşitli isyanlar ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde, II. Murşili tahta çıkmış ve adeta ateşten gömleği üzerine giymişti (Bryce, 2023, s. 280-282).

Hatti düşmanları tahta genç yaştaki bir çocuğun yani II. Murşili'nin geçmesini fırsata çevirmek istiyorlardı. II. Murşili bu durumun farkında idi ve şu cümlelerle içinde bulunulan durumu gündeme getirdi: *“Abim Arnuwanda tanrı olduğunda, henüz savaş açmamış olan düşman ülkeleri (vardı), bu düşman ülkeleri de savaş açtı. Ve komşu düşman ülkeleri şöyle konuştu: ‘Babası, Hatti ülkesinin kralı ve bir kahraman kral olan babası, düşman*

ülkeleri üzerinde güç sahibi idi. Ve tanrı oldu. Ama babasının tahtına oturan ve öncesinde büyük bir savaşçı olan oğlu hastalandı ve o da tanrı oldu. Ama şimdi babasının tahtına oturan oğlu bir çocuk. Hatti ülkesini ve Hatti topraklarını koruyamayacak. ” (Bryce, 2023, s. 82).

Genç yaşta tahta geçen II. Murşili, belki de hiç istemeyeceği bir mirası babasından almıştı. Bu miras, ne yazık ki, veba salgını idi. Genç kral, bu salgın ile uzun süre mücadele edecekti. Bir yandan ülkenin içinde bulunduğu siyasi krizler, diğer yandan salgın ile uğraşmak elbette genç yaşta tahta geçen birisi için kolay değildi. Ancak yine de genç kral, siyasi ve askeri anlamda elinden geleni yapacaktı.

II. Murşili'nin kuzeybatıya, Kaşkalar üzerine yapmış olduğu seferinin zikredildiği tabletlerden birinde (Bo 2768/c), ki bu metin KBo XVI 15 (:KBo XIV 20)'de yayınlanmıştır, kralın Kaşka seferinden dönmüş olduğu ve Hattuşa'da *nuntariyaşha* bayramını kutladığı ifade edilir. Ancak veba salgını sebebiyle II. Murşili Hattuşa'yı terk etmek zorunda kalmış ve Harziuna kentine gitmiştir. Zaten sürekli olarak Hititlere problem çıkaran ve saldırılar gerçekleştiren Kaşkalar, II. Murşili'nin Hattuşa'yı terk etmesinden faydalanarak Hatti ülkesine girmiş ve isyan çıkarmışlardır. Bunun üzerine II. Murşili de komutan prens Aranzapilizi'yi görevlendirmiştir. Aranzapilizi, isyan eden yerlere giderek, oraları ele geçirmiştir. Öncelikle ilgili belgeden Harziuna kentinin Hitit kralı için güvenli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Hitit krallarının Hattuşa dışında, genellikle Ankuva'da kışı geçirdiği bilinse de yapılan askeri seferlerin uzaması ve Hattuşa'ya dönmenin zor olduğu bir durum söz konusu olduğunda, kral ve ordusu, sefer yapılan yere yakın ve güvenli bir yerde kışı geçirirdi. II. Murşili de Harziuna kentinde hem salgın hastalıktan korunmak hem de yarım kalan Kaşka seferini tamamlamak adına konaklamış olmalıdır (Özkan, 2012, s. 299-308). O halde, Hitit ülkesini kasıp kavuran veba salgınının, II. Murşili'nin tercih ettiği Harziuna kentinde yayılmadığı fikri de akla yatkın bir görüştür. Ancak burada konuya sadece askeri açıdan yaklaşılmaktadır. Bu süreçte veba salgınını yaşayan, şüphesiz onlarca Hitit halkı vardır. II. Murşili, askeri bir başarısızlığın ülkeyi daha da kötü bir duruma getireceğini düşünmüş olmalıdır ki, böyle bir karar almıştır. Öyle ki, Kaşkaların saldırgan bir toplum olduğu ve Hitit ülkesine birçok kez büyük zararlar verdiği bilinmektedir.

II. Murşili tanrılara karşı yakarışında, sadece vebanın sona ermesini hedeflememekte, aslında bu hastalığın bitmesi ve Hititlerin yeniden güçlenerek savaşlar kazanıp, ülkenin eskisi gibi güçlü olmasını istemektedir. Zaten Hititlerde temel devlet politikalarından bir tanesi, savaşlar kazanarak, gelir elde etmek ve ülke sınırlarını genişleterek büyük bir imparatorluk haline gelmek idi. Ayrıca kral, ülkenin ayakta kalması için tarım ve hayvancılığın da sürmesi gerektiğinin farkında idi. Tüm bu hedef ve yakarışlarını ifade ettiği cümleler şu şekildedir: *“Ey Telipinu, kudretli tanrı, kralı, kraliçeyi ve prensleri hayatta tut, onlara sonsuz yaşam, sağlık, uzun ömür ve zindelik bahşet! Ruhlarına nezaket, ışıltı ve neşe ver! Onlara oğullar ve kızlar, torunlar ve torunların çocuklarını ver! Onlara memnuniyet ve sadakat ver! Onlara tahıl, asma, sığır, koyun ve insanlığın büyümesini ver! Onlara bir erkeğin cesur, savaşa hazır, ilahi silahını ver! Düşman topraklarını ayaklarının altına koy ve onları yok etmelerini sağla. Ama Hatti'den kötü ateşi, vebayı, kıtlığı ve çekirgeleri kov!”* (Singer, 2002, s. 55). Bu cümlelerden II. Murşili'nin vebanın sona ermesini istemesinin yanında, uzun vadeli planlar kurduğu da görülmektedir. Kısacası kral, devletin temel politika ve hedefleri olan tarımda, hayvancılıkta ve savaşlarda başarılı olma prensibini, yukarıdaki cümlelerde de açıkça dile getirmiştir. Böylelikle Hitit halkının bir tarım toplumu olduğu, bunun yanında hayvancılığın da temel geçim kaynakları arasında olduğu bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

Hititlerde veba sürecini yaşayan kralların, bu yıkıcı salgın sürecini yönetme biçimleri hususunda -örneğin politik meşruiyet, sorumluluk anlayışı gibi- elde net bilgiler yoktur. Yalnızca II. Murşili'nin veba dualarından hareketle dinsel bir hareket ortaya konulduğu görülmektedir. Ayrıca II. Murşili devrinden sonra da veba ve bu salgının Hititlere yansımaları ile ilgili bir kayıt söz konusu değildir. Veba süreci ve sonrasında herhangi bir reform ve toplumsal düzenlemeler yapıldığına dair de bir bilgi yoktur. Yalnızca II. Murşili'nin vebanın sona ermesi, onun düşman ülkelere gitmesi ve Hititlerin eski gücüne kavuşmasına yönelik ifadeleri söz konusudur. Toplumu yeniden tesis etmek, azalan nüfusu canlandırmak, ekonomik anlamda devlet politikasına önem vermek gibi kritik kavramlarla alakalı da çivi yazılı metinlerde bir ifade geçmemektedir. Ancak tüm bunlara rağmen, her ne kadar belgelerde zikredilmemiş olsa da, özellikle II. Murşili'nin, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumun farkında olduğunu söylemek akla yatkın bir görüştür.

Salgın döneminde krallar, tanrılardan bağışlanmayı dileyerek yönetsel anlamda “ilahi onay” almaya ve ülkeyi yeniden tesis etmeye çalışmaktaydı. II. Murşili, tanrılara yakarışlarında sıklıkla kendisinin bir suçlu olmadığını, atalarının günahlarını ve bunun sonuçlarını çektiğini ifade etmekte ve aslında suçlu kendisinden önceki yönetsel hatalara yüklemektedir. Kısacası bireysel sorumluluk ile hanedan meşruiyeti arasında bir gerilim olduğunu da açıkça vurguluyordu. Şüphesiz II. Murşili'nin politik anlamda en rahatsız olduğu durumlardan birisi, kendinden önce yapılan hataların sonuçlarını kendi yönetimi sürecinde çekmesiydi. Bu duruma adeta isyan etmekte ve tanrılara da açıkça bu husustaki duygularını ifade etmekteydi. Tüm bunları yaparak kendisini hem halk hem de tanrılar nezdinde “arınmış bir yönetici” sıfatıyla göstermeye çalışıyordu. Aksi halde, tanrının yeryüzündeki temsilcisi rolünde olan kral, onlara karşı görevini tam olarak yerine getiremeyecekti. Bu şekilde anılmak ise, şüphesiz hiçbir kralın istemeyeceği bir durum olarak görülmektedir.

3.3. Hititlerde Veba Salgını ve Kriz Yönetimi

Hititlerde ülkenin siyasi ve ekonomik anlamda güçlü olması, şüphesiz kralların temel politikalarının başında gelmekteydi. Salgının uzun sürmesi, yalnızca demografik anlamda kayıplara değil, ülke ekonomisinin de çökme noktasına gelmesine yol açmıştı. Tüm bu gelişmeler kıtlık tehlikesini de beraberinde getirmişti.

Hititlerde ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Tarım, Hititlerin temel geçim kaynağı olarak bilinmekteydi. Bir kara devleti olan Hititlerin, bulundukları konum da göz önüne alındığında geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olması doğal bir durumdur. Ek olarak, Hitit metinlerinde -doğrudan- ticaret yapıldığı ile ilgili bir belge de yer almamaktadır. Hitit halkı muhtemelen günlük yaşantılarında tarlalarda çalışır ve hayvanları otlatırdı. Ancak ortaya çıkan veba salgını, ülkede tarım yapabilecek bir kimsenin dahi kalmayacağı yönünde bir tehdide yol açmaktaydı. Bu ciddi salgın, şüphesiz ekonomik açıdan da Hititleri derinden ve olumsuz yönde etkilemişti. Bu durum en net şekilde II. Murşili'nin veba dualarındaki yakarışlarıyla görülmektedir: *“Ey Tanrılar, bu yaptığınız nedir? Hatti'ye bir vebanın girmesine izin verdiniz ve Hatti'nin tamamı ölüyor. Artık kimse size adak ekmeği ve adak sunusu hazırlamıyor. Tanrıların nadas tarlalarında çalışan çiftçiler öldüler, bu yüzden tanrıların tarlalarında ne çalışıyorlar ne de*

biçiyorlar. Eskiden tanrılara adak ekmeği yapan öğütücü kadınlar öldüler, bu yüzden artık tanrıya adak ekmeği [yapmıyorlar] (Trabazo, 2002, s. 292-295; Singer, 2002, s. 52; Rieken (Ed.), 2017 (Portal Mainz); Yiğit ve Tuncer, 2023, s. 242). Yine veba dualarında “*Ahır ya da ağıldan kurbanlık koyun ve sığırları seçen sığır çobanları ve koyun çobanları öldüler ve ağıl boştur. Şimdi tanrılara yiyecek, içecek ve hayvan sunuları durdu.*” cümleleri kaydedilmiştir (Yiğit, 2002, s. 772). Bu ifadelerden de Hititlerdeki hayvancılık ve bununla uğraşan kimselerin vebadan olumsuz şekilde etkilendiği görülmektedir.

Belgelerde, tanrıları etkilemek ve şüphesiz vebanın sona ermesi ümidiyle vurgulu ve bir o kadar da acı verici bilgiler zikredilmektedir. Bu durum, aslında II. Murşili'nin çaresizliğini ortaya koymakla birlikte, tarih yazıcılığı hususunda ne kadar başarılı olduğunu da göstermektedir. Tarlalarda çalışacak kimsenin kalmayacağından korkan II. Murşili, durum aynı şekilde devam ederse ülkenin çok daha kötüye gideceğinin farkında idi. Yukarıda da zikredildiği gibi, Hititler bir tarım ve hayvancılık toplumu idi ve tarım ve hayvancılık yapılmazsa Hititlerin hayatta kalma şansı çok azdı. Bu tarımı ve hayvancılığı yapacak kimselerin de veba salgını nedeniyle ölmesi, durumu işin içinden çıkılmaz bir hale doğru sürüklemekteydi. Belgenin devamında, yine tanrıları etkilemeye ve içinde bulunduğu olumsuz durumu ifade etmeye çalışan II. Murşili, tanrılara eklemek yapacak dahi kimsenin kalmayacağını ifade ederek, bir yandan durumun ne derece kötü olduğunu belirtmiş, diğer yandan ise, aslında tanrıları dolaylı yoldan da olsa tehdit etmiştir. Bu durum, bir ikilemi de içinde barındırmaktadır. Hititlerde tanrılar her şeyin sahibidir. Hititler ne yaparlarsa tanrılar adına ve onların onuruna yapmaktadırlar. Ek olarak, Hititlerin birinci amacı, her zaman ve her şartta tanrıları memnun etmektedir. Bu amaçladır ki, tanrılar adına kutlanmakta olan bayramlar, savaş zamanında bile olsa aksatılmamalıdır. Ancak içinden çıkılmaz ikilem tanrıları memnun edecek kimsenin kalmamasıdır. Bunun bilincinde olan II. Murşili, halkın içinde bulunduğu durumu tanrılara aktarmıştır. Ancak onun etkileyici sözleri, tarihsel verilere bakıldığında, çok da etkili olmamış gibi gözükmektedir. Özetle ortaya çıkan krizi, tanrıları etkileyerek ve onları tehdit ederek önlemeye çalışan II. Murşili, bu konuda başarısız olmuştur.

Hitit metinlerinde tıp ile alakalı belgeler yer almaktadır. Ancak Hititlerin, ülkeye veba salgını yayıldığında tıbbi bir çözüm üretip üretmedikleri tam olarak bilinmemektedir. En azından böyle bir durum belgelere yansımamıştır. Bunu Hititlerin tıp anlamında geri olmalarıyla bağdaştıran fikirler söz

konusudur. Hititler ilaç yapmayı hiç mi bilmiyorlardı sorusu ise, tam da burada sorulması gereken bir sorudur. Hitit metinleri incelendiğinde, onların bazı ilaçları kullandıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Ancak veba salgınının ülkede yayıldığını gören yöneticiler, bu hususta bir girişimde bulunmuş mudur? Bu soru belgelere göre olumsuz bir cevabı ortaya çıkarmaktadır. Normalde bir hastalık esnasında durumun farkında olan ve o anki krizi kimi zaman tıbbi yöntemlerle çözmeye çalışan Hititler, şüphesiz veba salgını hususunda başarısız olmuşlardır.

Hititlerde toplumun devamlılığının sağlanması, şüphesiz yeni kimselerin hayata adım atmasıyla gerçekleşirdi. Doğum oranlarının yeterli seviyede olması ve toplumun da var olması, ülkenin geleceği açısından çok önemli idi. Bu durumun farkında olan II. Murşili, bu hususta da tanrılara yakarıшта bulunmaktaydı. Tanrılara yalvarmaktan başka bir çözümü olmayan II. Murşili, bu konudaki kaygılarını şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Hatti, vebadan çok fazla etkilenmiştir. Eğer biri, bir çocuk sahibi olursa, veba onu elinden alır. Yetişkinliğe ulaşsa bile, yaşlılığa erişemez. Ve yaşlılığa erişse bile, vebadan etkilenir. Eski haline dönemez.*” (Singer, 2002, s. 56-57). Toplumun varlığının tehlikeye düşmesi, II. Murşili'nin en çok korktuğu durumların başında gelmekteydi. Bu krizden çıkmak adına, yine çözüm olarak tanrılara yakarması, onun başka bir çaresinin olmadığını göstermektedir.

II. Murşili, veba sürecinde içinde bulunduğu çaresiz durumun farkındadır. Bu sebeple, kriz yönetimi hususunda, tanrıları ikna etme yöntemine başvurmuştur. Tanrıları etkilemek ve salgından kurtulmak adına, onlar onuruna düzenlenen bayram ve ritüellerden söz eden II. Murşili, başka hiçbir ülkede Hatti'deki gibi bu kutlamaların yapılmadığını ifade ederek, tanrıları veba salgınından Hatti'yi kurtarmak konusunda ikna etmeye çalışmaktadır: “*Sadece Hatti'de senin için bayramlar düzenleniyor- aylık bayramlar, yıl boyunca düzenlenen bayramlar, kış, ilkbahar ve sonbahar bayramları ve kurban ritüeli bayramları. Başka hiçbir ülkede senin için bir şey yapmıyorlar. Senin ilahiliğin, Telipinu, sadece Hatti'de onurlandırılır. Tanrısallığın, Telipinu, sadece Hatti'te onurlandırılır. Hatti ülkesinde, kral Murşili, hizmetkârın, kraliçe, hizmetçin ve prensler, hizmetkârların sana saygı gösterir. Senin için tüm ikame ayinlerini, ritüellerini ve bayramlarını gerçekleştirirler.*” (Singer, 2002, s. 55).

II. Murşili, zor bir süreç yaşamakta ve ülkesinin geleceğini kaygıyla düşünmektedir. Anack bu süreçte dahi düşmanlarının güçlenmemesi ve ülkesine zarar vermemesi adına bazı yakarışlarda bulunmuş ve bu kriz sürecinde güvenliği elden bırakmamaya çalışmıştır. Bu amaçla, veba dualarında düşmanlarına lanet etmeyi ve bu konuda Arinna'nın Güneş Tanrıçasından yardım istemeyi de unutmamıştır: “*Ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, sahibem, düşman topraklarına şiddetli ateş, veba ve kıtlık ver!*” (Singer, 2002, s. 53).

Vebanın sadece fiziksel bir tehdit olmadığıнын, kralın meşruiyetini de tehdit eden bir tanrısal uyarı olduğunun farkında olan II. Murşili, ahlaki ve dini sorumluluk çerçevesinde süreci yönetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Hititlerde kriz yönetimi, modern anlamdaki sağlık uygulamaları ve politikalarından ziyade, dinsel inanç çerçevesindeki politik sorumlulukların yerine getirilmesine dayanmaktaydı.

Veba sürecinde devletin adeta patlamaya hazır bir bomba niteliğinde olan bu salgın için bir idari veya pratik önlem almadığı ve kriz sürecinde bunlara başvurmadağı görülür. Yine krizi yönetmek adına, ordunun, halkın ve sarayın tepkileri ve içinde bulundukları durumlar da görmezden gelinmiş olmalıdır. En azından sözü edilen tüm bu durumlar çerçevesinde, krizi çözebilecek ve bir önlem olarak nitelendirilebilecek bir gelişmeyle alakalı herhangi bir belge kayıtlara yansımamıştır. Diplomatik anlamda da krizin çözülmesi ile ilgili herhangi bir yardım, iletişim veya münasebetle alakalı bir kayıt bulunmamaktadır. Yalnızca vebaya sebep olan durumun, Mısır'dan getirilen esirler olduğu zikredilmiştir. Ancak bir yandan bu ifade edilirken, diğeryandan yine dinsel manadaki sebepler açık bir şekilde ön plana çıkarılmıştır. Özetle, Hititlerdeki veba salgını bir kriz yönetiminin bağılı olduğu inanç sistemi sınavı olarak değerlendirilebilir. Bir haberci ile vebanın sebeplerinin krala ulaşması, krala bir rüya aracılığıyla sebeplerin aktarılması gibi istekler de bunun göstergesidir. Ancak dinsel uygulamalar ile krizin sebebi ve çözümü yoluna gidilmiştir.

3.4. Hititlerde Veba Salgını ve İnanç Kavramı

Dua, din gibi evrensel bir olay olup; her dinde, toplumda, kültür ve medeniyette duanın varlığına rastlanır. Kişi sıkıntılı, bunalımlı, gergin veya belirsiz bir durumla karşı karşıya kaldığında, güçlü bir varlıktan yardım dilemekte ve bu da dua olarak adlandırılmaktadır. Kısacası dua, bir istek veya

dileğin ortaya konması, tanrıya dindarca yalvarma ve yakarış halidir. Dini açıdan dua, kulun, bir şeyin olması veya olmamasını tanrıdan, O'nun kudretini ve kendi güçsüzlüğünü belirterek istemesidir. Günahkâr bir kimsenin dua etme çabası içinde bile, kendini temize çıkarma arayışı, suçların bağışlanabileceği duygusu ve ümidi vardır (Arıkan, 2019, s. 32). Öyle ki, II. Murşili de tanrılara karşı yapılmış olan olumsuz davranışlar ve bunun sonucunda onların kızdığının farkında olup, her şeye rağmen veba salgınının bitmesini ve ülkesinin de bağışlanmasını tanrılardan istemektedir.

II. Murşili'nin dini kimliğini ortaya koyan en önemli vesika, veba dualarıdır. Bu belgelerde pek çok konuya açıklık getiren kral, vebayı verenin tanrılar olduğunu kabul etmekle birlikte, yine vebadan Hatti ülkesini kurtaracak olanların da tanrılar olduğunun farkındadır. Bu felaket, tanrıların kızgınlığı sonucu ülkede yaşanmıştır. Ancak tanrıları memnun ederek ülkeden uzaklaştırılabilir. Tanrılara kurbanlar sunulması da tanrıları memnun etmenin en önemli yöntemlerinin başında gelmektedir. Ayrıca, rüya veya fal aracılığıyla yaşananları, onların ne zaman ve nasıl biteceğini öğrenmek konularına da vurgu yapılmıştır. Tanrılara yakarışlar yaparak onları kendi tarafına çekmeye çalışan II. Murşili, kendisinin ve ülkesinin geleceğini kurtarmaya çalışmıştır (Ünsal, 2013, s. 111).

Hititlerde veba salgını, devletin kriz yönetimi ve inanç sistemi arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Hititlerde için veba, tıbbi bir problem olmaktan ziyade tanrısal düzenin bozulmasının bir belirtisi olarak yansıtılmıştır. Bu problemin çözümü ve ülkeyi yeniden tesis etmek için de yine dinsel çözüm yollarına başvurulmuştur. Bu yönüyle veba salgını, dinin devlet yönetimindeki belirleyici rolünü anlamak açısından önemli bir tarihsel gelişmedir. Her şeyden önce Hititler, vebayı tanrıların gönderdiğini ve bunun da dinsel anlamda geçerli sebeplerinin olduğunu doğrudan kabul etmektedir. Çözüm olarak da dini arınma yollarına başvurmayı doğru bulmuşlardır. Salgın, bir doğa olayı olmaktan çok, ilahi bir mesaj olarak yorumlanmıştır. Hititlerde sıkça zikredilen “tanrıların öfkesi” kavramı burada bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu sebeple II. Murşili, fal, kehanet, rüya gibi yöntemlere başvurmuştur. Bu şekilde bir yandan tanrılarının neden öfkeli olduğunu sorgularken, diğer yandan da dinsel çerçeve içerisinde çözüm yollarına başvurmuştur. Hastalığın sebepleri gözleme dayalı olarak değil de kehanete dayanılarak bulunmaya çalışılmıştır.

Hititlerde herhangi bir salgını engellemek adına bazı ritüeller yapıldı. Bu ritüeller arasında kesin olarak II. Murşili dönemine tarihlenebilen bir ritüel yoktur. Ancak bu dinsel uygulamalardan bir tanesi, orduda bir salgın oluşmasını engellemek adına yapılan Ašhella ritüelidir. Hapalla ülkesinin II. Murşili döneminde vasal krallık olması ve II. Murşili'ye ait belgelerde anılması, bu ritüelin II. Murşili dönemine tarihlenebilmesini ihtimal dahiline sokmuştur. Ritüelde tanrılar onuruna kurbanlar kesilirken “*Hangi tanrı ordu içindeki bu salgına neden oldu ise, o tanrı yesin, içsin! Ve o Hatti ülkesine ve Hatti ülkesinin ordusuna karşı dost olsun ve o (onlardan) yana dönsün!*” (Dinçol, 1985, s. 25) denilmektedir. Şüphesiz bu cümlelerden salgını önlemenin yolunun tanrıları memnun etmekten geçtiği ve onlar adına adaklar kurban edilerek Hatti ülkesindeki salgının bitmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Hititlerde tanrı, bey olarak zikredilir ve insanlar da onun kölesidir. Beyin, köle karşısındaki durumu ile tanrının insan karşısındaki durumu bir tutulmaktadır. Eğer bir köle işlediği bir suçtan dolayı pişmanlık duyar ve bunu beyine söylerse, beyi onu affetmektedir. II. Murşili de tanrıların bu arzusunu bildiğinden dolayı, suçunu itiraf ederek tanrılardan bağışlanmasını talep etmektedir. Ancak tanrılar bunu da yetersiz bulmakta ve Hitit kralı, kendisi, ataları, babası adına ihmal edilmiş sunuları yapacağına, tanrılara yeni sunular, adaklar vereceğine ve bayramları kutlayacağına dair sözler vermektedir. Bu şekilde, tanrısal bağışlama üzerine bir baskı unsuru oluşturarak, günahkâr açısından, tanrıların tutumlarını bir yumuşama gerçekleşmesini hedeflemektedir (Arıkan, 2019, s. 36-37).

II. Murşili, veba salgınının ortadan kalkması için, tanrılar onuruna yapılan sunumların artık olmayacağını sebep göstererek, tanrılara uyarılarda bulunmuş, hatta bir adım daha öteye giderek, onların günah işlediğini dahi ifade etmiştir. Şüphesiz, II. Murşili salgından kurtulmak ve vebanın sona ermesi amacıyla bu sözleri ifade etmekteydi. Hatta kendisini tanrıların rahibi ve hizmetkârı olarak tanıtmakta ve bu vesile ile isteklerini tanrılara aktarmaktaydı: “*Ben, Murşili, rahibiniz, hizmetkârınız, bu vesileyle davamı savunuyorum. Dinleyin beni ey tanrılar, efendilerim! Kalbimdeki endişeyi giderin, ruhumdaki ıstırapı ortadan kaldırın! Hatti'den vebayı kaldırın ve düşman topraklarına gönderin. Hatti'de ... ama tanrılar, efendilerim, Hatti'den vebayı kaldırmazlarsa, ekmek ve içki sunanlar ölmeye devam edecekler. Ve onlar da ölürse, sunulan ekmek ve içkiler tanrılardan,*

efendilerimden kesilecek. O zaman siz, ey tanrılar, efendilerim, bana karşı günah işlemiş olursunuz ve şöyle dersiniz: 'Neden bize adak ekmeği ve içki sunmuyorsun?' Tanrılar, efendilerim, Hatti'ye tekrar merhamet etsinler ve vebayı uzaklaştırsınlar.” (Singer, 2002, s. 57).

II. Murşili, veba salgınına çözüm olması için “dinsel uygulamaların” etkili olacağını düşünmüştür. Bu amaçla, tanrılara yakarırken bir kehanetle çözümün ifade edilmesi, bir rüya görülerek çözüm sağlanması ve bir tanrı adamının durumu açıklayıp bu şekilde vebadan arzulamıştır: “*Bayramları kutlarken, tüm tanrılar için kendimi meşgul ettim. Vebayla ilgili olarak tüm tanrılara defalarca yalvardım ve defalarca onlara yemin ettim: 'Dinleyin beni ey tanrılar, benim efendilerim ve Hatti'den vebayı uzaklaştırın. Hatti artık bu vebayı kaldıramaz. Onu yok eden nedenin bir kehanetle açıklığa kavuşturulmasını ya da bunu bir rüyada görmemi veya bir tanrı adamının bunu açıklaması için yalvardım.'* Ama tanrılar beni dinlemediler ve veba Hatti'de dinmedi. Hatti veba yüzünden ağır baskı altında kaldı.”

Özetle, Hititlerde kral yalnızca siyasi bir lider değil, aynı zamanda bir başrahiptir. Dolayısıyla veba salgını şeklindeki büyük bir krizde, tanrılar ile halk arasındaki ilişkilerin bozulmasından kral sorumlu tutulur ve kralın günahı veya yaptığı bir hatada ortaya çıkacak felaketlerden de tüm halk etkilenirdi. Veba salgını, tanrısal adaletin bir yansıması olarak kabul edilmiş ve tanrılar, düzeni bozanları cezalandırmışlardır. Hitit inancına uygun şekilde, tıbbi uygulamaların aksine, dinsel uygulamalar ile problemler çözülmeye çalışılmıştır. Siyasi istikrarsızlık ile tanrısal memnuniyetsizlik arasındaki ilişki, veba salgını ile açıkça ortaya çıkmıştır. Tanrılar, kozmik düzenin bozulmasından asla memnun olmamakla birlikte, ilahi bir uyarıyı insanlara gönderir ve bunun sonucunda kudretlerini ve güçlerini bir kez daha hatırlatarak ortaya koyarlardı. Veba salgını ile inanç kavramı, Hititlerde birbirinden ayrılmaz bir bütün olup, salgının anlaşılması ve çözümü kısacası her süreci, tamamen dini düşünce sistemi içerisinde şekillendirilmiştir. Hititler, zaten bu tanrı merkezli düzenin farkında idiler. Tanrıların gazabı ve bunun sonuçlarının ağır olacağını bilmekteydiler. Şüphesiz, bunun en çok farkında olan kişi, II. Murşili idi. Bu sebeple de “veba duaları”nı ortaya koyarak yakarışlarını ifade etmiştir.

Sonuç

Hititlerde veba salgını, tıbbi bir hastalık olmasının yanında, devlet politikasını, dinsel uygulamaları ve kriz yönetimini etkileyen toplumsal bir felakettir. Öyle ki, bu salgın kralın Hattuša'yı terk etmesine, halkın ve yöneticilerin hayatını kaybetmesine ve ekonomik anlamda önemli bir buhranın yaşanmasına sebep olmuştur.

I. Šuppiluliuma döneminde ortaya çıkmış olan bu felaket, Arnuwanda devrinde devam etmiş ve II. Muršili döneminde ise en üst seviyede devleti ve toplumu olumsuz etkilemiştir. Veba salgını ile ilgili bilgilere II. Muršili döneminde kaydedilen veba duaları aracılığıyla ulaşılabilir. Bu dualarda, vebanın sebepleri, ülkeye ve topluma yansımaları ve çözümü ile ilgili bilgiler zikredilmiştir.

Belgelerde vebanın tıbbi sebebi olarak Mısır'dan getirilen esirlerin Hatti ülkesine bu salgını yaydığı ifade edilmiştir. Ancak Hititlerde veba, tanrıların gazabı, Hatti ülkesine kesilen bir ceza olarak yorumlanmıştır. Bundan kaynaklı olarak, II. Muršili veba salgınına çözüm olarak tanrılara kurban sunmak, ritüeller gerçekleştirmek gibi dinsel uygulamaları benimsemiştir. Yine belgelerden vebanın en az yirmi yıldır devam ettiği anlaşılr. Muhakkak ki, bu süreçte hem yöneten hem de yönetilen kesimler birçok kimseler hayatını kaybetmiştir. Kralların dahi öldüğünün vurgulandığı metinlerde, bu salgının yıkıcı etkileri, tanrılara artık ekmek ve içki sunacak dahi kimsenin kalmadığı, tanrıların tarlalarında çalışacak kimsenin bulunamayacağı gibi cümlelerle ifade edilmiştir.

Salgından kaynaklı olarak Hitit ekonomisinin de olumsuz şekilde derinden etkilendiği ifade edilebilir. Muhtemel olarak, bu süreçte üretim aksamış, tarım ve hayvancılık gibi köylülerin temel uğraşları olan işleri sekteye uğramıştır. II. Muršili tüm bu durumları tanrılara yakarışlarında açıkça ifade etmiştir.

Vebayı en derin şekilde hisseden Hitit kralı, II. Muršili'dir. II. Muršili, hiç şüphesiz istemeyeceği bir mirası yani veba salgınına kabul etmek zorunda kalmış ve uzunca bir süre bu salgınla mücadele etmiştir. Dinsel yollarla bu krizi çözmeye çalışan kral, tanrılara en derin hisleriyle yakarmış, hatta kimi zaman onları suçlayıp tehdide giden cümleler sarf etmiştir. Şüphesiz, II. Muršili'nin kabullenemediği ve en çok kızdığı konu, kendi krallığı döneminden önce yapılan hataların günahlarının, kendi krallığı öneminde çekilmesidir. Yaşanılan olaylar karşısında adeta bir şok durumunda olan kral,

suçlunun kendisinin olmadığını defalarca zikretmiş, salgının boyutlarının korkunç derecede olduğunu farkında bir şekilde, ülkesinin ve halkının yok olması endişesini taşımıştır.

Hititlerde her şeyin sahibi tanrıdır. Başta kral olmak üzere herkes, yaptığı her şeyi tanrı adına yapar. Huzurlu bir yaşamın ilk kuralı tanrıları kızdırmamak ve onları memnun etmektir. Bu amaçla, tanrılara kurbanlar sunulur, onlar için bayramlar ve ritüeller düzenlenirdi. Tanrıların hoşuna gitmediği bir davranış söz konusu olduğunda, tanrıların gazabı ve cezasından kaçmak mümkün değildi. Ancak, mevcut durumu düzeltecek ve normal akışına çevirecek kimseler de yine tanrılarıydı. Hititler bunun farkında idi. Bu sebeple II. Murşili, vebanın tanrıların bir cezası olduğunu bilmekte ve bu kötü durum ortadan kalksın diye onlardan af dilemekteydi. Olumsuz durumdan kurtulmak için de tanrıların hoşuna gidecek onları memnun edecek davranışlarda bulunmaktaydı. Kısacası, II. Murşili cezayı verenin de günahları affedip problemi çözenin de tanrılar olduğunu biliyordu. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla onun duaları ve yakarışları, tanrıları olumlu yönden çok da etkilemiş gibi gözüküyordu.

Veba salgını, bir kriz süreciydi. Ancak Hititlerin bu süreçte tıbbi bir uygulama yaptıklarına dair bir bilgi yoktur. Yalnızca dinsel uygulamalar ile tanrıların bu gazabından kurtulmaya çalışmışlardır. Belki de tıbbi çözüm yoluna gitmemeleri, Hititlerin en büyük hatalarından biriydi.

Salgının nasıl başlayıp nasıl bittiğiyle ilgili elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak I. Şuppiluliuma yönetiminin sonlarında ortaya çıktığı, Arnuwanda döneminde devam ettiği ve II. Murşili döneminden sonra etkisini kaybettiği –en azından belgelere bakılarak- söylenebilir. Bu süreçlerde Hititler –her şeye rağmen- politik ve askeri anlamda başarılarla imza atmış ve ülkenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle I. Şuppiluliuma dönemindeki başarılar, vebanın bu dönemde yeni başladığı veya gerçek anlamdaki yıkıcı etkilerinin henüz hissedilmediği fikrini akla yatkın hale getirir.

Siyasi, dini, ekonomik, toplumsal ve demografik anlamda Hatti ülkesini etkileyen bu salgın, eskiçağ dünyasının en önemli salgınlarından birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Salgınla ilgili belgelerin de var olması, bu salgının literatürdeki yerini almasını ve salgın hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Devlet politikası, kriz yönetimi ve inanç üçgeninde,

kralın da kendi meşruiyetini ve geleceğini korumak adına çaba sarf ettiği bu salgın sürecinde, Hititler önemli nüfus kaybı yaşamış, hayatın her noktası bu salgından etkilenerek büyük bir kriz durumu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Alp, S. (2011). Hitit çağında Anadolu çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Alparslan, M. (2006). II. Mursili ve Dönemi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıkan, Y. (1994). 2. Mursili'nin veba duaları (CTH 378) (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arıkan, Y. (2019). Hitit Duaları. , F. Kulakoğlu, T. Yıldırım, T. Sipahi, V. Şahoğlu, H. L. Keskin (Eds.), Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar içinde (31-42). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Byrce, T. (2023). Hitit Krallığı. (İ. Kutluk, Çev.), İstanbul: Alfa.
- Dinçol, A. M. (1985). Ašhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış. Belleten, 49(193), 1-40.
- Goetze, A. (1930). Die pestgebet des Mursilis. Kleinasiatische Forschungen I, 161-251.
- Haas, V. (1994). Geschichte der hethitischen religion. Leiden: Brill.
- Klengel, H. (1999). Geschichte des hethitischen reiches, HdO 34, Leiden: Brill.
- Macqueen, J. G. (2022). Hititler ve Hitit çağında Anadolu (E. Davutoğlu, Çev.), Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Masalıcı-Şahin, G. (2021). Hitit metinlerinde geçen göz hastalıkları ve tedavileri. Ö. Sir-Gavaz ve G. Masalıcı-Şahin (Haz.), Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar içinde (167-176). İstanbul: Ege Yayınları.
- Özkan, S. (2012). Hitit kenti HARzavana'nın yeri hakkında. Colloquium Anatolicum, 11, 299-308.
- Reyhan, E. (2024). Eskiçağ Anadolu ritüellerinde tanrı-insan ilişkisine dair bir kesit: 'Arınma ritüelleri'. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112, 395-416.
- Rieken, E. (Ed.) (2017). hethiter.net/: CTH 376.1, (Portal Mainz).
- Pelvanoğlu, T. ve Özer, B. (2021). Hititler'de veba salgını ve ritüelleri. Ö. Sir-Gavaz ve G. Masalıcı-Şahin (Haz.), Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar içinde (177-204). İstanbul: Ege Yayınları.
- Singer, I. (2002). Hittite Prayers. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Sir Gavaz, Ö. (2008). Hitit imparatorluk devri krallarından I. Šuppiluliuma döneminde Anadolu. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 21-39.
- Trabazo, J. V. G. (2002). Textos religiosos Hititas. BCBO 6, Madrid: Editorial Trotta.
- Ünal, A. (1977). M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunda doğal afetler. Belleten, 41(163), 423-446.
- Ünal, A. (1980). Hitit tıbbının ana hatları. Belleten, 44(175), 475-496.
- Ünal, A. ve Sir-Gavaz, Ö. (2021). Hititlerde salgın hastalıklar, tıp ve büyüyle olan yakın ilişkileri. Ö. Sir-Gavaz ve G. Masalıcı-Şahin (Haz.), Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar içinde (291-324). İstanbul: Ege Yayınları.

- Ünsal, V. (2013). Eski Anadolu'da teokratik devlet düzeni (Hitit ve Urartu). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yiğit, T. (1996). Hitit kraliyet ailesi üyelerinin siyasal etkinlikleri üzerine. Tarih Araştırmaları Dergisi, 18(29), 233-245.
- Yiğit, T. (2002). Hititçe çivi yazılı belgelere göre çoban. Belleten, 66(247), 765-788.
- Yiğit, T. ve Tuncer, H. (2023). Hititçe çivi yazılı metinlerde değirmen (É^{NA4}ARA₅) ve öğütme taşı (^{NA4}ARA₅). Archivum Anatolicum (ArAn), 17(1), 231-245.

4.BÖLÜM

BOZKIR TÜRK KAĞANLIKLARINDA DOĞAL FELAKET: KİTLİK*

Muhammed Alptuğ HABİBOĞULLARI¹

Giriş

Kıtlık, ekseriyetle tarım toplumlarının ortak sorunu gibi görünse de verdiği zarar ve tetiklediği olaylar zinciri bakımından göçebe topluluklar için insan ve hayvan nüfusunu tehdit etmenin yanında siyasi ve diplomatik ilişkileri de yeniden düzenleyerek öngörülemez neticelere sebebiyet vermesinden ötürü çok boyutlu bir felakettir. Nüfuslarının yerleşik kavimlere nazaran daha az olması ve var oluş mücadelesini hayatlarının her alanına yansıtarak içselleştirmeleri nedeniyle bozkır Türk kağanlıkları ve halkları perspektifinde kıtlıklar boyun eğilmesi bir yana diğer milletlerin kaderleri pahasına karşı konulması gereken bir felaket olmuştur. Bahsi geçen bu göçebe halkların farklı sebeplerden ötürü ortaya çıkan kıtlıklara karşı aldıkları önlemlerden bazıları günümüzde dahi etkisini gösterebilmektedir. Elbette bölgesel yahut büyük ölçekteki etkiler kıtlık felaketinin hangi coğrafya ve hangi bozkır Türk topluluğunda gerçekleştiği ile doğru orantılıdır. Bu etkilerin boyutlarının ve sebep oldukları zincirleme tepkimelerin incelenebilmesi için ise görece daha geniş nüfus ve nüfuz sınırlarına sahip olan Hun, Göktürk ve Uygur Kağanlıklarında vuku bulan kıtlıkların incelenmesi daha yararlı olacaktır. Yukarıda belirtilen bu imparatorlukların kültürel ve siyasi merkezlerinin

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Habiboğulları, M. A. (2025). Bozkır Türk kağanlıklarında doğal felaket: Kıtlık. içinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 68-90), Vizetek Yayıncılık.

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Bilim Uzmanı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0009-0008-2369-1517

ortaklığı ile esas faaliyet konumlarının bugün Orta Asya olarak adlandırılan bölge olması konunun sınırlandırılması açısından önemli bir vazife üstlenmektedir. Hemen her tarihi olayda olduğu gibi kıtlığın bozkır Türk kağanlıklarını ve çevresindeki hatta kendisinden oldukça uzaktaki çevreleri dahi etkileyebilecek boyutlara ulaşmasındaki en büyük etken coğrafya ve iklimdir. Bu nedenle kıtlıklar ve etkilerinin incelenebilmesi için bu imparatorlukların merkeze oturttukları coğrafyaya göz atmak önem arz etmektedir.

4.1. Bozkır Türk İmparatorluklarının Coğrafya ve İklimi

Türkler gibi ekseriyetle göçebe bir yaşam tarzını benimseyen topluluklar için kesin hatlarla sınırları belirlenmiş bir coğrafya tayininde bulunmak hem zor hem de beraberinde bazı hata ve eksiklikler getirmektedir. Zira çeşitli Türk toplulukları aynı anda farklı coğrafyalarda varlık göstermiş ve farklı güzergahları takip ederek dünyanın muhtelif yerlerine yayılmışlardır. Bu toplulukların var oldukları ve yayıldıkları coğrafyaları teker teker tespiti kalkışmak ise konuyu mecrasından saptırıp hacmini ölçsüz biçimde arttıracığından konunun merkezine alınan imparatorluklar için ayrı ayrı sınırlar çizmek yerine genel hatlar belirlemek bu çalışma özelinde daha işlevsel bir tercih olacaktır. Bu bağlamda Türk halklarının umumiyetle ana vatanları, siyasi ve kültürel varlıklarının yoğunlaştığı, zaman içerisinde Türkistan, Turan, Türkiye gibi farklı adlandırmalara sahip bölgeyi temele oturtmak nispeten yerinde bir tercih olacaktır. Bahse konu bu coğrafya için sıklıkla kullanılan isim Orta Asya olup yüz ölçümü yaklaşık yirmi milyon kilometrekare iken doğu-batı uzaklığı ise yaklaşık on bin kilometredir (Taşağıl, 2017, s.31). Türklerin umumiyetle yaşadıkları ve kendilerine has kültürlerini yaymaya başladıkları bu coğrafya Çin, İran, Hindistan gibi tarımla uğraşan yerleşik topluluklar ile çevrelenmiştir. Çeşitli Türk halkları farklı nedenlerle bu coğrafyalar içerisinde ve hatta ötesinde de varlık göstermiştir. Söz konusu bu mevcudiyetin genel hatlarını tespit etmek için Türk halklarının ekseriyetle benimseyip yaydıkları bozkır kültürünün etkilerini incelemek de faydalı olacaktır. Bu bağlamda Rus bozkırları ve Avrupa'da Macaristan ovaları da bozkır kültür kuşağına eklenilebilmektedir. Bu bağlamda söz konusu bu coğrafyanın tayga, tundra, çöl ve bozkır iklimlerine ev sahipliği yaptığı belirtilebilir (Taşağıl, 2017, s.32,33). Elbette Türk halklarının yaşadıkları tek coğrafya bozkırlar değildir. Ormanlık alanlarda yaşayan Türk toplulukları da mevcuttur. Bu topluluklar hayvancılık, toplayıcılık ve

balıkçılık ile yaşamlarını idame ettirmişlerdir (Doğan ve Erkoç, 2022, s.307). Fakat ormanların yapısal özelliklerinden dolayı daha dağınık teşekküllere sahip olduklarından bozkırdaki Türk toplulukları kadar etkin bir rol oynayamadıkları düşünülebilir.

Orta Asya coğrafyasının büyüklüğünden kaynaklı olarak kendisini gösteren iklimsel çeşitlilik, farklı yaşam tarzlarını ve zorluklarını beraberinde getirir de bu çalışma kapsamında hususiyetle üzerinde durulacak olan iklim kuşağı bozkır iklim kuşağı olacaktır. Orta Asya olarak adlandırılan bu coğrafya denize uzak, bir başka deyişle neme erişimi kısıtlı, sert karasal iklimin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Bu bölgede yazları yağış yetersiz olup sıcaklıklar zaman zaman 40 derecenin üzerinde seyrederek kuraklıkların yaşanmasına sebebiyet verebilmektedir. Orta Asya gibi oldukça geniş bir coğrafya için metrekaresine düşen yağış ise ortalama 550 mm'dir. Yazları bu denli yoğun sıcaklıkların yaşandığı Orta Asya'da kışlar ise yer yer -50 dereceye kadar düşebilen dondurucu soğuklara ev sahipliği yapmaktadır (Koca, 2017, s.4). Merkeze alınan bozkır iklim kuşağının, yukarıda verilen nedenler de göz önüne alındığında hayvancılığa elverişli olup bu sayede daha geniş toplulukların meydana gelmesine olanak tanıdığı söylenebilir. Hayvancılığın bir zarurieti olarak bu topluluklar genele yayılmış bir şekilde yaylak-kışlak hayatını benimsemiş olup, kendi sınırları içerisinde, belli dönemlerde yer değiştirerek hayvanlarının ve dolayısıyla kendi yaşamlarının devamlılığını sağlamışlardır. Genel itibarıyla göçebe olarak adlandırılan bozkır Türk topluluklarının yaylak-kışlak hayatı bağlamında benimsedikleri göçebelik de medeniyetten yoksun olmaktan değil yukarıda sayılan iklim şartlarından ileri gelmektedir (Ögel, 2022b, s.38). Bu suretle Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi bozkır coğrafyasını merkeze alarak kurulan kağanlıklar iklim ve coğrafyaya uyum sağlamalarından dolayı görece daha uzun ömürlü olmuşlardır. Lakin kuruldukları coğrafyanın kıtlıklardan etkileniş oranı, iklimin değişkenliği doğrultusunda göçebe olmalarının da etkisi ile, diğer Türk devletlerine nazaran daha fazla göze çarpmaktadır. Genel hatları ile özellikleri verilen Orta Asya bozkır ikliminin şartlarında yaşamı devam ettirebilmek adına hayvancılık temel uğraş olarak benimsenmiş iken geri planda sürdürülen tarım da hem kıtlığın ulaşabildiği vahim boyutları hem de etkilerini gözlemleyebilmek adına önemli bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. İklim ve coğrafyanın koşulları doğrultusunda sürdürülen hayvancılık ve tarımın, kıtlık ile doğrudan bağlantılı olmaları nedeniyle

Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde icra edildikleri şekilleri ile ve haiz oldukları önem çerçevesinde incelenmeleri de ayrıca gereklidir.

4.1.1. Hayvancılık

Hayvancılık, genel itibarıyla bozkır Türk imparatorluklarının ve halklarının temel uğraşlarıdır. Türklerden bahseden birçok yabancı kaynak bu noktaya özellikle değinmektedir. Örneğin; Çin kaynaklarında Hunlar için *“otlakları takip ederek hayvan yetiştirir ve yer değiştirirlerdi. Yetiştirdikleri hayvanların çoğu at, sığır ve koyundu... Su ve otlaqları izleyerek hareket ederlerdi.”* sözleri yer almaktadır (Onat vd., 2020, s.1). Bu sözlere bakıldığında Hunların hayvancılığı sürdürebilmek adına su kaynaklarının yakınına yerleştikleri, yaylak ve kışlak hayatı yaşadıkları sonucuna varılabilir. Yaşamlarının idame merkezlerini seçerken dahi hayvanların merkeze konumlandırılması, Hunlar için hayvanların yalnızca geçim kaynağı olmadığı, yaşam tarzlarını da etkileyerek gündelik yaşamın merkezinde bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hayvancılık giyim, beslenme, ticaret, inanç, sanat, savaş, takvim ve hatta diplomaside de kendisini merkezi bir konuma yerleştirmiştir (Habiboğulları, 2024, s.6-22). Hayvanların gündelik yaşamdaki bu konumları yalnızca Hunlar ile sınırlı kalmamış, Göktürklerle ve çoğunlukla yerleşik yaşamı benimsemiş olan Uygurlara dahi sirayet ederek yakın dönemlere kadar pek çok Türk devletinde kendisini göstermiştir.

Hayvancılık temelli hayat tarzını benimsemiş Türk halklarının ekseriyetle besledikleri hayvanları at ve koyundur (Kafesoğlu, 2015, s.304). Diğer küçük yahut büyükbaş hayvan besiciliğinin varlığı bilinse de at ve koyun temel zenginlik kaynağı olarak kendisini göstermektedir. Örneğin Uygur ülkesinden ve şehirlerinden bahseden, yazarı meçhul *Hudûdü'l-Âlem, Humûd* Şehri için *“halkın zenginliği koyundur”* ifadesini kullanmıştır (İsimsiz, 2020, s.49). At ve koyun dışında sığır, deve, katır sürülerinin de varlığı kaynaklarda yerini almıştır (Kafesoğlu, 2015, s.305). Türklerin yetiştirdikleri bu hayvanların ve bu hayvanlardan elde edilen ürünlerin ise beslenme dışında en faal kullanıldıkları alanlar savaş ve ticarettir. Umumiyetle süvari okçu birliklerinden müteşekkil askerî birliklerin varlığı Vezir Tonyukuk'un da belirttiği gibi düşman üzerine ani saldırılar yapmalarını ve yenileceklerini anladıkları zamanlarda hızla geri çekilmek suretiyle varlıklarını muhafaza etmelerini sağlamaktadır (Sümer, 1994, s.7). Türk halklarının askerî teşekkülleri ise varlığını, yetiştirilen hesapsız at sürülerine borçludurlar. Bu

bağlamda Çin kaynaklarında Hunlar “yay çeken süvariler” olarak tanımlanmışlardır (Onat vd., 2020, s.1). Yine muhtelif Çin kaynaklarında Hunların askeri güçleri her daim atlarının sayısı ve sıhhati ile bağıntılı gösterilmiştir. Örneğin Chao Cuo, Çin imparatoruna sunduğu bir layihasında Hunlar için “... Dağlara çıkıp inerken, dağ ırmaklarına girip çıkarken Çin atları onlarınki kadar iyi değildir. Tehlikeli ve engebeli arazide atla koşarken ok atma yeteneği bakımından Çin süvarileri onlar kadar iyi değiller...” sözlerini sarf etmiştir (Kara, 2021, s.75). Benzer şekilde Lu Bode de imparatora sunduğu layihasında “Şimdi sonbahar, Hunların atları iyi beslenmiştir, savaşa girmemeliyiz...” demiştir (Kara, 2021, s.143). Hunlar için sarf edilen bu sözlerle bakıldığında Çinlilerin, Hun ordusunun esas güç kaynağını dayanıklı ve maharetli atları olarak gördüğü açıktır. Ammianus Marcellinus ise Hunlar hakkında;

“...şüphesiz dayanıklı fakat biçimsiz olan atlarına yapışmışlardır ve zaman zaman bu atlarına kadın gibi binerek her zamanki görevlerini ifa ederler. Bu milletten her kim olursa olsun gece ve gündüz boyunca atlarının üzerinde satın alır ve satış yaparlar, yiyeceklerini ve içeceklerini tüketir ve hayvanın dar boynunu eğerek çeşitli rüyalar görebilecek kadar derin uykulara dalarlar. Ciddi meseleler hakkında bir görüşme yapmak gerektiğinde hepsi birden tek bir vücut olarak bu şekilde müzakere yaparlar.”

sözlerini kaydetmiştir (Marcellinus, 2020, s.583,584). Marcellinus’un bu sözleri Hunlar özelinde olsa da diğer pek çok Türk devlet ve topluluğu için de geçerliliğini uzunca bir süre korumuştur. Zira Göktürk ülkesindeki vazifesinden dönen Çin elçisi, Göktürk ülkesinin bulunduğu zor durumu imparatora “Sınırdaki yabancı kavimlerin kuvvetli veya zayıf olmaları, koyun veya atlarının durumuna göre öğrenilebilir. Şimdi Göktürklerde hayvanlar zayıf ve halk açlık içinde bulunuyor. Bu devletlerinin yıkılacağını gösteren bir alamettir. Bence üç sene içerisinde Göktürk Devleti yıkılacaktır.” sözleri ile aktarmıştır (Ercilasun, 2015, s.175). Bu bilgiler ışığında hayvancılıkla uğraşan başta Hunlar ve Göktürkler olmak üzere Türk halkları yaşamlarını, hayvanlarının ihtiyaçlarını temele alarak dizayn etmiş ve hayvancılığın getirdiği avantajlardan da bu sayede hayatın her alanında sonuna kadar yararlanabilmişlerdir. Özellikle az nüfuslu olmalarına rağmen çok sayıdaki düşmanlarına atlarının sayısı ve güçleri ölçüsünde üstün gelebilmişlerdir. Özellikle atların Türk toplumlarında haiz olduğu önemden kaynaklı olarak olası bir kıtlık askeri güçlerine önemli bir darbe vurmaktadır.

4.1.2. Tarım

Tarım, çeşitli Türk toplumlarında kendisini göstermekle birlikte tarım olgusu genellikle şehir hayatı ile özdeşleştiğinden Türklerde kolektif tarım bilincinin gelişimi oldukça geç dönemlere rastlamaktadır. Zaman içerisinde kurulan devletlerde bölgesel tarım faaliyetleri kendisini göstermişse de Uygurlar dönemine kadar genele yayılmış tarım faaliyetlerinden söz edilememektedir. Örneğin Ogur Türkleri ziraî faaliyetleri ile ön plana çıkan bir Türk topluluğudur (Kafesoğlu, 2015, s.313). Altay Dağları bulgularından ise bölgedeki ziraî faaliyetlerin 3000 yıl önce başladığı anlaşılabilmektedir (Kafesoğlu, 2015, s.314). Fakat kolektif tarım bilinci Türk halkları içerisinde, henüz imparatorluk kimliği kazanmalarından önce dahi, en açık şekli ile Uygurlarda gelişmiştir (Veli, 2022, s.55). Bu bağlamda Uygur ülkesine diplomatik temaslarda bulunmak üzere yolculuk eden Çin elçisi Wang Yen-te, seyahatnamesinde Chin-ling Dağlarından doğan bir nehrin Uygurların başkentinin çevresini dolaştığından, bu nehir sayesinde değirmenlerin çalıştırıldığından, meyve bahçeleri ve tarlaların sulandığından, ayrıca bölgede beş hububatın yetiştirilebildiğinden bahsetmiştir (İzgi, 2000, s.57). Wang Yen-te'nin verdiği bu bilgiler üzerine Uygurların başkentinde oldukça gelişmiş bir şehir ve tarım hayatı olduğu gözlemlenmekle birlikte Hunlar ve Göktürkler için böyle bir bilgi mevcut değildir. Lakin yine de bu devletler için şehir hayatından ve tarımdan tamamen uzak bir yaşama sahip oldukları da söylenemez. Örneğin Hunların göçebe yaşam tarzı doğrultusunda sürdürdükleri yaylak-kışlak hayatı bağlamında kışladıkları merkezlerde soğuktan korunmak adına kerpiç evler inşa ettikleri bilinmektedir. Ayrıca Çin veya diğer yerleşik kavimlerle kıyaslanamasa da surlu şehirlerin mevcudiyetine dair bilgiler de mevcuttur. Hunlara dair irili ufaklı bu tip yerleşim merkezlerinde tarımsal faaliyetler de şehir yaşantısının bir getirisi olarak gözlemlenmişse de Hunların bu yaşantıyı pek sevmedikleri de bilinmektedir (Taşağıl, 2020a, s.265-269). Hunlara dair bilgi veren Çin kaynaklarında Hunların yaşantısına dair;

“... otlakları takip ederek hayvan yetiştirir ve yer değiştirirlerdi. Yetiştirdikleri hayvanların çoğu at, sığır ve koyundu... Su ve otlakları izleyerek hareket ederlerdi. Surlarla çevrili [bir] şehirleri, sürekli oturdukları [bir] yer ve tarım yapmak gibi [bir] uğraşları yoktu. Ancak yine de herkesin kendine ait [bir] toprağı bulunurdu.” (Onat vd., 2020, s.1)

sözleri yer almaktadır. Bu sözlerle her ne kadar Hun Türklerinin şehirleri ve tarım gibi bir uğraşlarının olmadığı belirtilmişse de yapılan çalışmalar sonucu şehir hayatı ve tarımın kısıtlı ölçekte de olsa varlığından yukarıda bahsedilmişti. Ayrıca, yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda Hunlara ait sulama kanalları ortaya çıkarılmış, Hun ülkesinin farklı bölgelerinde sulu tarım yapıldığı bu buluntular sayesinde kesinleşmiştir (Kafesoğlu, 2015, s.314). Kaynağın, herkesin kendisine ait bir toprağının bulunduğu dair verdiği bilgi de ayrıca önemlidir. Özel mülkiyet kavramının gelişkinliğine dair verilen bu bilgi, önceki verilen tarımla uğraşmazlar bilgisi ile birlikte incelendiğinde söz konusu bu arazilerin otlak olarak kullanıldığı çıkarımının yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Göktürklerde ise durum biraz daha farklı seyretmektedir. Bilge Kağan, Çin gibi surlu şehirler inşa etmek niyetinde olduğunu dile getirmiş, orada bulunanlardan Vezir Tonyukuk ise sayılarının Çinlilerden çok daha az olduğunu, varlıklarını çok sayıdaki düşmanı yenemeyeceklerini anladıklarında ormanlık arazilere geri çekilerek koruyabildiklerini, eğer surların ardına sığınırılsa topyekûn bir kuşatmada hepsinin yok edilebileceğini söyleyerek bu fikre karşı çıkmıştır (Sümer, 1994, s.7). Vezir Tonyukuk'un bu sözleri ile Göktürklerde merkeze oturtulmuş bir şehir hayatının olmadığı anlaşılmaktadır. Şehir hayatının bir getirisi olan tarım ise tamamen yok sayılmamıştır. Göktürklerde, Hunlarda olduğu gibi herkesin kendisine ait bir toprağı vardı. Lakin kaynaklarda Hunlardan farklı olarak bu topraklarda tarım yapıldığına dair bilgiler de mevcuttur (Kafesoğlu, 2015, s.314). Çin kaynaklarında, Göktürkler ve Çinliler arasında 696 yılında yapılan dönürlük antlaşması bağlamında Çin'in birtakım tavizlere ek olarak Göktürlere 3.000 adet tarım aleti ve 40.000 *shih*'ten fazla tohum verdiği kaydedilmiştir (Togan vd., 2020, s.242). Göktürkler döneminde de tarım maksatlı açılan sulama kanalları tespit edilmiş, Göktürkler devrine ait Selenga bölgesindeki kurganlarda çok sayıda kürek ve pulluğa rastlanılmıştır (Kafesoğlu, 2015, s.314). Tüm bu veriler ışığında Hun ve Göktürk devletlerinin muhtelif bölgelerinde, genele yayılmasa da tarım yapıldığı, tarımsal yaşamı ikili antlaşmalar ile canlı ve sürekli tutmaya çalışarak gelişimine yönelik adımlar attıkları söylenebilir. Elbette büyük nüfusların yaşamlarını, tarımı yahut hayvancılığı tamamen bir kenara iterek idame ettirebilecekleri düşünülemez. Bozkır Türk topluluklarında sürdürülen tarım faaliyetleri yaşamı idame ettirebilmek adına önemli bir faaliyet olduğundan

olası bir kıtlığın getireceği koşullar, hayvancılığa göre geri planda sürdürülen tarımsal üretkenliği durdurarak canlılığı ve sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Ayrıca Türk halklarının çoğunluğu elverişli olmayan bozkır coğrafyasında yürüttükleri tarımsal faaliyetler olası bir kıtlığa karşı tedbir mahiyeti de taşımaktadır.

4.1.3. Beslenme

Hunlardan itibaren bozkır Türk topluluklarından bahseden kaynaklarda genellikle et yemeyi tercih ettikleri hususiyetle belirtilmiştir. Örneğin Hsiung-nulardan (Hun) bahseden Çin kaynakları herkesin hayvan sürüleri beslediklerini, bu hayvanların postlarına sarınıp etini yediklerinden, etin yağlı kısımlarının da yaşıllar tarafından gençlere bırakıldığından bahsetmektedir (Onat vd., 2020, s.1). Etin bozkır Türk topluluklarınca birincil besin kaynağı olarak benimsenmesinin en temel nedeni elbette yaşılan coğrafyanın hayvancılığa elverişli oluşudur. Bir diğer neden ise bahsi geçen kaynağın belirttiği yaşılların, gençlere yönelik tutumunda görünmektedir. Bozkır yaşıamının getirdiği ağır yükümlölükler toplumda genellikle gençlerin üzerindeydi. Bu nedenle de yaşıllar, daha değerli gördükleri, etin yağlı kısımlarını, gündelik işlerde kaybettikleri enerjilerini tamamlayabilmeleri maksadı ile gençlere vermektedirler. Bu bağlamda etin, bozkırın görece daha ağır şartlarına uyum sağlamak için birincil besin kaynağı olduğu çıkarımı yapılabilir. Coğrafyanın değişmesinin dahi bu alışkanlık üzerinde hemen bir etkisi olmamıştır. Attila'nın huzurunda bir ziyafete katılan Priscus, ziyafete katılanların daha çeşitli yiyecekleri, daha gösterişli tabaklarda yediklerini, lakin Attila'nın hükümdar olmasına karşın tahta tabak içerisinde yalnızca et yediğini hayretle anlatmıştır (Priscus, 2020, s.131). Etin, Türkler açısından birincil besin kaynağı oluşu Tonyukuk Yazıtı birinci taşın güney yüzü satır 1'de de "*Yaban hayvanları yiyerek ve tavşan yiyerek yaşıyorduk. Halkın boğazı toktu...*" sözlerinde kendisine yer bulmuştur (Akar, 2020, s.93).

Bozkır Türk halklarının en çok besledikleri hayvanlar olan at ve koyun, yine et tercihlerinde baş sırada konumlandırılmışlardır. Bu bağlamda İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk* adlı eserinde Türklerin en çok at yetiştirdiklerini, en çok at etini yemeyi tercih ettiklerini belirtmiştir (Şeşen, 2020, s.103). Uygur ülkesine diplomatik temaslar üzerine seyahat eden ve bu seyahatini kayıt altına alan elçi Wang Yen-te de eserinde Uygur Türkleri için zenginlerin at eti yediklerini ve daha yoksul olanların ise sığır ve yaban kazı

eti tükettiklerini belirtmiştir (İzgi, 2000, s.57). Et, belli bir sistematik içerisinde göç eden, avlanan, büyük hayvan sürülerini güden, stratejisini ve hayatta kalma planlarını süratli hareket etme kabiliyetinden alan bozkır Türk toplulukları için taşınması, orduyu yahut yolculuk sırasındaki halkı yavaşlatacağı için oldukça önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu soruna pratik bir çözüm ise yine bu topluluklar arasından çıkmıştır. Bozkır Türk toplulukları eti, hareket kabiliyetlerini kısıtlamadan yanlarında taşıyabilmek için kurutmuşlardır. Günümüzde pastırma olarak bilinen kurutulmuş etin eski Türkçe karşılığı Kâşgarlı Mahmud'un belirttiği üzere “*yazok et*”tir ve yazın ye manasına gelmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s.16). Hunlar pastırmayı atlarının sırtları ile eyerlerinin arasına yerleştirip, atın hareketi sırasında uygulanan baskı ve salınım sayesinde kısmen de olsa pişirerek üretmişlerdir (Marcellinus, 2020, s.583). Bu sayede uzun yolculuklarda besin ihtiyaçlarını ekstra bir çabaya girmeden karşılayabilmişler ve hatta Çin'e ihracını da gerçekleştirmişlerdir (Taşağıl, 2019, s.63).

Atın eti kadar atın sütünün mayalanması ile elde edilen kımız da oldukça önemlidir (Kafesoğlu, 2015, s.305). Türklerin milli içkileri olarak bilinen kımız için Wang Yen-te, Uygur Türklerinin bu içkiyi içerek sarhoş olduklarını seyahatnamesine kaydetmiştir (İzgi, 2000, s.48). Kımızın varlığı ve popülerliği yalnızca belli bir dönem yahut bölge ile sınırlı kalmamıştır. İbn Battuta, seyahatnamesinde Türk ülkelerinde gördüğü soylu kişilerin hizmetkarlarının, huzurda ellerinde dolu kımız tulumları ile servise hazır bir şekilde bulunduklarından bahsetmiştir (İbn Battuta, 2022, s.321). Ayrıca İbn Battuta, seyahatnamesinde Muhammed Uzbek Han'ın huzurunda bulunduğu süreçte kendisine at ve koyun etinden müteşekkil kızartma ikram edildiğini, içecek olarak boza sunulduğunu belirtmiş, menünün oldukça tatminkâr ve lezzetli olduğunu da eklemiştir (İbn Battuta, 2022, s.313). Bu bilgiler ışığında bozkır Türk toplulukları için etin vazgeçilmez bir yerinin olduğu, bu konunun temelinde ise at ve koyunun yer aldığı söylenebilir. Ayrıca ekseriyetle koyun sütünden elde edilen peynir ve yoğurt da yine Türkler için önemli ve hayvansal temelli gıda maddeleri olarak ün salmışlardır. Genel bir çerçevesi çizilen bu beslenme alışkanlıkları, olası bir kıtlıktan dolayı sürdürülemez bir hale gelmekte, bozkır hayat şartlarında ihtiyaç duyulan enerji karşılanamamaktadır ki bu durum Türk halklarının doğa ve diğer halklar ile olan mücadelelerine ket vurmaktadır.

4.1.4. Tedarik Zinciri

Bozkır Türk topluluklarında hali hazırda gerçekleştirilen bölgesel tarım faaliyetleri bir kenara bırakılırsa, tarımsal ürünler özelindeki ihtiyaçların karşılanması için temelde iki yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden birisi ticaret iken bir diğeri yağma seferleridir. Ticari faaliyetler kendi içerisinde çeşitlense de yağma seferlerinde yalnızca hedefteki ülke değişim göstermektedir. Ayrıca ticari faaliyetler ve yağmalar da aralarındaki bağlantı neticesinde gerçekleşme ihtimallerini besleyen bir ilişkiye de sahiptirler. Bu bağlamda ticari faaliyetlerin azalması yağmaları şevklendirmiş, yağmaların artması ve başarıya ulaşması ise hedef ülkeyi ticaret ile sulh yoluna itmiştir. Ticaret, temelde iki yol ile gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi ikili antlaşmaların bir sonucu iken diğeri yöntem ise dünyaca ünlü İpek Yolu ya da İpek Yolları ile bağlı rotalar üzerinden gerçekleştirilen ticarettir. Ferdinand Von Richthofen tarafından adlandırılmış bu güzergâhlar bütünü ismi dolayısıyla tek bir rota gibi görünse de esasında birçok yolun birbirine bağlanmış halidir (Yılmaz, 2025, s.7). Kervanlar bu rotalar üzerinden hareket ederler ve geçtikleri yerlerde mal takası ve satışı yaparak ticari hayatı sürdürürlerdi. Kervanlar bilhassa Türk bozkır kağanlıklarının ve halklarının ellerinde eksik bulunan tarım ürünlerinin tedariki için barışçıl ve bu nedenle de daha az riskli bir yoldur. Kervanların -ki İpek Yolu'nun ana güzergâh olduğu düşünülebilir- önemine dair en net vurgu Orhun Abidelerinde yerini almıştır. Bilge Kağan Yazıtı kuzey yüzü satır 6'da yer alan “...Ötüken topraklarına yerleşir (oradan başka yerlere) kervanlar gönderirsen bir derdin olmaz...” sözleri ticaretin ihtiyaçların karşılanması ve eksiklerin giderilmesi hususunda ne denli hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır (Akar, 2024, s.84). Yine Bilge Kağan Yazıtı'nın doğu yüzü 25. satırında “... yirmi yaşında akrabam olan Basmıl İduk Kut (üzerine) kervan göndermiyor diye ordu gönderdim...” sözleri yer almaktadır (Akar, 2024, s.102). Bu sözlere bakıldığında Basmıl reisinin tabiiyet emaresi birtakım ritüelleri gerçekleştirmediği de düşünülebilir. Lakin Basmıl reisinin ticareti sekteye uğratmasının Bilge Kağan tarafından savaş sebebi kabul edildiği daha açık bir mana taşımaktadır. Bu suretle ticaret kervanlarının sürekliliği, taşıdığı hayati önem açısından diplomatik krizlere dahi sebebiyet vermiştir denilebilir.

Bozkır Türk toplulukları için ticari hayatın bir diğeri önemli noktası ise ikili antlaşmalar üzerine bina edilen ticareti ve bu hususta Çin en önemli ülke konumundadır. Çin ile yapılan ticaret bireysel değiş tokuşları barındırsa da

geniş çaplı uygulanması için sınır pazarlarının açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu pazarlar kimi zaman oyalama taktiği, kimi zaman diplomatik üstünlüğün bir göstergesi kimi zaman da askeri başarılar ile oluşturulan baskı ve korkunun bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Hunlar devrinden itibaren aktif bir şekilde gözlemlenebilen sınır pazarları Çin'e sınırdaş Türk toplulukları için eksikliklerin, bilhassa zirai ürünlerin temini için oldukça önemli bir yoldur. Kaynakların ihtiva ettikleri bilgilere bakılacak olursa bu pazarlar daimî olmamış, belirli koşullar altında, farklı amaçlarla ve birtakım tedbirler alınarak kurulmuşlardır. Örneğin M.Ö. 157 yılında ölen Çin İmparatoru Wen, ülkesi karışıklık içerisinde olduğundan, Hunları oyalamak maksadı ile bazı hudut bölgelerinde pazarlar açtırmıştır. İmparator Wen'in ölümü akabinde Çin daha da fazla karışıklığa sürüklenmiştir. Çin'in bu kötü durumundan yararlanmayan Hun kağanına teşekkür kabilinde M.Ö. 152'de Çin prensesi gönderilmiş ve sınırlardaki ticari faaliyetler arttırılmıştır (Gömeç, 2018, s.111,112). Hunların belirledikleri dış politika gereği Çin ile sınır pazarlarının açılması hususunda M.S. 84'te bir antlaşma daha yaptıkları görülmektedir (Ögel, 2022a, s.284). Göktürkler döneminde ise sınır pazarları ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabilmektedir. Örneğin, II. Göktürk Devleti kağanı Bilge Kağan'a Tibetlilerden, Çin'e karşı ortak askerî harekât teklifi geldiğinde Bilge Kağan hediyeler ile birlikte Tibetlilerin mektubunu Çin hükümdarına yollamıştır. Bilge Kağan'ın bu tutumuna oldukça sevinen imparator, Şou-hiang Şehri'nde Göktürkler ile Çinlilerin serbest ticaret yapmalarına izin vermiş ve her yıl ipek karşılığında Göktürklerden at satın alınacağını ilan etmiştir (Ercilasun, 2016, s.309). Bilge Kağan'ın bu tutumunun Çin'e koşulsuz bağılıktan ziyade birtakım diplomatik kazanımlar edinmek maksadı taşıdığı açıktır. Diplomatik çıkar hedefi ise tek taraflı değildir. 721 yılında Çin imparatoru Bilge Kağan'a, geçmişte Çin ile Göktürkler arasında gerçekleşen ticareti hatırlatan bir mektup yollamış ve bu ticaretten iki devletin de istifade ettiğini belirterek üstü kapalı bir şekilde bu ticaretin devamlılığını arzuladığını belirtmiştir (Ercilasun, 2016, s.309). Çin ile Türk devletleri arasındaki sınır pazarları ilişkisi yalnızca merkezden verilen kararlar ile sınırlı kalmamıştır. Zaman zaman oldukça özgür hareket edebilen bağlı boylar da kendi ihtiyaçları doğrultusunda Çin'in sınır pazarları açmasını, merkezden bağımsız bir şekilde talep etmişlerdir. Bu bağlamda; Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre Göktürklerle bağlı bazı boy beyleri kıymetli hediyeler ile birlikte bir heyeti Çin imparatoruna sınır pazarlarını açması ricasında bulunmak için göndermişlerdir (Mau-Tsai, 2019, s.82).

Görüldüğü üzere bozkır Türk halklarının tedarik zincirinin önemli bir halkası olan sınır pazarları çoğunlukla Çin'in inisiyatifinde kurulan hem ticari bir gelir kalemi hem de yağma seferlerini önlemek başta olmak üzere farklı amaçlara hizmet eden diplomatik bir enstrümandır.

Lakin bahse konu Türk devletleri ellerindeki üretim ve sınırdaki ticaret yetersiz kaldığında çareyi yine yağma seferlerinde görmüştür (Mau-Tsai, 2019, s.551). Türk halkları barış zamanlarında dahi bu yağma baskınlarını sürdürmüşlerdir (Mau-Tsai, 2019, s.584). Çin bu gibi durumlarda çareyi sınır pazarlarının kapasite ve sayısının artırılmasında bulmuş, bu suretle Çin'in elindeki diplomatik enstrüman savunma tedbiri mahiyetine bürünmüştür. Lakin burada önemli olan husus bahse konu Türk devletlerinin askerî ve psikolojik üstünlüğü elinde bulundurup bulundurmamasıdır. Yağma seferleri için gıda kaynaklarının yetersizliği Türk devletleri açısından geçerli bir sebep olmuşsa da hedeflenen müspet neticeyi de etkileyen olumsuz bir faktördür. Zira Çin kaynaklarının da belirttiği şekilde iyi yay çeken bu süvarilerin etkinliği bineklerinin sayısına ve gücüne de bağlıdır ki kıtlık yalnızca insan nüfusuna zarar veren bir doğal felaket değildir. Çin ise Türklerin bu baskınlarını önlemek adına hem ülkesi sınırlarında hem de kurduğu pazarların çevresinde tedbirler almıştır. Bu maksat ile Çinliler sınır pazarlarındaki ticareti denetleyen kişiler görevlendirirken pazar etrafına çitler dikip hendekler açmışlardır (Mau-Tsai, 2019, s.586). Hemen tüm Türk devletlerinde görülen yağma akınları düşmanı baskı altında tutmak gibi amaçlar doğrultusunda da icra edilseler de bozkır göçebe Türk devletlerinde esas maksat kendilerinde olmayan tarım ürünlerini temin etmektir (Mau-Tsai, 2019, s.551). Göktürk hükümdarı Elig Kağan, ülkesinde kıtlık baş gösterip oldukça fazla zarar verdiğinde, 628 yılında, Çin üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferden beklediği müspet neticeyi elde edemeyen Elig Kağan 630 yılında vukua gelen savaş ile Çin'e esir düşmüş ve imparator, Elig Kağan'ı bizzat yargılamıştır. Burada Elig Kağan'ın suçlarını yüzüne okuyan imparator, Elig Kağan'ın beş suçunu saymıştır. Bu maddelerden birisinde imparator "*Çin halkını soydun ve tahılını imha ettin.*" demiştir (Mau-Tsai, 2019, s.274). İmparatorun bu sözlerinde yer alan soymak kelimesi ile tahıla ve diğer kıymetli kalemlere el konulduğu, imha etmek ile de düşmanı baskı altında tutma çabasının vurgulandığı anlaşılabılır. Tüm bu veriler ışığında tedarik zincirinin herhangi bir halkasında meydana gelen bir aksama gıda yetersizliğine sebebiyet verebildiği gibi, doğal nedenlere ek olarak diğer

devletlerin müdahalesi ile bu zincirin kırılması, dolayısıyla hedefteki Türk devletinin zafiyete uğratılması da amaçlanmıştır. Tüm faydaları ve yönleri incelendiğinde tedarik zincirindeki yağma ve ticaret halkaları için kıtlığa karşı bir tedbir yahut kıtlık zuhur ettiğinde bir çözüm yolu olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

4.2. Yıkılışı Getiren Felaket: Kıtlık

Tarihte yaşanan olayların en önemli tezahürlerinden birisi bahsi geçen olay yahut olgunun dile yansımalarıdır. Bu bağlamda eski Türkçe metinlerde kıtlığı karşılayan iki söz tespit edilmiş olup bunlardan birisi “aç” iken diğeri ise “yut” sözüdür (Aydın, 2022, s.258, 267). Aç kelimesi her ne kadar tok olmamak manasında gibi dursa da *Talas XIII* yazıtındaki kullanılış şekli bu sözün genele yayılarak, kelimenin, tabii bir felaketi işaret ettiğini göstermektedir. *Talas XIII* Yazıtı’nda “... at aç a öküç aç a” [at(lar) aç, öküç(ler) aç.] cümlesi yer almaktadır (Aydın, 2021, s.200). Veda niteliğindeki bu yazıtta ölen kişinin ardında bıraktığı ülkesinde insan ve hayvanları etkileyen bir kıtlığın baş göstermiş olabileceği düşünülebilir. Eski Türkçede kıtlık ile ilişkilendirilebilecek bir diğer söz olan *yut* sözü Kâşgarlı’nın sözlüğünde “*kışın soğukta hayvanları öldüren felaket*” olarak açıklanmıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s.142). Eski Türkçede, Kâşgarlı’nın belirttiği üzere, *yut* kökünden türeyen *yutukmak* veya *yutıkmak* sözleri de mevcuttur. Bu sözlerden *yutukmak* sözü *yılkı yutukdı* şeklinde verilmiş olup açıklaması da “*hayvan sürüsü kuraklıktan arıkladı, ölüm haline geldi*” cümlesi ile yapılmıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s.21). *Yutıkmak* sözünün açıklaması da yine söz öbeği şeklinde verilmiş olup “*yılkı yutıktı=yılkı yutadı (yılkı ve davar kardan öldü). Bu, soğuktan yılkı ve davar öldüğü zaman söylenir.*” sözleri ile açıklanmıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s.76). Kâşgarlı’nın verdiği bilgilere göre bu aşırı soğukların beraberinde kıtlığı da getirdiği ve bu nedenle hayvanların telef olduğu yorumu yapılabilir. Kuraklık ve kıtlığın nedenlerinden birisi olan aşırı soğuk ve yağış Kâşgarlı’nın sözlüğünde kendisine farklı bir şekilde de yer bulmuştur. Kâşgarlı Mahmud, Türklerin, On İki Hayvanlı Takvim’de her yılın adına denk gelen hayvan sayesinde o yıl olacak olan olaylara dair bir yorumda bulunduklarını belirtmektedir. Bu suretle Türkler, Kâşgarlı’ya göre, domuz yılında soğukların ve kar yağışının artarak insanlar arasında kargaşaya sebep olacağına inanmışlardır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s.347). Bu bilgiye bakarak Türklerin, domuz ile aşırı soğuk

ve kar yağışlarını bütünleştirerek dolaylı olarak domuz ve kıtlık arasında bir ilişki kurmuş olabileceklerine dair bir yorum yapılabilir.

Kıtlıklar tek bir neden ile ortaya çıkmaz ve ne zaman ortaya çıkacağını belli etmez. Bazen ani ve zamansız gelen, uzun süren sert kış şartları, bazen gerekli yağışın vuku bulmaması, bazen de çekirge gibi görece az bulunan tarımsal ürün ve üretimin düşmanı canlıların istilası da kıtlıklara sebebiyet verebilmekteydiler. Örneğin Hun ülkesinde M.Ö. 104'te meydana gelen kıtlığın sebebi aşırı soğuk ve kar yağışı iken M.Ö. 79'da meydana gelen kıtlığın sebebi ise kuraklıktır. (Ögel, 2022a, s.79, 116). Özellikle M.Ö. 79'da baş gösteren kıtlık ile zafiyete uğrayan devlet, içinde bulundukları kötü durumun düşmanları tarafından kullanılmasını istemediklerinden ötürü Çin ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir (Ögel, 2022a, s.116). Buradaki en temel maksat kıtlıkla birlikte özellikle atların da zarar görmesi ile askerî faaliyetlerin zafiyete uğraması ve olası saldırılara karşı koyacak yeterliliğin bulunmayışı olsa da tesis edilmeye çalışılan iyi ilişkiler ile bir sınır pazarı/pazarları antlaşması imzalama umudunun varlığından da söz edilebilir. Hunlarda vuku bulan kıtlıklar yalnızca bu örnekler ile sınırlı değildir. Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre M.Ö. 72 yılında, Hun Ch'an-yü'sü on bin kişi ile Wu-sun'lara saldırmış, burada zafer elde etmiştir. Geri dönüş yolunda yüksekliği 2.31 metreyi geçen bir kar yağışı başlamıştır. Bu büyük yağışın akabinde baş gösteren kıtlık oldukça büyük zararlar vermiştir. Beklenmedik bir anda ortaya çıkan bu kıtlık neticesinde insanların onda üçü, hayvanların onda beşi gerek kıtlığın etkisi ile gerekse de Hunların içinde bulunduğu bu zor durumdan yararlanmak isteyen Wu-huan ve Wu-sun kabilelerinin saldırıları sonucundan yaşamını yitirmiştir. Ayrıca Hunların düştüğü bu zor durumdan kendilerine bağlı boylar da zarar gördüğü için Hunlardan koparak merkeze saldırılarda bulunmuşlardır. Bu dönemde belki de en büyük zararı veren ise Çin'in (Han Devleti) saldırıları olmuştur. Kıtlığın vurduğu büyük darbe ile bu saldırılara karşılık verecek gücü kendisinde bulamayan Hunlar, Çin ile evlilik yoluyla uyum antlaşması imzalama yoluna gitmişlerdir (Onat vd., 2020, s.48). Daha önce de belirtildiği gibi evlilik yoluyla uyum antlaşmaları yalnızca dünürlük bağı tesis etmiyor, genellikle sınır pazarları gibi bazı imtiyazları da içeriğinde barındırıyordu. Hunlar yapılan dünürlük antlaşmalarıyla, açıkça ifade edilmese de böyle bir imtiyaz elde etmeyi de amaçlamış olabilirler.

Meydana gelen kıtlıkların neticesinde, bağlı boyların isyanı oldukça sık karşılaşılan bir durum olmuştur. M.Ö. 68-60 yılları arasında cereyan eden

büyük ve uzun süren bir kıtlık zaman zaman etkisini arttırmış yahut azaltmıştır. Bu süreçte insan ve sığırların onda altısı yahut yedisi açlıktan ölmüştür. Bu süreçte oldukça büyük yaralar alan Batı Chu Kan-mi boyu reisi çareyi birkaç bin atlı ile göç etmekte aramıştır. Lakin güneyde Ao-to Prensi ile giriştiği mücadeleyi kaybederek Çin'e sığınmak zorunda kalmıştır (Ögel, 2022a, s.125,126). Batı Chu Kan-mi boyu reisinin çözümü ile Hun kağanının süregelen bu kıtlığa çözümleri oldukça benzerdir. Zira Hun kağanı da uzun süren bu kıtlıktan dolayı yönünü Doğu Türkistan'ın tarımla uğraşan surlu şehirlerine dönmüştür. Hunların kıtlıklar nedeniyle başta Turfan olmak üzere Doğu Türkistan'daki bu tarım şehirlerine akın etmeleri alışlageliniş bir durum olsa da bu kez Hun kağanı şehirlerin mevcut üretimlerini zapt etmeye ek olarak yeni tarım kolonileri de kurmak niyetinde idi. Lakin burada karşılaşılabilecek olan direnç yalnızca Doğu Türkistan şehirlerinden gelmemiş, aynı şekilde tarım kolonilerinin sayısını arttırmak niyetinde olan Çin ile de mücadeleye girilmiştir. Tüm bu mücadeleler neticesinde Hunlar birtakım başarılar elde etmiş ve M.Ö. 62 yıllarına doğru kendilerini toparlama fırsatı bulmuşlardır (Ögel, 2022a, s.126,127).

Güney Hunlarında M.S. 76 yahut daha erken bir dönemde çekirge istilası sonucunda büyük bir kıtlık daha meydana gelmiştir. Bu kıtlık, Hun toplumuna o kadar büyük bir zarar vermiştir ki, vuku bulan önceki kıtlıklarda Çin başta olmak üzere diğer rakip devlet ve boylar Hunların bu kötü durumundan yararlanmak için mücadele ederlerken bu kez Çin 30.000 kişiye gıda yardımında bulunmuştur (Taşağıl, 2019, s.222). Bu dönem Hunların gerileme ve bölünme devri olan M.S. 46-73 yılları arasına denk gelmektedir ve bazı tarihçiler tarafından bu sürecin başlangıcı olarak söz konusu çekirge istilası gösterilmektedir (Ögel, 2022a, s.233). Meydana gelen tüm bu kıtlıklar, her ne sebeple olursa olsun devleti ve kurumlarını zafiyete uğratmış, istikrarın ve birliğin bozulmasına yol açmış, yaşanan tüm olumsuzluklar halkın hafızasında yer edinmiştir. Bu bağlamda Avrupa Hun Devleti kağanı Attila'nın ülkesine bir ziyaret gerçekleştiren Priscus bu durumu eserinde farklı bir konu özelinde olsa da oldukça iyi anlatmıştır. Priscus'un elçilik heyetinden bir kişi, Perslere saldırmak niyeti aşikâr olan Attila'nın, Pers ülkesine hangi yoldan ulaşacağını, Attila ve Hunların bu rotayı bilip bilmediğini öğrenmek maksadı ile sormuş, Romulus ise Schythia'nın Pers ülkesine uzak olmadığını ve Hunların bu güzergâhlara aşina olduğunu belirtmiştir. Priscus, Hunların bu rotalara olan aşinalığını, Hunların batıya göçlerine neden olan kıtlığa bağlar

(Priscus, 2020, s.123). Zira batıya göçen Hunlar, Roma başta olmak üzere pek çok devlet ve topluluğun da kaderini etkilemişlerdir. Kıtık başta olmak üzere Çin'in baskı ve asimilasyon politikaları, süregelen istikrarsızlık ve diğer ekonomik nedenlerden dolayı batıya göç ederek Avrupa'daki ve göç güzergahındaki pek çok kavmi yerinden eden, siyasi konjonktürü büyük oranda etkileyen Hunlar, zaman içerisinde Kutsal Roma İmparatorluğu'nu önce ikiye bölmüş ve ardından da Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkmışlardır (Çakmak, 2023, s.48). Priscus'tan nakledilen olay ve Kavimler Göçü'nün tarihsel rolü, Hunların hafızalarında kıtlıkların izlerinin bu dönemde hala taze olduğuna bir kanıt niteliği taşımaktadır.

Bozkırda, Hunların halefleri konumunda bulunan Göktürklerde de kıtlıklar zuhur etmiştir. I. Göktürk Devleti'nde 622 yılında ortaya çıkan kıtlık devletteki çatırdamanın ilk ayağı gibi görünmektedir. Göktürk ülkesinde zuhur eden ve halkı oldukça müşkül duruma sokan bu kıtlıktan faydalanmak isteyen Li Ta-en, imparatora Göktürklerin açlık çektiklerini, bu nedenle daha önce kaybettikleri Ma-i'nin geri alınabileceğini salık vermiştir. Li Ta-en'in tavsiyesine uyan Çin imparatoru harekete geçmişse de müspet bir netice elde edememiştir (Mau-Tsai, 2019, s.183). Çin kaynaklarında yer alan bu bilgiye bakıldığında Türklerin askeri güçleri, gıda yeterlilik düzeyi ile doğrudan ve doğrusal bir ilişkiye sahiptir denilebilir. Bu ilişkinin en önemli belirtici ise hayvanlardır ki bu grupta en işlevsel olanı, daha önce de belirtildiği üzere atlardır. Saray görevlisi Li Ta-en her ne kadar bu ilişkiyi doğru okuyabilmişse de beklediği zayıflık henüz Göktürk ülkesinde tam anlamı ile zuhur etmemiştir. Çin'in beklediği esas kırılma ise 627-628 yıllarında gerçekleşecektir. Bu kırılmanın da esas müsebbiplerinden belki de en önemlisi ani ve sert bir şekilde ortaya çıkan kış mevsiminden doğan kıtlıktır.

I. Göktürk Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan büyük bir kıtlık ve peşi sıra takip eden olaylar devletin yıkılışının esas nedeni gibi görünmektedir. Göktürk ülkesinde 628 yılında cereyan eden yoğun kar yağışı neticesinde zemin birkaç ayak derinliğinde kar ile kaplanmış, koyun ve atların hepsi, insanların ise çok büyük bir kısmı açlık ve soğuktan dolayı kırılmıştır. Ülkesinin içinde bulunduğu kötü durumdan, Çin imparatorunun yararlanmaya çalışabileceğini düşünen Elig Kağan, Çin ile barış antlaşması yapmış olduğu halde, süreklilik avı adı altında Çin hudutlarına doğru sefere çıkmıştır (Togan vd., 2023, s.148,149). Elig Kağan'ın ülkesinin kötü durumuna rağmen ve hatta Çin ile barış hususunda anlaşmış olmalarına karşın sözünü bozarak Çin üzerine bir

sefere çıkması ilk bakışta pek makul görünmemektedir. Zira kıtlık için çare bulmak yerine böylesi bir insan ve hayvan kırgınının ortasında sefere çıkması daha büyük bir felaketin fitilini ateşleyecektir. Aslında Elig Kağan çıktığı bu sefer ile kıtlığa karşı bir çare düşünmüş olmalıdır. Zira büyük risk alarak çıktığı bu seferden başarı ile dönecek olsaydı Çin'den elde edeceği ganimetler kendisine ve halkına rahat bir nefes aldırabilecekti. Üstelik devlet ricalinin tüm ısrarlarına rağmen imparator T'ai-tsung, Göktürkler üzerine ordu göndermeye de yanaşmamaktaydı (Togan vd., 2023, s.150). Kıtlığın getirdiği zor şartlardan dolayı Göktürklerle bağlı bazı boyların Çin'e sığınmaları ve Doğu Göktürk Devleti'ni idare eden Tuli Kağan'ın bu ilticalara engel olmayışı ile Sie-yen-tolara karşı giriştiği savaşı da kaybetmesi neticesinde Elig Kağan ile arası iyice açılmıştır. Elig Kağan ile savaşa tutuşmak zorunda kalacağını anlayan Tuli Kağan, Çin'den yardım istemiş, imparator ise tedbiren sınırdaki komutanlarına Tai-yüan'da istihkâm kurarak beklemesini emretmiştir (Ercilasun, 2016, s.175). Ayrıca Elig Kağan'ın kıtlık yüzünden boylara haddinden fazla vergi yüklemesi hem kağanın ihtiyacı olan askerî desteğe ket vurmuş hem de nüfusun Çin'e sığınmalarına yahut isyan ederek kendi siyasi teşekküllerini kurmalarına yol açmıştır (Togan vd., 2023, s.154). Yaklaşık bir sene süren, 630 yılı 18 Nisan-17 Mayıs arasına denk gelen zamanda, Çin ve Göktürk mücadeleleri sonucunda Elig Kağan yenik düşmüş, ülkesi yıkılmıştır (Togan vd., 2023, s.160). Bağlı boylar ya kendi teşekküllerini kurmuş ya da Çin'e tabi olmuşlardır. Tay Eyaleti Komutanı'nın Göktürklerin yıkılış nedenlerine dair imparatora yaptığı açıklama yıkılışı getiren nedenleri oldukça iyi özetlemektedir. Lakin sayılan altı madde içerisinde bir tanesi, ardından başka sebepleri de getirmiş, yıkılışın esas nedenleri içerisinde en önemlilerinden birisi olmuştur. Tay Eyaleti komutanına göre Göktürklerin yıkılma nedenlerinden birisi Göktürk ülkesinde kışın erken ve şiddetli başlaması sonucu mahsulün zarar görmesidir (Ercilasun, 2016, s.179). Bu duruma önlem almak isteyen Elig Kağan'ın giriştiği seferler ise imparator tarafından onun suçlanması sebebiyle ki bu durumdan daha önce de bahsedilmişti.

I. Göktürk Kağanlığı'nın yaşadığı bu acı tecrübeler kendisini II. Göktürk Kağanlığı'nın yazıtlarında muhtelif yerlerde göstermiştir. Örneğin Bilge Kağan Yazıtı'nın kuzey yüzü 6. satırında “*Ey Türk Halkı, tok [ve] dik başlısın: Acıktığında doyacağını düşünmezsin; bir [kere] doyarsan açlığı [hiç] düşünmezsin...*” sözleri yer almaktadır (Akar, 2024, s.84). Bu sözler ile

Bilge Kağan, Türk Milleti'nin olaylara karşı genel tutumunu özetlemektedir. Elbette betimleme ve mecazi anlatımların gözlemlenebildiği Orhun Yazıtlarından verilen bu sözler ile doğrudan bir anlamdan ziyade Türklerin karşılaştıkları olayları, bir zincirin halkası olarak düşünmediklerine ve anlık olaylara karşı anlık tepkiler üretme eğilimlerine bir gönderme yapıldığı yorumu yapılabilir. Bu yoruma binaen de Türklerin olası kıtlık felaketleri başta olmak üzere konu dışında kalan pek çok olası duruma karşın tedbir almadıkları da düşünülebilir. Aynı yazıtın devamında *“Böyle olduğun için (seni) beslemiş kağanının sözlerini dinlemeyerek her yere gittin (ve) oralarda tamamen mahvoldun, tükendin.”* sözleri ile de bağlı boyların, tıpkı kıtlık dönemlerinde çokça görüldüğü gibi, merkeze baş kaldırarak Çin başta olmak üzere farklı devletlere tâbi olmalarına yahut kendi siyasi teşekküllerini oluşturmalarına bir gönderme yapılıyor olmalıdır. Yine aynı yazıtta *“... Kağan olup yoksul (ve) düşkün halkı tamamen toparladım. Yoksul halkı zenginleştirdim, az halkı çoğalttım...”* sözleri yer almaktadır (Akar, 2024, s.85). Bahsi geçen bu satırlar incelendiğinde ise ortaya Türklerdeki pederane yönetimin, yöneticiye yüklediği esas sorumluluklardan birisi ortaya çıkmaktadır ki o da halkın refahını sağlamak ya da yazıtların deyimi ile aç halkı doyurmaktır. Bu bağlamda Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü satır 38'de *“Türk halkı, aç idi. O at sürüsünü alıp (onları) besledim.”* sözleri yer almaktadır (Akar, 2024, s.108). Bu suretle hem Türk kültüründe yöneticinin pederane vasıflarına bir gönderme yapılmış hem de Türklerin beslenmesinde hayvanların, bilhassa atların önemine dikkat çekilmiştir. Bu yükümlülüğün bizzat Bilge Kağan yazıtında açlık ve kıtlık ile birlikte anılması, söz konusu tabii felaketin hem neticelerini hem de hafızalardaki yerini ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca Bilge Kağan Yazıtı'nda önceki tecrübelerin izlerinin görülmesinin yanında daha yeni tecrübeler de yer verilmiştir. Bilge Kağan'a ait yazıtın doğu yüzünün 31. satırında Bilge Kağan'ın Amga Korgan'da kışladığı sırada baş gösteren kıtlıktan da bahsedilmektedir (Akar, 2024, s.105).

745 yılında son Göktürk Kağanı'nın başını keserek Çin'e yollayan Kutluk Bilge Kül bu suretle seleflerinin sonunun geldiğini ve bağımsız bir teşekkül olarak ortaya çıktıklarını ilan etmiştir (Taşağıl, 2020b, s.34). Kuruluşundan sonra selefleri olan Göktürkler ve Hunlardan farklı olarak inanç ve yaşam tarzı değişikliğine giden Uyğurlar, Çin elçisi Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde belirttiği gibi, zirai yaşamda oldukça ilerlemiş, Çin ile oldukça iyi diplomatik

ve ticari ilişkiler tesis etmişlerdir. Bu nedenler göz önüne alındığında bölünmelerine kadar Hunlar ve Göktürklerde olduğu gibi radikal değişimlere sebebiyet veren kıtlıklar gözlemlenmemiştir. Lakin 821 yılı başlarında Ay Tengri'de Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan'ın ölümü ile yönetimde istikrarsızlık, hanedan ve taht mücadeleleri baş göstermiş, devlet büyük zafiyete uğramıştır. 832 yılına kadar başta kalan Hazar Tegin, bu yılda öldürülmüş ve yerine geçen Hu Tegin sayesinde devlet bir miktar toparlanma emareleri göstermiştir. Lakin bu nispeten başarılı kağan, ihtilal ile öldürülmüştür. Bu raddeye kadar yönetim ve devlet, hali hazırda oldukça büyük zarara uğramış iken 839 yılında kış çok sert geçmiş, ekonominin temel kalemlerinden birisi olan hayvanların çoğunu öldürmüştür. Uygur ülkesinde yaşanan hayvan kırımı ve doğal olarak tarımsal üretimin de sekteye uğraması, beraberinde ekonomik buhranı da getirmiştir. Uygurlar bu denli büyük zafiyet içinde iken bu kez Kırgızlar bu zafiyetten faydalanmış, Uygurların başkentini yüz bin atlı ile basarak kağanlık otağı da dahil olmak üzere her şeyi ele geçirmişlerdir. Devletin yıkılışından sonra Uygurlardan on beş boy Karluklara, bir grup Tibet'e, diğer bir grup Kuca'ya göç etmişlerdir. Geride kalan on üç boy kendi aralarında bir kağan seçmişlerse de bu kağan 847 yılında ölmüştür. Karluklara yani batıya göçen grup da kendi içinde ikiye bölünmüş, bir grup Kuca'ya, diğer bir grup ise Beşbalık'a yerleşmiştir (Taşağıl, 2019, s.216,217). Uygurlarda meydana gelen bu kıtlık her ne kadar zafiyet baş gösterdikten sonra vuku bulmuşsa da devletin yetenekli bir kağanın elinde toparlanmasına engel olmuş, Uygurların üzerlerine gelen düşmana karşı hareket etmelerini engellemiş ve bunun sonucunda da dağılmalarına sebebiyet vermiştir.

Sonuç

Bozkır Türk imparatorluklarının kuruldukları coğrafya olan ve bugün Orta Asya olarak adlandırılan bölgenin ihtiva ettiği coğrafi çeşitlilik, denize dolayısıyla neme ulaşımının olmaması bu coğrafyanın iklimini oldukça değişken ve kırılgan bir hale getirmiştir. Bu durum bölgeyi hayvancılığa elverişli hale getirirken tarımsal üretimi sınırlandırmış, bu nedenle bölgedeki bozkır Türk halkları tarımsal ürünler hususunda dışa bağımlı bir görünüm çizmişlerdir. Mevcut tarımsal üretimin yetmemesi, her ne kadar temel tüketim kalemleri hayvansal ürünler olsa da diğer ülkeler ile ilişkilerini şekillendirmiştir. Bu ilişkiler, barış zamanlarında çeşitli antlaşmalar ile ticari ve diplomatik bir temele oturtulmuş, kervanlar ve sınır pazarları diplomatik

bir enstrüman olarak oldukça işlevsel kullanılmıştır. Söz konusu bu yöntemlerin ihtiyacı karşılayamaması durumunda, bozkır Türk toplulukları tarafından yağma akınlarına başvurulmuş ve bu durum da sınırdaki ticari hareketliliğin Çin tarafından artırılmasına neden olmuştur. Lakin Çin'in sınır pazarlarında aldığı tedbirler doğrultusunda sınır pazarlarının da yağma seferlerinden payına düşeni aldığı görülmektedir.

Tedarik zincirindeki herhangi bir aksama yahut doğal bir afetin tetiklemesi ile vuku bulan kıtlık felaketi bozkır Türk imparatorlukları için yıkıcı bir etkiye sahip olmuştur. Yaşamlarını hızlı hareket kabiliyetleri ile sürdürebilen bu topluluklar bütünü bu süratlerini de sahip oldukları sayısız at sürülerine borçludurlar. Herhangi bir sebepten dolayı ortaya çıkan bir kıtlık ilk olarak hayvanları etkilediğinden süratten mahrum kalan bu topluluklar savaşlardaki manevra ve taktik üstünlüklerini de yitiriyorlardı. Bu durum da elbette güçlü oldukları dönemlerde, üzerlerinde baskı kurdukları komşularının işine geliyor, bu nedenle de baskılara ve saldırılara maruz kalıyorlardı. Çin imparatorluk görevlilerinin, bozkır Türk imparatorluklarının durumu hakkında imparatorlarına sundukları layiha ve raporlarda sıklıkla bozkır atlarının ve halklarının gıda yeterlilik düzeyine vurgu yapmaları da bu fırsatı kolladıklarını göstermektedir.

Kıtlık yüzünden hayvanların, dolayısıyla besin zincirinin zayıflaması halkı güçten düşürdüğü gibi, özellikle de atların kırılması savaş meydanlarında yenilgiyi de kaçınılmaz kılıyordu. Bu yenilgilerin üzerine kıtlığın getirdiği maddi külfetin halka vergi olarak dönmesi, boylar federasyonu şeklinde örgütlenen bozkır Türk imparatorluklarında isyan ve ayrılıkçılık fikirlerini ateşliyordu. Kıtlığın askeri kabiliyete ket vurması olası yağma seferlerinden alınması elzem müspet neticeleri imkânsız kılıyor bu suretle kıtlığa karşı bir çare olarak görülen yağma ihtimali ortadan kalkarak tedarik zincirinden bir halkanın daha kopmasına sebebiyet veriyordu. İçinden çıkılması imkânsız bir hal alan kıtlık felaketi kısır bir döngüye girip, uzun bir müddet etkisini gösterdiğinde ise bağlı boylar imparatorluktan ayrılarak göç ediyorlardı. Bu raddeden sonra genellikle Çin, Turfan gibi tarımsal üretimin görece stabil bir grafik çizdiği yerler ilk hedef oluyorlardı. Lakin varlıklarını muhafaza etmek güdüsü ile hareket eden bozkır Türk toplulukları her daim aynı rotayı izlememiş, tarihe Kavimler Göçü olarak geçecek bir dizi göç hareketini de başlatmışlardır.

Bozkır Türk imparatorluklarının tarihten çekilmelerinde etkenler her zaman birden fazla olarak kabul edilmektedir. Kıtılık, sayılan bu nedenlerden birisi olmasına karşın beraberinde pek çok farklı etkeni de getirdiğinden müstesna bir konumdadır. Zira herhangi bir sebepten doğan kıtlık, hayvanları telef ederek besin zincirine darbe vuruyor, besin zincirindeki aksaklık halkta yılgınlığa sebep olurken savaşıma isteklerini azaltıp sürat ve manevra kabiliyetleri azaltarak savaşta etkinliklerini kısıtlıyor, bu nedenle tedarik zincirine darbe vuruluyor ve tek çare ticaret olarak görülüyor ve bu da halka vergilerde artış olarak yansıtılıyordu. Halkta meydana gelen huzursuzluk, isyan, iktidar mücadeleleri ve ayrılıkçılık olarak ortaya çıkarak devleti zayıflatıyor hatta yıkılışa götürüyordu. Yıkılışın ayak seslerinin duyulması ile birlikte nüfustan büyük kopmalar yaşanıyor ve bu büyük kitleler farklı coğrafyalara hareket ederek diğer kavimleri yerlerinden ediyor, mevcut siyasi teşekkülleri hedef alarak zayıflatıyor, yerlerine yenilerini ya kendileri tesis ediyor ya da mevcut teşekküllerin parçalanarak yeni teşekküllerin oluşmasında rol oynuyorlardır. Tüm bu nedenler göz önüne alındığında bozkır Türk imparatorluklarında meydana gelen kıtlıklar, ortaya çıkardığı etkiler sebebiyle her zaman bölgesel olarak kalmamış, zaman zaman bilinen yahut o dönemin şartlarında ulaşılabilen dünyanın büyük bölümüne tesir edebilen bir tabii felaket olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk yazıtı*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2024). *Bilge Kağan yazıtı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aydın, E. (2021). *Bozkırın tanıkları eski Türkçe yazıtlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde gündelik hayat*, 2.Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Çakmak, S. (2023). Kavimler Göçü'nün nedenleri ve Avrupa etnik yapısının oluşum süreci: Hun Türkleri ve diğer kavimler, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), ss.46-62.
- Doğan, O. ve Erkoç, M. (2022). Tarihi ipek yolu üzerindeki Türkistan şehirleri üzerine genel bir değerlendirme, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38(1), ss.306-323.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2022). *Seyahatnâme*, (Çev. Aykut, A. S.), 12.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2018). *Türk-Hun tarihi*, 2.Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Habiboğulları, M. A. (2024). *Erken Türk halkları kültüründe hayvanların yeri üzerine genel bir değerlendirme* (Yayın No. 921272) [Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- İsimsiz. (2020). *Hudûdü'l âlem mine'l-meşrik ile'l-magrib*. (Çev. Duman A. ve Ağarı M.), 2. Baskı, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- İzgi, Ö. (2000). *Çin elçisi Wang Yen-te'nin Uygur seyahatnamesi*, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafesoğlu İ. (2015). *Türk millî kültürü*, 39.Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kâşgarlı Mahmud. (2021). *Divanü Lûgat-it Türk*, (Çev. Atalay B.), 8. Baskı, C.I-III, Ankara: TDK Yay.
- Koca, S. (2017). Eski Orta Asya'da tabiat, iklim ve insan unsuru, *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), ss.1-18.
- Marcellinus, A. (2020). *Roma tarihi*, (Çev. Özgüler S.), 2.Baskı, İstanbul: Historia Yayınları.
- Mau-Tsai, L. (2019). *Çin kaynaklarına göre doğu Türkleri*, (Çev. Kayaoğlu E. ve Banoğlu D.), 4.Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Onat, A., Orsoy, S. ve Ercilasun, K. (2020). *Han hanedanı tarihi Hsiung-nu (Hun) monografisi*, 3.Baskı, Ankara: TTK Yay.
- Ögel, B. (2022a). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi*, 3.Baskı, C.I, II, Ankara: TTK Yay.
- Ögel, B. (2022b). *Türk kültür tarihine giriş*, 5.Baskı, Ankara: TTK Yay.
- Priscus. (2020). *Fragmenta et excerpta*, (Çev. Turhan Kaçar), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sümer F. (1994). *Eski Türklerde şehirçilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şeşen, R. *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*, 2.Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020.
- Taşagıl, A. (2017). *Kök Tengri'nin çocukları*, 11. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Taşagıl, A. (2019). *Bozkırın kağanlıkları*, 3.Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşagıl, A. (2020a). *Bozkırların ilk imparatorluğu Hunlar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşagıl, A. (2020b). *Uygurlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Togan, İ., Kara, G. ve Baysal, C. (2020). *Çin kaynaklarında Türkler eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu)*, 4.Baskı, Ankara: TTK Yay.
- Veli, H. (2022). *Eski Uygurlarda yerleşik yaşam kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yılmaz, M. T. (2025). İpek Yolu'nun isim babası Ferdinand von Richthofen. *Derin Tarih*, 32, ss.6-10.

5.BÖLÜM

BÜYÜK KITLIĞIN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NA ETKİLERİ (1315-1317)*

Yasemin İNCEER¹

Giriş

Kıtlık kelimesi anlamı bakımından kıt olma, ihtiyacı karşılayamama durumu, az veya zor bulunmayı ifade etmektedir (TDK). Kıtlıklar belli dönemlerde kendilerini gösteren olgulardır. Dünya üzerinde sıklıkla kıtlıklar yaşandığı bilinmektedir. Kıtlıklar milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan bir doğal afettir bunlardan bir tanesi de Avrupa'da 1315- 1317 yılları arasında yaşanan “Büyük Kıtlık” (Great Famine) tır (Gönençgil ve Vural, 2016, s.116; Behringer, 2004, s.56). Kıtlık bir şeyin fiyatının yüksek olmasından ziyade o şeyin ulaşılamayacak kadar az olması durumunda kullanılıyordu. Orta Çağ'da açlık sadece savaşların bir sonucu olarak değil tarımsal koşulların ve kısa süreli iklim değişikliklerinin de sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Behringer, 2004, s.56; Özdemir, 2017, s.215- 217). Kıtlıklar meteorolojik şartlardan dolayı meydana geldiği ve ölümcül sonuçlar doğurduğu için doğal afetlerin içerisinde yer almaktaydı. Bu afetin yaşandığı toplumlarda göç, yiyecek fiyatlarının artışı, kara borsacılık, hayatta kalan kimselerin her şeyi yiyebilme potansiyeli, salgınların ortaya çıkması gibi birçok olumsuz olayı da yanında getirdiği biliniyordu. Kıtlık genellikle geçim kaynakları toprağa, tarıma dayalı

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul izni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Inceer, Y. (2025). Büyük kıtlığın Orta Çağ Avrupası'na etkileri (1315-1317). İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den yansıyanlar* (ss. 91-116), Vizetek Yayıncılık.

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Bilim Uzmanı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0001-5745-110X

olan toplumlarda görüldüğünde olumsuz etkileri daha da fazla hissedilir hale gelmiştir (Serdar, 2019, s.247)

Avrupa XIII. yüzyıl sonuna kadar bir ekonomik büyüme dönemi yaşasa da talep ve üretim arasındaki uçurum giderek genişledi. Normal şartlarda dahi ekilen buğday tanesinden üç ya da dört tane mahsul alınır iken şiddetli yağmurlar neticesinde verim yarı yarıya kadar düşecekti (Jordan, 1948, s.12; Aberth,2000, s.10). İngiltere’de bulunan Winchester piskoposluğuna ait malikane kayıtlarına göre, her buğday tanesine iki tane alınacak düzeye kadar verimlilik azalmıştı (Aberth, 2000, s.10). Bu kıtlık durumu ne kadar uzun sürerse maruz kalan kişi, kişiler veyahut toplumun alacağı zarar o denli artıyordu. Bu zararlar maddi, manevi ve toplumsal açıdan derinden hissedilebilir nitelikteydi. Yaşanılan kıtlıklar yalnızca insanları etkilemekle kalmamış aynı zamanda geçimlerini sağladıkları hayvanlarının da hastalanmasına bir süre sonra ise ölmelerine neden olmuştur. XIV. ve XV. Yüzyıllarında tekrarlayan salgın hastalıklarda Avrupa’yı çok derinden sarsmıştır, Hristiyanların en çok ettiği dua “bizi kıtlıktan, savaştan ve salgın hastalıktan koru Tanrım” olmuştur (Davis, 2009, s.194).

1315’te yaşanan kötü hasadın bir sonraki yıl düzelmesi umudu 1316’da ilkbahar yağmurlarının başlamasıyla yerini umutsuzluğa bırakmış yulaf, arpa ve buğday ekilememişti. Devam eden yağmurlar 1316’da Salzburg vakanüvistin eserine de yansımış “...öyle bir feyezan hasıl oldu ki Nuh Tufanı kopmuş” gibiydi ifadelerini yazmıştır (Fagan, 2021, s.72). İngiliz gözlemci yaşanan durumdan bahsederken daha soğuk ve verilen en etkili cezanın hiçbir zaman uygulanmadığını ifade etmiştir (Jordan, 1996, s.18). 1316 yılında hava koşullarının giderek daha da kötüleşmesi kıtlığı, büyük kıtlığa dönüştürmüştür (Rosen, 2014, s.268). İngiltere ve İtalya gibi birbirinden uzak bölgelerdeki bazı şehir ve köylerin nüfuslarında, XIV. yüzyılın sonlarına doğru %70-80 oranında azalma olmuştur. Kıtlıklardan sonra yaşanan bu salgınlar Avrupa’nın bilinen en büyük ekolojik felaketi idi. Yıkıcı salgınlar sonucunda Avrupa toplumunu benzer felaketlerden koruyan toplumsal bir tepkiye yol açmıştı (Herlihy, 1997, s.17).

Kıtlık her ne kadar 1315 ve 1317 yılları arasında yaşanmışsa da ilerleyen yıllarda da kendinden söz ettirecekti. 1318 ve 1320 yılları genel olarak toparlanma dönemi olarak görölse de 1322 yıllarına gelindiğinde hala birçok bölgede kıtlığın etkisinin devam ettiği görölmekteydi geç Orta Çağ’ın

yaşadığı en ağır geçim kriziydi bundan dolayı yaşanan kıtlık felaket olarak adlandırılmış ve “büyük kıtlık” şeklinde anlatılmıştı (Aberth, 2000, s.1- 16; Kitsikopoulos, 2012, s.8; Jordan, 1996, s.20). Tarihin her döneminde iklim değişikliği tarım, sağlık, ekonomi, sosyal yapılanma göç ve hatta edebiyatla sanatı bile etkisi altına almıştır (Özdemir, 2004, s.173). Kıtlığın görüldüğü toplumlarda toplumu sosyo-iktisadi açıdan derinden etkilemiş ve açmış olduğu yaralar uzun yıllar kapanamamıştır (Labbe, 2020, s.141; Serdar, 2019, s.247). Kıtlığın gözle görülür etkilerinden biri muazzam bir can kaybıdır. Neredeyse kıtlığın ardından her zaman yaygın hastalıkların geldiği görülüyordu, bunun da nedeni bağışıklığın yetersiz beslenme yüzünden düşmesi gösteriliyordu (Gümü, 2011, s.144). Ölüm ve salgın hastalıklar neredeyse yaşanan her kıtlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmişti (Curschmann, 1900, s.60). Kıtık sonrasında henüz Avrupa kendisini toparlayamamışken yaşanan Veba direnci tekrardan kırmış. Hijyenik şartların yetersiz oluşu sebebiyle veba salgını baş göstermiş (Özdemir, 2004, s.190; (Kitsikopoulos, 2012, s.8) Yine de kıtlık vebadan daha kötü sonuçlar doğurmuştu. Kıtık ve veba karşılaştırıldığında onları birbirinden ayıran en önemli şey kıtlığın devam etmesiydi, veba da hastalanan kişi birkaç ay içinde ölürken kıtlıkta acının ne kadar süre devam edeceği bilinmiyordu (Jordan. 1948, s.181-182).

5.1. XIV. Yüzyıl Başında Avrupa İklimi ve Kıtık

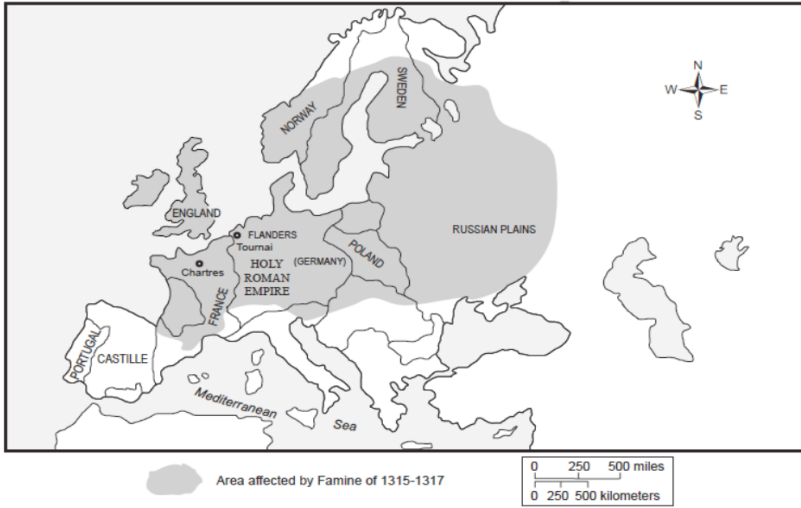
Kıtlıktan önceki yüzyılda Avrupa'daki kasabalar için süreç iyi geçmiştir. XIII. yüzyılın son on yılında bazı yerleşim yerlerinde ekonomik canlılıkta önemli bir düşüş yaşanmış ancak genel olarak bu yüzyıl, XIV yüzyılın başlarındaki krizlerin ardından ticaret ağlarını kat kat arttıran ekonomik, demografik ve mekânsal genişleme ve iyileşmelere tanık olmuştu (Jordan, 1948, s.131). Ancak 1300'lü yıllara gelindiğinde Avrupa nüfusu çok artmıştı (Kitsikopoulos, 2012, s.340). Doyurulması gereken çok fazla boğaz olduğundan her yerde kıtlığın etkisi görülmeye başlanmıştır (Davis, 2009, s.92).

Kıtlığın yaşandığı dönemlerde dünyadaki çoğu insan topluluğu gibi Avrupalıların da beslenme biçimleri temelde tahıl ürünlerine dayalıydı ve iklim değişikliklerinden etkilenmesini kaçınılmaz bir hale getiriyordu (Aberth, 2000, s.10). Bu ürünler buğday, arpa, mısır ve darıydı. Ürünler toplum için yaşamsal bir öneme haizdi. Kıtıklar yağmurun ya çok fazla ya da

çok az yağması nedeniyle hasadın zarar görmesi halinde yaşanabiliyordu. Belli bir bölgede hasadın iyi olduğu yıllarda dahi tahılın çok zor yetmesine neden olacak kadar çok sayıda insan bulunuyordu. Kıtık bu tarz bir bölgede büyük can kaybına yol açabilme potansiyeline sahiptir (Davis, 2009, s.195).

1315- 1316 yağmurları belirgin bir şekilde Batı Avrupa'ya özgüydü (Rosen, 2014, s.283). 1315 Paskalyasından yaklaşık yedi hafta sonra yağmurlar yağmaya başlamış (Mamedova, 2018, s.25; Fagan, 2021, s.60). Dönem gözlemcilerinden olan Jean Desnouellese daha önce şahit olmadığı kadar yağmur yağdığını yazmıştır (Mamedova, 2018, s.25). Saint-Denis Manastırı'nda bir keşiş tarafından yazılan Guillaume de Nangis'in Günlüğü, fırtınaların Nisan ortasında başladığını kaydetmiş. Diğer kaynaklar ise İsveç ve çevresinde yıldırımların gözlemlendiğinden bahsetmiş ve fırtınaların 11 Mayıs'ta Pentekost civarında Flaman Bölgesi'ne ulaştığını belirtmiştir (Jordan, 1996, s.18).

Europe at the time of the Famine of 1315-1317

Şekil 1. Kıtıktan etkilenen Avrupa bölgelerini gösteren bir harita. (British Food: A History- The Great Famine 1315- 1317, 2019).

Saint- Vincent manastırı başrahibi “çok şiddetli ve uzun bir yağmur yağdığını” kaydetmiş; öyle ki Ağustos ayına kadar bir iki gün dışında hiç durmamıştır (Rosen, 2014, s.253). 1315 yazı ve sonbaharında beklenenden fazla yağan yağmur buğdayın toprakta çürümesine neden olmuş bundan dolayı hasat istenilen miktarlara ulaşamamış, toplanan buğdayda sağlıklı

saklama koşullarına uygun yerlerde depolanamadığı için kullanılamaz hale gelmesine neden olmuştur (Rosen, 2014, s.253; Aberth, 2000, s.9; Jordan, 1996, s.24). Yaşanan bu durum ileriki yıllarda artarak, kıtlığın daha da fazla şiddetlenmesine neden olmuştur. Kıtlık hava koşullarındaki değişimler, diğer yapısal faktörlerle (artan nüfus, marjinal toprakların ekilmesi, köy topluluğu içinde büyüyen toplumsal düşmanlıklar) birlikte 1315'te doruk noktasına ulaşmıştır (Özdemir, 2004, s.181; Kıtıkopoulos, 2012, s.346). O yıl, Kuzey Avrupa'nın büyük bölümünde (Akdeniz toprakları hariç) mahsuller verimsiz bir hale gelmiş (Winks ve Ruiz, 2005, s.241). Yağmurlar çok düzenli ve çok şiddetlenmişti. 1315'te Anon Nehri kıyısındaki dört değirmen sellere kapılmış; Mur Nehri kıyısındaki on dört köprü de aynı kaderi paylaşmıştı. Saksonya'da taşan nehir etrafındaki 450'den fazla köyün, insanları, hayvanları (sığırları) sular altında kalmış (Aberth, 2000, s.10; Jordan, 1996, s.18). Dört ay boyunca aralıksız yağmur yağması, setlerin ve köprülerin yıkılmasına neden olmuştur. Temeli olan binalar sular altında kalmış, olmayanlar da birer birer çökmüştür. Taş ocakları işletilemez hale gelmiş, ısınma ve eritme için kullanılan iki yakıt kaynağı olan odun ve turba yakılamayacak kadar ıslanmış. Çayırılar da bu şekilde biçilemez bir hal almıştır. En büyük sorun ise nüfusun fazlasıyla arttığı bir dönem de mahsulün ne ekilebilmesi ne de hasat edilebilmesidir. Tohum yataklarının çok ıslak olmasından dolayı, meralar sular altında kalmış ve tahıllar da fazla ıslaklık sebebiyle çürümüştür (Rosen, 2014, s.256; Abert, 2000, s.10; Jordan, 1996, s.24).

Üzümlere özgü bir küf türü olan organizmalar da yağmurun sebep vermesinden dolayı hızla çoğalmış ve verimi bozmuştur (Jordan, 1948, s.34; Behringer, 2004, s.24). Üzüm veriminin bozulması önemli bir ticaret ürününün satılamaması anlamına geliyordu. Bu da şaraplarda ani bir fiyat artışına neden olacaktı. Vakanüvisler Fransa'daki şarapların kıt ve acı olmasından, Almanya'da çok az şarap bulunmasından 1319'da ise şarapların ekşi tatlarından şikâyet etmişlerdi. Şarapların eski tadına ulaşp, ulaşılabilir bir fiyatta olması ancak 1328 senesinde mümkün olmuş kaynaklarda "hem bol hem fevkalade iyi şarap" yazılmasıyla anlaşılmıştır (Fagan, 2021, s.75-76). Bir diğer önemli ürün ise tuzdu, fazlasıyla yağış sebebiyle azalan güneş ışığı tuzun bulunmasını zorlaştırmış ve ani bir üretim düşüşü yaşanmasına neden olmuştu (Jordan, 1948, s.52). Bu ani düşüşün tuz fiyatlarındaki ani bir şekilde yaşanan %100 artışın açıklamasıydı (Aberth, 2000, s.19). Normalde tuzun

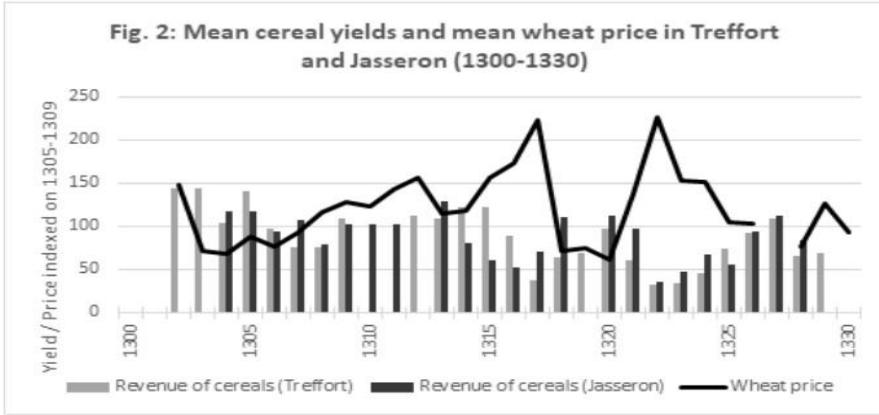
ortaya çıkabilmesi için buharlaşma yaşanması gerekiyordu. 1315 ve 1316 da beklenmedik bir bulutlu ve yağmurlu hava nedeniyle bu buharlaşma düzeyi istenilenin altında tuz üretimine neden olmuştu (Jordan, 1946, s.52). İstisnai olarak Lorraine, güney Almanya ve Avusturya'daki sayısız tuz işletmesi 1315 ve 1316 yıllarında ani bir düşüş yaşamadı. İç kesimler taşkınların neden olduğu ticaret aksaklığını diğer bölgelere nazaran daha az bir biçimde ekonomilerini etkilemeyecek ölçüde hissetmişlerdir. Bundan dolayı bu bölgelerde tuz miktarında ani bir düşüş yaşanmamıştır (Jordan, 1948, s.53; Jordan, 1996, s.20). Fransa'da ise kral X. Louis 25 Eylül 1315'te tuz istifçileri için bir kararname yayımlamış ve bu kişileri “açgözlü”, “iyilikten noksan” ve “merhametten anlamayan ve hayırseverlikten noksan” olmakla suçlamıştır (Aberth, 2000, s.21).

Kıtlığın olumsuz etkilediği tek ekonomik ürün tuz değildi. Fazla yağın yağmur tarımı zorlaştırmış, ürün verimini düşürmüş buna bağlı olarak bağ, bahçe ve tarlalardaki ürünlerin fiyatlarının artmasına hatta bulunamayacak kadar azalmasına neden olacaktı. İngiltere'de buğdayın fiyatı ilkbahar başında 20 şiline* satılıyorken Haziran ayına kadar 40 şiline kadar yükselmiştir. Louvain'de buğday fiyatları %320 artmış. Bazı bölgelerde gıda kıtlığı güçlülere bile etkileyecek bir noktaya gelmiştir. İngiltere Kralı II. Edward'ın 10 Ağustos 1315'te ST. Albans'a uğradığı ve satın alacak ekmek bulamadığı da bilinmektedir (Winks ve Ruiz, 2005, s.242). Bavyera halkı da 1315'te başlayan açlık ve yüksek fiyatlardan dehşetle bahsetmiştir. (Jordan, 1948, s.7). Fransa'da ekmeklerin fiyatı 1315'ten itibaren önemli ölçüde artmıştır. Bu artışın nedeni olarak kıtlığın sebep olduğu tahılın yüksek ücreti gösterilecektir. Bu fiyatlar kıtlık süreci boyunca yerinde durmayacak yaklaşık %800 oranında artacak ve sürekli yükselmeye de devam edecektir (Jordan, 1948, s.51; Aberth, 2000, s.18). Bu tutarsızlık durumu insanları tedirginliğe sürüklemek için dahi yeterli olacaktır.

Baltık bölgesi ise yaşanan hasat kıtlıklarından doğrudan etkilenmemiş ama kıtlığın ticareti etkilemesi sebebiyle bazı ekonomik etkilerini hissetmiştir (Jordan, 1948, s.12). 1315-16 ve 1321-22 kışlarında Baltık Denizi donmuş, bu durum gemilerin deforme olmasına ve ticaretin aksamasına doğrudan neden olmuştu (Mamedova, 2018, s.85; Jordan, 1996, s.18). Yine de yaşanan en kötü kış olan 1317-18 yılları Baltık Denizini etkilememiştir (Aberth, 2000, s.10).

* Avusturya para birimi, İngiliz lirasının yirmide biri olan para.

Kıtlık koşullarından etkilenen bir diğer ürün ise balık ve su kuşlarıydı. Yağmurların fazla yağması ve bazı bölgelerde bataklıklara neden olması tarım ve tahıl ürünlerini etkilediği kadar habitatı su olan canlıları etkilememiştir. Özellikle 1315 ve 1322 yılları arasında yaşanan büyük kıtlıktan en az etkilenen grupta yer almışlardır (Jordan, 1948, s.46). Bu nedenle balık ve su kuşları ile ilgilenen bölge sakinlerinin bataklığın diğer tarafında kalan insanlarla ticaret yapma zorunluluğu yani ekonomik bağlarını güçlendirmeleri gibi bir ihtiyaç içerisinde değillerdir. Bu durum da kıtlıktan hiç etkilenmemeleri söz konusu değildi sadece diğer köy ve kentlerdeki insanlara göre daha az bir etkiye maruz kalmışlardır. Kıtlıktan etkilenmeyen bir diğer bölge ise Liege'dir. Kıtlığın yaşanmaya başladığı 1315 yıllarında büyük miktarlarda tahıl stoklarına sahiptir. Bu tahılları satmak yerine kıtlıktan etkilenen kıyı bölgelerine daha yüksek fiyatlara ihracatını yapmışlardır. Yaşanan bu kıtlık dönemi boyunca tüketimi yapılan tüm gıda ürünlerinin fiyatları her gün kat be kat artmıştır (Curschmann, 1900, s.44- 47).

Şekil 2. Tahılın verimi ve yüksek fiyatların gösterilmesi (Labbe, 2018, s.110).

Kıtlığın bir diğer etkisi ise beslenmeleri giderek zayıflayan insanlara olmuştur. Kıtlığın etkisindeki bölgede yaşanan her insan önce kendisini düşünmek zorunda kalmıştır. Varlıklı aileler dahi kıtlık döneminde erzak temini konusunda sorun yaşıyor, bu sorundan mustarip olanların bir kısmı çözüm olarak göç ediyorlardı. Göç etmek istemeyen aileler ise yaptıkları yardımları kesme yöntemini tercih etmişlerdi. İngiltere'de önceden hayır faaliyetleri yürüten soylular, zenginler ve din adamları bu yardımları

durdurmuşlardı. Hatta bununla yetinmemişler ve hane halkının sayısını çeşitli şekillerde azaltmaya çalışmışlardır (Trokelowe, 1866, s.93; Yavaş, 2021, s.251). Aileler çok zor seçimler yapmaya zorlanıyor “ya şimdi aç kalıp gelecekteki ekim için tohum saklayacak, ya da şimdi yiyecekler ve gelecekte aç kalacaklardı” (Aberth, 2000, s.11). Böyle bir kaotik ortam içerisinde toplu ölümler de kaçınılmaz bir boyuta gelmişti. 1316 yılında Erfurt’taki Neuschmidt köyü yakınlarındaki toplu mezarlara 7985 kişinin defnedildiği söylenirken aynı bölge için bir başka kaynak 8100 kişi olarak sayı vermiştir (Curschmann, 1900, s.61). Kıtlığın yaşandığı zamanlarda cenaze taşıyıcısı olan Johannes Hocsemius 1315 yılında neredeyse her gün iki, üç hatta bazı günlerde sekiz defa mezarlığa defin işlemi için gittiğini belirtmiştir. 1316 senesinde ise Yahudilerin çoğunlukla yaşadığı Metz bölgesinde altı ayda 500.000 kişinin öldüğü ifade edilmiştir (Curschmann, 1900, s.62). 1316 Mayısından Ekim ayına kadar ki geçen zamanda 20.000 kişilik bir yerleşim yeri olan Ypres’te de 2794 cesedin gömülmesi üzerine emir verilmiş (Pirenne, 2009, s.216). Hampshire, Berkshire ve Somerest malikanelerinde yaşayan köylü nüfusunun ölüm kayıtları, 1316 ile 1318 yılları arasında %10 civarında ölüm olduğunu gösteriyor. Essex ve Worcestershire’da ise aynı veriler %15’lik bir ölüm oranına işaret ediyor. Her ikisi de normalin en az üç katıydı (Rosen, 2014, s.278).

Yaşanan bu ölümlere engel olmak ve kıtlığın etkisini az da olsa hafifletmek adına Töton tarikatı kalelerinde bulunan yüklüce miktardaki tahıl stoğunu 1315’te ihtiyaç sahibi kimselere dağıttı. Piskopos Hraban ise günde 300’den fazla yoksula yemek vermiştir. 1316 yılında ise Riddagshausen’daki Sistersiyenler oruçtan wrate’ye kadar günde 400’den fazla yoksula yemek dağıtmıştır. Heisterbach’ta da bir günde 1500 yoksulun doyurulduğu söylenmiştir (Curschmann, 1900, s.77- 80). Hollanda’daki Aduard Manastırı’nın Başrahibi Wiliam Eylan’ın 1315’te dilenenlere ve yoksullara günlük çorba veya baklagil servisi yapmak için devasa büyüklükte tencereleri olduğu bilinmekteydi (Aberth, 2000, s.22).

Yaşanan kıtlığı en iyi şekilde yöneten Bruges, Ypres ve Tournai gibi Flaman kasabaları olmuştur (Aberth, 2000, s.19). Buna rağmen Ypres’te yaşayan her on kişiden birinin öldüğü biliniyordu. Hatta Gilles li Muisis 1316 da Tournai’de güçlü, güçsüz, orta halli kimseler, kadınlar, erkekler, yaşlılar, gençler, zenginler ve fakir kesimden insanların her gün öldüğü belirtilmiş. Bu ölümlerden kaynaklı olarak havada farklı bir koku olduğundan bahsedilmiştir

(Mamedova, s.2018, 32; Aberth, 2000, s.22). Bu kasabalar kıtlığının yaşandığı yıllarda tahıl ihtiyacını dışarıdan karşılamaya çalışmış bu durum az da olsa bir fayda göstermiştir. Tahılın alındığı andan dağıtılışına kadar çok dikkatli olunmuş. Tahılı yalnızca lisanslı fırıncılara maliyetinin altında vererek halkın makul fiyatlarda ekmek yiyebilmeleri karşılığında verilmiştir. Bunun kanıtı olarak bu bölgelerdeki ölüm oranlarının diğer kıtlık yaşayan yerlerden daha az olmasıdır (Aberth, 2000, s.19).

5.2. Kıtlığın Günlük Hayata Etkileri

Kıtlık XIV. yüzyılın başında Avrupalıları vuran doğal bir afetti (Aberth, 2000, s. 7). Bu kıtlık süresi, şiddeti ve kapsamı bakımından daha önce kaydedilen tüm kıtlıklardan çok daha büyüktü (Abeli, 2010, s. 38; Federici, 2004, s. 45). 1309-11 yılları arasında Güney, Orta ve Batı Almanya'da ve bir dereceye kadar İngiltere'de başlayan kıtlık birkaç iyi hasatla kesintiye uğrasa da ardından tekrar patlak vererek yayıldı. 1315-17 arasında etkilenen bölgeler arasında İngiltere, Fransa ve İskandinav ülkeleri, Belçika, Hollanda, Ren Bölgesi, Vestfalya, Güney Almanya, Brandenburg ve Rusya'nın derinliklerine kadara uzanan Baltık kıyıları da kıtlığın etkisini gösterdiği alana dahil olmuştur (Federici, 2004, s.38; Abeli, 2010, s.38). 1315'te başlayıp etkisini 1322' ye kadar devam ettiren bu kıtlıklar batı toplumundaki köylüleri ve kenti yoksulluklarını etkileyen açlık bağlamında ele alınmalıdır. Kıtlığın etkileri ve coğrafi kapsamı oldukça geniştir. Yardımın hemen yanı başlarında bulunabildiği bölgesel gıda kıtlığının aksine Kuzey Avrupa toplumlarının çoğu krizden aynı şekilde etkilenmiştir (Winks ve Ruiz, 2005, s.242).

Yaşanan kıtlık nedeniyle erkekler ve kadınlar ne pahasına olursa olsun hayatta kalmaya çalışırken bu durum mala karşı işlenen suçlarda bir dalgalanmaya yol açmıştır. Kıtlıktan etkilenen insanlar hayatta kalabilmek adına ağaç kabuğu, ot veya çok daha az çekici ve besleyici diğer ürünlerle beslenmek zorunda kalmışlardır. Hatta bu dönemde yamyamlık dahi insanoğlunun en temel ihtiyacını karşılayabilmesi adına kendisini göstermiştir (Vadas, 2020, s.270; Blurton, 2007, s.140; Aberth, 200, s.28). Hiçbir ideoloji, dini inanç ya da ahlak örtüsü, aç insanın “yıkıcı” potansiyelinin en uç noktada toplumsal-siyasi etkiler doğuracak bir dalga yaratmasının önüne geçememiştir (Özdemir, 2017, s.221). Livonya 1315, İngiltere 1316, Polonya 1317 ve Silezya 1317'de birkaç yamyamlık vakası kaydedilmiştir (Jordan, 1948, s.148; Curschmann, 1900, s.60). Bu dönemde Avrupa'nın bazı bölgelerinde

nüfusun dörtte biri ile yarısı arasında bir kayıp yaşanmıştır. Orta çağ Avrupa'sında meydana gelen kıtlık hasebiyle kız çocukları başta olmak üzere bebek öldürme oranı önemli ölçüde artmıştır (Winks ve Ruiz, 2005, s.242).

Kıtlığın sosyal yapıya yansımalarından biri de evlilik yaşında görülen artıştır. 1317-1318 yıllarında Cambridgeshire'deki Cottenham malikânesine ait kayıtlar, kıtlık döneminde evlilik yaşının yükseldiğini göstermektedir. Malikâne çalışanlarının zina durumlarında (leywrite) bazen ceza indirimi veya affa tabi tutulabildikleri kaydedilirken, gebelikle ilgili cezalar (childwyte) hiçbir şekilde ertelenmemekte veya affedilmemektedir. Bu durum, kıtlık koşullarında yeni doğacak bir çocuğun aile ve topluluk için ek bir yük oluşturmaması ve sınırlı kaynakların daha da zorlanmasıyla açıklanmaktadır. (Jordan, 1948, s. 122-123). Bu dönemlerdeki kıtlık gerçekten insanları zor durumda bırakacak kadar etkiliydi. Örneğin 1316'da bir kadın kız kardeşinin yanına gelerek ondan ekmek dilenmiş, ancak reddedilmiştir. Çünkü kadının kız kardeşi ile paylaşabileceği bir parça ekmeği dahi yoktur, Tanrı'yı kendisine şahit gösterip ağlamıştır. Kıtlığın başka belirtileri de vardır. Bunlar ölüm oranları, göç ve hayatta kalan insanların güçsüz düşmelerinden kaynaklı iş gücü yetersizliğidir (Jordan, 1948, s.136). Bu dönemde yaşanan kıtlık sadece yüksek fiyatları kapsamanın ötesinde ciddi bir yokluk dönemidir. Bir Fleming 1316 ile ilgili şunları yazmıştır:

“Halk o kadar büyük bir ihtiyaç içindeydi ki, tarif edilemez. Çünkü açlıktan şişmiş, keder ve büyük şikayetlerle sokaklarda yatan yoksulların feryatları bile taş kesiyordu. Yulaf, çavdar ve arpa gibi çoğu kasabada buğdaydan daha kalitesiz kabul edilen tahıl türlerinden yapılan ekmek ve çorba, bu açığın bir kısmını kapatabilirdi. Ancak bu tahılların hasadı ilk üç yıl önemli ölçüde azaldı ve 1320 ler de daha da kötüleşti. Flamanlar'da ekmek, mümkün olan her şeyden, mümkün olduğunca çok üretilmeye başlandı” (Jordan, 1948, s. 141).

Flaman ve Fransız tarihçiler Giller li Muisis ve Jean de Saint-Victor'a göre, 1315 ve 1316'da buğday gibi yaygın tahılların yüksek fiyatları, birçok insanı ekmeklerine başka malzemeler eklemeye zorlamıştır. Zaten hasadı yapılan tahıl ekmek olmadan önce fırınlarda kurutulmak zorunda kalıyor bu da ekmeğin besin değerinin düşmesine neden oluyordu (Aberth, 2010, s. 10). Elde edebildikleri kadar fasulye, arpa ve diğer tahılları karıştırıp bunlardan

ekmek yapıp yiyorlardı. Paris'te ise fırıncılar birçok iğrenç malzemeden oluşan ekmekler üretmek zorunda kalmışlardı (Aberth, 2000, s. 27). Paris'teki bazı fırıncılar ise ekmeği bozmakla suçlandı tarihçi Jean de Saint-Victor tarafından: “Fiyatlar 1316 da en yüksek seviyede” diye yazılmıştır. Fırıncıların, aç insanların yediği ekmeğe şarap tortusu, domuz pisliği ve başka birçok sağlıksız malzeme koydukları ortaya çıkmıştır. Fırıncılar bu şekilde yoksul halkı dolandırarak hem kıtlık nedeniyle kritik seviyede olan sağlıklarını daha da bozmuşlar hem de ülkenin bulunduğu dar boğazda haksız gelir elde etmişlerdir. Gerçek ortaya çıkınca, Paris'teki küçük tarlalara kazıklar çakılarak üzerine on altı tekerlek yerleştirilmiş ve ekmeği bozduğu kanıtlanan fırıncılardan bir kısmı ellerini havaya kaldırıp kirli ekmek parçalarını tutmuş bir şekilde kazıkların üzerine oturtulmak suretiyle idam edilmiş kalanlar ise Fransa'dan sürgün edilmişlerdir (Jordan, 1948, s. 162).

Avrupa toplumu, kıtlığı genellikle Tanrı'nın insanların işlediği günahlardan dolayı gönderdiği bir ceza olarak görmüşlerdir (Curschmann, 1900, s. 12; Rosen, 2014, s. 267). Malmesbury Kroniği'nin yazarı bu kıtlık için “sonunda Tanrı'nın insanlarına hiddeti alevlendi, elini uzatıp onlara, tokadını aksetti” ifadelerini kullanmıştır (Fagan, 2021, s. 61). Bundan dolayı kıtlığın sona ermesi için kiliselerde dualar okunuyor ve bu kilise ahalisinden günah çıkarmaları isteniyordu. Londra'da ise şehrin din adamları her cuma günü çıplak ayakla yürüyor, ekmeği ve diğer kutsal emanetleri sergileyerek Tanrı'nın gazabından kurtulmaya çalışıyorlardı (Aberth, 2000, s.27). Kıtlıkla başa çıkmak için yapılan dini törenler, dualar ve sivil girişimler sonuçsuz kalmış ve dinin kraliyet gücünün bu kadar yaygın sorunları çözemeyeceğini anlamalarına neden olmuştur (Winks ve Ruiz, s.242). Kıtlık yılları boyunca tövbenin gerekliliği konusunda vaazlar devam etmiş. Faiz ölümcül bir günah sayılmış ve faizin en radikal yorumcuları, faizle para kazanmayı tefecilik olarak adlandırarak tefecilik yapan herkese karşı bir nefret oluşturmuşlardır (Ginzburg, 1900, s.37). Faiz ödemek de günahtan sayılmış, çünkü ödeyen kimsenin sonsuz ruhunun lekелendiğini düşünmüşlerdir. Sonsuz ruhun lekelenmesinden önce kişinin açlıktan bedenlen ölmesine izin vermek daha iyidir denilerek insanların faize bulaşmadan ölmeleri gerektiği vurgusu yapılmıştır (Jordan, 1948, s.156). Bu şekilde bozulan toplumsal düzene bir denge getirilerek Tanrı'nın istediği toplum olma yolunda bir adım atılmak suretiyle kıtlığın gazabından kurtulmak hedeflenmiştir.

5.3. Kıtlığa Karşı Alınan Önlemler

Kıtlığın etkilerini sınırlamak için alınan önlemlere rağmen, felaket sosyal uyumu ciddi bir şekilde sınınamıştır. Birçok kırsal kesim insanı, özellikle de yoksullar- yoksunluğun en kötü sonuçlarına katlanmışlardır (Jordan, 1948, s.108). Kırsal kesimde yerel yardımlaşma ve kredinin yetersizliğinin bir diğer göstergesi de kanunsuzluğun (yükselen suç dalgası), özellikle de hırsızlığın ve dilencilik konusunun giderek artması önlem alınması gereken bir konuydu (Jordan, 1948, s.112). 1315- 1317 yılları arasında yaşanan hırsızlıkların nedenlerinin başında yiyeceklerin çalınması gelmekteydi. Genelde çalma eylemi açlıktan ve yoksun kalmaktan dolayı yapılırsa dahi jüriler katı davranıyordu. Özellikle İngiltere'deki jüri nadiren hoşgörülü davranıyordu (Jordan, 1948, s.113). Böyle davranmalarının temel nedeni ise caydırıcı olabilmektir. Çünkü zaten kıtlık yaşanan bir yerde çalma eylemine hoşgörülü davranılması durumunda herkes bu eylemi yapmaya başlayacaktır. Bu da toplumsal bir problem olarak karşılına gelecektir. Bundan dolayı çoğunlukla hak edilen cezalar indirimsiz olarak verilmiştir. Buna rağmen çalma eylemi son bulmamış mezarların dahi soyulduğu bilinmektedir. Hatta Avrupa'nın en iyi dönemlerinde dahi mezar soygunculuğu yapıldığı bilinmektedir (Jordan, 1948, s.115; Mamedova, 2018, s.85; Kitsikopoulos, 1976, s.3).

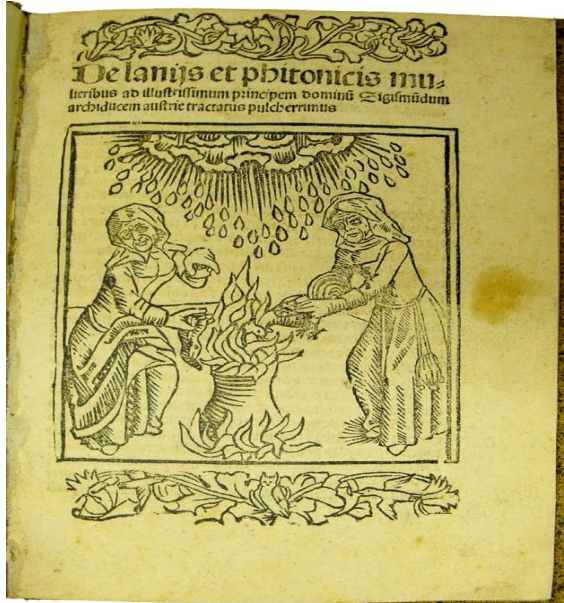
Mezar soymak istemeyen ve hırsızlık yapmaktan imtina eden iyi insanlar ise kıtlığın etkisinden çok zayıf bir hale gelmişlerdi. Bazıları ise Lübeck'te olduğu gibi hayatta olmalarına rağmen mezarların içine girip burada ölmeyi bekliyorlardı (Jordan, 1948, s.163). 1316'da muhtaç halde bulunan kalabalık gruplar Magdeburg'da sokaklarda ve şehir kapılarının önünde kamplar kurmak suretiyle o bölgede kaldılar. 1317'de ise Batı Almanya'dan insanlar Lübeck ve Baltık ülkelerine özellikle dilenmek için gidiyorlardı (Curschmann, 1900, s.63-64). 1317'de İrlanda'da Dublin'de yiyeceklerin aşırı pahalalanması, “birçok aile reisinin ve birçok kişiye bakan insanların dilenci hâline gelmesine, bazılarının ise açlıktan ölmesine” yol açmıştır (Aberth, 2000, s.22). Bu durumda zaten kıtlığa bağlı iç karışıklık yaşayan bu bölgeler için tetikte durulması gereken yeni bir durum daha ortaya çıkmıştır.

5.3. Kıtlığın Sebebi: “Cadılar”

Orta Çağ Avrupa toplumu diğer birçok toplulukta olduğu gibi açıklanamayacak ve otoritelerini sarsabilecek olaylar yaşandığında güçsüz insanları hedef alarak kendilerini temizlemeye çalışırlardı, kıtlıklarda

bunlardan biriydi. 1315-1317 yıllarında yaşanan kıtlıkların sebebi olarak kadınlar, cadı kadınlar ve şeytanla iş birliği yapan kız çocukları gösterilmiştir. Yaşanan kıtlık Gesta abbatum Gemblacensium'da Tanrı'nın kılıcı olarak adlandırılmıştır. Kadınların şeytanlarla yaptığı iş birliği nedeniyle tanrı onlara bir ceza veriyordu. Bir diğer inanış ise şeytanla iş birliği yapan kız çocukları kıtlığı yaşadıkları topluma bir kötülük yapabilme adına musallat etmişti. Einhard, Höchst'te on altı yaşında bir kız çocuğunun kendisine “ben ve on bir yaşında bir kız daha İmparatorluğunu yıllardır rahatsız ediyoruz, tüm ekinlerinizi mahvettik, insanların ve hayvanların hastalığı biz getirdik” dediğini beyan etmiş, bu kızın bir şeytan olduğunu dile getirmiştir (Curschmann, 1900, s.13). Cadılar kıtlık bölgesindeki tüm yerlerden hayvanların samanlarını, tarım için ayrılan gübreleri, tahılın ve halkın ihtiyaç duyduğu her şeyin üçte birini alabildiklerini itiraf ediyorlardı (Aberth, 2000, s.31).

Avrupa genelinde, cadılık geleneksel olarak hava olayları yaratmayla gök gürültülü fırtınalar, yağmur, dolu, kar veya don meydana getirmeyle ilişkilendiriliyordu (Behringer, 2004, s.88).

Şekil 3. Hava büyüsü yapan cadıların “*De lamiis et phitonicis mulieribus*” isimli eserinden alınan bir görsel (Molitor, 1489, s. 40).

Ulrich Molitor'un kaleme aldığı “De lamiis et phitonicis mulieribus” (Cadılar ve Büyücü Kadınlar Üzerine) adlı eserinde Sigismund adlı kişi “şeytanların ve onların hizmetindeki insanların (kadınların) havayı karıştırabileceğini, dolu yağdırabileceğini, yeryüzüne ve insanlara hastalıklar getirebileceğini hatta insanları kısır bırakabileceklerini” söylemiştir (Molitor, 1489, s.42; Behringer, 2004, s.88). Bu da Orta Çağ Avrupa düşüncesi ile birebir örtüşmektedir. Kadınlar şeytanla iş birliği yaptığı için kıtlığın yaşandığı, hava büyü nedeniyle fazlasıyla yağmurlar yağdığına ve hırsızlığa neden olduklarına inanılmıştır (Kitsikouloulos, 2012, s.65). Birçok kadında o dönem bu suçlamalara maruz kalarak öldürülmüştür.

5.4. Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler

Kıtlıktan etkilenen sadece bağ, bahçe, tarla ve tarım ürünleri olmamıştır. Beslenme, tarla sürümünde ve yük taşımada yardımcı olan hayvanlar da bu kıtlıktan ziyadesiyle etkilenen gruplardan birisidir. 1315 ve 1317 yılları arasında kıtlıktan etkilenmeyen bir hayvan vardı o da domuzlardı. Yoğun kıtlık koşulları, yağmur ve kar yağışlarından en ufak bir şekilde dahi etkilenmiyorlardı ve bundan dolayı neredeyse tüm köylüler domuz satın alıyordu. Bu durum domuz fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Geriye kalan hayvanlar ise kıtlık koşullarından fazlasıyla etkilenmişlerdir. Yaşanan kıtlık koşulları hayvanların beslenmesini de etkilemiş, tarlalar, yeşil araziler çok fazla yağmur sebebiyle kurumamış ve ahırlarda bekletilince de çürüyerek metan gazı birikmesine neden olmuştur. Ayrıca, genellikle soğuk ilkbaharların neden olduğu geç tahıl hasatları, evcil hayvanlar için hasattan sonra tahıl tarlalarında otlatma sürelerinin kısılmasına da sebebiyet vermiştir (Ljungqvist, 2021, s.9; Aberth, 2000, s.19). Yine de hayvanların beslenmesi için çareyi hayvanları otlamaya götürmekte bulanların da hayvanlarını çayırlarda açlıktan veya donarak ölü olarak bulmuş, bu durum sığır vebası gibi salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gönençgil ve Vural, 2016, s.117; Fagan, 2021, s.76; Mvrdal, 2012, s.223).

Şekil 4. *Sığır vebasına yakalanan hayvanların ölümü* (Chivalryblog2017- The Great Famine 1315- 1317 Spotlight, 2017).

Öküzler, inekler ve koyunlar gibi hayvanlar birden fazla alanda kullanılan hayvanlar kıtlıktan etkilendikleri için fiyatları aniden arttı. Fiyatları ilk artan hayvanlar domuzlar ve atlar olurken öküz inek, koyun ve post fiyatları İngiltere’de ve Kıta Avrupası’nda bir süre düştü. Bunun sebebi ise özellikle fazla nemden kaynaklı keçi ve koyunlarda görülen akciğer kurdu hastalığının hayvanlardan kendilerine geçmesinden korktukları için insanların, söz konusu bu hayvanların postlarını da almaktan imtina etmiş olmalarıdır (Mamedova, 2018, s.32). Kıtık sebebiyle hayvansal ürünlerinde artış göstermesi kaçınılmazdı. 1315’in sonlarından itibaren peynir, tereyağı, katı yağ ve yumurta gibi doğrudan hayvansal olan ürünlerin fiyatlarında ani artışlar yaşandı. Süt de fiyat artışından nasibini aldı ve kıtlık boyunca süt kovalarının fiyatları da arttı (Jordan, 1948, s.58). 1319’daki Ramsey manastırı çiftliklerinden birinde kırk yedi hayvandan kırk beşi telef oldu. Ramsey Başrahibi, krala yazdığı bir mektupla (Eylül 1319) manastırın yoksulluğundan yakınmış, bir vebanın sığırlara öyle şiddetli bir şekilde saldırdığını, çok sayıda cesedin havayı zehirlediğini ve insanların bu hastalıktan etkilendiğini belirtmiştir (Abeli, 2010, s.39).

Açlık ve zor hava koşulları nedeniyle yaşanan hayvan kayıplarının yol açtığı ani artışı hiçbir ikame ile giderilemeyecek durumda idi. Kümeslerde yaşayan hayvanların aşırı kesimi gibi bazı ikameler ise fiyat artışına yol açtı; bu durumda yumurta da ani fiyat artışı yaşandı. Tuz gibi sıradan bir ihtiyacın da bu süreçte fahiş fiyatlara çıkarılması göz ardı edilemez bir durumdu. İngiltere ve Galler Tarım Tarihi'nin yazarlarının da belirttiği gibi, normalde ucuz bir metanın maliyetlerindeki bu keskin artışın geniş kapsamlı etkileri olmuştur. Bu durum kış için etin tuzlanması maliyetini arttırmış veya hatta köylüleri ve lordları kış tüketimi için ayırdıkları et ve balık miktarını azaltmaya zorlanmıştır; koşullar iyileşmediği takdirde bu temel bir eksik olacaktı. Süt ürünlerinde gerekli bir birleşen olan tuzun yüksek fiyatı, tereyağı ve peynir yapım maliyetini artırarak malikane çiftliklerinin kâr marjının düşmesine sebebiyet vermiştir (Jordan, 1948, s.54-59). Kıtlıkla beraber gelen ürün yetersizliği, hayvanların fiyatlarının artması ve hastalık tehlikesi üzerine bir de bozulmuş toplum düzeni eklenmişti. Toplumun azımsanamayacak kadar sayıda kitleleri kıtlıkla başa çıkabilmek için çareyi hırsızlıkta bulmuşlardı. Yaklaşık olarak bölgedeki hayvanların ve ürünlerinin %40'ı bu dönemde çalınmıştır (Rosen, 2014, s.268; Aberth, 2000, s.24). 1316-17'de İngiltere'nin barış muhafızları toplantılar düzenlemesi sonucunda çalınanların %70 ini yiyeceklerin ve hayvanların oluşturduğunu açıklamışlardır (Aberth, 2000, s.24). Çalınanların içinde sadece besi hayvanları yoktu; sülün, geyik, yabani tavşan ve bunun yanında ev ve kişisel eşyalar, saman yani maddi karşılığı olabilecek her türlü şey çalınmıştı. Hatta soygunlar o kadar artmıştı ki açık denizlerdeki gemilere dahi sızmıştı, 4 Nisan 1316'da İngiltere kralı II. Edward'ın, önlem olarak Lynn ve Falmouth arasındaki limanlara özel görevliler gönderdiği biliniyordu. Hayvancılığın eski haline gelmesi yaklaşık on yıl gibi bir süre almıştır (Yavaş, 2021, s.262- 263). Kral II. Edward'ın aldığı bir diğer önlem ise tahıllardan üretilen mahsullerin yasaklanması, dışarıya ithalatın yasaklanması ve piskoposların yedek ambarlarını halka satmaları için zorlamasıydı. Kıtlık o kadar çetin geçiyordu ki alınan tüm bu önlemler nerdeyse hiçbir işe yaramıyordu (Mamedova, 2018, s.27).

5.5. Hastalıklar

Kırsal kesimdeki en kötü durumda olanların – çok yoksulların- tıpkı köpekler gibi, sığırların çığ ölü bedenlerini kemirdikleri ve tarlaların büyüyen otlarında inekler gibi otladıkları söylenir. 1310 senesinde İskoçya'da insanlar at ve farklı hayvanların etlerini yemeye başladılar (Mamedova, 2018, s.32).

Bu zamanla diğr Avrupa ölkelerine de yayıldı. 1316'da Berwick kasabasının savunucuları, kasabada ölen her atın etini kaynatıp yemeye başladılar. Yorkshire'deki Bridlington Manastırı'ndan bir yazar, insanların ölü hayvanların bedenlerini bile yediklerini, ancak bunu yalnızca öğle vaktine kadar yaptıklarını, öğle vaktinden sonra etin kokmaya başladığını ve gömölme zorunda kaldığından bahsetmiş (Aberth, 2000, s.28) ilerleyen zamanlarda ise gömme ihtiyacı duyulmamıştır. Kıtık, yalnızca gıda alımında net bir kayıp değıl, aynı zamanda, mağdurların farkı telafi etme girişimleri de göz önüne alındığında, tuhaf beslenme biçimlerinin benimsenmesiyle de ilişkilidir. Mevcut kıtlıklardan elde edilen kanıtlar, bu beslenme biçimlerinde nahoş bitkiler, ağaç kabuğı, deri, kumaş, toprak, hastalıklı hayvanlar ve normalde lezzetli kabul edilmeyen kurtçuklar ve haşereler ile aşırı durumlarda insan cesetlerinin tüketildiğini doğırlamaktadır (Jordan, 1948, s.115).

Nüfus sayım bilgilerine net sahip olmamakla birlikte her yıl çok sayıda insanın kötü beslenme ve kötü beslenmeden kaynaklanan hastalıklardan öldüğü bilinmektedir (Davis, 2009, s.192). Özellikle nüfusun daha savunmasız kesimleri için Hepatit E, gastrointestinal hastalıklar ve leptospiroz gibi hastalıkların arttığı görölmüş. Bu hastalıkların kemirgenler ile teması artan insanlarda görölme riski daha yüksekti (Ljungqvist, 2021, s.19). Şiddetli kıtlık vakalarında vücut ısısı düşer ve anemi şiddetlidir. Cilt periferik kan akışında azalma nedeniyle soluklaşır. II. Edward'ın kötü zamanlarına ağıt yakan şair, bir zamanlar gülr seslerle gülen İngiliz erkek ve kadınların tuhaf bir şekilde soluk tenlerine dikkat çekmiştir, açlık şiddeti artarsa, bağırsaklar bozulacak ve şiddetli ishal ve susuzluk ortaya çıkacaktır. Bu patoloji, on dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış Saint- Albans rahibi ve Büyük kıtlığı gözlemleyen John of Trokelowe'un ilgisini çekmiştir: Yoksul insanların yemeye mecbur bırakıldığı bozuk yiyeceklerin gelişigüzel tüketilmesinin ardından kontrol edilemeyen ishalin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bazı vakalarda akut ateş, bazılarında ise boğazda yaraların ishal ataklarına eşlik ettiğini belirtmiştir (Jordan, 1948, s.141-142). Bozuk yiyeceklerden kaynaklanan dizanteri benzeri bir hastalık neredeyse herkesi hadım etmiş ve ardından akut ateş veya boğaz rahatsızlığı yaşanmaya başlanmıştır. Böylece bozuk yiyeceklerden zehirlenen insanlar, otların zehirli çürümesinden ölen hayvanlar ve sığırlar gibi umutsuz ve çaresiz bir şekilde can vermişlerdir (Aberth, 2000, s.18).

Orta Çağ'da kıtlık dönemlerinde özel şahıslar ve kurumlar ihtiyaç sahibi kimselere yardım ederlerdi (Aberth, 2000, s.22). Egmont Manastırı keşişlerinden Wilhelm, 1316'da tüm zenginlerin hayır yapmayı bıraktığını, anne babanın evladına, evladın ise anne babaya faydasının olmadığı bir döneme girildiğini, insanların bataklıklardan çıkardıkları kurbağalarla beslendiklerini bildirmiştir (Yavaş, 2021, s.251; Aberth, 2000, s.22). Kıtlığın etkilerinin sadece yoksullarla sınırlı kalmadığını gösteren veriler de mevcuttur. İngiltere'nin Hereford piskoposluğunda, normal koşullarda cemaatinden daha iyi beslenmesi beklenen din adamlarının ölüm oranı, 1316 yılında bir önceki yıla göre iki katına çıkmıştır. Winchester piskoposluğu kayıtlarında ise Aralık 1317 – Mayıs 1318 arasında 29 ölüm kaydedilmiştir ki, bu sayı normalde bir yıl boyunca görülen ölümlerin toplamına eşittir. Ayrıca İngiltere'de, 1315–1320 arasındaki beş yılda ölüm oranlarının %25 arttığı, büyük toprak sahiplerinin ölümlerinin “inquisitions post mortem” kayıtlarında açıkça görülebilmektedir. Aynı şekilde, 1315–1319 yılları arasında Belçika'daki çeşitli manastırların 24 erkek ve kadın başrahibi hayatını kaybetmiş; bu sayı, Kara Ölüm'den önceki hiçbir dönemde bu kadar yüksek olmamıştır (Aberth, 2000, s.22; Kitsikouloulos, 2012, s.65).

1317'de aşağı Ren Bölgesinde Camp'teki Sistersiyenler Manastırı'nın tarihçisi insanların ölü buldukları tüm hayvanları yediklerini kaydetmiştir (Abeli, 2010, s.39). Bu tür bölgelerde açlık nedeniyle yeni doğan çocukların ve yaşlıların ölmesi, demografik çöküş yaşanması, bulaşıcı hastalıkların yayılması ve herkesin ölümle yaşam arasında bir savaş vermesi açlığın neden olduğu beklenen bir sonuçtur (Federici, 2004, s.45; Kısıkopoulos, 2012, s.19; Bilinir, 2020, s.170). Ama beklenmeyen bir eylem vardır o da “cannibalism/yamyamlık” tır (Rosen, 2014, s.279). Orta Çağ'ın başlarından beri, kıtlık sırasında başvuru en korkunç ve insanlık dışı çare yamyamlık olmuştur (Aberth, 2000, s.33). İnsanlar hayatta kalabilme adına bir başka insanın bedeninden parçaları yemek zorunda kalmıştır. Bu durum da yaşanan kıtlığın büyüklüğünü göstermek için çok önemli bir durumdu. Rodulfus Glaber'in kaleme aldığı Historiarum Libri adlı eserinde;

“Açlıktan dolayı fakir, zengin, herkes bitkin düşmüş ve yenecek hayvan kalmayınca her tür leş ve "sadece söz edilmesi bile tiksinti yaratan her türlü şey" yenmeye başlamış, hatta bazıları insan eti yemek zorunda kalmıştı. Seyyahlar saldırıya uğrar, öldürülür, parçalara ayrılır ve pişirilirdi ve kıtlıktan

kaçmak umuduyla yola çıkanlar, onları misafir edenler tarafından geceleri boğazlanır ve yenirdi. Öldürüp yiyebilmek için çocukları bir meyve veya bir yumurtayla kandıranlar bile vardı. Birçok yerde toprak altından çıkarılmış cesetler yeniyordu: Pişmiş insan etini Tournus pazarında satmaya kalkan bir adam yakalanıp yakılmış, ardından da gece o etin gömüldüğü yeri arayıp bulmaya çalışan adam da yakılarak öldürülmüştü.” (Eco, 2014, s.14; Özdemir, 2017, s.220).

Kıtlığın yol açtığı en kötü olgu insanların yamyamlığa başvurmasıdır ve birçok kaynakta da belgelenmiştir. 1315 ile 1318 yılları arasında Erin’de insanlar birbirlerini yemiş ve kıtlığın zirvesinde açlıktan öylesine perişan oldukları kaydedilmiştir. İnsanlar ölümlerin bedenlerini mezarlıklardan çıkarıp kafataslarından etleri sıyrarak yemiş; kadınların da açlıktan çocuklarını yedikleri söylenmiştir. Keşiş ve tarihçi Johannes de Trokelowe bir eserinde şöyle yazmıştır: “Erkekler ve kadınlar gizlice çocuklarını ve hatta birçok yerde yabancıları bile yiyorlardı” ifadesini kullanmıştır. Hapishanedeki hırsızlar da yarı canlı oldukları anda yenilebiliyorlardı (Rosen, 2014, s.280; Yavaş, 2021, s.256). Russell kaleme aldığı eserinde açlığın insanları bilinçli düşünmeden alıkoyduğunu, bir nevi beyinsiz kimselermiş gibi davrandıklarından bahsetmiştir (Russell, 2014, s.37). Bu ifade yaşanan kıtlığın yadsınamaz bir gerçeği niteliğindedir. Rodulfus Glaber’de hikayelerinde yamyamlıktan bahsetmiştir (Curschmann, 1900, s.59). Açlık durumunda yaşanan yamyamlık yalnızca Orta Çağ Avrupası’na özgü bir durum değildir. 1630-1631 yıllarında Hindistan’da yaşanan kıtlık sonucunda açlıkla mücadele etmek için yamyamlık vakaları yaşanmıştır. İnsanlar hayatta kalabilmek için pazarlarda satılan insan etlerini besin olarak tükettikleri Hollandalı bir tüccar tarafından yazılmıştır (Özdemir, 2017, s.219).

Şekil 5. Avrupa'daki yamyamların bir görseli (Gzt- Avrupa'da yamyamlığın karanlık tarihi, 2016).

Bir diğer rahatsız edici olan bu yıllardaki kıtlıkların hayvanları da etkilemesiydi. Şarbon, hayvan gribi ve diğer hastalıklar çiftlik hayvanlarını etkilerken dizanteri ve diğer hastalıklar insanlar etkiliyordu. İş hayvanlarının sayısındaki ve gücündeki düşüş işleri daha da karmaşıklılaştırıyor gıda üretmek kabiliyetlerini düşürüyordu. Sonunda kıtlık genel nüfusu zayıflattı ve daha tehlikeli hastalıklara ve diğer felaketlere karşı savunmasız hale getirdi (Winks ve Ruiz, 2005, s.242).

Kırsalda tam bir yeme durması yaşanmadı bundan dolayı burada yaşayan insanlar genelde açlıktan ölmediler. Çoğunluğu aç kalma korkusuyla hastalıklı yiyecekler ya da bakterili mantarlar yemelerinden dolayı hastalık nedeni ölmüşlerdir. Orta Çağ'da "Aziz Antonius Ateşi" (St. Anthony's Fire) olarak bilinen bu hastalık, özellikle nemli tahıllarda gelişen ergot mantarının tüketilmesiyle ortaya çıkar. Bu mantar, genellikle öncesinde sert bir kış geçirmiş tahıllarda gelişir tam da Büyük Kıtlık dönemindeki çevresel koşullarda olduğu gibi. Ergot mantarı, ya merkezi sinir sistemini etkileyerek kasılmalarla seyreden konvülsif ergotizme, ya da kasları hedef alarak kan dolaşımını kesen ve uzuvların kangrenleşip kopmasına yol açan gangrenöz

ergotizme neden olur (Aberth, 2000, s.18). Kıtılıktan en fazla yaşlılar ve bebekler etkilenmiştir. Bebekler ilerleyen süreçte daha fazla besine ihtiyaç duyduğundan yedikleri kayıp olarak görülmüş, yaşlı ve hastalıklı kimseler ise zaten ölecek diye düşünüldüğünden bu yaşlardaki insanlara yemek verilmesi konusunda bir anlaşma sağlanmadığından dolayı ani bir nüfus kaybı yaşanmıştır (Jordan, 1948, s.16-17; Özdemir, 2017, s.218).

Kıtlık döneminde hayatını kaybeden bazı kadınlar ve erkek listelenmiştir. Bunların listesi ise şöyledir:

Abbess Hawide of Salzinnes, Cistercian, Namurois, 8 April 1317

Abbot Jean of Frasn-lez-Gosselies, Benedictine, Hainaut, between May 1317 and March 1318

Former Abbot Gilles Moschons of Val-Saint-Lambert, Cistercian, Liègeois, 14 September 1315

Abbot Lambert d'Odeur of Val-Saint-Lambert, Cistercian, Liègeois, 28 March 1317 or 1318

Abbot Henri de Hermalle of Val-des-Ecoliers, Augustinian, Liègeois, 1318

Abbot Gautier de Tournai dit de Tollebeke of Saint-Barthélemy de l'Eeckhout, Augustinian, western Flanders, 20 June 1316 or 1317

Abbot Jean de Vlasschere of Saint-Barthélemy de l'Eeckhout, Augustinian, western Flanders, 1318

Former Abbot Godefroid of Vlierbeek, Benedictine, Brabant, 1315

Prévot Jean of Notre-Dame-de-la-Chapelle, Benedictine, Brabant, between 17 November 1315 and 21 August 1317

Abbess Ida de Cottes of Grand-Bigard, Benedictine, Brabant, 23 January 1318

Abbess Ida de Walhaim of Florival, Cistercian, Brabant, 1318

Abbess Clémence of Orienten, Cistercian, Brabant, between 29 April 1315 and 10 January 1319

Prior Jean de Troine of Val-des-Ecoliers, Augustinian, Luxembourg, early April 1317

Abbess Beatrix Van Hallinckrode of Zwijveke, Cistercian, eastern Flanders, 1 July 1318

Former Abbot Jean Scamp of Ninove, Premonstratensian, eastern Flanders, 17 February 1318

Prioress Marguerite Dierwinne of Blijdenberg, Augustinian, province of Antwerp, between 21 December 1317 and 31 January 1319

Prioress Marguerite Van Kersdorp of Sint-Margrietendaal, Augustinian, province of Antwerp, 1315 (Jordan, 1948, s.121).

Kıtlık dönemlerinde bir yandan tarım ürünleri azalırken bir de hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülemez hale gelmesi kırsal ekonominin bütün dengesini bozmuştur (Aberth, 2000, s.19). Bu durum salgın hastalıkların da tetiklenmesiyle milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır (Gönençgil ve Vural, 2016, s.117). Etki alanında bulunan bölgelerin nüfusunun yaklaşık %10'u 1315'te ki kıtlık ve sonrasında gelen salgınlar nedeniyle ölmüştür (Nicholas, 1997, s.14). İnsanların hastalıklara karşı direncini zayıflatan Büyük Kıtlığın ardından gelen eşi benzeri görülmemiş demografik çöküş, Avrupa'nın sosyal ve politik yaşamını derinden değiştirmiştir (Federici, 2004, s.44; Katsikopoulos, 2012, s.19). Kıtlığın ne zaman sona erdiği sorusunun cevabı ise oldukça basitti. Zorluk yıllardır sürmüş olsa da iyi veya en azından tatmin edici bir hasatla nihayet doğal sonunu bulacağı kesindi. Rodulfus Glaber önceki yılların korkunç zorluklarından sonra iyileşme sürecini şöyle anlatmıştır; “gökyüzü yeniden aydınlandı, yeryüzü hoş yeşilliklerle kaplandı ve özlenen meyveler bol miktarda verdi” (Curschmann, 1900, s.24).

Sonuç

1315-1317 yılları arasında Avrupa'yı etkisi altına alan Büyük Kıtlık, yalnızca bir ekonomik felaket değil, aynı zamanda Orta Çağ toplumunun zihinsel, toplumsal ve dinsel yapısında derin kırılmalara yol açan bir dönüm noktası olmuştur. Gıda üretiminin çöküşü, kısa sürede halkta moral sarsılmasına ve toplumsal düzenin çözülmesine yol açmıştır. Kıtlık, sadece tahılın ve etin eksikliği değil, insanların umut ve inançlarının da erozyona uğraması anlamına gelmiştir. Bu kriz, üretim zincirinin tüm halkalarını etkilemiş durumdaydı. Ardı arkası kesilmeyen yağışlar ve sert hava koşulları tahıl ekim ve hasadını felce uğratmış, buğday, arpa ve çavdar stoklarının hızla tükenmesine neden olmuştu. Besi hayvanlarının açlık ve hastalık nedeniyle

ölmesi, et üretimini durma noktasına getirmiştir. Tuz gibi ucuz bir ürünün dahi fiyat artışına maruz kalması kış için saklanan et miktarında düşüşe neden olmuştur. Böylece toplumun her kesimi, özellikle köylüler, yalnızca açlıkla değil, üretim araçlarını kaybetmenin yarattığı yapısal zorluklarla da karşı karşıya kalmıştır. Üzüm bağları ve şarap üretimi de ciddi biçimde zarar görmüş; iklimsel dalgalanmalar Avrupa kültüründe önemli bir unsur olan şarap tüketimini doğrudan etkilemiştir.

Kıtlığın en çarpıcı insanî boyutu ise yamyamlık olaylarının yaşanması olarak kendini göstermiştir. Kroniklerde ebeveynlerin çocuklarını veya yolcuların birbirlerini yedikleri örnekler anlatılmış bu anlatılar, yalnızca fiziksel açlığın değil, toplumsal dayanışmanın ve ahlaki sınırların da zayıfladığını göstermektedir. Açlık bedeninin sınırlarını aşarken, ruhsal anlamda da toplumları zor bir süreç yaşamaya zorlamıştır.

Kadınlar bu dönemde toplumsal korkuların odak noktası hâline gelmiş. Kıtlığın nedenleri rasyonel biçimde açıklanamadığında, doğa olayları “kadınların hava büyü yapması” gibi batıl inançlarla açıklanmıştır. Yalnız yaşayan veya toplumun marjinal kesimlerinde yer alan kadınlar, rüzgârı yönlendirmek, yağmuru durdurmak veya şeytanla iş birliği yapmak, tahıl çalmak gibi durumlardan suçlanarak cadı olarak damgalanmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu kıtlık dönemi ve diğer birçok kriz dönemlerinde kadınlardan duyulan nefretin, onlardan intikam alınmasına neden olmuştur. Böylece kriz dönemlerinde bir günah keçisi bulunup toplumun tepkisini ona yönelterek bir nevi çıkış yolu üretilmeye çalışılmıştır. Toplumsal çöküş, ahlaki normlarda da kendini göstermiştir. Kıtlık döneminde zina, hırsızlık ve şiddet vakaları artmış; kilise otoriteleri halkın günahlarını affetmeye çalışmıştır. Ancak bu affin sınırları vardı: Özellikle kadınlar, zina sonucu doğan çocuklarla birlikte günahın somut göstergesi hâline getiriliyordu.

Ekonomik açıdan, Büyük Kıtlık Avrupa'nın tarımsal üretim modelinin kırılganlığını açıkça ortaya koymuştur. Üretim tekniklerinin sınırlılığı, toprakların verim gücünün düşmesi ve nüfus artışı, sistemin kırılma noktasına ulaştığının net bir göstergesi konumundadır. Bu durum, sonraki yıllarda görülecek Kara vebanın toplumsal yapıyı tamamen sarsmasının ön habercilerindendir.

Zihinsel boyutta ise Tanrı'nın adaleti ve doğa düzenine duyulan inanç sistemi sarsılmış. Yağmurların dinmemesi, ekinlerin çürümesi ve hayvanların

ölümü halk tarafından Tanrı'nın gazabı olarak yorumlanmıştır. Zaman içerisinde insanın günahkârlığı ve toplumsal yozlaşmayla ilişkilendirilmiştir. Kilise, halkı tövbeye ve oruca çağırırken, kıtlığı günahın bedeli olarak sunmuştur. Böylece felaket, teolojik bir çerçeveye yerleştirilmiş ve toplumsal düzeni yeniden tesis etme aracı olarak görülmüştür.

Sonuç olarak, 1315-1317 Kıtlığı yalnızca doğa koşullarının bir yansıması niteliği taşımakla kalmayıp toplumsal, kültürel ve zihinsel bir travmadır. Açlık, sadece bedeni değil, ahlakı ve inancı da kemirmiştir. Kadınların doğa ve büyü ile ilişkilendirilmesi; yamyamlık olaylarının toplumsal çöküşün sembolü hâline gelmesi; suç ve tövbe anlayışının değişmesi, Avrupa Orta Çağı'nın kırılgan yapısını gözler önüne sermektedir. Büyük Kıtlık, insanların doğayla ve kendi iç doğasıyla yüzleştiği, toplumsal düzenin kriz anında nasıl yeniden kurgulandığını gösteren trajik bir simge haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Abeli, W., (2010). *Agricultural Fluctuations in Europe From the Thirteenth to the Twentieth Centuries*. Routledge.
- Aberth, J., (2000). *From the Brink of the Apocalypse Confronting Famine, War, Plague, and Death in the later Middle Ages*. Routledge.
- Bauch, M. ve Jasper, G. (Ed.). (2020). *The Crisis of the 14 th Century*, De Gruyter.
- Behringer, Wolfgang., (2004). *Witches and Witch- Hunts*, Polity Press.
- Bilindir, S., (2020). “Ortaçağ’da Doğal Afetlerin Ekonomik Durum ile Olan İlişkisi (X. ve XI. Yüzyıl)”, *Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk’e Armağan, İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış (Ed.)*, Gazi Kitabevi.
- Blurton, H., (2007). *Cannibalism in High Medieval English Literature*, Palgrave Macmillan.
- British Food: A History- The Great Famine 1315- 1317. (2019). <https://britishfoodhistory.com/2020/09/09/the-great-famine-1315-1317/>.
- Chivalry is almost dead. (2017). <https://chivalryblog2017.wordpress.com/2017/12/08/the-great-famine-1315-1317-spotlight/>.
- Curschmann, F., (1900). *Hungersnöte Im Mittelalter*. Toronto University.
- Davis, C.D., (2009). *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Death in the Later Middle Ages, Routledge.
- Eco, U., (2014). “Ortaçağ’a Giriş”, *Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. Alfa Yayınları.
- Fagan, B., (2021). *Küçük Buzul Çağı*. Say Yayınları.
- Federici, S., (2004). *Caliban and the Witch*. Autonomedia.
- Ginzburg, C., (1990). *Ecstasies, Deciphering the Witches’ Sabbath*, Raymond Rosenthal (Çev.), Hutchinson Radius
- Gönençgil, B., ve Vural, G. (2016, 13-14 Ekim). *Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri*. TUCAM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara, Türkiye.
- Gümüş, T., (2011). *Avrupa’da Kara Ölüm ve Dönem Kronikleri*. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1). ss.139-164
- Gzt- Avrupa’da yamyamlığın karanlık tarihi. (2016). <https://www.gzt.com/derin-tarih/avrupada-yamyamligin-karanlik-tarihi-2585243>.
- Herlihy, D. (1997). *Bubonic plague: historical epidemiology and the medical problems*. İçinde S. Coh (Ed.), *The Black Death and the Transformation of the West* (1-38). Harvard University Press.
- Jordan, C.W., (1948). *Northern europe in the early Fourteenth century*. Princeton University Press.
- Jordan, C.W., (1996). *The Great Famine*, Princeton University Press.
- Kieckhefer, R., (Ed.). (1976). *European Witch Trials*, University of California.
- Kitsikouloulos, H., (Ed.). (2012). *Agrarian Change and Crisis in Europe 1200-1500*, Routledge.
- Labbe, T., (2018). *The Socio-Economic Impacts of the Dantean Anomaly (1309-1321) in Eastern France*. Citation. ss.108-111.

- Ljungqvist, F., Seim, A., ve Huhtamäa, H., (2021). Climate and Society in European History, Wiley Interdisciplinary Reviews, 12 (2), ss.1-40.
- Mamedova, R., (2018). Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Molitor, U., (1489). De lamiis et phitonicis mulieribus. Konstanz. (ISTC im00882000).
- Nicholas, D., (1997). The Later Medieval City 1300- 1500, Routledge.
- Özdemir, A., (2017). "Ortaçağ'dan 20.Yüzyıla, Avrupa'dan Ortadoğu'ya Açlığın Değişmeyen İmgeleri ve Yamyamlık", Asos Journal The Journal of Academic Social Science, 55, ss.215- 232.
- Özdemir, M. A., (2004). İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler, Sosyal Bilimler Dergisi, ss.173-192.
- Pirenne, H., (2019). Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi. İletişim Yayınları.
- Rosen, W., (2014). The Third Horseman. Penguin.
- Russell, S., (2014). Ortaçağ İnsanları. Kronik.
- Serdar, M., (2019). "XIII. Yüzyılın Yarisına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtlığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.246-254.
- Trokelowe, J. (1866). Annales chonica monasterii S. Albani, Henry Thomas Riley (Ed.), Longmans Green, Reader and Dyer.
- Winks, R., ve Ruiz, F (2005). Medieval europe and the world. Oxford University Press.
- Yavaş, H., (2021). "Büyük Kıtık Döneminde Kuzey Avrupa: Sosyo- Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Arayışları (1315-1318)", ATAD, ss.248-268.

6. BÖLÜM

ABDURRAHMAN EL BİSTAMÎ'NİN KİTABINDA ORTA ÇAĞIN AFETİ: VEB*

Mehmet Yusüf ÇELİK¹

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca deprem, sel, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetler; toplumları doğrudan etkileyen ve sonuçları itibarıyla derin izler bırakan felaketlerdir. Tarihsel süreçte salgın hastalıklar denildiğinde ise veba (taun) öne çıkmaktadır. Veba, çok sayıda insanın ölümüne yol açtığı gibi toplumsal yaşamın bütün alanlarını da etkilemiştir. Salgının yayıldığı bölgelerde kitlesel ölümler meydana gelmiş ve bu durum sosyal, ekonomik ve demografik yapı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

İnsanlığın salgın hastalıklara karşı çoğu zaman çaresiz kaldığı Orta Çağ'da hastalıklar genellikle “veba” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde insanlar, salgınlardan korunmak veya kurtulmak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuştur. İslam müellifleri de bu konuda birçok eser kaleme almıştır. Bu çalışmada söz konusu müelliflerden biri olan Abdurrahman el-Bistâmî'nin *Vasfû'd-devâ fî Keşf Âfât el-Vebâ* adlı yazma eseri bağlamında veba felaketi ortaya konulacaktır.

6.1. Müellifin Hayatı

Abdurrahman el-Bistâmî, Antakya'da doğmuş ve Memlûkler ile Osmanlılar döneminde yaşamış önemli bir âlimdir. Kesin tarihi bilinmemekle

*Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Çelik, M. Y. (2025). Orta çağın afeti: Veba (Abdurrahman El Bistami'nin kitap tanıtımı). içinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den yansıyanlar* (ss. 117-127), Vizetek Yayıncılık.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-5257-5346

birlikte, h.782/m.1380 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Tam künyesi Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Antakî el-Bistâmî el-Hanefî'dir (Bistâmî, 1988, s. 5). Biyografi eserlerinde, doğduğu kente nispetle el-Antakî nisbesiyle anılan müellif, Hanefî mezhebine mensuptur. Bistâmî tarikatına bağlı olduğu için de el-Bistâmî lakabını almıştır (Bayrak, 2002, s. 102; Çelik, 2021, s. 244).

İlk eğitimini Antakya'da tamamladıktan sonra h.801/m.1398 yılında Halep'te Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Halebî el-Bistâmî'den ders almıştır (Bistâmî 1988: 5). İslâmî ilimlerde bilgisini ilerletmek için çeşitli ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Kahire'ye gitmiş ve burada dinî ilimlerin yanı sıra simya, tıp ve tarih gibi alanlarda da kendisini yetiştirmiştir. Uzun bir süre Kahire'de kaldıktan sonra Mekke'ye giderek hac vazifesini yerine getirmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki saltanat merkezi ve önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Bursa'ya geçmiştir. Bursa'ya ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehri beğenerek buraya yerleştiği ifade edilmektedir. Müellif, 1454 yılında Bursa'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir (Hoca Sadeddin, 1979, s. 40-41).

Abdurrahman el-Bistâmî, Osmanlı sultanları Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerine tanıklık etmiştir (Fazlıoğlu, 1996, s. 230). Sultan II. Murad zamanında sarayda görev almış, sultanın ilgi ve teveccühünü kazanmış, bazı eserlerini ona ithaf etmiştir (Fazlıoğlu, 1996, s. 230).

Taşköprizâde, Abdurrahman Bistâmî'yi “(Bâyezid-i) Bistâmî meşrepli, Hanefî mezhebine mensup ve Antakya doğumlu” olarak tanımlamaktadır. Müellifin hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında âlim; tarih, ilmu havâsi'l-huruf, ilmu'l-cifr, ilmu'l-vefk gibi alanlarda ise ârif olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bursa'da Molla Şemseddin Fenârî'nin kendisiyle tanıştığını ve ondan Arap dili ve edebiyatı alanında önemli ölçüde istifade ettiğini kaydetmektedir (Mecdî Mehmed, 1989, s. 67-68). Hoca Sadeddin ise Bistâmî'nin tarih ilminde de yetkin olduğunu ve özet mahiyetinde hazırladığı bir tarih kitabını gördüğünü aktarmaktadır (Hoca Sadeddin, 1979, s. 40).

Bistâmî, çoğu havâsi'l-huruf, ilmu'l-cifr ve ilmu'l-vefk gibi gizli ilimlere; ayrıca tasavvuf, tıp ve tarih konularına dair çok sayıda eser kaleme almıştır (Çağrı, 1992, s. 219). C. Brockelmann, bunlardan 36'sının Türk ve dünya kütüphanelerindeki nüshalarını kaydetmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa 45, Kâtip

Çelebi ise 30 civarında eserinin ismini zikretmiştir (Bağdatlı İsmail, 1951, s. 531-532; Çağrııcı, 1992, s. 219).

Taşköprizâde, eserlerin çoğunun orijinal nüshalarını gördüğünü belirterek bunların güvenilirliğini vurgulamaktadır (Fazlıoğlu 1996: 230). Müellifin en tanınmış eserleri arasında Şemsü'l-âfâk fî ilmü'l-huruf ve'l-âfâk, el-Fevâ'ihu'l-miskiyye fî'l-fevâtihi'l-Mekkiyye ve Menâhicü't-tevessül fî mebhâici't-teressül yer almaktadır. Ayrıca erken dönem Osmanlı ilim ve kültür tarihi açısından önemli kabul edilen çeşitli eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan Durratu tâci'r-resâil ve ğurratu minhâci'l-vesâil, Fazlıoğlu tarafından müstakil bir incelemeye konu edilmiştir. Bu çalışmada tanıtılan Vasfû'd-devâ fî Keşf Âfât el-Vebâ, müellifin henüz neşredilmemiş eserinden biridir ve Osmanlı dönemine ait ilk veba risalelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Fazlıoğlu, 1996, s. 231).

Bu çalışmada, Abdülhamid Salih Hamdan tarafından tahkik edilerek yayınlanan nüsha esas alınmıştır. Hamdan, eserin mukaddimesinde Şam Kütüphanesi'nde muhafaza edilen nüshayı esas aldığını, ayrıca Paris Milli Kütüphanesi'nde (2) 2687 numarada kayıtlı nüshayla mukayese ettiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Kaliforniya Los Angeles Üniversitesi Kütüphanesi'nde M.S. AR. 21 (4) numarada kayıtlı başka bir nüshanın bulunduğunu bildirmektedir. Türkiye'de ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde B1355 numarada ve Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'nda 02811-044 numarada kayıtlı iki nüsha bulunmaktadır.

6.2. Eserin Bölümleri

İncelenen eser bir giriş, dört bölüm (bab) ve son sözden oluşmaktadır. Tahkik edenin mukaddimesi, kaynakça ve fihrist ile toplam 56 sayfadır.

Eserin giriş bölümünde müellif, eseri bir giriş, dört bölüm ve bir son söz halinde düzenleyerek Vasfû'd-devâ fî Keşf Âfâti'l-Vebâ adını koyduğunu kaydetmektedir. Ayrıca insanların iyiliği için telif ettiğini belirtmekte ve Allah'tan hasta olanlara şifa vermesini dilemektedir. Bistâmî, veba konusunu tarihî perspektifle ele alırken antik dönemde hastalığın bilindiğine işaret etmektedir. Ona göre; Yunan diyarında bir veba salgını baş gösterince halk, Tanrı'ya yalvarmış ve İsrailoğulları'ndan bir peygambere gidip yardım talep etmiştir. Peygamber, onlara Tanrı'nın sunağın iki katına çıkarılmasını bildirmiştir. Bunun üzerine halk küp şeklindeki sunağı iki kat büyüttmüş ancak veba ortadan kalkmadığı gibi daha da artmıştır. Bunun üzerine Eflatun'a gidip

ondan yardım istemişlerdir. Eflatun, ‘Siz hendeseden (geometri) nefret ediyorsunuz, bu yüzden Allah sizi veba ile cezalandırdı’ diyerek, sunağın/küpün iki katının geometrideki anlamını göstermiştir. Ayrıca ‘Allah katında hikmetli ilimlerin bir ölçüsü vardır’ diyerek ‘Üç şeye sıkı sarılın hendese, hikmet ve aded/sayıbilimi’ şeklinde öğüt vermiştir. Bistâmî’nin kaydettiği bu bilgilere dayanarak Vasfu’-d-deva’nın; sadece veba konusunu değil aynı zamanda “Eski Yunanda araştırılan daha sonra İslam ve Batı Avrupa matematiğinde çalışılan ve matematik tarihinde “Delos” problemi olarak bilinen “tad’ifu’l-mezbah (sunağın/küpün iki katına çıkarılması) problemini de ihtiva ettiği” belirtilmektedir (Fazlıoğlu, 1996, s. 231).

Bistâmî, bu bölümde sihirli karelerden de bahsetmiştir. Örneğin bir evin veya şehrin duvarına bir kare konulup o karenin içinde bir kapı açılırsa, kapının üst kısmındaki boşluk karenin dörtte biri, her kenarı da dörtte biri kadar olursa, içinden giren ve içeride kalan kişiye veba bulaşmayacağı söylenirdi.

Müellifin kaydettiğine göre Yunanlı hekim Câlînûs (Ö.200) zamanında Mısır’da büyük bir veba salgını ortaya çıkmış, hastalık günde yaklaşık yirmi bin kişinin ölümüne sebep olmuştur. Câlînûs, hastalıktan müzdarip olan halka, bir kısmı Sokotra aloeverası’ndan bir kısmı da Mürr’den oluşan bir ilaç vermiş ve bunu gül suyunda bekletip tatlandırdıktan sonra kahvaltıda içmelerini tavsiye etmiştir. Ayrıca bunu düzenli olarak içen kişinin Allah’ın izniyle hastalığa karşı bağışıklık kazanacağını vurgulamıştır. Büyük İskender’in de vebayı ve kötü havayı önlemek için Mısır’da “Tamarix” ağacı diktirdiğini kaydetmiştir (Bistâmî, 1988, s. 15-18).

Eserin birinci bölümünde veba hakkındaki rivayetlere yer verilmiş; Hz. peygamberin “Bir yerde veba olduğunu iştirseniz oraya gitmeyin, bulunduğunuz yerde veba hastalığı çıkarsa o bölgeden ayrılmayınız” hadis-i şerifi aktarılmıştır. Ayrıca h.6 /m.627’de Medâin, 638 veya 639’da Amvas Vebası, h.69/m.688, h.87/m.706 ve h.131/m.749’da Basra ve çevresinde olmak üzere beş büyük veba salgınının meydana geldiği ve çok sayıda insanın hayatını kaybettiği kaydedilmiştir (Bistâmî, 1988, s. 19-20).

İkinci bölümde vebaya karşı tedavi konusunda dualar, Esmâ-i hüsnâ, harflerin sırları, manevi yöntemler ve çeşitli tılsımlar incelenmiştir. Tılsımlı karelere dair örnekler de bu bölümde sunulmuştur (Bistâmî, 1988, s. 21-22).

Üçüncü bölüm, yüce ayetler, dualar, muskalar, tılsımlar, harflerin sırları üzerine odaklanmaktadır. Bu bölüm, tarihî dönemde insanların salgın tedbirlerine dair anlayışlarını göstermektedir. Ayrıca bundan önceki bölümde olduğu gibi tılsımlı karelere yer verilmiştir (Bistâmî, 1988, s. 23-30).

Dördüncü bölümde, tarihi dönemlerin dua, tılsım, muska ve haruf anlayışları anlatılmış; hastalıktan korunmak için uygulanan tılsım ve dua çeşitlerine dair örnekler verilmiştir. Ayrıca hayvansal ve nebâtî gıdalar ile minerallerin faydalarına değinilmiş; hastalığa karşı vücudun direncini arttıracak bazı gıdalar kaydedilmiştir. Örneğin soğan, limon ve narın bolca tüketilmesi; marulun sabah kahvaltısında yenmesi önerilmiştir. Ham üzüm suyunun salgına karşı faydalı olduğu, mum dumanının havadaki mikroplara engel olabileceği, dolayısıyla mum dumanını teneffüs etmenin faydalı olduğuna değinilmiştir. Anber ile katrandan tütsü yakılması tavsiye edilmiştir. Yakut yüzük takan veya üzerinde taşıyan kişilerden vebanın uzak duracağı belirtilmiştir. Ayrıca hijyenin önemi vurgulanmış, evlerin iyice süpürülüp sirke serpiştirilmesi önerilmiştir. Müellif, eserini Allah'a hamd ü sena ve Hz. Peygambere salat ve selam ile tamamlamıştır (Bistâmî, 1988, s. 31-37).

Sonuç

Vasfû'd-devâ fî Keşf Âfâti'l-Veba, küçük hacmine rağmen zengin bir içeriğe sahiptir. Bistâmî, dönemin yaygın hastalığı olan vebayı ele alırken, bu hastalıkla mücadelede sunduğu yöntemlerle dönemin toplumsal ve kültürel yapısını da yansıtmaktadır. Eserde, dualar, Esma-i hüsnâ, harflerin sırları, manevî yöntemler, tılsımlar ve nebatî tedavi yöntemleri gibi farklı yaklaşımlar bir arada sunulmakta; böylece yalnızca tedavi yöntemleri değil aynı zamanda tarihsel süreçte insanlığın salgın hastalıklara yönelik kültürel, dinî ve bilimsel bakış açıları da vurgulanmaktadır.

Bistâmî'nin eseri, Allah'ın bitki, hayvan ve cansız varlıklarda barındırdığı hikmetler üzerinden tedaviye dair öğretiler sunarak, Orta Çağ İslam dünyasında tıbbi ve manevî tedavi yöntemlerinin birleşimini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca manevî ve tıbbi uygulamaların bir arada değerlendirilmesi, yalnızca bireysel sağlığı değil aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve kolektif bilinç düzeyini de göz önünde bulundurarak, Orta Çağ'daki sağlık anlayışını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda eser, salgın hastalıkların yalnızca bireysel bir sağlık sorunu değil toplumsal hayatı etkileyen çok yönlü bir olgu olarak algılandığını ortaya

koymaktadır. Orta Çağ'da veba hem bir bedenî hastalık hem de toplumsal felaket olarak görülmüştür. Bistâmî'nin yaklaşımı, dönemin bilgi dünyasında dinî inançlar, geleneksel tıp ve sembolik düşüncenin iç içe geçmiş bir şekilde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır

KAYNAKLAR

- Abdurrahman el-Bistâmî. (1988). *Vasfû'd-devâ fî keşf âfât el-vebâ* (A. S. Hamdan, Ed.). Dâr el-Elifbâ Li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hediyyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Cilt 1, K. R. Bilge & M. K. İnal, Haz.). Milli Eğitim Basımevi.
- Bayrak, M. O. (2002). “Osmanlı Tarihi” yazarları. Milenyum Yayınları.
- Çağrı, M. (1992). Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 6, ss. 218–219). TDV Yayınları.
- Çelik, M. Y. (2021). *Memlûkler döneminde Antakya (1268–1516)*. Kömen Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (1996). İlk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 229–240.
- Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tacü't-Tevârih* (Cilt 5, İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mecdi Mehmed Efendi. (1989). *Hedâiku's-şekâik (Şekâiku'n-nu'mâniye tercümesi)* (A. Özcan, Ed.). Çağrı Yayınları.

Ek 1. *Vaşfû'd-devâ fî keşf âfât el-vebâ kitabının kapağı*

وَصْفُ الدَّوَاءِ فِي كَشْفِ آفَاتِ الْوَبَاءِ

لِلشَّيْخِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْبَيْسُطَايْنِي
المتوفى سنة ٨٥٨ هـ - ١٢٥٤ م

تحقيق وتقديم
الدكتور عبد الحميد صالح حمدان

الافتتاح

Ek 2. Kitabın “Mukaddime” kısmı

مقدمة الكتاب

بسم الله الرحمن الرحيم

يقول مَنْ فِي مُلْكِ اللَّهِ سَائِحٌ، وَفِي بَحَارِ الْأَسْرَارِ سَابِحٌ، عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَحْمَدَ الْحَنْفِيِّ مَذْهَباً، الْبِسْطَامِيَّ مَشْرَباً، شَفَاهُ اللَّهُ مِنْ دَاءِ الْعَيُوبِ، وَسَقَاهُ مِنْ دَلْوِ الْغُيُوبِ، أَنَّهُ عَلَى مَا يَشَاءُ قَدِيرٌ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مَجِيبِ الدُّعَاءِ وَكَاشِفِ الْبَلَاءِ، الَّذِي أَشْهَدُ خَوَاصَّ عِبَادِهِ فَوَائِدَ أَسْرَارِهِ النَّافِعَةِ وَلَطَائِفَ حِكْمَتِهِ الْجَامِعَةِ. أَحْمَدُهُ حَمْدٌ مِنْ ظَفَرِ الْأَدْعِيَةِ الْكَافِيَةِ، وَالْأَدْوِيَةِ الشَّافِيَةِ، الَّتِي فِيهَا حَيَاةُ الْقُلُوبِ، بِلَطَائِفِ الْغُيُوبِ. وَأَشْكُرُهُ شُكْرَ مَنْ قَالَ بِلِسَانِ الْبَالِ اللَّهَ عِدَّةً لِكُلِّ شِدَّةٍ وَأَسْأَلُهُ سُؤَالَ مَنْ أَطْلَعَ عَلَى أَسْرَارِ الدُّعَاءِ، الَّذِي هُوَ سِلَاحُ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَسْتَعِينُ بِهِ اسْتِعَانَةً مَنْ طَلَبَ الْمَدَدَ مِنْ عَالَمِ الْمَدَدِ، وَأَسْتَعِيزُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ الطَّاعُونَ، وَمِنْ طَوَارِقِ الطَّاغُوتِ. وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ شَهَادَةً مِنْ غَاصٍ فِي بَحْرِ الْمَثَانِي^(١)، عَلَى دَرَرِ الْمَعَانِي. وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ شَهَادَةً أَبْلَغُهَا أَعْلَى مَرَاتِبِ الشَّهَادَةِ فِي عِلْمِي الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ صَلَاةً تَقِي مِنْ عَوَارِضِ الْكُسُوفِ، وَمِنْ قَوَارِضِ الْخُتُوفِ، وَبَعْدُ، فَهَذِهِ جَنَّةُ الْأَشْبَاحِ، وَتَرِياقُ الْأَرْوَاحِ، وَضَعْتُهَا بِاسْمِ دُرَّةٍ تَاجِ السِّيَاحِ^(٢)، ابْنِ طَرِهِ فَجَرِ الصَّبَاحِ، لَا زَالَتْ شَمُوسُ عِلْمِهِ طَالَعَةً، وَأَنْوَارُ مَعَارِفِهِ لَامِعَةً، مَا نَاحَ وَرَقَ الْحَمَامِ، وَلَاحَ بَرَقَ الْغَمَامِ، وَرَتَبْتَهُ عَلَى مُقَدِّمَةِ، وَأَرْبَعَةِ أَبْوَابِ

Ek 3. Kitabın ikinci bölümündeki vebaya karşı tedavi konusunda dualar, Esmâ-i hüsnâ, harflerin sırları mevzuları

الباب الثاني في أسماء ربانية وأسرار نورانية

اسمه تعالى المقتدر من رسمه في خاتم شمس بجمع همه وحضور قلب، وذلك في شرف القمر متصلاً بالسعود وتختم به أمن من الطاعون وهذه صورة وضعه. ومن أضاف إليه

م	ق	ت	د	ر
د	ر	م	ق	ت
د	ت	د	ر	م
ر	م	ق	ت	د
ت	د	ر	م	ق

ال	ال	ر	م
ق	ق	ي	ي
ب	ب	ر	ر

اسمه تعالى الرقيب على هذه الصورة ويختتم به لم يصبه طاعون ما دام حياً. قال صاحب اللمعة النورانية^(٣٤)، من ذكر اسمه تعالى المؤمن في كل يوم ١٣٦ [مرة]^(٣٥)، آمنه الله من شره. وذكر الشيخ أبو العباس أحمد البوني^(٣٦)، من نقش اسمه تعالى الباقي والخالق على باب دار لم يميت في تلك الدار أحد بالطاعون، اسمه تعالى السلام من ذكره كل يوم ٣٧١ مرة سلمه الله من آفات الطاعون، اسمه تعالى الكافي من ذكره كل يوم ٧٧٧ مرة كفاه الله من شر طوارق الطاعون، اسمه تعالى الحفيظ

الباب الثاني في أسماء ربانية وأسرار نورانية

اسمه تعالى المقتدر من رسمه في خاتم شمس بجمع همة وحضور قلب، وذلك في شرف القمر متصلاً بالسعود وتختم به أمن من الطاعون وهذه صورة وضعه. ومن أضاف إليه

م	ق	ت	د	ر
د	ر	م	ق	ت
د	ت	د	ر	م
ر	م	ق	ت	د
ت	د	ر	م	ق

ال	ال	ر	م
ق	ق	ي	ي
ب	ب	ر	ر

اسمه تعالى الرقيب على هذه الصورة ويختتم به لم يصبه طاعون ما دام حياً. قال صاحب اللمعة النورانية^(٣٤)، من ذكر اسمه تعالى المؤمن في كل يوم ١٣٦ [مرة]^(٣٥)، أمّنه الله من شره. وذكر الشيخ أبو العباس أحمد البوني^(٣٦)، من نقش اسمه تعالى الباقي والخالق على باب دار لم يمت في تلك الدار أحد بالطاعون، اسمه تعالى السلام من ذكره كل يوم ٣٧١ مرة سلّمه الله من آفات الطاعون، اسمه تعالى الكافي من ذكره كل يوم ٧٧٧ مرة كفاه الله من شر طوارق الطاعون، اسمه تعالى الحفيظ

7.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NİN AFET YÖNETİMİNE DAİR BİR ÖRNEK: ESKİŞEHİR’DE YANGIN VE SEL FELAKETLERİ (1901-1918)*

Özge TOGRAL¹

Giriş

Bir afet ve felaket olarak yangınlar ve seller tarihsel süreçte kent dönüşümünü etkilemiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde hemen her dönem büyük felaketlere neden olan afetler meydana gelmiştir. Sel baskınları, kıtlık, kuraklık, yangın gibi pek çok husus insan hayatı başta olmak üzere, sosyo-ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. İncelenen konu kapsamında yangın ve sel baskınları Osmanlı Devleti’ndeki afet yönetimi hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yangın konusuna değinilecek olursa Osmanlı Devleti’nin yangınla mücadelesini hemen her dönem farklı bölgelerde görmek mümkündür. Bunlara örnek verilecek olursa büyük İstanbul yangını, İzmir yangını gibi pek çoğu sıralanabilir.

Konu her ne kadar XX. yüzyıl başlarında Eskişehir’deki yangınları temel alsa da Osmanlı Devleti’nin büyük yangınlarla mücadelesindeki deneyimi daha eskiye dayanmaktadır. Örneğin; 1539 yılında Zindankapısı’nda çıkan yangın Osmanlı dönemi büyük yangınların ilki olarak bilinmektedir. İlerleyen tarihlerde ise İstanbul’da diğer bir büyük yangın ise 1633 tarihli Cibali yangınıdır ki, şehrin beşte birini tahrip edip büyük felakete neden olmuştur. Bir diğer büyük yangın ise 1660 tarihinde çıkmıştır (Ürekli, 2010, s.113).

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Togrul, Ö. (2025). Osmanlı Devleti’nin afet yönetimine dair bir örnek: Eskişehir’de yangın ve sel felaketleri (1901-1918). İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 128-144), Vizetek Yayıncılık.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Karabük/Türkiye, **ORCID:** 0000-0003-1778-3817

İstanbul özelinde XIX. yüzyılda 1865 Hocapaşa yangını ve 1870 tarihli Pera yangını dikkat çekmektedir. Nitekim 1865'te Hocapaşa yangını ve 1870 tarihli Büyük Pera yangınının diğer yangınlara nazaran daha fazla alana yayılması ve bu yangınların büyük tahribe yol açması büyük bir sorunu meydana getirmiştir. Söz konusu bu yangınlar büyük bir yıkıma sebep olduğu için ulusal ve uluslararası gazetelerde yankı uyandırmış ve sorunun acil çözümünü beraberinde getirdiği gibi kentsel dönüşümü de hızlandırmıştır. Nitekim kagir bina inşa edilmesine önem verilmiştir (Schild, 2014, s.2).

İstanbul dışında önemli bir liman kenti niteliği taşıyan İzmir'de de büyük yangınlar çıkmıştır. Özellikle 1841 yılında İzmir kentinde meydana gelen yangın şehri kül etmiştir (Çeken-Kılıç, 2022, s.24). Tüm bunlar gelişmiş liman niteliğine sahip şehirlerde görülen yangınlardır. Bir de Osmanlı taşrasında çıkan yangınlar vardır. Örneğin 1889 yılının Kasım ayında öncelikli olarak çarşı yangınıyla başlayan Malatya'daki yangınlar bir diğeri ise 1890 yılında çıkan çarşı yangınıdır. Bu yangın serisi Malatya şehrinin dokusu ve sosyal yaşamını derinden etkilemiştir (Satılmış, 2021, s. 103). Bunun yanı sıra Ağustos 1894 tarihinde Uşak çarşısında başlayan yangın tüm şehirde büyük bir yıkıma sebep olmuştur (Çakmak, 2011, s.64). Esasen Osmanlı Devleti'nin her bir noktasında derin izler bırakan yangınlar çıkmıştır. Yangınların sebepleri oldukça farklıdır. Kasti olarak veya kazaen meydana gelen yangınlara Eskişehir'de rastlamak mümkündür. Ancak yangınların yayılmasında önemli olan husus, inşa yapılarında kullanılan malzemenin niteliğidir. XIX yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Anadolu'nun bazı yerlerinde yapı teknikleri farklılıklar arz etmektedir. İç Anadolu'nun bazı noktalarında kerpiçten yığma malzemeyle yapılan evler bulunmakla birlikte ahşap karkas inşaata geçiş yapıldığı bilinmektedir. Örneğin; XIX. yüzyıla kadar Eskişehir'de kerpiçten yağma malzemeyle inşa edilen yapılar bulunmakla birlikte Eskişehir köylerinde XX. yüzyıla kadar bu özelliğini korumuştur (Özgür-Azaklı, 2001, s.163). Bu nedenle söz konusu yangınlar, Osmanlı Devleti'nin afet yönetiminde etkili olan süreci başlatmasına neden olan dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Nitekim bir modernizasyon yoluna gidilmiş ve afetlerle başa çıkabilmenin yolları aranmıştır.

Yangın dışında bir felaket olarak seller de Osmanlı Devleti sınırları dahilinde büyük yıkıma sebebiyet vermiştir. Nitekim; iklim şartları ve coğrafi niteliklerle bağlantılı olan sel baskınları Osmanlı Devleti'nin afetle mücadelesinde önemli bir yer tutmaktadır. Hem Anadolu'da hem de

Rumeli'de çok sayıda farklı tarihlerde sel baskınları meydana gelmiştir. Öyle ki, 1688 yılında Edirne civarında meydana gelen sel baskını pek çok köyü olumsuz etkileyerek ekili arazileri talan etmiştir. 1820-1821 yıllarında Girit Adası'nda yaşanan sel baskını etkisini 1831 yılına kadar sürdürmüştür (Gönüllü, 2010, s.353-354). XIX. yüzyılda Aydın Vilayeti'nin farklı noktalarında birçok sel ve taşkın sularının meydana getirdiği hasarlar bulunmaktadır. Zira 1850 ve 1900 yılları arasında çoğunluğu kış ve sonbahar mevsimlerinde toplam altmış bir kez sel baskını meydana gelmiştir (Kaya, 2023, s.11-12). 1874 yılında meydana gelen yağışlar Hüdavendigâr Vilayeti'ndeki Edremit'ten gelen çayın taşması sonucunda yöre sel felaketine uğramış ve yaklaşık 50, 60 kadar evi yıkarak büyük ekili arazileri tahrip etmiştir. Sel sularının sebep olduğu tahribat daha sonraki dönemlerde de Hüdavendigâr Vilayeti'nde etkili olmuştur (Erler, 1988, s.145). Öte yandan 1908 yılında Tokat'ta da büyük bir sel baskını meydana gelmiştir (Öztunç, 2012, s.179).

Yapılan çalışma kapsamında Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemeler esnasında 1901 ve 1918 yılları arasında Eskişehir'de farklı tarihlerde çıkan yangınlar ile 1914 ve 1917 tarihleri arasında meydana gelen sel felaketi dikkat çekmektedir. Bu kapsamda kentin dokusu hem yangın söndürme hem de sel sularının verdiği zararların önlenmesi doğrultusunda kurumsal ilişkiler dikkat çekmektedir. Bu çerçevede ele alınan konu mikro düzeyde bir kasaba mahiyetinde bulunan Eskişehir'deki yangınlar ve sel sularının verdiği tahribat incelenecektir. Bu nedenle hem sel hem de yangınlarla mücadelede ön plana çıkan kurumlar dönemin idari yapısı ve bürokratik düzeni hakkında değerlendirmelerde bulunmak için öncelikle Eskişehir'in bulunduğu konum kapsamında idari düzeni hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

7.1. Konum ve İdari Yapısıyla Eskişehir

Eskişehir, Sakarya nehri kollarından olan Porsuk Çay'ının ve çaya dökülen Sarısu Deresi'nin geçtiği geniş ovanın kenarında bulunmakla birlikte denizden 792 metre yükseklikte yer almaktadır. Bulunduğu konum ve bağlantılı olduğu yerler nedeniyle tarihi yolların kesiştiği bir noktada ve İç Anadolu'nun İstanbul'a açılan kapısı mahiyetindedir (Oğuzoğlu-Emecen, 1995, s.398). XIX. yüzyıl başlarında idari açıdan Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan Sultanönü Sancağı'nın merkezi konumundadır. İlerleyen yıllarda idari taksimatın yeniden şekillendiği süreçte özellikle 1836'da Hüdavendigâr

Müşirliği oluşturulmasıyla birlikte Eskişehir müşirliğinin sınırlarına dahil edilmiştir. 1841 yılında ise Eskişehir Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1844-1845 yılında ise Eskişehir'in Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı kaldığı ancak Bilecik Kaymakamlığına tabi bir kaza olduğu bilinmektedir (Menekşe, 2018, s.4548).

Modernleşen idari yapısıyla yapılan yenilikler kapsamında yerel idarede değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim 1864 tarihli vilayet düzenlemesi dahilinde değişiklik yoluna gidilmiş ve bu kapsamda 1867 yılında Kütahya Sancağı'nın bir kazası haline getirilerek Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlanmıştır (Gümüşsoy, 2014, s.216). 1877 ve 1895 yıllarında ise Kütahya'nın kazası halinde olduğu bilinmektedir (Çadircı, 2011, s.171). Modernleşen Osmanlı mahalli idari yapılarının bulunduğu Eskişehir'de 1885 yılında Belediye ve Kaymakamlığa bağlı çalışan memur sayısında artış görülmektedir. İdari yapılardaki düzenlemeler, kent yaşamında etkisini göstermiştir. Öte yandan ulaşım sahasında demiryolunun Eskişehir'e varmasıyla birlikte kentin stratejik önemi artmış ve gelişim göstermiştir. 1914 yılında yapılan idari düzenlemeyle Eskişehir sancak merkezi konumuna getirilmiş ve aynı yıl bağımsız bir mutasarrıflık olmuştur (Koylu, 2008, s.384).

7.2. Eskişehir'de Meydana Gelen Yangınlar

Eskişehir merkezinde ve köylerinde farklı tarihlerde yangınlar çıkmıştır. 2 Şubat 1901 yılında Eskişehir'in Küpler karyesinde İbrahim'in evinde meydana çıkan ateşle başlayan yangında eşyaları yanmış ve tahribe uğramıştır. Bununla birlikte İbrahim'in iki küçük kızı ve iki oğluyla birlikte İbrahim'in biraderinin kızı da yangında zarar görmüştür. İbrahim'in evinde çıkan yangın sadece onun yakınlarına ve evine zarar vermemiştir. Yangın yayılarak yirmi beş hane daha yanmıştır (BOA. DH. MKT. 2454/25, 1901). 1903 yılında Eskişehir'de farklı noktalarda yangınlar çıkmıştır. 1903 yılında Eskişehir Şimendifer İstasyonu civarında tüccar Yozanet'in sahip olduğu sigortalı hanelerinde yangın çıkmıştır. Özellikle bu sigortalı hanelerinde Romanyalı kiracısının bulunduğu kısımdan yangın başlamıştır. Ancak yangın yayılarak dokuz haneye yayılmış olsa da daha sonra yangının söndürüldüğü bilinmektedir (BOA.DH. MKT. 631/28, 1903). 1903 yılında ise Eskişehir'deki yangınlar dikkat çekmektedir (BOA. BEO. 2225/166822, Lef 2; 1903; BOA.DH.ŞFR.319/26, 1903). Hatta yangının müsebbibi olarak Kaymakamın yetersizliğinden kaynaklandığı gündeme gelmiştir. (BOA.

BEO. 2237/167723, Lef 2, 1903). Nitekim Kaymakam Hulusi Efendi'nin ihmali olduğu ahali tarafından düşünölmüştür. Bu nedenle Bursa Valisi Reşid tarafından bildirildiğı üzere Ertuğrul Sancağı Tahrirat Müdürü Asaf Bey'in vekalet edecektir (BOA. DH.ŞFR. 319/26, 1903). 20 Kasım 1903 Tarihinde Bursa Valisi Reşid'in bildirdiğı üzere; 20 Kasım gecesi Eskişehir'de çıkan yangın kısmen söndürölememiştir (BOA. DH.MKT. 796/55 Lef 1; BOA.BEO. 2225/166822, Lef 3, 1903). Bu nedenle Kütahya'dan tulumba sevki için talepte bulunulmuştur (BOA. BEO. 2225/166822, Lef 3, 1903).

1903 yılında çıkan yangın o denli büyük olmuş olması muhtemeldir ki nitekim yangından zarar gören harikzegedanın barınması ve iaşesi hususu gündeme gelmiştir (BEO. 2225/ 166822, Lef 1, 1903) Çünkü 1903 yılında meydana gelen yangınların önünün alınması için Eskişehir merkezden Çakırzade Hasan Hüsnü ve refİKası tarafından çekilen telgrafta Kütahya Mutasarrıflığının yangın hakkında seri bir tahkikat başlatılması gerektiğı üzerinde durulmuştur (BEO. 2237/167723, Lef 1, 1903).

1903 yılında çıkan yangın ahalinin ihbarıyla değerlendirilmiştir. Nitekim ahaliden Mehmed Nureddin ve Ahmed adlı kişilerin imzalarıyla mahalli idareye bildirildiğı üzere; yangın kasten çıkarılmıştır. Eskişehir'deki çarşının mahalli nakli hakkında öteden beri taraftar olmayan ve Belediye'ye yakın bulunan Ahmed Ağa'dan şüphelenilmiştir. Nitekim Mehmed Nureddin ve Ahmed'in belirttiğı üzere; Ahmed Ağa, yangının çıktığı gece saat üç civarında çarşıya gitmiş o gittikten yarım saat sonra yangın çıkmıştır. Bu nedenle yangının incelenmesi için tahkikat sürecinin başlatılması gerekmiştir (BOA.Y.MTV.253/156, Lef 1, 1903). Yapılan tahkikat neticesinde ağır hasar alan yapıların olduğı belirlenmiştir. Bu hususta Hüdavendigar Vilayeti Valisi Reşid Paşa'nın belirttiğı üzere, çarşıda çıkan yangında dükkanların yanı sıra üç yüz on üç dükkânın yanı sıra beş hanenin de yangından hasar aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra zarar gören dükkanlardan biri de manifatura dükkanındır (BOA. BEO. 2224/166777, Lef 2, 1903). 1903 yılında meydana gelen yangın vakalarına sebep olanlar hakkında çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Nitekim, Eskişehir'de yangın mahalindeki ahalinin Ermeniler tarafından çıkarıldığı söylentisi yayılmış bunun üzerine konunun etraflıca araştırılması için Ermeni Papazı da tahkikat talebinde bulunmuştur (BOA.DH.TMIK.M. 160/9, Lef 2, 1903).

7.3. Eskişehir’de Çıkan Yangınların Sosyo-Ekonomik Boyutları

Yangınlar bir felaket olarak insanların yaşamını derinden etkileyen boyutlara sahiptir. Nitekim 1901 yılında Küpler karyesinde çıkan yangın insan yaşamını tehdit etmiştir. Daha önce belirtildiği üzere İbrahim’in evinde meydana gelen yangında iki küçük kız çocuğu ve iki erkek çocuğunun yanısıra biraderinin çocuğu da yangında zarar görenler arasındadır (BOA.DH.MKT. 2454/ 25, 1901). Elde edilen bulgular kapsamında değerlendirildiği can kaybına dair kesin bir kanıt bulunmazken Eskişehir’deki çarşıda çıkan yangının pek çok dükkâna zarar verdiği bilinmektedir. Özellikle sigortalı olan manifatura dükkânı buna örnek gösterilebilir (BOA.BEO. 2224/166777, Lef 2, 1903).

1903 yılında çıkan yangınlar Eskişehir ahalisi için ciddi maddi boyutlarıyla sosyo-ekonomik süreci olumsuz etkilediği tüm boyutlarıyla göstermektedir. Nitekim daha önce belirtildiği üzere haneler ve dükkanlar ciddi hasar almıştır. Bu hususta mültezimlerin yaşadığı mağduriyet dikkat çekmektedir. Yangın sırasında emlak ve zahireleri yanan zimmetlerindeki eşyanın öşürden dolayı muaf tutulmalarını veya bir müddet tanınarak ödenmesi için durumu Düyûn-ı Umûmiyye İdaresine Alaybeyzâde Osman ve beş arkadaşı Eskişehir merkezden telgrafla durumu idareye beyan etmişlerdir. Ancak idare tarafından mazeretlerinin kabul edilmediği Maliye Nezareti’ne bildirilmiştir (BOA.BEO. 2235/ 167558, 1903). Bununla birlikte mültezimlerin 1903 yılında çıkan yangındaki uğradıkları zararın etkisi uzun süre devam etmiştir. Ancak hukuki ve bürokratik süreçte yangının zararı 1905 yılında da ekonomik etkisi devam etmiştir. Nitekim; Eskişehir’deki aşar mültezimleri de ağır zarara uğramıştır. Özellikle rehin emlak ve zahireleri yandığı için zor durumda olan mültezimlerden biri Alaybeyzade Osman ve arkadaşlarının imzasıyla durumu Hüdevandigar Vilayeti’ne gönderdikleri telgrafta bildirmişlerdir. Belirttiklerine göre; bahsi geçen mültezimler, borçlarını ödeyemedikleri için Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından mültezimlerin elindeki arsalar el konulmuş ve bu durumdan mağdur olmuşlardır (BOA. DH.MKT.806/42, 1905).

Özellikle yapılan tahkikat sırasında mültezimden olan Alaybeyzade Osman Bey ile Tüfenkçizade Hacı Mustafa Efendi’nin yanı sıra Eskişehir kazalarının aşar mültezimlerinden Madanzade İbrahim büyük hasara uğramıştır. Borçlarının ödenmesi için üç sene müddet tanınmasını talep

etmişlerdir (BOA.BEO. 2777/208256, Lef 3, 1906; BOA.ŞD.426/34,1905) Bu husus Vilayet İdare Meclisi tarafından uygun görülmüştür. Bunun üzerine durum Bursa Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bildirilerek 1905 yılından itibaren ikişer taksitte temin edilmesi kararı alınmıştır (BOA.ŞD.426/34,1905). 1901 ve 1903 yılında çıkan yangınlar dışında ilerleyen süreçte Eskişehir'de çıkan yangınlar, Osmanlı taşrasındaki afetlerin boyutu hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim 1918 yılında meydana gelen yangın bunu kanıtlar niteliğe sahiptir. 25 Mart 1918'de gece saat üç sularında Şükrü Ağa'nın kahvehanesinde çıkan yangın şiddetli rüzgârın etkisiyle kahvehanenin yanındaki ve karşısındaki binalara sıçramıştır. Yapılan tahkikat sonucunda herhangi bir kasıt bulunmadığı ve kaza sebebiyle yangın çıktığı belirlenmiştir. Esasında kasten yangın çıkarıldığı düşünülmüştür. Ancak yangın sonrasında yapılan tahkikatla gerçek ortaya çıkmıştır. Nitekim yangından sonra Şükrü Ağa'nın tabancası, saati ve iki yüz otuz kûsur altın parası bulunmuştur. Ancak kaza sonucu çıkan yangında oldukça fazla maddi hasar meydana gelmiştir. Çünkü rüzgârlı havanın etkisiyle yangın büyümüştür. Zira biri Hristaki Efendi'ye ait olmak üzere yirmi dört dükkân zarar görmüştür. Bununla birlikte söz konusu dükkanlarda, yangının başladığı kahvehane ve eczanede bulunan eşyalar tahrip olmakla birlikte toplamda 47195 liralık zarar ortaya çıkmıştır (BOA. DH.EUM.6.Şb. 35/9, Lef 4, 1918).

1918 yılında Eskişehir'de çıkan yangınlardan biri de Maliye Dairesi'nin üst katında çıkan yangın Jandarma Bölük Kâtibi Ali Ulvi Efendi ve Polis memuru Mehmed Efendi tarafından cansiparane ve fedakârane bir gayretle söndürülmüştür (BOA.DH.EUM.6.Şb.45/17, Lef 2,1918). 1918 yılında Eskişehir'in Dede Mahallesi'nde çıkan yangın, evlere ağır hasar vermiştir. Söz konusu yangın Salı günü gece saat sekiz buçuk civarında Nüfus Müdürü sabık merhum Ali Efendi'ye ait olan hanede çıkmıştır. Yangın çevre evlere yayılmıştır. Nitekim Halil İbrahim Çavuş ve Kasap Mustafa Çavuşun tasarrufunda bulunan iki hane tamamen eşyalarla birlikte harap olmuştur (BOA. DH.EUM.6.Şb. 45/12, 1918). Daha önce örneklerle açıklandığı üzere 1918 yılında Eskişehir'de çıkan yangınlar farklı zaman ve mahallerde çıkmıştır. Örneğin Şimendifer İstasyonu'ndaki benzin vagonlarında, gaz ocaklarından kaynaklanan bir yangın çıktığı yapılan tahkikat esnasında ortaya çıktığı Mutasarrıf namına, Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. DH.EUM.6.Şb. 36/6,1918).

7.4.Eskişehir'deki Yangınların Önlenmesi İçin Alınan Tedbirler

Yangının söndürülmesi için önlem mahiyetinde Osmanlı Devleti'nde kullanılan alet ve edevatlar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yangın söndürme hizmeti henüz teşkilatlandırılmadığı dönemde kova, kürek gibi malzemeler kullanılmıştır. 18. yüzyılda yangın söndürme çalışmalarında gelişmeler meydana gelmiştir. Bu hususta Tophane ve Tüfekhane yangınlarında kullanılmak üzere Fransız teknisyenin 1714'te yaptığı tulumba makineleri bulunmaktadır. (Özgür ve Azaklı, 2001, s.156)

1900'lü yıllarda vilayet merkezlerinde itfaiye teşkilatı kurulması yönünde teşvikte bulunulsa da mali olanaksızlıklar nedeniyle uygulanamamıştır. İstanbul ve İzmir yangınları gibi büyük yangınlardan sonra komisyonlar kurulup yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmış olsa da bir sonuç alınamamıştır. (Özgür ve Azaklı, 2001, s.158). Büyük şehirlerde durum bu şekilde olsa da 1901 ve 1918 yıllarını kapsayan dönemde Eskişehir'de meydana gelen yangınların önlenmesi hususunda farklı tarihlerde Avrupa'dan tulumba siparişi verildiği tespit edilmiştir (BOA.İ.RSM. 15/41, Lef 1, Lef 2, 1902; BOA.DH.MKT. 498 /12, Lef 2, 1902). Özellikle 1902 yılında Eskişehir'deki yangın söndürmede kullanılan alet ve edevatın yetersiz olması nedeniyle para toplanmakta olduğu ve komisyon aracılığıyla Avrupa'dan ikişer hortumlu dört adet tulumba siparişinde bulunmuştur. Tahminen bir tulumba fiyatı 40 lira'dır. Toplamda dört tulumba sipariş edileceği için fiyat 160 lira olarak belirlenmiştir. Satın alınacak tulumbar belli bir maliyete karşılık geldiği için Avrupa'dan gelecek tulumbarların gümrük vergisinden muaf olması için durum Kütahya Mutasarrıflığı ile Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA.İ.RSM. 15/41, Lef 2, 1902). Avrupa'dan sipariş edildiği gibi daha sonra çıkan yangınlarda ihtiyaca nazaran Kütahya'dan da tulumba talep edilmiştir. Nitekim 20 Kasım 1903'te gece saatlerinde yangın çıktığı kısmen söndürülmüş olsa Kütahya'dan tulumba talep edilmiştir. Ancak kasten çıkarılan yangın ihtimali üzerine bir an evvel yangının çıkış sebebinin tahkik edilmesinin gerekliliği Kütahya Mutasarrıflığınca bildirilmiştir (BOA.BEO. 2225 /166822, Lef 3, 1903). Bu hususta önlem mahiyetinde tahkikatların da önemli bir rolü olduğu ihtimaldir. Bununla birlikte Eskişehir'de çıkan yangınların söndürülmesi için Kütahya'dan talep edilen tulumbar ve Avrupa'dan sipariş edilen tulumbar haricinde Eskişehir'in donanımlı olduğu ve komşu illere de yangın söndürmede destek sağlandığı bilinmektedir. Buna örnek olarak, 1904 yılında Ankara'da çıkan yangının söndürülmesinde,

Eskişehir'den gönderilen alet ve edevat kullanılması gösterilebilir (BOA.DH.MKT. 818/63, Lef 2, 1904).

7.5. Afet Yönetiminde Eskişehir'deki Yangınlar Örneği

Afet yönetiminde en önemli husus, başlatılan tahkikat soncunda evsiz kalanların veya maddi kayıplara uğrayanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu hususta bilhassa 1901 yılında Eskişehir'in Küpler Karyesi'nde çıkan yangında büyük zarara uğrayan İbrahim'in çocukları ve akrabalarından dolayı durumun araştırılması için iş bilen iki memurun gönderilmesi ve gerekli yardımın yapılmasının gerekliliği vilayete bildirilmiştir (BOA.DH.MKT. 2454 /25, 1901).

Tahkikatlar oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu nedenle yangından zarar görenlere yardım desteği sağlamak hasarın derecesini araştırmak için oldukça önemlidir. Nitekim bunun bir örneğine de 1903 yılında Eskişehir'de çıkan yangın sonrasında görmek mümkündür. Öyle ki, yangın sonrasında Kütahya Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği üzere, yangının çıkış sebebinin incelenmesi ve bir an önce yangından dolayı açıkta kalan kişilerin uygun mahallere yerleştirilmesinin gerekliliği Bursa Valisi Reşid tarafından bildirilmiştir (BOA.DH.MKT. 2454/25, 1901) Bununla birlikte sadece yangından zarar görenlerin iskanı hususunda değil aynı zamanda işçilerinin sağlanması hususuna da önem verilmiştir (BOA.BEO. 2225/166822, Lef 1, 1903).

7.6. Afet Yönetiminde Mahalli İdarenin ve Kolluk Kuvvetlerinin Rolü

Afet yönetiminde en önemli hususlardan biri de kurumlar arası iş birliği ve haberleşmedir. Eskişehir Kaymakamlığı, Kütahya Mutasarrıflığı ve Dahiliye Nezareti arasındaki haberleşme dikkat çekmektedir. Gerek tahkikatın sürdürülmesi sırasında gerek yangından zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması hakkındaki bilgi alışverişi bunu kanıtlar niteliktedir. 1903 yılında meydana gelen yangının sebebinin derhal araştırılması ve yangının verdiği zararın bildirilmesinin gerekliliği Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir (BOA.BEO. 2225/ 166822, Lef 2, 1903).

1918 yılında Eskişehir'in Dede Mahallesi'nde çıkan yangının ayrıntıları hakkında Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb. 45/12, 1918). Bu açıdan değerlendirildiğinde taşrada meydana gelen afet yerel idare tarafından doğrudan merkeze aktarılması hususu dönemin merkezîyetçi yapısını

göstermektedir. Gerek kazaen gerek kasti olarak çıkarılan yangınlarda Vilayetler arası haberleşmede dikkat çekmektedir (BOA.DH.MKT. 856/ 84, Lef 1, 1904). Bu hususta kasten çıkarılan yangınlar da ihbarlar önemlidir. Nitekim Eskişehir yangınına çıkararak faili yetkililere ihbar ettiğı için mağdur olduğunu iddia eden Trablusgarplı Nureddin vardır (BOA.DH.MKT. 856/ 84, Lef 1,1904). Aydın Vilayeti'nden 1904 yılında bildirildiğı üzere, İzmir yoluyla Aydında gönderilmek suretiyle Hüdavendigar Vilayeti'nden yola çıkmış olan Nureddin'in, Aydın'a değil de Halep'e gönderilmesinin araştırılmasının gerekliliğı hakkında Dahiliye Nezareti'nden bilgi istenmiştir. (BOA.DH.MKT. 856/ 84, Lef 6, 1904). Kütahya ve İzmir'e gitmek zorunda kalmıştır. Hatta elinde Aydın Nüfus Nezareti'nden verilmiş olan mürur tezkiyesiyle İskenderun'a gitmiştir (BOA. DH.MKT. 856 /84, Lef 1, 1904).

Eskişehir'deki afet yönetimi bağlamında yangının sebebinin araştırılması büyük öneme sahiptir. Çünkü kasten çıkarılma ihtimali olan yangınlar bulunmakla birlikte bir kişinin veya bir azınlık kesimin çıkardığı yangınlar gündeme gelmiştir. Nitekim daha önce belirtildiğı üzere; 1903 yılında çıkan çarşı yangınında Ahmed Ağa'nın sorumlu olduğuna dair ihbar üzerine tahkikat başlatılmıştır (BOA.Y.MTV. 253/ 156, Lef 1, 1903). Aynı şekilde Eskişehir'deki ahalinin yangının Ermenilerin çıkardığı iddiası nedeniyle Ermeni Papazının tahkikat talebinde bulunduğu konusu daha önce belirtilmiştir (BOA.DH.TMIK.M. 160/9, Lef 2. 1903). Bu noktada yapılan ihbar ve tahkikat talebi yangının araştırılmasındaki süreci başlatmıştır. Ancak tahkikat süreci de ayrı bir masraf kalemini beraberinde getirmiştir. Nitekim 1903 yılında Eskişehir'de çıkan yangının tahkiki için gönderilen memurun harcırahının dört bin kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak tahkikat memurunun görevi gereğı yirmi beş gün Eskişehir'de ikamet edeceği ve verilecek harcırahın araba ücretine dahi yetmeyeceğı Hüdavendigar Vilayet İdare Meclisi'nce bildirilmiştir (BOA.BEO. 2387/179016, Lef 2, 1904). Ayrıca sadece tahkikat amacıyla görevlendirilen vilayet muavini için değil vilayet muavinine refakat edecek olan memur için de dört bin kuruş tutarında bir harcırahın verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.DH.MKT. 835/ 93, Lef 1, 1904).

Yangının söndürülmesinde ise kolluk kuvvetlerinin etkisi büyüktür. Nitekim Mart 1918'de çıkan yangının söndürülmesinde fedakârca davranan eşraftan Büyük Kerim Ağa ile Ahmet Usta ve Jandarma Kumandanı Mehmet Ali Efendi'ye tahlisiye madalyasıyla taltif edilmesi gündeme gelmiştir. Bu husustaki gerekçeler Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir

(BOA.DH.EUM.6.Şb. 35/9, Lef 3, 1918). Yine aynı yıl Maliye Dairesi'nde çıkan yangının söndürülmesinde fedakârca davranan ve gayretiyle meşhur Jandarma Bölük Kâtibi Ali Ulvi Efendi'ye tahlisiye madalyasıyla taltif edilmesinin gerekliliği Eskişehir Mutasarrıflığından alınan tahriratta bildirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb. 45/17, 1918).

7.7. Eskişehir'deki Sel Felaketi (1914-1917)

Sel oluşumunda birden fazla faktör bulunmaktadır. Söz konusu faktörler arasında iklim, yeryüzü şekilleri, toprağın niteliği, bitki örtüsü ve insan gibi pek çok unsur bulunmaktadır (Özcan, 2006, s.37). İklim kapsamında yoğun yağışların gerçekleştiği dönemde sel felaketi yaşanmıştır. Buna örnek olarak 1914 yılının temmuz ayında yoğun yağış sebebiyle, Eskişehir Kazasının Çakırlar Çiftliğine bağlı köyde iki bin üç yüz yirmi altı dönüm alanda ekili olan arpa, buğday ve buğday mahsulatı büyük hasara sebebiyet vermiştir. Sel sadece ekili araziye harap etmemiştir. Aynı zamanda hayvancılığı da olumsuz etkilemiştir. Nitekim sel nedeniyle iki merkep, iki beygir, üç inek, beş koyun ve keçi telef olmuştur. Aynı zamanda altmış beş yaşında çoban kaybolmuştur. Sel sularının sürüp götürdüğü çobanın naası Porsuk Nehri kenarında bulunmuştur. Bununla birlikte başka bir köyde de sel felaketinin büyük ekili araziye yok etmiş ve yedi yüz on sekiz dönüm arpa hasılatı zarar görmüştür (BOA.DH.EUM.MTK. 41/21, 1914).

Belirtildiği üzere bir insanın hayatını kaybettiği, hayvanların telef olduğu bir sel vakasıdır. Eskişehir'de yine hayvanların telef olmasına sebebiyet veren bir sel baskını daha gerçekleşmiş ve yıkıcı etkiyi beraberinde getirmiştir. Nitekim; 1917 yılında Eskişehir'e bağlı Seyitgazi Nahiyesi'nin Değişören karyesinde gece saatlerinde sağanak halinde yağan yağmur ve dolu iki saat kadar uzun bir süre devam etmiştir (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13 , Lef 3, 1917). Esasında Değişören Köyü yüz elli haneden ibarettir ve burada çok sayıda insanı mağdur etmekle birlikte bir Cami ve bir mektep de harap olmuştur (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 4, 1917). Cami ve mektebin yanı sıra on dört hane ile on iki samanlığı harap olmasına yöredeki hayvanları telef olmasına neden olmuştur. Öyle ki, beygir ve merkebin yanı sıra sekiz yüz kırk yedi koyun selden zarar görmüştür. Bununla birlikte zahire ve buğday da ziyan olmuştur (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 3, 1917). Yapılan tahkikat neticesinde esasında gece saatlerinde sel felaketinin gerçekleşmesi daha fazla zarara sebebiyet verdiğini ertesi gün yekpare iki metre irtifakında dolu yağmış

olması afetin ne derece olduunu göstermektedir. Ayrıca yine aynı yıl merkez livaya bağı Çifteler Nahiyesi'ne tabi Osmaniye Karyesi'nde yağan şiddetli yağmur sel felaketine neden olmuştur. Sel sularının zarar verdiği köy ahalisinden İsmail oğlu Bekir zarar görmüş ve on iki yaşında bir çocuk da kaybolmuştur. İnsan hayatını tehdit eden sel suları aynı zamanda köydeki çok sayıda hayvanların da telef olmasına neden olmuştur (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 4, 1917).

1917'de Seyitgazi Nahiyesi'nin Değişören Karyesi'nde ve Çifteler Nahiyesi'ne bağı Osmaniye Karyesi'nde meydana gelen sel felaketinin gerçekleştiği döneme paralel olarak Hamidiye Karyesi'nde de aynı günlerde sel felaketi meydana gelmiştir. Nitekim; Hamidiye Karyesi'nde gerçekleşen sel felaketinden insanlar büyük zarar görmüştür. Kayıplar sadece insan hayatıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda hayvancılıkla uğraşanların da çok sayıda küçükbaş hayvanı telef olmuştur. Telef olan hayvan sayısına örnek olarak; dört yüz koyun ve keçi gösterilebilir. Bununla birlikte yine Seyitgazi Nahiyesi'ne bağı başka bir köyde yaşayan Hacı Bekir Beyzade Emin Bey'in tasarrufunda bulunan Mümin Çiftliği ortakçılarında Himmet adlı birinin elli beş koyun ve keçisi sel felaketinde kayıp ve telef olmuştur (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 4-2, 1917). Can kayıplarının yanı sıra insanların ekili arazileri de hasara uğramıştır. Nitekim selin sebebiyet verdiği hasar o denli büyüktür ki dört bin dönüm arazi de harap olmuştur (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 4-2, 1917). Belirtilen bu hususlar sel felaketinin tehdit boyutunu kanıtlar niteliktedir.

7.8. Eskişehir'deki Sel Felaketiyle Mücadele Kapsamında Afet Yönetimi

Eskişehir'deki sel felaketindeki mücadele, yapı-inşa hususunda alınan önlemler mahiyetinde değildir. Önlem olarak değerlendirilecek husus sel felaketinden olumsuz etkilenen halkın hayatını ikame ettirmesi için gerekli desteğin sağlamasıdır. Bu nedenle yangın vakalarında olduğu gibi kurumlararası iletişim sonrasında başlatılan tahkikatlar dikkat çekmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar sonrasında selden zarar gören köy ahalisinin barınma ve işesiyle birlikte kontrollü hareket edilmiştir. Buna örnek olarak Eskişehir'e bağı Seyitgazi Nahiyesinin Değişören Karyesi'nde selden zarar görenlere 1914 yılında dört yüz lira iane verilmesine ihtiyaç duyulduğu gündeme gelmiştir (BOA.MV. 208-48.1917).

Esasında iki saat süren sağanak yağışın ve dolu yağışının sebep olduğu afet, insanların canlarına zarar vermiştir. Bununla birlikte büyük bir hasar meydana getirdiği ve hane, samanlık yanı sıra hayvanların da zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla gelirlerini çiftçilik ve hayvancılıkla sağlayan karye ahalisi büyük kayıplara uğramıştır. Nitekim külliyetli miktarda zahire ve buğdayları da ziyan olmuştur. Devlet bu yönde afet yönetiminde ihtiyatlı davranmış ve bulunan coğrafya ve ekonomik şartların sağladığı olanaklar dahilinde zarar gören karye ahalisinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, afetzedelerin barınması için önlemler alınmıştır. Bu hususta afetzede aileler, köy içindeki diğer hanelere yerleştirilecektir. Bununla birlikte her bir aileye yüz lira tahsis edilecektir (BOA.DH.İ.UM.EK. 35/13, Lef 3, 1917). Belirtilenlerden anlaşılacağı üzere; can kayıplarının yanı sıra büyük maddi hasarlara sebebiyet veren sel felaketi yöre halkının hayatını tehdit etmiştir. Geçim kaynakları olan arazileri ve hayvanları yok olmuştur. Osmanlı Devleti ise mahalli idareler aracılığıyla Eskişehir'e bağlı köylerde yaşanan sel felaketinin izlerinin silinmesi için maddi destek sağlayarak insanların ihtiyaçlarını sağlamaya çalışmıştır.

Sonuç

Eskişehir örneğinde değerlendirilen bu çalışma 1901 ve 1918 tarihleri arasında meydana gelen yangın felaketini ve 1914-1917 tarihleri arasında meydana gelen sel felaketlerini konu almaktadır. Osmanlı Devleti'nin afetlerle mücadelesinin yalnızca büyük şehirlerde değil, taşra ölçeğinde de ne denli önemli bir süreç olduğunu göstermektedir. Nitekim Eskişehir merkez ve bağlı karyelerde meydana gelen yangın ve sel vakaları; dönemin idari yapısı, yerel bürokratik işleyişi, toplumsal kırılganlıkları ve devletin müdahale mekanizmaları çerçevesinde ele alınarak Osmanlı afet yönetiminin mikro düzeyde nasıl işlediğini ortaya koymuştur.

Öncelikle incelenen arşiv belgelerinde belirtildiğine göre, yangınların hem kasıtlı hem de kazaen çıkabilen, yayılım hızı ve sonuçları itibarıyla derin felaketleri beraberinde getirmiştir. Örneğin; 1901 ve 1903 yangınları başta olmak üzere Eskişehir ve çevresindeki hadiselerde birçok hanenin, dükkânın, çarşı yapılarının ve ekonomik birimlerin harap olmasına neden olmuştur. Bu durum Osmanlı taşrasında bulunan kasaba ekonomilerinin bu tür felaketlere ne kadar açık olduğunu kanıtlamaktadır. Yangının çıkış nedeninin belirlenmesi için yürütülen tahkikat süreci—örneğin 1903 yangınında Ahmed

Ağa'ya yöneltilen şüpheler ya da Ermeni toplumuna ilişkin ortaya atılan iddialar—sadece suçlunun tespiti değil, aynı zamanda toplumsal gerilimleri, yerel güç ilişkileri, idari sorumluluk ve halk-devlet etkileşimi konularında da dönemin hassasiyetlerini görünür kılmaktadır.

Yangınların sebep olduğu sosyo-ekonomik yıkım; özellikle mültezimler, esnaf, kiracı-tüccar ilişkileri ve hane halkları üzerinde ağır etkilere sebebiyet vermiştir. Malları ve rehin emlakları yanan mültezimlerin Düyûn-ı Umûmiye karşısındaki konumları, devletin merkezî mali yapısının afet karşısında bile esneme kabiliyetinin sınırlı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, mültezimlerin 1905 yılına kadar devam eden borç erteleme talepleri, afetin ekonomide yarattığı kalıcı tahribatın bir göstergesi olması açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte yangının incelenmesi için başlatılan tahkikatta görevli memurların da harcırahı ayrı bir masraf kalemini beraberinde getirmiştir.

Yangınların önlenmesi ve söndürülmesi hususunda alet ve edevat eksikliği, Eskişehir'i diğer taşra birimleriyle benzer bir konuma yerleştirir. 1902'de Avrupa'dan dört tulumba sipariş edilmesi, 1903'te Kütahya'dan tulumba talebi ve 1904'te Eskişehir'den Ankara'ya söndürme ekipmanı gönderilmesi, şehrin hem eksikliklere rağmen kendi kapasitesini artırma çabasını hem de komşu birimlerle kurduğu dayanışma ilişkilerini göstermektedir. Bu yönüyle Eskişehir, Osmanlı taşrasında kurumsal modernleşmenin, maddi-teknik donanımın ve afet hazırlığının ne denli kırılgan olduğunu göstermektedir. Sözgelimi yerel ve bölgesel düzeyde nasıl çözüm arayışlarının doğduğunu yansıtmaktadır.

Sel felaketleri ise farklı bir ekseninde, iklimsel ve coğrafi koşullarla birlikte tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. 1914, 1917 ve 1918 yıllarında yaşanan seller, yüzlerce dönümlük ekili arazinin tahribi, hayvanların telef olması ve insan kayıplarıyla sonuçlanmış; böylece kırsal ekonominin yağışa bağlı kırılgan yapısını belirginleştirmiştir. Bu felaketler, Osmanlı toplumunun büyük bölümünün geçimini tarım ve hayvancılıkla sürdürdüğü düşünüldüğünde, selin yalnızca anlık bir afet değil, uzun vadeli ekonomik ve toplumsal etkiler barındıran bir kriz olduğunu göstermektedir.

Yangınlarda olduğu gibi sel felaketlerinde de tahkikat süreci, iâşe ve barınma desteği, yerel idare-merkez ilişkisi bağlamında önemlidir. Bu hususta kırsal dayanışma ağları belirleyici olmuştur. Selden zarar gören köylülerin

köy içindeki diğer hanelere yerleştirilmeleri, her aileye nakdi yardım tahsisi ve köy ölçeğinde yürütülen destekler, Osmanlı Devleti'nin taşradaki afet yönetimi kapasitesini somutlaştırmaktadır. Bununla birlikte bu yardım süreçlerinin çoğu zaman sınırlı, gecikmeli veya yerel idarenin mali imkânlarına göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri, Eskişehir örneğinin Osmanlı afet yönetiminin farklı bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamasıdır. Buna göre: Merkezî idare, afetler konusunda bilgi akışını titizlikle takip etmekte, sıkı bir haberleşme ağıyla yerel idareyi yönlendirmekte ve tahkikat gerçekleştirmiştir. Yerel idare ise yangın veya sel sonrasında mağdurların temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Kolluk kuvvetleri ve yerel eşraf, afetin kontrol altına alınmasında aktif rol almakta; başarı durumunda tahlisiye madalyalarıyla ödüllendirilmektedir.

Toplumsal hafıza bağlamında değerlendirildiği ise yangın ve sel afetlerinin etkileri uzun süre Osmanlı taşrasının ekonomik, sosyal boyutta derin izler bırakmaktadır.

Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde Eskişehir, Osmanlı Devleti'nde afet yönetimi, modernleşme ve taşra idaresi arasındaki ilişkinin okunabileceği örnek bir hususu kanıtlar niteliktedir. Öyle ki, yangınların kentsel dokuyu, sel felaketlerinin ise kırsal ekonomiyi ve nüfusu etkilediği bir süreçte, devletin müdahale biçimleri hem merkeziyetçi yapının işleyişini hem de taşra ölçeğindeki idari kapasiteyi yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Eskişehir'de yaşanan felaketler; taşra idaresinin kurumsallaşma düzeyini, afetlere karşı geliştirilen pratik çözümleri, teknik donanım yetersizliklerini, toplumsal dayanışmanın sınırlarını ve Osmanlı modernleşme sürecinin yerel yansımalarını bir arada değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle yapılan çalışma, yalnızca Eskişehir tarihine dair bir afet kroniği sunmakla kalmamakta; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin afet yönetimdeki pratiğini, idari dönüşümünü ve taşra-toplum-devlet ilişkilerini yansıtmaktadır.

KAYNAKLAR

Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA.BEO. 2224/166777; 2225 /166822; 2235 /167558; 2237/167723; 2777 /208256; 2387/179016.

BOA.DH.EUM.6.Şb. 35/9; 36/6; 45/12; 45/17.

BOA.DH.EUM.MTK. 41/21.

BOA. DH.MKT. 498/12; 631/28; 796 / 55; 806/42; 818/63; 835/ 93; 856/84; 2454/ 25.

BOA.DH.TMIK. M. 160/9.

BOA. DH.İ.UM.EK. 35-13.

BOA. DH.ŞFR. 319 – 26.

BOA. Y.MTV. 253 – 156.

BOA.ŞD.426-34.

BOA. İ.RSM. 15-41.

BOA. Y.MTV. 253 – 156.

BOA.MV. 208-48.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Çadırcı, M. (2011). Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri. İmge Kitabevi, Ankara.

Çakmak, B. (2011). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 15(15), 63-90.

Çeken M.B. – Kılıç H. (2022). Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi: 1841 İzmir Yangını. Afet ve Risk Dergisi, 5(1), 22-30.

Erler, M. Y. (1988). Hüdavendigâr'da sel baskınının sosyo-ekonomik tesirleri (1911). Osmanlı Araştırmaları, XVIII, ss.143-159.

Gönüllü, A. R. (2010). Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen sel baskınları (1857-1913). Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 28, 351-373.

Gümüşsoy, E. (2014). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920). Tarih Okulu Dergisi, XX, 215-249.

Kaya, D. S. (2023). 1850-1900 yılları arasında Foçateyn Kazasında gerçekleşen sel ve taşkınların coğrafi etkileri. V. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK-2023) Bildiriler Kitabı içinde (8-17). Akdeniz Üniversitesi.

Koylu, Z. (2008). XX. yüzyılın başlarında Eskişehir. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIV (71), 381-412.

Menekşe, M. (2018). 1844-1845 yıllarında Eskişehir'in mahalle ve köylerinin nüfusuna dair bazı bilgiler. International Journal of Social Humanities Sciences Research, 5 (31), 4545-4559.

Oğuzoğlu, Y. ve Emecen, F. (1995). Eskişehir. İslâm Ansiklopedisi, (11, ss.398-401) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, E. (2006). Sel olayı ve Türkiye. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(1), 35-50.

- Özgür, H. ve Azaklı, S. (2001). Osmanlı'da yangınlar ve itfaiye hizmetleri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (1), 153-172.
- Öztunç, H. B. (2012). Tokat'ta büyük sel (1908). Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2 (4), 179-203.
- Satılmış, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde afet yönetimine bir örnek: 1889 ve 1890 Malatya yangınları. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 13, 101-128.
- Schild Rivka, G. (2014). 19. Yüzyıl'da kentsel dönüşümün meşruiyeti olarak yangın. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 17 (68), 1-18.
- Ürekli, F. (2010). Osmanlı Döneminde İstanbul'da meydana gelen âfetlere ilişkin literatür. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 8 (16), 101-130.

8.BÖLÜM

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA YENİDEN YAPILANMA STRATEJİLERİ VE BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIM*

Metin DORA¹

Giriş

Kültürel miras, toplumların kimliğini, tarihini ve değerlerini yansıtan somut ve somut olmayan unsurların bütünü olarak insanlığın ortak hafızasının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Tarihi yapılar, anıtlar, arkeolojik alanlar, geleneksel uygulamalar ve sanatsal ifadeler, geçmiş ile günümüz arasında köprü kurarken gelecek nesillere aktarılması gereken değerli mirasları temsil etmektedir. Ancak 21. yüzyılda kültürel miras, doğal afetler, silahlı çatışmalar, vandalizm, hızlı kentleşme, yetersiz bakım ve çevresel bozulma gibi çok katmanlı tehditlerle karşı karşıyadır.

2023 Hatay depremi, bu tehditlerin yıkıcı etkilerini acı bir şekilde gözler önüne sermiştir. Zengin kültürel mirasa sahip tarihi kent merkezinin büyük bölümünün yıkılması, binlerce yapının hasar görmesi ve toplumsal belleğin fiziksel taşıyıcılarının kaybedilmesi, proaktif ve bütünsel koruma yaklaşımlarının kritik önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda kültürel mirasın yeniden inşası ve korunması, yalnızca fiziksel restorasyonu değil, aynı zamanda etik değerlendirmeleri, toplumsal katılımı, bilimsel yaklaşımları ve teknolojik inovasyonu entegre eden çok boyutlu ve disiplinler arası bir çabayı gerektirmektedir.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İznı” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Dora, M. (2025). Kültürel mirasın korunmasında yeniden yapılanma stratejileri ve bütünlük yaklaşım. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’ndan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 145-169), Vizetek Yayıncılık.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Arkeoloji Bölümü Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0001-9623-8598

Bu çalışma, kültürel mirasın korunması ve yeniden inşasında temel oluşturan yaklaşımları, metodolojileri ve stratejileri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Kültürel miras etiği ve risk değerlendirmesinden anastylis ve toplum öncülüğünde yeniden inşa uygulamalarına; önleyici koruma ve malzeme biliminden çatışma ve afet sonrası yeniden yapılanmaya; somut olmayan kültürel mirasın korunmasından dijital koruma ve üç boyutlu baskı teknolojilerine kadar geniş bir yelpazede modern koruma paradigmaları incelenmektedir.

Çalışmanın temel amacı, teknolojik gelişmeler, toplumsal değişimler ve çevresel zorluklar karşısında kültürel mirasın etkin, sürdürülebilir ve etik bir şekilde korunması için bütünleşik bir çerçeve sunmaktır. Türkiye'nin zengin kültürel miras birikimi ve son yıllardaki deneyimleri—özellikle Hatay depremi, UNESCO Dünya Mirası alanlarının yönetimi ve somut olmayan kültürel miras uygulamaları—bu küresel tartışmalara değerli perspektifler katmakta ve çalışmanın somut örneklerle zenginleştirilmesini sağlamaktadır.

8.1. Etik Temeller ve Yaklaşım

Kültürel miras koruma etiği, kültürel eserlerin, alanların ve geleneklerin korunmasına yönelik temel ilke ve değerleri tanımlamaktadır. Kültürel miras anlayışı geliştikçe, korumacıların çalışma çerçevesi de dönüşmekte ve genişlemektedir. Bu etik söylemin merkezinde, kültürel mirasın yalnızca fiziksel tarihi eserler olarak değil, aynı zamanda kolektif hafıza, toplumsal kimlik ve kültürel sürekliliğin somut tezahürleri olarak taşıdığı çok boyutlu değerin tanınması yer almaktadır (Lowenthal, 1985). Koruma çalışmaları bu bağlamda, duyarlılık, saygı, kapsayıcılık ve katılımcılık ilkeleriyle yürütülmeli; yalnızca fiziksel yapıların değil, bu yapılarla ilişkili anlamların, değerlerin ve toplulukların da korunmasını gözetmelidir.

Kültürel miras korumasının temel etik ilkeleri arasında "gelecek nesiller için yöneticilik" öne çıkmaktadır. Bu ilke, korumacıların kültürel mirasın yalnızca bekçileri değil, aynı zamanda bu mirası bozulmadan gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğu taşıyan emanetçiler olduğunu vurgulamaktadır (Avrami vd., 2000; Aksoy ve Ünsal, 2021). Bu sorumluluk, fiziksel korumanın ötesine geçerek kültürel mirası üreten topluluklarla sürekli etkileşimi gerektirmektedir. ICOMOS Burra Tüzüğü, kültürel önemi olan yerlerin korunmasında yerel toplulukların katılımının zorunlu olduğunu

belirtmekte ve koruma süreçlerinin demokratik olması gerektiğini vurgulamaktadır (ICOMOS Australia, 2013; Metin Basat, 2013).

Özgünlük kavramı da kültürel miras etiğinin merkezinde yer almaktadır. Nara Özgünlük Belgesi (1994), özgünlüğün evrensel bir kavram olmadığını, farklı kültürel bağlamlarda farklı anlamlar taşıyabileceğini kabul etmektedir (Larsen, 1995). Bazı gelenekler orijinal malzeme ve tekniklerin korunmasını önceliklerken, diğerleri zaman içinde değişimi özgünlüğün doğal bir parçası olarak görmektedir (Jokilehto, 2006; Kuban, 2000). Etik koruma uygulamaları, bu çeşitliliği tanımalı ve özgünlüğün tanımlanmasında toplulukların sesine yer vermelidir.

Şeffaflık ve hesap verebilirlik, koruma etiğinin vazgeçilmez bileşenlerini oluşturmaktadır. Koruma süreçlerindeki tüm kararlar, kullanılan yöntemler ve beklenen sonuçlar paydaşlara açık biçimde iletilmelidir. Bu şeffaflık, güven inşa ederken toplulukların koruma süreçlerine bilinçli katılımını da mümkün kılmaktadır. Özellikle marjinalleştirilmiş toplulukların seslerinin duyulması, kapsayıcı koruma uygulamaları için kritik öneme sahiptir (Smith ve Waterton, 2013).

Sürdürülebilirlik ilkesi, koruma etiğinin güncel boyutunu oluşturmakta ve yalnızca fiziksel yapıların korunmasını değil, ilişkili toplulukların çevresel, sosyal ve ekonomik refahını da kapsamaktadır (Throsby, 2019). UNESCO'nun Tarihsel Kentsel Peyzaj yaklaşımı, kültürel mirasın korunması ile çağdaş kentsel yaşam arasında denge kurulmasını sağlayan bütünleşik bir model sunmaktadır (UNESCO, 2011). Çevre dostu malzeme ve yöntemlerin tercih edilmesi, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmakta ve gelecek nesillere karşı sorumluluk bilincini güçlendirmektedir (Cassar, 2005). Kültürel eserlerin menşe ülkelerine iadesi (restitüsyon) tartışmaları, kültürel miras etiğinin en çok tartışılan alanlarından birini oluşturmaktadır. Sömürgecilik döneminde yaşanan tarihi eser kaçakçılığı, bugün birçok toplumun kültürel kimliğinden koparılmış değerli eserlerinin Batı müzelerinde sergilenmesine yol açmıştır (Sarr ve Savoy, 2018). Bu durum, mülkiyet hakları, kültürel kimlik ve tarihsel adalet konularında derin etik soruları gündeme getirmektedir (Eryazıcıoğlu, 2021). Son yıllarda artan restitüsyon talepleri, müzeleri provenance araştırmalarına yatırım yapmaya ve etik edinim politikaları geliştirmeye zorlamaktadır (Fforde vd., 2002). Türkiye gibi zengin kültürel mirasa sahip ülkeler, yurtdışına kaçırılmış arkeolojik eserlerin geri

kazanımı için hukuki mücadele sürdürmektedir. Kültürel miras etiği, bu bağlamda yalnızca koruma değil, aynı zamanda tarihsel adaletsizliklerin giderilmesi ve kültürel hakların tanınması anlamına da gelmektedir.

8.2. Kültürel Miras Alanlarında Risk Değerlendirmesi ve Yönetim Stratejileri

Kültürel miras alanları için risk değerlendirmesi ve yönetimi, bu kaynakların bütünlüğüne yönelik potansiyel tehditleri tespit etme, analiz etme ve azaltmaya yönelik önleyici stratejiler geliştirme sürecidir. Antik anıtlardan tarihi kentlere uzanan kültürel miras alanları, doğal afetler (depremler, seller, fırtınalar), iklim değişikliği, hızlı kentleşme, vandalizm ve ihmal gibi çok katmanlı risklerle karşı karşıyadır (Drdácký vd., 2007). 2023 Hatay depremi, bu risklerin somut etkilerini acı bir şekilde ortaya koymuş; zengin kültürel mirasa sahip tarihi kent merkezinin büyük bölümünün yıkılması, binlerce yapının hasar görmesi ve toplumsal belleğin fiziksel taşıyıcılarının kaybedilmesi, proaktif risk yönetiminin kritik önemini bir kez daha vurgulamıştır (Oflazoglu ve Dora, 2025b). Kapsamlı risk değerlendirme çerçeveleri, yalnızca fiziksel tehditleri değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel kırılganlıkları da göz önünde bulundurarak miras alanlarının dayanıklılığını artırmakta ve paydaşları bilinçli kararlar almaya yönlendirmektedir.

Risk değerlendirmesinin ilk aşaması, miras alanının fiziksel, sosyal, çevresel ve yönetsel kırılganlıklarının sistematik belirlenmesidir. ICOMOS'un Miras Yapıları için Risk Hazırlığı kılavuzu, tehlike türlerinin kapsamlı sınıflandırılmasını ve her bir tehdidin olası etkilerinin değerlendirilmesini önerir (ICOMOS, 2019; Gül Ünal, 2021). Jeolojik ve jeoteknik araştırmalar depremlere, heyelanlara veya zemin oturmalarına karşı yapısal hassasiyeti ortaya çıkarırken, iklim ve meteorolojik değerlendirmeler sel, fırtına veya aşırı sıcaklık gibi riskleri tanımlar (Pedersoli vd., 2016). Bununla birlikte, sosyo-politik faktörler de kritik öneme sahiptir: silahlı çatışma potansiyeli, aşırı turizm baskısı, yerel toplumun ilgisizliği veya yoksulluk, miras alanlarının korunmasını doğrudan etkileyen risk unsurlardır. Risk analizi aşamasında, her bir tehdidin gerçekleşme olasılığı ile potansiyel etkisinin büyüklüğü sistematik olarak değerlendirilir. Risk matrisleri ve olasılık-etki diyagramları, tehditleri görselleştirerek önceliklendirme yapmayı kolaylaştırır ve sınırlı kaynakların en kritik alanlara yönlendirilmesini sağlar. Yerel topluluklar ve

paydaşlarla yapılan katılımcı risk haritalama çalışmaları, yerel bilgi ve deneyimin bilimsel verilerle bütünleştirilmesine olanak tanıyarak daha bütünsel ve gerçekçi risk profilleri oluşturur (Jigyasu, 2016).

Etkili risk yönetimi, sürekli izleme ve erken uyarı sistemlerinin kurulmasını gerektirir. Çevresel koşulların, yapısal bütünlüğün ve sosyal dinamiklerin düzenli takibi, ortaya çıkan tehditlerin zamanında tespit edilmesini ve yönetim stratejilerinin dinamik olarak güncellenmesini sağlar. Uzaktan algılama, insansız hava araçları (İHA), LiDAR teknolojisi ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi ileri teknolojiler, geniş alanların gerçek zamanlı izlenmesini mümkün kılar ve zamanında müdahale için kritik veriler sunar (Themistocleous vd., 2016). Yapısal sağlık izleme sistemleri, tarihi yapılardaki deformasyonları, çatlakları ve malzeme bozulmalarını erken aşamada tespit ederek önleyici bakım imkânı tanır (Kocabaş, 2006). Risk yönetiminde çok paydaşlı işbirliği modelleri büyük önem taşır. Devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklar, akademik kurumlar ve uluslararası uzmanların bir araya gelmesi, farklı perspektiflerin ve uzmanlıkların entegre edilmesini sağlar. Kamuoyu bilinçlendirme kampanyaları ve yerel kapasite geliştirme programları, toplumların kültürel mirasın değerini ve karşılaştığı riskleri anlamasını sağlayarak kolektif sorumluluk bilinci oluşturur (Semiz, 2021). Sürdürülebilir koruma, yalnızca teknik müdahalelerle değil, toplumsal sahiplenme ve katılımı mümkündür.

İklim değişikliği, kültürel miras alanları için giderek artan ve öngörülmesi zor bir tehdit kaynağı oluşturmaktadır. Geleneksel risk değerlendirme yaklaşımları, mevcut tehditlere odaklanırken, iklim değişikliği bağlamında gelecek senaryolarının da dikkate alınması gerekmektedir (Phillips, 2015). Deniz seviyesi yükselmesi, aşırı yağışlar, kuraklık, orman yangınları ve artan sıcaklıklar, miras alanlarının fiziksel yapısını doğrudan tehdit etmekte; aynı zamanda biyolojik bozunma, tuz kristalizasyonu ve malzeme yorulması gibi süreçleri hızlandırmaktadır. Uyarlanabilir yönetim yaklaşımı, iklim projeksiyonlarının ve senaryo planlamasının risk değerlendirmelerine entegre edilmesini öngörür ve miras yöneticilerinin değişen koşullara esnek stratejilerle yanıt vermesini sağlar. ICOMOS'un İklim Değişikliği ve Kültürel Miras Çalışma Grubu, bu alanda küresel ölçekte metodolojik rehberlik ve politika önerileri sunmaktadır (ICOMOS, 2019). İklim değişikliğine karşı dayanıklılık, yalnızca teknik önlemlerle değil, aynı zamanda politika,

finansman ve toplumsal farkındalık boyutlarını kapsayan bütünsel stratejilerle sağlanabilir.

8.3. Anıtsal Mimaride Anastylosis ve Yeniden İnşa

Anıtsal mimarinin anastilozu, Yunanca "yeniden dikme" anlamına gelen bir kavram olup, zaman içinde hasar görmüş veya parçalanmış tarihi yapıların orijinal malzemelerinin sistematik olarak yeniden bir araya getirilmesini ifade eder. Bu yöntem, özellikle orijinal yapı elemanlarının önemli bir kısmının mevcut olduğu antik anıtlar için geçerlidir ve Venedik Tüzüğü (1964) tarafından belirlenen etik çerçeve çerçevesinde uygulanır: orijinal parçalar kullanılmalı, yeni malzemeler açıkça tanımlanabilir olmalı ve yapının özgünlüğü korunmalıdır (ICOMOS, 1964). Anastylosis süreci, kapsamlı dokümantasyon (mimari incelemeler, arkeolojik kazılar, dijital modelleme) ile başlar ve orijinal inşaat tekniklerinin anlaşılmasını, uygun malzeme seçimini ve geleneksel zanaatkarlık yöntemlerinin uygulanmasını gerektirir (Carbonara, 1997; Jokilehto, 2017; Torracca, 2009). Yunanistan'daki Akropolis ve Endonezya'daki Borobudur Tapınağı restorasyonları, bu yöntemin başarılı uygulamalarına örnek teşkil eder.

Anastylosis, özgünlük, temsiliyet ve kültürel öneme ilişkin derin felsefi ve etik soruları gündeme getirir. Ruskin'in "koruma-restorasyon karşıtlığı" ile Viollet-le-Duc'ün "stilistik birlik" yaklaşımları arasındaki tarihsel gerilim, günümüz uygulamalarını hâlâ şekillendirmektedir (Price vd., 1996). Temel soru, bir anıtın hangi döneminin yeniden inşa edileceği ve tarih katmanlarının nasıl ele alınacağıdır: bazı yaklaşımlar varsayılan orijinal hale dönüşü hedeflerken, diğerleri harabenin bütünlüğünü ve tarihsel süreklilik içindeki her katmanın değerini vurgular. İkinci Dünya Savaşı sonrası Varşova'nın yeniden inşası ve Mostar Köprüsü'nün restorasyonu, modern bağlamlarda anastylosis'in ne kadar restore edilmesi gerektiği, "orijinal" kavramının yorumlanması ve kimlik inşasındaki rolü konusunda süregelen tartışmaları örneklendirir (Stanley-Price, 2020).

Dijital teknolojiler, anastylosis uygulamalarını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Üç boyutlu modelleme, fotogrametri ve lazer tarama, milimetrik doğrulukta dokümantasyon ve planlama imkânı sağlarken; sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) uygulamaları, potansiyel müdahalelerin fiziksel uygulamadan önce sanal ortamda test edilmesine ve görselleştirilmesine olanak tanır (Bruno vd., 2010). Bu araçlar, yalnızca teknik

süreçleri iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda paydaşlarla etkili iletişim kurar ve ziyaretçilerin anıtı farklı tarihsel dönemlerde deneyimlemelerine imkân vererek kültürel mirasa yönelik daha derin bir anlayış geliştirir. Uluslararası tüzükler ve kılavuzlar (ICOMOS, 2019), anastylosis uygulamalarının etik sınırlarını belirlemeye ve kültürel hakların korunmasını sağlamaya devam etmektedir.

8.4. Toplum Öncülüğünde Yeniden İnşa

Toplum öncülüğünde yeniden inşa, yerel paydaşların kültürel miras koruma ve restorasyon süreçlerine aktif katılımını merkeze alan ve son yıllarda giderek artan önem kazanan bir yaklaşımdır. Bu model, yerel toplulukları yalnızca mirasın pasif koruyucuları olarak değil, aynı zamanda değerli bilgi birikimi, geleneksel beceriler ve iç görüleri sahip temel aktörler olarak kabul etmektedir. Burra Tüzüğü, kültürel önemi olan yerlerin korunmasında toplumsal katılımı ve söz hakkını temel ilke olarak tanımlamaktadır (ICOMOS Australia, 2013). Katılımcı yaklaşım, sahiplenme duygusunu güçlendirmekte, yeniden inşa edilen alanların yerel değerleri ve kimlikleri yansıtmalarını sağlamakta ve sürdürülebilir uygulamaları desteklemektedir (Ashworth vd., 2007).

Arnstein'in (1969, 2015) "Vatandaş Katılımı Merdiveni", gerçek katılımın manipölasyon ve danışmadan öteye geçerek ortaklık ve vatandaş kontrolüne ulaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Topluluk toplantıları, katılımcı tasarım çalıştayları ve iş birliğine dayalı planlama süreçleri, paydaşların karar alma mekanizmalarına etkin katkıda bulunmasını sağlamaktadır.

Toplum öncülüğünün kritik avantajı, geleneksel bilgi ve zanaatkarlığın sürece entegrasyonunda yatmaktadır. Yerel ustalar, nesiller boyunca aktarılan özgün inşaat teknikleri, malzeme bilgisi ve kültürel uygulamalara sahiptir; Japon "Miyadaiku" (tapınak marangozluğu) geleneği ve Anadolu'daki geleneksel taş işçiliği, bu zanaat bilgisinin değerli örneklerini oluşturmaktadır (Brown, 2014; Ahunbay, 2023; ICCROM, 2015). Bu yaklaşım, yeniden inşanın özgünlüğünü ve kalitesini artırırken yerel ekonomik sürdürülebilirliğe, kültürel çeşitliliğe ve toplumsal dirence de katkıda bulunmaktadır (Bandarin ve Van Oers, 2012).

Toplumsal katılım, özellikle çatışma, doğal afet veya insani krizlerden etkilenen bağlamlarda kritik önem taşımaktadır. 2010 Haiti depremi, 2015 Nepal depremi ve savaş sonrası Mostar Köprüsü'nün yeniden inşası, toplum

öncülüğünün fiziksel onarımın ötesinde psikolojik iyileşme, sosyal bütünleşme, uzlaşma ve barış inşasındaki rolünü göstermektedir (Lizarralde vd., 2010; Makas, 2007). Yerel paydaşlar sürece aktif olarak katıldığında, alanı sahiplenmeleri ve uzun vadeli bakımına yatırım yapmaları daha olası hale gelmektedir (Bott vd., 2003).

Dijital teknolojiler ve sosyal medya platformları, toplumsal katılımı genişletmek için yenilikçi fırsatlar sunmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı katılımcı haritalama, kitlesel kaynak kullanımı (crowdsourcing) ve çevrimiçi iş birliği araçları, coğrafi ve sosyal engelleri aşarak daha geniş kitlelerin yeniden inşa sürecine dâhil olmasını sağlamaktadır (Giaccardi, 2012). Dijital arşivleme projeleri, yerel halkın kişisel fotoğraf, belge ve anılarını paylaşmasına olanak tanıyarak kolektif belleğin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Katılımcı izleme ve değerlendirme mekanizmaları ise projelerin şeffaflığını, hesap verebilirliğini ve sürdürülebilirliğini artırarak toplum öncülüğünde yeniden inşanın uzun vadeli başarısını güvence altına almaktadır.

8.5. Önleyici Koruma: Çevresel Kontrol ve İzleme Stratejileri

Önleyici koruma, riskleri azaltarak ve eserleri potansiyel bozulmalardan koruyarak kültürel mirası koruyan proaktif bir yaklaşımdır. Ottawa Tüzüğü, önleyici korumanın müdahale temelli korumaya göre önceliğini vurgulamakta ve sıcaklık, nem, ışık ve kirleticiler gibi çevresel faktörlerin kontrol edilmesi yoluyla geri dönüşü olmayan hasarın önlenmesini hedeflemektedir (Waller, 2003). Farklı malzemeler ahşap, tekstil, kâğıt, metal, taş çevresel koşullara özgü tepkiler verdiğinden, her malzeme için özelleştirilmiş stratejiler gerekmektedir (Thomson, 1986).

Bağıl nem %45-55 aralığında tutulmalı; sıcaklık dalgalanmaları, özellikle organik malzemelerde bükülme, çatlama ve küf oluşumuna yol açabileceğinden minimize edilmelidir (Michalski, 2007). Işığa maruz kalma, özellikle ultraviyole (UV) radyasyon, solma, renk değişikliği ve mekanik zayıflamaya neden olmaktadır; bu nedenle ışık dozajı (lux × saat) malzeme hassasiyetine göre sınırlandırılmalı, UV filtreli camlar ve LED sistemleri kullanılmalıdır (CIE, 2004; Cuttle, 2007). Kirlilik kontrolü de kritik önem taşımaktadır: iç mekân hava kalitesi (toz, azot oksitler, kükürt dioksit, ozon) HEPA filtreli havalandırma ve düşük emisyonlu malzemelerle yönetilmeli; dış mekân kirleticileri (asit yağmuru, partikül madde) ise koruyucu kaplamalar

ve düzenli bakımla hafifletilmelidir (Brimblecombe, 2003; Ryhl-Svendsen, 2006; Bonazza vd., 2005).

Sağlam izleme sistemleri, çevresel koşulların sürekli takibini ve sapmalara hızlı müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Dijital sensörler, veri kaydediciler ve Bina Otomasyon Sistemleri (BAS) gerçek zamanlı veri sağlayarak nem gidericiler, nemlendirme sistemleri veya HVAC ayarlamaları gibi düzeltici önlemlerin zamanında alınmasını sağlamaktadır (Leissner vd., 2015). İklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki artan etkileri, uyarlanabilir önleyici koruma stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır: sıcaklık dalgalanmalarının artması, aşırı nem olayları ve hava kirliliğinin değişen dinamikleri, mevcut koruma protokollerinin sürekli gözden geçirilmesini ve güncellenmesini gerektirmektedir.

Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi ve Ayasofya gibi önemli kültürel miras alanlarında uygulanan çevresel izleme sistemleri, iklim kontrollü depolama, özel vitrinler ve düzenli ışık/nem ölçümleri yoluyla koleksiyonların korunmasında başarılı sonuçlar vermektedir. British Museum'un kapsamlı sensör ağı ve Getty Conservation Institute'un geliştirdiği standartlar, dünya çapında önleyici koruma uygulamaları için referans modeller oluşturmaktadır.

Açık hava kültürel miras alanları, hava koşulları, yağış, sıcaklık dalgalanmaları, bitki örtüsü ve kirlilik gibi çok katmanlı çevresel tehditlere maruz kalmakta ve kapsamlı izleme stratejileri gerektirmektedir. Pompeii antik kenti, meteorolojik istasyonlar, yapısal izleme sensörleri ve hava kalitesi analizörleri içeren entegre sistemlerle korunmakta; "Grande Progetto Pompei" gibi girişimler bilimsel araştırmayı toplumsal katılım ve sürdürülebilir turizm yönetimiyle birleştirerek hem fiziksel korumayı hem de kamu bilincini artırmaktadır (Camuffo vd., 1999, 2002; Osanna, 2016). Floransa'daki Uffizi Galerisi'nin iklim kontrol sistemleri ve Venedik'teki yapısal izleme projeleri, önleyici korumanın müze ve açık hava bağlamlarında başarılı uygulamalarını örneklendirmektedir.

Önleyici koruma, yalnızca teknik müdahaleleri değil, aynı zamanda politika geliştirme, kapasite oluşturma, toplumsal farkındalık ve uluslararası iş birliğini de kapsayan bütünsel bir yaklaşım gerektirmektedir; bu sayede kültürel miras gelecek nesiller için korunabilmektedir.

8.6. Kültürel Mirasın Korunmasında Malzeme Bilimi ve Analitik Teknikler

Malzeme bilimi, kültürel mirasın korunmasında eserlerde ve yapılarda kullanılan malzemelerin özelliklerini, davranışlarını ve bozulma mekanizmalarını anlamak için bilimsel temel sağlamaktadır. Kimya, fizik ve mühendislik ilkelerini entegre eden konservasyon bilimi, koruma uygulamalarına bilimsel yaklaşımların sistematik entegrasyonunu mümkün kılmaktadır (Schreiner vd., 2007; Saunders ve Kirby, 2004). Malzemelerin kapsamlı karakterizasyonu—ister organik (ahşap, tekstil, kâğıt), ister inorganik (taş, metal, seramik, cam) veya kompozit olsun—etkili koruma stratejileri geliştirmek için zorunludur.

X-ışını kırınımı (XRD), taramalı elektron mikroskobu (SEM-EDS), Fourier dönüşümlü kızılötesi spektroskopisi (FTIR), Raman spektroskopisi ve kromatografi gibi analitik teknikler, malzemelerin mikroyapısal ve moleküler düzeyde incelenmesini sağlamaktadır (Pinna vd., 2012). Bu detaylı analizler, metallerde elektrolitik korozyon, organik malzemelerde hidroliz ve oksidasyon, taşlarda tuz kristalizasyonu veya biyolojik bozulma gibi spesifik bozulma mekanizmalarının belirlenmesine yardımcı olarak uygun müdahale yöntemlerine rehberlik etmektedir. Örneğin, tarihi resimlerde kullanılan pigmentlerin kimyasal bileşiminin incelenmesi, restorasyonda kullanılacak malzemelerin renk, kimyasal uyumluluk ve dayanıklılık açısından orijinaliyle eşleşmesini sağlamaktadır (Eastaugh vd., 2008; Mills ve White, 1999).

Malzeme bilimcileri, koruma kimyagerleri, korumacılar, arkeologlar ve sanat tarihçileri arasındaki disiplinler arası iş birliği, karmaşık koruma zorluklarını ele alan yenilikçi çözümler geliştirmektedir. Nanoteknoloji uygulamaları, kültürel miras korunmasında önemli ilerlemeler sağlamıştır: nano-kireç ve nanokompozitler gözenekli yüzeylerde daha derin penetrasyon ve etkili sağlamlaştırma sunarken; mikro-emülsiyonlar ve jel temizleyiciler kontrollü ve seçici temizlik imkânı tanımaktadır (Baglioni ve Giorgi, 2006; Baglioni vd., 2013). Biyoteknolojik yaklaşımlar, bakteriyel temizlik ve enzim uygulamaları gibi "yeşil koruma" yöntemleri geliştirerek çevresel sürdürülebilirliği artırmaktadır (Cappitelli vd., 2006).

Türkiye'de Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde uygulanan malzeme analizi çalışmaları, tarihi eserlerin (tunç heykeller, seramik eserler, tekstiller) özgün tekniklerinin anlaşılmasında ve

uygun restorasyon malzemelerinin seçiminde bilimsel temelli yaklaşımların önemini göstermektedir. Sistine Şapeli'nin restorasyonu (1980-1994), X-ışını floresans (XRF), FTIR ve stratigrafik analiz kullanılarak Michelangelo'nun fresklerinin canlı renklerinin geri kazanıldığı; Pompeii'nin korunmasında fresklerin ve mozaiklerin nem, tuz ve kirleticilerden korunması için uyumlu malzemelerin geliştirildiği başarılı örnekleri oluşturmaktadır (Riess, 1988; Camuffo vd., 1999).

Malzeme biliminin çevresel etki değerlendirmesindeki rolü, iklim değişikliği, hava kirliliği ve doğal afetlerin tarihi malzemeler üzerindeki etkilerinin anlaşılmasında kritik önem taşımaktadır. Atmosferik korozyon mekanizmaları, tuz ayrışması süreçleri ve biyobozunma patenlerinin incelenmesi, önleyici koruma stratejilerinin ve risk yönetimi planlarının bilimsel temelini oluşturmaktadır (Bonazza vd., 2005; Warscheid ve Braams, 2000). Halkın katılımı ve eğitimi, kültürel miras korumasının toplumsal desteğini artırmada önemlidir: müzeler ve kültür kurumları, interaktif sergiler ve eğitim programları aracılığıyla koruma çabalarının altındaki bilimsel ilkeleri halka aktararak toplumun korumanın karmaşıklığı konusunda daha derin bir anlayış geliştirmesini sağlamaktadır (Cassar, 2009). Malzeme bilimi, yalnızca teknik çözümler sunmakla kalmamakta, aynı zamanda kültürel mirasın bilimsel, estetik ve toplumsal boyutlarını birleştirerek gelecek nesiller için sürdürülebilir koruma sağlamaktadır.

8.7. Çatışma ve Afet Sonrası Tarihi Şehirlerin Yeniden İnşası

Çatışma veya afet sonrası tarihi şehirlerin yeniden inşası, fiziksel restorasyon ile kültürel, sosyal ve ekonomik yeniden yapılanmayı bütünleştiren karmaşık bir süreçtir. Bu şehirler, kolektif hafıza ve kimliğin somut taşıyıcıları olarak önemli tarihi ve mimari değerlere sahiptir; Varşova Uluslararası Restorasyonlar Tüzüğü, savaş sonrası yeniden inşada tarihi belgelere ve özgün malzemelere dayalı yaklaşımı savunmaktadır (ICOMOS, 1964). "Build Back Better" ilkesi, afet sonrası yeniden yapılanmanın dayanıklılığı artırma ve gelecekteki riskleri azaltma fırsatı olarak görülmesini vurgulamaktadır (Kennedy vd., 2008). Yeniden inşa, yalnızca binalar ve altyapıyı restore etmeyi değil, aynı zamanda toplumun sosyal dokusunu yeniden canlandırmayı, travma iyileşmesini ve sosyal bütünleşmeyi de içermelidir (Barakat, 2003; Lizarralde vd., 2010).

Yerel halkın planlama ve uygulama sürecine erken aşamalardan itibaren dahil edilmesi, sahiplenme duygusu yaratmakta ve yeniden yapılanmanın toplumun kültürel kimliğini yansıtmasını sağlamaktadır; katılımcı yaklaşımlar psikolojik dayanıklılığı artırır, sosyal sermayeyi yeniden inşa eder ve uzun vadeli güveni tesis eder (Lyons, 2009). Önemli anıtların, dini yapıların ve geleneksel konut dokusunun restorasyonuna öncelik verilmeli; geleneksel inşaat teknikleri ve malzemeler kullanılarak tarihi karakter, mekânsal örüntüler ve kentsel kimlik korunmalıdır (Bevan, 2006).

Modern altyapı ve hizmetlerin entegrasyonu, afet sonrası yeniden inşanın kritik bileşenidir. Depreme dayanıklı yapı sistemleri, sismik güçlendirme teknikleri, verimli ulaşım ağları ve yenilenebilir enerji sistemleri gibi çağdaş gereklilikler, tarihi dokuyu koruyarak entegre edilmelidir (Vale ve Campanella, 2005; D'Ayala ve Speranza, 2003). Ekonomik canlandırma, yeniden inşada merkezi rol oynamaktadır: sürdürülebilir kalkınma stratejileri, yerel işletme desteği, mikro-kredi programları, mesleki eğitim ve kültürel turizm teşviki yoluyla gelir ve istihdam kaynakları sağlamalıdır (Throsby, 2010).

Türkiye'de 2023 Hatay depremi sonrası başlatılan tarihi kent merkezi yeniden inşa projeleri, geleneksel Antakya evlerinin özgün mimari karakterini koruyarak depreme dayanıklı yapı sistemleriyle entegre etme, yerel taş ustalarının sürece dahil edilmesi ve kültürel turizm potansiyelinin ekonomik canlandırma aracı olarak kullanılması açısından bütünsel yaklaşımın önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Suriye'nin Halep kentindeki Eski Şehir, silahlı çatışmalar sonrası tarihi karakterini korumayı hedeflemekte; yerel zanaatkârlar ve geleneksel mimarlar beceri aktarımı sağlamak için sürece dahil edilmektedir (UNESCO, 2018). Varşova'nın tarihi merkezinin yeniden inşası, Mostar Köprüsü'nün restorasyonu, Katmandu Vadisi'nin tarihi yapılarının restorasyonu ve Musul Al-Nuri Camii'nin yeniden inşası, yeniden yapılanmanın çok katmanlılığını örneklendirmektedir (Makas, 2007; UNESCO, 2020). Bu projeler, tarihi özgünlük, toplumsal uzlaşma, ekonomik sürdürülebilirlik ve uluslararası iş birliğinin dengeli entegrasyonunun yeniden inşanın uzun vadeli başarısı için zorunlu olduğunu göstermektedir.

8.8. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması: Müzik, Dans ve Ritüeller

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), müzik, dans, ritüeller, sözlü gelenekler, el sanatları ve toplumsal uygulamalar gibi nesiller boyunca aktarılan yaşayan kültürel ifadeleri kapsamakta ve toplulukların kimlik, süreklilik ve aidiyet duygusunu beslemektedir. UNESCO'nun 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, bu mirasın beş ana alanını tanımlamakta ve korunmasını teşvik etmektedir (UNESCO, 2003; Oğuz, 2013). Bu kültürel ifadeler, toplulukların değerlerini, inançlarını ve tarihini yansıtarak kolektif kimliği güçlendirmektedir (Nettl, 2005; Seeger, 2009). Ancak küreselleşme, modernleşme ve kentleşme bu ifadelere yönelik önemli tehditler oluşturmaktadır (Aikawa-Faure, 2009). Özellikle afet sonrası süreçlerde toplulukların kültürel uygulamaları, sosyal uyumun yeniden sağlanmasında kritik rol oynamaktadır; 2023 Hatay depremi sonrasında yerel müzik toplulukları, geleneksel halk dansları ve ritüel uygulamalar, travma iyileşmesi ve toplumsal dayanıklılığın yeniden inşasında önemli katkı sağlamıştır (Oflazoglu ve Dora, 2025a; 2025b; UNESCO, 2020).

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında kapsamlı belgeleme etkili bir araçtır: ses ve video kayıtları, etnografik açıklamalar ve sözlü tarih mülakatları, gelecek nesiller için değerli arşivler oluşturmaktadır (Seitel, 2001; Bortolotto, 2007). Dijital arşivleme ve metadeta zenginleştirilmesi, araştırmacılar ve topluluk üyeleri için erişilebilir bilgi deposu yaratmaktadır (ICCRUM, 2015). Ancak belgeleme, yaşayan uygulamaların yerini tutamamaktadır; asıl hedef, aktif pratiğin sürdürülmesidir (Kurin, 2007). Toplum katılımı, korumanın merkezindedir: yerel topluluklar, geleneklerinin yaşayan taşıyıcıları olarak uygulama bilgisine ve kültürel yetkinliğe sahiptir (Aikawa, 2004; Metin Basat, 2013). Çalıştaylar, festivaller ve topluluk odaklı programlar, nesiller arası aktarımı teşvik etmektedir (Kurin, 2004). Eğitim, SOKÜM'ün sürdürülmesinde kritik rol oynamaktadır: geleneksel müzik, dans ve el sanatlarının müfredata entegre edilmesi, genç nesillerde farkındalık yaratmaktadır (Giurchescu ve Torp, 1991).

Teknoloji, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında dönüştürücü rol oynamaktadır. Dijital platformlar ve sosyal medya, geleneksel uygulamaların küresel kitlelere ulaşmasını sağlamakta; sanal gerçeklik uygulamaları sürükleyici deneyimler sunmaktadır (Champion, 2015; Özdemir, 2013).

Dijital arşivler, akademisyenler ve topluluk üyeleri için değerli kaynaklar oluşturmaktadır (Giannachi ve Kaye, 2011). Ancak dijitalleşme, yaşayan uygulamaların yerini alamamaktadır (Brown ve Nicholas, 2012). Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri, Mevlevi Sema Töreni, Âşıklık geleneği, Karagöz ve Nevruz gibi uygulamaların sistematik belgelenmesinde önemli adımlar atmıştır; UNESCO Temsili Listesi'nde yer alan Türkiye'nin 24 SOKÜM unsuru, uluslararası düzeyde tanınırlık sağlamaktadır (UNESCO, 2003; Oğuz, 2013). UNESCO'nun Temsili Listesi ve koruma planları, bütünlük yaklaşımlar geliştirmektedir (Hafstein, 2004).

8.8.1. Dijital Koruma ve 3D Baskı

Dijital koruma ve 3D baskı, kültürel mirasın belgelenmesi, çoğaltılması ve küresel erişilebilirliğini artırması açısından dönüştürücü çözümler sunmaktadır. Geleneksel koruma yöntemlerinin malzeme bozulması, çevresel tehditler ve erişim kısıtlamaları gibi zorluklarla karşılaştığı yerde, dijital teknolojiler kültürel mirası yüksek doğrulukla yakalamak, depolamak ve yeniden yaratmak için önemli fırsatlar sağlamaktadır (Champion, 2015). Dijital koruma süreci, yüksek çözünürlüklü dijital fotoğraflama, multi-spektral görüntüleme, lazer tarama (LiDAR), fotogrametri ve reflectance transformation imaging (RTI) gibi ileri görüntüleme yöntemlerini kapsamaktadır; bu teknikler, nesnelerin ve mekânsal ilişkilerin milimetre altı hassasiyette dijital temsillerini oluşturarak analiz, arşivleme, araştırma ve eğitim için zengin veri setleri sağlamaktadır (Scopigno vd., 2011; Remondino, 2011).

Üç boyutlu baskı teknolojisi (FDM, SLA, SLS, binder jetting), dijital verileri fiziksel boyuta taşıyarak kültürel miras objelerinin hassas replika veya rekonstruksiyonlarının üretilmesini mümkün kılmaktadır; bu teknoloji, hasarlı parçaların yeniden üretilmesi, restorasyon öncesi test modelleri ve dokunulabilir sergiler için kritik fırsatlar sunmaktadır (Scopigno vd., 2017; Gibson vd., 2015). Ancak özgünlük, etik ve kültürel duyarlılık konularında dikkatli değerlendirme gerekmektedir (Jeffrey, 2015).

Dijital koruma, kültürel mirasın küresel erişilebilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır: dijital koleksiyonlar ve 3D modeller, çevrimiçi platformlar (Europeana, Google Arts & Culture, Sketchfab) aracılığıyla coğrafi ve ekonomik engelleri aşarak küresel kitlelere ulaşmakta ve kültürel mirasın

demokratikleşmesini sağlamaktadır (Affleck ve Kvan, 2008; Galeazzi, 2016). Disiplinler arası işbirliği, dijital verilerin karşılaştırmalı analizler ve kolaboratif araştırma projeleri için paylaşılmasıyla güçlenmektedir; Pompeii'nin dijital dokümantasyonu, alanın kapsamlı 3D haritalamasını ve fotogrametrik modellemesini içererek kentsel planlama ve mimari gelişimin çok boyutlu analizine olanak tanımaktadır (Dell'Unto vd., 2016).

Türkiye'de Efes Antik Kenti'nin dijital dokümantasyonu, Zeugma Mozaik Müzesi'nin dijital arşivleme projeleri, Göbeklitepe'nin yüksek çözünürlüklü taraması ve Topkapı Sarayı koleksiyonlarının dijitalleştirilmesi, kültürel mirasın korunması ve küresel erişimine katkıda bulunmaktadır. British Museum, Smithsonian Institution ve Metropolitan Museum of Art, 3D tarama ve baskı ile oluşturulan hassas kopyaları okullarda kullanarak uygulamalı eğitim deneyimleri sunmaktadır (Neumüller vd., 2014).

Dijital koruma ve 3D baskının uygulanması, önemli etik, yasal ve metodolojik hususlar gerektirmektedir. Özgünlük, kültürel mülkiyet hakları, veri güvenliği ve uzun vadeli dijital arşiv sürdürülebilirliği bu çabaların merkezinde yer almalıdır (Cameron ve Kenderdine, 2007). Dijital modellerin "orijinal" olmadığının açıkça belirtilmesi, şeffaflık açısından kritiktir (Denard, 2009). Yerli halkların kültürel hassasiyetlerine ve fikri mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi zorunludur (Brown ve Nicholas, 2012). Dijital teknolojiler, geleneksel koruma yöntemlerinin yerini almaktan ziyade onları tamamlayan araçlar olarak konumlanmalı; fiziksel koruma ve dijital koruma, bütünleşik bir yaklaşımla birlikte uygulanmalıdır.

8.9. Kültürel Mirasın Korunmasında Gelecek Yönelimler ve Yeni Paradigmalar

Kültürel mirasın yeniden inşası ve korunmasının geleceği, teknolojiadaki hızlı ilerlemeler, değişen toplumsal değerler, yeni etik paradigmalar ve iklim değişikliğinin getirdiği karmaşık zorlukların etkisiyle dinamik bir şekilde gelişmektedir. Gelecek yönelimleri arasında ileri dijital teknolojilerin sistematik entegrasyonu, toplum katılımına odaklanma, iklim-dirençli ve sürdürülebilir uygulamalar, disiplinler arası yaklaşımlar ve küresel iş birliği ağlarının güçlendirilmesi öne çıkmaktadır (Hosagrahar vd., 2016).

Dijital teknolojilere ve Endüstri 4.0 uygulamalarına olan güven hızla artmaktadır: üç boyutlu tarama, fotogrametri, lazer tarama (LiDAR), yapay zekâ, makine öğrenimi, sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), dijital

ikizler, nesnelerin interneti (IoT) ve blokzincir gibi ileri araçlar, miras alanlarını belgeleme, analiz etme ve yönetme şeklini dönüştürmektedir. Dijital belgeleme, yapıların yüksek hassasiyetle kaydedilmesine olanak tanıyarak araştırma, koruma planlaması ve risk yönetimi için kapsamlı veri tabanları oluşturmaktadır; 3D parametrik modelleme ve Building Information Modeling (BIM), rekonstrüksiyon senaryolarının interaktif görselleştirilmesini sağlamaktadır (Grün vd., 2004). VR ve AR uygulamaları, halk için sürükleyici deneyimler sunarak kültürel mirasın coğrafi ve ekonomik engeller olmaksızın geniş kitlelere erişilebilir olmasını sağlamaktadır (Champion, 2015). Dijital ikizler, fiziksel miras alanlarının gerçek zamanlı izlenebilen dijital kopyalarını oluşturarak prediktif bakımı mümkün kılmaktadır (Jouan ve Hallot, 2020). Yapay zekâ, büyük veri setlerinin analizinde ve hasar tespitinde kullanılırken; blokzincir teknolojisi, kültürel eserlerin provenance kaydında potansiyel sunmaktadır (Grilli ve Remondino, 2019; Valeonti vd., 2021).

Dijital teknolojiler, coğrafi sınırları aşan uzaktan iş birliği ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmaktadır: açık erişim platformları, dijital arşivler ve uluslararası iş birliği ağları, en iyi uygulamaların ve araştırma bulgularının şeffaf paylaşımını sağlamaktadır (Kansa vd., 2014). Bu ağlar, disiplinler arası iş birliğini teşvik ederek arkeoloji, mimarlık, mühendislik ve koruma bilimi gibi alanlardan profesyonelleri bir araya getirmektedir. Gelecek yönelimli koruma paradigmaları, yerel bilginin, kültürel değerlerin ve toplum katılımının merkezi önemini kabul eden katılımcı yaklaşımları benimsemektedir: yerel nüfusun ve bilgi taşıyıcılarının koruma süreçlerine güçlendirilmiş katılımı, koruma çabalarının toplumun değerlerini otantik bir şekilde yansıtmayı sağlamaktadır (Smith ve Waterton, 2013).

Kültürel mirasın korunması, çevresel sürdürülebilirlik, iklim dayanıklılığı ve yeşil koruma ilkeleriyle giderek daha fazla bütünleştirilmektedir: düşük karbonlu malzemeler, enerji verimliliği ve doğa temelli çözümler, sürdürülebilir koruma uygulamalarının temel bileşenleridir (Throsby, 2019). İklim değişikliği adaptasyonu ve afet risk azaltma, gelecek stratejilerinin merkezindedir.

Gelecek, dekolonizasyon, restitüsyon, yerli hakları ve sosyal adalet konularına artan bir odaklanma görmektedir. BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi ve kültürel miras hukuku, bu tartışmaları şekillendirirken; dijital

repatriasyon, alternatif yaklaşımlar sunmaktadır (Fforde vd., 2002; Bell vd., 2013). Gelecek, daha entegre yönetim yapılarını ve yasal koruma mekanizmalarını gerektirmektedir: UNESCO'nun 2030 Ajandası, kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü vurgularken; kamu-özel ortaklıkları, kaynak mobilizasyonunu artırmaktadır (Bandarin ve Van Oers, 2012).

Türkiye, zengin kültürel miras birikimi, dinamik akademik topluluk ve stratejik coğrafi konumu ile bu küresel dönüşümde önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir; dijital dokümantasyon projelerinin yaygınlaştırılması, toplum temelli koruma modellerinin güçlendirilmesi ve uluslararası iş birliği ağlarına aktif katılım, Türkiye'nin kültürel mirasını gelecek nesillere aktarma kapasitesini güçlendirecektir.

Sonuç

Kültürel mirasın yeniden inşası ve korunması, 21. yüzyılda etik sorumluluk, bilimsel titizlik, teknolojik inovasyon, toplumsal katılım ve disiplinler arası iş birliğinin dengeli entegrasyonunu gerektiren karmaşık ve çok boyutlu bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamlı inceleme, kültürel miras etiği ve risk değerlendirmesinden anastylis ve toplum öncülüğünde yeniden inşa uygulamalarına; önleyici koruma ve malzeme biliminden çatışma ve afet sonrası yeniden yapılanmaya; somut olmayan kültürel mirasın korunmasından dijital koruma ve 3D baskı teknolojilerine kadar geniş bir yelpazede modern koruma yaklaşımlarını ele almaktadır. Çalışma, kültürel mirasın korunmasında Venedik, Floransa ve Burra Tüzükleri gibi uluslararası etik ilkelerin, kapsamlı risk yönetimi stratejilerinin, geleneksel ve yenilikçi yeniden inşa tekniklerinin, bilimsel analiz yöntemlerinin ve toplum katılımının kritik önemini vurgulamaktadır.

Türkiye, 2023 Hatay depremi sonrası yeniden inşa süreçleri, UNESCO Dünya Mirası alanlarının (Efes, Göbeklitepe, Kapadokya, Safranbolu) yönetimi, 24 somut olmayan kültürel miras unsurunun korunması ve dijital dokümantasyon projelerinde (Zeugma, Topkapı Sarayı) bu küresel dönüşümde somut deneyimler sunmaktadır. Ankara Kalesi'nin restorasyon uygulamaları, Anadolu Medeniyetleri ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin malzeme analizi çalışmaları, geleneksel Antakya evlerinin yeniden inşası ve Mevlevi, Âşıklık, Karagöz gibi somut olmayan miras unsurlarının yaşatılması,

Türkiye'nin kültürel miras korumasında bütünsel yaklaşımlarını örnelemektedir.

Kültürel mirasın sürdürülebilir korunması, teknolojinin sorumlu kullanımını, yerel toplulukların anlamlı katılımını, bilimsel temelli koruma stratejilerini, önleyici yaklaşımlara öncelik verilmesini ve disiplinler arası iş birliğini gerektirmektedir. Dijital teknolojiler (yapay zekâ, 3D tarama, lazer tarama, dijital ikizler), kültürel mirasın yüksek hassasiyetle belgelenmesini ve küresel erişilebilirliğini artırırken; malzeme bilimi ve analitik teknikler (XRD, SEM-EDS, FTIR, nanoteknoloji), bozulma mekanizmalarının anlaşılmasını ve uygun müdahale yöntemlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Anastylosis ve geleneksel yeniden inşa teknikleri, yapıların tarihi özgünlüğünü korurken; toplum öncülüğünde yeniden inşa, yerel bilginin, geleneksel zanaatkarlığın ve toplumsal sahiplenmenin entegre edilmesini mümkün kılmaktadır. Önleyici koruma stratejileri (çevresel kontrol, düzenli izleme, erken uyarı sistemleri), müdahale temelli korumaya göre öncelikli olarak geri dönüşü olmayan hasarı önlemektedir. Çatışma ve afet sonrası yeniden inşa, yalnızca fiziksel yapıların restorasyonunu değil, aynı zamanda toplumun sosyal dokusunun yeniden canlandırılmasını, travma iyileşmesini ve ekonomik canlandırmayı da kapsamaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması, geleneksel müzik, dans, ritüeller ve el sanatlarının belgelenmesini, toplum katılımını ve nesiller arası aktarımı gerektirmektedir.

Etik değerlendirmeler, dekolonizasyon, restitüsyon, yerli hakları ve sosyal adalet konularındaki çağdaş tartışmalar, koruma stratejilerinin uygulanmasında merkezi rol oynamakta; tarihsel olarak marjinalleştirilmiş toplulukların koruma diyaloglarına anlamlı katılımı, gerçekten kapsayıcı ve adil bir koruma pratiğini garanti altına almaktadır.

Kültürel miras, yalnızca geçmişin fiziksel kalıntıları değil, kim olduğumuzu anlamamızda temel rol oynayan yaşayan, dinamik ve sürekli evrilen toplulukları tanımlayan derin anlamlardır. Kültürel mirasın korunması, korumacıların, mühendislerin, arkeologların, antropologların, sanat tarihçilerinin, malzeme bilimcilerinin, topluluk üyelerinin, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası kuruluşların ortak ve disiplinler arası çabalarını gerektirmektedir. Türkiye, zengin kültürel miras birikimi, dinamik akademik topluluk ve stratejik coğrafi konumu ile bu küresel çabada önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Düşünceli, eleştirel, etik ve bilimsel temelli

stratejiler aracılığıyla, ortak insan deneyimimizin, yaratıcılığımızın ve çeşitliliğimizin bu evrensel yönlerini gelecek nesiller için titizlikle koruyabilir, otantik bir şekilde yaşatabilir ve demokratik bir şekilde paylaşabiliriz. Kültürel mirasın korunması, yalnızca geçmişe bir borç değil, aynı zamanda geleceğe bir yatırım, barışa bir katkı ve sürdürülebilir, adil, kapsayıcı bir dünya inşa etme taahhüdümüzün somut ifadesidir.

KAYNAKLAR

- Affleck, J., & Kvan, T. (2008). A virtual community as the context for discursive interpretation: A role in cultural heritage engagement. *International Journal of Heritage Studies*, 14(3), 268-280.
- Ahunbay, Z. (2023). Tarihi çevre koruma ve restorasyon. YEM Yayın.
- Aikawa, N. (2004). An historical overview of the preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Museum International*, 56(1-2), 137-149.
- Aikawa-Faure, N. (2009). From the proclamation of masterpieces to the convention for the safeguarding of intangible cultural heritage. In L. Smith & N. Akagawa (Eds.), *Intangible heritage* (pp. 13-44). Routledge.
- Aksoy, A., & Ünsal, D. (Ed.). (2021). *Kültür mirası yönetimi: Neden ve nasıl?* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arnstein, S. (2015). A ladder of citizen participation. In *The city reader* (pp. 323-336). Routledge.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Ashworth, G. J., Graham, B., & Tunbridge, J. E. (2007). *Pluralising pasts: Heritage, identity and place in multicultural societies*. Pluto Press.
- Avrami, E., Mason, R., & de la Torre, M. (Eds.). (2000). *Values and heritage conservation*. Getty Conservation Institute.
- Baglioni, P., & Giorgi, R. (2006). Soft and hard nanomaterials for restoration and conservation of cultural heritage. *Soft Matter*, 2(4), 293-303.
- Baglioni, P., Chelazzi, D., Giorgi, R., & Poggi, G. (2013). Colloid and materials science for the conservation of cultural heritage: cleaning, consolidation, and deacidification. *Langmuir*, 29(17), 5110-5122.
- Bandarin, F., & Van Oers, R. (2012). *The historic urban landscape: Managing heritage in an urban century*. Wiley-Blackwell.
- Barakat, S. (2003). Housing reconstruction after conflict and disaster. *Humanitarian Practice Network Paper*, 43, 1-40.
- Bell, J. A., Christen, K., & Turin, M. (2013). After the return: Digital repatriation and the circulation of indigenous knowledge. *Museum Anthropology Review*, 7(1-2), 1-21.
- Bevan, R. (2006). *The destruction of memory: Architecture at war*. Reaktion Books.
- Bonazza, A., Sabbioni, C., & Ghedini, N. (2005). Quantitative data on carbon fractions in interpretation of black crusts and soiling on European built heritage. *Atmospheric Environment*, 39(14), 2607-2618.
- Bortolotto, C. (2007). From objects to processes: UNESCO's intangible cultural heritage. *Journal of Museum Ethnography*, 19, 21-33.
- Bott, S., Cantrill, J. G., & Myers Jr, O. E. (2003). Place and the promise of conservation psychology. *Human ecology review*, 100-112.

- Brimblecombe, P. (2003). The effects of air pollution on the built environment. Imperial College Press.
- Brown, A. (2014). Genius of Japanese Carpentry: Secrets of an Ancient Woodworking Craft. Tuttle Publishing.
- Brown, D., & Nicholas, G. (2012). Protecting indigenous cultural property in the age of digital democracy: Institutional and communal responses to Canadian First Nations and Māori heritage concerns. *Journal of material culture*, 17(3), 307-324.
- Bruno, F., Bruno, S., De Sensi, G., Luchi, M. L., Mancuso, S., & Muzzupappa, M. (2010). From 3D reconstruction to virtual reality: A complete methodology for digital archaeological exhibition. *Journal of Cultural Heritage*, 11(1), 42-49.
- Cameron, F., & Kenderdine, S. (Eds.). (2007). Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse. MIT Press.
- Camuffo, D., Sturaro, G., & Valentino, A. (1999). Thermodynamic exchanges between the external boundary layer and the indoor environment at the Basilica of Santa Maria Maggiore, Rome. *Journal of Cultural Heritage*, 4(4), 1-17.
- Cappitelli, F., Zanardini, E., & Sorlini, C. (2006). The biodeterioration of synthetic resins used in conservation. *Macromolecular Bioscience*, 6(12), 963-971.
- Carbonara, G. (1997). Avvicinamento al restauro: Teoria, storia, monumenti. Liguori Editore.
- Cassar, M. (2009). Sustainable heritage: Challenges and strategies for the twenty-first century, APT bulletin. *Journal of preservation technology*, 40(1), 3-11.
- Champion, E. M. (2015). Critical gaming: Interactive history and virtual heritage. Ashgate Publishing.
- CIE (Commission Internationale de l'Éclairage). (2004). Control of damage to museum objects by optical radiation (CIE 157:2004). CIE.
- Cuttle, C. (2007). Light for Art's Sake: Lighting for Artworks and Museum Displays. Butterworth-Heinemann.
- D'Ayala, D., & Speranza, E. (2003). Definition of collapse mechanisms and seismic vulnerability of historic masonry buildings. *Earthquake Spectra*, 19(3), 479-509.
- Dell'Unto, N., Landeschi, G., Leander Touati, A. M., Dellepiane, M., Callieri, M., & Ferdani, D. (2016). Experiencing ancient buildings from a 3D GIS perspective: a case drawn from the Swedish Pompeii Project. *Journal of archaeological method and theory*, 23(1), 73-94.
- Denard, H. (2009). The London Charter for the computer-based visualisation of cultural heritage. In F. Contreras, M. Farjas, & F. J. Melero (Eds.), CAA2009. Making history interactive (pp. 263-269). Archaeopress.
- Dora, S. O., & Dora, M. (2025b) Cultural Heritage Management After Disasters: Reconstruction Of Social Memory And Identity In The Case Of The February 6, 2023 Hatay Earthquake. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 222-241.
- Drdáky, M., Binda, L., Herle, I., Lanza, L. G., Maxwell, I., & Pospíšil, S. (2007). Protecting the cultural heritage from natural disasters. European Commission Report.

- Eastaugh, N., Walsh, V., Chaplin, T., & Siddall, R. (2008). *Pigment compendium: A dictionary and optical microscopy of historical pigments*. Butterworth-Heinemann.
- Eryazıcıoğlu, E. (2021). Kültürel miras- İnsan hakları ilişkisi ve insan hakları evrensel beyannamesinde kültürel haklar ve kültürel miras hakkı. A. Aksoy & D. Ünsal (Ed.), *Kültür mirası yönetimi: Neden ve nasıl? içinde* (ss. 85-112). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fforde, C., Hubert, J., & Turnbull, P. (Eds.). (2002). *The dead and their possessions: Repatriation in principle, policy and practice*. Routledge.
- Galeazzi, F. (2016). Towards the definition of best 3D practices in archaeology: Assessing 3D documentation techniques for intra-site data recording. *Journal of Cultural Heritage*, 17, 159-169.
- Giaccardi, E. (2012). *Heritage and social media: Understanding heritage in a participatory culture*. Routledge.
- Giannachi, G., & Kaye, N. (2011). *Performing presence: Between the live and the simulated*. Manchester University Press.
- Gibson, I., Rosen, D., & Stucker, B. (2015). *Additive manufacturing technologies: 3D printing, rapid prototyping, and direct digital manufacturing* (2nd ed.). Springer.
- Giurchescu, A., & Torp, L. (1991). Theory and methods in dance research: A European approach to the holistic study of dance. *Yearbook for Traditional Music*, 23, 1-10.
- Grilli, E., & Remondino, F. (2019). Classification of 3D digital heritage. *Remote Sensing*, 11(7), 847.
- Grün, A., Remondino, F., & Zhang, L. (2004). Photogrammetric reconstruction of the Great Buddha of Bamiyan, Afghanistan. *The Photogrammetric Record*, 19(107), 177-199.
- Gül Ünal, Z. (2021). Topyekûn savaştan melez tehditlere: Çatışma ortamlarında kültür varlıklarının korunması ve risk yönetimi. A. Aksoy & D. Ünsal (Ed.), *Kültür mirası yönetimi: Neden ve nasıl? içinde* (ss. 113-142). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hafstein, V. T. (2004). *The making of intangible cultural heritage: Tradition and authenticity, community and humanity*. Unpublished PhD thesis, University of California, Berkeley.
- Hosagrahar, J., Soule, J., Girard, L. F., & Potts, A. (2016). Cultural heritage, the UN Sustainable Development Goals, and the New Urban Agenda. *BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini*, 16(1), 37-54.
- ICCROM. (2015). *People-centred approaches to the conservation of cultural heritage: Living heritage*. ICCROM.
- ICOMOS Australia. (2013). *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. ICOMOS Australia.
- ICOMOS. (1964). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. ICOMOS.
- ICOMOS. (2019). *The future of our pasts: Engaging cultural heritage in climate action*. ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group.

- Jeffrey, S. (2015). Challenging heritage visualisation: Beauty, aura and democratisation. *Open Archaeology*, 1(1), 144-152.
- Jigyasu, R. (2016). Reducing disaster risks to urban cultural heritage: Global challenges and opportunities. *Journal of Heritage Management*, 1(1), 59-67.
- Jokilehto, J. (2006). Considerations on authenticity and integrity in world heritage context. *City & Time*, 2(1), 1-16.
- Jokilehto, J. (2017). *A history of architectural conservation*. Butterworth-Heinemann.
- Jouan, P., & Hallot, P. (2020). Digital twin: Research framework to support preventive conservation policies. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(4), 228.
- Kansa, E. C., Kansa, S. W., & Arbuckle, B. (2014). Publishing and pushing: Mixing models for communicating research data in archaeology. *International Journal of Digital Curation*, 9(1), 57-70.
- Kennedy, J., Ashmore, J., Babister, E., & Kelman, I. (2008). The meaning of 'build back better': Evidence from post-tsunami Aceh and Sri Lanka. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 16(1), 24-36.
- Kocabaş, A. (2006). İstanbul bağlamında kentsel korumaya güncel yaklaşımlar, uluslararası kentsel koruma rehberleri ve deneyim ile İstanbul'un karşı karşıya kaldığı zorluklar. Nasıl bir koruma? Paneli içinde. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kuban, D. (2000). Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu: Kuram ve uygulama. YEM Yayınları.
- Kurin, R. (2004). Safeguarding intangible cultural heritage in the 2003 UNESCO Convention: A critical appraisal. *Museum International*, 56(1-2), 66-77.
- Kurin, R. (2007). Safeguarding intangible cultural heritage: Key factors in implementing the 2003 Convention. *International Journal of Intangible Heritage*, 2, 9-20.
- Larsen, K. E. (Ed.). (1995). *Nara Conference on Authenticity*. UNESCO World Heritage Centre.
- Leissner, J., Kilian, R., Kotova, L., Jacob, D., Mikolajewicz, U., Broström, T., Ashley-Smith, J., Schellen, H. L., Martens, M., Schijndel, J., Antretter, F., Winkler, M., Bertolin, C., Camuffo, D., Simeunovic, G., & Vyhliğal, T. (2015). Climate for culture: Assessing the impact of climate change on the future indoor climate in historic buildings using simulations. *Heritage Science*, 3(1), 1-15.
- Lizarralde, G., Johnson, C., & Davidson, C. (Eds.). (2010). *Rebuilding after disasters: From emergency to sustainability*. Routledge.
- Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge University Press.
- Lyons, M. (2009). Building back better: The large-scale impact of small-scale approaches to reconstruction. *World Development*, 37(2), 385-398.
- Makas, E. G. (2007). *Representing competing identities: Building and rebuilding in postwar Mostar, Bosnia-Herzegovina*. Unpublished PhD thesis, Cornell University.
- Metin Basat, E. (2013). Somut ve somut olmayan kültürel mirası birlikte koruyabilmek. *Milli Folklor*, 25(100), 61-71.

- Michalski, S. (2007). The ideal climate, risk management, the ASHRAE chapter, proofed fluctuations, and towards a full risk analysis model. Experts roundtable on sustainable climate management strategies, 1-19.
- Michalski, S., & Pedersoli, J. L. (2016). The ABC method: A risk management approach to the preservation of cultural heritage. Canadian Conservation Institute.
- Mills, J., & White, R. (1999). Organic chemistry of museum objects. Routledge.
- Nettl, B. (2005). The study of ethnomusicology: Thirty-one issues and concepts (2nd ed.). University of Illinois Press.
- Neumüller, M., Reichinger, A., Rist, F., & Kern, C. (2014). 3D printing for cultural heritage: Preservation, accessibility, research and education. In M. Ioannides & E. Quak (Eds.), 3D research challenges in cultural heritage (pp. 119-134). Springer.
- Oflazoglu, S., & Dora, M. (2025a). The role of rituals and cultural heritage in post-disaster social resilience: The case of Antakya. *Gender & Development*, 32(3), 821-840. <https://doi.org/10.1080/13552074.2024.2424625>
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor*, 25(100), 5-13.
- Osanna, M. (2016). Pompeii and Europe. *Electa*.
- Özdemir, N. (2013). SOKÜM, medya ve yeni teknolojiler. M. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, & S. Gürçayır Teke (Ed.), *Somut olmayan kültürel mirasın geleceği-Türkiye deneyimi içinde* (ss. 145-168). Grafiker Yayınları.
- Pedersoli, J. L., Antomarchi, C., & Michalski, S. (2016). A guide to risk management of cultural heritage. ICCROM.
- Phillips, H. (2015). The capacity to adapt to climate change at heritage sites—The development of a conceptual framework. *Environmental Science & Policy*, 47, 118-125.
- Pinna, D., Salvadori, B., & Galeotti, M. (2012). Monitoring the performance of innovative and traditional biocides mixed with consolidants and water-repellents for the prevention of biological growth on stone. *Science of the Total Environment*, 423, 132-141.
- Price, N. S., Talley, M. K., & Vaccaro, A. M. (Eds.). (1996). Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage. Getty Conservation Institute.
- Remondino, F. (2011). Heritage recording and 3D modeling with photogrammetry and 3D scanning. *Remote Sensing*, 3(6), 1104-1138.
- Riess, J. B. (1988). The Sistine Chapel: The Art, the History, The Restoration.
- Ryhl-Svensden, M. (2006). Indoor air pollution in museums: Prediction models and control strategies. *Reviews in Conservation*, 7, 27-41.
- Sarr, F., & Savoy, B. (2018). The restitution of African cultural heritage: Toward a new relational ethics. Report to the President of the French Republic.
- Saunders, D., & Kirby, J. (Eds.). (2004). National Gallery Technical Bulletin: Volume 25. National Gallery London.
- Schreiner, M., Melcher, M., & Uhlir, K. (2007). Scanning electron microscopy and energy dispersive analysis: Applications in the field of cultural heritage. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 387(3), 737-747.

- Scopigno, R., Callieri, M., Cignoni, P., Corsini, M., Dellepiane, M., Ponchio, F., & Tarini, M. (2011). 3D models for cultural heritage: Beyond plain visualization. *Computer*, 44(7), 48-55.
- Scopigno, R., Cignoni, P., Pietroni, N., Callieri, M., & Dellepiane, M. (2017, January). Digital fabrication techniques for cultural heritage: a survey. In *Computer graphics forum* (Vol. 36, No. 1, pp. 6-21).
- Seeger, A. (2009). Lessons learned from the ICTM (NGO) evaluation of nominations for the UNESCO Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity, 2001-5. In L. Smith & N. Akagawa (Eds.), *Intangible heritage* (pp. 112-128). Routledge.
- Seitel, P. (2001). Safeguarding traditional cultures: A global assessment. Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage.
- Semiz, N. (2021). Türkiye'de kültürel mirası korumanın yasal çerçevesi. A. Aksoy & D. Ünsal (Ed.), *Kültür mirası yönetimi: Neden ve nasıl? içinde* (ss. 315-348). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, L., & Waterton, E. (2013). *Heritage, communities and archaeology*. A&C Black.
- Stanley-Price, N. (2020). The reconstruction of ruins: principles and practice. *Conversaciones*, (9), 12-23.
- Themistocleous, K., Agapiou, A., Cuca, B., & Hadjimitsis, D. G. (2016). Unmanned aerial systems and spectroscopy for remote sensing applications in archaeology. In *SPIE Remote Sensing* (Vol. 9535). SPIE.
- Thomson, G. (1986). *The museum environment* (2nd ed.). Butterworth-Heinemann.
- Throsby, D. (2010). *The economics of cultural policy*. Cambridge University Press.
- Throsby, D. (2019). Culturally sustainable development: Theoretical concept or practical policy instrument? In *Cultural policies for sustainable development* (pp. 5–19). Routledge.
- Torraca, G. (2009). *Lectures on materials science for architectural conservation*. Getty Conservation Institute.
- UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO.
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the Historic Urban Landscape*. UNESCO.
- UNESCO. (2018). *Heritage and resilience: Issues and opportunities for reducing disaster risks*. UNESCO.
- UNESCO. (2020). *Revive the Spirit of Mosul*. UNESCO.
- Vale, L. J., & Campanella, T. J. (Eds.). (2005). *The resilient city: How modern cities recover from disaster*. Oxford University Press.
- Valeonti, F., Bikakis, A., Terras, M., Speed, C., Hudson-Smith, A., & Chalkias, K. (2021). Crypto collectibles, museum funding and OpenGLAM: Challenges, opportunities and the potential of non-fungible tokens (NFTs). *Applied Sciences*, 11(21), 9931.
- Waller, R. (2003). Cultural property risk analysis model: Development and application to preventive conservation at the Canadian Museum of Nature. *Göteborg Studies in Conservation*, 13.
- Warscheid, T., & Braams, J. (2000). Biodeterioration of stone: A review. *International Biodeterioration & Biodegradation*, 46(4), 343-368.

9.BÖLÜM

FELAKET SONRASI GÖÇ SÜREÇLERİNDE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE SOSYAL GÜVENCE ARAYIŞI*

Mehmet DURUEL²
Mehmet MUTLU³

Giriş

Felaket sonrası göç olgusunu ele alırken, her şeyden önce şu basit gibi görünen ama aslında son derece girift soruyu sormak gerekir: Bir felaket, yalnızca binaları mı yıkar, yoksa insanların hayat rotalarını, toplumsal konumlarını, güvenlik duygularını ve geleceğe dair tahayyüllerini de mi altüst eder? Çünkü büyük ölçekli afetler sonrasında ortaya çıkan göç hareketleri, yalnızca mekân değişikliğinden ibaret değildir; insanların sınıfsal konumlarını, mesleki hiyerarşilerini, aile içi rol dağılımlarını ve dahası sosyal güvenceye dair en temel beklentilerini yeniden düzenleyen bir toplumsal hareketlilik sürecidir. İşte bu çalışma, “Felaket Sonrası Göç Süreçlerinde Toplumsal Hareketlilik ve Sosyal Güvence Arayışı” başlığı altında, tam da bu karmaşık ve çok katmanlı dönüşümü anlamlandırmayı hedeflemekte; felaket ile göç, hareketlilik ile kırılganlık, formel güvence ile enformel dayanışma arasındaki gerilimli ilişkiyi çözümlemeye yönelmektedir.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Duruel, M., ve Mutlu, M. (2025). Felaket sonrası göç süreçlerinde toplumsal hareketlilik ve sosyal güvence arayışı. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 170-207), Vizetek Yayıncılık.

² Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hatay / Türkiye, iste@iste.edu.tr / duruel@iste.edu.tr / duruel7@gmail.com / duruel@mku.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-6864-6690

³ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-0596-2677

Göçü, felaketi ve toplumsal hareketliliği aynı analitik düzlemde ele almak, ilkin bakıldığında pek çok farklı disiplinin, farklı kavramsal araçların ve farklı tarihsel deneyimlerin iç içe geçmesini gerektirir ve bu durum, çalışmanın hem zorluğunu hem de önemini artırır. Zira afetler sonrasında yaşanan göç yalnızca fiziksel bir taşınma değil; hukuki statülerin, mesleki konumların, eğitim imkânlarının ve sosyal haklara erişimin yeniden dağıtılması anlamına gelir. Bu çerçevede şu sorular kendiliğinden belirir: Felaket sonrası göç süreçleri, hangi aşamalar üzerinden ilerlemekte ve bu aşamalarda hangi kamu kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum aktörleri ve piyasa mekanizmaları belirleyici rol oynamaktadır; zorunlu yer değiştirme, bireylerin ve ailelerin toplumsal konumlarında ne tür kaymalara yol açmakta; dikey ve yatay toplumsal hareketlilik biçimleri hangi koşullarda yeni fırsatlar üretmekte ve hangi durumlarda derin kayıplara neden olmaktadır; formel sosyal güvence mekanizmaları ile aile, akrabalık ve hemşehrilik ağları gibi enformel ağlar, felaket sonrası hayatta kalma ve tutunma mücadelesinde nasıl iç içe geçmektedir?

Bu soruların yanıtı, elbette ki soyut bir “felaket” ve homojen bir “göçmen” kurgusuyla verilemez; tam tersine, felaketlerin türüne, süresine, mekânsal yayılımına ve ardından gelen müdahale politikalarına göre farklılaşan bir göç dinamiğinden söz etmek gerekir. Dolayısıyla çalışmanın giriş bölümünde, önce felaket sonrası göçün temel çerçevesi çizilecek; göçün bir “zorunlu yer değiştirme” hali olarak nasıl ortaya çıktığı, bu süreçte bireylerin iradesi ile yapısal zorunlulukların nasıl birbirine dolandığı tartışılacaktır. Böylelikle okuyucu, doğal ya da insan kaynaklı bir felaketin ardından gelişen göç hareketliliğini, yalnızca acil yardım ve barınma meselesi olarak değil, değişen toplumsal ilişkiler ağı ve yeniden kurulan bir sosyal düzen meselesi olarak görmeye davet edilecektir.

Bu davetin teorik bir zemine oturması kaçınılmazdır; çünkü felaket, göç ve toplumsal hareketlilik, her biri başlı başına geniş bir literatüre sahip olan kavramlardır ve bunları birbirine bağlamadan önce, aralarındaki ilişkilerin hem tarihsel hem de sosyolojik bağlamda nasıl kurulduğunu tartışmak icap eder. Çalışmanın ilerleyen bölümünde ayrıntılandırılacak olan kavramsal ve kuramsal arka plan, tam da bu nedenle girişte ana hatlarıyla işaret edilecektir: Felaketin, yalnızca “doğal” bir olay olarak değil, toplumsal eşitsizlikler, kentleşme pratikleri, planlama tercihleri ve kamu politikalarıyla iç içe geçmiş bir süreç olarak anlaşılması gerektiği vurgulanacak; göçün ise felaket sonrası

dönemde, çoğu zaman zorunluluk, bazen strateji, kimi zaman da hayatta kalma refleksi olarak ortaya çıktığı belirtilecektir. Bu çerçevede toplumsal hareketlilik, klasik anlamıyla “yukarı” veya “aşağı” yönlü sınıf geçişleri olmaktan ziyade, felaketin açtığı boşluklarda ve belirsizlik alanlarında, bireylerin ve grupların yeniden konumlanma çabası olarak ele alınacaktır.

Felaket sonrası göç süreçlerinin aşamaları ve aktörleri üzerinde durulması da bu yüzden önemlidir; zira göç, bir anda olup biten bir olay değil, zamana yayılan, farklı evreleri ve her evrede öne çıkan farklı aktörleri olan bir süreçtir. Afetin hemen ardından başlayan acil tahliye ve geçici barınma düzenlemeleri, çoğu zaman merkezi idarenin ve yerel yönetimlerin koordinasyonunda yürütülürken; orta vadede geçici yerleşim alanları, kira destekleri, istihdam programları ve sosyal yardım mekanizmaları devreye girmekte; uzun vadede ise kalıcı iskân politikaları, kentsel dönüşüm uygulamaları ve bölgesel kalkınma stratejileri belirleyici olmaktadır. Bu aşamaların her birinde, devlet kurumları kadar, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri ve hatta piyasadaki işverenler, arsa sahipleri, müteahhitler gibi aktörler de farklı şekillerde rol almakta; böylece felaket sonrası göç, çok aktörlü bir pazarlık ve uyum süreci hâline gelmektedir. Bu çok aktörlü yapı içinde zorunlu göç ve yerinden edilme, bireylerin toplumsal konumlarında kimi zaman ani, kimi zaman da sinsi ve uzun erimli kaymalara yol açmaktadır. Örneğin felaketten önce belirli bir mesleki statüye, oturmuş bir mahalle kimliğine, belli bir gelir düzeyine sahip olan bireyler ve aileler, felaket sonrası göçle birlikte bu konumlarını yitirebilmekte; yeni yerleştikleri kentlerde, daha düşük ücretli ve güvencesiz işlere yönelmek zorunda kalmakta; eğitim, sağlık ve barınma gibi temel hizmetlere erişimde çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Öte yandan, bazı gruplar için felaket sonrası göç, önceki konumlarına göre daha avantajlı bir işgücü piyasasına eklemlenme, daha büyük bir kentte yeni sosyal ağlara dahil olma veya eğitim olanaklarını genişletme şeklinde belli fırsatlar da yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, zorunlu göç ve yerinden edilmenin, toplumsal konum kayıpları kadar, belirli kesimler için beklenmedik ve sınırlı da olsa bir hareketlilik imkânı sunup sunmadığını da sorgulamayı amaçlamaktadır.

Bu noktada dikey ve yatay toplumsal hareketlilik biçimleri arasındaki ayrım önem kazanmaktadır; çünkü felaket sonrası göçte çoğu zaman yatay hareketlilik, yani mekân değiştikçe benzer sınıfsal konumun korunması hedeflenirken, pratikte bu pek mümkün olamamakta; insanlar hem mekân

değiştirmekte hem de sınıfsal olarak aşağı yönlü bir kayma yaşamaktadır. Bazı durumlarda ise tam tersi yaşanmakta; özellikle eğitim düzeyi yüksek, belirli bir mesleki birikime sahip gruplar, felaket sonrası göç sayesinde daha geniş bir iş piyasasına eklenilebilmekte ve görece daha yukarı yönlü bir hareketlilik deneyimleyebilmektedir. Bu çalışma, dikey ve yatay hareketlilik ayrımını kullanarak, felaket sonrası göçün hangi kesimler için daha çok kayıp, hangi kesimler için sınırlı da olsa bir fırsat penceresi açtığını; hangi yapısal koşullarda bu hareketlilik biçimlerinin ortaya çıktığını anlamaya çalışacaktır. Böylece göç, yalnızca trajik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda yeniden sınıfsal konumlanma süreçleriyle iç içe geçmiş dinamik bir olgu olarak ele alınacaktır.

Toplumsal hareketlilik tartışmasının, sosyal güvence meselesinden ayrı düşünülemeyeceği açıktır; zira felaket sonrası göç, bireylerin sadece coğrafi değil, sosyal ve kurumsal bağlarını da koparmakta, mevcut sosyal güvence mekanizmalarına erişimi zorlaştırmakta veya tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle çalışma, sosyal güvence kavramını dar anlamıyla emeklilik, sağlık sigortası veya işsizlik sigortası gibi formel mekanizmalarla sınırlamadan; barınma güvencesi, düzenli gelir, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, sosyal yardımlar ve bakım hizmetleri gibi daha geniş bir sosyal vatandaşlık perspektifi içinde ele alacaktır. Böylelikle felaket sonrası göç deneyimi, yalnızca “nerede yaşıyor” sorusuyla değil, “nasıl bir sosyal güvence zemini üzerinde yaşıyor” ve “hangi kurumsal mekanizmalarla güçlendiriliyor ya da zayıflatılıyor” sorularıyla birlikte tartışılacaktır. Ne var ki, özellikle felaket sonrası dönemde formel sosyal güvence mekanizmalarının yetersiz kaldığı, geç devreye girdiği veya belirli grupları dışarıda bıraktığı pek çok örnekle karşılaşılmaktadır ve bu durum, göç eden nüfusun önemli bir bölümünü kayıt dışı istihdama, enformel geçim stratejilerine ve güvencesiz yaşam pratiklerine yöneltmektedir. Kayıt dışı istihdam, bu bağlamda hem bir hayatta kalma aracı hem de sosyal güvence açısından derin bir açıklık yaratan bir yapısal sorundur. Çalışma, felaket sonrası göçle gelen nüfusun hangi sektörlerde, hangi koşullarda ve hangi biçimlerde kayıt dışı istihdama sürüklendiğini; bu süreçte kısa vadeli gelir elde etme ile uzun vadeli sosyal güvence kaybı arasındaki gerilimin nasıl şekillendiğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Böylece, afet sonrası dönemde “geçim stratejileri”nin, aynı zamanda “güvence stratejileri” olup olmadığı veya hangi ölçüde olamadığı sorusu da tartışmaya açılacaktır.

Formel mekanizmaların yetersiz kaldığı, kırılan grupların ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı bu ortamda, aile, akrabalık ve hemşehri dayanışmasının taşıdığı anlam daha da belirginleşmekte; enformel sosyal güvence ağları, felaket sonrası göçün hem yönünü hem de niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri hâline gelmektedir. İnsanlar çoğu zaman, göç edecekleri ili, ilçeyi, hatta mahalleyi seçerken, orada kimlerin yaşadığını, hangi akraba, hangi hemşehri, hangi eski komşu ağının mevcut olduğunu dikkate almakta; barınma, iş bulma, çocukları okula yerleştirme gibi meselelerde bu ağlara yaslanmaktadır. Bu çalışma, bu enformel ağların yalnızca bir “yardımlaşma kültürü” ifadesi değil, aynı zamanda bir tür enformel sosyal sigorta işlevi gördüğünü; ancak bu sigortanın erişim bakımından son derece eşitsiz ve kırılan olduğunu da vurgulayacaktır. Nitekim hemşehri ağlarına sahip olmayan, kentte tutunabilecek bir tanıdığı bulunmayan veya aile içi ilişkileri zayıf olan bireyler, felaket sonrası göçte çok daha ağır bir güvencesizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada kırılan gruplar meselesi, çalışmanın merkezî bir boyutu hâline gelmektedir. Kadınların, çocukların, yaşlıların ve engellilerin felaket sonrası göç deneyimleri, çoğu zaman istatistiklerde görünmeyen ama gündelik hayatın yükünü arttıran özgül sorunlarla doludur. Kadınlar bir yandan hane içi bakım yükünü üstlenirken, diğer yandan kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmakta; çocuklar eğitim süreçlerinde kesintiler yaşamakta, yaşlılar ve engelliler ise mekân değişimi, sağlık hizmetlerine erişim ve bakım düzenlemelerindeki aksaklıklardan orantısız biçimde etkilenmektedir. Çalışma, bu grupların sosyal güvence arayışlarının hangi formel ve enformel kanallara yöneldiğini; cinsiyet, yaş ve engellilik eksenlerinin, felaket sonrası göç süreçlerinde güvenceye erişimi nasıl belirlediğini, örnekler ve saha gözlemlerinin ışığında tartışmayı amaçlamaktadır. Böylece, “göç eden nüfus”u homojen bir kategori olarak görmek yerine, içindeki farklı kırılanlık düzeylerini görünür kılmak hedeflenmektedir. Son kertede bu çalışma, felaket sonrası göç süreçlerini, toplumsal hareketlilik ve sosyal güvence arayışı ekseninde ele alırken, yalnızca betimleyici bir tablo sunmakla yetinmeyecek; aynı zamanda adil ve kapsayıcı sosyal güvence politikalarının nasıl tasarlanabileceğine dair öneriler geliştirmeye çalışacaktır. Sonuç ve politika önerileri bölümünde, felaket sonrası göçte en çok kayba uğrayan kesimlerin tespiti, bu kesimlere dönük hedeflenmiş sosyal politika araçlarının geliştirilmesi, kayıt dışı istihdamı azaltacak ve formel güvenceye geçişi teşvik edecek mekanizmaların kurulması, enformel dayanışma ağları ile kurumsal

yapılar arasında daha dengeli ve bütüncül bir ilişki kurulması gibi başlıklar tartışılacaktır. Böylece çalışma, felaket sonrası göçü yalnızca bir “olağanüstü hâl” meselesi olarak değil, toplumsal adalet, sosyal vatandaşlık ve demokratikleşme süreçleriyle yakından ilişkili, uzun erimli bir toplumsal sorun olarak ele almayı; okuyucuyu da bu sorunu hem yerel hem ulusal hem de küresel düzeyde yeniden düşünmeye davet etmeyi amaçlamaktadır.

9.1. Kavramsal ve Kuramsal Arka Plan: Felaket, Göç ve Toplumsal Hareketlilik

Felaket sonrası göçü anlamlandırmak için, önce bu üç temel kavramın – felaket, göç ve toplumsal hareketlilik– gündelik dilde birbirine karışan anlamlarını ayıklamak ve kuramsal olarak yeniden kurmak gerekir; zira kimi zaman “doğal afet” diyerek yalnızca jeolojik ya da meteorolojik bir olaya işaret ettiğimizi sanır, o olayın öncesinde yıllar boyunca birikmiş toplumsal kırılğanlıkları, mekânsal eşitsizlikleri, sosyal politika açıklarını gözden geçiririz. Oysa Piers Blaikie ve arkadaşlarının At Risk çalışmasından bu yana afet sosyolojisinin temel önermesi açıktır: “Doğal afet” yoktur; doğal tehlikeler ile toplumsal olarak üretilmiş kırılğanlıklar kesiştiğinde ortaya çıkan toplumsal yıkım vardır (Wisner, Blaikie, Cannon, ve Davis, 2004). Bu bakış açısı, felaketi ani bir şok olmaktan çok, tarihsel ve siyasal süreçler içinde hazırlanan bir “sonuç” olarak kavramamızı sağlar ve böylece göç ile toplumsal hareketlilik olgularını da aynı çerçeveye bağlamamıza imkân verir.

Bu nedenle, “felaket” kavramını burada yalnızca fiziksel bir tehlike olarak değil, belirli bir nüfusun maruz kaldığı riskler, kırılğanlık örüntüleri ve kurumsal kapasite eksiklikleriyle birlikte düşünmek durumundayız. Wisner ve arkadaşlarının önerdiği tehlike–maruziyet–kırılğanlık üçgeni, depremlerden sellerde ve iklim değişikliğinin kademeli etkilerine kadar geniş bir yelpazede, hangi grupların neden daha ağır kayıplar yaşadığını açıklamak açısından son derece işlevseldir; çünkü aynı şiddetteki bir deprem, sağlam zemine kurulmuş, iyi denetlenen bir kentte görece sınırlı hasara yol açarken, yoğun yoksulluk, kayıt dışı istihdam ve plansız yapılaşma ile karakterize bölgelerde kitlesel yerinden edilmelere ve kalıcı göç dalgalarına yol açabilmektedir (Wisner vd.,2004). Anthony Oliver-Smith’in çalışmaları da felaketi bu anlamda “doğa ile toplum arasındaki kırılğan ilişkinin kırılma anı” olarak kavrar; özellikle çevresel değişim, toplumsal kırılğanlık ve göç arasındaki karmaşık ilişkilere dikkat çeker (Oliver-Smith, 2009). Oliver-Smith’in vurguladığı üzere,

çevresel bozulma ve iklim değişikliği, tek başına insanları yerinden etmeye “yeten” mekanik nedenler olarak değil; arazi kullanımı, mülkiyet rejimleri, kentleşme biçimleri ve siyasal temsil ilişkileriyle birleştiğinde göçü tetikleyen çok katmanlı süreçler olarak anlaşılmalıdır (Oliver-Smith, 2009; 2012). Bu nedenle felaket sonrası göç, yalnızca “doğa”ya atfedilebilecek bir sonuç değil, öncesinde alınan ya da alınmayan planlama kararlarının, uygulanan kalkınma projelerinin, ihmal edilen sosyal güvence politikalarının da somut bir ürünüdür. Michael Cernea'nın “yoksullaşma riskleri ve yeniden inşa” modelinde ayrıntılandığı üzere, zorunlu yer değiştirme süreçlerinde topraksızlaşma, işsizlik, evsizlik, marjinalleşme ve toplumsal ağlardan kopma gibi riskler sistematik bir biçimde ortaya çıkar; bu riskler yalnızca kalkınma projeleri nedeniyle yerinden edilen nüfuslar için değil, felaket sonrası göçmenler için de geçerlidir (Cernea, 2000). Böylece felaket kavramı, göç ve toplumsal hareketlilik tartışmalarına, yoksullaşma riskleri ve sosyal güvence açıkları ekseninden bağlanır.

Göç kavramına geldiğimizde, elimizde artık oldukça zengin bir kuramsal literatür bulunmaktadır. Hein de Haas, Stephen Castles ve Mark J. Miller'ın *The Age of Migration* adlı çalışması, modern dünyada göçü, ekonomik itici-çekici faktörlere indirgemeyen; tarihsel sömürgecilik ilişkilerini, küresel emek piyasalarını, ulus-devletin sınır rejimlerini ve kimlik siyaseti eksenini birlikte ele alan kapsamlı bir çerçeve sunar (de Haas, Castles ve Miller, 2020). Bu çerçeve içinde, felaket sonrası göçü; savaş, siyasal baskı ya da kalkınma projeleri kaynaklı zorunlu göçlerle aynı aileye mensup, ancak çevresel ve afet temelli risklerin belirleyici olduğu bir alt kategori olarak konumlandırmak mümkündür. Zorunlu-gönüllü, iç-dış, kısa-uzun süreli, geçici-kalıcı gibi ayrımlar, felaket sonrası göçün karmaşıklığını tam olarak yakalamaya yetmese de, en azından bu hareketliliğin kendi içinde ne ölçüde “stratejik”, ne ölçüde “mecburi” olduğunu tartışmak için analitik bir başlangıç noktası sunar. Bununla birlikte, göç yalnızca insanların sınırlar ötesi ya da ülke içi yer değişimi değil, bir “toplumsal yeniden konumlanma” süreci olarak da ele alınmalıdır; tam da bu noktada, toplumsal hareketlilik kuramları devreye girer. Pitirim Sorokin'in erken tarihli fakat hâlâ temel kabul edilen çalışması *Social and Cultural Mobility*, toplumsal hareketliliği dikey (yukarı-aşağı) ve yatay (coğrafi ya da meslekî) biçimleriyle tanımlar ve bu hareketliliklerin bireylerin “sosyal uzay” içindeki konumlarını nasıl değiştirdiğini tartışır (Sorokin, 1959). Sorokin'in “sosyal uzay” metaforu, felaket sonrası göçmenlerin

yalnızca harita üzerinde bir yerden başka bir yere gitmediğini, aynı zamanda sınıfsal, mesleki ve kültürel konumlarının da yeniden tanımlandığını kavramak açısından oldukça açıklayıcıdır. John Goldthorpe'un modern Britanya sınıf yapısı ve hareketlilik analizleri ise, bu “yeniden konumlanma” süreçlerinin, yapısal değişimle (örneğin sanayisizleşme, hizmet sektörünün büyümesi) ne kadar yakından ilişkili olduğunu gösterir (Goldthorpe, 1980).

Ancak toplumsal hareketliliği yalnızca sınıf basamakları arasında dikey geçişler olarak görmek, felaket sonrası göçün karmaşıklığını eksik bırakacaktır; çünkü insanların elindeki ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye birikimi, aynı sınıf kategorisi içinde kalsalar bile, onları çok farklı kırılganlık ya da direnç düzeylerine yerleştirebilmektedir. Pierre Bourdieu'nün sosyal alan, sermaye ve sembolik iktidar kavramları tam da bu noktada açıklayıcıdır. Bourdieu, “*Sosyal Uzam ve Sembolik İktidar*” makalesinde, toplumsal uzamı, farklı sermaye türlerinin (ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik) dağılımına göre şekillenen çok boyutlu bir alan olarak tanımlar; bireylerin bu uzamdaki konumları, ellerindeki sermaye bileşimleriyle belirlenir (Bourdieu, 1989). “Sermaye Biçimleri” metninde ise bu sermaye türlerinin nasıl dönüştürülebileceğini, nasıl biriktiğini ve nasıl miras bırakıldığını tartışır (Bourdieu, 1986). Felaket sonrası göç bağlamında düşünüldüğünde, bir depremle yalnızca konut stokunun değil, aynı zamanda ekonomik sermayenin (birikim, işyeri), kültürel sermayenin (okul, diploma sürecinin sekteye uğraması), sosyal sermayenin (komşuluk ve akrabalık ağları) ve sembolik sermayenin (itibar, yerel statü) ağır hasar gördüğü; dolayısıyla toplumsal hareketliliğin, bu sermaye türlerinin yeniden dağılımı ve yeniden inşası olarak işlediği söylenebilir. Bu üçlü çerçeve –felaketin toplumsal kırılganlık olarak kavranması, göçün çok ölçekli bir toplumsal süreç olarak ele alınması ve hareketliliğin sermaye bileşimleri üzerinden tartışılması– bizi, aynı zamanda sosyal politika ve entegrasyon tartışmalarına da doğal biçimde taşır. Saime Özçürümez ve Ahmet İçduygu'nun zorunlu göç deneyimi ve toplumsal bütünleşme üzerine çalışması, göçü yalnızca bir “gelme–yerleşme” olgusu olarak değil, çok aktörlü bir yönetim meselesi ve sosyal vatandaşlık tartışmasının parçası olarak kavrar; entegrasyonu hem yapısal (istihdam, eğitim, sağlık, konut), hem kültürel, hem de siyasal boyutlarıyla ele alır (Özçürümez ve İçduygu, 2020). Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya'nın derlediği Türkiye'nin Göç Tarihi ise, Anadolu coğrafyasını yüzyıllar boyunca şekillendiren zorunlu göç dalgalarını ve bu dalgaların yarattığı sınıfsal,

mekânsal ve kültürel dönüşümleri görünür kılar; böylece felaket sonrası göçü de bu uzun süreli tarihsel akışın yeni bir halkası olarak konumlandırma imkânı sunar (Erdoğan ve Kaya, 2015). Göçün yalnızca ekonomik ve demografik bir süreç değil, aynı zamanda siyasal ve söylemsel bir inşa olduğunu da unutmamak gerekir. Ayhan Kaya'nın Avrupa bağlamında İslam, göç ve entegrasyon ilişkilerini “tehditleştirme çağında” ele alan çalışması, göçmenlerin ve özellikle Müslüman toplulukların, güvenlikçi söylemler ve kültürel homojenlik iddiaları eşliğinde nasıl yeniden tanımlandığını ayrıntılı biçimde tartışır (Kaya, 2009). Bu perspektif, felaket sonrası göçmenlerin de yalnızca “yardıma muhtaç mağdurlar” olarak değil, kimi zaman da büyük kentlerde kiralari artıran, iş piyasasında “rakip” olarak görülen ya da kamusal alanda görünürlükleri tartışma konusu edilen gruplar olarak temsil edildiğini görmemizi sağlar. Dolayısıyla çalışmanın kavramsal ve kuramsal arka planı, felaketi toplumsal kırılma süreci, göçü çok boyutlu bir toplumsal yeniden konumlanma, toplumsal hareketliliği ise sermaye bileşimlerinin yeniden dağılımı olarak kavrayarak; tüm bu süreçlerin hem sosyal politika, hem de güvenlik ve vatandaşlık söylemleriyle nasıl iç içe geçtiğini tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

9.2. Felaket Sonrası Göç Süreçlerinin Aşamaları ve Aktörleri

Felaket sonrası göçü “bir kere olup biten” bir hareketlilik değil, birbirine eklemlenen aşamalardan ve bu aşamaların her birinde farklı ağırlıklarla devreye giren aktörlerden oluşan dinamik bir süreç olarak ele almak gerekir; zira ne yerinden edilme kararı bir anda alınır, ne de göç edenlerin yeni mekâna uyumu tek hamlede gerçekleşir. Uluslararası göç literatürünün göçü daima tarihsel bir süreç, çok ölçekli bir toplumsal dönüşüm dinamiği ve çok aktörlü bir yönetim alanı olarak kavramsallaştırdığı iddia edilebilmektedir (de Haas, Castles ve Miller, 2020). Bu çerçeveyi felaket sonrası göçe uyarladığımızda, bir yandan Cernea'nın zorunlu yer değiştirmelerde yoksullaşma riskleri ve yeniden inşa mantığına dayalı modelinin sunduğu aşamalı risk ve yeniden yapılanma tasvirinden, diğer yandan da Türkiye'nin uzun göç tarihinin ve çok katmanlı zorunlu göç deneyimlerinin gösterdiği ampirik örneklerden yararlanmak mümkündür (Cernea, 2000; Erdoğan ve Kaya, 2015).

İlk aşama, çoğu zaman gözden kaçan ama sürecin kaderini belirleyen “felaket öncesi hazırlık ve kırılma birikimi”dir; çünkü afet, teknik anlamda

bir doğa olayı olarak aniden ortaya çıksa da toplumsal sonuçları yıllar boyunca biriken mekânsal eşitsizlikler, plansız kentleşme, eksik denetim ve ihmal edilen sosyal politika boşlukları üzerine biner. Cernea'nın modelinde vurguladığı üzere, zorunlu yer değiştirme kararından önce dahi potansiyel yoksullaşma riskleri –toprak kaybı, iş kaybı, barınma güvencesinin zayıflaması, toplumsal ağların çözülmesi– adım adım birikir; felaket, bu birikmiş riskleri bir “tetikleyici” olarak açığa çıkarır (Cernea, 2000). Tam da bu nedenle, felaket sonrası göçün aktörleri arasına yalnızca kriz anında sahneye çıkan kurumları değil, yıllar boyunca imar rejimini şekillendiren, kentsel büyümeyi yöneten, sosyal güvence rejimini tasarlayan merkezi ve yerel idareleri de eklemek gerekir; başka bir deyişle, sürecin “ilk aktörü” çoğu kez görünmez biçimde işleyen kamu politikalarıdır. İkinci aşama, felaket anı ve hemen sonrasındaki acil tahliye ve hayatta kalma mücadelesidir; bu kısa ama son derece yoğun dönemde, göç kararı çoğu zaman bireysel bir tercih olmaktan çıkıp bir zorunluluk, hatta otomatik bir refleks hâline gelir. Şubat 2023 depremlerini Antakya'da yaşamış depremzedelerin otoetnografik anlatılarında gördüğümüz gibi, insanlar bir yandan kendi canlarını ve yakınlarını kurtarmaya çalışırken, diğer yandan çöken mahalle düzeni, yıkılan evler ve kaybolan komşuluk ilişkileri üzerinden ani bir “yer kaybı” ve “yurt kaybı” hissine sürüklenmektedir (Arslan, 2025). Bu evrede başlıca aktörler arama-kurtarma ekipleri, AFAD gibi afet yönetim kurumları, belediyeler, ordu ve emniyet birimleri ile hızla sahaya çıkan gönüllü ağları ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Ancak bu aktörlerin müdahaleleri yalnızca teknik değil, aynı zamanda göç kararını ve göçün yönünü belirleyen siyasal ve duygusal bir çerçeve de üretir; hangi ilçeye hangi araçların gönderildiği, hangi köprünün ne zaman açıldığı, hangi barınma alanının kimlere tahsis edildiği gibi kararlar, insanların hangi yöne ve ne kadar süreyle göç edeceğini somut biçimde etkiler. Üçüncü aşama, “geçici yerleşim ve belirsizlik” evresi olarak adlandırılabilir; bu dönemde depremzedeler çoğu zaman akraba yanına, yazlık evlere, daha önce turistik ya da mevsimlik işçilik için geldikleri kentlere yönelir ve bu yöneliş, aile, akrabalık ve hemşehri ağlarının nasıl güçlü bir enformel yönlendirici olduğunu açıkça gösterir. Arslan'ın zorunlu göçle Antakya'dan Dalyan'a, baba evine dönüş hikâyesi, hem bir sığınma hem de “kırk yıl sonra geriye dönülen” bir yer olarak memleketin ne tür duygusal ve kültürel anlamlar taşıdığını ortaya koyar (Arslan, 2025). Bu aşamada aktörler listesine, merkezî ve yerel idarenin sağladığı geçici barınma imkânları (yurtlar, spor salonları, toplu konutlar, konteyner kentler), Kızılay gibi yarı-kamusal

yapılar, uluslararası kuruluşlar, diaspora ağırları ve sosyal medya üzerinden örgütlenen gönüllü gruplar eklenir. Ne var ki Cernea'nın dikkat çektiği yoksullaşma riskleri tam da bu “geçicilik” zemini üzerinde derinleşir; zira iş piyasasından kopan, çocuklarının eğitimi kesintiye uğrayan, sosyal güvence mekanizmalarına erişimi zayıflayan haneler, geçici barınma hâlinin uzamasıyla birlikte kalıcı bir güvencesizliğe doğru sürüklenmektedir (Cernea, 2000; 2002). Dördüncü aşama, orta vadeli yeniden yerleşim kararlarının şekillendiği, yani geri dönüş, yeni bir kentte kalıcı yerleşme veya bölge içinde başka bir yere taşınma seçeneklerinin tartıldığı dönemdir. Türkiye'nin göç tarihine bakıldığında, felaket sonrası göçlerin çoğu zaman yalnızca kısa süreli bir “sığınma” değil, yeni iç göç dalgalarının başlangıcı olduğunu, Anadolu'nun yüzyıllar boyunca tam da bu tür ardışık göç dalgalarıyla şekillendiğini görülebilmektedir (Erdoğan ve Kaya, 2015). Bu aşamada devlet, kalıcı konut politikaları, kentsel dönüşüm projeleri, vergi ve kredi düzenlemeleri, istihdam teşvikleri ve sosyal yardım programları üzerinden güçlü bir “yön verici” aktör olarak ortaya çıkar; ancak göçmen hanelerin nihai tercihleri, yalnızca bu politik teşviklerden değil, işgücü piyasasının sunduğu imkânlardan, çocukların eğitim sürekliliğinden, sağlık hizmetlerine erişimden ve elbette enformel dayanışma ağlarından da etkilenmektedir. Zorunlu göçmenlerin toplumsal bütünleşme deneyimlerini kavramlar, modeller ve pratikler üzerinden irdeleyen Özçürümez ve İçduygu, Türkiye'de bu orta ve uzun vadeli evreyi, uluslararası koruma, yaşam destek hizmetleri ve etkileşimli bütünleşme hedefli yönetim olmak üzere üç dönemlik bir çerçeveye analiz eder ve çok aktörlü göç yönetişiminin önemini vurgular (Özçürümez ve İçduygu, 2020)

9.3. Zorunlu Göç, Yerinden Edilme ve Toplumsal Konum Kaymaları

Zorunlu göç ve yerinden edilme kavramlarını, yalnızca insanların bir noktadan diğerine hareketi olarak değil, bireylerin ve grupların toplumsal hiyerarşi içindeki yerlerinin yeniden dağıtıldığı, çoğu zaman da aşağıya doğru kaydığı uzun erimli süreçler olarak düşünmek gerekir. Bu bakımdan “toplumsal konum kayması” ifadesi, hem mekânın hem de sınıfsal konumun eşzamanlı değişimini yakalamaya elveren analitik bir kavram sunar. Zorunlu göç, gündelik dilde çoğu kez ani bir karar, bir anda verilen bir “kaçış” olarak betimlense de, aslında uzun yıllar boyunca biriken siyasi çatışmaların, güvenlikçi politikaların, kalkınma projelerinin ve afet yönetimindeki eksiklerin sonucunda ortaya çıkan zorunlu yer değiştirme biçimidir; bu

nedenle göçle birlikte meydana gelen konum kaymalarını anlamak için, hem bu süreçlerin ürettiği yoksullaşma risklerine, hem de göçmenlerin bu risklere verdikleri stratejik tepkilere yakından bakmak gerekir.

Zorunlu yerinden edilme konusundaki en etkili kuramsal çerçevelerden biri hiç kuşkusuz Michael Cernea'nın "yoksullaşma riskleri ve yeniden inşa" (IRR) modelidir. Cernea, kalkınma projeleri veya büyük ölçekli müdahaleler sonucunda yerinden edilen nüfusların neredeyse her durumda sekiz temel yoksullaşma süreciyle karşı karşıya kaldığını gösterir: topraksızlaşma, işsizlik, evsizlik, marjinalleşme, gıda güvencesizliği, hastalık ve ölüm oranlarında artış, ortak mülkiyetlere erişim kaybı ve toplumsal çözülme (Cernea, 2000). Bu sekiz başlık, aslında toplumsal konum kayması dediğimiz olgunun farklı boyutlarını işaret eder; zira toprak ve iş kaybı ekonomik sermayenin, toplumsal çözülme sosyal sermayenin, marjinalleşme ise sembolik sermayenin aşınmasına karşılık gelir. Cernea'nın modelinin önemi, zorunlu göçmenlerin yaşadığı kayıpları "doğal bir uyum süreci" olarak değil, somut ve önlenabilir yoksullaşma riskleri olarak teşhis etmesinde yatar. Cernea ve McDowell'in derlediği *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees* başlıklı kitap, bu modeli farklı coğrafyalardan örneklerle somutlaştırır; baraj projeleri nedeniyle yerinden edilen köylülerden iç savaş mültecilerine kadar geniş bir yelpazede, zorunlu göçün nasıl sistematik olarak aşağı yönlü toplumsal hareketlilik ürettiğini gösterir (Cernea ve McDowell, 2000). Bu vakalarda ortak olan husus, yerinden edilmenin sadece barınma mekânını değiştirmesi değil, aynı zamanda insanların emek piyasasındaki konumlarını, geçim repertuarlarını ve kamusal alanla kurdukları ilişkiyi de köklü biçimde dönüştürmesidir. Bir köyde küçük üretici ya da zanaatkâr olan hane reisinin, göç sonrasında kentin varoşlarında vasıfsız işçi veya işsiz hâline gelmesi, yalnızca gelir kaybı değil, aynı zamanda saygınlık, statü ve gelecek beklentilerinde de sert bir düşüş anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Cernea'nın yoksullaşma riskleri modeli, felaket sonrası göç süreçlerinde de gözlemlediğimiz toplumsal konum kaymalarını analitik olarak kavramak için son derece elverişli bir araç sunar.

Daha güncel tartışmalarda ise zorunlu göç, yalnızca "hareketlilik" olarak değil, aynı zamanda "hareketsizlik" ve "tıkalı mobilite" perspektiflerinden de ele alınmaktadır. Christian Hunkler ve çalışma arkadaşlarının *Journal of Ethnic and Migration Studies*'te yayımlanan makalesi, zorunlu göçte mekânsal ve toplumsal im/mobilite kavramlarını bir araya getirerek, yerinden

edilen bireylerin bir kısmının neden alt sınıf pozisyonlarında “kilitlendiğini”, bir kısmının ise sınırlı da olsa yukarı yönlü fırsatlar yakalayabildiğini tartışır (Hunkler, Scharrer, Suerbaum, ve Yanasmayan, 2022). Bu çalışma, sınıf, sermaye bileşimleri ve göç yolları arasındaki ilişkileri inceleyerek, aynı felaket veya çatışma sonucunda yerinden edilen grupların bile homojen olmadığını; eğitim düzeyi, meslekî nitelikler ve sosyal ağlar gibi faktörlerin, göç sonrasında toplumsal konumlanma üzerinde belirleyici olduğunu gösterir. Böylelikle toplumsal konum kaymaları, sadece aşağı yönlü bir “düşüş”ten ibaret görülmez; kimi haneler için zamana yayılmış bir yerinde sayma, kimileri için ise kırılğan ama göreceli bir yukarı yönlü hareketlilik söz konusu olabilir.

Türkiye bağlamında zorunlu göç, özellikle 1980’lerin ortasından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki çatışmalı sürecin ürettiği kitlesel iç göç dalgalarıyla birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Aker, Çelik, Kurban, Ünal ve Yüksek’in TESEV için hazırladığı *Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri* başlıklı rapor, yüz binlerce insanın istemleri dışında yerinden edildiği bu dönemde, zorunlu göçün sosyal, ekonomik ve psikolojik sonuçlarını ayrıntılı biçimde ortaya koyar (Aker, Çelik, Kurban, Ünal, ve Yüksek, 2005). Raporda, köyden kente zorunlu göç eden nüfusun büyük bölümünün, kent çeperlerinde güvencesiz, düşük ücretli ve çoğu zaman kayıt dışı işlere itildiği; çocuk işçiliğinin ve eğitimden kopuşun yaygınlaştığı; gecekondu mahallelerinde yoğunlaşan bu nüfusun, hem maddi hem de sembolik olarak periferide konumlandığı vurgulanır. Bu bulgular, zorunlu göçün pratikte nasıl kalıcı bir aşağı yönlü toplumsal hareketlilik ve “yoksullukta yeniden yerleşme” ürettiğini açık biçimde göstermektedir. Bu ilk kapsamlı tespiti izleyen yıllarda yayımlanan “*Zorunlu Göç*” ile *Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* başlıklı çalışma, meselenin yalnızca sosyo-ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve hukuki boyutlarına da odaklanır (Kurban, Yüksek, Çelik, Ünal, ve Aker, 2006). Burada, yerinden edilen nüfusun kentlerde karşılaştığı hak ihlalleri, tazminat ve geri dönüş politikalarının sınırlılıkları ve vatandaşlık rejiminin bu gruplara nasıl “ikincil” bir statü tanıdığı ayrıntılı biçimde tartışılır.

Zorunlu göçmenler, kentsel mekânda yalnızca ekonomik açıdan değil, siyasal temsil ve yurttaşlık hakları bakımından da marjinalleştirilmekte; bu da toplumsal konum kaymasını çok boyutlu bir dışlanma deneyimine

dönüştürmektedir. Bir başka ifadeyle, yerinden edilme, yalnızca “ev kaybı” değil, aynı zamanda “tam vatandaşlık statüsünden kısmi vatandaşlığa düşüş” anlamına gelmektedir. Daha yakın dönemde, Türkiye’nin Suriyeli zorunlu göçmenler bağlamındaki deneyimi, toplumsal konum kaymaları tartışmasına yeni katmanlar eklemiştir. Saime Özçürümez ve Ahmet İçduygu’nun Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye başlıklı çalışması, Türkiye’de zorunlu göç yönetişimini ve entegrasyon süreçlerini çok aktörlü bir perspektifle ele alır (Özçürümez ve İçduygu, 2020).

Yazarlar, Suriyeli nüfusun istihdam, barınma, eğitim, sağlık ve sosyal yardım alanlarında karşılaştığı engelleri değerlendirirken, bir yandan da yerel yönetimlerin, sivil toplumun ve uluslararası aktörlerin bu süreçte oynadığı rolleri analiz eder. Kitapta çizilen tablo, geçici koruma rejimi altında yaşayan Suriyelilerin büyük bölümünün kayıt dışı, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde istihdam edildiğini; buna karşın sınırlı bir azınlığın, özellikle nitelikli mesleklere ve girişimcilik imkânlarına erişerek görece bir yükselme yaşayabildiğini göstermektedir. Bu durum, zorunlu göç sonrasında toplumsal konum kaymalarının tek yönlü ve homojen değil, farklı sermaye bileşimlerine göre değişen, parçalı bir yapı arz ettiğini ortaya koyar.

Bahsedilen kuramsal ve ampirik literatür ışığında, zorunlu göç ve yerinden edilmenin toplumsal konum kaymalarıyla ilişkisini üç düzeyde özetlemek mümkündür. Birincisi, Cernea’nın IRR modelinin işaret ettiği üzere, zorunlu yer değiştirme neredeyse her durumda maddi ve simgesel kaynaklarda bir “boşalma” yaratmakta; bu da aşağı yönlü hareketlilik ve yoksullukta yoğunlaşma riskini beraberinde getirmektedir (Cernea, 2000; Cernea ve McDowell, 2000). İkincisi, Hunkler ve arkadaşlarının altını çizdiği gibi, bu riskler her zaman aynı biçimde gerçekleşmemekte; zorunlu göçmenlerin önceki eğitim düzeyleri, meslekî becerileri ve sosyal ağları, yeni mekânda elde edebilecekleri fırsatları belirleyen önemli etmenler hâline gelmektedir (Hunkler vd.,2022). Üçüncüsü, Türkiye’deki çalışmalar, zorunlu göçmenlerin hem Kürt iç göçü hem de Suriyeli göçü örneklerinde, çoğu zaman kentin en kırılgan segmentlerine itildiklerini; ancak eş zamanlı olarak hak arayışı, örgütlenme ve yerel siyasete katılım kanalları üzerinden yeni konumlar da üretebildiklerini göstermektedir (Aker vd.,2005; Kurban vd.,2006; Özçürümez ve İçduygu, 2020). Görüleceği üzere bu çalışmada da “toplumsal konum kaymaları” kavramı, zorunlu göç ve yerinden edilme süreçlerinde

ekonomik, sosyal ve siyasal düzlemlerde yaşanan yeniden konumlanmayı; çoğu durumda aşağı yönlü, kimi durumlarda ise kırılğan bir yukarı yönlü hareketliliği ifade edecek şekilde kullanılacaktır. Bu kavramsal çerçeve, hem felaket sonrası göçün ürettiği kayıpları görünür kılmayı, hem de bu kayıplara rağmen göçmenlerin geliştirdiği uyum, direnç ve yeniden inşa stratejilerini analiz etmeyi bir ölçüde mümkün kılacaktır.

9.4. Dikey ve Yatay Toplumsal Hareketlilik Biçimleri: Yeni Fırsatlar ve Kayıplar

Dikey ve yatay toplumsal hareketliliği felaket sonrası göç bağlamında tartışırken, her şeyden önce “hareketlilik” kavramını günlük konuşmadaki dar anlamından kurtarıp, daha karmaşık bir yeniden konumlanma süreci olarak düşünmek gerekir; zira insanlar sadece bir şehirden diğerine, bir mahalleden ötekine taşınmamakta, aynı zamanda sınıfsal hiyerarşi içindeki yerleri, meslekî pozisyonları, sosyal haklara erişim düzeyleri ve sembolik saygınlıkları da değişmektedir. Tam da bu noktada, hareketlilik literatürünün kurucu isimlerinden Pitirim Sorokin’in, dikey ve yatay hareketlilik ayrımı hâlâ son derece işlevseldir; Sorokin, “sosyal ve kültürel hareketlilik” çalışmasında dikey hareketliliği toplumsal hiyerarşide yukarı ya da aşağı doğru yer değişimi, yatay hareketliliği ise statü düzeyi değişmeksizin mekânın, işin ya da grubun değişimi olarak tarif eder (Sorokin, 1959). Felaket sonrası göç tam da bu iki hareketlilik biçiminin iç içe geçtiği, çoğu zaman yatay yer değişimin kaçınılmaz biçimde aşağı yönlü dikey hareketliliğe dönüştüğü bir süreçtir.

Sorokin’in çerçevesi, özellikle felaket sonrası iç göçü anlamak için elverişlidir; çünkü ilk bakışta deprem bölgesinden büyükşehre doğru gerçekleşen yer değiştirme, sanki sadece yatay, yani coğrafi bir hareketlilik gibi görünebilir. Ne var ki, göç eden haneler yeni kente girdiklerinde, önceki meslekî konumlarını çoğu zaman koruyamamakta; esnaf, küçük üretici, zanaatkar ya da görece güvenceli kamu çalışanı iken, güvencesiz hizmet sektörü işlerine, gündelik işçiliğe ya da işsizliğe itilmekte, dolayısıyla dikey anlamda aşağı yönlü bir hareketlilikle karşı karşıya kalmaktadır. Sorokin’in “sosyal uzam” metaforuyla düşündüğümüzde, felaket sonrası göçmenler sadece harita üzerinde değil, toplumsal uzam içinde de aşağıya doğru kaymaktadır; bunun tek istisnası, eğitim düzeyi ve sermaye bileşimi güçlü,

işgücü piyasasındaki esnekliğe uyum sağlayabilen dar bir kesimdir (Sorokin, 1959).

Dikey toplumsal hareketlilik tartışmasını nicel ve ampirik bir zemine oturtan bir diğer klasik isim John H. Goldthorpe'tur. Goldthorpe, modern Britanya sınıf yapısı üzerine çalışmasında kuşaklararası hareketlilik oranlarını, sınıf rejimlerinin açıklık-kapalılık düzeyini ve yapısal değişim ile bireysel “şans faktörlerinin” birbirine nasıl eklemlendiğini ayrıntılı biçimde gösterir (Goldthorpe, Llewellyn, ve Payne, 1980). Onun analizinde, yukarı yönlü hareketlilik hiçbir zaman sınırsız bir “fırsatlar toplumu” masalıyla örtüşmez; aksine, sınıf yapısının üst segmentleri oldukça kapalıdır ve çoğu birey için “fırsat pencereleri” dardır. Bu çerçeveyi felaket sonrası göç bağlamına uyarladığımızda, afet bölgesinden kente göç edenlerin, halihazırda segmentlere bölünmüş bir işgücü piyasasına yerleştiklerini; bu piyasada vasıfsız ve yarı vasıflı işlerin alt katmanlarında yoğunlaştıklarını; dolayısıyla dikey hareketlilik için gereken yapısal fırsatlara çoğu zaman erişemediklerini söylemek mümkündür. Goldthorpe'un sınıf yapısını “servis sınıfı” ile manuel emek içeren sınıflar arasındaki keskin ayrımla kavramsallaştırması, aynı zamanda sosyal güvence boyutunu da görünür kılar; zira servis sınıfına dâhil istihdam ilişkileri, uzun vadeli sözleşmeler, kurumsal emeklilik ve sosyal hak paketleriyle karakterize edilirken, alt segmentlerdeki işler kısa süreli, kayıt dışı ve güvencesizdir (Goldthorpe vd.,1980). Felaket sonrası göçmenlerin büyük bir kısmı, tam da bu alt segmentlere yığılmakta; dolayısıyla sadece gelir düzeyleri değil, sosyal güvence profilleri de aşağıya doğru kaymaktadır. Böyle bir tabloda “yeni fırsatlar” söylemi, ancak sınırlı bir azınlık için geçerlidir: belirli eğitim ve beceri düzeyine sahip olan, kentteki formel istihdam kanallarına erişebilen, hatta bazen kamu istihdamına girebilen göçmenler, uzun vadede servis sınıfına geçiş imkânı yakalayabilir; geri kalan büyük çoğunluk için ise hareketlilik, daha çok aşağı yönlü ya da “yoksullukta sıkışma” biçimini alır. Bu noktada, hareketlilik tartışmasını yalnızca sınıf basamakları arasında “yukarı-aşağı” geçişler olarak görmek yerine, Pierre Bourdieu'nün sermaye ve sosyal alan kavramlarıyla derinleştirmek önem kazanır. Bourdieu, “Sermaye Biçimleri” başlıklı metninde ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye türlerinin birbirine dönüştürülebilir ama her zaman eşdeğer olmayan formlar olduğunu; bireylerin toplumsal uzamdaki konumlarının bu sermaye bileşimlerine göre belirlendiğini savunur (Bourdieu, 1986). “*Sosyal Uzam ve Sembolik İktidar*” makalesinde ise bu çok boyutlu

uzamda konumların nasıl korunduğunu, yeniden üretildiğini ve meşrulaştırıldığını analiz eder (Bourdieu, 1989). Bu çerçeveden bakıldığında, felaket sonrası göç, sadece ekonomik sermayenin (ev, işyeri, birikim) değil, kültürel sermayenin (okul, diploma sürecinin kesintiye uğraması), sosyal sermayenin (komşuluk, akrabalık, hemşehri ağları) ve sembolik sermayenin (yerel itibâr, meslekî saygınlık) eşzamanlı erozyonu anlamına gelir; dolayısıyla dikey hareketlilik, tek bir ekseninde değil, bu sermaye türlerinin hepsinde “aşağıya doğru sürüklenme” şeklinde yaşanır.

Bourdieu'nün alan ve habitus kavramları, felaket sonrası göçmenin yeni kente geldiğinde karşılaştığı “oyun kurallarını” da açıklamaya yardımcı olur; zira yerinden edilen birey, kendisini bir anda farklı kurumsal düzenlemelerin, farklı meslek normlarının, farklı kültürel kodların geçerli olduğu yeni bir alanın içinde bulur ve eski habitusu bu alanda her zaman işe yaramaz. Bu durumda, göçmen, sahip olduğu kültürel ve sosyal sermayeyi yeniden tercüme etmeye çalışır; kimileri için bu, yeni bir işkoluna geçiş, yeni eğitim yolları açma ve sonuçta sınırlı da olsa yukarı yönlü hareketlilik fırsatları yaratırken; pek çokları için ise eski sermayenin hızla değersizleştiği, yeni sermaye birikimi kanallarının da tıkalı olduğu bir “statü kaybı” sürecine dönüşür (Bourdieu, 1986, 1989). Böylece, dikey ve yatay hareketlilik, sermaye bileşimlerinin yeniden dağılımı ve yeni alanlara uyum süreçleri üzerinden birlikte okunur.

Türkiye bağlamına döndüğümüzde, dikey ve yatay hareketlilik tartışmasını sosyal güvence ve refah rejimiyle ilişkilendirmeden ilerletmek mümkün değildir. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder'in “*Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen refah rejimi*” başlıklı raporu, Türkiye’de klasik anlamda kurumsallaşmış bir sosyal devlet yerine, aileye ve piyasaya büyük ölçüde yük bindiren, devletin ise daha çok seçici sosyal yardımlarla devreye girdiği melez bir refah rejimi tasvir eder (Buğra ve Keyder, 2003). Buğra ve Keyder’e göre, 2000’li yıllarla birlikte ortaya çıkan “yeni yoksulluk”, geçici bir geçim sıkıntısı değil, güvencesiz istihdam, düşük ücret ve düzensiz sosyal yardım kombinasyonunun yarattığı kalıcı bir durumdur. Bu yapı içerisinde, felaket sonrası göçmenler –zaten kırılgan olan– alt gelir gruplarına eklenmekte; dikey hareketlilik imkânları ciddi biçimde daralmakta, yatay hareketlilik ise çoğu zaman yoksulluk coğrafyaları arasında bir yer değiştirme olmaktan öteye gidememektedir. Buğra ve Keyder'in işaret ettiği bu “yeni yoksulluk” rejimi, felaket sonrası göçmenlerin sosyal güvenceye erişimini de belirgin biçimde

şekillendirir; zira formel istihdama girebilen az sayıdaki göçmen, sosyal sigorta ve emeklilik gibi kurumsal güvencelere ulaşırken, büyük çoğunluk kayıt dışı istihdamda ya da işsiz olarak, aile içi dayanışma, hemşehri ağları ve belediye yardımları aracılığıyla ayakta kalmaya çalışmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003). Bu durum, dikey hareketlilik açısından iki yönlü bir etki doğurur: Bir yandan, belli bir eğitim ve beceri düzeyine sahip genç kuşak için kentte görece daha geniş bir iş piyasasına eklemlenme ve uzun vadede sınırlı da olsa yukarı yönlü hareketlilik ihtimali doğar; öte yandan, sosyal güvence eksikliği, kırılgan istihdam ve borçluluk, bu potansiyel mobilitenin kolaylıkla tersine dönmesine, yani hızla yeniden yoksulluğa yuvarlanmaya yol açar.

Türkiye’de göç ve hareketlilik tartışmalarını uzun dönemli tarihsel bir perspektifle ele alan Nermin Abadan-Unat, “*Bitmeyen Göç*” çalışmasında, 1960’lardan itibaren Avrupa’ya giden Türk işçilerinin kuşaklararası hareketlilik deneyimlerini, hem fırsatlar hem de kayıplar boyutuyla ortaya koyar (Abadan-Unat, 2011). Avrupa’ya giden birinci kuşak işçiler, çoğu zaman vasıfsız işlerde yoğunlaşmış; buna karşın, düzenli gelir ve sosyal sigorta sayesinde Türkiye’deki köylü geçmişlerine göre görece bir yukarı hareketlilik yaşamışlardır. Ancak, Abadan-Unat’ın da gösterdiği gibi, bu hareketlilik, çoğu zaman “alt segmentlerde kalıcılışıma”, vatandaşlık haklarına sınırlı erişim ve kültürel dışlanma ile birlikte gerçekleşmiştir. İkinci ve üçüncü kuşaklar için eğitim yoluyla belirli bir yukarı hareketlilik imkânı ortaya çıkarken; etnik köken, din ve sınıfın birleştiği kesişimlerde hâlâ ciddi bariyerler vardır (Abadan-Unat, 2011). Bu tablo, felaket sonrası iç göçmenler için de öğreticidir; zira onlar da büyükşehirlere, çoğu zaman işgücü piyasasının en alt segmentlerine, sınırlı haklara ve damgalanma riskine sahip “ötekiler” olarak eklemlenmekte, dolayısıyla yeni fırsatlar ile kayıplar aynı anda yaşanmaktadır.

Zorunlu göç ve toplumsal bütünleşme ilişkisini doğrudan ele alan Saim Özçürümez ve Ahmet İçduygu ise, Türkiye’deki zorunlu göç rejimini ve buna eşlik eden entegrasyon süreçlerini çok aktörlü bir yönetim çerçevesinde analiz ederler (Özçürümez ve İçduygu, 2020). Bu çalışmada, zorunlu göçmenlerin istihdam, konut, eğitim, sağlık ve sosyal yardım alanlarında nasıl bir konumlandığı; hangi mekanizmalar üzerinden kısmi entegrasyon ya da dışlanma yaşadığı da detaylandırılmıştır. Özçürümez ve İçduygu’nun bulguları, dikey ve yatay hareketlilik tartışması açısından iki önemli noktaya işaret eder: Birincisi, zorunlu göçmenlerin önemli bir kısmı, uzun yıllar

boyunca düşük ücretli ve güvencesiz işlerde “kilitlenmekte”, yani ne gerçek bir aşağı ne de yukarı hareketlilik yaşayarak, adeta toplumsal merdivenin alt basamaklarında sabitlenmektedir. İkincisi, sınırlı da olsa, özellikle eğitim alanına erişebilen, yerel işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip ya da küçük girişimler kurabilen bir kesim için yukarı yönlü hareketlilik imkânı bulunmaktadır; ancak bu imkân, refah rejiminin seçici yapısı ve sosyal güvence rejiminin eklektik niteliği nedeniyle son derece kırılgandır (Özçürümez ve İçduygu, 2020).

Bütün bu kuramsal ve ampirik birikimi felaket sonrası göç bağlamında bir araya getirdiğimizde, “yeni fırsatlar ve kayıplar” ikiliğinin tek yönlü bir hikâye anlatmadığını görmek gerekir. Bir yandan, özellikle eğitilmiş gençler için büyükşehre göç, daha çeşitli iş alanlarına erişim, farklı kültürel sermaye biçimlerini biriktirme ve zaman içinde sınırlı da olsa yukarı yönlü hareketlilik imkânı sunabilir; kimi durumlarda kadınların ücretli emek piyasasına girmesi, görece daha eşitlikçi aile içi ilişkilerin oluşması ve çocukların daha iyi okullara erişmesi gibi olumlu dinamikler ortaya çıkabilir. Öte yandan, aynı göç süreci, daha yaşlı kuşaklar için mesleki itinâ ve itibâr kaybı; erken yaşta işgücü piyasasına giren çocuklar için eğitimden kopuş; aile bütçesinin borç ve güvencesiz gelire bağımlı hâle gelmesi gibi ağır kayıplarla sonuçlanabilir. Sorokin, Goldthorpe ve Bourdieu’nün sunduğu kavramsal araçlarla bakıldığında, felaket sonrası göçün ürettiği hareketlilik, “herkes için yukarı doğru açılan yeni bir merdiven” değil, bazıları için dar ve kaygan bir yükseliş patikası, çoğu için ise aşağılara ya da alt segmentlere sıkışma sürecidir (Sorokin, 1959; Goldthorpe vd.,1980; Bourdieu, 1986, 1989).

Dikey ve yatay toplumsal hareketlilik biçimlerini felaket sonrası göç bağlamında tartışırken, hareketliliğin hep bir şeylerin kazanıldığı, kayıpların ise kısa vadeli “geçiş maliyetleri” olduğu iyimser bir çerçeveye yetinmek mümkün değildir. Türkiye’nin melez refah rejimi, yeni yoksulluk olgusu ve selektif sosyal güvence mekanizmaları (Buğra ve Keyder, 2003), tarihsel göç deneyimlerinin bıraktığı miras (Abadan-Unat, 2011) ve güncel zorunlu göç yönetişiminin kurumsal sınırları (Özçürümez ve İçduygu, 2020), felaket sonrası göçmenlerin çoğu için yatay hareketliliğin aşağı yönlü ya da “yerinde sayan” dikey hareketlilikle birlikte yaşandığını göstermektedir. Bir başka deyişle, yeni fırsatlar gerçektir ama eşit dağılmamaktadır; kayıplar ise genellikle daha görünmez ve kalıcıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu hareketlilik rejiminin özellikle sosyal güvence alanındaki sonuçları

ayrıntılıdırılacak; kayıt dışı istihdam, enformel dayanışma ağıları ve sosyal politika araçları üzerinden, kimlerin hangi riskleri taşıdığı ve kimler için hangi tür fırsat pencerelerinin açıldığı daha somut biçimde tartışılacaktır.

9.5. Sosyal Güvence Kavramı, Boyutları ve Kurumsal Mekanizmalar

Sosyal güvence kavramı, özellikle felaket sonrası yerinden edilmiş göçmenler söz konusu olduğunda, sadece bir “sigorta sistemi” ya da dar anlamda sosyal yardım programlarıyla sınırlı olmayan, risk, hak ve yurttaşlık boyutlarını içeren, çok katmanlı bir kurumsal mimariyi ifade eder. Devereux ve Sabates-Wheeler’in “transformative social protection” yaklaşımı, tam da bu noktada açıklayıcıdır; zira bu yaklaşım sosyal korumayı koruyucu (protective), önleyici (preventive), destekleyici (promotive) ve dönüştürücü (transformative) bileşenleriyle ele alır ve böylece yoksulluk ile kırılganlığın yapısal kökenlerine müdahaleyi merkeze yerleştirir (Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004). Felaket sonrası göçmenler için sosyal güvence tartışması bu çerçevede, hem ani gelir ve barınma kayıplarına karşı koruma sunan nakdi transferleri, hem de uzun vadede yeniden yerleşim, istihdam ve sosyal içerilme kanallarını açan daha derin dönüşüm mekanizmalarını birlikte düşünmeyi gerektirir.

Çevresel felaketler ve kitlesel yerinden edilmeler üzerine çalışan Oliver-Smith, bu tür felaketlerin sadece fiziksel yıkım yaratmakla kalmadığını; aynı zamanda insanların sosyal ağlarını, hak rejimlerini ve geleceğe dair öngörülebilirlik duygusunu parçaladığı için “sosyal kırılganlık” üretiminin bir aracı haline geldiğini vurgular (Oliver-Smith, 2009). Benzer biçimde Cernea’nın “*Impoverishment Risks and Reconstruction*” modeli, zorunlu yerinden edilmenin sekiz temel yoksullaştırma riskini —toprak kaybı, iş kaybı, barınma kaybı, marjinalleşme, gıda güvencesizliği, morbidite ve mortalitenin artışı, ortak havuz kaynaklarının kaybı ve topluluk parçalanması— sistematik biçimde sıralar ve bu risklerle baş edebilmek için yeniden yerleştirme programlarına entegre sosyal koruma mekanizmalarına ihtiyaç olduğunu ortaya koyar (Cernea, 2000). Felaket sonrası göçmenler açısından sosyal güvence tartışması, tam da bu yoksullaştırma risklerinin ne ölçüde telafi edilebildiği, hangi risklerin ise sosyal politika ufkunun dışında bırakıldığı sorusuna odaklanmalıdır.

Long ve Sabates-Wheeler’in zorunlu göç ve sosyal koruma literatürünü tarayan çalışması, bugün birçok ülkede göçmenlerin ve mültecilerin hukuken

sosyal koruma sistemlerine erişimlerinin mümkün görünmesine karşın, fiiliyatta bu erişimin çeşitli idari, mali ve siyasal engeller nedeniyle son derece sınırlı kaldığını gösterir (Long ve Sabates-Wheeler, 2017). Zorunlu göçmenler, özellikle de felaket sonrası ülke içinde yerinden edilmiş nüfus, çoğu zaman “geçici” kabul edilmekte, bu geçicilik söylemi ise hem yerel yerleşim politikalarını hem de sosyal güvenceye erişimi kısıtlayan bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. OECD ve İsveç Yardım Çalışmaları Uzman Grubu’nun (EBA) ortak raporu, düşük ve orta gelirli ülkelerde zorla yerinden edilmiş kişilerin hukuken sosyal koruma sistemlerine dahil edilmiş olsalar bile, kurumsal kapasite eksiklikleri, finansman kısıtları ve siyasal ekonomi bariyerleri nedeniyle bu hakları fiilen kullanamadıklarına dikkat çeker (OECD/EBA, 2022). Dolayısıyla sosyal güvence kavramının felaket sonrası göç bağlamında yeniden düşünülmesi, hukuki erişim ile fiili erişim arasındaki mesafeyi açığa çıkarmayı da içerir.

Şoklara duyarlı sosyal koruma (shock-responsive social protection) literatürü, felaket sonrası göçmenler için sosyal güvencenin hangi kurumsal araçlarla işler hale getirilebileceğine dair önemli ipuçları sunar. O’Brien ve arkadaşlarının yürüttüğü kapsamlı araştırma, mevcut sosyal koruma programlarının kriz anlarında “tasarım ayarları” ile oynanarak, yatay genişleme (yeni hanelerin geçici olarak sisteme dahil edilmesi), dikey genişleme (mevcut yararlanıcılara sağlanan desteğin artırılması) ve insani yardım programlarıyla kurumsal uyum üzerinden şoklara duyarlı hale getirilebileceğini gösterir (O’Brien vd.,2018). Bu çerçevede felaket sonrası göçmenler için sosyal güvence, olağan dönemlerde dar bir hedef kitleye yönelen programların, afet sonrasında hızla ölçek büyütürerek hem yeni yerinden edilmiş nüfusu hem de onlarla aynı mekânsal alanı paylaşan, benzer risklere maruz yerel toplulukları kapsayabilme kapasitesi ile yakından ilişkilidir.

OECD/EBA raporunun altını çizdiği gibi, zorla yerinden edilmişlerin sosyal korunmaya dahil edilmesi, yalnızca bir “insani yardım” meselesi değil, aynı zamanda uzun dönemli kalkınma ve toplumsal uyum sorunudur; rapor bu nedenle, göçmen ve yerel toplulukların aynı sistemler içinde, benzer kriterlerle ve ayrımcılıktan arındırılmış biçimde kapsanmasını “dahil edici sosyal koruma için yol haritası” olarak önerir (OECD/EBA, 2022). Bu bakış açısı, felaket sonrası göçmenleri “istisnai” ve sürekli “acil durum” rejimlerine mahkûm eden yaklaşımın yerine, onları ulusal sosyal güvenlik sistemlerinin

kalıcı bileşenleri olarak gören bir paradigmanın inşasını gerektirir. Burada sosyal güvence kavramının sadece gelir desteğiyle sınırlı olmayıp, sağlık sigortası, işsizlik sigortası, aile ve çocuk yardımları, barınma destekleri ve erişilebilir sosyal hizmetler ağını da içeren geniş bir kurumsal seti ifade ettiğı hatırlanmalıdır. Türkiye ölçeğinde düşünöldüğünde, Buğra ve Keyder'in “yeni yoksulluk” ve “değişen refah rejimi” analizleri, sosyal güvenceyi aile temelli enformel dayanışma ile devlet temelli sosyal güvenlik ve sosyal yardım mekanizmalarının birbirine eklenlendiğı hibrit bir yapı olarak tasvir eder (Buğra ve Keyder, 2003).

Buğra'nın yurttaşlık ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışması, sosyal politikanın Türkiye'de tarihsel olarak refah devletinden ziyade siyasal patronaj ağları ve “hayırseverlik” pratikleri üzerinden şekillendiğini, bu nedenle de yurttaşların sosyal haklarının çoğu kez kırılğan ve koşullu olduğunu göstermektedir (Buğra, 2007). Felaket sonrası göçmenler, tam da bu kırılğan alanın en uç noktasında yer almakta; hem sigorta temelli sosyal güvenlik ağlarının dışına düşmekte, hem de yerleştikleri yeni kent mekânlarında enformel dayanışma ağlarına erişimde gecikmeler ve kopuşlar yaşamaktadırlar.

6 Şubat 2023 depremleri sonrası Türkiye'nin sosyal güvenlik ve sosyal yardım sistemlerinin işleyişini inceleyen Karadeniz, mevcut yapının belirli açılardan “dayanıklı” olmakla birlikte, felaketin mekânsal ve demografik ölçeğı karşısında ciddi uyum sorunları yaşadığını; özellikle kayıt dışı çalışanlar, göçmen işçiler ve geçici barınma alanlarına yönelen nüfus için sosyal güvencenin sahada parçalı ve eşitsiz biçimde tecelli ettiğini göstermektedir (Karadeniz, 2025). Bu bulgular, şoklara duyarlı sosyal koruma literatürünün teorik vurgu yaptığı “kurumsal esneklik” ve “önceden planlama” ilkelerinin, Türkiye gibi deprem riski yüksek ve iç göç dinamikleri güçlü bir ölkede ne denli yaşamsal olduğunu yeniden ortaya koymuştur. Sosyal güvence kavramını felaket sonrası göç bağlamında düşünürken, yalnızca programların varlığına değil, bu programların mekânsal erişilebilirliğine, idari süreçlerinin basitliğine ve göçmenlerin statüsüne duyarlı olup olmadığına bakmak gerekir. Pandemi ve afet dönemlerinde devreye giren “Sosyal Koruma Kalkanı” programı üzerine yazan Alagöz ise, Türkiye'de sosyal koruma mimarisinin dört ayağı —çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler— üzerinden olağanüstü dönemlere adapte edilmeye çalışıldığını; kısa çalışma ödeneğı, nakdi ücret desteğı, işsizlik

ödenęi ve geniş ölçekli nakdi yardım programlarının bir “kalkan” metaforu altında bütünleştirildiğini ayrıntılı biçimde tartışmaktadır. (Alagöz, 2020). Her ne kadar bu deneyim öncelikle pandemi bağlamında şekillenmiş olsa da, felaket sonrası göçmenler için sosyal güvence tasarlanırken, benzer bir bütünleştirici çerçevenin, geçici barınma alanları, yeni kent bölgeleri ve kır-kent geçiş zonlarında yaşayan yerinden edilmiş nüfusa uyarlanması da mümkündür. Burada kritik olan, bu kalkanın göçmenleri ve özellikle de kayıt dışı çalışan, ikamet kaydı sorunlu ya da vatandaşlık statüsü tartışmalı grupları kapsayıp kapsamadığıdır.

Bu kuramsal ve ampirik çalışmalar birlikte okunduğunda, felaket sonrası göçmenler için sosyal güvence kavramının üç temel boyutta düşünülmesi gerektiği ortaya çıkar. Birincisi, risk boyutudur; yani gerek Cernea'nın yoksullaştırma riskleri modeli gerekse Oliver-Smith'in çevresel göç ve kırılganlık analizleriyle açığa çıkan, barınma, gelir, gıda ve sağlık güvencesi gibi temel alanlarda felaketin yarattığı çoklu risklerin, sosyal koruma araçlarıyla nasıl dengelenebileceği sorusu (Cernea, 2000; Oliver-Smith, 2009). İkincisi, hak ve vatandaşlık boyutudur; burada hem Long ve Sabates-Wheeler'in zorunlu göçmenlerin hukuki statülerinin sosyal korumaya erişimde belirleyici olduğunu vurgulayan analizleri hem de Buğra'nın Türkiye'de sosyal politikanın yurttaşlık rejimiyle nasıl iç içe geçtiğini gösteren çalışmaları önemli bir çerçeve sunar (Long ve Sabates-Wheeler, 2017; Buğra, 2007). Üçüncü boyut ise kurumsal tasarım ve yönetişimdir; şoklara duyarlı sosyal koruma araştırmaları ile OECD/EBA raporu bu alanda, felaket sonrası göçmenleri ulusal sistemlerin “periferisinde” tutmak yerine, sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmet kurumlarının ana akım işleyişine dahil edecek esnek ve bütünleşik mimarilerin geliştirilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır (O'Brien vd.,2018; OECD/EBA, 2022). “Sosyal Güvence Kavramı, Boyutları ve Kurumsal Mekanizmalar” başlığı altında felaket sonrası göçmenleri merkeze alan bir tartışma yürütmek, klasik sosyal politika literatürünün genellikle “yerleşik” ve “düzenli” yurttaşlar için tasarlandığını varsaydığı kurumsal dünyayı, felaketin ani yerinden etme dinamikleri ve uzun süreli belirsizlik koşullarıyla yüzleştirmek anlamına gelir. Devereux ve Sabates-Wheeler'in dönüştürücü sosyal koruma yaklaşımı, Oliver-Smith ve Cernea'nın felaket odaklı yoksullaştırma ve kırılganlık analizleri, Long ve Sabates-Wheeler'in zorunlu göç-sosyal koruma ilişkisi, O'Brien ve ekibinin şoklara duyarlı sosyal koruma modeli, OECD/EBA'nın

zorla yerinden edilmişler için kapsayıcı sosyal koruma önerileri ve Türkiye bağlamında Buğra, Keyder, Karadeniz ile Alagöz'ün çalışmaları birlikte ele alındığında, sosyal güvencenin felaket sonrası göçmenler için ancak çok katmanlı, hak temelli, şoklara duyarlı ve yerel bağlama uyarlanmış kurumsal mekanizmalarla anlamlı hale gelebileceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Böyle bir çerçeve, ilerleyen bölümlerde de ele alındığından kayıt dışı istihdam, enformel dayanışma ağları ve kırılgan grupların özgül güvence arayışlarına ilişkin tartışmalar için de sağlam bir teorik zemin sunabilmektedir.

9.6. Kayıt Dışı İstihdam, Geçim Stratejileri ve Sosyal Güvence Açıkları

Felaket sonrası göçmenler söz konusu olduğunda kayıt dışı istihdam, aslında sadece “kanıtı zor” bir çalışma biçimi değil; barınma, beslenme, sağlık ve eğitim gibi en temel ihtiyaçların karşılanabildiği yegâne alanlardan biri olduğu için, bütün geçim stratejilerinin merkezine yerleşen bir zorunluluk halini almaktadır. Cernea'nın zorunlu yerinden edilme için tanımladığı yoksullaştırma risklerinin (toprak, iş, barınma ve sosyal ağ kaybı) her biri, felaket sonrası göçmenleri formel işgücü piyasasından koparıp, hem ücretlerin düşük hem de sosyal güvencenin yok hükmünde olduğu segmentlere iter (Cernea, 2000). Devereux ve Sabates-Wheeler'ın koruyucu–önleyici–destekleyici–dönüştürücü sosyal koruma çerçevesiyle bakıldığında, kayıt dışı istihdam, göçmenler için kısa vadede koruyucu bir “nakit akışı” sağlar; fakat aynı anda önleyici ve dönüştürücü boyutlarda büyük bir boşluk yaratır; zira ne işsizlik ve yaşlılık gibi risklere karşı sigorta üretir ne de uzun vadede sınıfsal konumun iyileştirilmesine imkân tanır (Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004). Bu nedenle felaket sonrası göçmenlerin geçim stratejilerini analiz etmek, aynı zamanda sosyal güvence sistemindeki yapısal deliklere ve bu deliklerin nasıl belli grupları sistematik biçimde dışarıda bıraktığına bakmak anlamına gelir.

Tablo 1. *Felaket sonrası göçmenlerde kayıt dışı istihdam, geçim stratejileri ve sosyal güvence ilişkisi*

Geçim stratejisi türü	Tipik sektör / faaliyet	Başlıca aktörler	Kısa vadeli fayda	Uzun vadeli sosyal açığı
Kayıt dışı gündelik işçilik	İnşaat, mevsimlik tarım, tekstil atölyeleri	Genç erkekler, bekar göçmenler	Hızlı nakit gelir, ev kirası ve gıda masraflarını karşılama	İş kazalarında korumasızlık, emeklilik ve işsizlik sigortasından mahrumiyet
Enformel hizmet işleri	Ev içi bakım, temizlik, bakım emeği, küçük esnafılık	Kadınlar, yaşlı aile bireyleri	Evden/mahalleneden çıkmadan gelir, çocuk bakımını sürdürme imkânı	Sigorta yokluğu, düşük ve dalgalı gelir, yaşlılıkta aşırı kırılganlık
Çocuk ve genç emeği	Sokak satıcılığı, tamirhane, küçük atölye	Çocuklar ve ergenler	Hane gelirine ek destek, borçların çevrilmesi	Eğitimden kopuş, kuşaklararası yoksulluk ve sınıfsal kilitlenme
Küçük ölçekli kendi hesabına çalışma	Sezonluk büfe, seyyar satıcılık, hemşehri ağına dayalı ticaret	Aile işletmeleri, hemşehri ağları	Nispeten esnek çalışma, hane içi dayanışma ile maliyet paylaşımı	Vergi ve sigorta dışı kalma, krizlerde ilk çöken faaliyetler olması
Nakdi yardım + kayıt dışı iş kombinasyonu	Sosyal yardım + gündelik işçilik	En yoksul haneler, tek ebeveynli aileler	Asgari tüketim düzeyi, borçsuz ayakta kalma imkânı	Yardıma bağımlılık, yardımlar kesildiğinde ani çöküş riski, formel istihdamdan uzaklaşma

(Kaynak: Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Yüksek, 2008; Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004; Özçürümez ve İçduygu, 2020; Townsend, 1979)

Verilen tablodaki her satır, sahada çok sık karşılaşılan bir örüntüyü yansıtmaya gücüne sahiptir. Örneğin 6 Şubat depremleri sonrasında büyükşehirliere göç eden genç erkekler, çoğunlukla sigortasız inşaat işçiliğine yönelmiş; deprem bölgesinden gelen kadınlar ise akraba veya hemşehri ağları üzerinden ev içi temizlik ve bakım hizmetlerinde, çoğu zaman kayıt dışı ve düşük ücretli işler bulmuştur. Bu stratejiler, kısa vadede barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçları karşılayabilmek açısından işlevsel görünürken, Townsend'in vurguladığı anlamda görece yoksunluk ve sosyal dışlanmayı derinleştirir; çünkü göçmenler, toplumun "normal" kabul edilen yaşam standardına katkı sunan formel kurumlardan (sigorta, emeklilik, düzenli iş) sistematik olarak dışarıda kalmaktadır (Townsend, 1979).

Türkiye'nin melez refah rejimini analiz eden Buğra ve Keyder, sosyal güvenliğin istihdama sıkı biçimde bağlandığı; buna karşın istihdamın önemli bölümünün kayıt dışı olduğu bir düzende, "yoksulluğun çalışma ile değil, çalışma biçimi ile ilişkili" hale geldiğini vurgular (Buğra ve Keyder, 2003). Felaket sonrası göçmenler, bu yapının tam da en kırılgan noktasına düşer; çünkü hem afet öncesi dönemde çoğu kez kırılgan sektörlerde çalışmışlardır, hem de göç sonrasında yeni kentte formel işlere erişim için gerekli sosyal ve kültürel sermayeden yoksundurlar. Buğra'nın "yeni yoksulluk" kavramı burada özellikle açıklayıcıdır: Yardımlarla ve kayıt dışı, düşük ücretli işlerle ayakta durmaya çalışan, sosyal sigorta ilişkisi kuramayan, geleceğini borç ve enformel destek ağlarına bağlamış geniş bir nüfus segmenti oluşur (Buğra, 2007). Felaket sonrası göçmen haneler, bu segmentin en uç örnekleri haline gelir; zira hem afetin getirdiği ek borç yükü, hem de yerinden edilmenin psikolojik ve toplumsal maliyetleri üzerine binmektedir.

Geçim stratejilerinin aile içi ve kuşaklararası boyutuna bakıldığında, özellikle çocuk ve genç emeğinin felaket sonrası dönemde nasıl olağanlaştığı dikkat çekicidir. Aile, gelir kaybını telafi etmek için önce kadınların enformel bakım ve temizlik işlerine yönelmesini, ardından da ergen yaşta çocukların tamirhane, atölye veya sokak satışında çalışmasını bir "zorunluluk" olarak görmeye başlar. Bu durum, Devereux ve Sabates-Wheeler'ın "dönüştürücü sosyal koruma" dediği boyutun neredeyse hiç işlemediğini gösterir; zira sosyal koruma, sadece hane gelirini desteklemekle kalmayıp, çocuk işçiliğini önleyecek ve eğitim hakkını güvence altına alacak şekilde tasarlansaydı, bu geçim stratejisinin en ağır sonuçlarından biri engellenebilirdi (Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004). Oysa pratikte, sosyal yardım sistemleri çoğu zaman

çocuk işçiliğini tespit edecek ve önleyecek kapasiteye sahip değildir; yardım alan hanelerde çocuk emeğinin yoğunlaştığı sahada sıkça gözlenmektedir. Bu geçim stratejilerinin mekânsal boyutu da önemlidir. Felaket sonrası göçmenler, büyük ölçüde kentin formel istihdam ve hizmet ağlarından uzak, kira düzeyi görece düşük ama altyapısı zayıf mahallelerine yerleşirler. Adaman ve çalışma arkadaşlarının kent yoksulluğu ve sosyal dışlanma çalışmalarında gösterdiği gibi, bu mahalleler aynı zamanda sosyal yardım kurumlarının ve belediye hizmetlerinin en yoğun hedeflediği bölgeler olmasına rağmen, istihdama erişim ve sosyal hareketlilik açısından en tıkalı alanlardır (Adaman ve Yüksek, 2008). Gecekondu veya çeper mahallelerde yoğunlaşan felaket sonrası göçmenler, bir yandan belediye ve merkezi idare yardımlarıyla “haritada işaretlenmiş” bir nüfus haline gelirken, diğer yandan formel işgücü piyasasına girmeden ve sosyal sigorta ilişkisi kurmadan yıllarca bu mahallelerde sıkışıp kalabilmektedir. Bu da kayıt dışılığın geçici bir “kriz tepkisi” değil, süreklileşen bir istihdam biçimi halini aldığını gösterir.

Şoklara duyarlı sosyal koruma literatüründen biliyoruz ki, afet anlarında sosyal yardım programlarının yatay ve dikey genişleme kapasitesi, göçmenlerin kayıt dışına zorlanıp zorlanmayacağını doğrudan etkiler (O'Brien et al., 2018). Eğer depremin hemen ardından nakit destek programları, kira yardımları ve geçici gelir destekleri hem afet bölgesinde kalanlara hem de göç edenlere hızlı ve kapsayıcı biçimde ulaştırılabilirse, haneler ilk aylarda “her ne pahasına olursa olsun” kayıt dışı işe girme baskısını nispeten daha düşük hisseder. Türkiye’de 2023 depremleri sonrasında devreye giren çeşitli nakdi yardım ve istihdam programlarını analiz eden Karadeniz (2025), kayıtlı çalışanlara yönelik araçların (kısa çalışma ödeneği, işsizlik sigortası) görece etkin işlediğini; buna karşılık felaket öncesinde de kayıt dışı olanların, sosyal güvence şemsiyesinin dışında kaldığını göstermektedir. Bu bulgu, felaket sonrası kayıt dışılığın aslında felaket öncesi dönemde birikmiş yapısal sorunların devamı olduğunu, sadece daha görünür ve daha dramatik hale geldiğini teyit eder. Öte yandan felaket sonrası göçmen haneler, kayıt dışı istihdam ile sosyal yardımı sıklıkla birlikte kullandıkları karma geçim stratejileri geliştirirler. Bu strateji, kısa vadede rasyonel görünür: Hane, düzenli olmasa da belirli aralıklarla sosyal yardım almakta, aradaki boşlukları da gündelik işçilik veya enformel hizmetlerle doldurmaktadır. Ancak Buğra ve Keyder’in uyardığı gibi, bu kombinasyon, formel istihdam kanallarına yönelme motivasyonunu da zayıflatır; çünkü sosyal yardım düzeyi çok düşük

olsa da, kayıtlı bir işe girildiğinde hem yardım kesilmekte hem de iş güvencesi zayıf, ücretler kırılgan olabilmektedir (Buğra ve Keyder, 2003). Böylece, felaket sonrası göçmenler için bir “geçiş stratejisi” olarak düşünülen karma model, fiilen yoksullukta ve güvencesizlikte kalıcılık üreten bir tuzağa dönüşür. Sonuçta, kayıt dışı istihdam ve geçim stratejileri, felaket sonrası göçmenlerin yaratıcılığını ve hayatta kalma becerisini gösterdiği kadar, sosyal güvence sistemlerindeki yapısal açığın da aynasıdır. Eğer sosyal koruma sistemi Devereux ve Sabates-Wheeler’ın öngördüğü biçimde dönüştürücü, O’Brien ve ekibinin tarif ettiği gibi şoklara duyarlı, Buğra ve Keyder’in işaret ettiği melez yapıyı gözeterek tasarlanmış olsaydı, felaket sonrası göçmenlerin geçim stratejileri bu denli yoğun biçimde kayıt dışı istihdam etrafında biçimlenmezdi. Kayıt dışı istihdamın kendisini değil, onu zorunlu kılan risk ve hak mimarisini hedef alan sosyal politika müdahaleleri geliştirilmediği sürece, felaket sonrası göçmenler için “çalışmak” ile “güvencede olmak” arasındaki mesafe açılmaya devam edecek; yeni fırsatlar ufukta belirse bile, bunların çoğu kısa vadeli, kaygan ve kuşaklararası yoksulluğu kırmaya yetmeyecek kırılgan imkânlar olarak kalacaktır.

9.7. Aile, Akrabalık ve Hemşehri Dayanışması: Enformel Sosyal Güvence Ağları

Felaket sonrası göç bağlamında aile, akrabalık ve hemşehri dayanışması, klasik sosyal politika literatürünün genellikle “yardımcı” gördüğü enformel ağlar olmaktan çok, çoğu zaman fiili olarak birincil sosyal güvence zemini haline gelmektedir. Özellikle Türkiye gibi refah rejiminin istihdama sıkı biçimde bağlandığı, buna karşılık istihdamın önemli kısmının kayıt dışı olduğu bağlamlarda, aile ve hemşehri ağları hem gelir dalgalanmalarını yumuşatan, hem barınma ve bakım gibi temel ihtiyaçları karşılayan, hem de göçmenleri yeni kentsel mekâna eklemlen başlıca mekanizmalar olarak karşımıza çıkar (Buğra ve Keyder, 2003; Özçürümez ve İçduygu, 2020). Deprem sonrası Antakya’dan Mersin’e taşınan bir ailenin ilk etapta dayı oğlunun evine sığınması, Ankara’ya göç eden bir hemşehri grubunun boş bir dükkânı sırayla kullanarak küçük esnafılık yapması ya da İstanbul’un çeper mahallelerinde aynı köyden gelenlerin sıra usulü dayanışma sandığı kurması, bu enformel sosyal güvence ağlarının gündelik hayattaki görünür örnekleridir.

Tablo 2. *Felaket sonrası göçmenler için enformel sosyal güvence ağları*

Ağ türü	Tipik mekanizma / faaliyet	Felaket sonrası örnek	Sağladığı güvence	Başlıca sınırlar / riskler
Çekirdek aile dayanışması	Aynı evde yaşama, gelir havuzu, bakım emeğinin paylaşılması	Deprem sonrası geniş ailenin tek hanede toplanması	Kira ve gıda yükünün paylaşılması, duygusal destek	Gelir şoku tüm haneyi vurduğunda herkesin aynı anda kırılma riski
Geniş akrabalık	Akraba yanında geçici barınma, kefillik, borç verme	Ailenin İstanbul'daki akrabasının yanına yerleşmesi	Geçici barınma, küçük borçlarla likidite sağlanması	Akraba ilişkilerinde gerilim, borcun geri ödenememesi
Hemşehri ağları	Hemşehri dernekleri, iş bulma zincirleri, kira paylaşımı	Aynı ilçeden gelenlerin aynı mahallede ev tutması	İş ve konut aracılığı, sembolik aidiyet	Ağın dışında kalanların daha ağır dışlanması, içe kapanma
Dini/cemaat temelli ağlar	Cami dernekleri, vakıf bursları, gıda ve kira yardımı	Depremzedelere cami derneği üzerinden gıda-kira desteği	Kısa vadeli yardım, sosyal aidiyet	Yardımda seçicilik, ideolojik baskı ve bağımlılık ilişkileri
Dijital dayanışma ağları	WhatsApp/Telegram grupları, kitle fonlaması, sosyal medya kampanyası	Sosyal medyada depremzede aile için kira kampanyası	Geniş coğrafyadan hızlı nakit/toplam a imkânı	Süreklilik yok, denetim zayıf, "kampanya yorgunluğu"

(Kaynak: Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Yüksek, 2008; Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004; Özçürümez ve İçduygu, 2020; Townsend, 1979)

Buradaki tablo, enformel sosyal güvence ağlarının hem çeşitliliğini hem de çelişkili doğasını göstermektedir. Örneğin çekirdek aile dayanışması, 6 Şubat

depremleri sonrasında olduğu gibi, birkaç hanenin aynı eve sıkışarak kira yükünü paylaşmasına, çocuk bakımının kuzenler ve büyükanneler arasında örgütlenmesine imkân verir; böylece kısa vadede formel sosyal güvenlik kurumlarının ulaşamadığı alanlarda işleyen bir “ilk savunma hattı” oluşturur (Buğra ve Keyder, 2003). Ne var ki aynı anda, tek bir gelirle çok sayıda kişinin geçinmeye çalıştığı bu haneler, herhangi bir işsizlik ya da hastalık şokunda Townsend’in tarif ettiği anlamda derin görelî yoksunluk ve sosyal dışlanma riskleriyle karşı karşıya kalırlar (Townsend, 1979). Dolayısıyla aile, bir yandan en güçlü enformel güvence kaynağı iken, öte yandan yoksulluğun da mekânsal ve duygusal yoğunluk kazandığı temel birimlerdir.

Geniş akrabalık ilişkileri ve hemşehri ağları, felaket sonrası göçmenlerin yeni kente tutunmasında belki de en kritik rolü oynar. İçduygu ve Özçürümez’in zorunlu göçmenlerin toplumsal bütünleşme süreçleri üzerine yaptıkları çalışma, özellikle Suriyeli ve diğer zorunlu göçmenlerin iş ve konut bulmada büyük ölçüde hemşehri ve akrabalık ağlarına yaslandığını göstermektedir (Özçürümez ve İçduygu, 2020). Antakya’dan Ankara’ya gelen bir hanenin “önceden gitmiş akrabayı bulması”, kira depozitosunu onun üzerinden ödemesi ve ilk işini akrabanın çalıştığı atölyede bulması, bu mekanizmanın tipik örneğidir. Ancak Adaman ve Yüksek’in gecekondü mahallelerindeki sosyal ağ analizlerinin gösterdiği üzere, bu tür ağlar çoğu zaman “içe kapalı” bir dayanışma üretir; ağın dışında kalanlar, yani yalnız gelip yalnız kalanlar, hem enformel güvenceye hem de iş ve konut fırsatlarına en zor erişebilen gruplar hâline gelir (Adaman ve Yüksek, 2008).

Dini ve cemaat temelli ağlar ile dijital dayanışma biçimleri, felaket sonrası dönemin daha görünür hale gelen enformel mekanizmalarıdır. Cami dernekleri, vakıflar ve tarikat çevreleri, özellikle gıda, kira ve burs desteği üzerinden göçmenlere kısa vadeli bir “tampon” sağlayabilir; bu da Devereux ve Sabates-Wheeler’in koruyucu sosyal koruma dediği boyutla örtüşmektedir (Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004). Aynı şekilde sosyal medya üzerinden yürütülen kira ya da ev eşyası kampanyaları, geniş bir coğrafyadan çok kısa sürede kaynak mobilize edebilmekte ve devletin bürokratik süreçlerinin gerisinde kaldığı anlarda boşluğu doldurabilmektedir. Ancak bu ağların sürdürülebilirliği düşüktür; yardım kişisel ilişkilere, dini/ideolojik yakınlıklara veya sosyal medya görünürlüğüne sıkı sıkıya bağlıdır ve çoğu zaman hak temelli değil, hayır temelli bir mantıkla işler (Buğra, 2007). Bu da

felaket sonrası göçmenlerin, zaman içinde “yardım yorgunluğu” ve sembolik borçluluk baskısı altında kalmasına yol açabilir.

Son tahlilde aile, akrabalık ve hemşehri ağları, felaket sonrası göçmenler için hem hayatta kalma hem de görece bir “aidiyet alanı” yaratma bakımından vazgeçilmez, aynı anda da eşitsizlik ve dışlanma üreten enformel sosyal güvence biçimleridir. Bu ağlar olmasa pek çok hanenin felaket sonrası ilk ayları atlatması mümkün olmayacak; ama sadece bu ağlara yaslanıldığı sürece de yoksulluk ve güvencesizlik kuşaklar boyunca yeniden üretilecektir. Bu nedenle sosyal politika tartışması, enformel ağları romantize etmek ile bütünüyle dışlamak arasında salınmak yerine, Buğra ve Keyder’in işaret ettiği melez refah rejimini ve Devereux ile Sabates-Wheeler’ın dönüştürücü sosyal koruma ufkunu birlikte düşünerek, aile ve hemşehri dayanışmasını hak temelli, kapsayıcı ve şeffaf kurumsal mekanizmalarla tamamlayacak bir perspektife yönelmek zorundadır (Buğra ve Keyder, 2003; Devereux ve Sabates-Wheeler, 2004; Özçürümez ve İçduygu, 2020).

9.8. Kırılgan Gruplar: Kadınlar, Çocuklar, Yaşlılar ve Engellilerin Sosyal Güvence Arayışı

Felaket sonrası göç ortamına yakından bakıldığında, kadınların, çocukların, yaşlıların ve engellilerin sosyal güvence arayışının, “ortalama yurttaş” için tasarlanmış sosyal politika şemalarına sığmadığı hemen görülür. Bu gruplar hem uluslararası insan hakları belgelerinde “özel korunma gerektiren” kesimler olarak tanımlanmakta, hem de ulusal hukukta sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmet rejimleri bakımından devlete pozitif yükümlülükler yüklemektedir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) gibi temel metinler; sosyal güvenceyi yalnızca ekonomik bir tercih değil, kadınlar, çocuklar ve engelliler bakımından doğrudan bir insan hakkı olarak düzenlemekte ve bu hakkın ayrımcılıksız ve erişilebilir biçimde kullanılmasını şart koşmaktadır (CEDAW, 1979; ÇHS, 1989; EHİS, 2006). Felaket sonrası iç göç bağlamında, bu hukuki çerçevenin pratik karşılığı, göç yolculuğunda ve yeni yerleşim alanlarında en çok risk altında olan bu grupların sosyal güvence ağının dışında kalmamasını temin edecek özel düzenlemelerin yapılmasıdır.

Kadınlar açısından sosyal güvence arayışı hem çalışma yaşamındaki konumları hem de aile içi bakım yükleri nedeniyle özellikle karmaşık bir hal

alır. CEDAW, 11. maddede kadınların istihdam ve sosyal güvenlik alanında erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu, 14. maddede ise kırsal kadınların sosyal güvenlik programlarından doğrudan yararlanma hakkını açıkça tanımlar (CEDAW, 1979). Ancak birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar, özellikle düşük gelirli ve göçmen kadınlar, kayıt dışı istihdam, ev içi ücretsiz emek ve kesintili çalışma öyküleri nedeniyle sosyal sigorta sistemine tam olarak eklenememektedir. Aile içi şiddetle sosyal güvence arasındaki bağ da bu noktada önem kazanır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin *Opuz / Türkiye* (2009) kararında, kadını aile içi şiddetten korumayan devletin yalnızca ceza hukuku bakımından değil, yaşam hakkı ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde de sorumlu olduğu tespit edilmiştir (AİHM, *Opuz / Türkiye*, 2009). Bu tür içtihatlar, şiddet mağduru kadınlara yönelik barınma, gelir desteği, nafaka tahsili ve istihdam programlarının sosyal güvence politikasının ayrılmaz parçası olduğunu gösterir.

Çocuklar için sosyal güvence arayışı, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 26. maddesiyle doğrudan tanınmış bir haktır; sözleşme her çocuğun sosyal güvenlikten yararlanma hakkına sahip olduğunu ve devletlerin bu hakkın gerçekleştirilmesi için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtir (ÇHS, 1989, md. 26). Felaket sonrası göç koşullarında aile gelirinin çökmesi, çocukların çalışmaya yönelmesini, eğitimden kopmasını ve beslenme–sağlık düzeyinin hızla bozulmasını beraberinde getirebilir. Bu durumda çocuk odaklı sosyal transferler –örneğin çocuk başına düzenli nakit destek, okul beslenme programları veya eğitim koşullu yardımlar–, sadece yoksulluğu azaltan araçlar değil, çocuk hakları hukukunun gerektirdiği sosyal güvence tedbirleridir. Devletin bu programları tasarlarken, göçmen ve yerinden edilmiş çocukları nüfus kayıt, ikamet ve okullaşma sorunlarını gerekçe göstererek sistemin dışına itmemesi; tam tersine bu engelleri kaldıracak idari kolaylıklar sağlaması gerekir.

Engelliler bakımından sosyal güvence, EHİS’in 28. maddesinde “yeterli yaşam düzeyi ve sosyal korunma hakkı” başlığı altında son derece ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Sözleşme, engelli bireylerin ve ailelerinin yeterli gıda, giyim, barınma ve yaşam koşullarına erişimini güvence altına almakla kalmaz; engellilikle bağlantılı ek maliyetlerin (yardımcı cihazlar, bakım hizmetleri, erişilebilir ulaşım vb.) sosyal koruma mekanizmalarıyla karşılanmasını da öngörür (EHİS, 2006, md. 28). Felaket sonrası göç bağlamında bu hükümlerin anlamı, geçici barınma alanlarının

erişilebilirliğinden, tahliye ve yardımların engellilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmasına, engellilik maaş ve yardımlarının göç nedeniyle kesintiye uğramamasına kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılır. Örneğin deprem sonrası tekerlekli sandalye kullanan bir kişinin konteyner kente yerleştirilirken rampa, tuvalet ve ortak alanlara erişimi gözetilmiyorsa ya da ikamet değişikliği nedeniyle engellilik maaşı aylarca yatmıyorsa, bu durum sadece idari bir aksaklık değil, aynı zamanda EHİS kapsamında bir hak ihlali niteliği taşır.

Yaşlılar için sosyal güvence tartışması ise emeklilik gelirleri, sağlık hizmetlerine erişim ve uzun dönem bakım hizmetleri ekseninde şekillenir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, sosyal güvenlik ve yeterli yaşam düzeyi haklarını tüm nüfus için tanımakla birlikte, yaşlıların bu haklara fiilen erişimine özel önem verilmesi gerektiğini belirtir (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966). Felaket sonrası göçte, yaşlılar çoğu zaman evini, mahallesini ve uzun yıllara dayalı sosyal ağlarını kaybetmekte; emekli maaşlarının yeni ikamet adreslerine aktarılmasında yaşanan bürokratik sorunlar ve sağlık hizmeti sunumundaki aksamalar nedeniyle hem ekonomik hem de bakım anlamında ağır bir kırılmalık yaşamaktadır. Emekli maaşının “adres güncellemesi yapılamadığı için” aylarca ödenmemesi, sosyal güvence hakkının teknik bir meseleye indirgenmesi değil, doğrudan ihlali olarak ele alınmalıdır. Bu dört grubun ortak kesişim alanı, zorla yerinden edilme ve iç göç bağlamında daha da belirginleşir. İç Göçmenler için Yol Gösterici İlkeler, devletlerin silahlı çatışma, yaygın şiddet veya doğal afetler nedeniyle yerinden edilen kişilere yönelik yükümlölüklerini sistematik biçimde sıralarken, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi grupların “özel korunma ve yardım” gerektirdiğini açıkça vurgular (BM İnsan Hakları Komisyonu, 1998). Bu çerçeveye göre, felaket sonrası göçmenler arasında yer alan kırılmalık gruplara yönelik sosyal güvence tedbirleri, genel programların “yan ürünü” değil, baştan itibaren tasarımın merkezinde düşünölmesi gereken bileşenlerdir. Örneğin geçici barınma alanlarına yerleştirmede, yalnız yaşayan yaşlıların veya engelli bireylerin akraba ve bakım verenlerine yakın yerleştirilmesi, başlı başına bir sosyal güvence uygulaması olarak okunmalıdır.

Hukuk rejimlerine ve yargı içtihatlarına bakıldığında, bu kırılmalık grupların sosyal güvence arayışının giderek daha fazla dava konusu haline geldiği görülür. *Opuz / Türkiye* kararında AİHM, aile içi şiddete karşı etkili koruma

sağlanmamasını ayrımcılık yasağı ile ilişkilendirerek, kadına yönelik şiddetin cinsiyete dayalı bir ayrımcılık biçimi olduğunu tespit etmiş ve devletin “yalnızca yasa çıkarmakla yetinmeyip etkin uygulama sorumluluğu” olduğunu vurgulamıştır (AİHM, Opuz / Türkiye, 2009). Benzer biçimde başka ülke kararlarında da engelli bireylerin sosyal yardım veya bakım hizmetlerinden dışlanması ya da çocukların aşırı yoksulluk koşullarında bırakılması, yalnızca sosyal politika tartışması değil, mahkemeler önünde ileri sürülen hak ihlali iddiaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eğilim, sosyal güvenceyi bütçe politikasının keyfine bırakılmış bir ayrıcalık olmaktan çıkarıp, kırılgan gruplar bakımından asgari düzeyde sağlanması zorunlu bir hak eşiği haline getirmektedir.

Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için sosyal güvence arayışı, felaket ve zorunlu göç koşullarında hem hukuki çerçevenin hem de sahadaki uygulamanın en kritik gerilim alanlarından birini oluşturur. Uluslararası sözleşmeler ve iç hukuk, bu grupların sosyal güvenliğe erişiminde ayrımcılık yapılmamasını, hatta gerektiğinde pozitif ayrımcılık uygulanmasını öngörürken (CEDAW, 1979; ÇHS, 1989; EHİS, 2006; BM İnsan Hakları Komisyonu, 1998), uygulamada kayıt dışı istihdam, belgesizlik, ikamet ve kimlik sorunları, erişilebilir olmayan fiziksel mekânlar ve yetersiz bütçelendirme gibi nedenlerle ciddi boşluklar ortaya çıkmaktadır. Sosyal politika tasarımı bu nedenle, özellikle felaket sonrası göç bağlamında, kırılgan grupların sosyal güvence hakkını merkezine alan, insan hakları rejimiyle uyumlu ve gerektiğinde yargısal denetime açık bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Felaket sonrası göçü merkeze alan bu çalışma, esasen bize çok yalın ama çoğu kez görmezden gelinen bir hakikat göstermektedir: Sosyal güvence, “iyi niyetli yardım” değil, yaşamını bir gecede kaybeden, mekânını, işini, mahallesini yitiren insanların asgari onurla tutunabilmesinin asli koşuludur. Bu nedenle sonuç kısmında söylenmesi gereken ilk şey, felaket sonrası göçmenlerin sosyal güvencesinin, klasik sigorta mantığına sıkışmış ve yerleşik, düzenli gelirli yurttaşlara göre tasarlanmış mevcut rejimle yönetilemeyeceğidir. Adil ve kapsayıcı bir sistem, hem hak temelli bir anlayışa dayanmalı, hem de felaketin doğurduğu olağanüstü koşulları dikkate alan esnek kurumsal mekanizmalar geliştirmelidir.

Politika düzeyinde üç eksen öne çıkmaktadır. Birincisi, sosyal güvenceye erişimin istihdama ve ikamete sıkı sıkıya bağlandığı mevcut yapı gözden geçirilmelidir. Felaket sonrası göçmenler için, geçici de olsa, kayıtlı istihdam koşulu aramayan, ikamet değişiminde kesintiye uğramayan gelir desteği, sağlık sigortası ve barınma yardımları tasarlanmalıdır. İkincisi, sistem “şoklara duyarlı” hale getirilmelidir; yani olağan dönemde var olan sosyal yardım ve sigorta programlarının, büyük bir deprem veya sel sonrasında yatay ve dikey olarak hızla genişleyebilmesi, yeni hak sahibi grupları bürokratik engellere takılmadan içine alabilmesi gerekir. Üçüncüsü, kırılgan gruplar politika tasarımının merkezine yerleştirilmelidir: Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için özel erişim kolaylıkları, pozitif ayrımcılık ve bakım hizmetleri olmadan hiçbir düzenleme gerçekten kapsayıcı olamaz. Son kerte mesele, “kimse aç ve açıkta kalmasin” türü muğlak bir hayırseverlik söyleminden çıkıp, felaket sonrası göçmenleri sosyal vatandaş olarak tanıyan, haklarını normatif düzeyde güvence altına alan ve bu hakları sahada hayata geçirecek mali–kurumsal kapasiteyi oluşturan bir sosyal güvence rejimini inşa etmektir. Böyle bir rejim kurulmadıkça felaket sonrası göç, sadece mekânsal değil, kuşaklar boyu süren bir toplumsal adaletsizlik hikâyesi olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa* (Gözden geçirilmiş 3. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adaman, F., ve Yüksek, D. (2008). Introduction: Special issue on poverty and social exclusion in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 38, 1–16.
- Aker, A. T., Çelik, A. B., Kurban, D., Ünal, T., ve Yüksek, D. (2005). *Türkiye’de ülke içinde yerinden edilme sorunu: Tespitler ve çözüm önerileri*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Alagöz, H. B. (2021). Salgın ve afet dönemlerinde Sosyal Koruma Kalkanı. *İçinde Türkiye insani çalışmalar yılı 2020* (s. 60–62). Ankara: Kızılay Akademisi.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (ss. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7(1), 14–25.
- Buğra, A. (2007). Poverty and citizenship: An overview of the social-policy environment in Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 39(1), 33–52.
- Buğra, A., ve Keyder, Ç. (2003). *New poverty and the changing welfare regime of Turkey*. Ankara: United Nations Development Programme (UNDP).
- Cerne, M. M. (2000). Risks, safeguards and reconstruction: A model for population displacement and resettlement. In M. M. Cerne ve C. McDowell (Eds.), *Risks and reconstruction: Experiences of resettlers and refugees* (ss. 11–55). Washington, DC: World Bank.
- Cerne, M. M., ve McDowell, C. (Eds.). (2000). *Risks and reconstruction: Experiences of resettlers and refugees*. Washington, DC: World Bank.
- Devereux, S., ve Sabates-Wheeler, R. (2004). *Transformative social protection* (IDS Working Paper No. 232). Brighton: Institute of Development Studies.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ganhri. (2022). *Protecting internally displaced persons: A handbook for national human rights institutions*. Geneva: Global Alliance of National Human Rights Institutions.
- Goldthorpe, J. H., Llewellyn, C., ve Payne, C. (1980). *Social mobility and class structure in modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Hunkler, C., Scharrer, T., Suerbaum, M., ve Yanasmayan, Z. (2022). Spatial and social im/mobility in forced migration: Revisiting class. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(20), 4829–4846.
- International Disability Alliance. (2023). *Article 28 – Adequate standard of living and social protection* (CRPD Article 28 briefing). Geneva: International Disability Alliance.
- Karadeniz, O. (2025). Building resilient social protection: Lessons from Türkiye’s earthquake response. *International Social Security Review*, 78(2–3), 97–122.

- Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Ünal, T., ve Aker, A. T. (2006). “Zorunlu göç” ile yüzleşmek: Türkiye’de yerinden edilme sonrası vatandaşlığın inşası. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Long, K., ve Sabates-Wheeler, R. (2017). *Migration, forced displacement and social protection* (GSDRC Professional Development Reading Pack No. 22). Birmingham: University of Birmingham.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, S. (2019). Domestic violence as sex discrimination: Ten years since *Opuz v. Turkey*. *New York University Journal of International Law and Politics*, 51(4), 1211–1252.
- OECD. (2022). *Social protection for the forcibly displaced in low- and middle-income countries: A pathway for inclusion* (OECD Development Policy Papers, No. 43). Paris: OECD Publishing.
- O’Brien, C., Holmes, R., Scott, Z., ve Barca, V. (2018). *Shock-responsive social protection systems research: Synthesis report*. Oxford: Oxford Policy Management.
- Oliver-Smith, A. (2009). *Nature, society, and population displacement: Toward an understanding of environmental migration and social vulnerability* (InterSecTions No. 8). Bonn: United Nations University Institute for Environment and Human Security.
- Özçürüm, S., ve İçduygu, A. (2020). *Zorunlu göç deneyimi ve toplumsal bütünleşme: Kavramlar, modeller ve uygulamalar ile Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Quinn, G., ve Waddington, L. (2017). Article 28: Adequate standard of living and social protection. In I. Bantekas, M. A. Stein ve D. Anastasiou (Eds.), *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A commentary* (ss. 771–801). Oxford: Oxford University Press.
- Sepúlveda Carmona, M. (2018). *Women’s right to social security and social protection*. Expert paper prepared for the 63rd session of the UN Commission on the Status of Women. New York: United Nations.
- Sorokin, P. A. (1959). *Social and cultural mobility*. Glencoe, IL: Free Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin.
- United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations Treaty Series, 993, 3.
- United Nations- CEDAW (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. United Nations Treaty Series, 1249, 13.
- United Nations-ÇHS. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. United Nations Treaty Series, 1577, 3.
- United Nations. (1998). *Guiding Principles on Internal Displacement* (E/CN.4/1998/53/Add.2). New York: United Nations.

- United Nations-EHİS. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations Treaty Series, 2515, 3.
- UNICEF. (2025). *Convention on the Rights of the Child: Child-friendly version*. New York: UNICEF.
- UN DESA. (2025). Article 28 – Adequate standard of living and social protection. İçinde *Convention on the Rights of Persons with Disabilities – Training guide*. New York: United Nations.

10.BÖLÜM

AVRUPA’DA TOPLUMSAL FELAKETLER VE GÖÇ DİNAMİKLERİ*

Soner AKIN¹

Giriş

Avrupa tarihi boyunca toplumsal felaketler, savaşlar, ekonomik krizler ve iklim olayları kıtanın sosyal dokusunu derinden etkilemiştir. Bu felaketler yalnızca can ve mal kaybı yaratmakla kalmamış; aynı zamanda geniş ölçekli nüfus hareketlerine, göçlere ve yeni kimlik oluşumlarına da yol açmıştır. 19. yüzyılda İrlanda’daki Büyük Kıtık, 20. yüzyılın ortasında İkinci Dünya Savaşı ve 21. yüzyıldaki Suriyeli ve Ukraynalı mülteci krizleri, Avrupa’nın felaket ve göç tarihinin önemli dönüm noktalarıdır. Bu kitap bölümü, farklı türdeki toplumsal felaketlerin ve bunların tetiklediği göç hareketlerinin Avrupa’daki dinamiklerini incelemekte; Avrupa Birliği (AB) düzeyinde geliştirilen politika ve kurumların bu süreçlere verdiği yanıtları değerlendirmektedir.

Toplumsal felaketler, doğal afetleri (deprem, sel, sıcak hava dalgaları), insan kaynaklı kazaları (nükleer ve endüstriyel kazalar), savaş ve iç savaş gibi siyasal şiddeti, geniş çaplı ekonomik krizleri ve salgın hastalıkları kapsar. Bu çeşitlilik, afet türlerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ve göç dinamikleri üzerindeki sonuçlarını karşılaştırma imkânı sunar. Çalışmada, kuramsal yaklaşımlar ve Avrupa’ya özgü örnekler aracılığıyla felaketlerin nüfus hareketlerini nasıl şekillendirdiği; ülkeler arası farklılıkların ve AB

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Akın, S. (2025). Avrupa’da toplumsal felaketler ve göç dinamikleri. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 208-233), Vizetek Yayıncılık.

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-2403-8041

politikalarının rolü ele alınacaktır. Bu kapsamda literatürde yer alan Ravenstein, Lee, Stark ve Ulrich Beck gibi düşünürlerin kuramsal çerçevelerinden yararlanılacak; geçmişten günümüze önemli vakalar kronolojik olarak incelenecek; politika önerileri sunulacaktır.

10.1. Kuramsal Çerçeve: Göç ve Felaket Dinamikleri

Avrupa'da göç olgusu uzun bir tarihe sahiptir ve kuramsal çalışmalar 19. yüzyılın sonlarından itibaren geliştirilmiştir. İngiliz coğrafyacı Ernst Ravenstein, "Göç Yasaları" adlı iki makalesinde, göç hareketlerinin düzenli kalıplar sergilediğini ileri sürerek modern göç teorilerinin temelini atmıştır. Ravenstein'a göre, göçler genellikle kısa mesafelidir, uzun mesafeli göçler belirli ekonomik merkezlere yönelir ve her göç akımı karşı akımı doğurur. Ayrıca kadınların yerel, erkeklerin ise uluslararası göçlerde baskın olduğu gibi gözlemler yapmıştır. Ravenstein'ın analizleri, ekonomik motivasyonların göçün ana itici gücü olduğunu vurgular; ancak savaş, yoksulluk veya baskı gibi olumsuz şartların itici (push) faktörler oluşturduğu ve kentleşme, sanayileşme veya güvenlik gibi çekici (pull) faktörlerle birleştiğinde göçün gerçekleştiği kabul edilir.

20. yüzyılın ortasında Everett Lee, push-pull modelini geliştirerek göç kararını etkileyen itici ve çekici faktörleri sistematikleştirmiştir. Lee, her bölgenin pozitif, negatif ve nötr özelliklere sahip olduğunu; kişinin algıladığı riskler ve maliyetler ile kişisel özelliklerin (yaş, cinsiyet, eğitim) göç kararını belirlediğini savunur. Felaketler, Lee'nin modelinde güçlü itici faktörler olarak ortaya çıkar ve insanların güvenlik arayışıyla birlikte göçlerini hızlandırır.

Göç üzerine neoklasik yaklaşım, bireylerin iş gücü piyasalarındaki gelir farklılıklarını dengelemek için rasyonel tercihler yaptığını varsayar. Harris ve Todaro modeline göre, göçmenler potansiyel kazançları ve iş bulma olasılıklarını karşılaştırarak kırsal alanlardan kentlere veya gelişmiş ülkelere göç eder. Ancak bu model, zorunlu göç ve felaket koşullarında yetersiz kalır.

Yeni Ekonomi Yaklaşımı, göç kararını bireylerden ziyade hanehalkı düzeyinde inceler. Ailelerin riskleri çeşitlendirmek ve sigorta mekanizmalarını güçlendirmek için bir üyesini göç ettirdiği ileri sürülür. Doğal afetler veya ekonomik krizler gibi belirsizlikler, hanehalklarının stratejik olarak bazı üyelerini göç ettirmesine yol açar (Kalaycı, 2018, s. 10-12).

Michael Piore tarafından geliştirilen ikili işgücü piyasası teorisi, sanayileşmiş ülkelerdeki kalıcı işgücü açığının düşük vasıflı yabancı işçiler tarafından doldurulduğunu savunur. Bu teoriye göre, felaketler sonucu ülkelerinden ayrılan kişiler, gelişmiş ekonomilerin esnek ve güvencesiz sektörlerinde istihdam bulur. Wallerstein'ın Dünya Sistemleri Teorisi ise küresel kapitalist sistemde merkez ve çevre arasındaki eşitsizlikleri vurgular. Savaşlar, çevre ülkelerindeki istikrarsızlıkları derinleştirip göç hareketlerine yol açar; merkez ülkeler bu akımları regüle etmeye çalışır.

Sosyolog Ulrich Beck, modern toplumların üretim faaliyetlerinin yeni riskler yarattığını savunur. Risk Toplumu teorisine göre, sanayileşme sürecinde ortaya çıkan nükleer kazalar, kimyasal felaketler ve iklim değişikliği gibi riskler geleneksel sigorta mekanizmalarını aşar; bu riskler sınır tanımaz ve küreseldir. Avrupa'da Seveso (1976) ve Çernobil (1986) gibi endüstriyel kazalar, risk toplumunun somut örnekleridir. Beck, demokratik karar alma süreçlerinin ve bilim insanlarının, risklerin yönetiminde önemli olduğunu vurgular. Bu çerçevede, Avrupa Birliği'nin afet önleme ve çevre politikalarını anlamak için yararlıdır.

10.1.1. Zorunlu Göç Kuramları

Savaş, iç savaş ve etnik temizlik gibi zorunlu göç süreçleri, mülteci çalışmaları alanında ayrı bir kuramsal literatüre sahiptir. UNHCR ve uluslararası hukuk, mülteci statüsü ve koruma ilkelerini tanımlar. Richmond ve Castles gibi kuramcılar, zorunlu göçün nedenlerini devletlerin politikaları, silahlı çatışmalar, ekonomik baskılar ve insan hakları ihlalleriyle açıklamaktadır. Özellikle Avrupa'da Bosna Savaşı ve Suriyeli mültecilerin durumları, zorunlu göç kuramlarının uygulanmasına örnektir.

Tablo 3. *Başlıca göç kuramları ve Avrupa'da felaket dinamikleri*

Kuram / Yaklaşım	Temel odak ve varsayımlar	Felaket ve zorunlu göçle ilişkisi	Bağlam / örnek
Ravenstein'in göç yasaları	Göçler çoğunlukla kısa mesafeli; ekonomik merkezler uzun mesafeli göçü çeker.	Ekonomik krizler ve felaketler, kırsal-kent ve çevre-merkez hareketlerini hızlandırır.	Avrupa'daki tarihsel göç kalıplarının açıklanması.
Lee'nin itici-çekici (push-pull) modeli	Her bölgenin pozitif/negatif/nötr özellikleri; bireysel algı ve maliyetler belirleyici.	Savaş, afet, baskı güçlü "itici"; güvenlik, refah ve istihdam güçlü "çekici" faktörlerdir.	Felaketlerin göç kararını hızlandıran itici faktörler olarak konumlanması.
Neoklasik yaklaşım (Harris-Todaro)	Bireyler ücret ve iş bulma olasılıklarını rasyonel biçimde karşılaştırır.	Saf savaş/afet anlarında açıklayıcılığı zayıf; sonrasındaki ekonomik göçleri açıklar.	Kırsal-kent ve Güney-Kuzey Avrupa içi işgücü hareketliliğinin tartışılması.
Yeni Ekonomi Yaklaşımı	Karar birimi birey değil hanehalkıdır; riskleri dağıtmak için bir üye göç eder.	Afet ve kriz dönemlerinde hanehalkı stratejik olarak bazı üyelerini göçe yönlendirir.	Doğal afetler ve ekonomik krizler bağlamında aile stratejileri.
İkili işgücü piyasası (Piore)	Gelişmiş ekonomilerde düşük vasıflı, güvencesiz işler için sürekli yabancı işgücü açığı.	Felaketten kaçanlar, ev sahibi ülkelerde ikincil/prekaryal işgücü segmentlerine itilir.	Almanya, İtalya gibi ülkelerde mültecilerin düşük vasıflı işlere yönelmesi.
Dünya-sistemleri teorisi (Wallerstein)	Merkez-çevre eşitsizlikleri; kapitalist genişleme göç akımlarını yapısal olarak belirler.	Savaş ve krizler çevre bölgelerde istikrarsızlığı derinleştirir, merkeze göçü artırır.	Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya göçün yapısal nedenleri.
Risk toplumu (Ulrich Beck)	Modern üretim süreçleri yeni, sınır tanımaz riskler üretir; bilim ve siyaset iç içedir.	Nükleer, kimyasal ve iklim kaynaklı felaketler yeni göç ve yerinden edilme biçimleri yaratır.	Seveso, Çernobil, 2003 sıcak hava dalgası ve iklim risklerinin tartışılması.
Zorunlu göç kuramları (Richmond, Castles, UNHCR çerçevesi)	Devlet politikaları, çatışma, baskı ve insan hakları ihlalleri mülteci akımlarını açıklar.	Mülteci statüsü, koruma ilkeleri ve yerinden edilme süreçleri kurumsal çerçeveye oturur.	Bosna Savaşı, Suriyeli ve Ukraynalı mültecilerin hukuki/statüsel konumları.

10.2. Tarihsel Felaketler ve Göç Dalgaları

Avrupa'nın toplumsal felaketler tarihi, nüfus hareketlerini şekillendiren çok sayıda olay içerir. Bu başlık altında XIX.-XXI. Yüzyıl dönemindeki önemli vakalar kronolojik olarak ele alınmıştır.

10.2.1. XIX. Yüzyıl: İrlanda Büyük Kıtlığı (1845-1852)

Patates Yanıklığı sebebiyle ortaya çıkan İrlanda Büyük Kıtlığı, Avrupa'daki zorunlu göçün erken örneklerinden biridir. İrlanda'nın tek ürün ekonomisine bağımlı olan halkı, patates mahsulünün ardışık yıllar kötü gitmesiyle açlık ve hastalıkla karşılaştı. U.S. National Archives arşivleri, 1846-1851 arasında New York'a gelen 410000'i aşkın İrlandalı yolcunun denizde doğan 8075 bebeğin 452'sinin öldüğünü; kıtlık dönemi boyunca iki milyona yakın İrlandalının Kuzey Amerika'ya göç ettiğini ve “tabut gemileri” olarak adlandırılan düzensiz gemilerde binlercesinin yaşamını yitirdiğini belirtir. Kıtlık sonucu yaklaşık bir milyon kişinin İrlanda'da öldüğü tahmin edilmektedir. Bu felaket, Britanya İmparatorluğu'nun politikalarına karşı ulusal bilincin güçlenmesine ve İrlanda diasporasının dünya çapında yayılmasına neden oldu (archives.gov, 2017).

10.2.2. XX. Yüzyılın Başları: Birinci Dünya Savaşı ve Nüfus Değişimleri

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Avrupa'da ilk kez sanayileşmiş savaşın deneyimlendiği ve orduların yanında sivillerin de hedef alındığı bir çatışmadır. Savaş sırasında milyonlarca insan cephelerden ve işgal bölgelerinden kaçmak zorunda kalmış, İmparatorlukların dağılması yeni sınırlar oluşturmuştur. Doğrudan sayısal veriler 20. yüzyıl başlarındaki göçlerin tüm boyutlarını kapsayacak şekilde mevcut olmasa da Orta Avrupa ve Balkanlar'da savaş sonrası milyonlarca mülteci yer değiştirmiş, özellikle Rus İmparatorluğu'ndaki devrim sonrası Beyaz Rusların batıya göçü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki nüfus mübadeleleri öne çıkmıştır (Kalaycı, 2025, s. 28).

10.2.3. Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi

Lozan Antlaşması kapsamında gerçekleştirilen mübadelenin; zorunlu göç tarihinde önemli bir örnek olduğu kabul edilir. Bir ekonomi tarihçisinin özetlediği gibi, 1923-1924 nüfus mübadelesi sırasında Anadolu'daki 1,2 ila 1,5 milyon Rum Ortodoks Türkiye'yi terk edip Yunanistan'a giderken, 400 000'den fazla Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu göç,

Yunanistan'ın nüfusunu kısa sürede %20 oranında artırmış ve gelen mültecilerin yaklaşık yarısı Atina, Selanik ve Pire gibi büyük şehirlere yerleşmiştir (Cepr.org, 2023). Mübadele, etnik temizlik ve zorunlu göçün hukuki bir araç olarak kullanıldığı ender örneklerdendir.

10.2.4. İkinci Dünya Savaşı ve Kitlesele Yerinden Edilmeler

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), Avrupa'da toplumsal felaketlerin ve zorunlu göçlerin en yoğun yaşandığı dönemdir. National WWII Museum verilerine göre, savaş sırasında yaklaşık 55 milyon insan Avrupa'da yerinden edildi ve savaş sonunda 11 milyon kişi “displaced person (DP)” olarak sınıflandırıldı; bu kişilerden sekiz milyonu Almanya'da bulunuyordu. Milyonlarca kişi savaş sonrası ülkelerine dönerken, 1,2 milyon DP Almanya'da kalıp geri dönmeyi reddetti ve bu durum uluslararası hukukun şekillenmesinde önemli rol oynadı (Nationalww2museum.org, 2025).

10.2.5. Holokost ve Soykırımın Mirası

İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük toplumsal felaketlerinden biri, Nazi Almanyası'nın Yahudi, Roman, engelli ve diğer azınlıklara yönelik soykırımıdır. Avrupa genelinde altı milyondan fazla Yahudi öldürülmüş, milyonlarca kişi toplama kamplarına sürülmüş, savaş sonunda hayatta kalanların büyük kısmı evlerini kaybetmiştir. Holokost sonrası İsrail'e ve Amerika'ya kitlesele göçler gerçekleşirken, Batı Avrupa ülkeleri de mültecileri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu deneyim, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci tanımının ve uluslararası koruma ilkelerinin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.

10.2.6. 1953 Kuzey Denizi Taşkını

25 Ocak 1953'te Kuzey Denizi'nde meydana gelen şiddetli fırtına ve gelgit, Hollanda, Birleşik Krallık ve Belçika'yı etkileyen büyük bir sel felaketine yol açtı. FloodList adlı bilimsel haber sitesi, İngiltere'nin güneydoğusunda 307 kişinin öldüğünü, İskoçya'da 19 kişinin öldüğünü ve 160 000 hektar alanın sular altında kaldığını bildirmektedir. Hollanda'da ise 1836 kişi yaşamını yitirirken, 100 000 kişi tahliye edilmiş, 30 000 hayvan telef olmuş ve 47 300 bina hasar görmüştür (Floodlist.com, 2025). Bu felaket sonrasında Hollanda, Delta Works adında kapsamlı bir set ve baraj sistemi inşa etmiş; Birleşik Krallık ise Thames Barrier gibi savunma projelerine yönelmiştir.

10.2.7. 1956 Macar Ayaklanması ve Soğuk Savaş Mültecileri

Macaristan'da 1956'da Sovyet baskısına karşı başlayan ayaklanma, Sovyet ordusunun müdahalesiyle bastırılmıştır. Yaklaşık 200000 Macar, Avusturya ve Yugoslavya üzerinden Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya kaçmıştır. Soğuk Savaş boyunca Berlin Duvarı ve Demir Perde çevresinden kaçışlar, Doğu Avrupa'daki siyasi baskının göç üzerindeki etkisini göstermiştir. Bu süreçte ABD ve Kanada gibi ülkeler, "politik mülteci" olarak kabul ettikleri kişilere kapılarını açmış; Batı Almanya, Doğu Bloku'ndan gelen Alman kökenli mültecilere vatandaşlık sağlamıştır.

10.2.8. 1976 Seveso Kimyasal Felaketi

İtalya'nın Lombardiya bölgesindeki Seveso kasabasında 10 Temmuz 1976'da bir kimya fabrikasında meydana gelen patlama, yüksek toksik bir dioxin (TCDD) salımına yol açtı. EBSCO verilerine göre, 249 hektarlık alan kirlenmiş, 5900'den fazla kişi etkilenen bölgeden çıkmış ve 730 kişi en ağır kirlenme zonundan tahliye edilmiştir (Ebsco.com, 2025a). Olayda ani ölüm yaşanmasa da çok sayıda çocuk ve yetişkin zehirlenme belirtileri göstermiş, yüzlerce hayvan öldürülmüş; olay kimyasal endüstrinin düzenlenmesine ilişkin Avrupa Birliği mevzuatının (Seveso Direktifi) hazırlanmasına vesile olmuştur.

10.2.9. 1980 Irpinia Depremi

23 Kasım 1980'de İtalya'nın Campania, Basilicata ve Puglia bölgelerini sarsan Irpinia depremi (Ms 6,9), yıkıcı etkileriyle hafızalara kazınmıştır. İtalyan Sivil Savunma yetkililerine göre deprem 2734 can aldı ve 688 belediyenin yarısı ev stokunu tamamen kaybetti; iletişim ve ulaşım ağları çöktü (Servizio-nazionale.protezionecivile.gov, 2025). Deprem sonrası kurtarma çalışmaları ilk etapta düzensiz olsa da, özel komiser Giuseppe Zamberletti koordinasyonu ile yeniden organize edilerek sivil savunma sisteminin modernleşmesine katkıda bulunmuştur (Ebsco.com, 2025c).

10.2.10. 1986 Çernobil Nükleer Felaketi

26 Nisan 1986'da Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırlarındaki Çernobil Nükleer Santrali'nin 4 numaralı reaktörü patlayarak tarihin en büyük nükleer kazalarından birine yol açtı. Dünya Nükleer Birliği'nin verilerine göre, kazadan sonra Pripyat kasabasının tamamı dâhil 45000 kişi 27 Nisan'da tahliye edildi; 14 Mayıs'a kadar 116000 kişi 30

kilometrelik alandan çıkarıldı ve ilerleyen yıllarda 220000 kişi daha daha az kirli bölgelere yeniden yerleştirildi (World-nuclear.org, 2025). Toplamda yaklaşık 350000 insan yaşam alanlarını terk etmek zorunda kaldı ve geniş bir radyasyonlu bölge ilan edildi. Kaza, Avrupa'da nükleer enerji politikalarını derinden etkilemiş, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde nükleer enerji karşıtı hareketleri güçlendirmiştir.

10.2.11. 1990'lar: Yugoslav Savaşları ve Bosna Krizi

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Balkanlar'da etnik gerilimlerin ve milliyetçi hareketlerin yükselmesine yol açtı. Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında Sırp, Hırvat ve Boşnak birlikleri arasındaki çatışmalar, uluslararası toplumun “etnik temizlik” olarak tanımladığı kitlesel insan hakları ihlalleri ile anıldı. UNHCR'nin çalışmasına göre, savaş sonunda 4,3 milyonluk Bosna nüfusunun yarısından fazlası yerinden edilmiş; 900000 kişi komşu ülkelere ve Batı Avrupa'ya mülteci olarak gitmiş, 1,3 milyon kişi ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır (Unhcr.org, 2025). Bu felaket, NATO müdahalesi ve Dayton Anlaşması ile sona ermiş; ancak mülteci kamplarında ve diaspora topluluklarında kalıcı yaralar bırakmıştır.

10.2.12. 2003 Avrupa Sıcak Hava Dalgası

2003 yazında Batı Avrupa, modern zamanların en ağır sıcak hava dalgasına maruz kaldı. Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi (UNISDR) tarafından hazırlanan rapor, 30 000'den fazla kişinin hayatını kaybettiğini ve bunun son 50 yılın en kötü afetlerinden biri olduğunu ifade eder. Fransa'da 14 802 ölüm, İtalya'da 4 000'den fazla ölüm ve yaşlı nüfusun özellikle savunmasız olduğu belirtilmektedir (Unisdr.org, 2025). Rapor, sıcaklık artışının tarımsal üretimi de olumsuz etkilediğini; yem eksiklikleri nedeniyle hayvancılık ve tarım sektörlerinin zarar gördüğünü vurgular. Bu felaket, AB İklim Uyum Stratejisi ve sıcak hava dalgalarına hazırlık planlarının geliştirilmesine neden olmuştur.

Tablo 4. XIX. ve XX. yüzyılda Avrupa'da büyük felaketler ve göç etkileri

Olay	Felaket Türü	Temel Demografik Etki (Ölüm / Yerinden Edilme)	Göç ve Demografik Sonuçlar
İrlanda Büyük Kıtlığı (İrlanda, 1845–1852)	Kıtlık, ekonomik çöküş	Yaklaşık 1 milyon ölüm; New York'a 410.000'den fazla gelen; iki milyona yakın göçmen	İrlanda diasporasının oluşumu; Kuzey Amerika'ya yoğun göç; Britanya karşıtı ulusal bilinç.
I. Dünya Savaşı (Avrupa, 1914–1918)	Savaş, devrim, imparatorlukların dağılması	Milyonlarca sivil ve asker yerinden edildi	Orta Avrupa ve Balkanlar'da kitlesel yer değiştirmeler; Rus Devrimi sonrası göçler.
1923 Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi	Zorunlu göç, etnik mühendislik	Anadolu'dan 1,2–1,5 milyon Rum; Yunanistan'dan 400.000'den fazla Müslüman gönderildi	Yunanistan nüfusu %20 arttı; büyük kentlerde yoğun mülteci yerleşimi; etnik homojenleşme.
II. Dünya Savaşı ve DP'si (Avrupa, 1939–1945 sonrası)	Total savaş, yerinden edilme	Yaklaşık 55 milyon kişi yerinden edildi; 11 milyon "DP"; 1,2 milyonu Almanya'da kaldı	Milyonlarca kişinin kalıcı göçü; uluslararası mülteci rejiminin ve 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin oluşumu.
Holokost ve soykırım (Avrupa, 1941–1945)	Soykırım, etnik temizlik	6 milyondan fazla Yahudi'nin öldürülmesi; milyonlarca kişinin kamplara sürülmesi	Savaş sonrası İsrail, ABD ve Batı Avrupa'ya kitlesel Yahudi ve diğer azınlık göçleri.
1953 Kuzey Denizi Taşkını (BK, Hollanda, Belçika)	Kıyı sel felaketi	İngiltere'de 307, İskoçya'da 19 ölüm; Hollanda'da 1836 ölüm, 100.000 tahliye	Kıyı bölgelerinden geçici yer değiştirmeler; Delta Works ve Thames Barrier gibi mega projeler.

TOPLUMSAL FELAKETLER
Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

1956 Macar Ayaklanması ve Soğuk Savaş Mültecileri	Siyasal baskı, askeri müdahale	Yaklaşık 200.000 Macar'ın ülkeyi terk etmesi	Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya politik mülteci akımı; Doğu-Batı blok ayrımının keskinleşmesi.
1976 Seveso Kimyasal Felaketi (İtalya)	Endüstriyel kaza, kimyasal kirlenme	249 ha alan kirlendi; 5.900'den fazla kişi etkilendi; 730 kişi tahliye edildi	Kimyasal riskler nedeniyle yerel tahliyeler; AB Seveso Direktifi'nin hazırlanması.
1980 Irpinia Depremi (İtalya)	Deprem	2.734 ölüm; 688 belediyenin yarısı konut stokunu kaybetti	İç göç ve yeniden yerleşim; İtalya'da modern sivil savunma sisteminin temelleri.
1986 Çernobil Nükleer Felaketi (SSCB/Ukrayna)	Nükleer kaza	Yaklaşık 350.000 kişinin tahliyesi/yeniden yerleşimi	"Boşaltılmış bölge"nin oluşumu; Avrupa'da nükleer karşıtı hareketlerin güçlenmesi.
1992–1995 Bosna Savaşı	İç savaş, etnik temizlik	4,3 milyonluk nüfusun yarısından fazlasının yerinden edilmesi; 900.000 mülteci	Almanya, Avusturya ve İskandinavya'da yeni Bosna diasporaları; uzun süreli yerinden edilme.
2003 Avrupa Sıcak Hava Dalgası	İklim kaynaklı aşırı sıcaklık olayı	30.000'den fazla ölüm; Fransa'da 14.802, İtalya'da 4.000'den fazla ölüm	Yaşlı nüfusun kırılganlığının ortaya çıkması; AB iklim uyum ve erken uyarı politikalarının gelişmesi.

Kaynak: National Archives and Records Administration (U.S.), 2025; National WWII Museum, 2025; CEPR (VoxEU), 2020; FloodList, 2018; UNISDR, 2004; EBSCO Research Starters, 2025; World Nuclear Association, 2025; UNHCR, 2000.

10.2.13. 2004 Güneydoğu Asya Tsunamisi ve Avrupa

Her ne kadar felaket Güneydoğu Asya'da meydana gelse de 26 Aralık 2004'teki Hint Okyanusu Tsunamisi, binlerce Avrupalı turisti ve göçmeni etkilemiştir. Tayland, Sri Lanka ve Maldivler'de tatil yapan binlerce Avrupalı yaşamını yitirmiş ve on binlercesi ülkelerine geri dönmüştür. Bu olay, AB'nin üçüncü ülkelerdeki vatandaşlarını tahliye etme kabiliyetini test etmiş ve kriz dönemlerinde konsolosluk iş birliğinin önemini vurgulamıştır.

10.2.14. 2008 Küresel Finans Krizi ve Avrupa

2008 küresel finans krizi, Avrupa'da ekonomik ve sosyal dengeleri sarsmış, işsizlik oranlarını yükseltmiş ve göç dinamiklerini etkilemiştir. CEPII'nin politika belgesine göre, kriz sonrasında işsizlik oranlarındaki %10'luk artışın ikili göç akımlarını %11,8 oranında artırdığı; kuzey ülkelerine yönelik göçün arttığı ve Güney Avrupa'dan (Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya) Kuzey Avrupa'ya (Danimarka, Birleşik Krallık) önemli bir yeniden yerleşim olduğu belirtilmektedir. 2010 yılında AB'de nüfusun %0,5'i ülke sınırlarını aşarak taşınırken, ABD'de eyaletler arası taşınma oranı %2,5'tir (Cepii.fr, 2016). Kriz, iç göçü artırırken AB içi dayanışma ve sosyal koruma sistemlerinin tartışılmasına yol açmıştır.

10.2.15. 2009 L'Aquila Depremi

6 Nisan 2009'da İtalya'nın Abruzzo bölgesindeki L'Aquila şehri, 6,3 büyüklüğündeki depremle sarsıldı. EBSCO verileri, 309 kişinin yaşamını yitirdiğini, 1500 kişinin yaralandığını ve 65000 kişinin evsiz kaldığını bildirmektedir. 4000 bina tamamen yıkılmış, 70000 yapı hasar görmüş ve binlerce kişi aylarca çadır kamplarında yaşamıştır (Ebsco.com, 2025b). Deprem sonrası İtalyan hükümeti ve AB, geçici konut projeleri ve kentsel yenileme programları başlatmıştır.

10.2.16. 2010 İzlanda Eyjafjallajökull Yanardağ Patlaması

2010 baharında İzlanda'da Eyjafjallajökull yanardağının patlaması, Avrupa hava sahasını etkileyen geniş bir kül bulutu oluşturdu. Uçuşların günlerce iptal edilmesi sonucu milyonlarca yolcu mağdur oldu, turizm ve iş seyahatleri kesintiye uğradı. Bu olay, modern Avrupa'nın ulaşım ağlarının kırılganlığını ve doğa olaylarının ekonomik etkisini gösterdi. Büyük çaplı bir tahliye yaşanmasa da, lojistik zincirlerin aksamaması için AB düzeyinde hava trafiği yönetimi politikaları gözden geçirildi.

10.2.16. 2011 Avrupa Borç Krizi ve Göç

2008 krizinin ardından Euro Bölgesi borç krizi, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya'yı ciddi ekonomik daralmaya sürükledi. Yüksek işsizlik oranları ve kemer sıkma politikaları, özellikle genç nüfusun Almanya, Birleşik Krallık, Hollanda ve İsveç gibi ülkelere göçünü hızlandırdı. Eurostat verileri, 2010-2017 yılları arasında Yunanistan'dan yaklaşık 400000 kişinin yurt dışına göç ettiğini, İrlanda'dan emek piyasasının yeniden büyümesinden önce yüz binlerce kişinin ayrıldığını ortaya koyar. Bu dönemde “beyin göçü” tartışmaları öne çıkmış, AB içinde işgücü hareketliliğinin arttığı gözlemlenmiştir.

10.2.17. 2014 Kırım'ın İlhakı ve Ukrayna'da İç Savaş

2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve ardından Ukrayna'nın doğusunda patlak veren çatışmalar, yüz binlerce Ukraynalının ülke içinde yerinden olmasına ve Polonya, Almanya gibi ülkelere göç etmesine yol açtı. Ancak asıl kitlesel hareket, 2022'de başlayan Rusya'nın geniş çaplı işgali ile yaşandı. 2025 Temmuz verilerine göre, 3,7 milyon Ukraynalı ülke içinde yerinden edilmiş, 5,7 milyon kişi ise yurtdışına sığınmıştır. UNHCR'nin aynı raporu, mültecilerin %57'si ve ülke içinde yerinden edilenlerin %69'unun koşullar elverdiğinde evlerine dönme niyetinde olduğunu belirtmektedir (Unhcr.org, 2025).

10.2.18. 2015 Avrupa Mülteci Krizi

2011'de başlayan Suriye İç Savaşı ve Irak'taki çatışmalar, 2015 yılında Avrupa'ya yönelik tarihin en büyük mülteci akımlarından birine dönüştü. UNHCR ve IOM verilerine göre, 2015 yılında bir milyonun üzerinde mülteci ve göçmen Avrupa'ya ulaştı; bunların 821 008'i Yunanistan'a vardı. Gelenlerin %50'si Suriyeli, %20'si Afgan, %7'si Iraklıydı. Yaklaşık 3600 kişi yolculuk sırasında hayatını kaybetti veya kayboldu (Aljazeera.com, 2015). Bu kriz, AB'nin sığınma sisteminin yetersizliklerini açığa çıkarmış, “Dublin Tüzüğü” tartışmalarını ve Türkiye-AB Mutabakatı (18 Mart 2016) gibi anlaşmaları gündeme getirmiştir.

10.2.19. 2020 COVID-19 Pandemisi ve Hareket Kısıtlamaları

COVID-19 salgını, göç ve hareketliliği derinden etkilemiştir. Migration Policy Institute raporuna göre, pandemi başında sınırlar kapatılmış, Schengen bölgesinde serbest dolaşım askıya alınmış ve AB Dijital COVID Sertifikası

uygulamaya konulmuştur. 2020'de Avrupa'da ilk oturma izinleri %24 oranında azalmış; turizm, eğlence ve hizmet sektörlerindeki işlerin çoğu durmuştur. Raporda, 2021'de Akdeniz'deki düzensiz göç geçişlerinde ölüm vakalarının bir önceki yıla göre %41 artarak pandeminin göç yollarını daha tehlikeli hâle getirdiği belirtilmektedir (Migrationpolicy.org, 2025). Pandemi ayrıca, mevsimlik tarım işçileri ve sağlık çalışanları gibi göçmenlerin kritik rolünü gözler önüne sererek AB içinde işgücü hareketliliğinin önemini bir kez daha göstermiştir.

10.2.20. 2021 ve 2023 Sel ve Yangın Felaketleri

İklim değişikliği, Avrupa'da aşırı hava olaylarının sıklığını artırmış; seller, orman yangınları ve fırtınalar daha sık ve şiddetli hâle gelmiştir. EU Climate-ADAPT verilerine göre, 2008-2023 arasında AB27 ülkelerinde sel nedeniyle 317000'den fazla kişi, orman yangınları nedeniyle 413000 kişi ve fırtınalar nedeniyle 106000'den fazla kişi ülke içinde yerinden edilmiştir. Yunanistan 213 000'den fazla, Fransa 119000 ve İspanya 153000 kişi ile en fazla yerinden edilen nüfusa sahip ülkeler arasındadır (Climate-adapt.eea.europa.eu,2025). 2021'de Almanya ve Belçika'da yaşanan sel felaketleri ile 2023 yazında Yunanistan, İspanya ve Portekiz'deki geniş çaplı orman yangınları, binlerce kişinin tahliye edilmesine ve can kayıplarına yol açmıştır. Euronews'in 2025 raporunda, 2025 yazında yaşanan rekor sıcaklıklar nedeniyle Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de binlerce kişinin tahliye edildiği ve en az üç kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Euronews.com, 2025).

Tablo 5. 21. Yüzyılda Avrupa'yı Etkileyen Felaketler ve Göç / Hareketlilik

Olay	Felaket / Kriz Türü	Temel Etki (Ölüm, Yerinden Edilme, Kısıtlamalar)	Göç ve Hareketlilik Üzerindeki Etkiler
2004 Hint Okyanusu Tsunamisi ve Avrupa bağlantısı	Tsunami, deniz aşırı afet	Binlerce Avrupalı turistin ölümü/kaybı; on binlercesinin tahliyesi	AB'nin üçüncü ülkelerdeki vatandaşlarını tahliye kapasitesi ve konsolosluk işbirliği test edildi.
2008 Küresel Finans Krizi	Finansal ve ekonomik kriz	İşsizlik oranlarında ciddi artış; güvencesiz istihdamın yaygınlaşması	Güney Avrupa'dan Kuzey Avrupa'ya işgücü göçü; AB içi yeniden yerleşim ve "beyin göçü".
2009 L'Aquila Depremi (İtalya)	Deprem	309 ölüm; 1.500 yaralı; 65.000 evsiz; 4.000 bina yıkık, 70.000 hasarlı	Geçici konut ve kentsel yenileme projeleri; etkilenen bölgelerden iç göç.
2010 Eyjafjallajökull Yanardağı Patlaması	Volkanik patlama, hava taşımacılığı krizi	Günlerce uçuş iptalleri; milyonlarca yolcunun mahsur kalması	Doğrudan tahliye sınırlı; ancak Avrupa içi hareketlilik ve tedarik zincirlerinde ciddi kesintiler.
2011 Avrupa Borç Krizi	Borç ve kemer sıkma krizi	Yüksek genç işsizliği; sosyal harcamalarda kesintiler	Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya'dan Almanya, BK, Hollanda ve İskandinavya'ya göç artışı.
2014 Kırım'ın İlhakı ve Ukrayna'daki çatışmalar	Askeri müdahale ve iç savaş	Yüz binlerce kişinin ülke içinde yerinden edilmesi; erken dönemde AB ülkelerine sığınma	2022 işgali öncesi ilk Ukraynalı göç dalgaları; Polonya ve Almanya'ya yönelen hareketlilik.

TOPLUMSAL FELAKETLER
Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

2015 Avrupa Mülteci Krizi	Savaş kaynaklı mülteci akımı	1 milyonun üzerinde mülteci/göçmen; 821.008 kişi Yunanistan'a; 3.600'den fazla ölüm/kayıp	AB sığınma sisteminin sınırlarının görünür hale gelmesi; Türkiye-AB Mutabakatı'nın ortaya çıkışı.
2020 COVID-19 Pandemisi	Küresel sağlık krizi, kapanmalar	Sınırların kapanması; Schengen'in fiilen askıya alınması; 2020'de yeni oturma izinlerinde %24 azalma	Düzensiz yolların daha tehlikeli hale gelmesi; 2021'de Akdeniz'de ölümlerde %41 artış.
2021-2023 Sel ve Orman Yangınları (AB 27)	İklim kaynaklı seller, fırtınalar, yangınlar	2008-2023 arasında sel nedeniyle 317.000+, yangın nedeniyle 413.000+, fırtına nedeniyle 106.000+ iç yerinden edilme	Yunanistan, İspanya, Fransa vb. ülkelerde tekrarlayan tahliyeler; iklim temelli iç göç tartışmalarının güçlenmesi.

Kaynak: CEPİI, 2016; EBSCO Research Starters, 2025; Al Jazeera, 2015; Migration Policy Institute, 2024; Climate-ADAPT, 2024; Euronews, 2025; UNHCR, 2025.

10.3. Modern Dönemde Göç Dinamikleri ve Ülke Örnekleri

10.3.1. Almanya

Almanya, tarihsel olarak hem göç veren hem de göç alan bir ülke olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası “Wirtschaftswunder” döneminde Türkiye, İtalya, Yunanistan ve İspanya'dan Gastarbeiter programıyla yüzbinlerce işçi çekilmiştir. 2015 mülteci krizi sırasında Almanya Başbakanı Angela Merkel'in “Wir schaffen das” (Başaracağız) açıklamasıyla ülke, bir milyona yakın sığınmacıyı kabul etmiştir. 2025 verilerine göre Almanya, 3 milyonun üzerinde mülteci ile Avrupa'daki en yüksek mülteci nüfuslarından birine ev sahipliği yapmakta olup, bunun büyük kısmı Suriyeli ve Ukraynalıdır (Unrefugees.org, 2015). Almanya'nın federal yapıdaki entegrasyon politikaları, eyalet düzeyinde konut, eğitim ve istihdam hizmetlerini kapsar.

10.3.2. Fransa

Fransa, sömürge geçmişi ve Akdeniz'e kıyısı nedeniyle Afrika ve Asya'dan göç alan bir ülkedir. 2003 sıcak hava dalgasında yüksek ölüm oranları, yaşlı nüfusun yalnızlığı ve sağlık sisteminin hazırlıksızlığına işaret etmiştir (Unisdr.org, 2025). 2015 krizinde Fransa, Calais'teki kamplar ve sığınmacıların İngiltere'ye geçiş girişimleriyle gündeme gelmiş; sığınma başvurularını hızlandırmak için reformlar yapılmıştır. 2020 terör saldırıları sonrası güvenlik politikaları sıkılaştırılmış; göçmenlerin entegrasyonu ile güvenlik arasında denge kurma çabaları sürmektedir.

10.3.3. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık, 1950'lerden itibaren Commonwealth ülkelerinden gelen göçmenlerle çeşitlenmiş, 2016'daki Brexit referandumu ise AB'den göçmen akışını azaltma tartışmalarını gündeme getirmiştir. Brexit sonrası AB vatandaşlarının serbest dolaşım hakkı sona ermiş; ülke, puan bazlı yeni bir göç sistemi uygulamaya başlamıştır. Kuzey Denizi taşkını ve Thames Bariyeri gibi felaketlerden öğrenilen deneyimler, günümüzde iklim değişikliğine karşı kıyı koruma projelerine yansımaktadır (Floodlist.com, 2025)

10.3.4. Yunanistan

Yunanistan hem göç veren hem de göç alan bir ülkedir. 2010'da başlayan ekonomik kriz ve kemer sıkma politikaları, yüz binlerce Yunan vatandaşını Almanya, Birleşik Krallık ve Avustralya'ya göçe zorlamıştır. Aynı dönemde Yunanistan, Ege adaları üzerinden Avrupa'ya gelen sığınmacılar için ana giriş noktası olmuştur. 2015'te 821008 mülteci ve göçmen Yunanistan'a ulaşmıştır (Aljazeera.com, 2025). Ülke, AB'nin Frontex ve EASO kurumlarıyla iş birliği içinde kabul merkezleri oluşturmuş; ancak ekonomik zorluklar ve kapasite eksikliği, insani koşulları zorlaştırmıştır.

10.3.5. İtalya

İtalya, coğrafi konumu nedeniyle Akdeniz'den gelen düzensiz göç için kilit bir transit ve hedef ülke olmuştur. Lampedusa adası, Afrika'dan gelen göçmenlerin sembolik varış noktasıdır. İtalya, 1980 Irpinia depremi ve 2009 L'Aquila depremi gibi ağır doğal afetler yaşamış; 2022 ve 2023 yıllarında Sicilya ve Sardinya'daki yangın ve seller nedeniyle tahliyeler yapılmıştır. İtalya'nın göç politikaları, limanların kapatılması, kurtarma gemilerinin

engellenmesi ve AB ile dayanışma çağrıları gibi farklı yaklaşımların karışımını yansıtır.

10.3.6. İspanya ve Portekiz

İspanya ve Portekiz, ekonomik kriz dönemlerinde büyük dış göç vermiş; Latin Amerika'dan gelen göçmenler için de giriş kapısı olmuştur. 2025 yazındaki yangınlar ve sıcak hava dalgası, binlerce kişinin tahliyesine yol açmıştır (Euronews.com, 2025). Ayrıca, Kanarya Adaları üzerinden Afrikalı göçmenlerin gelişı artmış; İspanya, AB'nin dayanışma mekanizmalarının yetersiz olduğunu savunmuştur.

10.3.7. Polonya ve Orta Avrupa

Polonya ve diğer Orta Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş sonrası AB'ye katılım sürecinde büyük ölçüde işgücü göçü vermiştir. 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası Polonya, geçici koruma kapsamında 1008885 Ukraynalı sığınmacıya ev sahipliği yapmış ve nüfusuna oranla AB'de en yüksek oranlardan birini yakalamıştır (Ec.europa.eu, 2025). Macaristan ve Çekya da yüksek oranda Ukraynalı mülteci kabul etmiştir. Bu ülkelerin kimi, mülteci krizlerini kısa vadeli bir tehdit olarak görürken, kimi uzun vadeli entegrasyon stratejileri geliştirmektedir.

10.3.8. Türkiye ve Diğer Komşular

Her ne kadar AB üyesi olmasa da Türkiye, Avrupa göç dinamiklerinin merkezinde yer almaktadır. Ülke, Suriyeli mülteciler başta olmak üzere 3,3 milyonun üzerinde mülteciyi barındırmakta; AB ile imzalanan mutabakat çerçevesinde mülteci akışını kontrol etmektedir (Unrefugees.org, 2025). Türkiye'nin 1999 Marmara depremi ve 2023 Şubat Kahramanmaraş depremleri gibi felaketler, kitlesel iç göçe yol açmış; ancak AB ile ilişkiler kapsamında bu felaketler, finansal yardım ve iş birliği tartışmalarını da etkilemiştir.

Tablo 6. *Modern Dönemde Seçilmiş Ülke Örnekleri: Felaketler, Göç Türleri ve Politik Yanıtlar*

Ülke / Bölge	Öne Çıkan Felaket / Göç Deneyimi	Baskın Göç Türü (Mülteci, İç Göç, Emek Göçü Vb.)	Temel Politika / Sonuç
Almanya	II. Dünya Savaşı sonrası yerinden edilmeler; 2015 mülteci krizi	Mülteci kabulü; emek göçü; iç yer değiştirme sınırlı	Federal entegrasyon politikaları; “Wir schaffen das” söylemi; konut, eğitim ve istihdam odaklı programlar.
Fransa	2003 sıcak hava dalgası; sömürge sonrası göç; 2015 sonrası güvenlik tartışmaları	Eski sömürgelerden göç; iltica; kısmen iç yer değiştirmeler	Sıcak hava dalgası sonrasında sağlık ve sosyal bakım politikalarının gözden geçirilmesi; sığınma reformları.
Birleşik Krallık	1953 Kuzey Denizi taşkını; Brexit sonrası göç rejimi	Commonwealth ve AB içi göç; iklim kaynaklı iç göç sınırlı	Thames Bariyeri gibi koruma projeleri; Brexit sonrası puan bazlı göç sistemi.
Yunanistan	2010 ekonomik kriz; 2015'te ana giriş ülkesi olması	Dış göç (beyin göçü); sığınmacı kabulü	Kemer sıkma politikaları altında kapasite sorunları; Frontex ve EASO ile işbirliği.
İtalya	Irpinia (1980) ve L'Aquila (2009) depremleri; Akdeniz düzensiz göçü	İç göç ve yeniden yerleşim; transit ve hedef ülke olarak mülteci akımı	Deprem sonrası yeniden inşa; deniz kurtarma-liman kapatma ikilemi; AB dayanışması tartışmaları.
İspanya ve Portekiz	2008 sonrası dış göç; 2025 yazı yangınları	Avrupa içi emek göçü; iklim kaynaklı tahliyeler	Yangın ve sıcak hava dalgalarına uyum; AB dayanışma mekanizmalarına eleştirel yaklaşım.

Polonya ve Orta Avrupa	2022 sonrası Ukraynalı mülteciler; Soğuk Savaş sonrası emek göçü	Ukrayna'dan geçici koruma altındaki büyük mülteci nüfus; Batı'ya emek göçü	Geçici koruma uygulamaları; kısa vadeli kriz yönetimi ile uzun vadeli entegrasyon arasında dengesizlik.
Türkiye (AB dışında, bölgesel merkez)	Suriyeli mülteciler; 1999 ve 2023 depremleri sonrası iç göç	Dünyanın en büyük mülteci nüfuslarından biri; iç yer değiştirme	Türkiye-AB Mutabakatı çerçevesinde göç kontrolü; afet sonrası finansal ve siyasi pazarlıklar.

Kaynak: UNHCR, 2000; USA for UNHCR, 2025; Eurostat, 2025; Climate-ADAPT, 2024; Euronews, 2025; ayrıca ilgili ülke bölümlerinde kullanılan resmi istatistikler ve raporlar.

10.4. Avrupa Birliği'nin Rolü ve Politikaları

10.4.1. AB Hukuki Çerçevesi ve Mülteciler

AB, mülteci ve göç politikalarını şekillendiren geniş bir mevzuata sahiptir. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, üye devletlerce uygulanmakta; ancak AB, ortak bir sığınma sistemi oluşturmak amacıyla Ortak Avrupa Sığınma Sistemi (CEAS)'ni geliştirmiştir. CEAS'in temel unsurları arasında Dublin Tüzüğü, Eurodac parmak izi veri tabanı ve EASO (Avrupa İltica Destek Ofisi) bulunmaktadır. 2015 krizi sonrasında Dublin sisteminin sorumluluğu yükün ön hat ülkelerine yıktığı, dayanışma ilkesinin eksik kaldığı öne sürülmüştür.

10.4.2. Geçici Koruma ve Ukrayna Krizi

AB, 1999'da Balkan Savaşları sırasında kabul edilen Geçici Koruma Direktifi'ni ilk kez 2022'de Ukrayna savaşının başlaması üzerine devreye sokmuştur. Eurostat verileri, 30 Eylül 2025 itibarıyla 4,3 milyon Ukraynalının AB'de geçici koruma altında olduğunu; nüfuslarına oranla en yüksek koruma oranlarının Çekya (1000 kişide 35,7), Polonya (27,6) ve Estonya (25,5) olduğunu gösterir (Ec.europa.eu, 2025). Almanya 1218100 Ukraynalı ile en fazla sığınmacıyı kabul ederken, Polonya 1008885 kişiyle ikinci sıradadır (Ec.europa.eu, 2025). Bu direktif, yerinden edilenlerin hızlı bir şekilde oturma, eğitim ve çalışma haklarına erişmesini sağlayarak bürokratik yükü azaltmaktadır.

10.4.3. AB Sivil Koruma Mekanizması ve Afet Yönetimi

1992'de yürürlüğe giren AB Sivil Koruma Mekanizması, üye ve aday ülkelerin afetlere karşı koordinasyon ve yardımlaşmasını amaçlar. Mekanizma, sel, yangın, deprem, salgın ve teknolojik felaketler gibi acil durumlarda ortak müdahale ve kaynak paylaşımı sağlar. 2023 yazında Yunanistan'daki yangınlar sırasında AB, uçak ve ekipman göndererek dayanışma göstermiştir. Ayrıca Copernicus uydu sistemi, afetler sırasında acil durum haritaları ve veri sağlar.

10.4.4. Yeni Göç ve Sığınma Pakti

Avrupa Komisyonu, 2020'de Yeni Göç ve Sığınma Pakti'ni açıklayarak sorumluluk ve dayanışma arasında denge kurmayı, düzensiz göçü azaltmayı ve geri göndermeleri hızlandırmayı hedeflemiştir. Pakt, zorunlu yeniden yerleştirme yerine esnek katkı mekanizmaları öngörür; sınır prosedürlerini hızlandırır, üçüncü ülkelerle iş birliğini güçlendirir. Eleştirmenler, paktın dayanışmayı yeterince sağlamadığını ve insan hakları standartlarını tehlikeye attığını savunmaktadır.

10.4.5. Schengen ve İç Sınır Kontrolleri

AB'nin sembolik başarılarından biri olan Schengen Anlaşması, iç sınırların kaldırılmasını ve serbest dolaşımı sağlar. Ancak terör saldırıları, göç krizleri ve pandemi gibi olağanüstü hallerde ülkeler geçici olarak sınır kontrolleri uygulayabilir. 2015 krizinden sonra Almanya, Avusturya ve Danimarka gibi ülkeler sınır kontrollerini geri getirmiş; COVID-19 döneminde Schengen fiilen askıya alınmıştır (Migrationpolicy.org, 2025). Bu durum, serbest dolaşımın kırılganlığını ve ortak göç politikasına olan ihtiyacı ortaya koymuştur.

10.4.6. İklim Uyum ve Afet Risk Azaltma Politikaları

AB, İklim Uyum Stratejisi ve Green Deal çerçevesinde iklim değişikliğinin etkilerine karşı uyum stratejileri geliştirmektedir. AB, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi'ne uygun olarak ülkelerin risk değerlendirmelerini birleştirmeyi ve erken uyarı sistemlerini güçlendirmeyi hedefler. Climate-ADAPT veri tabanı, aşırı hava olayları sonucu iç yerinden edilme istatistiklerini paylaşarak politika yapıcılarının planlama yapmasını sağlar (Climate-adapt.eea.europa.eu, 2025).

Tablo 7. AB Düzeyinde Başlıca Politika Araçları ve Göç / Felaket İlişkisi

Politika / Araç	Amaç ve Kapsam	Öne Çıktığı Felaket / Göç Bağlamı	Sorun / Fırsat
Ortak Avrupa Sığınma Sistemi (CEAS) ve Dublin Tüzüğü	AB içinde ortak sığınma kuralları ve sorumluluk paylaşımı oluşturmak	2015 Avrupa Mülteci Krizi; Akdeniz düzensiz geçişleri	Sorumluluğun ön hat ülkelerine yığılması; dayanışma ve yük paylaşımı tartışmaları.
Eurodac ve EASO (bugün EUAA)	Parmak izi veritabanı ve iltica süreçlerinde teknik destek	Çoklu başvuruların önlenmesi; sığınma prosedürlerinin uyumlaştırılması	Güvenlik-haklar dengesi; kapasitesi sınırlı ülkelerde kurumsal destek imkânı.
Geçici Koruma Direktifi	Kitlesel yerinden edilmelerde hızlı ve esnek koruma sağlamak	2022 sonrası Ukraynalıların AB'ye gelişi	Bürokratik yükün azaltılması; eğitim ve çalışma haklarına hızlı erişim; sürenin uzatılması tartışmaları.
AB Sivil Koruma Mekanizması	Afetlere karşı üye ve aday ülkeler arasında koordinasyon, ekipman ve uzman paylaşımı	Sel, yangın, deprem, salgın; özellikle 2023 Yunanistan yangınları	Dayanışma kapasitesi; ortak müdahale kültürü; ancak kapasite ve hız sınırlılıkları.
Schengen Rejimi ve geçici iç sınır kontrolleri	İç sınırların kaldırılması; serbest dolaşımın güvenceye alınması	Düzensiz göçü azaltmak, geri gönderme süreçlerini hızlandırmak, esnek dayanışma sağlamak	Serbest dolaşımın kırılabilirliği; olağanüstü hâllerde sınırların hızla kapanabilmesi.
Yeni Göç ve Sığınma Pakti			
		2015 mülteci krizi; terör saldırıları; COVID-19 pandemisi	
		2015 sonrası krizlerin kurumsal cevabı; Akdeniz güzergâhı	Dayanışmanın “esnek katkı”ya indirgenmesi eleştirisi; insan hakları standartları tartışmaları.
AB İklim Uyum Stratejisi ve Green Deal	İklim değişikliğinin etkilerine uyum; afet risk azaltma; yeşil dönüşüm	2003 sıcak hava dalgası; 2021–2023 sel ve yangın felaketleri	İklim mültecileri tartışmasını gündeme taşıması; iç yerinden edilmelerin planlanmasında veri temelli yaklaşım.

Kaynak: Migration Policy Institute, 2024; Climate-ADAPT, 2024; Eurostat, 2025; Euronews, 2025; UNHCR, 2025;

10.5. Felaketler ve Göçün Toplumsal Sonuçları

10.5.1. Kentleşme, Barınma ve Entegrasyon

Felaketler sonrası ortaya çıkan göç hareketleri, göç edilen ülke ve kentlerin demografik yapısını değiştirir. İrlanda Kıtlığı sonrası Amerika kıyılarında yeni İrlanda toplulukları ortaya çıkmış; Yunan-Türk mübadelesi sonrası Selanik ve İstanbul gibi kentler etnik açıdan yeniden şekillenmiştir. Bosna Savaşı'ndan kaçanlar Almanya, Avusturya ve İsveç'te yeni diasporalar kurmuş; 2015 mülteci krizi sonrası Berlin, Hamburg ve Stockholm gibi kentlerde Suriyeli topluluklar hızla büyümüştür. Göçmenlerin konut ve istihdam alanına erişimi, entegrasyon politikalarının başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

10.5.2. Ekonomik Etkiler

Göç, işgücü piyasalarını ve sosyal güvenlik sistemlerini hem olumlu hem olumsuz etkileyebilir. Neoklasik perspektife göre, göçmenler emek piyasasında eksik kalan iş gücünü tamamlar ve ekonomik büyümeye katkı sağlar. 2015 krizi sonrasında Almanya'da işgücü piyasasına giren genç Suriyeli nüfus, bazı sektörlerde personel açığını kapatmıştır. Ancak kısa vadede barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinin finansmanı konusunda maliyetler artmıştır. Euro bölgesi krizinde göç veren ülkeler, nitelikli iş gücünü kaybettikleri için "beyin göçü"nden şikâyet etmişlerdir.

10.5.3. Toplumsal Uyum ve Siyasi Tartışmalar

Mülteci ve göçmen akımları, ev sahibi ülkelerde toplumsal uyum ve kimlik tartışmalarını tetikler. İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve popülist hareketler, 2015 krizi sonrasında birçok Avrupa ülkesinde artış göstermiştir. Bununla birlikte, sivil toplum örgütleri ve yerel halk arasında dayanışma pratikleri de ortaya çıkmıştır. Almanya ve İsveç gibi ülkelerde gönüllüler barınma, dil eğitimi ve hukuki destek için seferber olmuştur. Avrupa Parlamentosu ve AB kurumları, ayrımcılığa karşı yasaları güçlendirerek entegrasyon fonları sağlamaktadır.

10.5.4. Sağlık ve Psikososyal Etkiler

Felaketler ve zorunlu göç, psikososyal travmalar ve sağlık sorunlarını beraberinde getirir. Çernobil ve Seveso felaketlerinin uzun vadeli sağlık etkileri; İrpinia ve L'Aquila depremleri sonrası travma yaşayan insanların

yeniden ayağa kalkma süreçleri; Bosna ve Suriye savaşlarından kaçanların PTSD ve depresyon oranları, sağlık sistemlerinin bu gruplar için özel programlar geliştirmesinin gerekliliğini göstermektedir. Pandemi sürecinde ise düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlanmış, aşı programlarına dahil edilmeleri tartışma konusu olmuştur.

10.5.5. Küresel İklim Değişikliği Bağlamında Geleceğe Bakış

Bilimsel veriler, iklim değişikliğinin Avrupa'yı daha fazla sıcak hava dalgası, kuraklık, sel ve fırtına ile karşı karşıya bırakacağını göstermektedir. Climate-ADAPT verilerine göre 2023 yılı, iç yerinden edilmelerin en yüksek olduğu yıllardan biridir (Climate-adapt.eea.europa.eu, 2025). Artan afetler, hem AB içinde hem de Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya yönelik zorunlu göçü artırabilir. Bu nedenle, iklim mültecileri tartışması uluslararası hukukun gündemine girmiş; AB, çevresel temelli göçlerin nasıl ele alınacağı konusunda politikalar geliştirmeye başlamıştır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Avrupa'nın toplumsal felaketler ve göç dinamikleri, tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan savaşlar, salgınlar, ekonomik krizler ve doğal afetler ile şekillenmiştir. Bu felaketler, büyük ölçekli nüfus hareketlerini tetiklemiş; ev sahibi toplumların yapısını yeniden biçimlendirmiş, yeni siyasi ve hukuki düzenlemelerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İrlanda Kıtılığı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na, Yugoslavya'dan 2015 mülteci krizine kadar her olay, farklı bağlamlarda benzer temaları – güvenlik arayışı, ekonomik fırsatlar, devlet politikaları ve uluslararası dayanışma – barındırmaktadır.

Geleceğe yönelik politika önerileri şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ *Önleyici ve uyum politikalarının güçlendirilmesi:* İklim değişikliğine bağlı felaketlerin artması, AB'nin risk azaltma ve uyum stratejilerini güçlendirmesini zorunlu kılar. Erken uyarı sistemleri, altyapı yatırımları ve arazi planlaması bir arada düşünülmelidir.
- ✓ *Adil ve paylaşımlı sorumluluk mekanizmaları:* Geçici koruma ve yeniden yerleştirme gibi araçların etkin kullanımı için AB içinde sorumluluk paylaşımı adil bir şekilde düzenlenmelidir. Yüksek mülteci kabul eden ülkeler desteklenmeli, yeni pakt kapsamındaki esnek katkı mekanizmaları güçlendirilmelidir.

- ✓ *Entegrasyon ve sosyal uyum programları:* Göçmen ve mültecilerin barınma, eğitim ve istihdam olanaklarına erişimini sağlayan politikalar hem ev sahibi toplumun refahını hem de göçmenlerin kendine yeterliliklerini artırır. Psikolojik destek ve sağlık hizmetleri, travma sonrası iyileşme için önemlidir.
- ✓ *Uluslararası iş birliği ve hukuki reform:* Göç baskısının çoğu AB dışı krizlerden kaynaklandığından, AB'nin komşu bölgelerde barış, kalkınma ve iklim adaptasyonu projelerine yatırım yapması gerekir. Ayrıca mülteci tanımının iklim mültecilerini de kapsayacak şekilde güncellenmesi tartışılmalıdır.
- ✓ *Toplumsal diyalog ve bilimsel çalışmalar:* Ulrich Beck'in risk toplumu yaklaşımı hatırlatır ki, risklerin yönetimi yalnızca teknik değil aynı zamanda demokratik bir süreçtir. Bilim insanları, sivil toplum ve siyasetçiler arasında bilgi paylaşımı ve katılımcı süreçler teşvik edilmelidir.

Avrupa'nın tarihsel deneyimleri, felaketler karşısında dayanışmanın ve uluslararası hukukun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Göçün yönetimi, insan haklarına saygı ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde ele alındığında, felaketlerin yarattığı zorluklar fırsata dönüştürülebilir.

KAYNAKLAR

- Al Jazeera. (2015, 22 Aralık). One million “refugees and migrants” reached EU in 2015. Al Jazeera. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2015/12/22/one-million-refugees-and-migrants-reached-eu-in-2015> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- CEPII. (2016). The impact of the 2008 crisis on intra-European migration (CEPII Policy Brief, No. 13). Paris: CEPII. Erişim adresi (doğrudan PDF): https://www.cepii.fr/PDF_PUB/pb/2016/pb2016-13.pdf (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- CEPR (VoxEU/VoxDev). (2025). How refugees continue to positively shape the Greek economy over a century after they arrived. Erişim adresi: <https://voxdev.org/topic/migration-urbanisation/how-refugees-continue-positively-shape-greek-economy-over-century> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- Climate-ADAPT. (2024). Internal displacement due to extreme weather events in Europe. European Climate Adaptation Platform (Climate-ADAPT). Erişim adresi: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/case-studies/internal-displacement-due-to-extreme-weather-events-in-europe> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- EBSCO Research Starters. (2025a). 2009 L'Aquila earthquake. In Research Starters: Earth & Atmospheric Sciences. Ipswich, MA: EBSCO Information Services. Erişim adresi: <https://www.ebsco.com/research-starters/earth-and-atmospheric-sciences/2009-laquila-earthquake> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- EBSCO Research Starters. (2025b). Italian factory explosion releases dioxin [Seveso Disaster]. In Research Starters: Politics & Government. Ipswich, MA: EBSCO Information Services. Erişim adresi: <https://www.ebsco.com/research-starters/politics-and-government/italian-factory-explosion-releases-dioxin> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- EBSCO Research Starters. (2025c). Irpinia Earthquake of 1980 (Italy). In Research Starters: Earth & Atmospheric Sciences. Ipswich, MA: EBSCO Information Services.
- Euronews. (2025, Temmuz). Wildfires force thousands to evacuate in Greece, Spain and Portugal. Euronews. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2025/07/15/wildfires-force-thousands-to-evacuate-in-greece-spain-and-portugal> (Erişim tarihi: 15.09.2025). Pinterest
- Eurostat. (2025). Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. Eurostat – Statistics Explained. Erişim adresi : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- FloodList. (2018). North Sea Flood 1953 – Netherlands and UK. FloodList – Flood News & Information. Erişim adresi: <https://floodlist.com/europe/the-netherlands-united-kingdom-north-sea-floods-1953> (Erişim tarihi: 15.09.2025). EBSCO
- Italian Civil Protection Department. (2022). Civil protection in Italy. Roma: Presidenza del Consiglio dei Ministri – Dipartimento della Protezione Civile. (İçinde 1980 Irpinia–Basilicata depremine ilişkin tarihsel ve istatistiksel bilgiler de yer alıyor.) Erişim adresi (PDF): https://www.protezionecivile.gov.it/static/f72430e2c68a27106bfa228b63010aa5/volume-pc-eng-14-09-2022-low_0.pdf (Erişim tarihi: 15.09.2025).

- Kalaycı, İ. (2018). *Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler 1923-2000*. Lambert Academic Publishing.
- Kalaycı, İ. (2025). *Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler 1923-2000*. Paradigma Akademi.
- Migration Policy Institute & International Organization for Migration. (2024). The state of global mobility in the aftermath of the COVID-19 pandemic. Washington, DC / Cenevre: MPI & IOM. Floodlist Erişim adresi (rapor sayfası): <https://www.migrationpolicy.org/research/state-global-mobility-aftermath-covid-19>, Erişim adresi -Tam metin PDF: https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpi-iom-post-pandemic-state-of-mobility-2024_final.pdf (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- National Archives and Records Administration (U.S.). (2017). Irish famine children at sea. Prologue Magazine, 49(4) [Winter 2017]. Erişim adresi: <https://www.archives.gov/publications/prologue/2017/winter/irish-famine-children-at-sea> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- Presidenza del Consiglio dei Ministri – Dipartimento della Protezione Civile. (n.d.). Servizio nazionale della protezione civile. Roma: Italian Civil Protection Department. (Metninde “servizio-nazionale.protezionecivile.gov.it” diye andığın kurumsal ana sayfa.) Erişim adresi: <https://servizio-nazionale.protezionecivile.gov.it/> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- The National WWII Museum. (2020). The “Last Million”: Eastern European displaced persons in postwar Germany. The National WWII Museum – New Orleans. Erişim adresi: <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/last-million-displaced-persons-postwar-germany> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- UNHCR. (2000). Bosnia and Herzegovina: Displacement during the Bosnian War. Cenevre: United Nations High Commissioner for Refugees. Erişim adresi (PDF): <https://www.unhcr.org/3ae6a0c58.pdf> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- UNHCR. (2025, 28 Temmuz). Ukraine situation: Flash update #82. Cenevre: United Nations High Commissioner for Refugees. Erişim adresleri: Erişim adresi-Doküman sayfası: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/117787> Erişim adresi-Doğrudan PDF: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/117787> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- UNISDR / UNEP. (2004). The 2003 European heatwave (Environment Alert Bulletin). Cenevre: United Nations International Strategy for Disaster Reduction. Erişim adresi (PDF): https://www.unisdr.org/files/1145_ewheatwave.en.pdf (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- USA for UNHCR. (2025). Refugee statistics. USA for UNHCR – The UN Refugee Agency. Erişim adresi: <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/statistics/> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- World Nuclear Association. (2025). Chernobyl accident 1986. World Nuclear Association – Information Library. Erişim adresi: <https://world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/chernobyl-accident.aspx> (Erişim tarihi: 15.09.2025). Al Jazeera

11.BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA KAMU DİPLOMASİSİ VE TARİHSEL ANLATILAR: KÜLTÜREL TEMSİL ÜZERİNDEN YUMUŞAK GÜÇ STRATEJİLERİ*

Mustafa Doğukan BAŞALAN²
Ökkeş Oğuzhan BAŞALAN³

Giriş

Orta Doğu, tarih boyunca yalnızca coğrafi bir bölge olmanın ötesinde, küresel siyasetin, kültürel etkileşimlerin ve ideolojik mücadelelerin en yoğun yaşandığı bir mekân olarak öne çıkmıştır (Kalaycı, 2025, s. 47). Stratejik jeopolitik konumu, enerji kaynakları bakımından zenginliği ve medeniyetlerin kesişim noktası niteliği, bölgeyi hem uluslararası güç mücadelesinin hem de kültürel diplomasi faaliyetlerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda, kamu diplomasisi, Orta Doğu'daki devletlerin ve ulusötesi aktörlerin yalnızca siyasal ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel anlatılar üzerinden yürüttükleri çok boyutlu bir etkileşim alanı olarak önem kazanmaktadır. Özellikle 21. yüzyılda, askeri ve ekonomik gücün tek başına yeterli olmadığı; uluslararası meşruiyetin, kamuoyu desteğinin ve kültürel nüfuzun stratejik önemde olduğu bir döneme girilmiştir. Bu yeni paradigmanın merkezinde ise yumuşak güç kavramı yer almaktadır.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Başalan, M. D. ve Başalan, Ö. O. (2025). Orta Doğu'da kamu diplomasisi ve tarihsel anlatılar: Kültürel temsil üzerinden yumuşak güç stratejileri. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den yansıyanlar* (ss. 234-268), Vizetek Yayıncılık.

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD Tezli Yüksek Lisans Programı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0009-0008-8873-1102

³ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD Bilim Uzmanı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0009-0009-5380-2561

Yumuşak güç, Joseph S. Nye'nin tanımladığı şekliyle, “bir ülkenin başkalarını zorlayıcı veya maddi teşvikler kullanmadan, değerleri, kültürü, politik idealleri ve politikalarının çekiciliği aracılığıyla etkileyebilme kapasitesi” dir. Bu bağlamda, Orta Doğu'daki devletler ve bölgeye nüfuz etmeye çalışan dış aktörler, yumuşak gücü bir araçtan öte, uzun vadeli stratejik bir yatırım olarak konumlandırmaktadır. Özellikle kültürel temsil, sinema, televizyon dizileri, edebiyat, müzik, gastronomi ve mimari gibi alanlarda yürütülen faaliyetler; halklar arası algıların inşasında ve yeniden biçimlendirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Burada tarihsel anlatıların önemi, yalnızca geçmişin aktarılmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda güncel politik çıkarlar doğrultusunda geçmişin yeniden kurgulanması ve anlamlandırılması sürecini de kapsamaktadır.

Orta Doğu'da kamu diplomasisi uygulamalarının özgün bir boyutu, bölgenin tarihsel hafızasının son derece katmanlı, çoğulcu ve çatışmalı bir yapıya sahip olmasıdır. Osmanlı mirasından sömürge dönemine, ulus-devlet inşası süreçlerinden Soğuk Savaş dönemi bloklaşmalarına ve Arap Baharı sonrası dönüşümlere kadar uzanan geniş bir tarihsel arka plan, farklı aktörler için hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Bu çok katmanlı tarihsel bağlam, kamu diplomasisinin yalnızca güncel mesajlar ve kültürel etkinlikler üzerinden değil, aynı zamanda derinlemesine tarihsel söylemler aracılığıyla yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Burada, kültürel temsilin seçici doğası öne çıkmaktadır: Hangi olayların öne çıkarıldığı, hangi tarihsel figürlerin yüceltilip hangilerinin görmezden gelindiği ya da hangi anlatıların meşrulaştırıldığı, doğrudan hedeflenen kamuoyunun algısına ve stratejik hedeflere hizmet etmektedir.

Günümüz küresel iletişim ortamında dijital medya, sosyal ağlar ve çevrimiçi kültürel üretim araçları, kamu diplomasisinin ölçeğini ve hızını geçmişte benzeri görülmemiş biçimde genişletmiştir. Film yayın siteleri, sosyal medya kampanyaları, uluslararası kültürel festivaller ve çevrimiçi belgesel platformları hem bölgesel aktörlerin hem de küresel güçlerin Orta Doğu'daki kültürel nüfuz mücadelesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, tarihsel anlatıların dolaşım hızını artırmakla kalmamakta; aynı zamanda bu anlatıların farklı bağlamlara uyarlanması ve hedeflenen kitleye uygun biçimde yeniden inşa edilmesini mümkün kılmaktadır. Böylece kültürel temsiller, yalnızca -geçmiş hatırlatma- işlevi görmez; aynı zamanda

geleceğin olası siyasal, ekonomik ve toplumsal yönelimlerini şekillendiren araçlar hâline gelir.

Çalışma, Orta Doğu'da kamu diplomasisinin tarihsel anlatılar ve kültürel temsil üzerinden nasıl yapılandırıldığını, hangi araçlarla yürütüldüğünü ve hangi stratejik hedeflere hizmet ettiğini incelemektedir. Çalışmada, hem bölge içi aktörlerin (Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Katar vb.) hem de bölgeye dışarıdan müdahil olan küresel güçlerin (ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Çin vb.) yumuşak güç stratejilerinin karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır. Ayrıca, tarihsel anlatıların nasıl seçildiği, yeniden yorumlandığı ve uluslararası kamuoyunda nasıl yankı bulduğu, medya ve kültür endüstrisi bağlamında değerlendirilecektir. Çalışma, kültürel temsilin yalnızca sanatsal ya da estetik bir mesele olmadığını; aksine, uluslararası ilişkilerde hegemonya kurma, meşruiyet inşa etme ve toplumsal hafızayı şekillendirme çabalarının merkezinde yer aldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yumuşak güç stratejilerinin başarısı, yalnızca mesajın içeriği veya sunum biçimiyle değil; aynı zamanda hedef kitlenin tarihsel deneyimleri, kültürel değerleri ve politik beklentileriyle uyumlu bir söylem inşasıyla ölçülmektedir. Bu kitap, söz konusu sürecin teorik, tarihsel ve pratik boyutlarını bütüncül bir perspektifle inceleyerek, Orta Doğu'nun kültürel diplomasi haritasına dair derinlikli bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

11.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

11.1.1. Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi, farklı dillerde çeşitli biçimlerde ifade edilmektedir; örneğin İngilizce 'de "public diplomacy", Fransızca'da ise "la diplomatie publique" terimleri kullanılmaktadır (Dağ, 2016, s. 315). Uluslararası ilişkiler alanında yaşanan dönüşümler, diplomasi kavramının geleneksel sınırlarını aşmasına ve yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda diplomasi, yalnızca profesyonel diplomatların yürüttüğü bir faaliyet olmaktan çıkarak, çok katmanlı ve çok yönlü bir yapıya bürünmüştür. Günümüzde sıradan bireyler bile uluslararası ilişkilerde aktif roller üstlenmekte; bu durum devletleri, dış politika stratejilerini küresel kamuoyunu da kapsayacak şekilde yeniden tasarlamaya zorlamaktadır (Selvi, 2019, s. 58). Kamu diplomasisi, bazı tanımlarda oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. İskit (2018, s. 360) 'e göre bu kavram, bir devletin resmî kurumları ya da sivil toplum aracılığıyla başka ülkelerin kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda

etkileme çabası olarak değerlendirilebilir. Nicholas J. Cull (2009, s. 12) ise kamu diplomasisini, uluslararası bir aktörün yabancı bir toplumla doğrudan iletişim kurarak küresel ortamı yönlendirme veya şekillendirme girişimi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin geleneksel sınırlarını aşan ve yumuşak güç stratejileriyle örtüşen bir dış politika aracı olarak öne çıkmaktadır.

11.1.2. Yumuşak Güç Teorisi

Yumuşak güç, bir aktörün hedeflerine ulaşmak için zorlayıcı araçlara -askeri müdahale ya da ekonomik teşvikler- başvurmaksızın, karşı tarafı ikna ve etkileme yoluyla yönlendirme kapasitesini ifade eder. Bu güç biçimi, bir ülkenin kültürel değerlerinin, politik ideallerinin ve toplumsal yapısının başkaları üzerinde oluşturduğu çekim etkisine dayanır. Başka bir deyişle, yumuşak güç sayesinde bir devlet, diğer aktörleri kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlamadan, onların da aynı hedefleri benimsemelerini sağlayabilir. Bu bağlamda dış politikada yalnızca baskı unsurlarını kullanmak değil, uluslararası gündemi şekillendirmek ve küresel aktörleri kendi pozisyonuna çekebilmek de stratejik önem taşır (Kömür, 2020, s. 99).

11.1.3. Kültürel Temsil Kavramı

Kültürel temsil kavramı en basit hâliyle, kültürel öğelerin, kimliklerin, toplumsal grupların, değerlerin ve inançların çeşitli medya, sanat, dil ve iletişim araçları aracılığıyla yeniden üretilmesi, sunulması ve anlamlandırılması sürecini ifade eder. Bu kavram, kültürün pasif olarak “yansıtıldığı” değil, aktif olarak yeniden inşa edildiği fikrine dayanır. Akademik bağlamda “temsil” (representation), bir şeyin, kişi ya da grubun gerçekte olduğu hâinden bağımsız olarak, belirli söylemler, imgeler ve anlam çerçeveleri içinde yeniden sunulması anlamına gelir. Dolayısıyla kültürel temsil, toplumsal gerçekliğin medya, sanat, edebiyat veya politik söylemler aracılığıyla belirli bakış açıları üzerinden kurgulanmasıdır. Bu kavramı özellikle Stuart Hall ve Cultural Studies ekolü detaylı biçimde ele almıştır. Hall’a göre temsil, kültürün “anlam üretim sistemi” nin merkezindedir; insanlar dünyayı dil, imge, sembol ve anlatılar aracılığıyla anlamlandırır. Burada “kültürel temsil” hem yansıtma hem de inşa etme işlevi görür (Wan, 2015).

11.1.4. Kolektif Hafıza, Ulusal Kimlik ve Politik Meşruiyet

Kolektif hafıza, bir toplumun, topluluğun veya grubun geçmişe dair ortak hatırlama ve unutma biçimlerini ifade eden kavramdır. Bireylerin kişisel anılarından farklı olarak kolektif hafıza, ortak deneyimler, kültürel anlatılar, ritüeller, semboller, mitler ve toplumsal söylemler aracılığıyla inşa edilir. Bu kavram, ilk kez Maurice Halbwachs tarafından sistematik biçimde ele alınmıştır. Halbwachs' a göre bireyler geçmişte tek başlarına hatırlamaz; hatırlama eylemi, içinde bulundukları sosyal bağlam, toplumsal ilişkiler ve kültürel çerçeveler aracılığıyla şekillenir. Kolektif hafıza, toplumsal kimliğin oluşumunda belirleyici bir rol oynayan, geçmişin hangi olaylarının hatırlanacağı ve hangilerinin unutulacağı konusunda seçici bir süreci ifade eder. Bu hafıza biçimi, sözlü tarih, anıtlar, müzeler, edebiyat, sinema ve medya gibi araçlarla aktarılır. Zaman içinde yeniden yorumlanabilir ve geçmişin toplumsal anlamı, güncel ihtiyaçlara göre yeniden inşa edilebilir. Örneğin, Çanakkale Savaşı Türkiye'de yalnızca tarihsel bir olay değil, aynı zamanda milli birlik, fedakârlık ve kahramanlık anlatısı etrafında şekillenmiş güçlü bir kolektif hafıza unsurudur (Bedir ve Tabakoğlu, 2021, s. 28).

Ulusal kimlik, bireylerin kendilerini aynı tarih, kültür ve değerler etrafında tanımlamalarını sağlar ve bu süreçte kolektif hafıza, ortak bir “biz” duygusu yaratır. Örneğin, tarihsel zaferler, kurucu liderler veya toplumsal travmalar ulusal kimliğin sembolik yapı taşları haline gelir. Politik meşruiyet ise bu ortak hafızanın seçici biçimde kullanılmasıyla güçlendirilebilir; siyasi aktörler, tarihsel olayları kendi ideolojik çerçevelerine uygun biçimde yorumlayarak mevcut politik düzenin veya iktidarın haklılığını pekiştirebilir. Bu nedenle, kolektif hafıza yalnızca geçmişe hatırlama biçimi değil, aynı zamanda bugünün siyasal söylemlerini ve toplumsal yönelimlerini şekillendiren güçlü bir araçtır (Şimşek ve Ilgaz, 2010, s. 193).

11.2. Orta Doğu'nun Jeopolitik ve Kültürel Bağlamı

11.2.1. Orta Doğu'nun Stratejik Jeopolitik Konumu

Orta Doğu, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kavşak noktasında yer alan eşsiz coğrafi konumu ile dünya siyasetinde tarih boyunca merkezi bir rol oynamıştır. Bölge, Levant, Arap Yarımadası, Mezopotamya ve İran Platosu gibi alt coğrafyaları kapsamakta hem kara hem de deniz ulaşım hatlarının kritik kesişim noktalarını barındırmaktadır. Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı ve Babü'l-Mendep gibi uluslararası deniz ticaretinde -dargeçit- olarak

tanımlanan geçitler, Orta Doğu'nun jeopolitik değerini pekiştirirken; bu noktaların güvenliği, küresel ekonomi ve enerji akışı açısından stratejik önem arz etmektedir (Halliday, 2005).

Enerji jeopolitiği bağlamında Orta Doğu, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yarısını ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir bölümünü barındırmaktadır. Basra Körfezi, küresel enerji arz güvenliğinin merkezinde yer alırken; boru hatları, LNG terminalleri ve rafineri altyapısı, bölgenin enerji diplomasisini belirleyen temel unsurlar arasında bulunmaktadır. Ancak bu enerji zenginliği, beraberinde jeopolitik kırılganlıkları da getirmekte; deniz geçitlerindeki güvenlik riskleri, enerji tesislerine yönelik asimetrik tehditler ve siber saldırı potansiyeli, bölgenin istikrarını doğrudan etkilemektedir (Tazikeh vd., 2025).

Bölgenin su kaynakları, iklim değişikliği ve demografik baskılar karşısında giderek daha stratejik bir boyut kazanmaktadır. Fırat-Dicle, Nil ve Ürdün gibi sınır aşan nehir havzaları, su tahsis politikalarının önemli bir diplomatik gündem maddesi hâline gelmesine yol açarken; artan sıcaklıklar, çölleşme ve deniz seviyesi yükselmesi, su-enerji-gıda güvenliği arasındaki kırılgan bağlantıları daha görünür kılmaktadır. Özellikle tarımsal üretimde dışa bağımlı Körfez ülkeleri, bu kırılganlık karşısında tuzdan arındırma teknolojileri ve gıda tedarik zincirlerinin çeşitlendirilmesine yönelmektedir. Orta Doğu'nun demografik yapısı da stratejik önemini pekiştiren bir diğer unsurdur. Yüksek genç nüfus oranı, ekonomik potansiyel yaratmakla birlikte, işsizlik ve toplumsal huzursuzluk riskini de beraberinde getirmektedir. Hızlı kentleşme, altyapı üzerinde ciddi bir yük oluşturmakta; göç ve mülteci hareketleri ise hem bölgesel güvenlik hem de sosyoekonomik istikrar açısından kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Suriye ve Yemen kaynaklı mülteci krizleri, komşu ülkelerdeki güvenlik mimarisini ve belediye hizmetlerini doğrudan etkilemektedir (Khadduri ve Ghareeb, 2001).

Güvenlik mimarisi açısından Orta Doğu, çok katmanlı ve karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bölge hem devlet aktörleri hem de devlet dışı silahlı gruplar tarafından şekillenen asimetrik tehditlere maruz kalmakta; balistik füze, insansız hava araçları ve siber saldırılar gibi modern tehdit unsurları, kritik altyapıların güvenliğini zayıflatmaktadır. ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere gibi dış güçlerin askeri üsleri ve güvenlik iş birlikleri, bölgedeki güç

dengelerini doğrudan etkilemekte; bununla birlikte, bölgesel ittifak sistemleri sınırlı bağlayıcılığa sahip olmaktadır (Ryzhov vd., 2023).

Bölge, dış güç rekabetinin merkezinde yer almakta; enerji arz güvenliği, deniz ticaret yolları ve altyapı projeleri, ABD-Çin rekabeti başta olmak üzere büyük güçler arasındaki jeopolitik çekişmenin başlıca odak noktalarını oluşturmaktadır (Arı, 2012, ss. 21-23). Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında geliştirdiği altyapı yatırımları ve krediler, ABD'nin güvenlik odaklı politikaları ile karşı karşıya gelirken; Avrupa Birliği ise enerji arzını çeşitlendirme amacıyla bölge ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır (Çınar ve Çukur, 2020, s. 8).

Ekonomik koridorlar ve altyapı projeleri açısından Orta Doğu, küresel lojistik zincirlerinin kilit halkası konumundadır. Kızıldeniz-Arap Yarımadası lojistik ağları, Basra-Levant kara bağlantıları, Kuzey-Güney ve Orta Koridor projeleri hem bölge içi entegrasyonu hem de uluslararası ticareti yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda denizaltı fiber optik kablolar ve veri merkezleri gibi dijital altyapılar, enerji ve ulaştırma kadar stratejik bir öncelik hâline gelmektedir. Teknolojik gelişmeler de Orta Doğu'nun jeopolitik profilini dönüştürmektedir. İnsansız sistemler, akıllı mühimmat ve uydu tabanlı gözetleme teknolojileri, bölgedeki askeri stratejilerin ayrılmaz bir parçası hâline gelirken; siber güvenlik alanındaki açıklar, enerji ve finans altyapısını hedef alan gelişmiş tehdit aktörlerine karşı kırılganlık yaratmaktadır (Fazlı, 2024).

Yumuşak güç unsurları ise bölgenin uluslararası görünürlüğünde önemli bir rol oynamaktadır. Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirler; dinî diplomasi, turizm ve kültürel etkileşim açısından güçlü birer çekim merkezi işlevi görmektedir. Ayrıca medya, spor ve kültür endüstrileri üzerinden yürütülen imaj yönetimi, bölgesel aktörlerin uluslararası ilişkilerde konumlarını pekiştirmelerine katkıda bulunmaktadır (Göksu, 2023, s. 847).

Sonuçta, Orta Doğu'nun stratejik jeopolitik konumu çok boyutlu bir yapıya sahiptir ve bu yapı; coğrafi kesişim noktaları, enerji ve su kaynakları, demografik dinamikler, güvenlik mimarisi, ekonomik koridorlar, teknolojik dönüşüm ve yumuşak güç unsurları gibi çeşitli faktörlerin etkileşimiyle şekillenmektedir. Bölgenin geleceği, bu faktörlerin nasıl yönetileceğine ve bölgesel iş birliği mekanizmalarının ne ölçüde geliştirilebileceğine bağlı olarak değişecektir. Orta Doğu'nun potansiyelinin barışçıl ve sürdürülebilir

bir şekilde değerlendirilmesi, yalnızca bölge ülkeleri için değil, küresel sistemin istikrarı açısından da kritik bir zorunluluktur.

11.2.2. Tarihsel Katmanlar: Osmanlı Mirası, Sömürgecilik ve Ulus-Devlet İnşası

19. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl ortasına uzanan süreç, çok uluslu bir imparatorluk düzeninden egemen ulus-devletler sistemine geçiştir. Bu dönüşüm üç kuvvet çizgisiyle ilerlemiştir: a) Osmanlı kurumsal mirası ve geç reformlar (patika bağımlılığı), b) Avrupa emperyalizmi/sömürgecilik pratikleri (protektolar, kapitülasyonlar, borç idaresi, mandater rejimler), c) milliyetçilik ve merkezî yurttaşlık tahayyülleri (okul, nüfus sayımı, haritalama, zorunlu askerlik, resmî dil). Benedict Anderson, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm'ın kuramsal katkıları, “millet”in modern, devlet yapıcı bir proje olduğu fikrini öne çıkarır; Osmanlı bağlamında bu proje, Osmanlıcılık–İslamcılık–Türkçülük üçlemesi ve yerel etnik-dini milliyetçiliklerle kesişerek şekillendi (Zürcher, 2013).

Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları, tebaa eşitliği ve merkezîleşme hedefiyle hukukta (ceza-ticaret), idarede (vilayet nizamnâmesi, 1864), maliyede (bütçe, muhasebe), eğitimde (rüşdiye/idadi ağları) reformlar getirdi. Arazi Kanunnâmesi (1858) ile toprakların tespiti ve tescili amaçlandı; fakat yerelde güçlü araçlar (eşraf, ayan) ve tahsis yapıları (vakıf) üzerinden mülkiyet yoğunlaşması doğdu; özellikle Suriye-Filistin hattında absentee toprak sahipliği arttı (Dalgacı, 2023, ss. 52-53). Kapitülasyonlar ve Düyûn-u Umumiye (1881) mali egemenliği sınırlarken, Hamidiye merkezîleşmesi ve II. Meşrutiyet (1908) bürokratik çekirdeği güçlendirdi. Bu idari-hukuki iskelet, imparatorluk sonrası devletlerin çoğunda (mahkeme hiyerarşisi, vilayet-kaza şeması, vergi ve tapu kayıt pratikleri) süreklilik yarattı (Cevizliler ve Akbulut, 2019, ss. 166-167).

1911–13 İtalyan Savaşı ve Balkan Savaşları imparatorluğun Avrupa ve Kuzey Afrika'daki toprak kayıplarını hızlandırdı; 1914-18, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki antlaşmalar (Sykes–Picot, San Remo) mandater düzeni kurdu (Gürseler, 2016, s. 84; Çetin, 2023, s. 173). Britanya ve Fransa bölgede dolaylı yönetim, yerli ordu-polis teşkili ve etnik bölünmeler üzerinden idare tesis etti. Sınırlar, çoğu kez mevcut Osmanlı vilayetleri ile uyumsuz biçimde çizildi, bu da sınır-kimlik uyuşmazlıklarını kalıcılaştırdı (Soofizadeh, 2017, s. 444).

İmparatorluk sonrası devletler üç ortak hamleyle kuruldu:

a) Egemenlik ve sınırlandırma: Yeni sınırların haritalanması, gümrük ve göç rejimlerinin tesisi, azınlık statülerinin uluslararası sözleşmelerle tanımı.

b) Yurttaşlık mühendisliği: Nüfus sayımları, zorunlu eğitim/askerlik, resmî dil ve müfredatın standardizasyonu; hukukta kodifikasyon (ör. Türkiye'de İsviçre Medenî Kanunu, 1926).

c) Demografik-mekânsal düzenleme: Zorunlu göçler, mübadeleler, iskân politikaları; tarım reformları, kamu mülkiyetinin yeniden dağıtımı.

Türkiye örneğinde, Lozan (1923) ile uluslararası egemenlik teyit edildi; Hilafetin kaldırılması (1924), Latin harfleri (1928), laik hukuk ve merkezîyetçi idarî yapı, modernleşme programının ürünleridir (Kalaycı, 2019, s. 229-241). 1915 Ermeni tehciri (Sevk ve İskân Kanunu), 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve 1920'ler-30'lar iskân politikaları, yeni ulusal nüfus mimarisini derinden etkiledi (Kodaman, 2014).

Arap vilayetlerinde Britanya ve Fransa, Hashemit monarşileri (Irak 1921, Transürdün 1921) ve mezhepsel siyaset (Lübnan) gibi düzeneklerle, Osmanlı'dan devralınan bürokrasi ve hukuk iskeletini kendi idari teknikleriyle birleştirdi. Irak'ta vilayet kökenli elitleşme ve kabile siyaseti; Suriye/Lübnan'da mandater dönemin güvenlik aygıtları ve yargı-idari kodlar, devlet inşasının çekirdeğini oluşturdu. Filistin Mandasında Balfour Deklarasyonu (1917) doğrultusunda ikili uluslaşma süreci (Yahudi-Arap) keskinleşti ve 1948'e uzanan çatışma doğdu (Çelik, 2024, ss. 252-254).

Balkanlarda 19. yüzyıl başından itibaren millî kilise-okul ağları ve gönüllü-zorunlu göçlerle etnik ulusal alanlar tanımlandı; Berlin Kongresi (1878) sonrası devletleşme dalgası, Balkan Savaşlarının demografik mühendisliğiyle tamamlandı. Osmanlı mirası burada daha çok vakıf mülkiyeti, şehir dokusu ve çok-dinli yargı adetlerinin parçalı süreklilikleriyle gözlenir (Ozkan, 2023, s. 73).

Osmanlı'nın millet sistemi dinsel-kurumsal özerkliklere alan açarken, modern çağda millî kimlik ile yurttaşlık eşitliği anlatılarının gerilimi büyüdü. Savaş ve çöküş yıllarında zorunlu göç, mülksüzleştirme, pogrom ve etnik temizlik vakaları yeni devletlerin homojenleşme hedefleriyle iç içe geçti. Mandater idareler, kimi yerde sekteryen temsili kurumsallaştırdı, kimi yerde

20. yüzyıl ortasında otoriter merkezî devletlerin tohumlarını ekti: Irak ve Suriye (Turgut, 2024, ss. 157-158).

Osmanlı'da dış ticaret-finans entegrasyonu yeni devletlerin ekonomik omurgasını oluşturdu. Dinamikleri sonrasında ithal ikameci sanayileşme ve devletçilik yükselirken, petrol bölgelerinde yatırım yapan devlet dinamikleri öne çıktı. Arazi-kadastro mirası, kırsal sınıf ilişkileri ve vakıf ekonomisinin dönüşümü, sosyal politika ve kentleşme kalıplarını belirledi. Bugünün sınır ihtilafları, azınlık statüleri, merkez-taşra ilişkileri, güvenlik bürokrasisinin ağırlığı ve resmî tarih anlatıları, büyük ölçüde bu geçiş döneminin ürünleridir. Osmanlı mirası, sömürgeci müdahaleler ve ulus-devlet mühendisliği, birlikte düşünüldüğünde; bölgedeki rejim dayanıklılığı, devlet kapasitesi, kimlik çatışmaları ve ekonomik patikaların neden farklılaştığını açıklar (Atik, 2020, ss. 86-88).

11.2.3. Etnik, Dini ve Mezhepsel Çeşitlilik

Son birkaç on yılda Orta Doğu'daki gelişmeleri analiz ederken, araştırmacıların sıklıkla başvurduğu çerçevelerden biri dinî ve mezhepsel çatışmalar olmuştur. Bu yaklaşım, bölgedeki siyasal süreçlerin İslam ile özdeşleştirilmesine neden olan düşünsel zemini büyük ölçüde Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması (1996) adlı eserinden alır. Huntington'ın çalışması, medeniyetlerin içsel çeşitliliğini, tarihsel süreçte birbirleriyle kurdukları etkileşimleri ve zamanla değişen koşullar doğrultusunda dönüşüme uğradıklarını yeterince dikkate almaması nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca, farklı uygarlık tanımlarının birbiriyle çelişmesi ve kültürel indirgemeciliğe yol açması gibi nedenlerle tartışmalı bulunmuştur. Tüm bu eleştirilere rağmen, söz konusu kuramsal çerçevenin günümüzde hâlâ akademik çevrelerde etkisini sürdürdüğü görülmektedir (Özkan, 2021, s. 181).

Özkan (2016)' a göre, Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan siyasal dönüşümler, özellikle sürecin ilk evrelerinde, Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları ile karşılaştırılarak İslam dünyasında yaşanan medeniyet içi bir hesaplaşma olarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, Avrupa-merkezli bir perspektifin etkisiyle şekillenmiş; Orta Doğu toplumlarını uzun bir tarihsel suskunluğun ardından ilk kez demokratik talepler dile getiren aktörler gibi sunmuştur (Özkan, 2016). Otuz Yıl Savaşları'nın gerçekten mezhepsel bir çatışma olup olmadığı yönündeki akademik tartışmalar bir yana, bu tür benzetmeler bölgesel dinamikleri indirgemeci biçimde ele alma riskini de beraberinde

getirmiştir. Ancak, Orta Doğu'da gözlemlenen toplumsal hareketlerin ve demokratik yönelimli siyasal taleplerin kökenlerini yalnızca yakın dönemle sınırlamak yanıltıcı olur. Bu taleplerin tarihsel temelleri, 19. yüzyılda ortaya çıkan anayasal monarşi arayışlarına ve bölge halklarının sömürgecilik karşısındaki direniş süreçlerine kadar uzanabilecek derinlikte bir geçmişe sahiptir (Dirsehan, 2015, ss. 117-118).

Orta Doğu'nun etnik yapısı oldukça çeşitlidir; Araplar geniş bir coğrafyada çoğunluğu oluştururken İran'da Farslar, Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Lurlar, Beluçlar ve Türkmenler önemli azınlık gruplarıdır. Türkiye'de Türk çoğunluğun yanı sıra Kürtler, Araplar, Lazlar ve Çerkesler; Irak, Suriye ve İran'da ise Kürtler geniş bir nüfusa sahiptir. Ermeniler, Asurîler, Süryaniler, Keldânîler, Rumlar, Dürziler, Yahudiler ve Çerkesler tarih boyunca Levant ve Mezopotamya'da önemli kültürel katkılar sunmuştur. Körfez ülkelerinde ise göçmen işgücü nedeniyle Güney Asya ve Afrika kökenli topluluklar nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Cleveland & Bunton, 2016).

Gelvin (2005)' e göre, İslam Orta Doğu'da en yaygın dindir ve Sünnîlik Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepler üzerinden farklılık gösterirken, Şîîlik özellikle İran, Irak ve Bahreyn'de baskın durumdadır. Zeydîlik Yemen'de, İsmâîlîlik Suriye, Irak ve İran'da, Alevîlik Türkiye'de, Nusayrî/Alevîlik ise Suriye'de önemli topluluklar oluşturur. Dürzîler Lübnan, Suriye ve İsrail'de; İbâdîler ise Umman'da yoğunlaşır. Hristiyanlık Maronit, Melkit, Rum Ortodoks, Ermeni, Keldânî ve Süryani gelenekleriyle varlığını sürdürürken, Yahudiler günümüzde büyük ölçüde İsrail'de yaşamaktadır. Ayrıca Yezîdîlik, Sâbiîlik, Zerdüştilik, Bahâîlik ve Samirîler gibi daha küçük topluluklar da bölgenin inanç mozağini zenginleştirmektedir.

11.2.4. Orta Doğu'da Toplumsal Hafızanın İnşası

Toplumsal/kollektif hafıza, bir toplumun geçmişini nasıl seçip temsil ettiğini, hangi olayları öne çıkarıp hangilerini örttüğünü, bu süreçlerin kimlik, meşruluk ve siyaset üretimindeki rolünü açıklar (Başaran İnce, 2010, s. 11). Bu alandaki temel kuramsal kavramlar şunlardır: Jan Assmann'ın kültürel hafıza ve nesnelleşmiş aktarım yolları (Assmann, 2015); Pierre Nora'nın lieux de mémoire; Michel-Rolph Trouillot'un güç-iktidarın hangi anıların suskunlaştırıldığını analiz eden çalışması (Nora, 2022). Bu üç yaklaşım, Orta Doğu çalışmaları için teorik bir çerçeve sunar.

Orta Doğu, çok katmanlı tarihsel geçmişi, kutsal mekânları ve imparatorluk mirası ile toplumsal hafıza inşasının farklı ve rekabetçi biçimlerde yaşandığı bir coğrafyadır. Antik, orta çağ, Osmanlı, sömürgecilik ve modern ulus-devlet deneyimleri birbirine eklemlenerek farklı kimlik anlatılarını beslemiş; sömürgecilik sonrası devletleşme süreçleri ve çatışmalar, hatırlama ve unutma pratiklerini sert biçimde şekillendirmiştir. Bu nedenle bölgede hafıza, yalnızca tarihsel birikim değil aynı zamanda güncel siyasal mücadelelerin de meşruiyet kaynağıdır (Fırat, 2018, ss. 12-13).

Orta Doğu'da toplumsal hafızanın inşasında devlet politikaları, eğitim müfredatı, anıtlar, müzeler, arkeoloji ve mekân adlandırmaları, medya, edebiyat, görsel kültür, sivil toplum girişimleri ve sözlü tarih çalışmaları öne çıkan araçlardır. Devletler, resmi tarih kitapları ve anma törenleriyle “resmî hafıza”yı kurarken; anıtlar ve müzeler, mekân üzerinden ideolojik bellek üretir; medya ve edebiyat, hafızayı geniş kitlelere taşır; sivil toplum örgütleri ve diaspora girişimleri alternatif anlatılar geliştirir; sözlü tarih ve dijital arşivler ise unutilan veya susturulan hafızayı görünür kılar (Hammond, 2020).

Filistin'de 1948 Nakba'sı, sürgün ve kayıp deneyiminin anma törenleri, sözlü tarih çalışmaları ve diaspora pratikleri aracılığıyla kolektif hafızanın merkezine yerleşirken; Ermeni toplumunda 1915 olayları, anıtlar ve tanınma mücadeleleri üzerinden küresel ölçekte politik bir hafıza alanı oluşturmuştur. Kürt toplumunda Halabja ve Enfal operasyonları, travmatik bir geçmişin kolektif bilinçte nasıl kurumsallaştığını gösterirken; günümüzde Gazze örneğinde olduğu gibi eğitim kurumlarının ve kültürel altyapının hedef alınması, hafıza ile mücadeleyi yeni bir boyuta taşımaktadır (Taha, 2008, s. 37).

Orta Doğu'da toplumsal hafızayı incelemek, tarih, antropoloji, sosyoloji, edebiyat ve arkeolojiyi bir araya getiren disiplinlerarası bir yaklaşımı gerektirir. Sözlü tarih arşivleri ile resmî belgelerin karşılaştırılması, mekânsal analizler (hafıza mekânları, anıtlar, şehir planlaması) ve dijital yöntemler (sosyal medya incelemeleri, ağ analizi, haritalama) araştırma süreçlerini zenginleştirir. Bu yöntemler hem devletin resmî hafızasını hem de toplumların ürettiği alternatif anlatıları görünür kılarak hafıza mücadelelerini çok boyutlu biçimde ortaya koyar (Roccu ve Salem, 2019, s. 220).

Orta Doğu'da toplumsal hafıza üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için Jan Assmann'ın Cultural Memory and Early Civilization,

Pierre Nora'nın *Les Lieux de Mémoire* ve Michel-Rolph Trouillot'nun *Silencing the Past* adlı eserleri temel kuramsal zemin sağlar. Bölgesel bağlamda Nur Masalha'nın Filistin Nakba'sına ilişkin sözlü tarih çalışmaları, Gershoni ve Jankowski'nin Mısır'da kolektif hafıza üzerine incelemeleri, Jacob Lassner'in Orta Doğu siyasetinde tarihsel hafıza analizleri ve Eric Davis'in hafıza ile popüler kültür arasındaki ilişkilere dair derlemeleri öne çıkmaktadır. Türkiye özelinde ise kolektif hafıza üzerine Türkçe akademik makaleler ve "Politics of Public Memory in Turkey" gibi derleme çalışmaları, araştırmacılara kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır (Haugbølle, 2019).

Orta Doğu'da toplumsal hafıza üzerine çalışmalarda, "hangi aktörün hangi araçlarla bir olayı görünür kıldığı veya silikleştirdiği" sorusu temel bir araştırma eksenini oluşturabilir. Resmî ve gayriresmî hafıza anlatılarının karşılaştırılması, mekânsal ve dijital yöntemlerle anıtlar, yer adlandırmaları ve anma pratiklerinin haritalanması, bölgedeki hafıza mücadelelerini çok katmanlı biçimde ortaya koyacaktır (Kudaeva, 2021, s. 960).

11.2.5. Kültürel Semboller, Mitler ve Bölgesel Kimlik

'Kültürel sembol' terimi, bir topluluğun değerlerini, tarihini ve aidiyet duygusunu yoğunlaştıran; dil, ritüel, görüntü, anıt, edebi metin veya nesne olarak işlev gören işaretleri kapsar (Ngangah, 2020, s. 382). "Mit" ise yalnızca efsanevi anlatı değil, toplumsal gerçekliğe anlam veren köken anlatılarıdır: hem "kökeni" mitikleştirir hem de normatif modeller sunar. Mitlerin politik-ideolojik işlevi, belirli söylemleri 'doğal' göstermek ve toplumsal davranışları meşrulaştırmaktır; modern kültürel analizde bu tür işlevler Roland Barthes gibi düşünürler tarafından "mitin doğallaştırılması" bağlamında ele alınır. Bu düzlemde Benedict Anderson'ın *imagined communities* yaklaşımı, ulusların paylaşılan semboller ve anlatılar etrafında "hayal edilen" topluluklara dönüştüğünü; Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'ın *invented traditions* kavramı ise birçok "gelenek" ve ritüelin modern ulus-devletler tarafından kasıtlı olarak üretildiğini vurgular. Anthony D. Smith'in etno-sembolizm yaklaşımı, mitlerin, efsanelerin ve sembollerin ulusal kimliklerin süreklilik ve meşruiyet süreçlerinde merkezi rol oynadığını gösterir (Temel Eğinli ve Nazlı, 2018, s. 63).

Semboller ve mitler kimlik üretiminde şu yollarla işler: (1) Kolektif bellek inşası - anıtlar, müzeler, bayrak, milli marş, eğitim müfredatı aracılığıyla hatırlama rutinleri oluşturulur; (2) Ritüelleştirme - resmi törenler ve anma

günleri aracılığıyla mitler tekrarlanır ve toplumsal hafızaya yerleştirilir; (3) Doğallaştırma - kültürel ürünler (edebiyat, sinema, popüler medya) aracılığıyla karmaşık tarihsel süreçler basitleştirilip “doğal” kabul edilir (Barthes’in işaret-semiotik analizindeki “mit” işlevi); (4) İcat/yeniden kurulma - modern devlet aktörleri ve entelektüellerin geçmişten seçip yeniden kurguladığı anlatılar, “gelenek” iddiasıyla sunulur (Hobsbawm). Bu mekanizmalar, iktidar ve meşruiyet arayışlarıyla iç içe geçtiğinde belirli toplulukların sınırlarını, ‘içeri’yi ve ‘dışarı’ı belirler (Şeyhoğlu ve Büyükbaş, 2025, s. 143; Keskin, 2022, s. 652).

Mitler yalnızca geçmişe ait hikâyeler değildir; politika üretir, toplumsal normları düzenler ve kriz/çatışma anlarında meşruiyet kaynağına dönüşür. Örneğin mitik köken anlatıları (efsanevi atalar, kahramanlık destanları) farklı etnik/ulusal grupların dayanışmasını güçlendirir; “kayıp/mağduriyet” mitleri ise hak talebini meşrulaştırır. Mitlerin bu işlevleri hem resmi söylem hem de muhalif/sivil toplum anlatılarında farklı biçimlerde kullanılır; bu nedenle mit çalışmaları aynı zamanda iktidarın hafıza üretme tekniklerini açığa çıkarma pratiğidir (Aydın, 2021, ss. 38-39).

Orta Doğu, tarih boyunca farklı medeniyetlerin kesişme alanı olmuş; mitler, semboller ve kolektif hafıza mekanizmaları burada hem kimlik inşasının hem de siyasetin araçları olarak işlev görmüştür. Bu semboller - dinsel ikonlar, kahramanlık efsaneleri, mekânsal kutsallık iddiaları, milli bayraklar, anıtlar ve popüler kültür temsilleri- sadece kültürel göstergeler değildir; siyasi meşruiyet, aidiyet ve sınır içi/ötesi dayanışma ağları kurmada etkindir (Göçer, 2022, s. 23).

Orta Doğu’daki sembol ve mit repertuarı çok derin tarihsel katmanlar içerir: Mezopotamya, Mısır, Pers ve erken İslam dönemine ait efsaneler; medeniyetlerin kurucu hikâyeleri, kutsal mekânlar ve kraliyet ikonografileri modern kimlik söylemlerinin kaynaklarıdır. Örneğin Gilgamesh destanı, Pers destansı motifleri veya Firavun kültü, modern edebiyat ve ulusal anlatılarda farklı yönlerde yeniden çağrılabilir. Bu derin tarihsel birikim, 19-20. yüzyıl milliyetçi hareketleri ve sömürge sonrası devlet inşası süreçlerinde yeniden biçimlendirilmiş; “geçmişten miras” söylemi modern meşruiyeti destekleyecek şekilde seçilmiştir (Çağlar, 2015, s. 307).

Ulus-devletlerin inşasında mitler üç işlev görür: (1) Kurucu efsane (bir topluluğu ortak bir kökene bağlama), (2) Kahramanlaştırma/kurbanlaştırma

(zafer veya mağduriyet hikâyeleriyle kimliği pekiştirme), (3) Meşruiyet üretimi (siyasi elitlerin iktidarını tarihle ilişkilendirerek haklı çıkarma). Orta Doğu örneklerinde zafer -masumiyet kombinasyonu özellikle belirgindir-devletlerin hem zafer hem de mağduriyet hafızalarını birlikte anımsatması, millî bağlılığı güçlendirir. Bu stratejiler ve hatırlama politikaları modern politik kültürün merkezi birer araçtır (İnaç ve Sada, 2021, s. 9).

Toprak, Orta Doğu'da sembolik değeri en yüksek motiflerden biridir. Kutsal mekânlar (Kudüs/Haremüş-Şerif, Kerbela, Mecca-Medine vb.) sadece dini değil aynı zamanda siyasal ve kimliksel iddiaların da odak noktalarıdır. Mekânsal hafıza ve yerin temsil biçimleri -anıtlar, müzeler, isimlendirme politikaları- sınır içi ve sınır ötesi itirazları canlı tutar. İsrail-Filistin örneğinde görüldüğü gibi, aynı mekâna ilişkin çelişkili tarihsel anlatılar hem kimlik hem de uluslararası meşruiyet mücadelelerini besler (Karahan, 2021, s. 190).

Savaş, göç ve kitlesel şiddet, kolektif hafızayı yeniden biçimlendirir. Travma hafızası, kurucu mitlerle birleştiğinde hem iç sosyal dayanışmayı hem de dış politikanın meşruiyetini etkiler. Örneğin mağduriyet anlatıları diasporalar üzerinden uluslararası kamuoyunu harekete geçirme potansiyeli taşır; öte yandan “galibiyet-mağduriyet” karmaşası, siyasi aktörlerin rekabetçi hatırlama politikalarına zemin hazırlar. Bu alan, barış-inşa ve uzlaşma süreçleri için en kırılgan ancak en belirleyici boyutlardan biridir (Gümüş, 2010).

11.3. Tarihsel Anlatılar ve Kamu Diplomasisi İlişkisi

11.3.1. Geçmişin Stratejik Kullanımı: Tarihin Yeniden İnşası

Geçmişin stratejik kullanımını anlamak için tarih, hafıza ve iktidar ilişkisini birlikte ele almak gerekir. David Lowenthal'ın “The Past Is a Foreign Country” adlı çalışması, geçmişin seçici biçimde kurgulandığını vurgularken; Pierre Nora'nın “lieux de mémoire” yaklaşımı, hafızanın mekânsallaşmasını ve simgesel alanlarda yeniden üretimini öne çıkarır. Michel-Rolph Trouillot'un “Silencing the Past” çalışması ise tarih yazımının iktidar tarafından sessizleştirme ve görünür kılma pratikleri üzerinden nasıl şekillendiğini gösterir. Bu kuramsal çerçeveler, tarihin yalnızca nötr bir bilgi alanı değil, toplumsal kimliklerin, politik meşruiyetin ve ideolojik sınırların inşasında aktif biçimde kullanılan bir araç olduğunu ortaya koymaktadır (Foster vd., 2017, s. 19).

Tarihin yeniden inşası, geçmişin belirli unsurlarının seçilerek yeniden yorumlanması veya bastırılması yoluyla güncel siyasi, kültürel ve ideolojik hedeflere uyarlanması ifade eder. Bu süreç çoğunlukla rejimin meşruiyetini güçlendirmek, ulusal kimliği pekiştirmek, toplumsal ayrışmayı yönetmek ya da dış politikada tarihsel hak iddialarını temellendirmek için kullanılmaktadır. Eğitim müfredatlarının revizyonu, anıtların inşası veya yıkımı, arşivlerin seçici biçimde açılması, medya kampanyaları ve resmi söylemler bu stratejinin başlıca araçlarıdır. Böylece tarih, akademik bir araştırma alanı olmanın ötesinde, siyasi iktidarın yönlendirdiği ve toplumun kolektif hafızasında kalıcı etkiler bırakan dinamik bir meşruiyet kaynağına dönüşmektedir (Foster vd., 2017, s. 20).

Geçmişin stratejik kullanımında başlıca mekanizmalar eğitim politikaları, anıt ve müze inşaları, arşiv kontrolleri, medya manipülasyonları ve hukuki tanıma/inkâr süreçleridir. Ders kitaplarının içerik revizyonu, genç nesillerin tarih algısını şekillendirirken; anıtlar ve mekân isimlendirmeleri geçmişin hangi unsurlarının yüceltilip hangilerinin unutturulacağını gösterir. Arşiv belgelerinin erişime açılması ya da kısıtlanması, tarihin kanıt temelli yeniden inşasını yönlendirirken; medya ve dijital platformlar seçilmiş anlatıların geniş kitlelere yayılmasında kritik rol üstlenir. Ayrıca devletlerin belirli tarihsel olayları resmî olarak tanıma ya da reddetme politikaları hem ulusal kimlik hem de uluslararası ilişkiler düzeyinde önemli sonuçlar doğurur (Foster vd., 2017, s. 21).

Günümüzde tarihin stratejik kullanımına dair en belirgin örneklerden biri Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı ve Sovyet geçmişini yeniden kurgulayarak hem iç politikada ulusal birliği pekiştirmesi hem de Ukrayna üzerindeki politikalarını meşrulaştırmasıdır. ABD ve Avrupa'da kölelik, sömürgecilik veya Konfederasyon geçmişiyle ilgili anıtların kaldırılması ve yeniden bağlamlandırılması da hafızanın politik yönünü ortaya koyan başka bir örnektir. Benzer biçimde birçok ülkede eğitim müfredatlarının revizyonu, geçmişin seçmeci biçimde aktarılmasını sağlamakta; bu da nesiller boyu toplumsal kimliklerin yönlendirilmesine hizmet etmektedir. Bu uygulamalar kısa vadede siyasi meşruiyet sağlasa da uzun vadede toplumsal kutuplaşmayı derinleştirme ve uluslararası gerilimleri artırma riskini barındırmaktadır (Foster vd., 2017, s. 22).

Tarihin siyasal amaçlarla yeniden inşası, akademik özgürlüğün kısıtlanması, travmatik geçmişlerin bastırılması ve toplumsal hafızada tek sesliliğin teşvik edilmesi gibi ciddi riskler taşır. Bu strateji, bir yandan ulusal kimliği ve politik birlikteliği güçlendirebilirken, diğer yandan toplumsal kutuplaşmayı kalıcılaştırabilir ve uluslararası ilişkilerde güvenilirlik sorunlarına yol açabilir. Ayrıca tarih inkârı veya seçmeci tarih anlatıları hem demokratik şeffaflığı hem de toplumsal uzlaşma süreçlerini zayıflatır. Dolayısıyla tarihin stratejik kullanımına dair etik bir denge kurmak, yalnızca akademik dürüstlük değil, aynı zamanda barışçıl toplumsal yaşam için de hayati önem taşımaktadır (Foster vd., 2017, s. 23).

11.3.2. Orta Doğu'da Propaganda ve Karşı-Anlatılar

Propaganda, belirli aktörlerin (devletler, siyasi hareketler, direniş örgütleri, medya aktörleri veya dış aktörler) kamuoyunu etkilemek amacıyla bilgi, duygu ve anlamı sistematik olarak seçip çerçevelemesi; karşı-anlatılar (counter-narratives) ise bu hegemonik söylemlere itiraz eden, onları düzeltmeye, tamamlamaya veya tersine çevirmeye çalışan bireysel ve kolektif söylem-pratiklerini ifade eder; Orta Doğu bağlamında propaganda yalnızca resmi devlet söylemleriyle sınırlı değildir — tarihsel anlatıların (ör. Nakba, kurtuluş mitleri), dinî/sembolik imgelerin, sözde-insani yardım mesajlarının, görsel posterlerin, belgesel ve kısa videoların, sosyal medya kampanyalarının, akademik dilin ve eğitim müfredatlarının eş zamanlı kullanımıyla çok katmanlı bir ortamda üretilir; aynı zamanda bölge dışı aktörlerin (büyük güçlerin, diasporaların, uluslararası medyanın) bilgi stratejileriyle iç içe geçer, dijital platformların algoritmik dağıtımı ise bu içeriklerin hızla küresel ölçekte yayılmasını sağlar (Qualter, 1980, ss. 255-256).

Orta Doğu'da propaganda üretiminde ana aktörler devlet kurumları (dışişleri, savunma, propaganda büroları), siyasi partiler ve silahlı gruplar, yerel ve uluslararası medya kuruluşları, çeviri/araçça-persçe medyayı küresel kamuoyuna bağlayan aracı aktörler (ör. çeviri girişimleri) ile dijital kolektiflerdir; kullanılan araçlar anlık haber bültenleri, devlet destekli belgeseller, okul müfredatları, anıt ve müze politikaları, poster/görsel sanatı, bot ve troll ağları, sahte/çatışmalı görsel-işitsel materyaller ve mikrohedefli sosyal medya reklamlarıdır; teknikler arasında çerçeveleme (framing), duygusal kurgular (victimhood/heroic narratives), bilgi eksikliği yaratarak dezenformasyon, seçmeci çeviri ya da bağlamdan koparma ve algoritmik

astroturfing (botlarla yapay görünürlük) öne çıkar. Bu tekniklerin analizi için hem görsel çözümleme yöntemleri hem de sosyal ağ/bot tespiti yöntemleri kullanılmaktadır (Qualter, 1980, s. 258).

Karşı-anlatılar resmi söyleme alternatif oluşturmak için sözlü tarih belgeleri, bağımsız belgeseller, dijital arşivleme, sivil toplum kampanyaları, grassroots sosyal medya hareketleri, “fact-check” (doğrulama) girişimleri ve uluslararası hukuk yoluyla tanıma çabalarını kullanır; bu pratikler hem travmatik hafızayı görünür kılmaya hem de hegemonik söylemlerin manipülasyonunu ifşa etmeye yöneliktir; etkileri bağlama göre değişir - bazı karşı-anlatılar yerel kamusal alanda güçlü meşruiyet kazanır ve müfredat/müze değişikliklerine yol açarken, bazıları platform sansürleri, basın yasakları veya çeviri/erişim kısıtları nedeniyle görece sınırlı etki üretebilmektedir. Etkili karşı-anlatı örnekleri, Zochrot gibi sivil toplum inisiyatiflerinin yaptığı gibi yerel bilginin düz dilde erişime açılması veya uluslararası akademik arşivlerin açığa çıkarılması yoluyla ortaya çıkmaktadır (Akım, 2020, s. 75).

Sosyal medya platformları, algoritmik dağıtım mekanizmaları ve görsel-video formatlarının yükselmesi Orta Doğu anlatılarının küresel çarpan etkisini artırmıştır; bu ortamda propaganda sıklıkla kısa formatlı duygusal içerikler, manipüle edilmiş görseller, sahte hesap ağları ve hedeflenmiş reklamlarla yayılırken, karşı önlemler arasında gerçek zamanlı fact-checking, bot tespiti, dijital hikâye anlatımıyla güçlendirilmiş karşı-anlatı kampanyaları ve platform politikalarının uygulanması yer alır (Emrah, 2018, s. 40); akademik çalışmalar algoritmaların çatışma anlatılarını nasıl güçlendirdiğini ve hangi müdahale yöntemlerinin etkili olduğunu incelemektedir; Avrupa RAN gibi platformlar karşı-narrative kampanyalarında uygulamalı dersler ve rastgele kontrollü denemeler (RCT) üzerinden hangi mesajların radikal anlatıları zayıflattığına dair kanıt toplamıştır (Durmuşahmet, 2021, ss. 167-168).

Filistin-İsrail çatışmasında propaganda taktikleri arasında hem İsrail tarafının güvenlik/victimhood çerçevelerini, hem Filistin tarafının işgal ve sürgün hikâyelerini küresel medyada öne çıkarma çabalarını görmek mümkündür; Nakba'ya dair belge erişimi, arşiv kapatmaları ve bu alandaki karşı-arşivleme çabaları, hafıza savaşının çekirdek örneklerinden biridir; İran devleti ise hem devrim sonrası poster, sinema ve müze politikaları hem de bölgesel aktörlere yönelik anlatılar geliştirerek iç meşruiyet sağlamıştır;

büyük güçlerin (ABD, Rusya) bölgeyi etkileme amaçlı bilgi operasyonları, bölgesel aktörlerin söylem tercihlerini şekillendirmiş; yakın dönem çatışmalarda (ör. İsrail– Hamas 2023–2024 sonrası dönemde) dezenformasyonun hızla yayılması ve platform müdahalelerinin politik sonuçları yoğun biçimde gözlemlenmiştir. Bu vaka çalışmalarında hem akademik dergiler hem gazetecilik kurumları alan verisi sağlamakta ve bağımsız arşivler (Institute for Palestine Studies, Nakba Files vb.) kritik kaynaklar sunmaktadır (Aydın Varol, 2025, s. 285).

Propaganda karşısında akademik ve sivil müdahaleler etik sorunlarla yüzleşir: doğrulama çalışmalarının politik tarafsızlığı, sözlü tarih toplarken zarar-minimizasyonu, sansüre karşı ifade özgürlüğü dengesi ve uluslararası aktörlerin müdahalelerinin yerel meşruiyeti etkileme riski gibi. Politika önerileri arasında şeffaf platform politikaları, bağımsız doğrulama mekanizmalarının desteklenmesi, yerel karşı-anlatı aktörlerine finansal ve teknik kapasite sağlanması, arşiv erişiminin korunması ve eğitim programlarında eleştirel medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması yer alır. Bu öneriler hem demokratik güvenlik hem de çatışma sonrası toplumsal iyileşme için önem taşır (Aydın Varol, 2025, s. 281).

11.3.3. Eğitim ve Akademi Üzerinden Tarihsel Anlatıların Yayılımı

Eğitim ve akademi, tarihsel anlatıların toplum içinde yayılımı ve meşruiyet kazanmasında merkezi bir rol oynar; müfredat, ders kitapları, öğretim yöntemleri, akademik araştırmalar ve üniversite politikaları aracılığıyla belirli tarihsel olaylar, kahramanlık mitleri, ulusal köken anlatıları veya travmatik hafıza pratikleri seçici biçimde vurgulanabilir. Bu süreç, Lowenthal'ın “geçmişin kültürel üretimi” ve Nora'nın “lieux de mémoire” kavramlarıyla açıklanabilecek şekilde, mekânsal ve toplumsal hafıza öğelerini içselleştirir; akademik kurumlar ve eğitim politikaları, iktidarın tarihsel söylemleri meşrulaştırma stratejisinin hem üretim hem de yeniden üretim alanları olarak işlev görür. Üniversiteler, araştırma projeleri ve tarih bölümleri, devlet veya toplumsal aktörler tarafından belirlenen tarih perspektiflerini hem akademik literatürde hem de geniş kamuoyuna aktarırken, aynı zamanda eleştirel yaklaşımların ve karşı-anlatıların sınırlandığı veya desteklendiği alanlar hâline gelir (Yakar ve Yıldırım, 2021).

Tarihsel anlatıların eğitim ve akademi üzerinden yayılımında başlıca araçlar ders kitapları, öğretim programları, akademik yayınlar, tezler,

konferanslar, seminerler ve ulusal/uluslararası burs programlarıdır. Ders kitapları ve öğretim materyalleri genç kuşaklara belirli tarihsel bakış açılarını aktarmada kilit rol oynarken, akademik dergiler ve konferanslar tartışma alanı yaratarak hem egemen anlatıyı güçlendirebilir hem de karşı-anlatıların görünürlüğünü artırabilir. Ayrıca devlet destekli araştırma merkezleri ve üniversite politikaları, hangi konuların öne çıkarılacağını veya ihmal edileceğini belirleyerek tarihsel bilgiyi şekillendirir. Öğretmen eğitimi, müfredat tasarımı ve akademik rehberlik, dolayısıyla toplumsal hafıza üzerinde doğrudan etkili olur (Demircioğlu, 2008, s. 437).

Eğitim ve akademi, yalnızca egemen tarih anlatılarını yaymakla kalmaz; aynı zamanda karşı-anlatılar ve eleştirel tarih perspektifleri için de bir alan sağlar. Bağımsız araştırma projeleri, sivil toplum akademik iş birlikleri, uluslararası değişim programları ve açık erişim dijital arşivler, egemen söylemlere meydan okuyan alternatif anlatıların görünürlüğünü artırır. Bu karşı-anlatılar, özellikle çatışma veya travmatik geçmiş yaşayan toplumlarda hafızanın çeşitlenmesini ve daha kapsayıcı tarih anlayışlarının gelişmesini destekler; ancak sansür, akademik baskı veya kaynak kısıtlamaları, bu çabaların etkisini sınırlayabilir (Demircioğlu, 2008, s. 438).

Orta Doğu özelinde, Filistin'in Nakba'sına dair ders kitapları ve akademik projeler, İsrail devlet söylemi ve uluslararası tarih perspektifi ile karşıt biçimde düzenlenerek toplumsal hafızayı şekillendirir. Benzer biçimde, Türkiye'de Osmanlı ve Cumhuriyet tarihine dair müfredat değişiklikleri, devletin tarih politikalarını yansıtarak kuşaklar arası tarih anlayışını etkiler. İran'da ise devrim sonrası eğitim programları ve üniversite araştırmaları, devrim ideolojisinin tarihsel meşruiyetini pekiştirecek biçimde yapılandırılmıştır. Bu örnekler, eğitim ve akademinin hem egemen hem de karşıt tarih anlatılarının yayılımında kritik bir araç olduğunu göstermektedir.

Akademi ve eğitim üzerinden tarihsel anlatıların yayılımı, bilgi manipülasyonu, ideolojik yönlendirme ve toplumsal kutuplaşma risklerini barındırır. Ders kitapları ve müfredatın taraflı hazırlanması, akademik araştırmaların siyasallaştırılması veya belirli konuların sansürlenmesi, eleştirel düşüncüyü ve tarihsel farkındalığı sınırlayabilir. Bu nedenle eğitim ve akademi politikalarında şeffaflık, eleştirel medya ve tarih okuryazarlığı ile akademik özgürlüklerin korunması, demokratik ve kapsayıcı toplumsal hafıza için temel gerekliliklerdir.

11.3.4. Dış Politika Stratejilerinde Geçmişin Meşruiyet Aracı Olarak Kullanılması

Geçmişin dış politika stratejilerinde meşruiyet aracı olarak kullanımı, devletlerin ve uluslararası aktörlerin tarihsel olayları, kültürel hafızayı ve geçmişteki diplomatik deneyimleri, güncel politik hedeflerini destekleyecek biçimde seçici biçimde yorumlaması ve yayması anlamına gelir. Bu yaklaşım, tarihsel anlatıların iktidar ve meşruiyet ile ilişkisini ortaya koyan Lowenthal'ın "The Past Is a Foreign Country" ve Trouillot'un "Silencing the Past" çalışmalarıyla açıklanabilir; devletler, tarihsel zaferleri, travmatik olayları veya köken mitlerini referans göstererek hem iç politikada ulusal birliği güçlendirmek hem de uluslararası arenada eylemlerini meşrulaştırmak için geçmişi bir araç olarak kullanırlar. Bu bağlamda tarih, objektif bir kayıt olmaktan ziyade, stratejik ve sembolik bir kaynağa dönüşür (Özkan, 2023, s. 306).

Geçmişin dış politikada meşruiyet aracı olarak kullanılmasında kullanılan başlıca araçlar resmi söylemler, diplomatik belgeler, tarihsel tezler, devlet destekli araştırma merkezleri, müzeler, anıtlar, okul müfredatları, medyada tarihsel çerçeveleme ve uluslararası konferanslardır. Devletler, bu araçlar aracılığıyla hem kendi halklarını ikna eder hem de dış politika hedeflerini diğer devletlere veya uluslararası kamuoyuna meşrulaştırır. Özellikle tarihsel iddiaların kullanıldığı toprak anlaşmazlıkları, sınır ihtilafları ve uluslararası tanıma süreçlerinde geçmiş, siyasi argümanların temel dayanağı hâline gelir (Özkan, 2023, s. 307).

Orta Doğu özelinde, İsrail'in 1948 öncesi ve sonrası tarihsel anlatıları, devletin güvenlik ve toprak haklarını uluslararası kamuoyuna meşrulaştırmak için kullanılmıştır; Filistin'in Nakba'sı ise karşıt anlatılar aracılığıyla egemen söylemin sınırlarını zorlamıştır. İran devrimi sonrası dönemde, tarihsel devrim mitleri ve Şah rejimi eleştirileri hem iç meşruiyet hem de bölgesel dış politika stratejilerinde referans noktası olarak kullanılmıştır. Rusya'nın Ukrayna politikalarında II. Dünya Savaşı ve Sovyet tarihi anlatıları hem iç kamuoyunu hem de uluslararası kamuoyunu ikna etmek amacıyla stratejik olarak öne çıkarılmıştır. Bu örnekler, geçmişin dış politika hedefleri için nasıl manipüle edildiğini göstermektedir (Klymenko ve Siddi, 2020).

Geçmişin stratejik kullanımına karşı alternatif anlatılar, sivil toplum, akademik araştırmalar ve uluslararası medya tarafından ortaya konur. Bu

karşı-anlatılar, devletlerin tarihsel iddialarını sorgulamak, uluslararası hukuka ve insan haklarına referansla geçmişin yorumlanmasını dengelemek amacıyla geliştirilir. Örneğin, Filistin tarihine dair bağımsız arşivler ve araştırmalar, İsrail'in uluslararası kamuoyunda meşruiyetini tartışmaya açar; Rusya-Ukrayna bağlamında ise bağımsız tarih araştırmaları ve uluslararası raporlar Kremlin'in tarihsel argümanlarını eleştirir. Karşı-anlatılar, diplomasi ve propaganda arasındaki çatışmayı görünür kılar ve dış politika stratejilerinin etik sınırlarını tartışmaya açar (Büyükcakıncı, 2004, s. 402).

Geçmişin dış politika araçsallaştırılması, tarihsel manipölasyon, dezenformasyon, uluslararası hukukun çığnenmesi ve komşu ölkelerle ilişkilerde gerilime yol açma risklerini taşır. Tarihi yanlış çerçevelemek veya tek taraflı sunmak, diplomatik çatışmaları derinleştirebilir ve uzun vadede uluslararası güvenilirliği zedeleyebilir. Bu nedenle geçmişin stratejik kullanımı, şeffaf tarihsel araştırmalar, uluslararası hukuka uyum ve çok taraflı diplomasi ile dengelenmelidir (Özkan, 2023, s. 310).

11.4. Eleştirel Perspektif ve Gelecek Öngöröleri

11.4.1. Kamu Diplomasisinde Etik Sorunlar

Kamu diplomasisi, bir devletin veya uluslararası aktörün kendi politikalarını, değerlerini ve kültürünü yurtdışında tanıtmak ve dış kamuoyunu etkilemek amacıyla yürüttüğü stratejik iletişim faaliyetlerini ifade eder. Etik sorunlar ise bu faaliyetlerin doğruluk, şeffaflık, manipölasyon ve toplumsal sorumluluk boyutlarından kaynaklanır. Propaganda, dezenformasyon veya bilgi manipölasyonu gibi uygulamalar, demokratik değerlerle çelişebilir ve hedef kitlelerin güvenliğini zedeleyebilir. Joseph Nye'nin "soft power" yaklaşımı, kamu diplomasisinin ikna edici gücünün etik kullanımının önemini vurgularken, Hall ve Melissen gibi araştırmacılar devletlerin bilgi ve kültürel aktarımlarının etik sınırlarını tartışmıştır (Güneş, 2021, s. 770).

Etik sorunların başlıca kaynakları, devletlerin stratejik amaçlar doğrultusunda bilgiyi manipöle etmesi, yerel halkın kültürel veya siyasi hassasiyetlerini göz ardı etmesi, propaganda ve dezenformasyon tekniklerinin kullanılması, dijital platformlarda hedefleme ve veri toplama yoluyla psikolojik etki yaratılmasıdır. Ayrıca kamu diplomasisi projelerinin sponsoru olan devlet veya özel aktörlerin çıkar çatışmaları, kaynak dağılımındaki adaletsizlik ve tek taraflı bilgi sunumu, etik ikilemleri derinleştirir. Bu sorunlar, hem uluslararası ilişkilerde güven sorununa yol açar hem de yerel

toplulukların kendi kültürel ve politik özerkliğine zarar verebilir (Günek, 2021, s. 776).

Kamu diplomasisi kapsamında etik sorunlar, medya ve sosyal medya kampanyaları, kültürel değişim programları, akademik ve eğitim iş birlikleri, uluslararası festivaller, belgeseller ve dijital içerik üretimi üzerinden ortaya çıkar. Örneğin, sosyal medya platformları üzerinden yürütülen mikrohedefli kampanyalar, bilgi manipülasyonu ve gözetim etik sorunlarını gündeme getirir. Benzer şekilde, kültürel değişim programlarında, katılımcılara verilen mesajların tarafsız ve doğru olup olmadığı, yerel hassasiyetlerin dikkate alınıp alınmadığı etik açıdan kritik bir meseledir (Günek, 2021, s. 780).

Kamu diplomasisinde etik sorunların önlenmesi için şeffaflık, hesap verebilirlik, doğru bilgi sunumu ve yerel halkın katılımını içeren etik çerçeveler geliştirilmiştir. UNESCO ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar, kültürel ve bilgi diplomasi uygulamalarında etik standartların oluşturulmasına dair rehberler yayımlamış, akademik çalışmalar ise manipülatif kampanyaların etkilerini ölçerek etik ilkelerin uygulanabilirliğini tartışmıştır. Ayrıca dijital doğrulama (fact-checking), bağımsız medya gözetimi ve sivil toplum katılımı, kamu diplomasisinde etik uygulamaların sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Lebow ve Frost, 2018, s. 17).

ABD'nin Voice of America ve BBC'nin çeşitli Orta Doğu projeleri, Çin'in "Belt and Road" medya kampanyaları ve Rusya'nın "Sputnik" medya faaliyetleri, etik ikilemlerin somut örneklerini sunmaktadır. Bu uygulamalarda bilgi seçimi, mesaj çerçeveleme ve hedef kitlenin algısı üzerinden stratejik manipülasyon yapılması, etik tartışmaları doğurmuştur. Aynı şekilde, COVID-19 salgını döneminde yürütülen kamu diplomasisi kampanyalarında dezenformasyon ve yanlış bilgilendirme örnekleri, etik sorunların küresel ölçekte etkisini göstermiştir (Şehitoğlu, 2024, s. 100).

11.4.2. Tarihsel Anlatıların Manipülatif Kullanımı

Tarihsel anlatıların manipülatif kullanımı, geçmişteki olayların, kahramanlık mitlerinin veya travmatik deneyimlerin güncel siyasi, ideolojik veya kültürel hedefler doğrultusunda seçici, çarpıtıcı veya abartılı biçimde sunulmasıdır. Bu kullanım, toplumsal hafızanın şekillendirilmesi, ulusal kimliğin pekiştirilmesi ve iktidarın meşruiyetinin güçlendirilmesi amacıyla yapılır. Lowenthal'ın "The Past Is a Foreign Country" çalışması, geçmişin kültürel olarak nasıl yeniden üretildiğini ve ideolojik amaçlarla nasıl manipüle

edilebileceğini vurgularken, Trouillot'un "Silencing the Past" eseri, hangi tarihsel olayların görünür kıldığını veya sessizleştirildiğini analiz ederek manipölasyon süreçlerini ortaya koyar (Bayat, 2022, s. 5).

Manipölatif tarih kullanımında başlıca araçlar arasında ders kitapları, müfredatlar, devlet destekli akademik araştırmalar, anıtlar, müzeler, medya ve sosyal medya kampanyaları, belgeseller, film ve diziler ile uluslararası konferanslar yer alır. Bu araçlar, geçmişin belirli yönlerini öne çıkarırken, bazılarını ise görmezden gelerek veya çarpıtarak aktarır. Görsel-işitsel materyallerin seçimi ve çerçevelemesi, tarihsel belgelerin bağlamından koparılması, kelime ve ifade seçimleri, propaganda ve dezenformasyon teknikleri, manipölatif kullanımın temel mekanizmalarını oluşturur (Bolat ve Kazancı, 2023, s. 6).

Tarihsel anlatıların manipölatif kullanımı genellikle dört temel hedefe hizmet eder: (1) iktidarın meşruiyetini güçlendirmek; (2) ulusal veya grup kimliğini pekiştirmek; (3) toplumsal konsensüs veya kutuplaşmayı yönlendirmek; (4) dış politika veya uluslararası ilişkilerde stratejik avantaj elde etmek. Örneğin, sınır anlaşmazlıkları, etnik çatışmalar veya savaş sonrası toplumsal yeniden yapılanma süreçlerinde manipölatif tarih kullanımı hem iç hem dış kamuoyunu etkilemek için etkin bir araçtır (Şahingöz ve Bilalli, 2018, ss. 165-167).

Manipölatif tarih kullanımı, akademik araştırmalar, bağımsız sivil toplum girişimleri ve medya organları aracılığıyla karşı-anlatılarla dengelenmeye çalışılır. Sözlü tarih projeleri, arşiv çalışmaları, bağımsız belgesel ve yayınlar, geçmişin çarpıtılan yönlerini görünür kılarak alternatif bakış açıları sunar. Etkili karşı-anlatılar, toplumsal hafızanın çeşitlenmesini ve tarihsel olayların daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlar; ancak sansür, kaynak kısıtlamaları ve politik baskılar bu çabaların etkinliğini sınırlayabilir (Bolat ve Kazancı, 2023, ss. 7-8).

Orta Doğu bağlamında, İsrail-Filistin çatışmasında Nakba ve 1948 olaylarının farklı taraflarca manipölatif biçimde sunulması, tarihsel anlatıların politik amaçla kullanılmasına örnek teşkil eder. Türkiye'de Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi üzerine yapılan müfredat değişiklikleri, devlet politikalarının tarihsel anlatıyı manipüle etme biçimini gösterir. Rusya'nın Ukrayna politikalarında II. Dünya Savaşı ve Sovyet tarihi anlatılarının yeniden yorumlanması, geçmişin manipölatif kullanımına güncel bir örnektir.

Bu örnekler, tarihsel anlatıların hem iç hem de dış politika hedeflerinde nasıl araçsallaştırıldığını göstermektedir (Kişi, 2023, s. 267).

Tarihsel anlatıların manipülatif kullanımı, akademik özgürlüğün kısıtlanması, toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesi, yanlış bilgilendirme ve uluslararası güven kaybı gibi riskler taşır. Tarihi çarpıtmak veya tek taraflı sunmak, toplumsal uzlaş ve demokratik süreçler üzerinde olumsuz etki yaratır. Bu nedenle tarihsel anlatıların etik çerçevede kullanımı, şeffaflık, eleştirel inceleme ve akademik doğruluk ile desteklenmelidir.

11.4.3. Yumuşak Güç Stratejilerinin Başarı ve Başarısızlık Örnekleri

Yumuşak güç, Joseph Nye tarafından tanımlandığı üzere, bir devletin kültür, değerler ve politikalarını diğer devletler ve halklar nezdinde cazibe ve ikna aracılığıyla yayma kapasitesini ifade eder. Başarı ve başarısızlık örnekleri, yumuşak gücün uluslararası ilişkilerdeki etkisinin hem potansiyelini hem de sınırlılıklarını gösterir. Başarılı yumuşak güç stratejileri, hedef kitlenin değer ve normlarına uygun mesajlarla, şeffaf ve kültürel hassasiyet gözetilerek yürütülürken; başarısız örneklerde propaganda, dezenformasyon veya yerel hassasiyetlerin göz ard edilmesi, güven kaybına ve diplomatik geri tepmelere yol açar (Özel, 2018, s. 4).

Başarılı yumuşak güç uygulamalarında ABD'nin "Fulbright Programı" ve "Voice of America" gibi kültürel değişim ve medya programları hem akademik iş birliği hem de demokratik değerlerin yayılımında etkili olmuştur (Aysal ve Arslan, 2021, s. 6011). Japonya'nın kültürel diplomasi kapsamında anime, teknoloji ve tasarım alanındaki küresel etkisi, kültürel cazibe ve ekonomi ile birleşerek başarılı bir soft power örneği sunar. Güney Kore'nin K-pop ve K-dramalarıyla küresel medya görünürlüğü sağlaması, kültürel ürünlerin yumuşak güç aracı olarak kullanılmasının güncel ve somut bir örneğini oluşturur. Bu örneklerde ortak özellik, hedef kitleyi anlamaya dayalı, uzun vadeli ve şeffaf stratejilerle yürütülen programlardır (Sirkeci, 2023, s. 53).

Başarısız yumuşak güç girişimlerinde ise Çin'in bazı "Belt and Road" medya ve kültürel projeleri, yerel hassasiyetleri göz ard etmesi nedeniyle hem bölgesel hem de uluslararası alanda eleştirilerle karşılaşmıştır. ABD'nin Irak ve Afganistan müdahaleleri bağlamında yürütülen propaganda ve "hearts and minds" kampanyaları, yerel halkın direnişi ve güven eksikliği nedeniyle sınırlı etki yaratmıştır. Bu başarısızlık örnekleri, yumuşak gücün kültürel ve politik

bağlamı dikkate almadan uygulanmasının geri tepme riskini göstermektedir (Ordabayev, 2021, s. 82).

Yumuşak güç stratejileri, kültürel diplomasi, eğitim ve burs programları, medya ve sosyal medya kampanyaları, uluslararası etkinlikler, dil öğretimi, sanat ve spor etkinlikleri aracılığıyla yürütülür. Başarılı uygulamalarda şeffaflık, etik mesaj iletimi ve karşılıklı anlayış ön plandayken; başarısız örneklerde manipölasyon, tek taraflı anlatı ve yerel kültüre uyumsuzluk öne çıkar. Dijital platformların yükseliş hem soft power stratejilerini güçlendirmiş hem de başarısız uygulamalarda hızlı geri tepmeleri tetiklemiştir (Mavruk ve Baykal, 2022).

Orta Doğu özelinde, ABD'nin Arap Baharı sonrası yürüttüğü medya ve kültürel programlar, yerel kültürel hassasiyetleri dikkate almadığı için sınırlı başarı göstermiştir. Katar'ın Al Jazeera aracılığıyla yürüttüğü yayın ve kültürel diplomasi girişimleri, bölgesel etkiyi artırarak başarılı bir soft power örneği oluşturmuştur. Güney Kore'nin K-pop ve K-dramaları, Orta Doğu ve Avrupa'da genç kuşaklar üzerinde kültürel cazibe yaratmış, diplomatik ve ekonomik ilişkilerde dolaylı avantajlar sağlamıştır. Bu vaka çalışmaları, soft power uygulamalarının hedef kitleyi anlamaya dayalı ve uzun vadeli stratejilerle yürütülmesinin önemini vurgular (Işık, 2019, s. 94).

Yumuşak güç stratejilerinde etik meseleler, propaganda ile kültürel diplomasi arasındaki sınırın bulanıklaşması, dezenformasyon riski, hedef kitleye yönelik manipölasyon ve kültürel özerkliğin ihlali ile ilgilidir. Başarılı uygulamalarda etik standartlara bağlı kalınması, güvenilirlik ve uzun vadeli diplomatik başarı sağlar; başarısız uygulamalarda ise itibar kaybı, geri tepme ve diplomatik gerilimler kaçınılmazdır.

11.4.4. XXI. Yüzyılda Orta Doğu Kamu Diplomasisinin Dönüşümü

21. yüzyılda Orta Doğu'da kamu diplomasisi, küreselleşme, dijitalleşme ve bölgesel çatışmaların etkisiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel diplomasi anlayışından, halkla doğrudan iletişim kurma ve yumuşak güç unsurlarını kullanma yönünde bir evrim yaşanmıştır. Bu dönüşüm, devletlerin dış politikalarını şekillendirirken, aynı zamanda uluslararası imajlarını inşa etme ve güçlendirme stratejilerinin bir parçası hâline gelmiştir (Öncel, 2018).

Orta Doğu'da kamu diplomasisi, medya, kültürel etkinlikler, eğitim programları ve sosyal medya gibi araçlarla yürütülmektedir. Örneğin, Katar'ın

Al Jazeera kanalı, bölgesel ve uluslararası kamuoyunda etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Yunus Emre Enstitüsü ve TİKA gibi kurumları, kültürel diplomasi ve kalkınma yardımları yoluyla kamu diplomasisi faaliyetlerini sürdürmektedir.

Katar, 2025'te ABD, İran ve İsrail arasında arabuluculuk yaparak, bölgesel çatışmaların çözümüne katkı sağlamıştır. Bu başarı, Katar'ın yumuşak güç stratejisinin etkili bir örneğidir. Öte yandan, bazı ülkeler, kamu diplomasisi faaliyetlerinde şeffaflık eksikliği ve tek taraflı anlatımlar nedeniyle güven kaybı yaşamışlardır.

Kamu diplomasisi uygulamalarında etik sorunlar, dezenformasyon, manipülasyon ve kültürel hassasiyetlerin göz ardı edilmesi gibi durumları içermektedir. Bu tür uygulamalar, hedef kitlede güven kaybına ve diplomatik ilişkilerde gerilimlere yol açabilmektedir. Orta Doğu'da kamu diplomasisi çalışmalarında, içerik analizi, medya izleme, anketler, mülakatlar ve vaka çalışmaları gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler, devletlerin kamu diplomasisi stratejilerinin etkinliğini ve toplumlar üzerindeki etkilerini değerlendirmeye yardımcı olmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022, s. 74).

11.4.5. Bölgesel İş Birliği ve Kültürel Diyalog İhtimalleri

Orta Doğu'da bölgesel iş birliği ve kültürel diyalog ihtimalleri, tarihsel, siyasi ve sosyo-kültürel karmaşıklıklar göz önünde bulundurulduğunda kritik öneme sahiptir. Bölgedeki devletler ve aktörler, güvenlik, ekonomi ve enerji alanlarında iş birliği arayışında olurken, aynı zamanda kültürel, etnik ve dini farklılıklar diyalogun önünde engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda kültürel diplomasi ve halklar arası iletişim, bölgesel güven inşası ve çatışma önleme mekanizmalarının tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Hinnebusch (2016) ve Lynch (2014) çalışmaları, Orta Doğu'da bölgesel iş birliği ve kültürel etkileşim olasılıklarını hem tarihsel hem de çağdaş perspektifle ele almıştır (Oral, 2024, s. 45).

Bölgesel iş birliği ve kültürel diyalog, devletler arası ittifaklar, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar, kültürel değişim programları, medya ve sosyal medya platformları, akademik iş birlikleri, spor ve sanat etkinlikleri üzerinden yürütülmektedir. Örneğin, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Arap Ligi ve UNESCO'nun bölgesel programları, kültürel diyalog ve ortak projeler aracılığıyla güven inşasını desteklemektedir. Ayrıca, üniversiteler arası

değişim programları ve gençlik buluşmaları, uzun vadeli toplumsal bağlar kurma potansiyeline sahiptir (Oral, 2024).

Orta Doğu'da enerji, ticaret, eğitim ve turizm alanları, bölgesel iş birliği için önemli fırsatlar sunmaktadır. Kültürel diyalog, ortak tarih, edebiyat, sanat ve dini miras üzerinden geliştirilebilir ve uluslararası ilişkilerde güven inşasına katkı sağlar. Ayrıca, teknoloji ve dijital platformlar, halklar arası iletişimi hızlandırarak kültürel etkileşimi artırmaktadır. Özellikle genç nüfusun yoğunluğu, bölgesel iş birliği projelerine katılım ve inovatif çözümlerin geliştirilmesi için önemli bir potansiyel sunmaktadır (Harunoğulları, 2017, s. 126).

Bölgesel iş birliği ve kültürel diyalogun önünde tarihsel çatışmalar, siyasi çıkar çatışmaları, etnik ve mezhepsel farklılıklar ve dış aktörlerin müdahaleleri gibi önemli engeller bulunmaktadır. Ayrıca, medya ve propaganda mekanizmaları, yanlış algıların ve kutuplaşmanın pekişmesine yol açabilmekte, kültürel diyalog girişimlerini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle bölgesel iş birliği, yalnızca ekonomik veya güvenlik boyutuyla değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağlamla birlikte ele alınmalıdır.

Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri arasındaki ekonomik ve kültürel programlar, başarı örnekleri arasında yer alırken; Suriye iç savaşı ve Yemen krizi, bölgesel iş birliği ve kültürel diyalog girişimlerinin önündeki engelleri göstermektedir. Lübnan ve Ürdün'de yürütülen gençlik ve kültürel değişim programları, toplumsal bağları güçlendirme ve karşılıklı anlayışı artırma potansiyeli sunmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu'da kültürel diplomasi girişimleri ve Arap Ligi iş birlikleri, bölgesel iş birliği ile kültürel diyalog arasındaki etkileşimi somutlaştıran örneklerdendir.

Sonuç

Bu çalışma, Orta Doğu'da kamu diplomasisi uygulamalarının, tarihsel anlatılar ve kültürel temsil bağlamında nasıl şekillendiğini ve yumuşak güç stratejileri ile nasıl ilişkilendirildiğini kapsamlı bir biçimde ele almıştır. İncelemeler, bölgesel ve küresel aktörlerin tarihsel geçmişi, kültürel değerleri ve medyatik üretimleri birer stratejik araç olarak kullanarak, yalnızca ulusal değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası düzeyde algı yönetimi ve nüfuz artırma çabasında bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Öncelikle teorik çerçeve, kamu diplomasisi, yumuşak güç ve kültürel temsil kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisini net bir biçimde tanımlamış ve bu kavramların Orta Doğu bağlamında uygulanabilirliğini göstermiştir. Joseph Nye'nin yumuşak güç teorisi, bölgesel aktörlerin kültürel, ideolojik ve tarihsel anlatıları stratejik birer araç olarak nasıl kullandığını açıklamada temel bir çerçeve sunmuştur. Bununla birlikte, kolektif hafıza ve tarihsel anlatıların, yalnızca geçmiş yansıtmakla kalmayıp, güncel politik ve diplomatik hedefleri meşrulaştırma işlevi gördüğü vurgulanmıştır. Bu bağlamda, tarihsel anlatıların manipülatif veya selektif kullanımı, Orta Doğu'daki kamu diplomasisinin etkinliğini belirleyen en kritik faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada, Orta Doğu'nun jeopolitik ve kültürel yapısının, kamu diplomasisi stratejilerini biçimlendiren temel unsur olduğu görülmüştür. Bölgenin etnik, dini ve mezhepsel çeşitliliği, tarihsel mirası ve sömürgecilik sonrası ulus-devlet deneyimleri hem iç politik dinamikleri hem de dış aktörlerin stratejilerini doğrudan etkilemektedir. Bu çok katmanlı bağlam, kamu diplomasisinin salt bir kültürel veya diplomatik faaliyet olmadığını; aynı zamanda stratejik ve politik bir meydan okuma olduğunu göstermektedir.

Bölgesel aktörlerin (Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Katar, İsrail) uygulamaları incelendiğinde, her birinin kendine özgü tarihsel anlatılar ve kültürel temsiller üzerinden yumuşak güç stratejileri geliştirdiği görülmüştür. Türkiye'nin televizyon dizileri ve kültürel ihracatı, İran'ın sinema ve dini temsilleri, Suudi Arabistan'ın mega projeleri ve kültürel yatırımları, Katar'ın medya ve spor diplomasisi örnekleri, kamu diplomasisinin bölgesel çeşitliliğini ve stratejik derinliğini göstermektedir. Aynı şekilde, ABD, Avrupa Birliği, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin müdahaleleri, Orta Doğu'daki yumuşak güç mücadelesinin uluslararası boyutunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgesel ve küresel stratejilerin iç içe geçtiği, çok katmanlı bir diplomasi ortamının varlığını doğrulamaktadır.

Dijital çağın etkileri, kamu diplomasisi ve tarihsel anlatıların uygulanmasında önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal medya, dijital aktivizm, yapay zekâ ve deepfake teknolojileri, tarihsel anlatıların manipülasyonunu ve hedef kitleye uygun yeniden kurgulanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, etik sorumluluklar ve manipülasyon riskleri açısından yeni tartışma alanları yaratmakta; yumuşak güç stratejilerinin

başarısının yalnızca teknik veya kültürel araçlara değil, aynı zamanda etik ve şeffaflık boyutuna da bağlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Orta Doğu'da kamu diplomasisi, tarihsel anlatılar ve kültürel temsil ekseninde yürütülen karmaşık ve çok boyutlu bir güç mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bu stratejilerin başarısı, sadece mesajın içeriğine değil; aynı zamanda hedef kitlenin tarihsel hafızası, kültürel değerleri ve siyasal algıları ile uyumlu bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Çalışma, kamu diplomasisinin yalnızca devletlerarası bir araç olmadığını; bölgesel istikrar, kültürel diyalog, toplumsal meşruiyet ve uluslararası meşruiyet gibi alanlarda belirleyici rol oynadığını göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Akım, M. S. (2020). Gertrude Stein oyunlarında karşı-anlatı stratejileri. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (30), 71-98. <https://doi.org/10.26650/jtcd.692767>
- Arı, T. (2012). *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, savaş ve diplomasi*. 1, MKM Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel hafıza*. A. Tekin (Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Atik, H. (2020). Takvim-i Ticaret Gazetesine göre Osmanlıların ticaret anlayışı ve Osmanlı dış ticareti, 1866-1867. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 67-107.
- Aydın Varol, F. B. (2025). İsrail-Filistin çatışmasında propaganda stratejileri: Haber anlatılarının analizi. *İletişim ve Diplomasi*, (14), 277-296. <https://doi.org/10.54722/iletisimvediplomasi.1649584>
- Aydın, R. (2021). Kürt milliyetçiliğinde semboller ve mitler: Eleştirel bir yaklaşım. *SDE Akademi*, 1(3), 36-66.
- Aysal, N., & Arslan, L. (2021). Siyasal ve kültürel diplomasi sarmalında Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimi: “Fulbright Programı Anlaşması”. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5999-6024. <https://doi.org/10.26466/opus.910462>
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1)(25), 9-30.
- Bayat, F. (2022). Tarihten günümüze bir manipülasyon ve kitle aldatma aracı olarak siyasi mit. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-23. <https://doi.org/10.56252/turktarars.1076618>
- Bedir, A., ve Tabakoğlu, A. (2021). Hatırlama ve kolektif hafıza. *Kadim Akademi SBD*, 5(2), 25-49. <https://doi.org/10.55805/kadimsbd.775113>.
- Bolat, Y. ve Kazancı, M. (2023). Eğitimde medya ve medya manipülasyonu üzerine bir inceleme: Etkileri, sonuçları ve koruyucu önlemler. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Eylül 2023): 1-28. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1308183>
- Büyükakıncı, E. Ş. (2004). Bağımsızlık sürecinde Ukrayna Rusya ilişkileri. İçinde E. Ş. Büyükakıncı (Ed.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (ss. 401-436), Phoenix Yayınevi.
- Cevizliler, E., ve Akbulut, S. (2019). Lozan Barış Konferansı'nda Kapitulasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa. *Atatürk Dergisi*, 8(2), 161-193.
- Cleveland, W. L., ve Bunton, M. (2016). *A History of the Modern Middle East* (6th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429495502>
- Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons From the Past*, Figueroa Press.
- Çağlar, G. (2015). *Orta Doğu İslam ülkelerinde soyutlama geleneğinin görsel sanatlardaki güncel yansımaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Çelik, H. İ. (2024). İngiltere mandası yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs politikası (1917-1948). *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 248-269.
- Çetin, İ. (2023). Paris Barış Konferansı'ndan San Remo Konferansı'na petrol meselesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(37), 161-186. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1402018>

- Çınar, Y., ve Çukur, S. (2020). Orta Doğu'nun çatışmacı stratejik kültürü üzerine bazı tespitler. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 1-26.
- Dağ, A. E. (2016). *Uluslararası ilişkiler ve diplomasi sözlüğü*, Vadi Yayınları.
- Dalgacı, Ü. (2023). Osmanlı'da batılılaşma ve anti-emperyal muhalefet kültürünün doğuşu: Kuleli Vakası örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 45-66.
- Demircioğlu, İ. H. (2008). Türkiye'de tarih eğitiminin tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (12), 431-450.
- Dirsehan, M. Ç. (2015). Orta Doğu'da halk hareketlerinin işaret ettiği sosyoekonomik ve sosyokültürel sorunlar. *Akademik Orta Doğu*, 10(1), 111-130.
- Durmuşahmet, A. (2021). Sosyal medyada propaganda modelinin karşılığı: Gözetimin tüketimi üzerine bir inceleme. *Etkileşim*, (8), 160-185. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2021.4.8.142>
- Emrah, B. (2018). Sosyal medyada propaganda süreçleri: 2017 referandum örneği. *Kurgu*, 26(2), 39-55.
- Fazlı, A. (2024). India, Middle East and Europe economic corridor: Opportunities and challenges. *Integrated Journal for Research in Arts and Humanities*. <https://doi.org/10.55544/ijrah.4.6.15>.
- Fırat, H. (2018). Orta Doğu: İki bin yıllık Orta Doğu tarihi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 7-13.
- Foster, W., Coraiola, D., Suddaby, R., Kroezen, J., ve Chandler, D. (2017). The strategic use of historical narratives: A theoretical framework. *Business History*, (59), 1176-1200. <https://doi.org/10.1080/00076791.2016.1224234>.
- Gelvin, J. L. (2005). *The Modern Middle East: A History* (pp. 247-248, 260, 214-215). New York, NY: Oxford University Press.
- Göçer, F. (2022). Kültürün iletişimsel arketipleri olarak mitler ve sembollerin toplumsal büyüü üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 8(1), 21-31. <https://doi.org/10.46442/intjc.1024083>
- Göksu, O. (2023). 21. yüzyılda türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü: Yapısı, araçları ve mesajları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(2), 845-870. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1273435>
- Gümüş, B. (2010). Kollektif bellek, "hatıralar savaşı" ve "karşı hafıza" üzerine. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6(24), 117-132.
- Güneş, A. (2021). Makine merkezli kamu diplomasisinde etik ve etki sorunsalı. *TRT Akademi*, 6(13), 768-787. <https://doi.org/10.37679/trta.969905>
- Gürseler, C. (2016). "Yeni" olgusu: 100. yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18), 79-92. <https://doi.org/10.19060/gav.320670>
- Halliday, F. (2005). *The Middle East in international relations: Power, politics and ideology*. Cambridge University Press.
- Hammond, T. (2020). *Heritage and the Middle East: Cities, power, and memory*. Geography Compass. <https://doi.org/10.1111/gec3.12477>.

- Harunoğulları, M. (2017). Orta Doğu jeopolitiği ve küresel güçlerin enerji mücadelesi. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 121-137. <https://doi.org/10.20304/humanitas.318517>
- Haugbølle, S. (2019). Memory studies in the Middle East: Where are we coming from and where are we going?. *Middle East Critique*, (28), 279-288. <https://doi.org/10.1080/19436149.2019.1633742>.
- Işık, M. C. (2019). 2003-2011 yılları Arasında Türkiye'nin Orta Doğu'da yumuşak güç uygulaması ve sonuçları. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 71-104.
- İletişim Başkanlığı. (2022). *Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim*, 9-369.
- İnaç, H., ve Sada, M. R. (2021). Ulus inşası ve uluslaşma. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 1(1), 6-19.
- İskit, T. (2018). *Diplomasi tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2019). Milli iradenin sağlanmasına yönelik devrimler. İçinde N. Koç (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: Kurtuluş, kuruluş ve modernleşme (1920-1938)* (ss. 211-242), İdeal Kültür Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2025). *Orta Doğu'dan Türkiye'ye göçler 1923-2000*, Paradigma Akademi.
- Karahan, S. (2021). Siyonist öğretilerde vaat edilmiş topraklar. *Orta Doğu Etütleri*, 13(2), 177-213. <https://doi.org/10.47932/ortetut.814970>
- Keskin, A. (2022). Millî ve kültürel kimlik sembolizmi bağlamında xarıbülbül. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(39), 650-676. <https://doi.org/10.12981/mahder.1162527>
- Khadduri, M., ve Ghareeb, E. (2001). *War in the Gulf, 1990-91: The Iraq-Kuwait conflict and its implications*. Oxford University Press.
- Kiş, E. (2023). 1948'den bugüne, tarihi ve siyasi yöneleri ile "İsrail-Filistin Sorunu". *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 262-274.
- Klymenko, L., ve Siddi, M. (2020). Exploring the link between historical memory and foreign policy: An introduction. *International Politics*, (57), 945-953. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00269-x>.
- Kodaman, B. (2014). Lozan Antlaşması hakkında bir değerlendirme. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 4(1), 6-12.
- Kömür, G. (2020). Yumuşak güç unsuru olarak kamu diplomasisi. *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, 2(3), 89-115.
- Kudaeva, S. (2021). Elements of traditional culture as factors of retaining the collective memory and ethnic identity in diasporas: On the case of Adyghe diaspora in the countries of The Middle East. *History, Archeology and Ethnography of the Caucasus*. <https://doi.org/10.32653/ch174957-967>.
- Lebow, R., ve Frost, M. (2018). Ethical traps in international relations. *International Relations*, 33(1), 3-22. <https://doi.org/10.1177/0047117818808568>

- Mavruk, Ç., ve Baykal, S. (2022). Dijitalleşme çağında yumuşak gücün yeni unsuru: Dijital diplomasi. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(Dijitalleşme), 348-358. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1124215>
- Ngangah, I. (2020). Parameters for determining core cultural symbols: A philosophical analysis. *International Journal of Innovative Research and Development*. <https://doi.org/10.24940/ijird/2020/v9/i2/feb20093>.
- Nora, P. (2022). *Hafıza mekânları*. M. E. Özcan (Çev.), Doğu Batı Yayınları.
- Oral, M. (2024). Bir bölge olarak Orta Doğu, sorunları ve olası iş birliği kazanımları. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 35-49.
- Ordabayev, A. (2021). China's globalization and the belt and road initiative. *Eurasian Research Journal*, 3(1), 81-83.
- Ozkan, E. (2023). An analysis of the effect of the 1878 Berlin Treaty on diplomatic policy making. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (38), 63-86. <https://doi.org/10.26650/gaad.1144714>
- Öncel, M. A. (2018). ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik kamu diplomasisi: Obama ve Trump dönemi. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 1(1), 92-104.
- Özel, C. (2018). Yumuşak güce bütünsel bakış. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-27. <https://doi.org/10.28956/gbd.422722>
- Özkan, A. (2023). Yüz yıldan geride kalanlar; Türk dış politikasının geleneksel unsurları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49-1), 303-314. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1352032>
- Özkan, F. (2016). Tarihsel perspektiften 21. yüzyıl Orta Doğusu'nu anlamak. İçinde R. İzol ve T. Öztürk (Edl.), *21. yüzyılda Orta Doğu: Bölgesel politikalar, uluslararası sorunlar, küresel aktörler* (ss. 15-46), Seçkin Yayıncılık.
- Özkan, F. (2021). Orta Doğu'da ulus-devlet, çoğulcu kimlik yapısı ve jeopolitik çıkarlar. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 180-190. <https://doi.org/10.25294/aiuibfd.880462>
- Qualter, T. H. (1980). Propaganda teorisi ve propagandanın gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001406
- Roccu, R., ve Salem, S. (2019). Making and unmaking memories: The politics of time in the contemporary Middle East. *Middle East Critique*, (28), 219-226. <https://doi.org/10.1080/19436149.2019.1633055>.
- Ryzhov, I., Borodina, M., ve Savicheva, E. (2023). The Middle East: Seeking a new security architecture in a changing world. *Vestnik of Saint Petersburg University. Asian and African Studies*. <https://doi.org/10.21638/spbu13.2023.213>.
- Selvi, Y. E. (2019). Avrupa Birliği'nin kamu diplomasisi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 55-63.
- Sirkeci, B. (2023). Japonya'nın yumuşak gücü. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 44-64.
- Soofizadeh, A. (2017). Kaçar ve Osmanlı Devletleri arasında belirsiz sınır meseleleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 437-449. <https://doi.org/10.21563/sutad.377347>

- Şahingöz, M., Bilalli, S. (2018). Balkanlar'da eğitim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında "Osmanlı-Türk" İmajı, *CTAD*, 14(28), 163-182.
- Şehitoğlu, R. (2024). Bir kamu diplomasisi aracı olarak dezenformasyonla mücadele Azerbaycan model önerisi. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 96-116. <https://doi.org/10.25272/icps.1512183>
- Şeyhoğlu, R., ve Büyükbaş, H. (2025). Kimlik yaklaşımları ve millî kimlikler. *Enderun*, 9(1), 136-151. <https://doi.org/10.59274/enderun.1650301>
- Şimşek, U., ve Ilgaz, S. (2010). Küreselleşme ve ulusal kimlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 189-199.
- Taha Ö. (2008). Orta Doğu'da yeni güçler dengesi ve Nakba. *Eskiye*ni (9), 36-43.
- Tazikeh, S., Mohammadzadeh, O., Zendeheboudi, S., Saady, N., Albayati, T., ve Chatzis, I. (2025). Energy development and management in the Middle East: A holistic analysis. *Energy Conversion and Management*. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2024.119124>.
- Temel Eğinli, A., ve Nazlı, A. K. (2018). Kültürün koruyucu gücü: Kültürel semboller. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (2), 56-74.
- Turgut, A. (2024). Osmanlı Devleti'nde millet anlayışının dönüşümü. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 147-170. <https://doi.org/10.47140/kusbder.1560199>
- Wan, C. (2015). Understanding cultural identification through intersubjective cultural representation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46, 1267-1272. <https://doi.org/10.1177/0022022115610213>.
- Yakar, H. ve Yıldırım, T. (2021). Ortaöğretim tarih ders kitaplarında edebî ürünlerin kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 409-426.
- Zürcher, E. (2013). The Transformation of Turkey. Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era. *The International Journal of Turkish Studies*, 19, 199. <https://doi.org/10.5860/choice.49-2253>.

12.BÖLÜM

DOĞAL AFETLERİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE TURİZMİ: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARAYIŞI*

Tarkan DÜZGÜNÇINAR¹

Mehmet BAHAR²

Giriş

Muhteşem doğal manzaraları, derin tarihi mirası ve ılıman Akdeniz iklimiyle dünyanın en gözde turizm destinasyonları arasında yer alan Türkiye'nin her yıl ağırladığı milyonlarca ziyaretçi ülke ekonomisine büyük bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, turizm sektörünün sürdürülebilirliği, deprem ve orman yangını başta olmak üzere doğal tehlikelere yüksek düzeyde maruziyet riski nedeniyle tehdit altındadır. Bu afetler yalnızca can kayıplarına ve altyapının tahribatına yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda turizm sektörünün can damarı olan turist güvenini de sarsarak sektör üzerinde uzun vadeli ve yıkıcı etkiler bırakabilmektedir. 1999 Marmara ve 2023 Kahramanmaraş depremleri, 2021'de Antalya ve Muğla'da yaşanan orman yangınları ile 2021 Kastamonu ve Bartın selleri Türkiye'nin turizm altyapısını ne ölçüde dirençli kılmak zorunda olduğunu acı bir şekilde göstermiştir (Çiftçi ve Bayram, 2021).

Doğal afetlerin zamanlaması öngörülemez olsa da aktif fay hatları, orman yangınlarına yatkın iklim ve bitki örtüsü, sel riski taşıyan bölgeler ve tsunami

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır. **Atıf / Citeas:** Düzgünçınar, T. ve Bahar, M. (2025). Doğal afetlerin gölgesinde Türkiye turizmi: Sürdürülebilirlik arayışı. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den yansyanlar* (ss. 269-294), Vizetek Yayıncılık.

¹ Dr. Verona Üniversitesi, Verona Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Kültürler Arası Araştırmalar Merkezi, Verona/İtalya, ORCID: 0000-0002-9607-0489

² Doç. Dr., Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, Pendik-İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0001-5377-7292

tehdidi altındaki kıyılar boyunca uzanan ölkeler için afet riski sürekli bir gerçekliktir. Türkiye, Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) ve Helen Yayı'ndaki deprem aktivitelerine ek olarak, yangın, sel ve tsunami risklerine de maruz kalan bir coğrafyada yer alarak bu tehditlere karşı yüksek derecede hassasiyet göstermektedir (Heidarzadeh vd., 2017).

2020 İzmir ve 2023 Kahramanmaraş depremleri, turizm destinasyonlarındaki afet hazırlık çalışmalarının hem yerel halkın hem de ziyaretçilerin güvenliğini sağlamak ve olası etkileri en aza indirmek için sürekli geliştirilmesi ve sürdürölmesi gerektiğini acı bir şekilde teyit etmiştir. Özellikle İzmir, Antalya ve İstanbul gibi önemli kıyı turizm merkezlerinde, büyük ölçekli depremleri tsunami tehdidinin izleyebileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Nitekim 2020 yılında Seferihisar'ı vuran 1,9 metrelik bir tsunami dalgası, bu riski somutlaştırmış ve Türkiye'nin kıyı şeridinde konumlanan turistik tesislerin ile kültürel miras alanlarının bu tür tehlikelere karşı ne derece savunmasız olduğunu tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur (Tuna vd., 2025).

Türkiye, COVID sonrası turizm sektörünü yeniden canlandırma çabası içerisinde, kritik bir ikilemle karşı karşıyadır: Afetlere karşı dirençli bir altyapı inşa etme gerekliliği ile ölkeyi cazip ve güvenli bir destinasyon olarak pazarlama ihtiyacı arasında denge kurmak. Bu noktada afete hazırlık, yalnızca can güvenliği sağlamaktan öteye geçerek, Türkiye'nin uluslararası imajı ve marka değeri için belirleyici bir role bürünecektir. Asıl zorlu sınav ise şudur: Türkiye, turistlerde gereksiz bir korkuya yol açmadan ve destinasyon markasını zedelemeyen, bu kapsamlı hazırlık ve güvenlik önlemlerini nasıl etkili bir şekilde hayata geçirebilir? Cevap, güvenliğini turizm deneyiminin doğal ve görünmez bir parçası haline getirmekte yatar. Önlemler, faaliyetleri aksatan bir engel değil, aksine turistin konforunu ve güvenliğini garanti eden ve dahası arka planda sessizce işleyen bir güvence sistemi olarak sunulmalıdır. Nihai hedef, ziyaretçilerde "Burada güvendedim." hissini yaratırken, "Burada risk var!" algısından kaçınmaktır (Demiralp, 2023).

Bu bölüm, Türkiye'de sürdürölülebilir turizm yaratmak için afete hazırlığını çeşitli boyutları (eğitim, iletişim ve stratejik planlama) ile ele alınmasının gerektiğinin altını çizmektedir. Güvenlik için tek taraflı olarak bir dizi önlem uygulamak yeterli değildir. Bu güvenlik önlemleri, ziyaretçileri rahatlatacak ve aynı zamanda ölkenin kültürel ve doğal cazibesini koruyacak şekilde

iletilmelidir (UNESCO, 2023). Bu bölümde ele alınan doğal afetler-turizm direnci ilişkisi Türkiye bağlamındadır. Turizm endüstrisinin uzun vadeli sürdürülebilirliği için turizm sektörünün uzun vadeli sürdürülebilirliği için risk yönetimi, toplumsal bilinç ve koordineli iş birliği büyük önem taşımaktadır.

12.1. Türkiye'de Doğal Afetlerin Turizme Etkisi

Türkiye, coğrafi konumu gereği başta depremler olmak üzere doğal afetler açısından yüksek risk taşıyan bir bölgede yer almaktadır. Bu afetler, Türkiye turizm sektörü üzerinde tekrarlayan olumsuz etkiler bırakmakta; ekonomik kayıplara, altyapı hasarlarına ve nihayetinde turizm gelirlerinde düşüşe yol açmaktadır. Söz konusu afetlerin yol açtığı zararlar, yalnızca doğrudan etkilenen bölgelerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ulusal ve uluslararası turizm pazarlarında da yankı bulmaktadır. Bu durum, seyahat edenlerin tercihlerini, rezervasyon alışkanlıklarını ve destinasyona olan güvenlerini derinden etkileyerek turizm sektörü üzerinde dolaylı ancak kalıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir turizm için politika belirlemede ve uygulamada afet risklerinin de göz önünde bulundurulması ülke için bir zorunluluktur (Demir vd.,2020).

Özellikle son çeyrek asırda Türkiye yerel topluluklara ve turizm sektörüne büyük zarar veren bir dizi yıkıcı doğal afetle karşı karşıya kalmıştır. Etki alanı ve ekonomiye vurduğu darbe açısından 1999 yılında yaşanan Marmara Depremi, ülke tarihinin en ölümcül ve yıkıcı doğal afetlerinden biri olarak görülmektedir. Deprem, geniş bir alanı kapsayan İstanbul bölgesinde yaygın bir yıkıma yol açmış, bölgenin turizm altyapısını da ciddi şekilde tahrip etmiştir. Afet sonrası süreçte etkilenen bölgelere yönelik turist ziyaretlerinde kayda değer bir düşüş gözlemlenmiş ve bu durum, turizm sektörünün sismik şoklar karşısındaki hassasiyetini açık bir şekilde ortaya koymuştur (Tuna vd., 2025).

Takip eden süreçte meydana gelen 2020 İzmir ve 2023 Kahramanmaraş depremleri, Türkiye'nin deprem tehdidiyle olan mücadelesindeki en yıkıcı örnekler olarak kayıtlara geçmiştir. 2020'de meydana gelen 7.0 Mw büyüklüğündeki deprem, ülkenin üçüncü büyük kenti ve önemli bir turizm merkezi olan İzmir'de ciddi hasara yol açmış; kentteki tarihi ve kültürel miras alanları başta olmak üzere birçok yapıyı etkilemiştir. Bu depremin bir özelliği de deprem sonrası Sığacık bölgesinde meydana gelen Tsunamidir. Benzer

şekilde, 2023'te gerçekleşen Kahramanmaraş Depremi, Türkiye'nin güneyindeki geniş bir coğrafyayı etkileyerek pek çok turistik bölgede altyapıyı tahrip etmiş ve dolayısıyla da turizm sektörü üzerinde uzun süreli etkiler bırakmıştır. Deprem sonrası bölgeye yönelik seyahat uyarıları (örneğin, ABD, AB ve İngiltere dışışleri bakanlıklarının tavsiyeleri) nedeniyle uluslararası turist sayısı dramatik azalırken Hatay ve Gaziantep gibi turistik noktalarda otel doluluk oranları %80-90 oranında gerilemiştir. 2023 yaz sezonunda, normalde 1-2 milyon turisti ağırlayan Hatay'da ziyaretçi sayısı %70'e varan oranda düşmüştür. Deprem turizm sektöründe telafi edilmesi uzun zaman alacak maddi kayba yol açarken bölgedeki restoranlar, konaklama tesisleri ve rehberlik hizmetleri aylarca durma noktasına gelmiştir (TÜRKONFED, 2023) Bu durum, Türkiye'nin turizm destinasyonlarında afet direncini artırma ve etkili iletişim stratejileri geliştirme ihtiyacını bir kez daha ortaya koymuştur (Blešić vd., 2024).

Türkiye'de son dönemde meydana gelen bu depremler ve tarihinde kaydedilmiş diğer yıkıcı sismik olaylar, ülkenin jeolojik konumunun beraberinde getirdiği sürekli ve ciddi tehdidi açıkça ortaya koymaktadır. Dünyanın en aktif ve tehlikeli fay hatları arasında gösterilen Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) üzerinde yer alan Türkiye, yüksek büyüklükte deprem üretme potansiyeline sahip bir bölgede bulunmaktadır. Bu durum, yalnızca can ve mal kaybı riski oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda ülke ekonomisinin önemli bir parçası olan turizm sektörü üzerinde de ciddi bir belirsizlik ve risk ortamı yaratmaktadır. Türkiye'nin deprem gerçeği, turizm altyapısının afetlere dirençli olarak inşa edilmesi, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve turistlerin güvenliğini sağlayacak kapsamlı acil durum planlarının hayata geçirilmesi gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır (Tuna vd., 2025).

Benzer şekilde, Türkiye'nin turizm cenneti olan Akdeniz ve Ege kıyıları, iklim değışikliğinin etkileriyle birlikte giderek daha sık ve şiddetli hale gelen orman yangınlarına, Karadeniz'e komşu şehirleri ise yoğun yağışa ve buna bağlı olarak sele maruz kalmaktadır. Özellikle yaz aylarında yaşanan orman yangınları, sadece doğal ekosistemi tahrip etmekle kalmamakta, aynı zamanda tatil köylerini, otelleri ve turistlerin ilgisini çeken doğal güzellikleri doğrudan tehdit ederek sezonluk turist akışını kesintiye uğratmaktadır. Diğer yandan, kısa süreli ancak şiddetli yağışların neden olduğu seller, turizm altyapısına zarar vermekte, ulaşım ağını felç etmekte ve can güvenliğı riski

oluşturmaktadır. Bu nedenle, yangın önleme ve erken müdahale sistemlerinin geliştirilmesi, su yönetimi ve sel kontrol altyapısının iyileştirilmesi, turizm sektörünün iklim kaynaklı bu tehlikelere karşı direncini artırmak için deprem hazırlığı kadar hayatı önem taşımaktadır (Coşandal ve Partigöç, 2022).

Doğal afetlerin Türkiye turizmi üzerindeki etkisi, özellikle depremler bağlamında incelendiğinde hem altyapısal hem de psikolojik boyutlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Marmara ve İzmir depremleri, bu durumun en çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır. Her iki deprem de bölgelerin turizm altyapısında ciddi hasara yol açmış ve turistlerin bölgeyi güvensiz olarak algılamasına neden olmuştur. Bu algının sonucunda, otel rezervasyonlarında, uçuşlarda ve tur paketlerinde yaşanan kitlesel iptaller, sektörde ani gelir kayıplarına yol açmıştır (Çiftçi ve Bayram, 2021).

2020 İzmir Depremi'nin, turizmin zirve dönemi olan yaz aylarına denk gelmesi, etkisini daha da derinleştirmiştir. Türkiye'nin batı ve güney sahillerindeki tatil köyleri ve oteller kendilerinin ve gerekse tedarikçilerinin yaşadıkları fiziksel hasar, deprem sonrası toparlanma sürecindeki belirsizlik, müşterilerin endişe duyması gibi nedenlerle rezervasyon iptalleri şeklinde ortaya çıkan önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır. Yollar, havalimanları ve konaklama tesislerindeki tahribat, iyileşme sürecini zorlaştırmış ve turizm faaliyetlerinin normale dönmesi zaman almıştır.

Bu durum, Türkiye için çok önemli bir ders niteliği taşımaktadır: Afetlere dirençli bir turizm altyapısı inşa etmek ve aynı zamanda turistlere yönelik etkili, güven verici iletişim stratejileri geliştirmek. Altyapının güçlendirilmesi ve şeffaf bilgilendirme, turistlerin güvenini kazanmanın ve sektörün sürdürülebilirliğini sağlamanın temel anahtarıdır.

Doğal afetler, Türkiye'nin sahip olduğu kültürel miras alanlarını da ciddi şekilde tehdit etmekte ve bu durum ülkenin turistik cazibesini olumsuz yönde etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Mirası listesinde yer alan Efes Antik Kenti, Truva Ören Yeri ve Kapadokya'daki kaya oyma kiliseler gibi dünyaca ünlü arkeolojik ve kültürel alanlar, deprem ve diğer doğal tehlikeler karşısında savunmasız durumdadır. Örneğin, 2020 İzmir Depremi sırasında bölgedeki tarihi yapıların hasar görmesi, turizm kaynaklı ekonomik kayıpları daha da artırmıştır.

Bu kültürel alanlar, yüksek ziyaretçi trafiğine sahip bölgelerde bulunmaları nedeniyle, yaşanan fiziksel hasarların yanı sıra turist algısı üzerinde de

olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ziyaretçiler, afetlerden etkilenmiş veya risk altındaki bölgelere seyahat etmekten çekinebilmekte, bu da bölge turizminde uzun vadeli düşüşlere yol açabilmektedir. Kahramanmaraş Depremi'nin, birçok önemli kültürel miras alanını etkilemesi, bu tür yerlerin korunması ve afet risklerine karşı güçlendirilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuş, kültürel varlıkları ve turizm sektörünü sürdürülebilir kılmak için, yalnızca fiziksel restorasyon çalışmalara değil, aynı zamanda risk yönetimi, ziyaretçi güvenliği ve iletişim stratejileri de bütüncül bir şekilde ele alınmasına olan ihtiyacı da gözler önüne sermiştir (Demirdag ve Nirwansyah, 2024).

Doğal afetlerin turizm sektörü üzerindeki diğer etkisi olan psikolojik boyutta ise en büyük tehdit kuşkusuz turistlerin destinasyona olan güveninde yaşanan azalmadır. Bir bölge afetten etkilendikten sonra, destinasyonun itibarını yeniden inşa etmesi ve turistleri geri çekebilmesi oldukça zorlu bir süreç gerektirir. Turizm sektörü hem yerli hem de yabancı ziyaretçileri bölgenin artık güvenli olduğuna ikna etmek için yoğun çaba sarf etmek durumunda kalır. İzmir ve Kahramanmaraş depremlerinden sonra olduğu gibi, fiziksel altyapı tamamen restore edilse dahi, turist varışlarının birkaç yıl boyunca düşük seviyelerde seyretmesi bu durumun somut bir göstergesidir.

Asıl zorluk, destinasyonun marka kimliğini korumak ve turistlerin kendilerini güvende hissederek geri dönmelerini sağlamaktır. Bu noktada, iletişim stratejileri kritik bir rol oynar. Güvenlik önlemleri, afet hazırlıkları ve alınan önlemler hakkında şeffaf, tutarlı ve etkili bir iletişim yürütmek, turistlerde güven ve itibarı yeniden tesis etmek için en etkili araçlardan biridir. Bu iletişim çabaları, destinasyonun sadece fiziken değil, aynı zamanda risk yönetimi ve misafir memnuniyeti konusunda da ne kadar hazırlıklı olduğunu vurgulayarak, turizm sektörünün sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir (Aman,2019).

Türkiye'nin deprem riskine ek olarak, özellikle Ege ve Akdeniz kıyı şeridinde yer alan turizm bölgeleri, tsunami tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Büyük ölçekli denizaltı depremlerinin tetikleyebileceği tsunamiler, plajları, tatil köylerini ve kıyıdaki tarihi alanları doğrudan tehdit etmektedir. 2020 yılındaki tsunami dalgası, bu tehlikenin somut bir kanıtı olarak kayıtlara geçmiş; sadece marina ve deniz taşıtları değil sahil şeridindeki turizm tesislerinde de hasara yol açmıştır. Tsunami riski, Türkiye'nin önemli turizm merkezleri olan İzmir, Antalya ve Muğla gibi bölgeler için özel bir tehdit

oluşturmaktadır. Helen Yayı boyunca meydana gelebilecek depremlerin, kıyı kesimlerinde yıkıcı tsunami dalgalarını tetikleme olasılığı bulunmaktadır. Araştırmalar, önümüzdeki on yıllar içerisinde Akdeniz ve Ege kıyılarında en az bir metre yüksekliğinde tsunami dalgalarının görülme olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Triantafyllou vd.,2023; Yavuz vd.,2022; Salar ve Gazioğlu,2021). Bu durum hem turizm tesislerini hem de kıyıdaki kültürel miras alanlarını risk altına sokmaktadır (Gök ve Aylan, 2024).

Tsunaminin turizm sektörü üzerindeki etkileri yıkıcı olabilmektedir (Windupranata vd., 2025). Phuket'te 2004 ve Pandeglang'da 2018'deki tsunami felaketleri otellere ciddi fiziksel hasar vermiş ve afet sonrası dönemde yüksek rezervasyon iptallerine yol açmıştır (Tang vd., 2019). Bu afet nedeniyle sahil şeridindeki oteller, restoranlar ve diğer turizm tesisleri doğrudan fiziksel zarar görebilmekte, bölgenin turistik cazibesi uzun süreli olarak olumsuz etkilenmektedir. Antalya'daki Patara veya Muğla'daki Knidos gibi kıyıya yakın arkeolojik alanlar da tsunami tehdidi altındadır. Bu alanların zarar görmesi, Türkiye'de kültür turizmi açısından önemli kayıplara yol açabilecektir (Asgary ve Özdemir, 2020).

Tsunami riski aynı diğer kıyı şeridinde yer alan ülkeler gibi Türkiye için de turizme endişe verici bir meydan okuma oluştursa da, doğru planlama, yatırım ve iletişim stratejileriyle bu risk yönetilebilir. Turizm sektörünün sürdürülebilirliği, fiziksel hazırlık kadar, ziyaretçilerin güvenini kazanacak şeffaf ve etkili bir iletişimle de desteklenmelidir (Amri vd.,2025).

Sadece tsunami değil tüm doğal afet risklerine karşı kapsamlı bir hazırlık stratejisi geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Kamu yöneticileri ve diğer turizm paydaşları iş birliği içinde, yangın, deprem, sel ve tsunamiye dayanıklı yapıların inşası, erken uyarı sistemlerinin kurulumu ve acil müdahale planlarının oluşturulması gibi önlemleri içeren kapsamlı bir afet yönetim planı oluşturmaları bir zorunluluktur. Sadece bununla kalmayıp afet hazırlık eğitim programları geliştirerek hem yerel halk hem de ziyaretçiler bilinçlendirilmelidir. Bu eğitimler, afet öncesi hazırlık, sırasında doğru davranış modelleri ve sonrasında iyileşme süreçleri hakkında bilgilendirmeyi kapsamalıdır (Aydın vd., 2020).

Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi (United Nations Office for Disaster Risk Reduction-UNDRR) tarafından yürütölen “Sendai Çerçevesi”, UNESCO'nun yönetiminde devam eden “Uluslararası Deprem Afetlerini

Azaltma Platformu (IPRED)) ve "Tsunamiye Hazır" programı gibi uluslararası standartlar ve iş birlikleri, Türkiye'nin afet dirençli bir turizm altyapısı inşa etmesinde önemli bir rehberlik sağlayabilir (UNDRR, 2025; UNESCO, 2023). Bu tür girişimler, turistlere Türkiye'nin güvenli bir destinasyon olduğu konusunda güven verirken, aynı zamanda yerel halkın da afet risklerine karşı daha hazırlıklı olmasını sağlayacaktır.

12.2. Turizm Tesisleri için Afete Hazırlık Önlemleri

Turizm işletmelerinin afet eğitim programları uygulaması büyük önem taşımaktadır, zira deprem ve tsunami gibi doğal afetler turistleri birbirini takip eden tehlikelere maruz bırakabilmektedir. Türk turizm sektörü geçmişteki afetlere karşı belirli bir direnç göstermiş olsa da beklenen tehditler daha kapsamlı afet önleme yatırımlarını zorunlu kılmaktadır (Zhang vd., 2023). Afet hazırlık çalışmaları; yapısal güçlendirme, erken uyarı sistemleri ve kapsamlı eğitim programlarıyla bütünleştirildiğinde, doğal afetlerin etkileri önemli ölçüde azaltılabilir.

Afetlere dirençli bir turizm destinasyonu yaratmak, turizm profesyonelleri, yerel topluluklar ve devlet kurumları arasında koordineli bir iş birliği gerektirmektedir. Bu kapsamlı yaklaşım sayesinde Türkiye, jeolojik olarak afetlere yatkın olmasına rağmen, güvenli, hazırlıklı ve cazip bir turizm destinasyonu olarak konumlanabilir.

Ülkenin tüm kıyılarında yer alan turizm destinasyonları, her zaman yangın, sel, deprem ve tsunami tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Bu riski azaltmak için tesisler; yapıları zemin seviyesinin üzerine yükselten, güçlü yapı malzemeleri kullanan ve ani gelişen ve kimi zaman şiddeti öngörülemeyen meteorolojik değişikliklere dayanıklı tasarımlar benimsemelidir. Japonya ve Hawaii gibi deprem ve tsunamiye eğilimli bölgelerde uygulanan ileri görüşlü yöntemler, bu konuda örnek teşkil etmektedir.

UNESCO'nun "Tsunamiye Hazır" Programı, kıyı bölgelerinin hazırlık düzeyini artırmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'de Büyükçekmece'nin 2024'te bu statüyü kazanması, ülkenin bu yöndeki çabalarının somut bir göstergesidir. Bu kapsamda, ayrıca, UNESCO Hükümetler arası Oşinografi Komisyonu (IOC-UNESCO) öncülüğünde, UNESCO-IOC Tsunamiye Hazır Tanıma Programı çerçevesinde yürütülen CoastWAVE 2.0 projesi kapsamında Kartal ve Tuzla'da uygulanan çok dilli

işaretler ve tahliye rotaları, turistlerin acil durumlarda doğru hareket etmelerini sağlamaya yönelik önemli adımlardır (UNESCO, 2023b).

Yerel yönetimlerin turizm işletmeleriyle iş birliği içinde çalışması ve düzenli tatbikatlar yapması, bu sistemlerin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Büyükçekmece'de Kasım 2023'te gerçekleştirilen tsunami tahliye tatbikatı, toplulukların ve turizm çalışanlarının hazırlık düzeyini test etmek için iyi bir örnek oluşturmuştur (BBC Türkçe, 2025).

12.2.1. Standart Operasyonel Prosedür ve Kontrol Listeleri Oluşturulması

Doğal ve insan kaynaklı afetlerin küresel olarak artan sıklığı ve yoğunluğu, turizm endüstrisi için önemli tehditler oluşturması kapsamlı afet yönetimi uygulamaları gerektirmektedir (Estevão ve Costa, 2020). Bu uygulamalar tipik olarak, olumsuz etkileri azaltmayı ve iyileşmeyi kolaylaştırmayı amaçlayan afet öncesi, afet ve afet sonrası aşamalar olarak sınıflandırılabilir (Fathani vd., 2023). Ancak esnekliği ve uyarlanabilirliği artırmak için geçmiş afet olaylarından elde edilen içgörülere de ihtiyaç vardır. Bu sayede yalnızca reaktif müdahalelere odaklanmak yerine proaktif planlama, hazırlık ve hafifletme çabalarını vurgulamayı içerir (Ha, 2023). Bu paradigma değişimi, tüm paydaşları içeren daha geniş bir organizasyonel katılım gerektirir (Prayag, 2022).

Standart Operasyonel Prosedür (SOP), afet durumlarında uygulanacak tüm eylemlerin önceden tanımlandığı, standartlaştırılmış ve adım adım ilerleyen bir eylem planıdır. Bu prosedürler, afet anında hızlı ve koordineli müdahale sağlayarak karmaşayı azaltmayı ve kaynakların etkin kullanımını garantilemeyi hedefler. Bu, özellikle acil durum yönetiminde planlama ve esnekliğin kritik öneme sahip olduğu durumlarda, çeşitli paydaşlar arasında ortak bir anlayış ve eylem birliği oluşturarak operasyonel verimliliği artırır (Steen-Tveit vd., 2024). SOP'ler, mevcut altyapı iyileştirmeleri ve erken uyarı sistemlerinin etkinliğini destekleyen temel bir unsurdur. Ayrıca, tüm bu prosedürlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için her bir adımı özetleyen detaylı kontrol listeleri oluşturulmasını ve bu listeler acil durum müdahale ekiplerine düzenli olarak dağıtılarak tatbikatlarda kullanılmasını içerir.

Turizm sektörüne yönelik etkili bir afet SOP'si, genellikle, (1) Düzenli Tahliye ve Acil Durum Tatbikatları, (2) Kapsamlı Kriz Yönetimi Eğitimleri ve (3) İlgili otoritelerin sertifikasyon standartlarına uygun olarak hazırlanmış

Toplum Temelli Müdahale Planları bileşenlerinden oluşmalıdır (Fathani vd.,2023).

SOP'nin önemli bir bölümünü içeren personel eğitimi, turizm çalışanlarının afet anında sakin kalabilme ve zamanında müdahale edebilme becerilerini geliştirmeleri için kritik öneme sahiptir. Eğitim programları, personelin erken uyarı işaretlerini tanıma, tahliye süreçlerini yönetme ve yaşlılar veya engelliler gibi özel risk gruplarına yardım etme konularında yetkinlik kazanmasını sağlamalıdır. Bu eğitimler, afet anında alınacak hızlı ve doğru kararlar için temel oluştururken, aynı zamanda turizm işletmelerinin yasal yükümlülüklerini de yerine getirmelerine katkı sağlayacaktır.

12.2.2. Doğal Afetlere Genel Hazırlık

Turizm tesisleri, yangın, sel, deprem ve tsunami gibi tehditleri kapsayan kapsamlı bir afet hazırlık stratejisi geliştirmelidir. Bu stratejinin temelini, çeşitli afet senaryolarını içerecek şekilde tasarlanmış acil durum müdahale planları oluşturmalıdır. Ayrıca, tesisler bünyesinde oluşturulacak acil durum depolarında gıda, su ve tıbbi malzeme stokları bulundurularak, afetin ilk aşamalarında hem personelin hem de misafirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması garanti altına alınmalıdır.

Doğal afetlerin yol açabileceği mali kayıplara karşı korunmak amacıyla, turizm tesislerinin kapsamlı afet sigortası yaptırması bir zorunluluk haline gelmektedir (Dayour vd.,2020). Türkiye'de turizm sektörünün afetlere dirençli hale gelmesi için, tesislerin AFAD, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde olması büyük önem taşımaktadır. Bu iş birliği; yangın sigortası, deprem dayanıklılığı ve sel kontrolü gibi konularda ulusal güvenlik standartlarına uyum sağlanmasının yanı sıra, tesislere gerçek zamanlı afet bilgilerine erişim imkânı da sunacaktır. Bu bilgilerin acil durumlarda etkin bir şekilde kullanılması, turist güvenliğinin sağlanmasında hayati bir rol oynayacaktır.

12.3. Turistlerde Risk Bilinci Oluşumu ve Yönetimi

Turizm tesisleri, ziyaretçi güvenliğini en üst düzeyde sağlarken aynı zamanda sıcak ve misafirperver bir hizmet sunma ikilemiyle karşı karşıyadır. Bu ikilemin sorun tarafı oldukça karmaşıktır. Öncelikle, sıkı güvenlik protokolleri (düzenli tatbikatlar, acil durum uyarıları, karmaşık tahliye planları) tesiste bir "kale" atmosferi yaratarak misafirlerde gereksiz bir endişe

ve tedirginlik yaratma riski taşır. Misafirler, tatillerini bir teyakkuz halinde geçirmektense, rahatlatıcı ve sorunsuz bir deneyim bekler (Chukhray vd.,2025). Ayrıca, ziyaretçiler bu güvenlik önlemlerinin, deneyimlerinin rahatlığından ve keyfinden uzaklaşmayacak şekilde gizli bir şekilde uygulanmasını isterler (Sarkodie vd.,2023). İkinci olarak, bu önlemlerin maliyeti (ileri teknoloji alarm sistemleri, ekipman, kapsamlı eğitimler) özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için ciddi bir finansal yük oluşturabilir. Üçüncü ve belki de en kritik sorun, personel üzerindeki baskıdır. Çalışanların, bir yandan sıcak bir gülümseme ve samimi bir "Hoş geldiniz" sunarken, diğer yandan bir afet anında soğukkanlılıkla yüzlerce kişiyi yönetebilecek operasyonel bir disiplini sürekli hazır tutması gerekmektedir. Bu hassas denge, ziyaretçiler arasında sağlam bir güvenlik algısını teşvik etmek, genel memnuniyetlerine önemli ölçüde katkıda bulunmak ve tekrar ziyaretlerini teşvik etmek için çok önemlidir (Hanita vd., 2024). Bu dengenin sağlanamaması durumunda ya güvenlik zafiyeti doğar ya da hizmet son derece mekanik ve itici bir hal alır; her iki durum da tesisin itibarı ve sürdürülebilirliği için ciddi bir tehdittir.

İdeal olan, güvenlik önlemlerini turizm deneyiminin doğal ve ayırt edilemeyen bir parçası haline getirerek, konfor ile güvenlik arasındaki ikilemi çözmektir. Bu noktada, UNESCO'nun da önerdiği ve "görünmez mimari" olarak adlandırılabilir yaklaşım devreye girer: çevreyle uyumlu, estetik kaygılarla tasarlanmış gizli uyarı sistemleri (UNESCO, 2023). Bu sistemlerin amacı, ziyaretçilerde gereksiz bir paniğe yol açmadan, gerekli güvenlik bilgilerini sakin ve net bir şekilde iletme. Örneğin, acil çıkış yolları ve tahliye güzergâhları, doğal peyzajla bütünleşik, ancak ihtiyaç anında neticesinde fark edilebilir şekilde tasarlanabilir. Benzer şekilde, acil durum ekipmanları hem anında erişilebilir hem de günlük yaşam alanlarından ayırt edilemeyecek şekilde konumlandırılabilir. Bu yaklaşım, güvenliği çevreye sorunsuz bir şekilde entegre eder ve turist ortamının estetik veya deneyimsel kalitesinden açıkça ödün vermeden güvenliği artırır. Bu strateji, ziyaretçi deneyimini zenginleştirme hem bilgilendirici hem de eğlenceli hale getirme, böylece varış noktası çekiciliğini ve sürdürülebilirliğini destekleme daha geniş hedefiyle uyumludur. Bu sayede güvenlik, misafirin bilinçaltına "burada güvendesiniz" mesajını veren, hissedilen aciz görünmeyen, hizmetin ayrılmaz bir bileşeni haline gelir. Bu yaklaşım, turizm tesislerine, misafir

memnuniyetinden ödün vermeden üst düzey bir güvenlik kültürü inşa etme olanağı sunar.

Olumlu iletişim dili de bu süreçte kritik bir rol oynar. Güvenlik önlemleri, 'korkulacak bir tehdit' olarak değil, 'misafirlerin refahına ve güvenliğine verilen özenin bir göstergesi' olarak sunulmalıdır. Vurgu, destinasyonun konuk deneyimini ve güvenliğini her şeyin önünde tutan proaktif bir yaklaşımda olmasına yapılmalıdır. Kosta Rika'nın Tamarindo, Endonezya'nın Java ve Lombok adaları, Yeni Zelanda'nın Napier şehri gibi tsunami riski taşıyan destinasyonlardaki uygulamalar bu konuda iyi birer örnektir. Burada, tahliye yolları doğal peyzajla bütünleştirilmiş, yerel topluluk ve turizm çalışanları tsunamiyi bir 'korku unsuru' olarak değil, yönetilen bir 'risk' olarak anlatmak üzere eğitilmiş ve böylece güvenlik önlemleri destinasyonun sakin karakterinin bir parçası haline getirilmiştir. Çevreye uyum sağlayan güvenlik önlemlerini düşünceli bir şekilde tasarlamak ve uygulamak, turizm tesislerinin güvenlik protokolleri ile misafir deneyimi arasında dengeli ve uyumlu bir ilişki kurulmasını sağlayacaktır (Amri vd.,2025).

Teknoloji de bu dengelenin sağlanmasında önemli bir araç olabilir. Mobil uygulamalar aracılığıyla turistlere, gerçek zamanlı ve kişiselleştirilmiş güvenlik bilgileri sunulabilir. Oteller ve tatil köyleri, bu uygulamalarla entegre çalışan sistemler kurarak acil durum uyarılarını anında iletebilir ve tahliye prosedürlerini etkileşimli haritalar üzerinden gösterebilir. Bu sayede turistler, ihtiyaç duydukları bilgiye müdahaleci olmayan bir şekilde ulaşırken, aynı zamanda destinasyonun her türlü riske karşı hazırlıklı olduğunu fark edip ona duydukları güven de artırılmış olur.

Etkili afet yönetimi; fiziksel altyapı, psikolojik algı yönetimi ve teknolojik entegrasyonun uyum içinde çalışmasını gerektirir. Turizm tesisleri, bu üçlü yaklaşımı benimseyerek hem güvenliği en üst düzeye çıkarabilir hem de misafirlerine kesintisiz ve huzurlu bir deneyim sunabilir.

12.4. Dirençlilik İnşasında Eğitimin Rolü

Doğal afetler konusunda bir eğitim sistemi geliştirilmesi özellikle doğal afet riskine açık kıyı bölgelerinde, toplumun afetlere karşı direnç kazanmasında hayati bir rol oynamaktadır (Estevão ve Costa, 2020). Turizm çalışanlarına, yerel halka ve ziyaretçilere yönelik düzenli afet bilinçlendirme eğitimleri, bireylerin riskler karşısında daha bilinçli seçimler yapmasını sağlar, panik düzeyini azaltır ve dolayısıyla afetin etkilerini hafifletir. Turizm

sektörü, bu eğitimleri başarıyla uygulayarak hem misafirlerini hem de işletmelerini koruyan dirençli bir yapı inşa edebilir (Kalfın vd.,2022).

UNESCO'nun “*Tsunamiye Hazır*” Programı, eğitimin kıyı bölgeleri için ne derece etkili bir afet hazırlık mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır (UNESCO, t.y.). Program, yerel halkı, turizm personelin ve ziyaretçileri tsunami tehlikeleri, acil müdahale protokolleri ve koruyucu önlemler konusunda bilgilendirerek toplumun bütüncül şekilde hazırlanmasını hedefler. Eğitim süreci, insanların afet anında zamanında ve doğru hareket etmelerini sağlayarak can ve mal kaybını en aza indirger. Bilgiyle donatılmış bireyler, tahliye süreçlerini verimli yönetir, paniği önler ve iyileşme sürecini hızlandırır.

Birleşmiş Milletler Turizm Örgütü, turizm sektöründe kriz yönetimi ve afet hazırlığı konusunda Güvenli Destinasyonlar (SAFE-D) Girişimi aracılığıyla kapsamlı bir çerçeve sunar (UN Tourism, t.y.). Bu çerçeve, UNESCO'nun benzer yaklaşımına paralel olarak, yerel halk ve turistlerin tahliye yolları, erken uyarı sistemleri ve güvenli bölgeler hakkındaki eğitimini güçlü bir şekilde teşvik eder ve önerir. Bu sayede eğitim, altyapının korunması ve insan hayatının güvence altına alınması olmak üzere çifte bir amaca hizmet eder.

Eğitim afet direncinin temel taşıdır. Bilinçlendirme çalışmaları, turizm destinasyonlarının güvenilirliğini artırırken, olası afetlerin yıkıcı etkilerini önlemede en etkili araçlardan biri olarak öne çıkar.

12.4.1. Turizm Çalışanları İçin Eğitim

Turizm endüstrisinde afet durumlarında ilk müdahale sorumluluğu, tatil köyü çalışanları ve otel personeli de dahil olmak üzere tüm turizm tesisi çalışanlarına düşmektedir. Bu nedenle, turizm sektörü çalışanlarının afetlere yönelik eğitilmesi hayati önem taşımaktadır. Erken uyarı sistemlerinin uygulanması, tahliye planlarının oluşturulması ve afet müdahale protokollerinin geliştirilmesini içeren sertifikasyon göstergeleri turizm personeline yol gösterir. Sertifikalı eğitim programları, çalışanların acil durumlarda sakin ve kontrollü davranarak etkin müdahale teknikleri uygulamasını sağlar (Brown vd., 2021).

Turistlerle doğrudan iletişim halinde olan personelin, kriz anlarında sakinleştirici iletişim teknikleri ve psikolojik destek becerileri konusunda eğitilmesi de göz ardı edilmemelidir. Bu eğitimler, olası paniği önlemede ve

turistlerin güvende hissetmelerini sağlamada kritik bir rol oynar. Acil durum iletişimi ve duygusal destek konusunda uzmanlaşmış turizm profesyonelleri, ziyaretçilerin kaygı düzeyini azaltarak onlara uzman ellerde oldukları güvenini verir. Bu yaklaşım, afet durumlarında hem fiziksel güvenliğin sağlanmasına hem de psikolojik dayanıklılığın artırılmasına katkıda bulunur.

12.4.2. Turizm Paydaşları İçin Eğitim

Afete hazırlık süreci, yalnızca turizm sektörü profesyonellerinin eğitimini değil, aynı zamanda yerel toplulukların aktif katılımını ve iş birliğini de gerektiren bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Turizm sektöründeki paydaşlar, doğal afetlerin destinasyona verebileceği potansiyel zararların farkında olsalar da destinasyon çapında ve kurumsal direnci inşa etmek için etkili önlemler geliştirmede yetersiz kalmaktadırlar (Filimonau ve Coteau, 2019). Etkili bir afet yönetim planının oluşturulmasını engelleyen temel faktörlerden biri, eğitim ve bilgi eksikliğidir (Fathani vd., 2023).

Bu anlayışın somut bir örneği, 2018 yılında Japonya'nın Iburi Hokkaido bölgesinde meydana gelen deprem sonrası turizm gelişimi için iş birliğidir. Bu girişim bize geliştirilmiş bir dayanıklılığın doğal bir afet sonrası turizm faaliyetlerinin kısa sürede tekrar istenen seviyeye gelmesini sağlamak açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu sayede yerel değerler, deneyimler ve afet riski iletişimi ile hazırlık stratejileri aracılığıyla paydaşlar bir araya getirilmiş ve böylece çoğu paydaş sadece pasif bilgi alıcıları olmaktan çıkarak, turizm profesyonelleriyle birlikte toplum temelli afet yönetim sistemleri geliştiren aktif hale getirilmiştir (Chan vd.,2020).

Etkili kriz yönetimi ve direnç planlaması, çok sayıda paydaş arasında sağlam bir etkileşim gerektirir (Pennington-Gray ve Basurto-Cedeño, 2023). Yerel işletmeler, topluluk liderleri ve turizm sektörü arasında kurulan sinerji, afet hazırlık çalışmalarının etkinliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu ortaklıklar, koordineli tahliye stratejilerinin geliştirilmesinden acil müdahale planlarının uygulanmasına kadar geniş bir yelpazede kritik rol oynar.

Paydaş katılımının somut bir örneği, UNESCO Hükümetlerarası Okyanusografik Komisyonu (IOC-UNESCO) tarafından yürütülen ve Avrupa Birliği DG ECHO fonuyla desteklenen CoastWave projesidir. Proje, Kuzeydoğu Atlantik, Akdeniz ve bağlantılı denizlerdeki (NEAM bölgesi) kıyı topluluklarının tsunami ve diğer deniz tehlikelerine karşı direncini artırmayı hedeflemektedir. Proje kapsamında İstanbul'un Kartal ve Tuzla ilçelerinde

uygulanayan yöntemler, topluluk katılımının afet direncini nasıl güçlendirdiğini gösteren çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir (IOC, 2025). Çok dilli uyarı işaretleri, anlaşılır tahliye rotaları ve düzenli tatbikatlar sayesinde hem yerel halkın hem de ziyaretçilerin tsunami riskine karşı hazırlık seviyesi kayda değer bir şekilde yükseltilmiştir. Bu entegre yaklaşım, afet riski taşıyan bölgelerde güvenlik kültürünün yerleşmesine katkı sağlarken, turizm destinasyonlarının sürdürülebilirliğini de güvence altına almaktadır. Yerel halkın bilinçlendirilmesi ve sürece aktif katılımı, olağanüstü durumlarda daha hızlı ve organize bir müdahale imkânı sağlamakta, can kaybı ve ekonomik zarar riskini azaltmaktadır (Lin ve Lee, 2022).

12.4.3. Ziyaretçilerin Doğal Afet Uyarı Sistemleriyle Eğitimi

Turistlerin afet hazırlığı konusunda bilinçlendirilmesi, modern turizm yönetiminin kritik bir parçasını oluşturmaktadır. Seyahat eden bireyler, özellikle kıyı bölgeleri gibi riskli alanlarda, bulundukları destinasyonun potansiyel tehlikeleri hakkında genellikle yetersiz bilgiye sahiptir (Aliperti ve Cruz, 2019). Bu bilgi açığını kapatmak için seyahat öncesi ve sırasında turistlere yönelik proaktif dijital çözümler göze çarpmaktadır.

Avrupa Birliği ülkeleri, bu konuda bütünlük bir sistem oluşturma yolunda önemli adımlar atmıştır. Örneğin, İtalya'nın geliştirdiği "IT-alert" sistemi, deprem, tsunami veya şiddetli meteorolojik olaylar öncesinde, o bölgedeki tüm cep telefonlarına -yerli/yabancı ayrımı yapmadan- çok dilli anlık uyarı mesajları göndermektedir. Benzer şekilde, birçok Avrupa destinasyonunda, turistlerin konaklama tesislerine varır varmaz kendilerine otomatik olarak iletilen güvenlik brifingleri ve tahliye planları, dijital bilgi paketlerinin standart bir uygulaması haline gelmiştir.

İzlanda volkanik patlama riskine karşı turistleri bilgilendirmek için diğer turizm destinasyonları için örnek alınabilecek yenilikçi bir mobil uygulama geliştirmiştir. "Safe Travel Iceland" uygulaması, sadece hava durumu ve parkur bilgisi sunmakla kalmaz, aynı zamanda volkanik veya jeotermal tehlikeler konusunda gerçek zamanlı uyarılar yayınlayarak, ziyaretçilerin güvenli rotalarda kalmasını sağlar. Portekiz'de ise Algarve bölgesindeki birçok otel, UNESCO'nun "Tsunami Ready" sertifikasyon programı kapsamında, konukların odalarına yerleştirilen ve çok dilli afet bilgileri içeren QR kodları aracılığıyla, turistlerin cep telefonlarından doğrudan tahliye rotalarına ve güvenlik talimatlarına erişimini sağlamaktadır.

Japonya'nın Okinawa bölgesi, turistlere çok dilli deprem ve tsunami uyarı sistemleri ve mobil uygulamalarla anlık bildirimler sağlayarak bu konuda öncü bir örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde, Hawaii'de oteller ve tatil köyleri, konuklarına oda televizyonları ve mobil cihazlar aracılığıyla otomatik olarak iletilen erken uyarı sistemleri sunmaktadır.

Endonezya'nın Bali adası ise turist eğitimi konusunda yenilikçi bir yaklaşım sergilemektedir. Plajlara yerleştirilen interaktif bilgi ekranları ve turist polislerinin çok dilli güvenlik eğitimleri, ziyaretçilerin afet riskleri konusunda bilinçlenmesini sağlarken, destinasyonun doğal cazibesini korumaktadır.

Kosta Rika'nın Tamarindo bölgesi, güvenlik önlemlerini turist deneyiminin doğal bir parçası haline getirmede başarılı bir örnek oluşturmaktadır. Doğal peyzajla uyumlu tasarlanmış uyarı işaretleri ve yerel rehberlerin doğal afet farkındalık eğitimleri, turistlerde gereksiz endişe yaratmadan güvenlik bilincini artırmaktadır.

Yunan adaları, turistlere verilen “Hoş Geldiniz Paketleri”ne acil durum bilgilerini dahil ederek proaktif bir güvenlik kültürü oluşturma gayretindeyken İsviçre Alplerindeki kayak merkezleri ise çıkış riski yönetimini şeffaf iletişim ve teknoloji kullanımıyla turizm faaliyetinin güvenilir bir temeli olarak konumlandırır. Bu modeller, güvenliğin bir kısıtlama değil, sorumlu ve kaliteli bir hizmetin göstergesi olduğu fikrini pekiştirmektedir.

Türkiye'de benzer uygulamaların hayata geçirilmesi için, turizm tesislerinin çok dilli mobil uygulamalar ve interaktif bilgilendirme sistemleri geliştirmesi önem taşımaktadır. Bu sistemler, turistlere gerçek zamanlı uyarılar ve güvenlik talimatları iletirken, aynı zamanda destinasyonun doğal güzelliklerini ve misafirperverlik atmosferini koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

12.4.4. Formal Eğitime Entegrasyon

Üniversitelerin turizm ve konaklama yönetimi programlarında afet hazırlık eğitimine yer verilmesi, geleceğin turizm profesyonellerinin doğal afetlere etkin şekilde müdahale edebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Turizm eğitim programları, öğrencilere sadece afet sonrası reaktif müdahaleleri değil, aynı zamanda proaktif afet yönetimi yaklaşımlarını da öğretmelidir. Bu, potansiyel afet risklerini tanımlama, önleme stratejileri

geliştirme ve acil durum planlaması yapma yeteneğini içerir. Afet yönetimi dersleri, turizm müfredatlarının ayrılmaz bir parçası haline getirilerek öğrencilerin hem günlük operasyonel süreçlerde hem de acil durum yönetiminde yetkinlik kazanmaları sağlanmalıdır.

Son çeyrek yüzyılda meydana gelen doğal afetlerin buna maruz kalan ülkelerin turizm sektörlerindeki yıkıcı etkisi kriz ve afet yönetiminin müfredatta özel ilgi görmesini zorunluluk haline getirmiştir. Çoğu program şu anda bu konuyu bir dersin parçası olarak içerse de bu düzenlemeler mezunları bu kaçınılmaz olaylarla başa çıkma yeteneğiyle donatmak için yetersizdir (Hsu, 2018). Bu nedenle, turizm eğitiminde daha geniş tabanlı programların ortaya çıkması ve öğrencilerin çok yönlü bilişsel yetenekler geliştirmesi gerekmektedir. Ne yazık ki afet yönetimi eğitiminin doğasında bulunan karmaşıklık ve çok disiplinlilik, eğitim kurumlarının söz konusu endüstriyel ihtiyaçlara duyarlılık göstermesini ve öğrencileri afet direnci konusunda yeterince donatılmasına engel teşkil etmektedir (Thayaparan vd.,2014).

Japonya'nın turizm eğitiminde afet yönetimini müfredata entegre etme modeli, üniversitelerin turizm fakülteleri için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Japon üniversiteleri ve turizm alanındaki meslek okulları, öğrencilere doğal afetler konusunda sadece teorik bilgi vermekle kalmamakta; deprem, tsunami ve tayfun gibi doğal afetlere yönelik müdahale prosedürlerini simülasyon merkezlerinde ve sahada uygulamalı olarak öğreten kapsamlı programlar sunmaktadır. Bu eğitimlerin odağı, yalnızca fiziksel müdahale teknikleri değil, aynı zamanda kriz anında sakin kalabilme, net iletişim kurabilme, paniği önleme ve turistlere güven verici liderlik yapabilme becerilerini geliştirmektir. Turizm ve konaklama bölümlerindeki bir öğrenci, tatbikatlarda bir otel katında turistleri tahliye etmeyi veya bir tur grubunu güvenli bir alana yönlendirmeyi gerçeğe yakın senaryolarla deneyimler. Bu sistemin temel amacı, mezun olan her turizm profesyonelinin, bir afet anında otomatik olarak doğru davranışı sergileyebilecek şekilde, afet müdahalesini içgüdüsel bir refleks haline getirmesini sağlamaktır. Bu proaktif ve kapsamlı eğitim modeli, Japonya'yı turizmde güvenlik kültürü konusunda bir dünya lideri yapmaktadır (Kitagawa, 2019).

Türkiye'deki üniversitelerin turizm programlarında afet yönetimi eğitime stratejik bir yer vermesi, sektörün afetlere dirençli insan kaynağı ihtiyacını karşılamak açısından hayati önem taşımaktadır. Turizm endüstrisinin

sürdürülebilir büyümesi ve artan çevresel tehditler karşısında varlığını koruyabilmesi, ancak iyi eğitilmiş, afet yönetimi konusunda uzmanlaşmış profesyoneller yetiştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu kapsamda, disiplinler arası bir yaklaşımla tasarlanacak müfredatların, teorik bilginin yanı sıra saha uygulamalarını ve simülasyon temelli eğitimleri de içermesi gerekmektedir.

12.5. Sürdürülebilir Turizm için Doğru Afet Yönetimi

Sürdürülebilir turizm, ekonomik büyüme, çevre koruma ve toplumsal dayanıklılığı bir araya getiren bütünsel bir modeldir. Bu yaklaşım, turizmin getirdiği ekonomik fırsatları ön plana çıkarırken, bir yandan da doğal ve kültürel varlıkların korunmasını ve afetlere karşı hazırlıklı olunmasını hedefler.

Sürdürülebilir turizmin temelini, ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç bileşenin dengeli bir şekilde ele alınması oluşturur. Bu uyumlu yapı, turizmin doğal kaynakları tüketmeden ve topluluk güvenliğini riske atmadan gelişmesine olanak tanır. Sürdürülebilir turizmde başarı, değişen koşullara uyum sağlayabilen uyarlanabilir bir yönetim anlayışına bağlıdır (Bassi vd.,2023). Bu esnek yaklaşım, destinasyonların ortaya çıkan riskleri proaktif bir şekilde yönetmelerine ve beklenmedik afetler karşısında daha dirençli olmalarına olanak tanır.

Deprem, orman yangını, sel ve tsunami gibi doğal tehlikeler karşısında savunmasız olan bölgeler için afet direnci, turizm sektörünün sürekliliği açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle, afet riskinin azaltılması ve hazırlık stratejileri, turizm planlamasının ayrılmaz bir parçası haline gelmelidir. Etkin bir afet yönetimi; erken uyarı sistemleri, tahliye rotaları ve toplumun sürece aktif katılımıyla oluşturulur. Bu kapsamda, dayanıklı altyapı yatırımları (riskler göz önüne oluşturulmuş planlamalar, güçlendirilmiş yapı malzemeleri vb.) ve toplumu merkeze alan acil durum planları afet riskini azaltmada kritik rol oynar.

Doğal afetler, turizm sektöründe hem maddi kayıplara hem de insan hayatı için ciddi risklere yol açabilir. Bu nedenle, turizm tesislerinin afetlere karşı dirençli hale getirilmesi için ulusal ve yerel düzeyde etkili politikalar geliştirilmelidir. Ulusal politikalar, afet riski azaltma ilkelerinin turizm kalkınma planlarına entegre edilmesini sağlamalıdır. Bu kapsamda, öncelikle doğal afet tehlikesi yüksek bölgelerde yapılaşmayı kısıtlayan sıkı imar planları uygulanmalıdır. Ayrıca, tesislerin afetlere karşı daha dirençli inşa edilmesi

için finansal destekler ve vergi avantajları gibi teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Alınacak önlemler afet türlerine göre farklılık göstermelidir: (1) Orman yangınlarına karşı, tesislerin çevresinde yangın bariyerleri oluşturulmalı ve yanıcı olmayan malzemeler kullanılmalıdır. Otel personeli, yangın söndürme ekipmanlarının kullanımı konusunda düzenli olarak eğitilmelidir. Ayrıca, otellerde yangın algılama ve otomatik söndürme sistemleri standart hale getirilmelidir. (2) Depreme karşı, binalarda deprem izolatörleri veya güçlendirme teknikleri gibi ileri teknolojiler kullanılmalıdır. Deprem anında güvenli tahliye için yönlendirme tabelaları ve acil durum aydınlatmaları kurulmalıdır. (3) Kıyı şeridindeki tesislerde tsunami riskine karşı, yüksek zeminli tahliye alanları tasarlanmalı ve erken uyarı sistemleri (sirenler, otomatik bildirimler) entegre edilmelidir. Misafirler için çok dilli tahliye talimatları hazırlanmalıdır.

Afetlere hazırlık, yalnızca fiziksel yapılarla sınırlı kalmamalıdır. Ulusal ve yerel düzeyde yürütülen afete hazırlık programları, turizm çalışanlarını ve misafirleri bilinçlendirmeyi hedeflemelidir. Çalışanların düzenli afet tatbikatlarına katılarak tahliye prosedürlerini öğrenmeleri kalite standartları içerisinde yer almalı ve yapılacak denetimlerde kontrol edilmelidir. Misafirlerin bilgilendirilmesi için otel lobilerinde afet farkındalık broşürleri, dijital ekranlar veya mobil uygulamalar zorunlu hale getirilmelidir. Erken uyarı sistemlerinin etkin çalışması için oteller, yerel yönetimlerle iş birliği yapmalıdır.

Doğal afet risklerini azaltmak için otellerde hem yapısal hem de toplumsal önlemler bir arada uygulanmalıdır. Sıkı imar planları, finansal teşvikler, afet türüne özgü tasarımlar ve toplumsal bilinçlendirme çalışmaları, turizm sektörünün afetlere karşı direncini artıracaktır. Bu önlemler, hem otellerin güvenliğini hem de turistlerin memnuniyetini sağlayarak sektörün sürdürülebilirliğini güçlendirecektir.

Yapay Zekâ ve Nesnelerin İnterneti gibi teknolojik yenilikler her geçen gün afet direnci oluşturmakta kendilerine daha fazla yer bulmaktadır. Sistemler tehlikeleri gerçek zamanlı olarak tespit etmek için çalışır, böylece bölgede yaşayan ve ziyaret eden herkese uyarı mesajları gönderebilirler. Deprem ve tsunami erken uyarı sistemlerinin tahliye yönergeleriyle paylaşan mobil uygulamaları içermesi gereken güvenilir uyarı sistemlerini onaylar

(Fathianpour vd.,2023). Yapay zekâ tabanlı mobil uygulamalar, gerçek zamanlı bildirimler ve yönergeler aracılığıyla misafirleri güncel tutar, herhangi bir paniğe neden olmadan kritik bilgileri yayar.

Misafirler bu tür teknolojileri iletişim kurmak için kullanabilir, bu da tatil aktivitelerine devam ederken bilgi almalarını sağlar. Yapay zekâ uygulamaları, Nesnelerin İnterneti teknolojisi ile birleştiğinde, deprem ve devamında tsunami tehditlerini başlangıcında tespit eden bir çevresel gözetim sistemi oluşturur (Esposito vd., 2022). Bu tür teknolojilerin turistik alanlara dahil edilmesi, gelişmiş acil durum hazırlığı ve daha verimli acil durum müdahale sistemleri ile sonuçlanır.

Sonuç

Türkiye'nin coğrafya ve iklime bağlı olarak doğal afetlere yönelik kırılganlığı ekonomisinin temel taşlarından biri olan turizm endüstrisi açısından tehditler barındırmaktadır. Depremler, tsunamiler, seller ve orman yangınları gibi afetler, altyapıya verdiği zararın yanı sıra seyahat engelleri ve ziyaretçiler açısından psikolojik etkenler oluşturarak ciddi ekonomik kayıplara yol açabilmektedir. Bu riskleri azaltmak, ancak çok yönlü ve proaktif bir hazırlık stratejisiyle mümkündür. Dayanıklı bina tasarımı (sel ve tsunami için suya dayanıklı yapılar, orman yangınları için yangına dirençli malzemeler), erken uyarı sistemleri, tahliye yolları ve acil müdahale kapasitesinin güçlendirilmesi, bu hazırlığın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, turizm çalışanları, yerel halk ve turistleri kapsayan kapsamlı eğitim programları, afet anında etkin ve hızlı müdahale için hayati önem taşımaktadır. Turistlerin güvenliğini sağlarken aynı zamanda onlarda paniğe yol açmamak, dengeli bir güvenlik iletişimi gerektiren hassas bir konudur. UNESCO'nun "*Tsunamiye Hazır*" programı gibi, bilgi paylaşımını ve sürekli iyileştirmeyi teşvik eden modeller, yalnızca tsunami için değil, sel ve orman yangınları gibi diğer afet türlerini de kapsayacak şekilde uyarlanabilir.

Bu çok boyutlu tehditlerle başa çıkabilmek içinse paydaşların (kamu yöneticileri, turizm sektörü temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklar ve ziyaretçiler) sürece aktif katılımı şarttır. Afet risk azaltmayı merkeze alan; örneğin, kıyı ve su baskınına eğilimli alanlarda yapılaşmayı düzenleyen, orman yangını riski yüksek bölgelerde yangın emniyet şeritleri oluşturan ve dayanıklı altyapıyı teşvik eden politika ve yasal düzenlemeleri hayata geçirmelidir. Turizm sektörü içinde, çalışan eğitimi ve anlık iletişim

sistemleri yüksek öncelik taşınmalı; personelin acil durum prosedürlerini eksiksiz uygulayabilmesi ve ziyaretçileri doğru bilgilendirerek sakinleştirebilmesi sağlanmalıdır. Yerel halkın, eğitim programları ve topluluk temelli afet yönetimi çalışmalarına katılımı, ortak bir sorumluluk bilinci ve müdahale kapasitesi oluşturur. Ziyaretçiler ise, kendi güvenliklerinin bir parçası olarak, gittikleri bölgelerdeki olası afet risklerinden ve alınan güvenlik önlemlerinden haberdar olmalı ve talimatlara uymalıdır.

Turizm sektörünün afet risklerine karşı kurumsal direncinin sağlanması için, yapısal güçlendirme ve finansal hazırlık stratejilerinin derinleştirilmesi elzemdir. Kıyı şeridindeki tesislerin sel ve tsunami tehditlerine karşı zemin seviyesinin üzerine yükseltilmesi, güçlü yapı malzemelerinin kullanılması ve ani meteorolojik değişikliklere dayanıklı tasarımların benimsenmesi gerekmektedir. Özellikle deprem tehdidi altındaki bölgelerde, yapısal güvenliği artırmak amacıyla binalarda deprem izolatörleri veya güçlendirme teknikleri gibi ileri teknolojilerin kullanılması teşvik edilmelidir. Turizm tesisleri için doğal afetlerin yol açabileceği mali kayıplara karşı korunmak amacıyla kapsamlı afet sigortası yaptırılması bir zorunluluktur. Ayrıca, tesislerin afetlere karşı daha dirençli inşa edilmesi için ulusal politikalar çerçevesinde finansal destekler ve vergi avantajları gibi teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır. Beşerî sermayenin güçlendirilmesi bağlamında ise, geleceğin turizm profesyonellerinin afetlere etkin müdahale edebilmesi için üniversitelerin turizm ve konaklama yönetimi programlarına afet hazırlık eğitiminin entegre edilmesi ve bu derslerin müfredatların ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Japonya gibi ülkelerin, öğrencilere simülasyon temelli ve uygulamalı eğitimler sunan kapsamlı modelleri örnek alınarak, personelin kriz anında sakin kalabilme, net iletişim kurabilme ve paniği önleyebilme becerileri geliştirilmelidir.

Son olarak, Türkiye'nin afet dirençli bir turizm altyapısı inşa etmesinde uluslararası standartlar, önemli bir rehberlik sunmaktadır. Bu çerçevede, UNDRR'nin Sendai Çerçevesi ile Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (United Nations World Tourism Organization-UN Tourism)'nün Güvenli Destinasyonlar (SAFE-D) Girişimi gibi küresel programlarda yer alan modellerin, ülkemiz koşullarına uyarlanması kritik bir adımdır; zira bu yaklaşım, turistlere güven aşılacak ve yerel halkın hazırlıklı olmasını sağlamak açısından vazgeçilmezdir. Bu programlarda yer alan modeller ülkemizin ihtiyaçları ve turizm destinasyonlarında karşılaştığımız

doğal afetler kapsamında geliştirilebilir veya yeniden düzenlenebilir. Teknolojiyi, eğitimi ve risk yönetimini entegre eden bir yaklaşımla Türkiye, turizm sektörünü korumanın yanı sıra bu alandaki küresel çabalara da öncülük edebilir. Böyle bir strateji, turistlerin güvenliğini garanti altına alırken, turizmi Türkiye ekonomisi için istikrarlı ve dayanıklı bir sektör haline getirecektir.

KAYNAKLAR

- Aliperti, G., & Cruz, A. M. (2019). Investigating tourists' risk information processing. *Annals of Tourism Research*, 79, 102803. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102803>.
- Aman, D. D. (2019). Natural disaster threat on World Heritage sites in Turkey and the effect on cultural tourism. *CITY TOURISM*, 408.
- Amri, I., Giyarsih, S. R., & Ruslanjari, D. (2025). Enhancing tourism safety: an assessment of institutional preparedness for tsunami risk reduction in coastal destinations. *Journal of Coastal Conservation*, 29(1), 6.
- Asgary, A., & Ozdemir, A. I. (2020). Global risks and tourism industry in Turkey: A. Asgary, ÖA İhsan. *Quality & Quantity*, 54(5), 1513-1536.
- Aydın, B., Sharghivand, N., & Bayazitoğlu, Ö. (2020). Potential tsunami hazard along the southern Turkish coast. *Coastal Engineering*, 158, 103696. <https://doi.org/10.1016/j.coastaleng.2020.103696>
- Bassi, F., Vera, J. F., & Martín, J. A. M. (2023). Profile-based latent class distance association analyses for sparse tables: application to the attitude of European citizens towards sustainable tourism. *Advances in Data Analysis and Classification*, 18(4), 953. <https://doi.org/10.1007/s11634-023-00559-1>.
- BBC Türkçe (2025, Temmuz). Türkiye'de hangi bölgeler tsunami riski altında?. 05 Ekim 2025 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c5y79ep0zxwo> adresinden erişildi.
- Blešić, I., Ivkov, M., Gajić, T., Petrović, M. D., Radovanović, M. M., Valjarević, A., Malinović-Milićević, S., Vukin, M., Raljić, J. P., Puhar, D., & Lukić, T. (2024). Determinants influencing tourists' willingness to visit Türkiye: Impact of earthquake hazards on Serbian visitors' preferences. *Open Geosciences*, 16(1), 20220670. <https://doi.org/10.1515/geo-2022-0670>.
- Brown, N. A., Feldmann-Jensen, S., Rovins, J. E., Orchiston, C., & Johnston, D. (2021). Exploring disaster resilience within the hotel sector: A case study of Wellington and Hawke's Bay New Zealand. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 55, 102080. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102080>.
- Chan, C., Nozu, K., & Zhou, Q. (2020). Tourism stakeholder perspective for disaster-management process and resilience: The case of the 2018 Hokkaido Eastern Iburi Earthquake in Japan. *Sustainability*, 12(19), 7882. <https://doi.org/10.3390/su12197882>.
- Chukhray, N., Yarmola, K., & Chukhray, A. (2025). Tourism product consumers clustering for developing the tailored marketing mix. *Innovative Marketing*, 21(1), 281. [https://doi.org/10.21511/im.21\(1\).2025.23](https://doi.org/10.21511/im.21(1).2025.23)
- Çiftçi, G. & Bayram, S., (2021). The effects of earthquakes on tourism: Evidence from Turkey. *Tourism and Local Development*, 6(1), 1–18. <https://doi.org/10.48119/toleho.851669>.
- Coşandal, M., & Partigöç, N. S. (2022). Afetlerin turizm sektörüne etkisi: Orman yangınları örneği Muğla-Marmaris ilçesi. *Resilience*, 6(2), 257-267. <https://doi.org/10.32569/resilience.1211459>.

- Dayour, F., Adongo, C. A., & Kimbu, A. N. (2020). Insurance uptake among small and medium-sized tourism and hospitality enterprises in a resource-scarce environment. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100674. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100674>.
- Demir, E., Simonyan, S., Chen, M.-H., & Lau, C. K. M. (2020). Asymmetric effects of geopolitical risks on Turkey's tourist arrivals. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 23. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.04.006>.
- Demiralp, D. R. S. (2023). The economic impact of the Turkish earthquakes and policy options. *Istanbul Policy Center*. 04 Ekim 2025 tarihinde <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2023-003-the-economic-impact-of-the-turkish-eartquakes-and-policy-options.pdf> adresinden erişildi.
- Demirdag, İ., & Nirwansyah, A. W. (2024). Unravelling the economic impacts: Forecasting the effects of the February earthquakes on Türkiye's economy. *Journal of Regional and City Planning*, 35(2), 21–43. <https://doi.org/10.5614/jpwk.2024.35.1.2>.
- Esposito, M., Palma, L., Belli, A., Sabbatini, L., & Pierleoni, P. (2022). Recent advances in internet of things solutions for early warning systems: A review. *Sensors*, 22(6), 2124. Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/s22062124>.
- Estevão, C., & Costa, C. (2020). Natural disaster management in tourist destinations: a systematic literature review. *European Journal of Tourism Research*, 25, 2502. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v25i.417>.
- Fathani, A. T., Putera, R. E., Asrinaldi, A., Valentina, T. R., Hariyati, D., Holidin, D., & Agustiyara, A. (2023). A systematical review of tourism disaster management: Insights from Indonesian's journey. E3S Web of Conferences, 464, 5002. *EDP Sciences*. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202346405002>.
- Fathianpour, A., Wilkinson, S., Jelodar, M. B., & Evans, B. (2023). Reducing the vulnerability of tourists to tsunami: Challenges for decision-makers. *Natural Hazards*, 118(2), 1315. <https://doi.org/10.1007/s11069-023-06045-3>.
- Filimonau, V., & Coteau, D. de. (2019). Tourism resilience in the context of integrated destination and disaster management (DM2). *International Journal of Tourism Research*, 22(2), 202. <https://doi.org/10.1002/jtr.2329>.
- Gök, H. S., & Aylan, F. K. (2024). The recovery of the Tourism Industry from pandemics and disasters. In *Dynamics of the tourism industry* (pp. 31-53). Apple Academic Press.
- Ha, K. (2023). Improving disaster management in international tourism. *Management Review Quarterly*, 74(3), 1423. <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00338-4>.
- Hanita, M., Bangso, F. Dt., & Aprian, M. (2024). Beyond attraction: Unveiling Bali's cultural community's role in bolstering tourism resilience amidst the COVID-19 pandemic. *Journal of Destination Marketing & Management*, 34, 100953. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2024.100953>.
- Heidarzadeh, M., Necmioglu, O., Ishibe, T., & Yalciner, A. C. (2017). Bodrum–Kos (Turkey–Greece) Mw 6.6 earthquake and tsunami of 20 July 2017: A test for the Mediterranean tsunami warning system. *Natural Hazards*, 86(2), 1–16. <https://doi.org/10.1007/s11069-017-2834-9>.

- Hsu, C. H. (2018). Tourism education on and beyond the horizon. *Tourism Management Perspectives*, 25, 181-183. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.11.022>.
- IOC (Intergovernmental Oceanographic Commission). (2005, August). Istanbul strengthens tsunami preparedness amid major earthquake warnings. UNESCO. 10 Ekim 2025 tarihinde <https://www.ioc.unesco.org/en/articles/istanbul-strengthens-tsunami-preparedness-amid-major-earthquake-warnings> adresinden erişildi.
- Kalfin, K., Sukono, S., Supian, S., & Mamat, M. (2022). Insurance as an alternative for sustainable economic recovery after natural disasters: A systematic literature review. *Sustainability*, 14(7), 4349. <https://doi.org/10.3390/su14074349>.
- Kitagawa, K. (2019). Exploring 'everyday-life preparedness': Three case studies from Japan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 34, 265-274. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2018.11.025>.
- Lin, B.-C., & Lee, C. (2022). Conducting an adaptive evaluation framework of importance and performance for community-based earthquake disaster management. *Natural Hazards*, 115(2), 1255. <https://doi.org/10.1007/s11069-022-05594-3>.
- Pennington-Gray, L., & Basurto-Cedeño, E. M. (2023). Integrated stakeholder-centered tourism crisis. *Frontiers in Sustainable Tourism*, 2. <https://doi.org/10.3389/frsut.2023.1209325>.
- Prayag, G. (2022). Specialty grand challenge: Crisis/disaster management, resilience, and sustainability. *Frontiers in Sustainable Tourism*, 1. <https://doi.org/10.3389/frsut.2022.1043118>.
- Salar, A., & Gazioğlu, C. (2021). Tsunami Hazard Assessment and Potential Risk Mitigation Requirement for Sea of Marmara Coastline. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 8(3), 359. <https://doi.org/10.30897/ijgeo.908180>.
- Sarkodie, N. A., Gyeduaah, C., Gyimah, C., & Acquah, H. E. A. (2023). Enhancing safety measures at the Kintampo Waterfalls in Ghana: A post-disaster evaluation. *Ecocycles*, 9(3), 68. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v9i3.330>.
- Steen-Tveit, K., Munkvold, B. E., & Rustenberg, K. (2024). Use of standard operating procedures for supporting cross-organizational emergency management: Challenges and opportunities identified from a tabletop exercise. *International Journal of Disaster Risk Science*, 15(5), 673. <https://doi.org/10.1007/s13753-024-00583-5>.
- Tang, J., Leelawat, N., Suppasri, A., & Imamura, F. (2019). An effect of tsunami to hotel occupancy: A case of Phuket, Thailand. *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*, 273(1), 12033. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/273/1/012033>.
- Thayaparan, M., Malalgoda, C., Keraminiyage, K., & Amaratunga, D. (2014). Disaster management education through higher education-industry collaboration in the built environment. *Procedia Economics and Finance*, 18, 651-658.
- Triantafyllou, I., Papadopoulos, G. A., & Kijko, A. (2023). Probabilistic Tsunami Risk Assessment from Incomplete and Uncertain Historical Impact Records: Mediterranean and Connected Seas. *Pure and Applied Geophysics*, 180(5), 1785. <https://doi.org/10.1007/s00024-023-03262-6>.

- Tuna, M., Gökçe, A., Atasoy Karacabey, F., & Pekdemir, T. (2025). Econometric analysis of earthquake impacts on tourism mobility in Türkiye. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 28(53), 525–541. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1559130>.
- TÜRKONFED. (2023). Kahramanmaraş deprem afet durum raporu. 18 Eylül 2025 tarihinde <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfed2023kahramanmarasdepremiafetdurumraporu090623-9336.pdf> adresinden erişildi.
- UNDRR. (2025). United Nations Office for Disaster Risk Reduction. 18 Eylül 2025 tarihinde <https://www.undrr.org> adresinden erişildi.
- UNESCO. (2023). Heritage as a dynamic force in building resilient communities. 18 Eylül 2025 <https://www.unesco.org/en/articles/heritage-dynamic-force-building-resilient-communities> adresinden erişildi.
- UNESCO. (t.y.). Tsunami Ready: A guide to community-based preparedness. UNESCO Publishing. 8 Ekim 2025 tarihinde <https://tsunami.ioc.unesco.org/en/tsunami-ready> adresinden erişildi.
- UNESCO. (2023b). Istanbul Strengthens Tsunami Preparedness Amid Major Earthquake Warnings. 1 Ekim 2025 tarihinde <https://www.ioc.unesco.org/en/articles/istanbul-strengthens-tsunami-preparedness-amid-major-earthquake-warnings> adresinden erişildi.
- UN Tourism. (t.y.). Safety of Destinations (SAFE-D) Initiative. 8 Ekim 2025 tarihinde <https://www.untourism.int/technical-cooperation/safe-d> adresinden erişildi.
- Windupranata, W., Nuraghnia, A., Ghifari, M. W. A., Pasaribu, S. K., Rakhmanisa, W. I., Vani, T., Ginting, K. A., Aventa, M. B., Hayatiningsih, I., Suwardhi, D., Meilano, I., Mulia, I. E., & Lim, A. J. Y. (2025). Analysis of tsunami economic loss in tourism areas using high-resolution tsunami run-up model. *GeoHazards*, 6(2), 18. <https://doi.org/10.3390/geohazards6020018>.
- Yavuz, C., Yılmaz, K., & Onder, G. (2022). Multi-hazard analysis of flood and tsunamis on the western Mediterranean coast of Turkey. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 22(11), 3725. <https://doi.org/10.5194/nhess-22-3725-2022>.
- Zhang, Y., Moyle, B., Dupré, K., Lohmann, G., Desha, C., & MacKenzie, I. (2023). Tourism and natural disaster management: A systematic narrative review. *Tourism Review*, 78(6), 1466-1483. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2022-0377>

13.BÖLÜM

GAZETECİLİKTE FİLM YÖNETMENLİĞİNE GİDEN YOLDA 6-20 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNE DAİR BİR OTOETNOGRAFİK ANALİZ**

Tülay ATAY¹

Giriş

6-20 Şubat depremleri üzerine yapılan araştırmalar özellikle “medya, travma ve kriz haberlerinde cinsiyet perspektifleri” ve “sosyo kültürel söylemler” gibi geniş perspektiflerle birlikte ele alınmalıdır. Bu çalışma 6-20 Şubat 2023 Türkiye ve Suriye depremlerini Antakya’da (Hatay) yaşamış bir kadın gazeteci-yönetmenin deneyimlerini “otoetnografi(k)” araştırma yöntemiyle paylaşmayı amaçlamaktadır. Bu yöntem, “sürecin hem etkileneni hem de haber içeriğini oluşturan” bir gazetecinin yaşadıklarını bireysel ve akademik perspektifle aktarmasına imkân sağlar. “Nitel, otoetnografik yaklaşım” araştırmacının kişisel deneyimlerini daha geniş kültürel ve sosyal fenomenlerle ilişkilendirmesine olanak verdiği için de çalışmanın bağlamına uygundur.

Ellis, Adams ve Bochner (2011) tarafından tanımlandığı üzere, otoetnografi, otobiyografi ve etnografiyi birleştirerek kişisel anlatıların daha geniş sosyal anlamlarla nasıl kesiştiğini inceler. Otoetnografi, öznelliği,

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirisi gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır. Bu makalenin yazım aşamasında <https://www.deepl.com/en/translator> ve <https://chatgpt.com/ChatGPT-5-Plus> üretken yapay zekâ (GenAI) uygulamalarından akademik etik, ahlâk ve sorumluluk çerçevesinde yararlanılmıştır.

Atıf / Cite as: Atay, T. (2025). Gazetecilikten film yönetmenliğine giden yolda 6-20 Şubat 2023 depremlerine dair bir otoetnografik analiz. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 295-316), Vizetek Yayıncılık.

* Çalışmanın son okumasını yapan değerli bilim insanı ve ilim yolundaki yol gösterenim değerli hocam Prof. Dr. Feride Zeynep Güder’e minnetle...

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Antakya-Hatay/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0746-7127

duygusallığı ve araştırmacının araştırma üzerindeki etkisini gizlemek veya bunların var olmadığını varsaymak yerine, bunları kabul eden ve bunlara yer veren yaklaşımlardan biridir. Zoom platformu üzerinden 15 Ekim 2025 tarihinde derinlemesine, yarı yapılandırılmış bir görüşme yoluyla gerçekleşen bu çalışma sadece olayın gerçekçi anlatımlarını değil, aynı zamanda felaketin ardından hikâye anlatımının “duygusal, etik ve profesyonel boyutlarını” da yakalamayı amaçlamaktadır. Otoetnografik unsur, araştırmacının anlatıya kendi yorumunu katmasıyla ortaya çıkar ve katılımcının deneyimlerinin deprem sonrası kolektif hafıza, temsil ve kimlik inşası ile nasıl yankı bulduğunu yansıtır.

Otoetnografi, öz-anlamaya odaklanmaya yalnızca izin vermekle kalmaz, aynı zamanda onu teşvik eder. Ancak kendini anlamaya odaklanmak, sadece akademik bir faaliyet olmak zorunda değildir. Otoetnografi sadece bir araştırma metodolojisi değil, aynı zamanda bir “yaşam biçimi” dir. Otoetnografik yaşam biçimi, şüphe ve belirsizlikten kaynaklanır. Canlı olmak, belirsiz olmaktır. Otoetnografi bir şüphe türü, şüpheyi uygulama, somutlaştırma ve uygulama aracıdır. Akademik otoetnografide, şüpheyi hayata geçirmemiz, okuyucularımızın gerçeklik açlığını ve “bir insanın, dolayısıyla tüm insanların hayatta olmanın nasıl bir şey olduğunu” bilme arzusunu tatmin edebilir. Otoetnografi, kişinin belirsizlikle mücadele etmek yerine ona yaslanmasına olanak tanır. Otoetnografi, düzen, istikrar, kontrol ve kader üzerine bir söylem değil, belirsizlik, çelişki, rastlantısallık ve şans üzerine bir söylemdir. Diğer ampirik araştırma türleri, soyutlamalara, gerçeklere ve titizliğe doymak bilmez bir iştah gösterirken, otoetnografılar ayrıntılara, anlamlara ve iç huzura açtır (Bochner, 2020).

Art Bochner'ın yukarıda belirttiği gibi, otoetnografi bir “yaşam tarzıdır”. Araştırmada kişisel olan için yer açmak, hatta onu kucaklamak, kendimizi işimize ve birbirimize adamayı gerektirir. Bu bağlılık, birlikte olmanın önemini vurgular: Elbette diğer insanlarla, ama aynı zamanda diğer türlerle, “nesnelerle” ve ortamlarla olan birlikteliktir burada bahse konu olan. Otoetnografi, feminist filozof *Donna Haraway*'in sözleriyle: “Yaşadığımız varlıklar, nesneler, ekolojiler ve çağlarla ‘akrabalık kurmaya’ odaklanan ve daha iyi ve daha adil yollarla bir arada yaşamayı açıkça amaçlayan bir ilişki kurma biçimidir.” (Holman Jones ve Adams, 2023).

Audrey Lorde, Gloria Anzaldúa ve bell hooks gibi Siyahi ve Üçüncü Dünya feministleri, aynı dönemde, otoetnografinin “*Batı*”nın akademik alan yazınında 1990’ların sonu ve 2000’lerin başında, tanınabilir ve belirgin bir etnografi biçimi haline gelmesinden çok önce, kültürel eleştiri olarak öz-düşünümsel kişisel anlatılar yazdıklarını çok canlı bir şekilde hatırlattılar. Tüm bu erken dönem düşünürleri, yazarları, aktivistleri ve eğitimcileri, egemen ataerkil beyaz üstünlükçü *Batı* ideolojisi içinde hayatta kalmak için, kişisel bakış açısıyla politik olanı, ona bağımlı olanların aciliyetiyle -yani, kişisel olanı politik hale getirerek, ezenlerin tarih versiyonuna karşı çıkarak-üretim yazmışlardır (Moreira ve Diversi, 2024).

Mehmet Ali Sevgi (2024), otoetnografide “etik” konusunu irdelediği çalışmasında, “*birinci tekil şahıs*”, bir başka anlatımla “*ben/biz dili*” kullanımının sosyal bilimcilerin en büyük açmazlarından biri olduğuna değinir. Aslında otoetnografik anlatılarda ve hatta diğer araştırmalarda kullanılan “*ben/biz dili*”, okur için metin ile bağlantı kurma ve metni okur açısından daha bir çekici hale getirme çabasını taşır ki bu hali ile otoetnografik anlatı biçimi “*akademik alışıl gelmiş*” tabuları yıktığı için bir nevi “*sanat*” formu ile alana katkı sunmaktadır.

Deprem Afetine Otoetnografik Bakış

Otoetnografik iç döküşümüz, 15 Ekim 2025, çarşamba günü Zoom platformu üzerinden öğlen saatlerinde toplamda 80 dakika olmak üzere 2 ayrı oturum şeklinde art arda gerçekleştirildi.

Tülay ATAY (TA)- Senin özellikle bir gazeteci ve sonrasında da belgesel film çeken biri olarak Suriye ve Türkiye depremlerine dair duygusal ve kültürel derinlik bağlamında krizi kitlelere bildirmekle ilgili birçok deneyimin var. Zaten gazeteci kimliğiyle belgeseli çektiğini düşünüyorum. Bunların hepsinin yanıtını senin vereceğini düşünüyorum. İlk soruyla başlayalım istiyorum:

TA (1)- Kendini kısaca tanıtarak gazeteci ve belgesel yönetmeni olarak mesleki geçmişini bizimle paylaşabilir misin lütfen?

Burcu Özkaya Günaydın (BÖG) (1)- Merhabalar hocam, günaydın. Ben Burcu Özkaya Günaydın. Mustafa Kemal Üniversitesi Görsel-İşitsel Medya Bölümü mezunuyum. Antakya’da okulu bitirdikten sonra Adana, İstanbul ve kısa bir süre Diyarbakır’da gazetecilik yaptım. Daha uzun süre İstanbul’da

gazetecilik faaliyetinde bulundum. Çeşitli medya gruplarında muhabir, editör ve redaktör olarak çalıştım. İşin teorik okul kısmı çok kıymetli ancak işimin mutfak kısmını gazetelerde ve basın-yayın kurumlarında çalışarak öğrendim. Sahadan geliyorum. 2018 yılında evlenerek Antakya'ya yerleştim. O seneden itibaren herhangi bir medya kurumuna bağlı olmadan “freelance” (serbest, herhangi bir kuruma bağlı olmadan) çalışıyorum. Freelance gazetecilik yapıyorum. Yerelde bulunuyorum. Yerelden ulusala (yaygın) ve uluslararası medyaya hizmet vererek yerelin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlıyorum. Antakya, Adana, Mersin ve Çukurova bölgesinde son 5-6 yıldır gazetecilik yapıyorum. Sınır muhabirliği yaptım. Suriye savaşının tırmandığı zamanlarda sınır bölgesinden her türlü haber yaptım. O anlamda sınır haberciliği deneyimimde var. 6 Şubat 2023 depremleri herkeste bir dönüm noktası ve kırılma noktası da yarattı. Uluslararası literatürde 6 Şubat Türkiye ve Suriye depremleri olarak geçiyor ben de o şekilde kullanmak isterim aslında. Çünkü iki ülkeyi de çok etkiledi 6 Şubat depremleri. Türkiye’de 11 il etkilendi. Bazı şehirler yerle bir oldu. Bunlar arasında Adıyaman, Antakya, Maraş’ın bir kısmı sayılabilir. Antakya başta olmak üzere Hatay’ın 3-4 ilçesi yerle bir oldu. Ben de depremde Antakya’da ikamet eden bir gazeteci idim. Hem depremzede olarak hem de gazeteci olarak etkilendim bu süreçten. Evim yıkılmadı ama evden çıktıktan sonra etrafımdaki bütün evlerin yıkıldığını gördüm. Ben orada gazetecilik refleksiyle karanlıkta da olsa ses çekerek kamuoyunu Twitter’den (X platformu) ve diğer ortamlardan haberdar etmeye çalıştım. Canlı yayın yapmak istedik gün ışıdığı anda ancak yapamadık zira herkesin bildiği gibi elektrik ve GSM operatörlerinin verdiği hizmette sorunlar yaşadık.

Depremi olduğu andan itibaren gazetecilik ve haberdar etme mücadelesi içinde oldum ama bu süreçte aynı zamanda komşularımızı kurtarmaya çalışıyordum. Bir taraftan reel bakmaya çalışıyorsunuz ve mesleği yapmaya devam etmeniz lâzım ama diğer taraftan sevdiğiniz insanların tek tek vefat ettiği haberini alıyorsunuz ya da size ihtiyacı olan insanları yıkıntılardan çıkartmaya çalışıyorsunuz. Süreç o anlamda benim için de ağırdı. Burada (Antakya’da) insanlar, su bulamıyor, ekmek bulamıyor ya da arama kurtarma faaliyeti beklentisi içindeler şeklinde kamuoyunu bilgilendirmeye çalışırken aslında aynı şey benim için de geçerliydi ben de o sırada su bulamıyordum; ben de o sırada “acaba insanî yardım gelecek mi? Biz buradan kurtulabilecek miyiz?” gibi kaygılar içindeydim. O anlamda çok acı ve değişik bir deneyimdi

benim için yani. Hem olaydan (depremden) etkilenen “siz” hem de olaydan haberdar edensiniz.

O süreçte birçok medya kurumu bana ulaşmaya çalıştı çünkü burada hem gazeteci hem de depremden etkilenen kimliğimle en doğruyu yansıtabileceğimi de düşündüler. Velhasıl 6 Şubat depremlerinin 4. günü ayrıldığı Antakya'ya 15 gün sonra geri döndüm. Biraz kafamı topladıktan sonra bir gazeteci olarak bulunmam gereken yerin burası (Antakya) olduğunu düşündüm. Ama diğer taraftan duygusal bakarsanız 2108'de yerleştiğim, ikinci memleketim dediğim, birçok arkadaşımı, sevdiğimi kaybettiğim bir memlekette taze insan gücüne/genç nüfusa da ihtiyaç vardı. O yüzden o “kaçar gibi çıkmak” fikrini yakıştıramadık biz kendimize ve eşimle geri dönmeye karar verdik. İnsanlar bana “deprem sonrası Antakya'ya geri döndüğünde gazeteciliğe nasıl devam ettin?” diye soruyorlar. İlk döndüğümde çok böyle ahım şahım bir şey beklemiyordu beni. Depremi üzerinden 15 gün geçmiş; çadır ihtiyacı var, insanlar kayıplarını arıyorlar, kayıp olan yakını bulan bu sefer mezarlıkta kürek bulamıyordu. İnanır mısınız? Kürek için kavga ediyordu insanlar mezarlıkta ölülerinin üzerine toprak atmak için. Döndüğümde Antakya bu durumdaydı. Ben geldiğimde tabii ki evimde kalamadım. Çadır bulamadım bir gazeteci olarak. İnsanlar bu duruma şaşırıyorlardı. İnsan kimliğimle burada (Antakya'da) çadır bulamadım içinde barınacak. 3 gün arkadaşımın çadırında kaldım. 3-4 ay bu şekilde çadırda yaşadım. Sonra bir insanî yardım kurumunun gönderdiği bir konteynere geçtim. Bir buçuk sene kadar konteynerde kaldım. Apartmana yerleşenler olmaya başlayınca –ben en son geçtim- tadilat edip binalara geçen sayısı yükselince biz de tadilat edip geçtik. Çünkü konteynerde yaşamak da çadır yaşamak da –evet kafanızda bir dam var ama- yine de çok zordu. Velhasıl ben bu sürecin (deprem süreci) hem etkileneniyim hem anlatanıyorum. Gazeteciliği de hiç bırakmadım bu süreçte. Şöyle bir an vardı: Çok yağmur yağıyor, bütün çadırlar su içinde kaldı, -ajans haberciliği yapıyorsunuz ve anlık haber yapmak zorundasınız- ve o sırada benim de çadırım su altındaydı. Ben kendi çadırımdan yandaki çadırı çekerek (fotoğraflayarak, filme alarak) o haberi yaptım. Dediğim gibi hem haber konusuydum hem de haberi verendim. Aynı kişiydim. Böyle bir süreç yaşadım habercilikte. (00:11:28-Video 1)

TA (1)- Bu çalışmanın metodolojisi otoetnografi olunca aslında ne kadar paralel durumlara şahit olduğumuz ve yaşadığımız anlaşılıyor. Kendimiz için

hem öznesiyiz hem yüklemiyiz, her şeyiyiz. Aynı şekilde, sen anlatırken aslında bunun farkına vardım. İçindeki “gazeteci” ya da “akademisyen” kimlik birden kişinin kendisine aslında senin de bu işten zarar gören olduğunu unutturuyor ve derhal “işini” yapmaya başlıyorsun. Ben de tıpkı senin gibi bulunduğum yerden dışarı çıkıp (depremin hemen ardından) derhal sosyal medya üzerinden kısıtlı da olsa elimdeki telefonla dünyayı ve yakınlarımı haberdar etmeye ve çevremdekilere yardımcı olmaya gayret ettim (çoğu kişinin telefonu çalışmıyordu). Çoğu zaman da “ya bi dakika sen de depremezdesin” dedim kendi kendime. Depremin ardından 3 ay sonra online ders vermeye başladığımda da her zaman güleç bir tavırla ders anlatmaya çalıştım. Dersi kapattıktan hemen sonra ağladığım zamanlar oldu ama... Şimdi sen anlatınca ve bu gerçekleştirdiğimiz çalışmanın bir otoetnografik analiz olduğu da düşünülürse bu karşılıklı “iç dökme” belki bize kendimizi sağaltmayı da sağlayacaktır kim bilir... (00.13.15-Video 1)

TA (2)- 2023 depremlerinden önce genellikle ne tür haberlere veya temalara odaklanıyordun bir gazeteci olarak bundan bahsedebilir misin bizlere lütfen? (00.13.36-Video 1)

BÖG (2)- *İnsan hakları, kadın ve bulunduğum (yaşadığım) konumdan kaynaklı mülteci haberciliği, hak ihlalleri bağlamında dava takipleri yapan bir gazeteciydim. Diğer yabancı memleketlerdeki meslektaş gazetecilerle konuştuğumuzda kendi alanlarında uzmanlaştıklarını (çevre, kadın vb.) anlıyoruz ve tabii ki en sağlıklısı bu ama Türkiye’de hiçbir gazeteci tam anlamıyla bir alanda ilerlemek istese de ilerleyemiyor. Çevre haberciliğinde işin içine şirketler ve rant giriyor, bu anlamda insan hakları oldukça geniş bir alan ve “kadın”, “çevre”, “hayvan hakları”, “dezavantajlı gruplar” gibi pek çok konuyu kapsıyor bu nedenle baktım ki tüm bunlar beni “hak ihlalleri” ne yönlendiriyor ben de bu kulvarda yürüdüm. Bulunduğum şehirden (Antakya) de kaynaklı olarak “savaş haberciliği/muhabirliği” diyemesen de “sınır haberciliği” üzerine bir dönem iyi çalışmalar yaptım. (00.15.17-Video 1)*

Deprem sonrası yine yaptıklarımla gazeteciliğim birbirini tamamlayan bir şekilde yürüdü. “Afet haberciliği” yaptığınızda aslında “hak ihlalleri haberciliği” ve “çevre haberciliği” de yapmış oluyorsunuz. Deprem sonrası ben “afet haberciliği” üzerinde ilerlemiş oldum ve bu alandan tanındım. Bir de Antakya’da deprem haberlerini, davalara girerek bizzat takip eden tek gazeteciyim. Bu konuda “deprem davaları” üzerinde de “uzmanlık” alanım

oluştı. Son 2 yılım böyle geçti. “Afet haberciliği” üzerine ilerlemiş oldum. (00.16.00-Video 1)

TA (3)- Depremi ilk olarak nasıl hissettin ve hem bir insan hem de bir gazeteci olarak ilk tepkin ne oldu diye soracaktım ki önceki kısımda yanıtlamış oldun sen bu soruyu. Ekleyeceklerin varsa devam edebilirsin değilse de diğer soruya geçelim? (00.16.32-Video 1)

BÖG (3)- *Ayrıntılı anlattım gerçi ama belki şunu ekleyebilirim. Depremi ilk zamanlarında yabancı basına fixerlik², rehberlik yaptım. Mesleki olarak maalesef savaşlar, felaketler portföyümü genişletti. Dışarıdan gelenler bana hep şunu söylüyorlardı: “Sen hiç etkilenmiş gibi değilsin. Yüzyılın felaketi yaşanmış. İnsan kayıpların var. Bir evin yok. Halen ciddi mağduriyetin var. Ama tüm bunlara rağmen sen başka insanların dertlerini, sorunlarını dinliyorsun.” Ben de bana bu yorumu getirenlere şöyle diyordum: “Bu insanlar ‘başka insanlar’ değiller. Ben aslında kendimi de ‘onlar’ üzerinden anlatıyorum.” Sonra fark ettim ki, bu durum bir motivasyondur benim için. Eğer deprem sonrası süreçte ben gazetecilik faaliyetlerime devam etmeseydim –benim ayağımın altındaki halı gibiydi gazetecilik, o halıyı çekselerdi benden hiçbir şey olmazdı ve devam da edemezdim mesleğe. Aslında benim de psikolojik sorunlarım vardı.*

TA (3)- *Belki de işine sarılarak ayakta kaldın.*

BÖG (3)- *Gazetecilik benim için deprem sonrası süreçte bir motivasyon olduğunu söylüyordum etrafımdakilere. Belgeselle ilgili konuştuğumuzda ayırt edici bir nokta olacağı için yardım faaliyetlerinden de bahsetmek isterim. Haberciler olarak resmi bir konteyner alanı olmamamıza rağmen bizlere de dışardan yardımlar geliyordu. Sendikaların ve deprem öncesi tanıdıkların oluşturduğu bir konteyner alanında diğer depremzedelerle hep beraber yaşıyorduk. O alana içinde kıyafet ve yiyecek olan Almanya'dan koliler geldi bir gün. Biz de bu kolileri dağıtmakla görevliydik.*

² “Fixers” (aracılar/kolaylaştırıcılar) gazetecilik jargonunda, yabancı muhabirlerin işlerini yapmalarına yardımcı olmak için perde arkasında çalışan yerel kişilere ve muhabirlere verilen isimdir. Çoğunlukla gölgede çalışırlar ve genellikle isimleri geçmez. Bu da halkı, yabancı muhabirliğin nasıl yapıldığı ve uluslararası habercilikte kimlerin etkili olduğu konusunda karanlıkta bırakır. Plaut, S., & Klein, P. (2019, July 29). The Practice of Fixing and the Role of Fixers in Global Journalism. Oxford Research Encyclopedia of Communication.

TA (3)- *Aslında bu size özel verilmiş bir görev değildi siz sosyal sorumluluk ve iyi vatandaşlık bilinciyle durumdan kendinize görev çıkarttınız muhtemelen değil mi? Bu konu önemli, bunun altını çizmek gerek. Bize depremden sonra kimse bir “görev” vermedi zira. Bizler kendimiz inisiyatifini ele alarak davrandık. Kimse bizi zorlamadı. Bizler birer gazeteci, birer akademisyen birer sanatçı olarak yapmamız gerekeni yaptık. Sen ne dersin bu konuda?*

BÖĞ (3)- *Aslında çok doğru. Dediğiniz gibi, “al sen bunu yap, o da şunu yapsın” gibi bir sınıflandırma olmadı. Çok doğalında ilerliyordu süreç. “Ne lazım? –Bunların dağıtılması mı gerek? Tamam! Ben yaparım. Yanıma birini verin. Bunları dağıtalım. Çadırlar mı kurulacak. Tamam, kuralım” şeklinde bir davranış modeli geliştirmiştik. Hatta bir keresinde el birliği ile kurduğumuz çadırları gün aydınlandığında yanlış kurduğumuzu fark ettik. Sonrasında rüzgârı ve dere yatağını hesaplayıp avcı-toplayıcı sürece geri dönmüşçesine sil baştan çadırları yeniden kurduk. Tüm bunları gerçekleştirirken kolilerden birinin içinden bir topuklu ayakkabı çıktı. Halen saklıyorum o ayakkabıyı. Bir arkadaş bana verdi o ayakkabıyı. ‘Sen fixerlık işlerine gidiyorsun. Giyersin bunu’ dedi. Ben gerçekten o çamurun-pisliğin içinde yaşadığım çadırda kıyafetlerimi bir yerlerden bulduğum askılara asıyordum. Bir yerlerden bulduğum ayakkabıları her gün temiz temiz silip giyiyordum. Bana “neye ihtiyacın var?” diye soranlardan –banyo yapamadığım için “kuru şampuan” istiyordum. Saçlarımı kuru şampuanla temizleyip vücudumu ıslak mendille silip çadırdan tiril tiril çıkıyordum ve etrafındakiler benim çadırda yaşadığıma inanamıyorlardı.*

Ayakkabı hikâyesine dönecek olursak... Ayakkabının bana getirildiğinin ertesi günü Amerikalı bir kadın gazeteciye fixerlik yapmak üzere hazırlandım. Kendisine konum attım, çadıma geldi. Amerikalı gazetecinin beni gördüğünde ilk söylediği: “Sen bu çadırda kalıyor olamazsın!” Çünkü ben bana getirilen hafif topuklu ayakkabıyı giymiş ve oldukça temiz bir görünümle üstelik makyajlı bir şekilde karşıladım o kadın gazeteciye. Çadırların etrafında yaşayanlar çamur içinde, gelen gazeteci arabadan terliği ile indi ama ben tiril tiril görünüyordum. Beni görenler şaşıyorlardı. Sonrasında belgeseli de çekerken bu durumun aslında benim motivasyonum olduğunu fark ettim. Her sabah çadırımda uyanıp saçımı tarayıp küçük aynamda makyajımı yapıyordum, kıyafetlerimi -kirlenmişse siliyordum. Çadırdaki hayatımda o şekilde yaşamak bana iyi geliyormuş meğerse. Belgeseli çekmeye

başladığımda ise yakın bir arkadaşım “kuaförlük” konusuna değindiğime şaşırmadığını ve benim depremin en zorlu dönemlerinde çadırda yaşarken bile kendime özen gösterdiğimi söyledi bana ve eklemişti: “Depremi 20. gününde İstanbul’dan gelen bendim ve yan yana durduğumuzda hangimiz depremzede anlaşılmıyordu. Senden daha kötü durumda görünüyordum.” (00.24.14-Video 1)

TA (3)- Bu çok ilginç bir konu... Bak şimdi... Demek ki otoetnografi ne derinlikliymiş! İnsan destekçe daha iyi görüyor. Bu durumu ben de depremden hemen sonra Antakya’dan İstanbul’a gittiğimde yaşadım. Her gün düzenli olarak Yeditepe Üniversitesi’ne veya Üsküdar Üniversitesi’ne gidip çalışıyordum gibi hissettiriyordum kendime sanki bir felaket yaşamamışım da her şey normalmiş gibi. Her sabah Antakya’da nasıl kalkıp fakülteye işe gidiyorsam o şekilde bir yaşam biçimi edindim kendime. Bu herhalde self-motivasyon, kişinin yaşama asılması ve “ben daha iyi olucam!” demesi hani onca acıyı ve kızgınlığı yaşarken... (00.25.09-Video 1)

BÖG (3)- Evet... Kesinlikle böyle... Bu arada ben o kadar unutmuşum ki ARAF filmiyle ilgili röportajlarda dahi yukarıda hatırladığım bu çok önemli dokunaklı anekdottan hiç bahsetmediğimi fark ettim şu an.

TA (3)- Demek ki bu durum gösteriyor ki otoetnoetnografik bir çalışmaya ihtiyacımız varmış.

TA (4)- O zaman bir sonraki soruya geçebiliriz. “Deprem sonrası yıkım olan bölgelere gitmeye ne zaman karar verdin ve bu kararı almanda sizi ne etkiledi?” şeklinde bir soru var ama zaten sen de ben de içindeydik ki sen zaten daha çok içindeydin ve motivasyonunla ilgili olarak da usundakileri az evvel paylaştın. Bu durumda 5. soruya geçebiliriz.

TA (5)- “Depremden etkilenen bölgelerde sahada yaşadığınız deneyimleri anlatır mısın? Sende en güçlü izlenimi bırakan ilk sahneler veya anlar nelerdi?” Aslında bu soruyu da önceki cümlelerinle yanıtladın ama senin ve benim içinde depremi yaşadığımız alandaki saha izlenimlerine ilişkin söylemek istediklerin varsa lütfen paylaş bizimle.

BÖG (5)- Şöyle ki, depremden hemen sonra günlerce internetin olmaması beni hem mesleki anlamda hem de yakınlarıma ve sevdiklerime ulaşamamak anlamında beni çok zorladı. Ben deprem bölgesi dışındaki insanlara “yaşıyorum! Ben hayattayım!” demeye çalışıyordum. Keza bir Tweet attıktan

sonra İnternet geldiğinde paylaşırım düşüncesiyle telefonumla çekimler yapmaya çalışıyordum. Sonra, yağmurda su aldı ve karanlık olduğu için düştü kırıldı. Bir saatten sonra kimse bana ulaşamadı. Ardından ikinci deprem (6 Şubat 2023, öğlen saatleri) oldu. Bu saatten sonra çok uzun süre kimse bana ulaşamaz oldu. O sıralar Gazete Duvar, Yeşil Gazete gibi kurumlar eşimin telefonunu da bildikleri için bana ulaşabildiler. Ama salt benim numarama sahip olanlar ya da sadece sosyal medyadan iletişim kurduğum insanlar bana ulaşamaz olmuşlardı. Bu insanlar benim vefat ettiğimi sanmışlar. Antakya'dan ayrılıp başka şehre gidince telefonumu tamir ettirip hattımı açtırdıktan sonra WhatsAppım'da ve Twitterım'da ve diğer sosyal medya hesaplarımda “Bir Ölüye Yazılmış Mesajlar” geldi bana bir süre. Çok duygulanmışım. Çok ağlamışım. İnsanlar inanmıyorlardı. “Burcu, seni kaybettiğimize inanamıyoruz”, “Seninle daha şunu şunu yapıcaktık” şeklinde onlarca mesaj geldi. (00.28.14-Video 1)

TA (5)- O mesajlar duruyor mu, Burcu?

BÖG (5)- Diğer telefonumda duruyor olabilir, biliyor musunuz onlar.

TA (5)- Duruyorsa o mesajlardan birini benimle paylaşabilirsen çok iyi olur. Neyse ağlamadan bitireyim. Eğer sözün bittiyse diğer soruya geçebilirim.

BÖG (5)- Sahada olmak başlarda zorlayıcıydı. Çok az haber geçebildim o dönemde. İletişim kuramadım. Bir taraftan çekmeye çalışıyordum. Gazetecilik refleksi çok kuvvetliydi başlarda bende. Ses kaydı bile atmaya çalışıyordum. Ama diğer taraftan ilk dakikalarda felaketin bu kadar büyük olduğunu bilmiyorsunuz. Ben sadece benim bulunduğum yer yıkıldı sanıyordum. Sonra şehri bi dolaştım. Elimdeki ekipmanla çekmeye çalıştım. Şehri dolaşp bu kadar büyük bir şeyin olduğunu gördüğümde inanılmaz şok olmuşum. Eee... benim ilk o anki travmam bu şekildeydi. “Herkes öldü bir tek ben mi kaldım bu hayatta?” diye hissettim. Hepimizin bildiği “Piyanist”³ filminin o meşhur sahnesindeki filmin kahramanı gibi hissettim kendimi 7 Şubat günü Eski Antakya'ya⁴ çekmeye gittiğimde. Depremden önce Eski Antakya'da tarihi eski

³ Yönetmen Roman Polanski'nin 2002 yılı Fransa-Almanya-Polonya-İngiltere ortak yapım uzun metraj filmi. <https://www.britannica.com/topic/The-Pianist> (Erişim: 29 Ekim 2025).

⁴ Deprem öncesi, Saray Caddesi ve Kurtuluş Caddesi arasında kalan Zenginler Mahallesi ve Kışlasaray Mahallesi olarak adlandırılan bir ucu Uzun Çarşı'ya dayanan taş evlerin bulunduğu tarihi semt.

kapıları fotoğraflıyordum. Halen duruyor sanırım o fotoğraflarım. 7 Şubat 2023 günü oralarda dolaştığımda “Piyanist” filminin o sahnesini burda çekilmeliydi diye düşündüm. Doğal bir kastsı “Piyanist” filmi için.

Dediğim gibi gazeteciliği ilk 3 gün (6-7-8 Şubat 2023) yapamadım zira duygusallık ve hayatta kalabilme iç güdüsü hakimdi. Antakya'ya tekrar (depremin 15. Gününde) döndüğümde asıl gazeteciliğimi gerçekleştirebildim. (00.30.29-Video 1)

TA (5)- Evet... Tabii... Peki... Ben tabii o günlere geri döndüm sen anlatırken. Eeeee... Aslında demek ki yönetmen-sanatçı kafası hep vardı sende. Hem depremezdesin hem de olan biteni kayıt altına almaya çalışıyorsun.

TA (6)- Duygusal tepkilerinle, belgeleme ve haber yapma konusundaki mesleki sorumluluğun arasında nasıl bir denge kurdun? (00.31.28-Video 1)

BÖG (6)- *Yani, şöyle... Gerçekten çok büyük bir felaket olduğunu idrak ettikten sonra “hızlı haberciliğin” önemli olduğunu ama “hızlı haberciliğin” “yapılmaması” gereken bir ortamda olduğumu anladım. Binlerce yıllık Roma İmparatorluğu'na merkez olmuş defalarca kez depremlerle yıkılmış tarihi bir şehrin içinde olduğumu ve tarihe tanıklık ettiğimi fark eder etmez kendime: “Madem burdasın, bu kadar sıkıntıya göğüs gerebilecek psikolojik dayanıklılığa da sahipsin şu anda, günlük/insani habercilik yetmez. Kaydedebildiğin kadar her şeyi kaydet. Bir gün lâzım olur” dedim ve kaydetmeye başladım. Ama cihazların hafızaları yetmemeye başladı bu sefer. Zira fotoğraf çekiyorum, video kaydı alıyorum, haber yapıyorum sürekli. Bilgisayarımın hafızası yetmiyordu artık. Benim şansım, sadece yerelde çalışan bir gazeteci olmamamdı. İstanbul'daki ve Ankara'daki Gazeteciler Cemiyetleri ile iletişim halindeydim. Uluslararası gazetecilerin de olduğu bir WhatsApp grubumuz vardı. Antakya'ya veya deprem bölgesine kimler gelecek ve kimlerle haberleşecek bu grup üzerinden yürüyordu. Antakya'ya gelen benimle haberleşiyordu. Tavsiye ediliyordum. Herhangi bir ihtiyaç olduğunda daha hızlı çözüyordum. Örneğin, hard disk ihtiyacı mı var, ben söylüyordum hemen gönderiliyordu. Deprem bölgesine gelen kişilerle o hard disk bana hemen ulaştırılıyordu. Telefonum kırılmıştı. WhatsApp grubu aracılığı ile ekipman ihtiyacım karşılandı. Bu network benim çok işime yaradı deprem sonrası dönemde.*

Kaydetmek önemli ve depolamak için alana ihtiyacınız var çektiğiniz görüntüleri. Bana büyük hacimli hard diskler gönderildi. Böylece yoluma devam edebildim. İstanbul'dan gelen ulusal ve uluslararası gazetecilerin hepsi mutlaka beni buluyorlardı. Beni ziyaret ediyorlardı. "Ne lâzım sana?" diye soruyorlardı hepsi. Ben "bir şey lâzım değil" desem bile insani yardım olarak ne lazım olacaksa getiriyorlardı. Adım bir süre sonra "kokona" ya çıkmıştı. "Ay! Burcu bunu sever" diyorlarmış kendi aralarında. Bir süre sonra birbirlerine soruyorlarmış gelen gazeteciler "Burcu ne istiyor?" diye. Bir yerden bir duyum yayılmış: "Burcu, kuru şampuan ve Antakya çok tozlu olduğundan yüz yıkama jeli istiyor" şeklinde. Her gelen hiç sormadan bana kuru şampuan getirmişti. Sanırım şanslıydım ben. Koreli bir gazeteci geldi Antakya'da depremi görüntülemek ve haber yapmak için. Fixer'ı ben değildim. Başka bir fixer ile anlaşmış. Yine de bana ulaştı ve bana "seni görmek istiyorum. Sana ne lazım" diye sordu gelmeden önce Antakya'ya. Tam olarak ne dediğimi hatırlamıyorum ama ısrar etti bana. "Bütçemiz var. Lütfen ne lazımsa söyle" dedi bana. Eşime ayakkabı lazım olduğunu söyledim kendisine. Kedim için de mama istemiştim. Gelen kolide ayakkabı ve kedi mamasının yanında -istememiş olmama rağmen kendi aralarında konuştukları için olsa gerek- yüz temizleme maskesi, el kremi, kuru şampuan gibi öz bakım kozmetik ürünleri de vardı. Tabii bana gelen bu ürünleri çevremdekilerle paylaşıyordum. Koreli gazeteciye "bu kozmetikler nerden aklına geldi?" diye sorduğumda, "bana senin için bakımı seviyor dediler. Ben de Kore maskeleri güzel onlardan getiriyim dedim" dedi. Şöyle komik bir anım bile var. Bir gün çadırdayım kendime kahve yaptım ve yüzüme Kore maskesi uygulayıp fotoğraf çekerek kendi kapalı sosyal medya grubumda paylaştım. Fotoğrafi bulursam sizinle paylaşayım. Arkadaşlarım delirdiğimi düşündü.

TA (6)- Tüm bu yaptıklarımızı aslında '**delirmemek**' için yaptık. "Ne biçim depremzedesiniz siz!" denmesini göze alarak yaptık birçok deliliği. (00.37.50-Video 1).

TA (7)- Tanık olmakla katılımcı olmak arasındaki sınırı sorgulamana neden olan belirli anlar oldu mu?

BÖG (7)- Bazı noktalarda çok zorlandığım anlar oldu. Sonra, bazen duygusal olmamın insanlarla iletişim kurmamı benim için kolaylaştırdığının farkına vardım. Deprem sonrası habere gittiğim yerde insani yardıma da

ihyaı olduğunu fark ediyordum mesela. Bu noktada haber mi yapacağım yardım mı yapacağım ikilemiyle karşılaşıyordum. Yardım derneği ıalışanı mı olacağım yoksa gazetecilik mi yapacağım? Her gittiğin insanla oturup ağlayamayacağımı fark ettim. Duygusallığımı mesleğimin önüne koyamayacağım gördüm zamanla. Nihayetinde duygusallığımı işimi yaparken kontrol etmeyi öğrendim. Eve geldiğimde düşüncelele dalıyordum. Elimden geleni zaten herkes için yapmaya ıalışıyordum. Sahada işimi yapmayı sonrasında yardım yapmayı öğrettim kendime.

*Sınır koymak ile ilgili şöyle bir anekdotu paylaşmak isterim. Deprem sonrası Hollandalı bir gazetecinin fixeri olarak ıalıştım bir süre. Suriye savaşını da haberleştirmiş deneyimli bir gazeteciydi. Kendisine Antakya'da rehberlik ettim. Bütününüle neler yaşandığına dair içerik vermeyeceğim. Hollandalı bu gazeteci benden çok **“ısmarlama”** bir haber istedi. Nokta atışlarıyla “x” kişisi ile ilgili bir haber yapmak istediğini söyledi bana. Bu isteğinin karşısında çizgiyi koydum ve Hollandalı gazeteciye ısmarlama haber yöntemiyle ıalışmadığımı söyledim. Ayrıca Hollandalı bu gazeteci “haber kaynaklarını” “istediğini almak için” sıkıştırıyordu. Tüm bunlar depremin hemen ardındaki günlerde olduğu için depremzede insanlar aşırı duygusaldı zaten kimisi ağlıyordu kimisi öfkeliydi. Ama Hollandalı gazeteci istediği bilgiyi alabilmek için “etik” dışı davranışlar içindeydi. Kendisi yaş olarak benden olduğu büyük ve mesleki deneyimim benim kat be kat üzerimdeydi. Buna rağmen kendi çizgimi korudum ve duruma müdahale ettim. Haber toplama esnasında duruma daha fazla tahammül edemeyerek kendisine “keselim lütfen!” dedim. Benim bu tavrım kendisini çok sinirlendirdi. Bana “bunu bu şekilde yapamazsın!” dedi. İş bırakmaya doğru gidecek bir tartışma yaşanabilirdi benim açımdan. Hollandalı gazeteciye **“senin bildiğin gazetecilik buysa, gazetecilik bu değil!”** dedim ve ekledim **“bu kadar acısı olan insanları yönlendiremezsin!”** Benim bu müdahalem karşısında, bana dönerek **“SİZ çok duygusalsınız! (Kadın) olarak sahada böyle ıalışamazsın. Ben savaş gördüm. Gazetecilik dediğin biraz da böyledir!”** dedi. Ben bu söylemine de derhal karşı ııkarak **“gazetecilik demek DUYGUSUZ, GADDAR olmak demek değildir. İnsanların acılarından, öfkelerinden yararlanarak kendi tahayyülünüzdeki haberi yapabilmek için kitleyi yönlendiremezsiniz!”** şeklinde yanıt verdim Hollandalı gazeteciye. Bu olayı hiç unutmuyorum. Sonrasında, kendisi benimle ıalışmaya devam etti. İyi olduğu için devam ettiğini de belirtmişti. Kendisi ile fixerliğini yaptığım*

*sürece hiçbir zaman tam olarak anlaşılmadık. Burada Hollandalı gazetecinin tavrına karşı **sınırımı** bu şekilde koymuştum.*

TA (7)- Bu duruma sanırım 3 kelime ile yorum getirebilirim: “Egosantrik olmak, Mansplaining ve Post-kolonyal zihniyet.” Üzgünüm! O arkadaş (Hollandalı gazeteci) çok yanlış sulardaymış. Sen de en doğrusunu yapmışsın. Emegine sağlık. Peki... Sen etikten bahsettin... Tam da bu noktada, aslında konunun etik, duygusal ve temsiliyet kısmına geçelim dilersem.

TA (8)- Depremi travmatik bir ortamında, hayatta kalanları filme alırken veya röportaj yaparken rıza, mahremiyet ve saygı konularını nasıl ele aldın?

BÖG (8)- *Şunu söylemek gerekir ki her zaman “onam” alamazsınız. Bazen anlık bir durumu derhal fotoğraflamak zorundasınız aksi halde olay elinizden kaçır gider ve siz kayıt altına alamazsınız. Deprem sonrası Antakya tıpkı bir savaş bölgesi gibiydi. Savaş anında onam almak söz konusu olamaz zaten. Ben deprem sonrası o kaotik ortamda sahada çekim yaptığım kişiyi/kişileri kendi çıkarım doğrultusunda asla yönlendirmiyordum. Ben kameramı açıp sorumu sorduğumda karşımdakinin verdiği yanıt esastı benim için. Asla duymak istediğim yanıtı almak için ısrarcı olmadım. Bu konuda çizgim çok netti. (00.08.51-Video 2)*

TA (9)- Gerçeği aktarırken sansasyonel olmaktan kaçınmak için kitlelerle neyi paylaşıp neyi paylaşmayacağına nasıl karar veriyordun depremin akut döneminde?

BÖG (9)- *Her ne kadar bağımsız çalışan bir gazeteci olsam da medya kuruluşlarına iş yapıyorum. Çalıştığım kurumlar benimle sözleşme yaparlar. Bir gazeteci haberini yayınlamak/yayınlatmak ister. Ancak içinde bulunduğum/yaşadığım ülkeyi, coğrafyayı göz önünde bulundurmam gerektiğinin bilincindeyim her zaman. Türkiye’de yaşıyorum ve Ortadoğu’da gazetecilik yapıyorum bir basın kanunumuz olduğumu da biliyorum fakat öncelikle kendimi korumam gerek. Deneyimlerim bana şunu öğretti: “Önce benim var olmam gerek ki kitlelere haberlerimi ulaştırabileyim.” Elimdeki haberi mutlaka yayınlamam gerektiğine inanırsam da eğer elimde beni koruyabilecek bir belge ya da kişi varsa -ki ben haberlerimi mümkünse her zaman videolu yaparım- harekete geçerim. Avukata mutlaka danışırım. Yaptığım haberin yasal çerçevede bir suç olmadığından emin olmak isterim. En son aşamada ise haberimi yayınlayacak medya kuruluşu ile hem fikir olduktan sonra haberi yayınlırız.*

TA (10)- Deprem bölgesinde haberlerini yaparken gazetecilik nesnelliği ile diğerkâmlık (insani empati) arasında bir çelişkiye düştüğün oldu mu?

BÖG (10)- *Ben bu konuda hiç çelişki yaşamadım. Durumun ayırdına net bir şekilde varıyorum. Gazetecinin de bir insan olarak dünyaya kendi bakışı vardır her meslekte olduğu gibi. Bir psikolog bir öğretmen işini yaparken kendi öz kimliğini bırakarak işini yapar. Ben bu konuda hiç sorun yaşamadım hiçbir zaman. Demek ki bu meslekte doğru olanı yapmışım ki yıllar içinde insanlar bana güveniyorlar ve anlatmak istiyorlar.*

TA (10)- “Güven” her şey demek değil mi hayatımızda?

TA (11)- Deprem deneyimi, belgesel çalışmanızda hikâye anlatımınızı görsel, duygusal veya anlatı açısından nasıl şekillendirdi?

BÖG (11)- *Şöyle... Evet, ben depremden önce de iyi haberler yapıyordum. Daha çok yazılı alandaydım. Depremin hemen öncesinde videolu habere geçme hazırlıkları içindeydim. Depremden 2 ay önce videolu haber yapma kararı aldığımndan bir montaj bilgisayarı edinip kendimi geliştireyordum. Çünkü insanlar yazı okumaktan çok görsel ve işitsel haber tüketmek istiyor. Deprem teknik anlamda bu sürece hız verdi. Elimde çok fazla haber görseli ve videosu vardı. Depremin akut sürecinde çektiğim 2 dakikalık bir video ana haber bülteninde yayımlandı ve sosyal medyada 3 milyondan fazla izlendi. Bazen ana akım medyanın yapamadığını siz bir gazeteci olarak bir telefonla gerçekleştirebiliyorsunuz. Bu süreç beni teknik olarak çok besledi. Zihnen beni üzdü ve yordu ama olağanüstü zamanlar bizim mesleği besliyor aynı zamanda. Ben değişikliklere çok çabuk uyum sağlayabilirim zaten. Deprem sonrası süreç beni belgesel çekimine dek götürdü. (00.16.22-Video 2)*

TA (11)- Burcucum bağlantı çok kötü dersen görüntülerimizi kapatalım yalnızca konuşarak devam edelim. Süreç seni üzdü ve yordu ama seni iyi bir yere doğru evirmiş.

BÖG (11)- Evet.

TA (12)- Deprem görüntülerini çekimler sonrası yeniden izlemek veya düzenlemek duygusal olarak sana zor geldi mi?

BÖG (12)- *Elbette oluyordu zor gelen anlar. Çekerken teknik bakıyorsunuz. Ama kurgudayken aynı kareleri tekrar tekrar görüyordum ve duygusal olarak olumsuz etkileniyordum.*

TA (13)- ARAF / In Limbo⁵ isimli filminin/belgeselinin Türkiye ve yurtdışındaki izleyicilere hangi mesajı veya duygusal gerçeği iletmesini umuyorsun? Aslında benim için belgeselden ziyade bir film ARAF.

BÖG (13)- Benim de film-belgesel diyesim geliyor hep zaten. Büyük bir felaketti yaşanan. Çok fazla çekim yapıldı bu depremde. Benim amacım içeriden biri olarak başka bir açıdan bakmak istedim. Yıkımın ve gözyaşının yanı sıra hayatlar da devam ediyordu. Ben bunu anlatmak istedim. ARAF'la yıkımı, savaşı, ölümü, kayıpları anlatırken devam eden hayatları da anlatmayı amaçladım. Kuaföre gitmek eskiye dair bir şeyler hatırlamaktı. Kadınlar kuaför sandalyesinde saçlarını yıkatırken ağlıyorlardı. Kuaförler sadece saçların yıkandığı makyajın yapıldığı mekânlar değildir. ARAF filmiyle bunu anlatmak istedik biz. Kuaförler deprem öncesi de Antakya'da kadınlar için kahvelerin içildiği, dertlerin anlatıldığı mekânlardı. Deprem sonrası eskiye dair ilk hatırlama da buradan çıktı. Bu beni çok etkiledi çünkü –önce de anlattığım gibi- ben çadırda da olsam bakımımı yapmaya devam ediyordum. Bana iyi geliyordu. Kuaförde geçirilen zamanın da kadınlara iyi geldiğini fark edince bu durum beni ARAF'ı çekmeye götürdü. Belgeselin gösterildiği dünyanın herhangi bir yerinde her kadının ARAF'ta kendinden bir şeyler bulacağını düşünüyorum. Çünkü hayat tek taraflı değil. Bir tarafta ölüm diğer tarafta ölüm var. Acıya rağmen hayat devam ediyor. Biz bunu anlatmak istedik. Ama bunun yanı sıra **“arada kalma haline”** de çok vurgu yaptık. Çünkü tırnağınızı yaptırıyorsunuz ama döndüğünüz yer bir çadır. Saçınıza bir şeyler yaptırıyorsunuz o an mutlusunuz ancak konteynerinize döndüğünüzde suçluluk duyabiliyorsunuz. “Saçımı yıkadım acaba doğru mu yaptım?” sorusu vardı kafalarda. “Bu kadar insan öldü, kent bu halde ama ben saçımı yaptırıyorum, doğru mu yapıyorum?” şeklinde arada kalmış kadınlarla konuştuk ARAF filminde. ARAF belgesel filmimizde iyileşmeyi, arada kalmayı ve depremzede bile olsanız her şeye rağmen ayakta kalabilme motivasyonunu, iyileşmek için güzelleşmeye de ihtiyaç olduğunu anlatmaya çalıştık.

TA (13)- Sesim geliyor mu?

BÖG (13)- Geliyor. Hocam sizi görmeden anlatmak benim için de garip oluyor.

⁵ Burcu'nun yönetmenliğini üstlendiği, kuaförler ve müşterileri üzerine deprem sonrası yaşamı anlatan belgesel film, “ARAF/IN LIMBO” 32. Adana Altın Koza Film Festivali'nde finale kalarak yarışma hakkı elde etti. <https://altinkozaff.org.tr/araf/>

TA (13)- Ya... Bağlantı çok kötüydü böyle bir çözüm bulduk dijital yoksunluğumuza. Birbirimizi görerek anlatmak demek ki ne denli önemliymiş bunu anlamış olduk. Görselin önemini bir kez daha anladık.

BÖĞ (13)- *Çünkü bakınca onay da bekliyorsunuz... Görmek konuyu kişiye daha iyi anlattırıyor. Aksi halde boş duvara anlatıyormuş gibi hissediyor insan. Dijital yoksunluğu tekrar yaşarsak meseleye başka çözümler buluruz.*

BÖĞ (13)- *Hocam bir dakika benim wifi dan mı kaynaklanıyor sorun bir kontrol edeyim. Başka bir hattan bağlanayım. Telefon internetime bağlanayım.*

TA (13)- Benim internetim TOKİ'de bir wifi. Deprem bölgesinde dijital yoksulluğumuza çözümler arıyoruz.

TA (14) Deprem deneyimi, kriz zamanlarında gazeteciliğin sosyal sorumluluğu konusundaki anlayışını nasıl etkiledi?

BÖĞ (14)- *Ben, depremden önce de hak temelli habercilik ve kadın haberciliği yapıyordum. Deprem ihtiyaçları çeşitlenmiş bir kitle getirdi karşımıza.*

TA (14)- Yine sesin gitti Burcucum. Kapatalım görüntüleri daha iyi olacak. Ya da sen kapat. Benim görüntüm açık dursun. Böyle sen daha iyi motive olacaksın.

BÖĞ (14)- *Tabii ki daha dikkatli oluyorum sosyal sorumluluk bağlamında. Son 3 senedir gece yarısı dahi aransam o telefonu açıyorum. Önemli olabilir diye. Tabii ki daha duyarlı hale geliyor insan. Evet, deprem beni daha duyarlı hale getirdi.*

TA (15) Geriye dönüp baktığında, depremin bir kadın, bir gazeteci ve bir hikâye anlatıcısı olarak senin kimlik algını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

BÖĞ (15)- *Kişisel olarak baştan beri anlattığım üzere yeni yeni farkına varıyorum bazı durumların. Gazeteciliğimi bir taraftan besledi ve geliştirdi. Süreç beni daha duyarlı olmaya itti. Herkesin sesine ses olduğum daha duyarlı bir insan oldum.*

TA (15)- Evet, bu süreçte çoğumuz daha duyarlı olmaya doğru yolculuk ettik.

TA (16)- Ulusal bir travma sonrasında kolektif hafızanın şekillenmesinde kadın gazetecilerin ve film yapımcılarının nasıl roller oynadığını düşünüyorsunuz?

BÖG (14)- *ARAF'la bir iyileşme, bir kadın hikâyesini anlatırken aynı zamanda Antakya'nın kültürel motiflerine de göndermeler yaptık. Rihan, batur kullandık. Antakya'da kahve çay bardağında (süvari) içiliri motif olarak kullandık. Bu anlamda kolektif hafızaya da hizmet ettiğimizi düşünüyorum. KÜLTÜRLER ÇOK KIYMETLİ... Yüzyıllar boyunca birbirine eklenerek ve birbirinden beslenerek günümüze taşınıyor. İçinde yaşadığımız bu coğrafyada da onlarca medeniyet gelip geçmiş. Medeniyetler beşiği olan Antakya'ya her gelen medeniyet bir şeyler bırakmış. Bugüne dek gelmiş. İnsanlar halen batur yakıyorlar, defneyaprağı ve zeytin toplanıyor. Çoğumuz neden çay bardağında kahve içtiğimizi bilmiyoruz ama içiyoruz yine de... Ortak hafızayı devam ettirmeye çalışıyorum. 10 süvari – 10 mekân ismiyle bir fotoğraf projemi de hayata geçirmiştım kültürel hafızaya katkı sağlama amacıyla.*

TA (17)- Son olarak, deprem deneyimi bugün Burcu için -mesleki boyutun ötesinde ne anlama geliyor?

BÖG (17)- *Birçoğumuz için artık hayatlarımız “deprem öncesi” ve “deprem sonrası” olmak üzere ikiye ayrılıyor. Bu hepimiz için keskin bir çizgi. Üçüncü yıla girerken halen normalleşememiş bir şehir var. Resmi olmamakla beraber halen 4 bin kişi kayıp. Halen insanlar mahkemelerde yıkılan binalarının sorumluları yargılansın diye bir adalet mücadelesi veriyor. Ben gazeteci olarak adalet mücadelesi verilen davaları takip etme sorumluluğunu üstlendim. Halen normalleşemeyen bir kenti anlatmaya çalışıyorum. Kişisel olarak ben de etkileniyorum. Elektrik, su kesildiğinde ben de yaşantımı devam ettiremiyorum. Yaşadığım eve en yakın market yarım saat yürüme mesafesiydi sadece birkaç ay evvel yakında bir market açıldı. Kişisel olarak deprem benim hayatımı da çok fazla etkiledi. Çok fazla sayıda arkadaşımı kaybettim. Halen bazı kişilerin vefat ettiğini yeni yeni öğrendiğim oluyor. Üzerinden 3 yıl geçti tozun içinde yaşıyorum. Bu şehirde yaşamak beni çok zorluyor. Depremın akut zamanları dışarıdan çok fazla destek geldiği için daha rahattık ama şu an sadece Antakya değil tüm deprem bölgeleri unutuldu. Ben her fırsatta Antakya'daki yaşantının zorluğunu bir gazeteci olarak anlatmaya çalışıyorum. Ara ara Antakya'dan uzaklaşıp enerji depolayıp geri*

dönüyorum. Bazen sadece üzerinde ağaç olan yürüyüş yapabileceğim bir alan istiyorum. Ama böyle bir alan yok bu durum beni çok zorluyor.

TA (17)- Çok iyi anlıyorum seni. Ortak duygulardayız. Belki ortak hafızayı birbirimizle ortaklaşarak sonraki nesillere ulaştırmaya çalışıyoruz. Bu arada başka konularda da ortaklaşarak yaşantılarımızı bir nebze de olsa kolaylaştırmaya çalışıyoruz. Çok teşekkür ediyorum Burcu. Bunların hepsini kaleme alacağım. Bu otoetnografik çalışmayı literatür araştırmasıyla beraber. Sevgiyle kal... Yüreğindeki heyecan hiçbir zaman kaybolmasın...

BÖG (17)- Çok teşekkür ederim hocam... Yaptığınız çalışma da çok kıymetli siz de çok kıymetlisiniz. İyi ki varsınız.

TA (17)- Sen de öyle... Görüşmek üzere... Hoşça kal...

BÖG (17)- Görüşmek üzere.

Sonuç Yerine: Otoetnografik İç Döküşümüzün Çıktıları

Dijital Yoksunluk

BÖG: “Canlı yayın yapmak istedik gün ısıdığına ancak yapamadık zira herkesin bildiği gibi elektrik ve GSM operatörlerinin verdiği hizmette sorunlar yaşadık.”

BÖG: “Çok yağmur yağıyor, bütün çadırlar su içinde kaldı, -ajans haberciliği yapıyorsunuz ve anlık haber yapmak zorundasınız- ve o sırada benim de çadırım su altındaydı. Ben kendi çadırımdan yandaki çadırı çekerek (fotoğraflayarak, filme alarak) o haberi yaptım. Dediğim gibi hem haber konusuydum hem de haberi verendim. Aynı kişiydim. Böyle bir süreç yaşadım habercilikte.”

TA: “Ben de tıpkı senin gibi bulunduğum yerden dışarı çıkıp (depremin hemen ardından) derhal sosyal medya üzerinden kısıtlı da olsa elimdeki telefonla dünyayı ve yakınlarımı haberdar etmeye ve çevremdekilere yardımcı olmaya gayret ettim (çoğu kişinin telefonu çalışmıyordu). Çoğu zaman da “ya bi dakika sen de depremzedesin” dedim kendi kendime.”

BÖG: “...depremden hemen sonra günlerce internetin olmaması beni hem mesleki anlamda hem de yakınlarıma ve sevdiklerime ulaşamamak anlamında beni çok zorladı. Ben deprem bölgesi dışındaki insanlara “yaşıyorum! Ben hayattayım!” demeye çalışıyordum. Keza bir Tweet attıktan sonra İnternet

geldiğinde paylaşırım düşüncesiyle telefonumla çekimler yapmaya çalışıyordum.”

BÖG: *“Kaydedebildiğin kadar her şeyi kaydet. Bir gün lâzım olur” dedim ve kaydetmeye başladım. Ama cihazların hafızaları yetmemeye başladı bu sefer. Zira fotoğraf çekiyorum, video kaydı alıyorum, haber yapıyorum sürekli. Bilgisayarımın hafızası yetmiyordu artık.”*

TA: *“Burcucum bağlantı çok kötü dersen görüntülerimizi kapatalım yalnızca konuşarak devam edelim. Süreç seni üzdü ve yordu ama seni iyi bir yere doğru evirmiş.”*

Afet Haberciliği

BÖG: *“Deprem sonrası yine yaptıklarımla gazeteciliğim birbirini tamamlayan bir şekilde yürüdü. “Afet haberciliği” yaptığınızda aslında “hak ihlalleri haberciliği” ve “çevre haberciliği” de yapmış oluyorsunuz. Deprem sonrası ben “afet haberciliği” üzerinde ilerlemiş oldum ve bu alandan tanındım.”*

Fixerlik

BÖG: *“Depremi ilk zamanlarında yabancı basına fixerlik, rehberlik yaptım. Mesleki olarak maalesef savaşlar, felaketler portföyümü genişletti.”*

BÖG: *“Hollandalı gazeteciye “**senin bildiğin gazetecilik buysa, gazetecilik bu değil!**” dedim ve ekledim “**bu kadar acısı olan insanları yönlendiremezsin!**” Benim bu müdahalem karşısında, bana dönerek “**SİZ çok duygusalsınız! (Kadın) olarak sahada böyle çalışamazsın. Ben savaş gördüm. Gazetecilik dediğin biraz da böyledir!**” dedi. Ben bu söylemine de derhal karşı çıkarak “**gazetecilik demek DUYGUSUZ, GADDAR olmak demek değildir. İnsanların acılarından, öfkelerinden yararlanarak kendi tahayyülünüzdeki haberi yapabilmek için kitleyi yönlendiremezsiniz!**” şeklinde yanıt verdim Hollandalı gazeteciye.”*

TA: *“Bu duruma sanırım 3 kelime ile yorum getirebilirim: “Egosantrik olmak, Mansplaining ve Post-kolonyal zihniyet.” Üzgünüm! O arkadaş (Hollandalı gazeteci) çok yanlış sulardaymış. Sen de en doğrusunu yapmışsın.”*

Hızlı Habercilik

BÖG: “Gerçekten çok büyük bir felaket olduğunu idrak ettikten sonra “hızlı haberciliğin” önemli olduğunu ama “hızlı haberciliğin” **yapılmaması** gereken bir ortamda olduğumu anladım.”

Etik Değerler

BÖG: “...her zaman ‘onam’ alamazsınız. Bazen anlık bir durumu derhal fotoğraflamak zorundasınız aksi halde olay elinizden kaçır gider ve siz kayıt altına alamazsınız. Ben deprem sonrası o kaotik ortamda sahada çekim yaptığım kişiyi/kişileri kendi çıkarım doğrultusunda asla yönlendirmiyordum. Ben kameramı açıp sorumu sorduğumda karşımdakinin verdiği yanıt esastı benim için.”

Kültürel/Kolektif Hafıza

BÖG: “Bu anlamda kolektif hafızaya da hizmet ettiğimizi düşünüyorum. **KÜLTÜRLER ÇOK KIYMETLİ...** Yüzyıllar boyunca birbirine eklenerek ve birbirinden beslenerek günümüze taşıyor. İçinde yaşadığımız bu coğrafyada da onlarca medeniyet gelip geçmiş. Medeniyetler beşiği olan Antakya’ya her gelen medeniyet bir şeyler bırakmış”

TA: “Belki ortak hafızayı birbirimizle ortaklaşarak sonraki nesillere ulaştırmaya çalışıyoruz. Bu arada başka konularda da ortaklaşarak yaşantılarımızı bir nebze de olsa kolaylaştırmaya çalışıyoruz.”

Kaynakça

- Bochner, A., & Ellis, C. (Eds.). (2002). Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics. AltaMira.
- Bochner, A., & Ellis, C. (2003). An introduction to the arts and narrative research: Art as inquiry. *Qualitative Inquiry*, 9, 506–514.
- Bochner, A. P. (2017). Heart of the Matter -A Mini-Manifesto for Autoethnography. *International Review of Qualitative Research (Special Issue: Manifesting the Future of Autoethnography)*, Spring, Vol. 10, No. 1, 67-80.
- Bochner, A. P. (2020). Autoethnography as a way of life: Listening to Tinnitus teach. *Journal of Autoethnography*, 1, 81–92. <https://doi.org/10.1525/joae.2020.1.1.81>
- Cengiz, S. A. (2024). Talking About Autoethnography: An Interview with Ahmet Atay. *Türk Folklor Araştırmaları Derneği Dergisi*, (368), 119-139.
- Cengiz, S. A. (2024). An Introductory Attempt to Understand Why I Am Interested in Autoethnographic Studies. *Türk Folklor Araştırmaları Derneği Dergisi*, (368), 154-156.

- Cengiz, S. A., & Hayırlı, D. İ. (2023). Talking about Autoethnography and Narratives: An Interview with Carolyn Ellis and Arthur Bochner. *Folklor/Edebiyat – Folklore & Literature*, 29(1)-115. Sayı/Issue -Yaz/Summer
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S., Giardina, M. D. & Cannella, G. S. (2024). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Sixth Edition. SAGE.
- Ellis, C., Adams, T. E., & Bochner, A. P. (2011). Autoethnography: An Overview. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 36(4 (138)), 273–290. <http://www.jstor.org/stable/23032294>
- Holman Jones, S., & Adams, T. E. (2023). Autoethnography as becoming-with. *The Sage handbook of qualitative research*, 421-436.
- Moreira, C. and Diversi, M. (2024). *Between Autoethnographies: Collaborative Inquiry From The Borderlands*. In N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, Giardina M. D. & Cannella G. S. (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications Ltd.
- Richardson, Laurel- St. Pierre, Elizabeth Adams, St. Pierre (2005). *Writing: A Method of Inquiry*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Publications Ltd.
- Sevgi, M. A. (2024). The Philosophy of the Story: Self-Disclosure and Ethical Codes in Autoethnography. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy* 14 (14:3):835-854.

14.BÖLÜM

AFETLERDE BİRİNCİ BASAMAKTA KIRILGAN/DEZAVANTAJLI GRUPLARA YAKLAŞIM*

Pınar DÖNER GÜNER¹

Giriş

Afetler, yalnızca fiziksel yıkımlara yol açmakla kalmaz; toplumsal eşitsizlikleri de derinleştiren karmaşık sosyal süreçlerdir. Bu nedenle afet yönetimi, mühendislik ve lojistik boyutlarının ötesinde, toplumsal adaleti ve sağlık eşitliğini gözetten bir halk sağlığı yaklaşımını gerektirir (Gümüştakım ve Alacalı, M. 2025; Wisner, Blaikie, Cannon ve Davis, 2004).

Toplumun tüm kesimleri afetlerden etkilenmekle birlikte, yaşlılar, çocuklar, gebeler, engelliler, kronik hastalar, göçmenler ve sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bireyler daha yüksek risk altındadır (Marshall, Wiltshire, Delva, Bello ve Masys, 2020). Bu kırılgan gruplar için koruyucu hekimlik kapsamında uygulanacak taramalardan tedavi edici ve rehabilitasyon çalışmalarına kadar tüm sağlık hizmetlerinde gruplara yönelik özelleştirilmiş uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır (Güner ve Döner Güner, 2022). Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri (BBSH), afet döngüsünün tüm evrelerinde; önleme, hazırlık, müdahale ve iyileşme dahil olmak üzere toplumun en yakınında hizmet veren sistemdir (Döner Güner ve Yılmaz, 2025; World Health Organization, 2018).

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Döner Güner, P. (2025). Afetlerde birinci basamakta kırılgan/dezavantajlı gruplara yaklaşım. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya'dan ve Türkiye'den yansıyanlar* (ss. 317-336), Vizetek Yayıncılık.

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Antakya-Hatay/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-5245-5299

14.1. Kırılgnlık ve Dezavantajlı Gruplar

“Kırılgnlık”, biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkan çok boyutlu ve dinamik bir kavramdır.

Sağlık alanında "kırılgnlık" (vulnerability), bireylerin veya grupların sağlık açısından zarar görmeye, hastalanmaya veya ihtiyaçlarının adil şekilde karşılanmamasına daha yatkın olduğu durumları tanımlar.

Kırılgnlık, bir kişinin veya grubun fiziksel, duygusal ya da sosyal olarak zarar görme olasılığının artmasıdır. Bu durum, bireyin veya grubun ihtiyaçlarının sağlık sistemi tarafından yeterince karşılanamamasıyla da ilişkilidir. Kırılgnlık sadece bireysel özelliklerden değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve yapısal koşullardan da kaynaklanır. Yoksulluk, düşük eğitim, göçmenlik, yaşlılık, kronik hastalıklar, engellilik gibi faktörler kırılgnlığı artırır. Kırılgnlık sabit bir özellik değildir; zamanla ve koşullara göre değişebilir. Bireyler yaşamlarının farklı dönemlerinde veya afetler; pandemi gibi belirli sağlık krizlerinde daha kırılgn hale gelebilir (Clark ve Preto, 2018; De Groot, 2019; Rogers, 1997; Şahin ve Çapar, 2022; Sossauer, 2019, Şahin:2025).

Kırılgnlık, bireylerin çıkarlarının adil şekilde gözetilmemesiyle de ilgilidir. Sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, kırılgn grupların daha fazla zarar görmesine yol açar Clark ve Preto, 2018; De Groot, 2019; Rogers, 1997; Sossauer, 2019).

Kırılgnlık, bireylerin veya toplulukların afetlerin olumsuz etkilerine maruz kalma ve iyileşme kapasitesinin sınırlı olması durumudur (United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR], 2015). Yaş, sağlık durumu, toplumsal cinsiyet, engellilik, gelir düzeyi, göçmenlik ve sosyal destek ağları kırılgnlık düzeyini belirleyen başlıca etmenlerdir. Kırılgnlık analizinin afet planlamasında etik bir sorumluluk olarak afet planlamasının merkezine alınması gerektiği vurgulanmaktadır (UNDRR, 2015; UNDRR, 2017; World Health Organization, 2023).

14.1.1. Kırılgn Gruplar

UNDRR (2017) ve World Health Organization (2023), afet yönetimi çerçevesinde belirlenen grupların hizmet planlamasında öncelikli olarak ele alınmasını önermektedir.

Afet durumlarında çocuklar, fizyolojik kırılganlıkları ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için yetişkinlere bağımlı olmaları nedeniyle yüksek risk altındadır. Bağışıklık sistemlerinin tam gelişmemiş olması enfeksiyonlara yatkınlığı artırırken, travma, yer değiştirme, ebeveynlerinden ayrılma ve güvensiz yaşam koşulları psikolojik etkilenmeyi derinleştirir (Tekinemre ve Tetik, 2025; WHO, 2023).

UNICEF raporları, afet sonrasında çocuklarda akut malnütrisyon, eğitim kesintisi ve korunma ihtiyacının belirgin biçimde arttığını göstermektedir (UNICEF, 2022). Sphere Standartları ise uzun süreli çadır ve konteyner yaşamının davranışsal problemler, uyku bozuklukları ve güvenlik kaygılarını tetikleyebileceğini vurgular (Sphere Association, 2018).

Birinci basamak düzeyinde çocuklar için aşılamanın sürekliliği, büyüme-gelişme izlemleri, beslenme desteği ve oyun terapisi gibi psikososyal destek öncelikli hizmetler olmalıdır (Sphere Association, 2018; UNICEF, 2022; World Health Organization, 2023).

Gebelik ve lohusalık dönemindeki kadınlar, afet koşullarında çok boyutlu sağlık riskleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Beslenme yetersizliği, enfeksiyonlara yatkınlık, doğum komplikasyonları, bakım sürekliliğinin kesintiye uğraması ve artan psikolojik stres, bu dönemde anne ve fetüs/yenidoğan sağlığını olumsuz etkileyen temel faktörlerdir (Yengil ve Kurt, 2025; UNDRR, 2015).

Sağlık tesislerine erişimin zorlaştığı afet ortamlarında antenatal ve postnatal bakım hizmetlerinin aksaması, anne ve yenidoğan mortalite ve morbiditesinde belirgin artışa yol açabilmektedir (World Health Organization [WHO], 2023). Sphere Standartları, gebelerin ve yenidoğanların afet planlarına mutlaka dahil edilmesi, kayıt altına alınması ve güvenli doğum için sevk planlarının önceden hazırlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Sphere Association, 2018).

Birinci basamak sağlık hizmetleri bu süreçte kritik bir rol üstlenmekte olup, gebe-lohusa izlemlerinin sürekliliği, laboratuvar ve tetkik süreçlerinin devamlılığı, doğum sonrası bakım hizmetleri ile psikososyal destek programlarının bütüncül ve sürdürülebilir biçimde yürütülmesi gerekmektedir (Sphere Association, 2018; UNDRR, 2015; WHO, 2023).

Yaşlı bireyler, afet koşullarında fizyolojik kırılabilirlikleri, hareket kısıtlılıkları, kronik hastalık yükü ve düzenli ilaç kullanımına bağımlılıkları nedeniyle yüksek mortalite ve morbidite riski taşımaktadır (Yılmaz ve Dere, 2025). Sıcak çarpması, hipotermi, kardiyovasküler olaylar ve ilaç tedavisinin kesintiye uğraması, afet ortamlarında yaşlılarda görülen başlıca komplikasyonlardır (WHO, 2023).

UNICEF ve uluslararası insani yardım raporlarına göre, yalnız yaşayan yaşlı bireylerin tahliye aşamasında fiziksel engellerle karşılaşma olasılığı belirgin biçimde yüksektir; bu durum afet sırasında yaralanma ve ölüm riskini artırmaktadır (UNICEF, 2022). Sphere Standartları da yaşlı bireylerin barınma, ısınma, hareket ve sağlık hizmetlerine erişim açısından özel planlama gerektirdiğini vurgulamaktadır (Sphere Association, 2018).

Birinci basamak sağlık hizmetleri, afet öncesi dönemde yaşlı bireylerin kayıtlanması, kronik ilaç temini ve takibinin güvence altına alınması, evde bakım ve sosyal destek ağlarının güçlendirilmesiyle kritik bir koruyucu rol üstlenir (Sphere Association, 2018; UNICEF, 2022; WHO, 2023).

Tablo 8. *Afetlerde Kırılabilir Grupların Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Kapsamında Gereksinimleri*

TOPLUMSAL FELAKETLER
Dünya'dan ve Türkiye'den Yansıyanlar

Grup	Afetlerde Özel Riskler	Birinci Basamakta Gereksinimler
Çocuklar	Travma, yaralanmalar, akut enfeksiyon riski, yetersiz beslenme, kayıp ve ayrılık nedeniyle psikolojik etkilenme	Aşılama ve bağışıklama takibi, beslenme desteği ve büyüme izlemi, güvenli alan sağlanması, oyun terapisi ve psikososyal destek
Gebeler ve Lohusalar	Erken doğum riski, antenatal bakımın kesintiye uğraması, doğum sonrası enfeksiyon ve komplikasyonlar	Gebe izlemi ve antenatal bakım sürekliliği, güvenli doğum planlaması, lohusalık izlemleri, emzirme danışmanlığı
Yaşlılar	Hareket kısıtlılığı, ilaç erişiminde azalma, kronik hastalık alevlenmeleri	Kronik hastalık takibi, düzenli ilaç temini planlaması, evde bakım hizmetleri, düşme ve yaralanma riskine yönelik koruyucu yaklaşımlar
Engelliler	Tahliye ve ulaşım engelleri, iletişim bariyerleri, bakım veren desteğinin azalması	Bireyselleştirilmiş tahliye planı, erişilebilirlik düzenlemeleri, tercüman/rehber desteği, yardımcı cihaz temini
Kronik Hastalığı Olanlar	İlaç temininde güçlük, akut alevlenme ve komplikasyon riski	İlaç sürekliliği için planlama, e-reçete desteği, izlem sürekliliği, tele-sağlık uygulamaları
Göçmenler Mülteciler	Dil ve kültür engelleri, kayıt dışılık, hizmetlere erişim güçlüğü	Kültürel arabuluculuk, tercüman desteği, kayıt ve yönlendirme hizmetleri, sağlık okuryazarlığı

Engelli bireyler (fiziksel, görme, işitme veya zihinsel), afetlerde hem bilgiye erişim hem de tahliye süreçlerinde belirgin yapısal ve iletişimsel engellerle karşılaşan en kırılgan gruplar arasında yer almaktadır. Afet uyarı sistemlerinin karmaşıklığı, erişilebilir olmayan barınma alanları ve uygun tahliye desteklerinin yetersizliği, bu bireylerin afet sırasında yüksek risk altında kalmasına yol açmaktadır (UNDRR, 2015). Sphere Standartları ile WHO'nun afet ve acil durum rehberleri, engelli bireyler için erişilebilir tahliye noktaları, sadeleştirilmiş bilgi materyalleri, işaret dili desteği ve afet ekiplerinde özel rehberlik personeli bulunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Sphere Association, 2018; WHO, 2023). İşitme veya görme engeli olan bireylerin afet uyarı sistemlerine erişimde yaşadığı gecikmeler,

mortalite riskini doğrudan artıran kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde ise engelli bireyler için işaret dili bilen personel görevlendirilmesi, görsel-işitsel destek materyallerinin kullanımı ve ev-ziyaret temelli koruyucu programların güçlendirilmesi önerilmektedir (Sphere Association, 2018; WHO, 2023).

Hipertansiyon, diyabet, kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH) ve kalp yetmezliği gibi kronik hastalıklara sahip bireyler, afet koşullarında tedavi sürekliliğinin kesintiye uğraması durumunda ciddi morbidite ve mortalite riski taşımaktadır (Taci ve Dağlı, 2025). Özellikle insülin gibi sıcaklık kontrolü gerektiren ilaçların elektrik kesintileri nedeniyle bozulması veya düzenli kullanılan antihipertansif ve kardiyak ilaçlara erişimin aksaması, komplikasyon oranlarını belirgin biçimde artırmaktadır (WHO, 2023). Ayrıca afet ortamında artan stres, uyku düzensizlikleri, fiziksel aktivite azalması ve beslenme bozuklukları kronik hastalıkların seyrini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerdir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Birinci basamak sağlık hizmetlerinin afet yönetimindeki rolü, kronik hastalık kayıtlarının dijital olarak yedeklenmesi, ilaç temin zincirinin sürekliliğinin sağlanması, risk altındaki bireyler için düzenli izlem planlarının oluşturulması ve afet sonrası dönemde mobil sağlık hizmetlerinin devreye alınmasıyla güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Sphere Association, 2018).

Göçmen ve mülteci topluluklar, yasal statüdeki belirsizlikler, dil ve kültürel bariyerler, barınma ve bilgiye erişim sınırlılıkları nedeniyle afet koşullarında en kırılgan gruplardan birini oluşturmaktadır. UNDRR raporları, afet süreçlerinde göçmenlerin hizmetlere yönlendirilme ve risk bilgisine erişim açısından ciddi engeller yaşadığını göstermektedir (UNDRR, 2015). WHO ve UNHCR verilerine göre, özellikle geçici barınma alanlarında sağlık hizmetlerine erişim kayıt dışılık, iletişim engelleri ve sağlık okuryazarlığı düşüklüğü nedeniyle önemli ölçüde kısıtlanmaktadır (WHO, 2023; United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2021). UNHCR raporları ayrıca, özellikle kadın ve çocuk mültecilerin afet dönemlerinde artan güvenlik tehditleri ve cinsiyete dayalı şiddet riskiyle karşı karşıya kaldığını vurgulamaktadır (UNHCR, 2021).

Birinci basamak sağlık hizmetlerinde tercüman desteği, kültürel arabuluculuk, mobil göçmen sağlığı birimleri ve kapsayıcı sağlık eğitimi

programları, göçmen ve mülteci toplulukların hizmetlere erişimini artıran temel stratejiler olarak görülmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

14. 2. Afet Yönetim Döngüsünde Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Roller

Afet yönetimi döngüsü, uluslararası standartlara göre önleme/risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileşme olmak üzere dört temel evreden oluşmaktadır (UNDRR, 2015). Birinci basamak sağlık hizmetleri (BBSH), toplumla sürekli ve doğrudan temas hâlinde olması nedeniyle bu döngünün her aşamasında kritik bir rol üstlenir; sağlık okuryazarlığının artırılması, riskli bireylerin izlenmesi, toplum temelli hazırlığın güçlendirilmesi ve dayanıklılığın sürdürülmesi bu rollerin başında gelmektedir (WHO, 2023). Ayrıca birinci basamak, afetlere karşı hazırlığın sürekliliğini sağlamak amacıyla kayıt yönetimi, koruyucu sağlık hizmetleri ve toplum bilgilendirme faaliyetlerini yürütmekle sorumludur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

14.2.1. Afet Öncesi Eğitim ve Risk Azaltma

Afet öncesi dönem, risklerin azaltılması, kırılgan grupların belirlenmesi ve sağlık sisteminin direnç kapasitesinin güçlendirilmesi gereken kritik bir evredir. Birinci basamak bu dönemde hem bireysel hem toplumsal düzeyde hazırlığı destekleyen koruyucu sağlık hizmetlerini uygular (Sphere Association, 2018).

Aile hekimliği birimleri, bölgeye ait demografik ve sağlık verilerini analiz ederek yaşlılar, engelliler, gebeler ve kronik hastalığı olan bireyler için “kırılganlık haritaları” oluşturabilir. Bu yaklaşım, afet öncesi planlamada yüksek riskli grupların erken belirlenmesini ve risk analizinin yapılmasını sağlar (Çelepkolu ve Pervane, 2025; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Japonya’da Sendai Çerçevesi kapsamında geliştirilen “vulnerable persons list” modeli, afet öncesi kayıt sistemlerinin etkinliğini ortaya koyan başarılı bir uygulamadır (UNDRR, 2015).

Birinci basamak ekipleri, toplumun afetlere hazırlık düzeyini artırmak üzere aile afet planı, hijyen uygulamaları, salgın önleme, güvenli su ve gıda yönetimi gibi başlıklarda düzenli eğitimler verebilir (Aksoy ve Fidancı, 2025). Bu eğitimlerin özellikle çocuklar ve yaşlılar gibi risk gruplarında davranışsal riskleri azalttığı bildirilmektedir (WHO, 2023).

Afet sonrası bulaşıcı hastalıkların yayılım riskini azaltmak için afet öncesi dönemde aşılama hizmetlerinin tamamlanması, su ve gıda güvenliği denetimleri ile çevre sağlığı önlemlerinin uygulanması gereklidir. Sphere Standartları, bu önlemleri afet öncesi temel hazırlık faaliyetleri arasında tanımlamaktadır (Sphere Association, 2018).

Birinci basamak düzeyinde elektronik hasta kayıtlarının (e-Nabız, AHBS vb.) yedeklenmesi, düzenli ilaç stok takibinin yapılması ve riskli hastaların kayıtlarının korunması afet sırasında hizmet sürekliliğini sağlar (Koç, 2025). WHO'nun topluma dayalı birinci basamak modellerine ilişkin raporlarında, Küba'da mahalle bazlı aile hekimliği yaklaşımı bu konuda örnek gösterilmektedir (WHO, 2023).

14.2.2. Afet Sırasında (Müdahale Evresi)

Afet anı, birinci basamak sağlık hizmetlerinin en hızlı biçimde organize olması gereken kritik dönemdir. Müdahale evresinin temel hedefleri; can kayıplarını azaltmak, bulaşıcı hastalıkların yayılımını kontrol altına almak ve etkilenen topluluklara psikososyal destek sağlamaktır (Sphere Association, 2018). Bu süreçte BBSH ekiplerinin esnek, hızlı ve koordineli hareket edebilmesi, saha koşullarının hızla değiştiği afet ortamında hayati önem taşır (WHO, 2023).

Birinci basamak hekimleri, afet bölgesinde temel triyaj prensiplerini uygulayarak hafif ve orta düzey yaralanmalarda yerinde müdahale sağlar; ağır yaralıların ise uygun sevk zinciriyle üst basamak merkezlere yönlendirilmesini koordine eder. Sphere El Kitabı, afet bölgelerinde “temel yaşam desteği, hasta stabilizasyonu ve sevk yönetimi”nin birinci basamak düzeyinin sorumluluk alanına girdiğini belirtmektedir (Sphere Association, 2018).

Ulaşılamayan bölgelere hizmet ulaştırmak için mobil sağlık ekiplerinin görevlendirilmesi, başta gebeler, çocuklar ve kronik hastalıkları olan bireyler için kritik bir uygulamadır. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın afet rehberleri, mobil sağlık birimlerinin özellikle aşı, gebe-lohusa izlemleri ve kronik hastalık takibi açısından müdahale evresinde önemli rol oynadığını vurgular (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Afet sırasında ruhsal travma, kayıp, belirsizlik ve fiziksel tehlikeler nedeniyle yaygın olarak görülmektedir (Barut ve Yıldız, 2025). WHO,

müdahale evresinde birinci basamak düzeyinde “psikolojik ilk yardım (Psychological First Aid)” uygulamalarının başlatılmasını önermektedir. Bu yaklaşım; bireyin güvenliğini sağlanması, duygusal destek verilmesi, aktif dinleme, kriz tepkilerinin normalleştirilmesi ve temel ihtiyaçlara erişimin kolaylaştırılmasını içerir (WHO, 2023). UNHCR’nin saha kılavuzları da özellikle çocuklar, engelliler ve mülteciler gibi gruplarda psikososyal desteğin müdahale aşamasında kesintisiz yürütülmesini tavsiye etmektedir (UNHCR, 2021).

Afet sırasında etkin karar verme; sahadan merkeze doğru, hızlı ve güvenli veri akışına bağlıdır. Dijital sağlık kayıt sistemlerinin ve mobil izlem platformlarının (örneğin e-Nabız) kullanımı, hizmet sürekliliğinin sağlanması ve salgın risklerinin izlenmesi açısından kritik öneme sahiptir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). WHO da dijital sağlık sistemlerinin afet müdahale kapasitesini güçlendirdiğini ve veri yönetiminin müdahale evresinin temel bileşenlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır (WHO, 2023).

14.2.3. Afet Sonrası İyileşme ve Rehabilitasyon

Afet sonrası dönem, yalnızca fiziksel yaraların tedavisini değil, aynı zamanda psikososyal, ekonomik ve toplumsal iyileşme süreçlerini kapsayan uzun soluklu bir evredir. Birinci basamak sağlık hizmetleri (BBSH), bu dönemde sürdürülebilir sağlık sisteminin yeniden inşasında merkezi bir role sahiptir; toplumun sağlık gereksinimlerinin tanımlanması, kayıtların güncellenmesi ve temel sağlık hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanması bu rolün temel bileşenleridir (Küçükceran, 2025; WHO, 2023).

Afet sonrası dönemde hipertansiyon, diyabet, KOAH ve kalp yetmezliği gibi kronik hastalıkların düzenli izlemi yeniden tesis edilmelidir. WHO, kronik hastalık yönetiminin afet sonrasında kesintiye uğramasının mortalite ve morbiditede artışa yol açtığını belirtmektedir. Bu nedenle ilaç temini, laboratuvar tetkiklerinin sürekliliği ve yaşam tarzı danışmanlığı yeniden organize edilmelidir (WHO, 2023; Sphere Association, 2018).

Afet sonrası dönemde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete, yas tepkileri, uyku bozuklukları ve toplumsal çözülme sık görülmektedir. WHO ve UNHCR, toplum temelli ruh sağlığı programlarının bu dönemde birinci basamak tarafından uygulanmasını önermekte; grup terapileri, danışmanlık oturumları ve psikolojik ilk yardım programlarının toplum direncini artırdığını vurgulamaktadır (UNHCR, 2021; WHO, 2023).

Afet sonrası dönemde su ve gıda kaynaklı hastalıkların görülme riski artmaktadır. Sphere Standartları, birinci basamak düzeyinde “toplum temelli erken uyarı ve sürveyans sistemleri”nin kurulmasını önermekte; özellikle geçici barınma alanlarında düzenli su ve sanitasyon izlemlerinin yapılmasını vurgulamaktadır (Sphere Association, 2018).

Afet sonrası yeniden yerleşim süreçlerinde sosyal uyumun sağlanması önem taşır. Birinci basamak, göçmenler, yaşlılar, engelliler ve psikososyal desteğe ihtiyaç duyan bireylerin sosyal hizmet mekanizmalarına yönlendirilmesinde kritik bir koordinasyon görevi üstlenir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

14.2.4. Koordinasyon ve Çok Paydaşlı İş Birliği

Afet yönetimi, çok sektörlü ve çok paydaşlı bir süreç olup, ulusal ve yerel kurumlar ile sivil toplum kuruluşları arasında etkili koordinasyon gerektirir (Koçakoğlu,2025). UNDRR, birinci basamak sağlık hizmetlerinin bu kurumlarla eşgüdümlü çalışmasının müdahale kapasitesini güçlendirdiğini vurgulamaktadır (UNDRR, 2015).

BBSH ekipleri, afet koordinasyon merkezleri, yerel yönetimler ve sağlık otoriteleriyle veri paylaşımı yaparak hizmet sürekliliğini desteklemelidir. Türkiye’de 2023 sonrasında AFAD ve Sağlık Bakanlığı arasında geliştirilen entegrasyon, afet veri yönetimi ve hızlı sağlık yanıt sisteminin güçlendirilmesinde önemli bir örnek model olarak gösterilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Afet sırasında insani yardım kuruluşları ile yapılan iş birlikleri, özellikle çocuk ve kadın sağlığı hizmetlerinin kapsamını genişletmektedir. Sphere El Kitabı, bu iş birliklerinde “koordinasyon toplantıları”, “görev tanımı protokolleri” ve “iletişim zincirleri” gibi yapıların sürdürülebilirlik için gerekli olduğunu belirtmektedir (Sphere Association, 2018).

WHO’nun oluşturduğu “Emergency Medical Teams (EMT)” sistemi, afet bölgelerinde ulusal sağlık ekiplerinin yanında görev yapan uluslararası sağlık ekipleri için standartlar tanımlamaktadır. Ülkelerin, EMT sistemine entegre olması, uluslararası sağlık müdahale kapasitesinin artırılmasına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2023).

14.3. Etik, Sosyal ve Kültürel Yaklaşım İlkeleri

Afetlerde birinci basamak sağlık hizmetlerinin başarısı, yalnızca teknik müdahale kapasitesine değil; etik değerlere, kültürel duyarlılığa ve sosyal adaletle dayalı kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesine bağlıdır. Sphere Standartları ve WHO Afet Risk Yönetimi çerçeveleri, bu ilkeleri “insan onuruna saygı, eşitlik, adalet, katılımcılık, zarar vermeme ve güvenilirlik” ekseninde tanımlamaktadır (Sphere Association, 2018; WHO, 2023).

Birinci basamakta çalışan sağlık profesyonelleri, afet ortamında hem klinik hem toplumsal roller üstlendiklerinden, etik kararları çoğu zaman kısıtlı kaynaklar ve zaman baskısı altında vermek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle etik duyarlılık, afet öncesi eğitimlerin, protokollerin ve hizmet planlarının ayrılmaz bir bileşeni olarak ele alınmalıdır (UNDRR, 2015).

Eşitlik, sağlık hizmetlerine erişimde hiçbir bireyin yaş, cinsiyet, engellilik, göçmenlik durumu veya sosyoekonomik nedenlerle dışlanmaması anlamına gelir. UNDRR’ye göre afet koşullarında bu ilke, “hiç kimsenin geride bırakılmaması” etik hedefini içerir (UNDRR, 2015). Kaynakların sınırlı olduğu afet dönemlerinde adalet ilkesi ön plana çıkar; Sphere Standartları, ihtiyaç düzeyine göre önceliklendirmeyi temel etik yaklaşım olarak vurgular (Sphere Association, 2018). Buna göre birinci basamak ekipleri; gebeler, çocuklar, yaşlılar, engelliler ve kronik hastalar gibi kırılgan gruplara erişim önceliği sağlamalıdır. Eşitlik ve adalet ilkesi yalnızca hizmet dağıtımını değil, bilgiye erişimi, karar süreçlerine katılımı ve temsil hakkını da kapsar (WHO, 2023).

“Zarar vermeme” ilkesi, afet ortamlarında en sık sınıanan etik ilkelerden biridir. Acil müdahale gereksinimi, bazen mahremiyet, bilgilendirilmiş onam veya kişisel veri güvenliği süreçlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir. WHO, afet koşullarında dahi insan onuruna saygı, bilgilendirme ve onam süreçlerinin korunmasını temel etik gereklilik olarak tanımlar (WHO, 2023).

Birinci basamak ekiplerinin bu çerçevede:

- ✓ Hastaya yapılacak müdahaleleri açık biçimde anlatması ve bilgilendirilmiş onam alması,
- ✓ Tıbbi işlemlerde mahremiyet ve veri güvenliğini koruması,
- ✓ Yardım dağıtımında fiziksel temas ve kültürel hassasiyet sınırlarına dikkat etmesi gerekmektedir (Sphere Association, 2018).

UNDRR, afet ortamlarında etik farkındalık eğitimlerinin, zarar riskini azaltmada en etkili yöntemlerden biri olduğunu belirtmektedir (UNDRR, 2015).

Kültürel duyarlılık, sağlık hizmetlerinin yerel değerler, inançlar ve sosyal normlarla uyumlu biçimde sunulmasını gerektirir. WHO'ya göre kültürel uyumlu iletişim, afet hizmetlerinin kabulünü ve güvenilirliğini artıran temel faktördür (WHO, 2023). Özellikle göçmen ve mülteci yoğun bölgelerde, dini hassasiyetlere veya toplumsal cinsiyet rollerine duyarsız bir yaklaşım hizmet reddine yol açabilir. UNHCR, kültürel arabulucular ve tercümanların afet sonrası hizmetlerde kritik rol oynadığını vurgular (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2021).

Sphere Standartları, bilgi materyallerinin yerel dile çevrilmesini, görsel desteklerin kullanılmasını, kadın sağlık personeli istihdamını ve kültürel engellerin tanımlanmasını tavsiye etmektedir (Sphere Association, 2018). Türkiye'de Göçmen Sağlığı Merkezleri'nin çok dilli uygulamaları afet dönemlerinde kapsayıcı hizmet sunumunun güçlü bir örneğini oluşturmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Toplum katılımı, afet yönetiminin sürdürülebilir, demokratik ve kapsayıcı olabilmesi için temel ilkedir. UNDRR, afet planlamasında yerel halkın, özellikle kadınların, engellilerin ve gençlerin karar süreçlerine aktif katılımını temel gereklilik olarak tanımlar (UNDRR, 2015).

Birinci basamak düzeyinde toplum katılımı şu yollarla sağlanabilir:

- ✓ Afet komisyonlarına yerel temsilcilerin, kadın örgütlerinin ve muhtarların dahil edilmesi
- ✓ Afet eğitimlerinde toplum gönüllülerine aktif roller verilmesi
- ✓ Barınma alanlarında geri bildirim, şikâyet ve öneri mekanizmalarının kurulması

Sphere Handbook, toplumun karar süreçlerine dahil edilmediği müdahalelerin uzun vadede etkisiz kaldığını ve bağımlılık yarattığını vurgular (Sphere Association, 2018). Toplumsal katılım, bireylerde öz-etkinlik ve kontrol duygusunu güçlendirerek afet sonrası çaresizlik hissini azaltır (WHO, 2023).

Afet müdahalelerinin geçici çözümlerle sınırlı kalmaması; uzun vadeli sağlık sisteminin güçlendirilmesiyle sürdürülebilir hale gelmesi

gerekmektedir. TC. Sağlık Bakanlığı'nın 2023 rehberine göre birinci basamak, afet sonrası dönemde rehabilitasyon, hizmet izleme ve sürdürülebilir altyapı kurma süreçlerinde temel kurumsal aktördür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). WHO sürdürülebilirliği üç bileşende ele alır:

- ✓ Yapısal sürdürülebilirlik (sağlık altyapısı),
- ✓ İdari sürdürülebilirlik (insan kaynağı, finansman, veri sistemi),
- ✓ Etik sürdürülebilirlik (şeffaflık, hesap verebilirlik) (WHO, 2023).

Sphere Standartları ise “hesap verebilirlik mekanizmalarının” yardım süreçlerinde kaynak kullanımını optimize ettiğini ve güveni artırdığını belirtmektedir (Sphere Association, 2018).

14.4. Afetlerde Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri İçin Öneriler

Afetlerde birinci basamak sağlık hizmetlerinin rolü, yalnızca sağlık sisteminin işleyişini sürdürmekle sınırlı değildir; aynı zamanda toplumun direnç kapasitesini artıran, sosyal bütünlüğü güçlendiren ve etik adalet anlayışını yansıtan temel bir kurumsal yapıyı temsil eder (WHO, 2023).

Birinci basamak, bireylerin en kolay erişebildiği sağlık kademesi olarak afet öncesi hazırlık, afet sırası müdahale ve afet sonrası iyileşme dönemlerinde hizmet sürekliliğini sağlamada kritik önemdedir (Döner Güner ve Yılmaz, 2025; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023).

Uluslararası deneyimler göstermektedir ki, yerel düzeyde güçlü birinci basamak örgütlenmesi, ulusal kriz yönetiminin en stratejik bileşenlerinden biridir (Ayhan Başerve Ünverdi, 2025; UNDRR, 2015).

Japonya, Küba ve Türkiye örnekleri karşılaştırıldığında etkili bir afet yönetiminin temelini oluşturan dört unsur öne çıkmaktadır:

- a) Hazırlık ve kayıt sistemlerinin güçlendirilmesi,
- b) Toplum katılımı ve eğitim,
- c) Kırılgan gruplara önceliklendirilmiş erişim,
- d) Veriye dayalı ve etik temelli yönetim mekanizmaları.

Birinci basamakta çalışan sağlık profesyonellerinin katkısı yalnızca klinik müdahalelerle sınırlı olmayıp; koruyucu sağlık hizmetleri, toplum eğitimi, rehberlik ve sosyal destek işlevleriyle bütüncül bir iyileştirme kapasitesi oluşturur (Döner Güner ve Yılmaz, 2025; WHO, 2023).

14.4.1. Afet Öncesi İçin Politika ve Planlama Önerileri

Etkili afet yönetimi, afet yönetimi öncesi dönemde yapılan hazırlıklar büyük önem taşımaktadır:

Aile hekimlerinin kendi nüfusuna ilişkin kırılmalılık verilerini (yaşlı, engelli, gebe, kronik hastalık vb.) düzenli olarak dijital sistemlere işlemesi ve güncellemesi gerekmektedir (SB, 2023). Japonya'daki "vulnerable persons list" uygulaması, etkili bir afet öncesi kayıt modelidir (UNDRR, 2015).

Birinci basamak çalışanlarının yılda en az bir kez afet senaryosu temelli eğitimlere ve saha tatbikatlarına katılması önerilmektedir. Sphere Standartları, düzenli tatbikatlar, müdahale hızını ve koordinasyonu anlamlı ölçüde artırdığını; sağlık çalışanlarının afet öncesi hazırlık, afet sırasında müdahale ve afet sonrası iyileşme alanlarında düzenli eğitim almalarının zorunlu olduğunu vurgular (Sphere Association, 2018). Ayrıca WHO, afet yönetimi kapasitesinin sürdürülebilir olmasının temel yolunun, eğitim programlarının kurumlara entegre edilmesi ve bu eğitimlerin düzenli olarak güncellenmesi olduğunu ifade eder (WHO, 2023). Aynı zamanda daha önceki deneyimler ve literatür temelli olarak afetlerde en sık karşılaşılan sağlık sorunları ve acil durumlara yaklaşımların yeniden ele alınması hazırlık aşamalarında bilgi düzeyinin artması açısından önemlidir (Karahan ve Ağadayı, 2025; Ketten ve Güvenç,2025; Özer ve İnandı, 2025). İlaç temini zincirinin bozulması afetlerde mortaliteyi artıran önemli bir risk faktörüdür. Bu nedenle, il ve ilçe düzeyinde birinci basamak için "yedek stok protokolleri" geliştirilmelidir (WHO, 2023).

Halkın kendi kronik hastalık verilerini, acil durum iletişim bilgilerini ve kişisel sağlık dosyalarını bilmesi afet öncesi hazırlığın temelidir. Bu farkındalık eğitimleri aile sağlığı merkezleri tarafından düzenli olarak yürütülmelidir (T.C. Sağlık Bakanlığı,2023).

14.4.2. Afet Sırasında Müdahale İçin Öneriler

Afet anı, sağlık hizmetlerinin en hızlı şekilde organize edilmesi gereken kritik bir dönemi temsil eder. Bu evrede birinci basamak sağlık hizmetlerinin temel görevi, acil ihtiyaçları hızla tespit etmek, can kaybını azaltmak, bulaşıcı hastalık riskini kontrol altına almak ve toplumun en kırılmalı kesimlerine zamanında müdahale etmektir. Sağlık sisteminin diğer kademelerine göre sahaya daha yakın konumlanan birinci basamak, afet sırasında hem acil tıbbi

müdahaleyi hem de koruyucu halk sağığı uygulamalarını eşzamanlı yürütme kapasitesiyle müdahale sürecinin merkezinde yer alır. Bu çerçevede etkili bir müdahale için triyaj, mobil sağığı hizmetleri, psikososyal destek ve veri yönetimi gibi işlevlerin güçlü ve koordineli biçimde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

- ✓ Mobil Birinci Basamak Ekipleri: Ulaşılamayan alanlarda hizmet verecek mobil ekiplerin önceden oluşturulması gereklidir (T.C. Sağığı Bakanlığı,2023).
- ✓ Psikososyal Destek Entegrasyonu: WHO (2023), afetin ilk haftasında psikolojik ilk yardımın başlamasını önerir. Her mobil birimde en az bir psikolog veya sosyal hizmet uzmanı bulunmalıdır.
- ✓ İzlem ve Bilgi Yönetimi: Dijital sağığı platformları (ör. e-Nabız “Afet Modülü”) aracılığıyla hasta takibi yapılmalı, saha verileri merkezi olarak izlenmelidir. Sphere Standartları (2018), bu tür sistemlerin “şeffaflık ve hesap verebilirlik” için zorunlu olduğunu belirtir.
- ✓ İletişim ve Koordinasyon: Birinci basamak ekipleri ile AFAD, belediyeler ve STK’lar arasında sabit iletişim protokolleri bulunmalıdır (UNDRR, 2015).

14.4.3. Afet Sonrası İyileşme Dönemi İçin Öneriler

Afet sonrası iyileşme dönemi, yalnızca fiziksel yaraların tedavisini değil; psikososyal bütünlüğün yeniden sağlanmasını, kronik hastalık yönetiminin tekrar yapılandırılmasını ve toplumun sosyal dokusunun onarılmasını içeren çok boyutlu bir süreçtir. Bu dönemde birinci basamak sağığı hizmetleri hem bireysel hem toplumsal düzeyde sürdürülebilir bir iyileşmeyi mümkün kılan temel unsurlardan biridir. Toplumun yeniden yapılanması, ruh sağığıının güçlendirilmesi ve kırılgan grupların desteklenmesi gibi kritik alanlarda birinci basamağın zamanında ve koordineli müdahaleleri, uzun vadeli sağığı risklerinin azaltılmasına ve dayanıklılığın artırılmasına önemli katkı sağlar.

Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), yas tepkileri, anksiyete ve uyku bozuklukları afet sonrası dönemde en sık görülen psikososyal morbiditeler arasındadır. WHO, afet sonrası uzun vadeli iyileşmenin sağlanabilmesi için toplum ruh sağığı merkezlerinin birinci basamakla entegre biçimde çalışmasını önermektedir (WHO, 2023). Bu entegrasyon, psikolojik ilk yardım uygulamalarının yaygınlaştırılması, riskli grupların izlenmesi ve

toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesi açısından kritik önemdedir (UNHCR, 2021).

Afet sonrası dönemde kronik hastalığı olan bireylerde ilaç erişiminin kesilmesi, düzensiz beslenme, stres ve takip eksikliği nedeniyle komplikasyon riski belirgin biçimde artmaktadır. WHO, kronik hastalık yönetiminin afet sonrası ilk 3 ayda yeniden düzenlenmesini ve birinci basamak düzeyinde yapılandırılmış izlem programlarının oluşturulmasını önermektedir (WHO, 2023). Bu kapsamda “afetzedekronik hastalık izlem programı” geliştirilmesi; ilaç sürekliliğinin sağlanması, kontrol tetkiklerinin planlanması ve yaşam tarzı danışmanlığının yeniden başlatılmasını içermelidir (Sphere Association, 2018).

Yeniden yerleşim alanlarında yaşlı, engelli, göçmen ve sosyal açıdan kırılgan bireylerin topluma yeniden entegrasyonu, afet sonrası uzun vadeli iyileşmenin önemli bileşenlerinden biridir. WHO, toplum katılımının ve sosyal uyum programlarının psikososyal iyileşmeyi kolaylaştırdığını vurgular (WHO, 2023). Bu süreçte birinci basamak sağlık hizmetlerinin sosyal hizmet birimleri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içinde çalışması önem taşır (UNHCR, 2021).

Birinci basamak ekiplerinin afet sonrası hizmet süreçlerini düzenli olarak raporlaması, elde edilen verilerin hem akademik hem de yönetsel düzeyde değerlendirilmesi gerekmektedir. Sphere Standartları, afet sonrası değerlendirme süreçlerinin gelecek planlarının bilimsel temele oturtulması için zorunlu olduğunu ifade etmektedir (Sphere Association, 2018). Bu değerlendirmeler hizmet kalitesini artırmanın yanı sıra, gelecekteki afetlere yönelik hazırlık kapasitesinin güçlendirilmesine de katkı sağlar.

14.4.4. Etik ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Önerileri

Afet koşullarında hizmet sunumu sırasında kaynakların sınırlılığı, belirsizlik, zaman baskısı ve hızlı karar verme gerekliliği nedeniyle etik ikilemler sık ortaya çıkar. Bu nedenle her ilde “Afet Sağlık Etik Kurulu” oluşturulması, hizmet önceliklendirme kriterlerinin, kaynak paylaşım ilkelerinin, mahremiyet ve bilgilendirilmiş onam süreçlerinin standartlaştırılmasını sağlayacaktır.

UNDRR’nin Sendai Çerçevesi, etik yönetim mekanizmalarının afet riskini azaltmada temel bir bileşen olduğunu vurgular (United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR], 2015). Ayrıca Sphere Standartları, yardım sunumunda hesap verebilirlik, şeffaflık ve insan onuruna saygı

ilkelerinin yazılı kurum politikalarına entegre edilmesini önerir (Sphere Association, 2018). Bu kurullar, afet sırasında etik karar desteği sağlamakla kalmayıp, afet sonrası değerlendirmelerde etik açıdan riskli uygulamaları analiz ederek sürekli iyileştirme sağlar.

Toplum katılımı, afetlerin yalnızca müdahale aşamasında değil, iyileşme ve hazırlık süreçlerinde de sürdürülebilir bir yaklaşımın temelini oluşturur. Afet geçtikten sonra toplumda farkındalığın azalması, gelecekteki afetlere karşı kırılganlığı artırır. WHO, toplum katılımının afet döngüsünün tüm aşamalarında sürdürülmesini; eğitimler, mahalle temelli tatbikatlar ve öz-etkinliği artıran programlarla yerel toplulukların güçlendirilmesini önerir (WHO, 2023).

Küba ve Japonya gibi ülkelerde afet sonrası yıllık değerlendirme toplantıları, toplum temelli risk analizleri ve gönüllü afet ekiplerinin düzenli eğitimleri, sürdürülebilir dayanıklılığın temel örnekleri olarak gösterilir. UNHCR de özellikle göçmen ve kırılgan toplulukların afet sonrası süreçlere etkin katılımının, sosyal uyumun ve kolektif iyileşmenin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedir (UNHCR, 2021).

Afetlerde birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkinliği, sağlık personelinin afet tıbbı, kriz iletişimi, etik uygulamalar ve toplum temelli hazırlık konularındaki yetkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle aile hekimliği uzmanlık eğitimine, hemşirelik lisans programlarına ve sürekli mesleki gelişim modüllerine “Afetlerde Birinci Basamak Yönetimi” dersinin eklenmesi büyük önem taşımaktadır. Afete yönelik yerel ve evrensel deneyimlere dayalı vaka senaryoların oluşturulması eğitime oldukça önemli katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Afetler, yalnızca fiziksel yıkım ve altyapı kaybı değil; aynı zamanda toplumların dayanıklılık kapasitesini, sağlık sistemlerinin adaletini ve kırılgan grupların görünürlüğüne sınavan fiziksel, ruhsal ve sosyal derin etkilenimler getirir. Bu kırılgan yapıda birinci basamak sağlık hizmetleri, afet anında en hızlı erişilebilen, afet sonrasında ise iyileşme sürecinin sürekliliğini sağlayan temel sağlık kademesi olarak diğer basamaklardan farklı bir rol üstlenir. Birinci basamak, sadece klinik bakım sunan bir birim değil; toplumun güven, istikrar ve iyileşme ihtiyacına doğrudan yanıt veren kritik bir toplumsal temas noktası olması nedeniyle oldukça önem taşımaktadır.

Afet yönetiminde birinci basamağın etkinliği üç temel ilkeye dayanır:

- ✓ Kırılgan gruplara öncelik veren etik ve kapsayıcı bir yaklaşım
- ✓ Veriye dayalı karar alma ve sürekli izleme kapasitesi
- ✓ Toplum temelli dayanıklılığı güçlendiren katılımcı planlama ve yerel örgütlenme

Birinci basamak, afet sonrası dönemde kronik hastalık yönetiminden ruh sağlığı desteğine, çevre sağlığından bulaşıcı hastalık sürveyansına kadar uzanan geniş bir yelpazede sistemin yeniden inşasını mümkün kılar. Bu nedenle güçlü bir birinci basamak yapılanması, ulusal afet yanıt kapasitesinin sigortası niteliğindedir.

Sonuç olarak, afetlerde birinci basamak sağlık hizmetleri yalnızca “ilk temas noktası” değil; toplumsal iyileşmenin kalbi, dayanıklılığın taşıyıcısı ve sağlık sisteminin geleceğe dönük en güçlü savunma hattıdır.

Etik değerlerle güçlendirilmiş, bilimsel kanıtlarla yönlendirilen ve toplum katılımına dayanan birinci basamak yapılanması, geleceğin afetlerine karşı toplumların hem korunmasını hem de hızlı iyileşmesini sağlayacak en kritik stratejik bileşenden biridir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, H.ve Fidancı, İ. (2025). Afetlerde birinci basamakta çevre sağlığı yönetimi. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 87–92.
- Barut, D. Ç.ve Yıldız, M. (2025). Birinci basamakta afet sırası ve sonrasında akut ve kronik dönemde mental sağlık. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 60–66.
- Clark, B.& Preto, N. (2018). Exploring the concept of vulnerability in health care. *Canadian Medical Association Journal*, 190, E308–E309. <https://doi.org/10.1503/cmaj.180242>
- Çelepkolu, T.ve Pervane, V. D. (2025). Afet öncesi risk değerlendirme ve birinci basamakta planlamalar. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 14–18.
- De Groot, N., Bonsel, G., Birnie, E.& Valentine, N. (2019). Towards a universal concept of vulnerability: Broadening the evidence from the elderly to perinatal health using a Delphi approach. *PLoS ONE*, 14(3), e0212633. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212633>
- Döner Güner, P. ve Yılmaz, T. E. (2025). Afet yönetiminde birinci basamak sağlık hizmetlerinin rolü ve güçlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 78–81.
- Gümüştakım, R. Ş. ve Alacalı, M. (2025). Afet yönetimi tanımı ve epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 1–8.
- Güner, C.ve Döner Güner, P. (2022). Mülteciler/göçmenler için kronik hastalıkların erken tahmininde antropometrik indekslerin genişletilmiş tarama programlarına entegre edilmesine ilişkin bazı öneriler. In K. Şahin ve M. Çapar (Eds.), *Arafta ve mobil olmak* (ss. 495-503). Bilgin Kültür Sanat.
- Hatice Küçükceran. (2025). Birinci basamakta afetler sonrasında rehabilitasyon çalışmaları. *Birinci Basamakta Afet Yönetimine Yaklaşım. Türkiye Klinikleri*.
- Karahan, S., Ağadayı, E. (2025). Afetlere hazırlık aşamasında birinci basamakta afet yönetim eğitimi. In E. Yengil (Ed.), *Birinci Basamakta Afet Yönetimine Yaklaşım* (pp. 82–86). Türkiye Klinikleri.
- Keten, H. S.ve Güvenç, N. (2025). Birinci basamakta afet sırası ve sonrasında en sık karşılaşılan acil durumlara yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 25–33.
- Koç, E. M. (2025). Birinci basamakta afet yönetimine sağlıkta dijitalleşmenin katkısı. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 93–96.
- Koçakoğlu, Ş. (2025). Afet yönetiminde multidisipliner yaklaşım ve birinci basamakla koordinasyon. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 9–13.
- Marshall, J., Wiltshire, J., Delva, J., Bello, T., & Masys, A. (2020). Natural and manmade disasters: Vulnerable populations. In A. Masys (Ed.), *Security by design* (pp. 143–161). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23491-1_7
- Özer, C.ve İnandı, T. (2025). Afet sonrası birinci basamakta sık karşılaşılan sağlık sorunları. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 19–24.
- Rogers, A. (1997). Vulnerability, health and health care. *Journal of Advanced Nursing*, 26(1), 65–72. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.1997026065.x>
- Şahin, K.ve Çapar, M. (2023). *Arafta ve mobil göç olgusuna disiplinlerarası bir yaklaşım*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

- Şahin, K. (2025). Felaketin antropolojisi: doğal ya da insan kaynaklı olanlara dair. M. Bulut (Ed.). *Antropolojinin 100. Yılında Kuramdan Sahaya Çalışmalar*. (s. 283-305). Ankara: Hece Yayınları.
- Sossauer, L., Schindler, M.& Hurst, S. (2019). Vulnerability identified in clinical practice: A qualitative analysis. *BMC Medical Ethics*, 20, Article 54. <https://doi.org/10.1186/s12910-019-0416-4>
- Sphere Association. (2018). The Sphere handbook: Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response. <https://spherestandards.org/wp-content/uploads/Sphere-Handbook-2018-EN.pdf>
- Tacı, D. Y. ve Dağlı, Z. Y. (2025). Birinci basamakta afet sırası ve sonrasında kronik hastalıkların bakım ve takibi. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 52–59.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023). Afet ve Olağan Dışı Durumlarda Sağlık Hizmetleri Rehberi.
- Tekinemre, I. G.ve Tetik, B. K. (2025). Birinci basamakta afet sonrasında en sık karşılaşılan yenidoğan ve çocuk sağlık gereksinimlerine yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 39–42.
- UNICEF. (2022). The state of the world's children 2021–2022: On my mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health. <https://www.unicef.org/media/117766/file/SOWC-2021-mental-health.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2021). Mental health and psychosocial support for refugees, asylum seekers and migrants. <https://www.unhcr.org/publications/brochures/mental-health-and-psychosocial-support-refugees-asylum-seekers-and-migrants>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrr.pdf
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2017). Sendai Framework terminology on disaster risk reduction: Vulnerability. <https://www.undrr.org/terminology/vulnerability>
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T. & Davis, I. (2004). At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters (2nd ed.). Routledge. https://www.preventionweb.net/files/670_72351.pdf
- World Health Organization. (2018). Primary health care and health emergencies. WHO Press. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/326451>
- World Health Organization. (2023). Strengthening health emergency prevention, preparedness and response: WHO HEPR strategy. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/emergency-preparedness/who_hepr_wha2023-21051248b.pdf
- Yengil, E. ve Kurt, K. (2025). Birinci basamakta afet sonrasında en sık karşılaşılan kadın sağlığı gereksinimlerine yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 43–47.
- Yılmaz, Ü. ve Dere, B. (2025). Birinci basamakta afet sonrasında en sık karşılaşılan yaşlı sağlığı gereksinimlerine yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Family Medicine – Special Topics*, 16(2), 48–51.

15.BÖLÜM

AFETLERİN HALK SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ*

Bennur KOCA²

Giriş

Günümüzde bilgi ve teknolojiadaki gelişmelere rağmen hızlı ve düzensiz kentleşme, nüfus artışı, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik, çevresel bozulmalar, iklim değişikliği gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan afet olayları her yıl milyonlarca insanı etkilemeye devam etmektedir (Okur vd., 2024). Afetler, toplumların sosyal ve fiziksel işleyişini bozan, geniş çaplı etkiler yaratan ve halk sağlığı üzerinde çok yönlü sonuçlara yol açan olaylardır (UNDRR, 2021). Dünya Sağlık Örgütü, afetleri yalnızca ani fiziksel yıkımlarla sınırlamayıp aynı zamanda uzun vadeli morbidite, mortalite ve sağlık hizmetlerinde aksamalara neden olan süreçler olarak değerlendirmektedir (WHO, 2022).

Küresel afet istatistiklerine göre 2002-2021 yılları arasında 370 doğal afet yaşanırken, 2022 yılında 387 yıkıcı afet meydana gelmiştir. Sadece 2022 yılında yaşanan afetlerden 185 milyon insan etkilenmiş, 30.704 kişi yaşamını kaybetmiş ve 223,8 milyar dolar ekonomik kayıp yaşanmıştır (CRED, 2023 a). Türkiye’de de jeolojik yapı, iklim özellikleri nedeniyle deprem, sel, çığ gibi doğal afetler sıklıkla yaşanmaktadır ve 1900-2020 yılları arasında 1.796 yıkıcı deprem meydana gelmiş ve 14 milyon insan etkilenmiştir (CRED, 2023 b). Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen iki yıkıcı deprem sonucunda da 50.708 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2023).

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atif / Citeas: Koca, B. (2025). Afetlerin halk sağlığı üzerine etkileri. İçinde K. Şahin ve İ. Kalaycı (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 337-349), Vizetek Yayıncılık.

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, İlk ve Acil Yardım Programı, Balçova-İzmir/Türkiye, **ORCID:** 0000-0002-6484-5956

Afetler bireyler ve hükümetleri maddi ve manevi olarak etkilemektedir. Bu durum var olan imkanların yetersiz kalmasıyla birlikte sağlığı olumsuz etkileyecek durumlar (güvenli gıda ve su yetersizliği, bağışıklama hizmetlerinin aksaması, bölgede ilaç yetersizliği vb.), barınma alanlarının yetersizliği, acil müdahale için sağlık profesyoneli eksikliği gibi durumlarda riskler oluşturmaktadır (WHO, 2023a). Özellikle kırılgan gruplar açısından bakıldığında afetlerin halk sağlığı üzerindeki etkileri daha belirgin hâle gelmektedir (Öztürk ve Aydın, 2023). Bir afetin toplum üzerindeki etkisini etkileyen faktörler arasında olayın doğası, etkilenen nüfusun sosyodemografik ve sağlık özellikleri, kaynakların mevcudiyeti yer almaktadır (Goodwin Veenema, 2018).

Toplumdaki can ve mal kayıpları nedeniyle her ülkenin afet durumunda uygun afet yönetimi programları oluşturması gerekmektedir. Afetleri önlemek için sağlık hizmetlerinin planlanması oldukça önemlidir (Söğüt, 2023). Afet durumlarında sağlık sorunlarının giderilmesi için kısa dönemde daha çok medikal kurtarma ve acil tıbbi müdahaleler yapılırken, uzun dönemde afetlerin olası etkilerinden korunmak için halk sağlığı hizmetleri sunulmaktadır (Akdur, 2010; CDC, 2019).

Afetlerde halk sağlığı hizmetleri olası afet olayları ve sonuçlarına karşı ihtiyaç durumlarına göre planlanıp hazırlanan, en hızlı ve güvenli şekilde temel, birincil, ikincil ve üçüncül düzeyde sunulan hizmetlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda temiz ve kaliteli su, temiz gıdalar, güvenli, korunaklı ve hijyenik koşullara uygun barınma, üreme sağlığı, acil tıbbi bakım, salgın hastalıkların kontrolü, sağlık eğitimi ve haberleşmesi ile risk grubu olarak belirlenen bebek, çocuk, hamile ve emziren kadınlar, yaşlılar, kronik hastalıkları olanlar, engelli ve zihinsel sağlık gereksinimleri olan kişilere sunulan hizmetler hayati önem taşımaktadır. Afet bölgesinde ikincil afet riski taşıyan tehlikelerin giderilmesi, vektörler ve sokak hayvanları nedeniyle oluşan hastalıkların önlenmesi, arama kurtarma ve diğer çalışmaların yürütülmesinde görevli ekipmanlar arasında koordinasyonun sağlanması, insan sağlığını etkileyen atık katı atık ve diğer türdeki atıkların yok edilerek korunaklı çevrenin oluşturulması, afetten önceki rutin yaşamın sürdürülebilirliği için gerekli ihtiyaçların tespit edilerek giderilmesi, koruyucu faaliyetlerin yürütülmesi, psikolojik destek ve buna benzer birçok hizmetin gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir. Salgın ve kronik hastalıklara karşı mücadele, afet bölgelerinde sağlıklı doğumların gerçekleşmesi için seyyar sağlık kuruluşların kurulması halk sağlığında kilit

role sahiptir. Bu kapsamda afet durumlarında sağlık temelli halk sağlığı hizmetlerinin yürütülmesinde bütüncül olarak belirlenen çok paydaşlı koordinasyon ve planlama, afetlerde halk sağlığı hizmetlerinin sunulmasında önemlidir (Akdur, 2010).

15.1. Afet ve Afet Yönetimi

Afet; toplumun tamamı ya da belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran ya da kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji ya da insan kaynaklı olay olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2023). Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu afet tanımı ve etkilerini belirtirken doğal, insan yapımı ve tehlikelerin yanı sıra bir toplumun maruziyetini ve savunmasızlığını etkileyen çeşitli faktörlerden kaynaklanabildiğini belirtmektedir (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies [IFRC], 2023). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) afetlerin sonucunda yerel tıbbi kaynakların yetersiz kalabileceği, kapsamlı ve gerekli olan tıbbi bakım sağlamalarını engelleyecek toplu yaralanmaların oluşabileceğini belirtmiştir (WHO, 2023b).

Bir olayın afet olarak kabul edilmesi için insan ve toplumların yaşamlarını sürdürdüğü mekanlar olarak yerleşim alanlarında ortaya çıkarak bu toplumda ve sosyal yapısında hasar, kayıp ve yıkıcı etkilere neden olması gerekmektedir (Genç, 2021). Afetler olağan yaşam düzenini bozarak, can ve mal kayıplarına neden olan, toplumun yanıt verme ve uyum sağlama kapasitesini aşarak yardım gereksinimi doğuran ekolojik olaylardır. Bir afetin büyüklüğünü etkileyen faktörler; afetin fiziksel büyüklüğü, tehlikenin yoğun yerleşme alanına mesafesi, fakirlik veya az gelişmişlik, nüfus artışının hızlı olması, tehlikeli bölgelerde çarpık kentleşme, kontrolsüz sanayileşme, eğitim ve farkındalık eksikliği, ekolojik yapı tahribi, toplumların afetlere karşı önceden hazırlıklı olma durumu yani afetlere karşı koruyucu ve önleyici tedbirlerin seviyesidir (Erkan ve Değerliyurt, 2009).

Yerkürenin çeşitli katmanlarında süregelen doğal hareketler sonucunda gelişen afetler doğal afetler; insanların eylem ve ihmalleri sonucunda gelişen afetler ise yapay-insani afetler olarak adlandırılmaktadır (Çakmak vd., 2018). Doğal afetler kuraklık, şiddetli soğukluk, deprem, sel, kaya düşmeleri, çığ, fırtına, volkan patlamaları iken; insan kaynaklı afetler olarak endüstriyel

kazalar, nükleer kazalar, taşımacılık kazaları, yangın ve savaşlar sayılabilir (AFAD, 2023).

Bilindiği üzere, Türkiye bir afet ülkesidir ve günümüze kadar gelen süreçte birçok defa afetle karşılaşmış, insanî ve malî açıdan büyük kayıplar vermiştir. Bundan dolayıdır ki bu kayıpların en aza indirilmesinde afetlerin yönetilebilmesi son derece önem teşkil etmektedir.

Bütünleşik afet yönetimi; afet ve acil durumların meydana getirdiği kayıpların önlenmesi için tehlike ve risklerin önceden tespit edilmesini, afet henüz olmadan önce tedbirlerin alınmasını, afet durumunda etkili ve hızlı bir müdahalenin sağlanmasını, zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsayan iyileştirme çalışmalarının bütünsel bir planlama ve yönetim sürecini ifade etmektedir (Yavuz, 2018). Afet yönetimi, “Afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla, afet öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemler ve yapılması gereken çalışmaların planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve etkin olarak uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, imkân ve kaynaklarının belirlenen stratejik hedefler ve öncelikler doğrultusunda kullanılmasını gerektiren, çok yönlü, çok disiplinli ve çok aktörlü, dinamik ve karmaşık bir yönetim sürecidir.”dır (AFAD, 2014). Bu süreç risk analizi ve zarar azaltma, afete hazırlıklı olma, müdahale ve iyileştirme yani yeniden yapılanma aşamalarını içermektedir. Afet öncesi yapılan risk analizi ve zarar azaltma ile hazırlıklı olma risk yönetimi olarak da ele alınmaktadır. Afet anı ve sonraki dönemde yapılan müdahale ve iyileştirme çalışmaları, afetlerin yol açtığı kayıp ve zararları gidermek, afet öncesi duruma göre daha iyi hale getirmek için yapılan pek çok faaliyeti içeren kriz yönetimidir. Bu süreçlerde yapılan eksik veya hatalı tutum diğer süreci veya süreçleri etkilemekte ve afetin kayıp ve zararlarının büyük ölçekli olmasına yahut ikincil afetlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla burada yaşanan eksiklik veya hatalı durum ya da faaliyet afete maruz kalan toplumun mevcut düzeninde bozulmalara ve kesintilere neden olması, ekonomik ve sosyal kayıpları doğurması, can kaybı ve yaralanmalara yol açması, uzun dönemli sağlık sorunlarına yol açması ve insanların aile yaşamlarını etkilemesi bakımından halk sağlığını da etkilemektedir (Genç, 2021).

15.2. Afetlerin Halk Sağığı Üzerindeki Etkileri ve Afetlerde Halk Sağığı Uygulamaları

Yaşanılan afet türü ne olursa olsun, afetin meydana geldiğı bölgelerde bireylerde can kaybı ve ciddi yaralanmalara neden olması nedeniyle halk sağığı ciddi şekilde etkilenmektedir (AFAD, 2023). Afetlerin yol açtığı sonuçlar sadece bunlarla sınırlı kalmamakla beraber mal kayıplarına, bulaşıcı hastalık riskinin ortaya çıkmasına ve artmasına, su ve kanalizasyon altyapı sistemlerinin hasara uğramasına bağılı tüketilen suyun kirlenmesi ve buna bağılı salgın hastalıklara yol açmasına, gıda ve temiz su kıtlığına, konutların zarar görmesine, sağık binalarında hasarların oluşmasına, büyük kapsamlı nüfus hareketine, insan ve toplum sağığını psikolojik açıdan olumsuz etkilemesine, ekonomik, sosyal, çevresel ve diğerk birçok alanda hasar, parçalanma ve yaşamı tehdit edici zararlara yol açarak dışarıdan desteğe yani sağık hizmeti ihtiyacına yol açmaktadır. Bu durumların giderilmesi veya en aza indirilmesi için sağık temelli afet yönetimi ile afetlerde sunulan sağık hizmetleri son derece önemlidir (Sarp, 1999).

Türkiye’de afetlerde etkin müdahaleyi sağlamada planlama ihtiyacı görölmüş olup, ortaya çıkabilecek afet ve acil durumlarla müdahale etmek ve halk sağığını yürütmek amacıyla 2013 yılında “Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliğı” doğrultusunda kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve gerçek kişiler olmak üzere afet öncesi, anı ve sonraki süreçleri kapsayan aşamalı, çok paydaşlı ve dinamik planlama için Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) oluşturulmuştur (Koç, 2024). Bu yönetmelik 24 Şubat 2022 tarihinde güncellenmiş olup, planın en güncel hali 15 Şubat 2022 tarihinde yayınlanmıştır. TAMP’ın amacı, “Afet ve acil durumlara ilişkin müdahale çalışmalarında görev alacak hizmet grupları ve eşgüdüm birimlerine ait rolleri ve sorumlulukları tanımlamak, afet öncesi, sırası ve sonrasındaki müdahale planlamasının temel prensiplerini belirlemektir (TAMP, 2022).

Koordinasyon, eğitim ve mevzuat düzenlemeleri bakımından temel sorumluluk Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) olsa da hizmet gruplarını oluşturulması ve uygulanması bakımından bakanlıklar ve diğerk yetkili üst malikler sorumludur (AFAD, 2014). Sağık hizmetlerini yürütmek, tıbbi yardımları sağlamak ve çevre sağığı hizmetlerini aksatmadan en hızlı biçimde normal sürece dönmesini sağlamak amacıyla koordinasyondan

sorumlu ana çözüm merkezi kuruluş Sağlık Bakanlığı'dır. Bu hizmetleri yerine getirmek amacıyla diğr paydaşlardan destekleyici hizmetler ve çözümler de sunulmaktadır (AFAD, 2014).

Afetlerde halk sağlığı hizmetleri olası afet olayları ve sonuçlarına karşı planlanıp hazırlanan, en hızlı ve güvenli şekilde temel, birincil, ikincil ve üçüncül düzeyde sunulan hizmetleri kapsamaktadır. Bu kapsamda temiz ve kaliteli su, temiz gıdalar, güvenli ve hijyenik koşullara uygun barınma, üreme sağlığı, acil tıbbi bakım, salgın hastalıkların kontrolü, sağlık eğitimi ve haberleşmesi ile risk grubu olarak belirlenen bebek, çocuk, hamile ve emziren kadınlar, yaşlılar, kronik hastalıkları olanlar, engelli ve zihinsel sağlık gereksinimleri olan kişilere sunulan hizmetler hayati önem taşımaktadır. Afet bölgesinde ikincil afet riski taşıyan tehlikelerin giderilmesi, vektörler ve sokak hayvanları nedeniyle oluşan hastalıkların önlenmesi, arama kurtarma ve diğr çalışmaların yürütülmesinde görevli ekipler arasında koordinasyonun sağlanması, insan sağlığını etkileyen atık katı atık ve diğr türdeki atıkların yok edilerek güvenli çevrenin oluşturulması, afetten önceki rutin yaşamın sürdürülebilirliği için gerekli ihtiyaçların tespit edilerek giderilmesi, koruyucu faaliyetlerin yürütülmesi, psikolojik destek ve buna benzer birçok hizmetin gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir. Salgın ve kronik hastalıklara karşı mücadele, afet bölgelerinde sağlıklı doğumların gerçekleşmesi için seyyar sağlık kuruluşların kurulması halk sağlığında önemli role sahiptir. Bu kapsamda afet durumlarında sağlık temelli halk sağlığı hizmetlerinin yürütülmesinde bütüncül olarak belirlenen çok paydaşlı koordinasyon ve planlama, afetlerde halk sağlığı hizmetlerinin sunulmasında son derece önemlidir.

Afetlerde sağlık hizmetlerinde planlama aşamasında durum analizi yapılırken dikkate alınması gereken unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; afetten etkilenen yerleşim alanın, afet bölgesindeki demografik yapı ve toplum nüfusun ve toplumdaki nüfusun yaş durumunun belirlenmesi, hamile ve emziren kadınların sayısının tespit edilmesi, afet nedeniyle oluşan yaralanmalar, ölümler ve salgın hastalıkların saptanması ve bunun hem cinsiyet hem de yaşa göre düzenlenmesi, bölgedeki risk durumunun belirlenmesi, barınma, beslenme, temiz su gibi temel gereksinimlerin giderilmesini sağlayacak çevresel koşulların analizi ve risk varsa da tespit edilmesi, yiyecek ve içeceklerin düzenli temin edilip edilmediğinin analizi, sağlık hizmeti sunan binaların hasara uğrayanların ve yıkılanların tespit

edilmesi, yerel sağlık altyapı ve tıbbi kaynakların analizi ve eksik veya kalitesiz nitelikte olanların kontrol edilerek iyileştirilmesi ve gerekli kaynakların temin edilmesi, iletişim ağı ve ulaşımın denetlenmesi ve yetersiz olanların tespit edilmesi, afetler mevcut kaynaklarla baş etme kapasitesinin yetersiz kalmasından dolayı dışarıdan yardım gerektiren desteklerin belirlenip takip edilmesidir (Kadıoğlu, 2017).

Bu hizmetler genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir (Akdur vd., 2011; AFAD, 2014; Güner, 2022):

- ✓ Durum ve kaynakların tespiti
- ✓ Risklerin tespit edilerek tedbirler oluşturulması
- ✓ Sağlık çalışanlara ve halka eğitim verilmesi
- ✓ İkincil hastalıklara neden olabilecek risklerin tespit edilerek olumsuz sonuçlarının önlenmesi
- ✓ Temiz ve kaliteli su sağlanması
- ✓ Temiz, güvenli ve yeterli gıdaların temin edilmesi
- ✓ Hijyenik tuvalet koşulların oluşturulması ve yeterli sayıda sağlanması
- ✓ Uygun zemin, ısınma ve aydınlanmayı karşılayan barınmanın ve yeni yaşam çevresinin sağlanması
- ✓ Geçici barınma bölgelerinde yaşayan afetzedelere hijyen eğitiminin verilmesi ve hijyen ürünlerinin düzenli olarak teminin sağlanması
- ✓ Ölen kişilerin sağlıklı koşullarda defnedilmesi
- ✓ Vektörler, başıboş hayvanlar ve diğer çevre sağlığını olumsuz etkileyen durumların tespit edilmesi ve ilaçlandırılması
- ✓ Mobil ve sahra hastanelerinin afet riskine karşı önceden hazır bulundurulması ve afet bölgesinde bu sağlık kuruluşlarını oluşturarak gerekli sağlık hizmetlerini ekipmanlarıyla sunulması
- ✓ Bulaşıcı hastalıkları tespit ederek onlarla mücadele edilmesi için gerekli çalışmaların yapılması
- ✓ Bulaşıcı hastalık veya tehlike yaratıcı diğer sağlık sorunlarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla karantina ve izolasyon çalışmalarının yapılması
- ✓ Doğum öncesi ve sonrası bakım, afet sahasında sağlıklı doğum gerçekleşmesi ile aile planlaması gibi üreme sağlığına ilişkin hizmetlerin sunulması

- ✓ Sınır kapılarında tehlikeli madde, bulaşıcı hastalık ve diğerk risk durumlarına davetiye çıkaracak sorunların tespit edilerek tedbirlerin alınması
- ✓ Atık, katı atık ve kanalizasyon atıkların kontrolü ve yok edilmesi
- ✓ Olağan/rutin sağık hizmetlerin sürdürölmesi
- ✓ Afetzedelere ve afette görev yapana personellere psikolojik iyileştirme ve korumaya ilişkin sağık hizmetlerin sağılanmasıdır

Afetlerde halk sağığı hizmetleri sunulurken 0-5 yaş arası bebek ve çocuklar, hamile ve emziren kadınlar, yaşlılar, engelli bireyler, akut hastalık geçiren ve kronik hastalığı olan kişilere öncelik ve önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü özellikle bu grupta yer alanlar başta olmak üzere afete maruz kalan insanlar için yürütölcek sağık hizmetleri oldukça önemlidir (Akdur vd., 2011).

Afetlerde yürütölün halk sağığı hizmetleri temel koruma, birincil koruma, ikincil koruma ve üçüncöl koruma olmak üzere dört ögeden oluşmaktadır.

- ✓ *Temel koruma ve afetler:* Bu aşamadaki hizmetler afetlerin sessiz döneminde yürütölün halk sağığı hizmetleridir (Akdur, 2010). Bu kapsamda sağık düzeyi ve yaşam kalitesini geliştirmeye yönelik çalışmalar burada ön plana çıkmaktadır. Toplumda afet riski ve zarara neden olabilecek fiziksel, sosyal ve çevresel alanı iyileştirerek kalitesini arttırmaya yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca bu süreçte çalışmaya engel olabilecek durumların tespit edilerek iyileştirilmesine yönelik çalışmaları içermektedir. Bu bağlamda su, gıda, barınma, atık, hava ve kent sağığı gibi konular ele alınırken afeti tetikleyici risk ve zarar durumları ile ikincil etkileri de dikkate alınarak azaltılması veya önlenmesine yönelik olması oldukça önemlidir (Akdur, 2010).
- ✓ *Birincil koruma ve afetler:* Bu aşamada yürütölün hizmetler afetlerin sessiz dönemini içermekle beraber uyarı/alarm ve izolasyon dönemlerini de kapsamaktadır. Bu aşamada insan ve toplumları afetlerin sonuçlarından korumaya yönelik yapılan faaliyetleri içermektedir Bir diğerk ifade ile toplumu afet olgusuna karşı doğrudan korumaya yönelik hizmetlerdir. Bu hizmetler halk sağığı açısından dört şekildedir: birinci olarak afet risk ve zararlarını ortadan kaldırmak; ikinci olarak giderilemeyen risk ve zararların toplum yaşamından uzaklaştırmak veya topluma ulaşmasını önleyici

çalışmalarda bulunmak; üçüncü olarak afetlerin olumsuz etkilerine karşı insanların en az düzeyde etkilenmesine ya da tamamen etkilenmeyen duruma getirmek; dördüncü ve son olarak da afet olaylarının etkilerine karşı toplumları bilinçlendirerek güçlü hale getirmektir (Akdur, 2010).

- ✓ *İkincil koruma ve afetler:* Bu aşamada yürütülen hizmetlerin afetlerin izolasyon ve erken dış yardım dönemlerini içermektedir. Arama ve kurtarma çalışmaları, acil tıbbi müdahale yaralıların önceliklendirilmesi yani triaj hizmetleri, hastaların afet bölgesinden hastane sevki ve hastanedeki hizmetleri, ikincil afetlerin ve etkilerinin ortaya çıkmasına engel olacak müdahale hizmetlerini kapsamaktadır. Bu aşamada yürütülen hizmetler aslında insanların ve toplumların afetin yıkıcı ve büyük etkilerinden en az düzeyde etkilenmek amacıyla yürütülen hizmetleri içermektedir. Bu kapsamda afetin meydana geldiği bölgeden başlayarak tıbbi müdahalelerin sınıflandırılması başta olmak üzere hastane hizmetlerinin dahil edilerek yürütüldüğü hizmetlerdir. Bu dönemde sadece sağlık hizmetleri değil aynı zamanda çevre sağlığına ilişkin hizmetlerin yürütülmesi de oldukça önemlidir. Çevre yani ekolojik sistemde afet nedeniyle oluşan tahribat ve kirliliklerden dolayı insanların sağlığı daha çok etkilenmekle beraber ikincil tür geri dönüşü olmayan ve uzun erimli çevre sorunlarına yol açmaktadır. Beslenme sağlığı, su sağlığı, barınma sağlığı, enkaz ve molozların uzaklaştırılması, evsel ve diğer atıkların zararsızlaştırılması, vektörler ve diğer hayvanların kontrol edilmesi, kimyasal-biyolojik-radyasyon ve nükleer kirlenmelerin denetlenmesi, bulaşıcı hastalıklara karşı karantina ve aşı uygulamalarının yapılmasıdır (Akdur, 2010).

- ✓ *Üçüncül koruma ve afetler:* Bu aşamadaki yürütülen hizmetler dış yardım ve rehabilitasyon dönemlerini kapsayan faaliyetlerdir. Afete maruz kalan insanların ve toplumların afet sonraki süreçte yaşamlarını devam ettirmeleri için yürütülmesi gereken çalışmaları içermektedir. Bu çalışmalar orta ve uzun vadeli olarak yürütülen hizmetlerdir. Afet nedeniyle bedensel ve ruhsal açıdan ortaya çıkan sorunların analizi doğrultusunda iyileştirilmesidir. Ayrıca yaralanmaların neden olduğu fiziksel hasar ve kayıplar, insanların yaşamlarını devam ettirmelerine engel olmayacak şekilde sunulan hizmetleri de kapsamaktadır (Akdur, 2010).

Sonuç

Halk sağığı temelli afet yönetimi; risk azaltma stratejilerinin uygulanması, toplumun afetlere karşı dirençliliğinin güçlendirilmesi, temel sağık hizmetlerine erişimin kesintisiz sağılanması, kırılgan grupların korunması ve sağık çalışanlarının afet koşullarında etkin hizmet sunabilmesi için gerekli kapasitenin oluşturulmasını içermektedir. Literatür, afet döngüsünün her aşamasında güçlü bir halk sağığı perspektifinin uygulanmasının hem mortalite ve morbiditeyi azalttığını hem de toplumun afet sonrası toparlanma sürecini hızlandırdığını göstermektedir. Bu bağlamda, afetlerin halk sağığı üzerindeki olumsuz sonuçlarının azaltılması; disiplinler arası iş birliğine dayalı, kanıta dayalı uygulamaların benimsendiğı, toplum merkezli ve sürdürülebilir politikaların hayata geçirilmesi ile mümkündür. Afet risklerinin arttığı günümüz koşullarında, halk sağığı odaklı afet yönetimi anlayışı, toplumların sağığını koruma ve geliştirme açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Afetlerin halk sağığı üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve yönetilmesi için gelecekte yürütülecek araştırmaların birkaç temel alana odaklanması önemlidir:

Afetlerin Uzun Dönem Sağık Etkileri: Mevcut literatür, genellikle afetlerin kısa vadeli etkilerine odaklanmaktadır. Gelecek çalışmalar, psikolojik sağık, kronik hastalıklar ve sosyal eşitsizlikler üzerindeki uzun dönem etkileri incelemelidir.

Kırılgan Grupların Özel İhtiyaçları: Çocuklar, yaşlılar, engelliler ve kadınlar gibi kırılgan grupların afet sonrası sağık ihtiyaçlarına yönelik detaylı çalışmalar yapılmalı, müdahale ve hizmet modelleri bu gruplara uygun şekilde geliştirilmelidir.

Toplum Temelli Afet Yönetimi Modelleri: Halkın katılımının ve yerel kapasitenin güçlendirildiğı afet yönetimi stratejilerinin etkinliği değerlendirilmeli ve toplum merkezli müdahale modelleri üzerine daha fazla kanıta dayalı araştırma yapılmalıdır.

Afet ve Sağık Sistemleri Arasındaki Etkileşim: Afetlerin sağık altyapısı, hizmet erişimi ve sağık sistemlerinin dayanıklılığı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar artırılmalıdır. Bu sayede sağık sistemlerinin afetlere karşı direnç kapasitesi güçlendirilebilir.

Veri Toplama ve İzleme Sistemleri: Afet sonrası sağlık etkilerini doğru ve hızlı bir şekilde değerlendirecek veri toplama, izleme ve değerlendirme sistemleri üzerine çalışmalar yapılmalı; yeni teknolojilerin (ör. dijital sağlık uygulamaları, uzaktan izleme sistemleri) etkinliği araştırılmalıdır.

Bu öneriler, afetlerin halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini daha iyi anlamak ve önleyici, müdahale ve iyileştirme süreçlerini geliştirmek amacıyla gelecek araştırmaların yönünü belirleyebilir.

KAYNAKLAR

- Akdur, R. (2010). Afetlerde halk ve çevre sağlığı hizmetleri. *Sağlığın Başkenti Dergisi*, 16, 31–34.
- Akdur, R., Piyal, B., Çalışkan, D., & Ocaktan, M. E. (2011). *Halk sağlığı* (B. Piyal, Ed.). Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2014). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimlerisozlugu>
- AFAD. (2023). Basın Bülteni 36. <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarastameydanagelen-depremler-hk-36>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2025). Afet raporları. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2019). Community assessment for public health emergency response (CASPER) toolkit (3rd ed.).
- CRED. (2023a). Disasters year in review 2022. <https://www.emdat.be/publications/>
- CRED. (2023b). Earthquakes in Türkiye: A review from 1900 to today. <https://files.emdat.be/2023/09/CredCrunch72.pdf>
- Çakmak, H., Ocaktan, M., & Akdur, R. (2018). Doğal afetler, eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. In A. Akın (Ed.), *Eşitsizlikler ve sağlık sonuçları* (ss. 88–94). Türkiye Klinikleri.
- Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye’de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22, 147–164.
- Genç, F. N. (2021). Afet yönetimi. Nobel Yayıncılık.
- Goodwin Veenema, T. (2018). Disaster nursing and emergency preparedness for chemical, biological, and radiological terrorism, and other hazards (E-book). Springer. <https://doi.org/10.1891/9780826144225>
- Güner, Y. (2022). *Afetlerde insani yardım yönetişimi üzerine bir model önerisi* (Yayınlanmış Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. (2023). What is a disaster? <https://www.ifrc.org/our-work/disasters-climate-and-crises/what-disaster>
- Kadioğlu, E. (2017). Afetlerde sağlık yönetim anlayışı. In *Afet ve Acil Durum Yönetiminde Kurumlararası İş birliği ve Yönetişim Çalıştayı Bildiri Kitabı* (17–18 Mayıs 2017, Kütahya). Ekin Yayıncılık.
- Koç, F. (2024). Afet yönetiminde eşgüdüm kapasitesinin görünümü: Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP). *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(43), 661–686.
- Okur, Ü., Özaydın, T., & Şen, M. (2024). Afetlerde halk sağlığı hizmetlerine ilişkin hemşirelerin deneyimleri ve algıları: Nitel bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 11(3), 207–217. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.1436663>
- Öztürk, A., & Aydın, S. (2023). 2023 depremleri sonrası ruh sağlığı sonuçları. *Ulusal Ruh Sağlığı Dergisi*, 40(3), 188–204. <https://doi.org/10.17644/urmhd.2023.882>
- Sarp, N. (1999). Sağlık hizmetlerinde afet yönetimi. *Deprem Araştırma Bülteni*, 26(81), 5–54. <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23770>
- Söğüt, S. C. (2023). Afetler ve halk sağlığı. *Sağlık & Bilim*, 9.
- Türkiye Afet Müdahale Planı. (2022). <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afetmudahale-planı>
- UNDRR. (2021). Global assessment report on disaster risk reduction.

- World Health Organization. (2022). Health systems in emergencies. World Health Organization.
- World Health Organization. (2023a). Türkiye and Syria earthquakes. <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/turkiye-and-syria-earthquakes>
- World Health Organization. (2023b). Disasters and emergencies. <https://l24.im/FyPB>
- Yavuz, N. (2018). Türkiye'de afet yönetimi. In E. Akman & C. Babaoğlu (Eds.), Türkiye'de kentsel alan ve çevre politikası analizi. Ekin Yayıncılık.

16.BÖLÜM

AFETLERİN ETİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

İzzet ERDEM¹

Giriş

Afetler doğası itibari ile ani oluşabilen ya da belirli bir süreye yayılarak etki gösteren felaketler olduğundan sonuçları itibari ile toplumlarda kaos ve belirsizliğe yol açabilmektedirler. Meydana gelen felaketin boyutu, insanların müdahalede yetersizliği, felaketlerin etkilerinin çeşitliliği gibi unsurlar insanları fiziksel, ekonomik ve ruhsal yönden olumsuz etkilemektedir. Afet süreci ve sonrasında durum tespiti yapılıp yapılamaması, yakınların ölümü ve uzuv kayıpları, afet sonrası hayata dair öngörülemezlik, temel yaşamsal ihtiyaçların temin edilememiş olması ve hükümet yetkilileri ile gönüllü kuruluşlardan yardım beklentisi bireylerin içgüdüsel davranışları ile birleşerek afetzedeler için yeni bir psikolojik durum ve sosyal gerçekliği karşımıza çıkarmaktadır.

Hayatın her anında etik ve ahlaka dair değer ve yargı geliştirebildiğimiz meseleler olduğu gibi afet ve felaket dönemlerinde de mevcut durum ve yaşananalar üzerinden değer konusu olabilecek ve yargıda bulunabilecek birçok konu gündeme gelmektedir. Bu konular medyada yer alabilen, sosyal medya ve bireyler arasında da sıkça konuşulan, dert yanılan problemli alanlar ve davranışlara dair olabildiği gibi, bazen de çeşitli nedenlerle hiç gündeme gelmemiş, konuşulmamış mevzular olabilir. Toplumsal felaketlerin öncesi,

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Erdem, İ. (2025). Afetlerin etik açıdan değerlendirilmesi. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 350-366), Vizetek Yayıncılık.

¹ Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü Burdur/Türkiye, **ORCID:** 0000-0003-1805-1597, izzeterdem42@gmail.com

meydana gelişi ve sonrasında insanı etik yönleriyle ilgilendiren birçok sonuç ve davranış kalıbı ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde bahsi geçen problemlerin tespiti ve betimlenmesi amacıyla afetlere etik perspektiften yaklaşılarak mevcut sorun alanları üzerinde durulacaktır. Bununla beraber hem yaşanmış gerçekler hem de muhtemel senaryolar üzerinden çıkarsamalarda bulunularak afetler ve etik ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

16.1. Afet Psikolojisi ve Davranış Etiği

Afetlerde insanlar normal zamanlardan daha farklı davranışlar sergilerler. Bu nedenle afet psikolojisi olarak adlandırılan yeni bir ruh halinden söz edilebilir. Afet psikolojisi kavramı incelendiğinde; afetlerde ruh sağlığı değerlendirmesi ile müdahale çalışmaları ve afetlere hazır bulunmak için gereken risk algısı, öz ve toplumsal yeterlilik gibi kavramların yer aldığı ön tedbir konularının olduğu geniş bir aralık karşımıza çıkmaktadır (Karancı ve İkizer, 2017). Afet sonrası tepkisel süreçleri dört aşamada incelemek mümkündür: İlk olarak bireylerde fizyolojik tepkiler, odaklanamama, unutkanlık, halüsinasyon, katılaşma gibi tepkilerin görüldüğü psikolojik şok süreci kendini göstermekte ve 24 saatten fazla sürebilmektedir. İkinci süreç tepki sürecidir ve afetten iki veya altı gün sonrasında görülmektedir. Bireylerde sinirli, güvensiz, kaygılı, korkular içinde; fiziksel olarak ise bulantı, çarpıntı, sürekli hareketlilik gibi tepkiler görülmektedir. Bunu farkındalık aşaması izler. Çoğunlukla bir hafta sonunda kendini gösterir. Afettede neler olduğunu bilmek istemez, yas süreci başlar, duygu yoğunluğu artar, odaklanma problemleri görünür. Sonuncu aşama iyileşme aşaması olup sürece uyulmaya çalışılır. Direnç, yerini sakinlik, iyilik haline bırakır; afet süreci kabullenilmeye başlanmıştır (Özkan ve Çetinkaya Kutun, 2021).

Afetlerde bireylerdeki bu davranış kalıplarının yanında bir de kurumların davranış kalıpları bulunmaktadır. Örgütsel çerçevede hızlı hareket edebilme becerisi, önceden afeti öngörebilme ve kurumsal sorumluluk sahibi olabilme yetileri devlet kurumları ve diğer yardım örgütlerinin kurumsal etik anlayışlarıyla ilişkilidir. Bu bağlamda afet psikolojisi ile davranış etiği arasında oldukça derin ve çok boyutlu ilişkiden söz edilebilir. Özellikle kriz anlarında bireylerin ve kurumların nasıl davrandığı, hangi değerleri önceliklendirdiği ve psikolojik süreçlerin etik kararları nasıl etkilediğini daha iyi anlayabilmek için afet psikolojisine uygun hareket edilmelidir.

Afetler dolayısıyla doğrudan ya da dolaylı olarak; yaşama hakkı, maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkı, barınma ve konut hakkı, mülkiyet hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, eğitim hakkı, tabiat ve kültür varlıklarının korunması hakları başta olmak üzere birçok anayasal hak ihlali gerçekleşmektedir (Öztekin, 2023). Afetlerin hemen sonrası güvenlik açıklarının ve bireysel hak sınırlarının kargaşa nedeniyle ihlale açık olduğu zaman dilimleridir. Bu zaman dilimleri afetin türü ve şiddetine ile etkilediği nüfusa göre değişiklik gösterebilmektedir. Kişisel çıkar ve kötü niyetli davranış eğilimi olanlar ise bu süreçte bazı evrensel etik değerler ve toplumsal ahlaki ilkeleri ihlal edebilmektedirler. Daha geniş pencereden baktığımızda ise aslında afetlerin öncesinde de etiğe mevzu bahis birtakım önemli konuların olduğu görülmektedir. Örneğin afetlerin önleminin alınmaması afet öncesi etik bir problemi teşkil etmektedir. Bu çerçevede etik prensipleri ihlal edenlerin birtakım davranışlarının somut olarak tespit edilmesi, afetlerde etik problemlerin neler olduğunu ortaya koymamızı sağlayacaktır. Dünya genelinde afetlere ilişkin az ya da çok karşılaşılan ya da gerçekleşme potansiyeli yüksel olan etik dışı durumlar aşağıdaki başlıklarda incelenecektir.

16.2. Afetlere Yönelik Etik Problemler

Bir afet öncesinde bireylerin ve kurumların sergileyebileceği etik ihlaller ve sorunlu davranışlar hem afet hazırlık sürecini zayıflatmakta hem de afetin etkilerini artırmaktadır. Bu problemler, bireysel davranışlardan kurumsal ve kamusal ihlallere kadar geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Risklerin gizlenmesi, bilgiye erişimin engellenmesi, bilimsel uyarıların dikkate alınmaması ve rant odaklı şehirleşme gibi durumlar, etik açıdan sorumluluk ve şeffaflık ilkelerinin ihlali olarak karşımıza çıkar. Özellikle yönetsel düzeydeki bu etik ihlaller, toplumun afetlere karşı bilinçlenmesini, hazırlık düzeyini ve güven duygusunu doğrudan hedef alır. Kaynakların uygunsuz kullanımı, denetim eksikliği ve kurumlar arası koordinasyonsuzluk ise adalet ve hakkaniyet ilkelerinin ihlaline yol açarak afet yönetiminin etkinliğini azaltır. Bu bağlamda afet etiği yalnızca bireysel vicdanla sınırlı değil, aynı zamanda kamusal sorumluluk ve yönetim etiğiyle de doğrudan ilişkilidir.

Diğer yandan afet sonrası ortaya çıkan hırsızlık, yağma, istifçilik, fahiş fiyat uygulamaları, sabotaj, sahte bağış kampanyaları ve çocuk kaçırma gibi davranışlar, toplumun kriz anlarında yaşadığı ahlaki çözülmeyi yansıtır. Bu tür etik problemler, bireylerin hayatta kalma içgüdüünün ötesine geçerek

başkalarının yaşama hakkını, güvenliğini ve onurunu ihlal eder. Yardımın esirgenmesi veya ihmali ise eylemsizlik yoluyla zarara neden olan “pasif kötülük” biçiminde değerlendirilir. Dolayısıyla afet süreçlerinde etik davranış, yalnızca zarar vermemek değil, aynı zamanda zarar görmeyi engellemek üzere adımlar atmayı da gerektirir. Toplumsal dayanışma, adalet, dürüstlük ve empati ilkelerinin korunması; afetlerin sadece fiziksel değil, moral ve sosyal yıkımlarını da azaltmada temel bir rol oynar. Bahsedilen bu etik meselelere ilişkin daha detaylı açıklamalar ve tespitler aşağıda alt başlıklarda incelenecektir.

16.2.1. Risklerin Gizlenmesi

Riskleri bilerek gizleme bireylerin, kurumların veya hükümetlerin, muhtemel tehlikeleri (örneğin, deprem, sel, yangın veya salgın gibi afetlerde) kasıtlı olarak gizlemesi anlamına gelir. İnsanlar riskleri bilmezlerse tahliye, güçlendirme, korunma, yedekleme ve alarm gibi gerekli önlemleri alamazlar. Afet risklerinin gizlenmesi bir nevi yalan ve gerçeği saklamak olup bireylerin özerkliğine saygısızlıktır. Afetlerde insanlar, hayatlarını etkileyecek bilgileri bilme hakkına sahiptir; risklerin gizlenmesi ise bu hakkı yok saymaktadır. Bu durumun somut bir örneği, 2011 yılında Japonya'daki Fukuşima nükleer felaketinin ardından yaşanmıştır. Yetkililerin başlangıçta radyasyon sızıntısı miktarını kamuoyundan gizli tutması, halkın zamanında tahliye edilmesini geciktirmiş ve ciddi sağlık risklerine yol açmıştır (Hayashi, 2012). Benzer biçimde, bazı ülkelerde deprem risk haritalarının kamuya açıklanmaması veya yapı stoklarının zayıflığının örtbas edilmesi, toplumun afetlere karşı bilinçli hazırlık yapma imkânına engel oluşturmaktadır. Bu tür uygulamalar yalnızca etik bir ihlal değil, aynı zamanda yönetsel sorumluluğun da ihlalidir. Afet yönetimi literatürüne göre, şeffaf bilgilerin paylaşılması risk azaltma stratejilerinin temelidir. Çünkü güvenin tesis edilmediği ortamlarda hem kamusal dayanıklılık hem de afet sonrası toparlanma süreçleri zayıflamaktadır. Bu nedenle risklerin gizlenmesi hem etik hem de yönetsel açıdan ciddi sonuçlar doğuran bir ihmaldir.

16.2.2. Yetersiz Denetim ve İhmal

Hızla değişen sosyo-ekonomik koşullar, özellikle büyük şehirlerde plansız ve kontrolsüz bir yapılaşma artışına sebep olmaktadır. Türkiye'de yasal düzenlemelerin güncellenmesi bir yana, hâlihazırdaki mevzuata uyumun yeterince denetlenemediği herkesçe malumdur. Yerel yönetimlerin büyük

çoğunluğu, denetim görevini yerine getirecek teknik personeli istihdam etme konusunda yetersiz kalabilmektedir (Yılmaz, 2012). Ayrıca, halkın kendi seçtiği yöneticilerden imar ve yapı mevzuatı konusunda sürekli imtiyazlar talep ettiği görülmektedir. Yerel yönetimler ise bu tür taleplere direnemeyerek boyun eğebilmektedir. Denetimi yalnızca inşaat ve yapı denetimi olarak görmemek gerekir. Her bakanlığın afetlere yönelik sorumluluk çerçevesinde denetim görevini yerine getirmesi gerekmektedir.

16.2.3. Kaynakların Yanlış Kullanımı

Afet öncesi ayrılan bütçelerin başka alanlara kaydırılması, hazırlık çalışmalarının kesintiye uğramasına neden olabilir. Afet durumlarında, insanların ve ihtiyaçların heterojen dağılımı nedeniyle kaynak yönetimi zorlaşabilmektedir. Asılsız bilgiler ve dedikodular, afetzedelerin taleplerini belirli kaynaklara (hastane, barınak, yiyecek vb.) yöneltebilir, bu da bazı kaynaklarda aşırı yüklenmeye, bazılarında ise atıl kapasiteye yol açar. Bu durumun temel dezavantajı, kaynakların verimli kullanılamamasıdır. Ayrıca, yoğunlaşma nedeniyle hizmetlerin afetzedelere ulaşma oranı düşer ve süre uzar (Uygun vd., 2013). Kaynakların yanlış kullanımı, vurdumduymazlık veya plansızlığın bir sonucu da olabilir. Her ne sebeple olursa olsun, kaynakların yanlış kullanımı hayatı tehlikede olan bireylerin canını riske atabilir ve barınma, beslenme ve güvenlik ihtiyaçlarından mahrum kalınmasına yol açabilir.

16.2.4. Bilgiye Erişimin Engellenmesi

Afetlere ilişkin ilgili bilimsel verilerin veya uyarıların kamuya açık olmaması, halkın bilinçlenmesini engellemektedir. Afetler ile ilgili bilimsel verilerin, risk haritalarının, erken uyarı sistemlerinin ve yapı güvenliğinin raporları gibi bilgilerin bazı kurumlar tarafından ekonomik kaygılarla gizlendiği, halkın anlamayacağı dilde eksik olarak sunulduğu ya da geç yayımlandığı veya sadece belirli zümrelerle paylaşıldığı durumlar halkın afetlere karşı bilinçlenmesinde ve hazırlık sürecinde engel oluşturur. Bu durumda şeffaflık, adalet, sorumluluk ve zarar vermeme gibi ilkeler doğrudan ihlal edilmiş olur.

16.2.5. Rant Odaklı Şehirleşme

Rant odaklı şehirleşme hesapları hem fiziksel güvenliği hem de toplumsal adaleti tehdit eden çok katmanlı bir toplumsal sorundur. Bu tür şehirleşme

biçimi, kısa vadeli ekonomik kazançları önceleyerek uzun vadeli kamu yararını ve etik ilkeleri göz ardı etmektedir. Rant odaklı şehirleşme kent planlamasında, yapılaşmada ve imar kararlarında; arazi değerlerinin artırılması, yatırımcı ve müteahhit çıkarlarının önceliklendirilmesi, kamu arazilerinin özel sektöre devri ve riskli alanlarda yapılaşmaya izin verilmesi yaklaşımını ifade eder. Şayet bu yaklaşım benimsenirse dere yatakları, fay hatları, heyelan bölgeleri gibi riskli alanlara konut veya ticari yapı izni verilmesinden kaynaklı doğal alanlarda yapılaşma artar. Plansız yoğunluk artışı ile altyapı kapasitesinin üzerinde nüfus yoğunluğu, tahliye ve müdahale süreçlerini zorlaştırır. Bununla beraber yeşil alanların yok edilerek sel ve sıcak hava dalgaları gibi afetlere karşı doğal kalkanlar ortadan kalkar.

16.2.6. Bilimsel Uyarıların Göz Ardı Edilmesi

Felaket öncesi bilimsel uyarıların amacı can ve mal kaybını önlemektir. Afetlere yönelik bilimsel uyarıların göz ardı edilmesi, yalnızca teknik ve basit bir hata değil, etik bir sorumluluk ihhalidir. Bu durum, insan hayatının riske atılması, kamu güveninin zedelenmesi ve karar vericilerin hesap verebilirliğini kaybetmesi gibi ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Uyarıların dikkate alınmaması önlenabilir ölümler ve yaralanmaların yaşanmasına yol açabilir. Bu da en temel etik ilke olan “yaşam hakkına saygı”nın yok sayılmasıdır. Bilim insanlarının yapı stokuna dair uyarıları göz ardı edildiğinde, yıkımların boyutu artar. Bu, bilinçli ihmal olarak etik açıdan ağır bir sorumluluk doğurur.

16.2.7. Dezenformasyon

Dezenformasyon, kamuya zarar vermek ya da fayda sağlamak amacıyla kasıtlı olarak yayılan yanlış, hatalı veya yanıltıcı bilgilerdir. Bu tür bilgiler, bireyleri manipüle etmeyi amaçlar ve onların gerçekle bağını kopararak özgür ve bilinçli karar alma yeteneklerini zedeler. Özellikle doğal afet gibi kriz anlarında, doğru bilgiye erişim hayati önem taşır (Göksun, 2023). Afetlerde dezenformasyonun etik yönden değerlendirilmesi hem bireylerin hem de toplumun güvenliği, dayanışma ruhu ve hakikat arayışı açısından kritik bir konudur. Dezenformasyon, afet durumlarında asılsız bilgi yayma, manipülasyon ve gerçeği çarpıtma eylemlerini ifade eder. Afetlerde dezenformasyon, yanlış yönlendirmelere yol açarak kurtarma çalışmalarını sekteye uğratabilir, kaynakların yanlış yere harcanmasına neden olabilir veya toplumu paniğe sevk edebilir. Örneğin, bir deprem sonrası “belirli bir bölgede

tsunami olacak” ya da “baraj patladı, sel basacak” gibi asparagas iddialar, insanlar arasında panik oluşturarak gereksiz yere tahliye zorlayabilir.

Dezenformasyon, sosyal medya kaynaklı manipölasyonlar, internet haber siteleri ve geleneksel medyada sıkça yayılarak etki alanını genişletmektedir. Kaynağı doğrulanmadan dolaşıma giren asılsız bilgilerin yanı sıra, kasıtlı olarak üretilen yalanlar da sosyal medyadaki bilgi kirliliğini en üst seviyeye çıkarmaktadır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023). İletişim Başkanlığı tarafından yayınlanan ve 6-20 Şubat 2023 tarihleri arasında yayınlanan yalan haberleri kapsayan bülten çalışmasında 110 haber örneğı dikkatle incelenmiş ve afet sonrasında dezenformasyon faaliyetlerinin belli bazı hedeflerinin olduğı görölmüştür. Bu hedefler şu şekilde sıralanabilir (Göksun, 2023):

- ✓ *Afet sürecinde insanların korkularını ve endişelerini sömürerek, bireyleri yanlış yönlendirmek*
- ✓ *Bireylerin, afetin gerçek boyutu ve kapsamı hakkında doğru bilgiye erişmesini engellemek*
- ✓ *Doğru bilgiye erişimi engelleyerek, bireylerin özgür şekilde karar almalarını engellemek*
- ✓ *Devletin krize müdahalede yetersiz kaldığı algısını oluşturarak, kamuoyunda devlete ve resmî kurumlara karşı güvensizlik hissiyatı oluşturmak*
- ✓ *Yanlış bilgiyi dolaşıma sokarak, arama-kurtarma ve yardım faaliyetlerini sekteye uğratmak*
- ✓ *Toplumda kaos ve korku oluşturarak, toplumsal direnci kırmak, bireyleri yanlış yönlendirmek*

16.2.8. Hırsızlık

Afetlerin yol açtığı yıkıcı etkiler, insanları zor koşullara sürükleyerek birçok açıdan savunmasız bırakmakta ve yardıma muhtaç hale getirmektedir (Bilge, 2024). Afetleri izleyen ilk günlerde gerek genel bir düzensizlik durumu oluşması, gerek kişilerin deneyimledikleri travma halinden dolayı kontrolsüz davranışlarda bulunması kaçınılmazdır. Bunlara ek olarak art niyetli davranışlar da görölmektedir (OHSAD, 2023). İçinde bulunulan koşullar nedeniyle, temel hak ve özgürlüklerden başlayarak pek çok alanda hak ihlalleri yaşanabilir. Bu süreçte bazı temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi

ise suç teşkil edebilecek davranışlara yol açabilir (Bilge, 2024). Bu dönemlerde en sık görülen suç türü ise hırsızlıklardır.

2023 Maraş depremlerinde bölgede yaşanan toplumsal kaos ve güvenlik zafiyetleri, çeşitli hırsızlık olaylarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bize bu yüz kızartıcı suçlara ilişkin oldukça çok olumsuz örnekler sunmuştur. İnsanların can havliyle kendini evlerinden dışarı atmalarını fırsata çevirmek isteyen hırsızlar, afet sonrası boşaltılan veya ağır hasar gören binaların korunmasız kalmasıyla bireysel veya küçük gruplar halinde hırsızlık eylemine girmişlerdir. Nitekim Adana'da hasarlı binalardan eşya, kablo ve demirbaş çalan kişilerin yakalanması (www.kanalmaras.com, 2023); Malatya'da benzer şekilde boş ev ve işyerlerinden hırsızlık yapan zanlıların gözaltına alınması bu durumun somut örneklerindendir. Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde yaşlı bir kadına bakıcılık yapan kişinin deprem sonrasında evdeki eşyaları çalarak kaçması, bireysel ahlaki çöküşün dramatik bir örneğini göstermiştir. Ayrıca Hatay ve çevresinde bazı mağaza ve işyerlerinden elektronik ve giyim eşyalarının çalındığı haberleri bildirilmiştir (Bankong Post, 2023). Çalınan eşyalar bununla sınırlı değildir: Otomobil, motosiklet, elektrikli bisiklet, bebek arabası, kablo, kapı-pencere elemanları gibi yapı malzemelerinin çalındığı vakalar olmuştur. Hırsızlığa eğilimi yüksek ve kısa yoldan haksız kazanç elde etmek isteyen bazı kişi ve gruplar ise özellikle altın, süs ve ziynet eşyalarına odaklanmışlardır.

16.2.9. Yağma

TCK (Türk Ceza Kanunu) m. 148'e göre yağma: "Bir başkasını, kendisinin veya yakınının hayatına, vücut veya cinsel dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştireceğinden ya da malvarlığı itibarıyla büyük bir zarara uğratacağından bahisle tehdit ederek veya cebir kullanarak, bir malı teslim veya malın alınmasına karşı koymamaya mecbur kılma olayı" olarak tanımlanmaktadır (TCK, m. 148). Yağma suçunda malın mağdurdan cebir veya şiddet kullanarak zorla alınması durumu söz konusudur. Hedefin müsait ve erişilebilir olması durumunda suç işleyen bireyler doğrudan hedefe yönelerek, yağma suçu yerine, hırsızlık suçunu işlemektedirler (Çalışkan ve Poyraz, 2020). Eğer bireyler gıda, su, ilaç veya temel yaşam malzemelerini hayatta kalmak için almak zorunda kalıyorsa, bu durum zorunluluk etiği veya yarıretik çerçevesinde kısmen meşru kabul edilebilir. Bu tür eylemler, yaşam hakkını koruma amacı taşıdığı için "etik açıdan anlaşılabilir" kabul

edilir. Ancak kişisel çıkar, zenginleşme ya da fırsatçılık amacıyla yapılan yağmalama eylemleri ahlaki olarak savunulamaz. Hayatta kalma amacıyla yapılan eylemler belirli ölçüde anlaşılabilir olsa da, toplumsal düzeni bozan, başkalarının hakkını gasp eden veya fırsatçılık içeren yağmalamalar etik açıdan kesinlikle kabul edilemez. En etik tutum dayanışma, paylaşma ve koordineli yardım mekanizmalarına katılım yoluyla temel ihtiyaçların karşılanmasıdır.

Afet zamanlarında düzenin tepe taklak olması, otoritenin zayıflaması ve kaynakların yetmemesi, bireylerde ahlaki çözülmeye yol açabilir. Bu durumda toplumdaki güven duygusu, dayanışma ve yardımlaşma gibi değerler zayıflayarak, bireysel çıkarıcılık ön plana çıkar. Toplumun bu tür durumlarda verdiği tepki -örneğin yardımlaşmayı mı yoksa fırsatçılığı mı tercih ettiğ-i-kolektif ahlaki bilincin seviyesini ortaya koymaktadır. Sağlam etik temellere sahip, sosyal bağları kuvvetli toplumlarda yağmacılık eğilimi daha az görülür; çünkü insanlar afetleri ortak bir sınav ve dayanışma fırsatı olarak görürler.

16.2.10. İstifçilik

Afet psikolojisinin etkisiyle bazı kişiler, dağıtılan gıda malzemelerini aşırı şekilde istifleme davranışı gösterebilir. Bu hareket, afet bölgesinde gıda yardımının yetersiz kalmasına yol açarken; aynı zamanda uygun olmayan koşullarda ve uzun süre bekletilen besin ve malzemelerin sağlık açısından risk oluşturmaya neden olabilir (Akdur, 2000). Afet durumlarında (deprem, sel, pandemi gibi), bu davranış genellikle temel ihtiyaç maddeleri (gıda, su, tıbbi malzeme, barınak malzemeleri) için ortaya çıkar. Örneğin, bir deprem sonrası bir kişi süpermarketten normalde bir ayda tüketeceği miktarın on katı kadar konserve gıda satın alarak stok yapar. Bu da diğer afetzedelerin gıdaya erişimini zorlaştırır. Afetlerde kaynaklar sınırlıdır ve herkesin temel ihtiyaçlara erişim hakkı vardır. İstifçilik, bu kaynakların adil dağıtımını engeller ve eşitlik ilkesine aykırıdır. Örneğin, bir kişinin fazla miktarda su stoklaması, başkalarının susuz kalmasına neden olabilir.

Etik olarak, bireylerin başkalarına zarar verecek eylemlerden kaçınması gerekir. İstifçilik diğer insanların hayatta kalma şansını azaltarak bu ilkeye ters düşer. Örneğin, birinin tüm tıbbi maskeleri satın alması, sağlık çalışanlarının veya risk altındaki bireylerin korunmasını zorlaştırabilir. Afetlerde istifçilik, bireyin kendi güvenliğini sağlama içgüdüsünden kaynaklansa da, ahlaki açıdan sorunludur çünkü başkalarının temel haklarını

ihlal eder ve toplumsal dayanışmayı zayıflatır. Akdur'a (2000) göre durumun önlenmesinde en etkili yöntem, planlı ve düzenli bir gıda ve malzeme dağıtım sisteminin kurulmasıdır. Etik bir yaklaşım, bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılarken başkalarının da temel ihtiyaçlarına erişimini gözetmesini gerektirir. Afetlerde dayanışma, empati ve adil paylaşım, ahlaki sorumluluğun temel taşlarıdır. Bu türden davranışlar, halk arasında yaygın korku ve endişeye neden olabilir ve hem ekonomi hem de toplum için uzun vadeli sonuçları olduğuna inanılmaktadır (Prentice vd., 2020).

16.2.11. Fahiş Fiyat ve İstifçilik

Afet dönemleri, toplumsal birliktelik ve paylaşma ruhunun ön plana çıkması gereken zamanlar olmasına rağmen, bazı kişiler ve firmalar bu süreçleri haksız kazanç elde etmek için bir fırsat olarak görmektedir. Fırsatçılık; kıtlık veya kriz anlarında artan talepten istifade ederek temel ihtiyaç malzemelerinin fiyatlarını fahiş oranlarda artırma, yardım malzemelerini istifleme veya yolsuzluk gibi etik dışı davranışları içermektedir. Bu tür eylemler, hem toplumsal değerlerin aşınmasına yol açmakta hem de afetzedelerin mağduriyetini artırmaktadır.

Afetlerde temel ihtiyaç maddelerine olan talep artışı, bazı kişi veya işletmelerin bu ürünleri normalin çok üzerinde fiyatlarla satmasına neden olmaktadır. Örneğin, Kahramanmaraş depremleri sonrasında bazı illerde su, gıda ve akaryakıt fiyatlarının olağanüstü şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, çadır fiyatlarının deprem sonrası aniden yüzde yüz oranında artması, fırsatçılığın çarpıcı bir örneğini oluşturmuştur. Bu tür fiyat artışları, afetzedelerin temel ihtiyaçlara erişimini zorlaştırarak mağduriyetlerini derinleştirmektedir. Deprem sonrası barınma krizi de fırsatçılığın bir başka boyutunu ortaya koymaktadır (uskudar.edu.tr, 2023). Özellikle yine depremlerden sonra Türkiye'nin birçok ilinde ev sahiplerinin kiralari fahiş oranlarda yükselttiği veya depremzedelere yüksek ücretlerle konut kiraladığı belirlenmiştir. Bu durum, afetzedelerin ekonomik yükünü artırarak sosyal adaletsizliği pekiştirmektedir. Örneğin, deprem sonrası ısınma, beslenme ve barınma gibi acil ihtiyaç duyulan kalemlerdeki fahiş fiyat artışları, fırsatçılığın toplumsal bir problem olarak öne çıktığını göstermektedir (Fırat, 2022).

16.2.12. Sabotaj

Sabotaj, Fransızca "sabot" kelimesinden türemiş olup, kasıtlı ve yıkıcı bir eylemi ifade eder. Bu terim, ulaşım, iletişim, personel veya idari yapılar gibi

sistemleri tamamen veya kısmen, geçici ya da kalıcı olarak devre dışı bırakmayı amaçlayan saldırgan ve zarar verici eylemleri ifade etmektedir. Sabotaj, çoğunlukla bir kurum, kuruluş veya toplumun işleyişini aksatmak, zarar vermek veya kaos ortamı yaratmak amacıyla tertip edilmektedir (Özdevecioğlu ve Aksoy, 2005). Afetlerde sabotaj tehlikesi, kriz ve kaos ortamından yararlanarak kasıtlı biçimde kamu hizmetlerinin, yardım faaliyetlerinin veya altyapı unsurlarının zarar görmesine yol açan eylemler olarak tanımlanabilir. Bu tür davranışlar, yalnızca maddi zarar oluşturmakla kalmayıp, afet yönetiminin etkinliğini engellediği ve toplumun güven duygusunu sarstığı için etik açıdan son derece sorunludur. Sabotaj, özellikle enerji hatlarının kesilmesi, iletişim ağlarının bozulması, yardım malzemelerinin tahrip edilmesi veya yanlış bilgi yayma gibi biçimlerde ortaya çıkabilir. Afetlerde sabotaj tehlikesi sadece güvenlik veya teknik bir mesele değil, aynı zamanda etik bir sorun alanıdır. Çünkü bu tür eylemler, toplumun en kırılgan anlarında ahlaki sorumluluk, dayanışma ve insanlık değerlerinin sınıandığı kritik bir noktada ortaya çıkar.

16.2.13. Sahte Bağış Kampanyaları ve Dolandırıcılık

Afet ve kriz dönemleri, toplumsal birlikteliğin yoğun biçimde yaşandığı zamanlardır. Fakat bu süreçler, aynı zamanda bireylerin bilgiye erişiminin kısıtlandığı, duygusal olarak savunmasız hale geldiği ve yardım beklentilerinin arttığı dönemlerdir. Bu kırılganlık ortamı, art niyetli aktörler tarafından istismara uğratarak çeşitli dolandırıcılık biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Özellikle sosyal medya platformları, sahte bağış kampanyalarının yayılması için etkili bir araç haline gelmiştir. 2017 yılından bu yana Türkiye'de faaliyet gösteren Ahbap gibi tanınmış sivil toplum kuruluşlarının adı kullanılarak açılan sahte kripto bağış hesapları, bu durumun çarpıcı örneklerinden biridir (Küçükaksu, 2023). Dolandırıcılar, meşru kurumların kimliklerini taklit ederek profesyonel görünümlü web siteleri ve sosyal medya profilleri oluşturmakta; bu platformlarda çalıntı logolar, grafikler ve duygusal hikâyeler aracılığıyla güvenilirlik algısı yaratmaktadırlar. Bu tür girişimler yalnızca dijital ortamla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda tele-pazarlama şirketleriyle yapılan iş birlikleri sayesinde doğrudan telefon görüşmeleri yoluyla bağış talebinde bulunmaktadır. Doğal afetler, pandemiler ve kişisel trajediler gibi güncel olaylar, bağışçılarda sempati ve aciliyet duygusu uyandırmak amacıyla araçsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda, dolandırıcılık faaliyetleri yalnızca bireysel mağduriyetler

yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal güveni zedeleyerek gerçek yardım kuruluşlarının itibarını da riske atmaktadır.

Dolandırıcılık türleri çeşitlenerek farklı temalar etrafında örgütlenmektedir. Örneğin, kasırğa, deprem veya orman yangını gibi afetlerin ardından sahte yardım kuruluşları kurulmakta; bu kuruluşlar, bağış toplamak amacıyla web siteleri ve sosyal medya sayfaları açmakta, hatta telefonla doğrudan iletişime geçmektedir. Ancak toplanan fonlar, ihtiyaç sahiplerine ulaşmak yerine dolandırıcıların kişisel çıkarlarına hizmet etmektedir. Benzer şekilde, COVID-19 gibi sağlık krizleri sırasında da sahte hayır kurumları ortaya çıkmakta; bu kurumlar, araştırma, tedavi veya destek amacıyla para topladıklarını iddia ederek halkın sağlık ve güvenlik kaygılarını istismar etmektedir. Uluslararası yardım temalı dolandırıcılıklar ise bağışçıların küresel insani yardım çalışmalarına katkı sağlama isteğini hedef alır. Bu tür dolandırıcılıklar, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki krizleri kullanarak duygusal içerikli görseller ve hikâyelerle bağış talebinde bulunur. Böylece, küresel düzeyde empati ve sorumluluk duygusu manipüle edilerek maddi kazanç elde edilmeye çalışılır. Afet ve kriz dönemlerinde ortaya çıkan bağış dolandırıcılıkları, yalnızca bireysel mağduriyetler değil, aynı zamanda etik ve sosyolojik açıdan ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, dijital okuryazarlığın artırılması, bağış süreçlerinin şeffaflaştırılması ve kamu sorumluluğunun güçlendirilmesi, toplumsal dayanışmanın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

16.2.14. Çocuk Kaçırma Girişimleri

Afet durumlarında özellikle altyapıların hasar görmesinin, iletişim kopukluklarının ve nüfus hareketliliğinin yoğunlaşmasının sebep olduğu belirsiz ve güvensiz ortam, çocuk kaçırma eylemlerinin riskini yükseltmektedir (Boz, 2023). Bu tür acil durumlarda kolluk kuvvetleri ve sosyal denetim mekanizmalarının zayıflaması; geçici barınma alanlarında kontrol eksikliği, kalabalıklar içinde iz sürme olanaklarının azalması, kimlik ve kayıt sistemlerinin aksaması gibi faktörler, organize suç gruplarının ve fırsatçı bireylerin çocuk kaçırmalarına yönelik teşebbüslerde bulunmasını kolaylaştırabilir. Örneğin, doğal afetlerde kitlesel göçler ve güvenlik zafiyetleri arasında bağlantı kuran çalışmalar, kamu otoritelerinin çocuk kaçırma, insan ticareti ve benzer suçlara karşı korunma sorumluluğunun hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır.

Çocuk kaçırma eylemi, mağdur afetzedeler açısından ağır psikolojik ve gelişimsel travmalara yol açabilmektedir. Kaçırılan çocuklarda uzun vadede travma sonrası stres bozukluğu, bağlanma sorunları, kimlik kaybı ve güven ilişkilerinde bozulma görülebilmektedir. Araştırmalar, bu çocukların cezai süreçler ile aileden uzaklaştırılma süreci öncesinde yaşadıkları belirsizlik, izolasyon ve korku duygularının; ilerleyen dönemde sosyal uyum, eğitim ve psikososyal adaptasyon süreçlerinde ciddi güçlüklerle karşılaşmalarına neden olduğunu göstermektedir (Grief, 2009).

16.2.15. İhmal ve Yardımın Esirgenmesi

İhmal, bir bireyin veya kurumun yapması gereken bir görevi kasıtlı ya da dikkatsizlik sonucu yerine getirmemesi durumudur. Afetten etkilenen mağdurlara yardımdan kaçınmak, muhatap olmamak veya temel ihtiyaçlarını bildiği halde görmezden gelmek de ahlaki anlamda zaaf olarak kabul edilebilir. Yardım sağlaması, koordinasyon kurması veya bilgi paylaşması gereken kişi ya da kurumların bu görevlerini ihmal etmeleri başta afetzedelerin ve diğer bölge sakinlerini huzursuz ederek karşıt tepki geliştirmelerine de sebep olabilir. Enkaz altında kalanlara zamanında müdahale yapılmaması, yardım malzemelerinin dağıtımında gecikme yaşanması ya da sağlık hizmetlerinin koordinasyonsuz bırakılması, etik açıdan “pasif kötülük” olarak nitelendirilebilir. Bunun nedeni ise aktif bir zarar verilmiş gibi görülmese de eylemsizlik yoluyla zararın devamına yol açılmış ve bir nevi izin verilmiş olmasıdır.

16.3. Afetlere İlişkin Diğer Etik Mevzular

Afet ve zor dönemlerde ilk bakışta doğrudan etik sorun olarak görülmeyen ama davranış ve tutumlarla etik sonuçlar doğuran, toplumların ahlaki duyarlılığını etkileyebilecek durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birisi yardım ve sağlık hizmeti sunumunda yaşanan ahlaki sıkıntı problemi, diğeri ise cenazelerin o toplumun inanç ve değerlerinin gözetilerek ve halk sağlığı ilkelerine riayet edilerek yapılması gereken defin işlemleridir. Bu iki konu aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

16.3.1. Ahlaki Sıkıntı

Afetlerde görev yapan sağlık ve insani yardım çalışanları, sınırlı kaynaklar, zaman baskısı ve tehlikeli koşullar altında etik açıdan son derece zorlayıcı kararlar almak durumunda kalırlar. Bu durum, bireyin neyin doğru olduğunu

bilmesine rağmen kurumsal, politik ya da fiziksel engeller nedeniyle bunu uygulayamaması sonucu ortaya çıkan ahlaki sıkıntı (moral distress) kavramı ile açıklanır (Gustavsson, 2020). Etik çerçeveden bakıldığında, afet ortamlarında çalışanların “doğru olanı yapma” sorumluluğu ile “uygulama imkânının olmaması” arasındaki gerilim, suçluluk, güçsüzlük, yetersizlik algısı, öfke ve vicdani rahatsızlık gibi duygusal sonuçlar doğurur (Carpente, 2010). Uzun vadede bu durum, bireyin ahlaki bütünlüğünün zedelenmesine, tükenmişlik sendromuna ve psikolojik travmaya yol açabilir. Ahlaki sıkıntı yalnızca bireysel bir sorun değil, aynı zamanda örgütsel ve yapısal bir etik meseledir. Bu nedenle afet yönetiminde görev yapan kurumların, etik karar verme süreçlerini destekleyecek eğitimler sağlaması, açık iletişim ve etik yansıtma (debriefing) kültürü oluşturmaları önerilmektedir. Böylece afet koşullarında kaçınılmaz olan etik ikilemler karşısında çalışanların dayanıklılığı ve etik duyarlılığı güçlendirilebilir.

16.3.2. Cenazelerin Durumu ve Defin İşlemleri

Afet dönemlerinde yaşanan kitlesel ölümler sonrası cesetlerin yönetimi, birincil olarak bireyin teşhis edilme hakkına saygı ve insan onurunun korunması bağlamında şekillenen, çok boyutlu etik ve hukuki bir sorumluluk alanını teşkil etmektedir. Halk sağlığı risklerinin minimize edilmesi gerekliliğine rağmen, cenazeler hassas bir sosyal problemi temsil ettiğinden, sürecin temelini doğru bilimsel prosedürler oluşturmalıdır (Çam, 2024). Bu kapsamda, hızlı defin baskısından kaynaklanan yanlış kimliklendirme ihtimalinin önüne geçilmeli; ölüm sonrası elde edilen parmak izi, dental kayıtlar ve DNA analizleri gibi birincil yöntemlerle kimlik tespiti, mutlak bir gereklilik olarak uygulanmalıdır (Kurt ve Cengiz, 2024; Akıncıoğlu vd., 2021). Kimlik tespiti, yalnızca yasal süreçleri tamamlamanın ötesinde, hayatta kalan yakınlarla doğru bilgi akışını sağlamak, yası yönetmelerine yardımcı olmak ve manevi huzurlarını temin etmek açısından kritik öneme sahiptir.

Defin süreçlerinin yönetimi, kimliklendirme aşaması tamamlandıktan sonra devreye giren ve kültürel/dini hassasiyetlere tam uyumu zorunlu kılan bir etik yükümlülüktür. Cesetlere, bozulma dereceleri ne olursa olsun, onurlu bir muamele gösterilmesi ve defin ritüellerinin (örneğin İslami usullere uygun yıkama ve kefenleme) yerine getirilmesi esastır. Hız, alan sıkıntısı veya lojistik zorluklar gerekçesiyle kimlik tespiti ve delil toplama süreci tamamlanmadan aceleci toplu definlere başvurulması, ailelerin bireysel mezar

yerini bilme ve son görevlerini yerine getirme hakkını ihlal eden, kabul edilemez bir uygulamadır. Bu nedenle, tüm cesetlerin ve üzerlerindeki kıymetli eşyaların adli standartlara uygun olarak detaylıca kayıt ve numaralandırılmasının sağlanması, süreç boyunca şeffaflık ve adalet ilkesinin tesis edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Dedeoğlu, 2017). Bu karmaşık süreç, adli tıp, kamu yönetimi ve dini hizmetler arasında disiplinler arası ve ortaklaşa bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Bu bölümde afetler etik perspektiften değerlendirilmiş ve afet öncesi, afet anı ve sonrasında ortaya çıkan etik sorun alanları kapsayıcı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Mevcut resim göstermektedir ki afet süreçleri yalnızca fiziksel yıkım ve maddi kayıplarla sınırlı kalmamakta; yanı sıra bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde ciddi etik ikilemlere kapı açmaktadır. Risklerin gizlenmesi, yetersiz denetim, kaynakların yanlış kullanımı, rant odaklı şehirleşme ve bilimsel uyarıların göz ardı edilmesi gibi afet öncesi sorunlar; adalet, şeffaflık ve sorumluluk ilkelerinin çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Afet sonrası dönemde ise yağma, hırsızlık, istifçilik, sahte bağış kampanyaları, çocuk kaçırma gibi suç unsuru etik dışı davranışlar, toplumda ahlaki çözülmenin ve değer erozyonunun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bizlere, afetlerin yalnızca doğa olaylarından ibaret olmadığını, aynı zamanda insan davranışlarıyla şekillenen etik bir kriz alanı olduğunu hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak, afetlerde etik sorunların önlenmesi için bireysel vicdanın ötesinde, kurumsal ve kamusal sorumluluğu önceleyen bir etik yönetim anlayışı birinci planda tutulmalıdır. Afet yönetiminde şeffaflık, adalet, hesap verebilirlik ve insan onuruna saygı ilkeleri merkeze alınmalıdır. Eğitim, mevzuat ve kurumlar arası koordinasyon mekanizmaları bu etik ilkeler doğrultusunda gözden geçirilmelidir. Ayrıca, afet dönemlerinde görev yapan profesyonellerin etik karar verme süreçlerine yönelik desteklenmesi, toplumsal dayanışma kültürünün güçlendirilmesi ve dijital dezenformasyonla mücadele edilmesi etik direncin artırılmasına katkı sağlayacaktır. Afet etiği, yalnızca kriz anlarında değil, afet risklerinin azaltılmasından iyileşme sürecine kadar her aşamada insana, topluma ve doğaya karşı sorumluluk bilinciyle şekillenmelidir.

KAYNAKLAR

- Akdur, R. (2000). Deprem yönetimi ve depremde sağlık konu ve amaçları. *Sağlık ve Toplum*, 10, 25-38.
- Akıncioğlu, N. U., Aslan, İ., ve Doğan, Y. (2021). Afet kurbanlarının kimliklendirilmesinde kullanılan yöntemler ve ülkemizdeki durum. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 217-238.
- Bankong Post (2023). Looters raid city's shops, homes, after Turkey quike https://www.bangkokpost.com/world/2504681/looters-raid-citys-shops-homes-after-turkey-quake?utm_source, Erişim: 12.10.2025.
- Bilge, B. (2024). Deprem zamanında işlenen hırsızlık suçları ve ceza sorumluluğu. T. Budak ve U. Aşkın (Ed.), *Deprem Hukukî Boyutlarıyla Değerlendirilmesi* içinde (ss.251-302). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Boz, M. (2023). Doğal afetlerde kitlesel göçler ve güvenlik riskleri. *Global Savunma Dergisi*, https://www.academia.edu/110598406/DO%C4%9EAL_AFETLERDE_K%C4%B0TLESEL_G%C3%96%C3%87LER_VE_G%C3%9CVENL%C4%B0K_R%C4%B0SKLER%C4%B0, Erişim: 13.10.2025.
- Carpenter, C. (2010). Moral distress in physical therapy practice. *Physiother Theory Practice*, 26(2), 69-78.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023), *06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri asrın felaketi*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Çalışkan, A. ve Poyraz, T. (2020). Suça ilişkin mekânsal risk faktörlerinin adli sosyolojik bakış açısıyla analizi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 430-453.
- Çam, H. H. (2024). Afet ve acil durumlarda incinebilir gruplara yönelik koruyucu sağlık hizmetleri. F. Söylemez ve S. Özkan Şat (Ed.), *Afetlerde incinebilir gruplara yönelik sağlık hizmetleri* içinde (s.9-32). Ankara: Palme Yayınevi.
- Dedeoğlu, N. (2017). Depremlerde sağlık hizmetleri. *Türk Tabipler Birliği*, <https://www.ttb.org.tr/565ygou>, Erişim: 19.09.2025.
- Fırat, M. (2022). Deprem ve toplumsal etkileri, Deprem ve toplumsal etkileri. *Tezkire Dergisi*, 31(80), 47-72.
- Göksun, Y. (2023). Afet sürecinde dezenformasyonla mücadele. *Kriter*, 7(77), <https://kriterdergi.com/dosya-deprem-ve-afet-yonetimi/afet-surecinde-dezenformasyonla-mucadele#:~:text=Dezenformasyonun%20Dinami%C4%9Fi&text=Dezenformasyon%20bireyleri%20manip%C3%BCle%20etmeyi%20hedefler,ula%C5%9Fmak%20da ha%20kritik%20hale%20gelmektedir>. Erişim: 11.10.2025.
- Greif, G. L. (2009). The long-term aftermath of child abduction: Two case studies and implications for family therapy. *The American journal of family therapy*, 37(4), 273-286.
- Gustavsson, M. E., Arnberg, F. K., Juth, N. and von Schreeb, J. (2020). Moral distress among disaster responders: what is it?, *Prehospital and Disaster Medicine*, 35(2), 212-219.

- Hayashi, M. (2012). *Governmental risk communication and information disclosure: Lessons from the Fukushima nuclear accident. Journal of Contingencies and Crisis Management*, 20(3), 225-232.
- <https://uskudar.edu.tr/haber/kriz-firsatciligi-patolojik-bir-durumun-gostergesi/8900>, Erişim: 12.10.2025.
- <https://www.kanalmaras.com/deprem-bolgesinde-hirsizlik-yapan-6-supheli-yakalandi>, Erişim: 12.10.2025
- Karancı, A. N. and İkizer, G. (2017). Afet psikolojisi: Tarihçe, temel ilkeler ve uygulamalar. *Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics*, 2(3), 163-171.
- Kurt, P. ve Cengiz, S. (2024). Afetlerde kimliklendirme ve Kahramanmaraş depremlerinde kullanılan yöntemler. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1011-1032.
- Küçükkasu, I. (2023). <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/blog/deprem-sonrasi-olusturulan-sahte-bagis-hesaplarina-dikkat-/1815421>, Erişim: 13.10.2025.
- OHSAD, (2013). *Özel hastaneler ve sağlık kuruluşları derneği sağlık hizmetleri deprem hazırlık rehberi*. <https://ohsad.org/wp-content/uploads/2024/02/OHSAD-Deprem-Plani.pdf>, Erişim: 19.09.2025.
- Özdevecioğlu, M. ve Aksoy, M. S. (2005). Organizasyonlarda sabotaj: Türleri, amaçları, hedefleri ve yönetimi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 95-109.
- Özkan, B. ve Çetinkaya Kutun, F. (2021). Afet psikolojisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(3), 249-256.
- Öztekin, E. M. (2023). Afet yönetiminde hukuki sorumluluklar. N. Ulutaşdemir ve E. Öztürk Çopur (Ed.), *Afetlerde Sağlık Hizmetleri içinde* (s.143-164). Ankara: İksad Yayınevi.
- Prentice, C., Chen, J. and Stantic, B. (2020). Timed intervention in COVID-19 and panic buying. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57, 102203.
- TCK, 148. Madde, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim: 12.10.2025.
- Uygun, V., Yılmaz, H. B. and Tuğcu, T. (2013). Afet sonrası kaynakların yönetimi. *XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 531-534). Akdeniz Üniversitesi. <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/173.pdf>, Erişim: 14.10.2025.
- Yılmaz, A. (2012). Türkiye’de afetlerde karşılaşılan sorunlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 61-81

17.BÖLÜM

AFETLERDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN YÖNETİMİ*

İzzet ERDEM²

Giriş

Dünya ve insan var olduğu müddetçe afetler de hep var olacaktır. Hangi teknolojiyi kullanırsak kullanalım, hangi önlemleri kusursuz şekilde alırsak alalım afetlerden ve felaketlerden mutlaka muzdarip olduğumuz durumlar olacaktır. Fakat bu mutlak gerçek afetler ve etkileriyle mücadele etmemizi engellememeli, tam aksine keşif, öğrenme ve mücadele ruhumuzu diri tutmalıdır. Bu sayede insanların belirli ölçüde eylemleri ve çabaları afetlerle ilgili olarak bireylerin ve toplumların yararına olumlu sonuçlar doğurabilir. Felaketlerin toplumsal etkilerine yönelik birçok alanda ve meslekte çalışmaların olduğu bilinmektedir. Bu çalışmalar bazen teorik düzeyde, bazen akademik ve bilimsel düzeyde, kimi zaman da hukuki ve politik düzeyde olabilmektedir.

Afetlerin insanların bedenleri ve ruhları üzerinde oluşturduğu tesir dikkate alındığında afetlerle ilgili olarak var olan çalışmalardan ve örgütlenmelerden en önemlisinin sağlık hizmetleri ve sağlık organizasyonu olduğu aşîkârdır. Çünkü insan sağlığının ve hayatının kutsallığı evrensel olarak hep korunması gereken bir değer olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda felaketlerin etkisinin azaltılması için sistemli çaba ve örgütlü eylem insan sağlığı ve hayatının korunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bunun için uç örnekler aramaya gerek de yoktur. Zira ülkemiz bu tür sayısız yaşanmış hikâyelerle doludur. Bugün

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbir gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İznî” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Atıf / Citeas: Erdem, İ. (2025). Afetlerde sağlık hizmetlerinin yönetimi. İçinde İ. Kalaycı ve K. Şahin (Edl.), *Toplumsal felaketler: Dünya’dan ve Türkiye’den yansıyanlar* (ss. 367-384), Vizetek Yayıncılık.

² Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü Burdur/Türkiye, **ORCID:** 0000-0003-1805-1597, izzeterdem42@gmail.com

deprem, sel ya da ıdan yardımla kurtarılarak kendisine ilk sağlık müdahalesi yapılan ve hayata tekrar tutunan herhangi bir vatandaşımız için bu çaba - hayatta kalma anısı- onun zihninden hiç ıkımayacak bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Afet dönemlerinde sağlık hizmetlerinin idaresi, afet yönetiminin temel unsurlarından biridir. Afetlerde sağlık hizmetleri, çeşitli disiplin ve örgütlenmelerin performansından etkilenir ve sunulan sağlık hizmetleri de afet yönetiminin üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Bu bölümün amacı, afetlerde sağlık yönetimi hizmetlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Afetler nedeniyle can kayıplarını en aza indirmek ve mevcut durumu en az zararlı -mümkünse zararsız- atlatmanın teknik şartları (standartlara uygun yapılar, dere yatağına yerleşim yeri kurmamak, iş güvenliği vb.) olduğu gibi, afet meydana gelirken ve geldikten sonra arama kurtarma ve sağlık hizmetlerinin hızlı ve etkili ve doğru verilebilmesi de organizasyonel şartlardandır.

Bu bölümde afetlerin genel bilgisi verilecek, sağlık ve sağlık hizmetlerinden bahsedilerek afetlerle ilişkisine değinilecek ve afetlerde sağlık hizmetlerine ilişkin ne çıkan alt başlıklar incelenecektir.

17.1. Sağlık Hizmetleri ve Sınıflandırılması

Sağlık, bireylerin temel haklarının başında gelmektedir. Devletler ise evrensel olan bu temel hakları korumak ve geliştirmek zorundadır. Devletin temel haklar konusundaki görevi devredilemez ve vazgeçilemez niteliktedir (Ulu, 2017). Sağlık hizmetlerinin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Dışsallık özelliği, kamusallık özelliği, ertelenemez olması, ikamesinin olmaması, bilgi asimetrisinin olması, tüketiminin rastlantısal olması, risk ve belirsizlikler taşıması, sağlık hizmeti kullanıcılarının davranışlarının irrasyonel olması ile sağlık hizmeti süreç ve sonuçlarını değerlendirmenin zor olması gibi özellikleri bulunmaktadır (Erdem ve İzgüden, 2022). Sağlık hizmetlerinin sınıflandırılmasında temelde 3 yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki başlıklarda kısaca açıklanmıştır.

17.1.1. Koruyucu Sağlık Hizmetleri

Hastalık ya da sakatlık durumu oluşmadan, bu risklere karşı verilen bir mücadele şekli koruyucu sağlık hizmetleri olarak adlandırılır. Bu özelliği nedeniyle koruyucu sağlık hizmetleri devlet tarafından verilmek zorundadır

(Tengilimoğlu vd., 2011). Bu hizmetler birey ve toplum temelli olarak ikiye ayrılabilir: Birey temelli hizmetler; bağışıklama, erken tanı ve tedavi, kişisel temizlik ve hijyen, ilaçla korunma, uygun beslenme ve egzersiz uygulamalarını içerir. Toplum temelli koruyucu hizmetler ise gıda kontrolü ve güvenliği, yeterli ve temiz su, hava kirliliğinin kontrolü, uygun barınma ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemleri kapsamaktadır (Sur, 2022).

17.1.2. Tedavi Edici Sağlık Hizmetleri

Hastalık ve sakatlığın verdiği zararlarla karşılaşanların, bu durumların yarattığı olumsuz etkilerden kurtarılması için yapılan uygulamalardır (Tankül, 2007). Birinci basamak tedavi hizmetleri, ikinci basamak tedavi hizmetleri ve üçüncü basamak tedavi hizmetleri düzeyinde olup, ayaktan gününbirlik tedaviler ve yataklı tedavi hizmetlerinin sunulduğu sağlık hizmetleridir (Tengilimoğlu, 2011). Tedavi hizmetlerinde sağlık personeli hasta bakımında ve takibinde aktif olarak rol almaktadır.

17.1.3. Rehabilitasyon Hizmetleri

Kişilerin hastalık, yaralanma veya tedavi sonucu kaybedilen veya zarar gören fiziksel, zihinsel ve/veya bilişsel (düşünme ve öğrenme) yeteneklerini yeniden kazanmasına yardımcı olan özel sağlık hizmetleridir. Rehabilitasyon hizmetlerinde amaç kişilerin günlük yaşamlarına dönmelerine veya normale yakın bir şekilde yaşamalarına yardımcı olmaktır. Bu hizmetler arasında fizyoterapi, ergoterapi, bilişsel terapi, konuşma ve dil terapisi ve ruh sağlığı rehabilitasyon hizmetleri yer alabilir (NCI, 2025).

17.2. Afet ve Sağlık İlişkisi

İnsanların sağlığına ve yaşamına zarar verebilecek sonuçlar her zaman hayati önem taşır. Bir afet meydana geldiğinde önemli sayıda insan uygun bir sağlık hizmetine ihtiyaç duyar. Afetler yaralı kurtulanların fiziksel sağlığını doğrudan bozar, kronik hastalıkları yoğunlaştırır ve sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlar (Ardalan vd., 2011). Bunun dışında, doğal afet ve acil durum süreçlerinde ortaya çıkan olağandışı sağlık gereksinimleri, koruyucu sağlık hizmetlerini de zorunlu hale getirebilmektedir. Örneğin; depremlerde içme suyu şebekeleri ile kanalizasyon sistemlerinde ciddi hasarlar oluşmakta, bu durumlar ise bulaşıcı hastalık salgınlarına yol açmaktadır. Salgınları engellemek amacıyla afet bölgesindeki sağlıklı bireylere de aşı uygulaması yapılabilmektedir. Bu sağlık müdahalesi, doğal afet döneminde koruyucu

sağlık hizmeti olarak öne çıkmaktadır (Ünsal ve Ertürk Atabey, 2016). Afetlerin doğrudan insanlara zararlarının yanında, zarara uğramış insanların sağlık hizmet alım sürecini de sekteye uğratması afetzedeler için ikinci bir temel sorundur. Neticede hem doğrudan hem de dolaylı yoldan afetler insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir.

17.3. Acil Durum ve Afet

Acil durum, insanların yaşam çevreleri ile bedensel bütünlüğünü tehdit eden veya rutin faaliyetlerini aksatan, doğal veya insan kaynaklı faaliyetler sonucu ortaya çıkan olağanüstü olaylardır (Akdeniz vd., 2023). Bir başka deyişle; planlanmamış, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, insanlara, çevreye veya malzemelere zarar veren ya da zarar verme potansiyeli taşıyan, normal akışı kesintiye uğratan ve acil müdahale gerektiren olaylar olarak tanımlanabilir (Özdikmen, 2019). Müdahale aşaması; afet veya acil durumların meydana geldiği sırada ya da hemen sonrasında, en kısa sürede çok sayıda bireyin yaşamının korunması, yaralıların tedaviye erişiminin sağlanması ve afetzedelerin barınma, yeme-içme, tahliye, korunma, ısınma, güvenlik ile psikososyal destek gibi temel insani gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik tüm planlı ve eşgüdümlü faaliyetleri kapsamaktadır (Öztürk ve Doğanalp Çoban, 2024).

Acil durumlar, salgın hastalıklar, toplu gıda zehirlenmeleri, bomba uyarıları, endüstriyel kazalar, doğal afetler ve felaketler gibi bir dizi beklenmedik olayla karakterize edilir. Acil bir durumda zaman temel faktörlerden biridir. Organizasyon ve müdahale hızlı olmalı ve her aşamada zamanla yarışılmalıdır (Hendrickson ve Horowitz, 2016). Afet veya acil durumların ardından “kritik saatler” olarak tanımlanan ilk 72 saatlik süreçte yeterli sağlık hizmetine erişimin sağlanamaması, mortalite ve morbidite oranlarını önemli ölçüde artırmaktadır. Bu kritik zaman diliminde etkin sağlık hizmeti sunulamaması, sakatlık ve ölüm vakalarının hemen hemen yarısının bu dönemde meydana gelmesine yol açmakta ve ileriki müdahalelerin etkisini büyük ölçüde azaltmaktadır. Nitekim olay sonrası ilk 0-72 saat içinde ulaştırılamayan sağlık hizmetleri, tıbbi personel, ilaç ve benzeri unsurların sonradan temin edilmesi, oluşan olumsuz sonuçların düzeltilmesinde yetersiz kalabilir (Ünal ve Yılmaz, 2023).

Acil durum yönetimi, afetleri önlemeye, etkilerini azaltmaya hazır olmaya ve afet anında hasarı azaltmaya yönelik düzenlemeler olarak bilinir

(Hendrickson ve Horowitz, 2016). Acil durum yönetimi terimi bilhassa biyolojik ve teknolojik tehlikeler ve acil sağlık durumları bağlamında, bazen afet idaresi terimiyle aynı anlamda kullanılır. Her ne kadar büyük ölçüde örtüşme olsa da acil durum, bir toplumun veya topluluğun işleyişinde ciddi bir aksamaya yol açmayan tehlikeli olaylarla da ilgili olabilir (UNDRR, 2025).

Acil durumlarda, özellikle kitlesel afetlerin ardından sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Kısa bir süre içinde çok sayıda afetzedenin ortaya çıkması; haberleşme, su, elektrik, havagazı ve ulaşım gibi altyapı unsurlarının işlevsiz hâle gelmesi; etkilenen sağlık personelinin verimliliğinin azalması ve sağlık tesislerinin zarar görmesi bu sorunların temel nedenleri arasında yer almaktadır (Ulutaşdemir ve Öztürk Çopur, 2023). Afet sonrası dönemde temel amaç, mümkün olan en fazla sayıda insanın kurtarılması ve sağlık durumlarının iyileştirilmesidir. Bu bağlamda, afetlerin muhtemel ek tehlike ve risklerinden, insan yaşamı ile mal varlığının korunması öncelikli hedef olarak benimsenmelidir. Afetten etkilenen toplulukların yaşamsal gereksinimlerinin en kısa sürede ve etkili yöntemlerle karşılanması, toplumsal yaşamın normalleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Güven, 2024).

Ülkemizde afet ve acil durumlarda yaşanabilecek kaos ve kargaşaların önlenmesi, insani yardım hizmetleri ve malzemelerin yeterli ve kaliteli bir şekilde dağıtımının sağlanması, bunun yanında sağlık hizmet sunumunun etkin, kaliteli ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi amacıyla tüm kamu kurum ve kuruluşların koordinasyonunun sağlanması ve personel görevlendirmelerinin planlanması amacıyla 2021 yılında *Afetlerde ve Acil Durumlarda Sağlık Hizmetleri Yönetmeliği* yürürlüğe konulmuştur. Sözü edilen personel görevlendirmeleri ilgili yönetmeliğe göre yapılırken, diğer yandan gönüllü sağlık personeli de gerekli izinler alınarak afet ve acil durum bölgelerinde görev yapabilmektedirler (Öztürk ve Doğanalp Çoban, 2024).

Bir afet meydana geldiğinde normal yaşam düzeni bozulur veya kesintiye uğrar; insanların günlük yaşamda alışık olduklarının dışında, yeni ve beklenmedik sorunlar ortaya çıkar ve hem can hem de mal güvenliği ciddi risk altına girer. Bu nedenle toplumların, karşılaşılabilecekleri tehlike ve riskleri önceden tanıması; böyle bir durumla karşılaştıklarında nasıl hareket edeceklerini, nasıl organize olacaklarını ve ihtiyaç duyacakları kaynakları hangi yöntemlerle ve nerelerden temin edeceklerini önceden planlaması

gerekir. Bu doğrultuda hazırlanan planlara ise acil yardım planları adı verilir (Dinçer ve Kumru, 2021).

İşlevsel açıdan acil yardım planı (T.C. ÇSGB, 2017):

- ✓ Bir yerleşim bölgesinin karşı karşıya kaldığı tehlikeleri tespit eden
- ✓ Meydana gelen tehlikelerde muhtemel kayıp ve hasarları tespit eden
- ✓ Oluşacak kayıp ve zararların minimize edilebilmesi için kimlerin, ne zaman, hangi görev ve yetkiyle, hangi kaynaklar kullanılarak vazife alacağını açıklayan bir kanıttır.

Acil durum planlaması, afet risklerini inceleyen ve zamanında, etkin ile uygun müdahaleyi olanaklı kılmak amacıyla önceden hazırlıklar yapan bir yönetim sürecidir. Bu planlama, gereksinim anında ilgili paydaşlar için net tanımlanmış kurumsal roller, kaynaklar, bilgi akış mekanizmaları ve operasyonel düzenlemeler çerçevesinde organize ve koordineli eylem planlarının geliştirilmesini sağlar. Olası acil durum senaryoları veya tehlikeli olaylara dayalı olarak, temel aktörlerin afet sürecinde karşılaşılabilecek sorunları önceden görmelerini, tahmin etmelerini ve çözmelerini mümkün kılar. Acil durum planlaması, genel hazırlığın vazgeçilmez bir bileşenidir. Acil durum planlarının periyodik olarak güncellenmesi ve tatbik edilmesi zorunludur (UNDRR, 2025).

17.4. Afetler ve Sağlık Hizmetleri İlişkisi

Afetler, sağlık sistemindeki olağan işleyişin topluma hizmet sağlamada artık yeterli olmadığı bir noktaya kadar zorlanmasına neden olabilir. Bu noktada devreye afet sağlık yönetimi girmektedir. Afetlerde sağlık yönetimi, afet yönetiminin temel unsurlarından biridir. Afet sağlığı yönetimi, “acil tıp, halk sağlığı ve afet yönetimini içeren, örtüşen uzmanlık alanlarına sahip disiplinler arası bir bilgi bütünü” olarak tanımlanabilir (Ünal ve Yılmaz, 2023). Bütün afetler, sadece yaralanmalar ve halihazırda tıbbi durumların kötüye gitmesi gibi direkt etkilerle değil, bununla beraber toplumun sağlık uygulamalarına erişimini aksatarak da sağlık sistemini etkileyebilir. Afetlere yönelik sağlık müdahalelerindeki temel amaç, sağlıklı yaşamın temelini oluşturan hizmetlerdeki kesintilerin en aza indirilmesini ve toplumlarda müreffehlik hissiyatını yeniden temindir.

Acil durumlar, afetler ve diğer olağan dışı koşullar sırasında ortaya çıkan sağlık sorunlarında, sağlık hizmetlerinin kamu sektörü tarafından sunulmasına yönelik çeşitli gerekçeler bulunmaktadır. Bu gerekçeler; sağlık hizmetlerinin

kamusal bir nitelik taşıması, erdemli bir hizmet olarak değerlendirilmesi, dışsallık yaratması, tüketim talebinin belirsizlik içermesi, küresel ölçekte önem arz etmesi ve asimetrik enformasyon özelliklerine sahip olmasıdır. Sağlık hizmetlerinin kamusal niteliği, devletin bireylerin tek başına karşılayamayacağı acil durum veya doğal afet süreçlerinde ihtiyaç duyulan sağlık hizmetleri için kaynak tahsis etmesini zorunlu kılmaktadır (Ünsal ve Ertürk Atabey, 2016). Afetlerde yaşanan kaos ve panik ortamı sorunları çoğaltır. Bu olaylarda afetzedelerin kurtarılması, sağlık hizmetleri, barınma, beslenme, ulaşım, iletişim, sanitasyon sorunlarının giderilmesi, kimsesiz yaralı ve ölümlerin kimliklendirilmesi ile cesetlerin defni gibi karmaşık işlemler yapılır. Tüm bu sorunların çözümü ve kayıpların minimuma indirilmesi, etkili sağlık hizmetleri ile güçlü organizasyona bağlıdır (Ulutaşdemir ve Öztürk Çopur 2023).

Geçtiğimiz yüzyıllarda afetler çoğunlukla deprem ve sel gibi doğal olaylardı. Günümüzde ise teknolojik sanayi kazaları, savaşlar, kitlesel göçler ve sera etkisi gibi yeni küresel afetler ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı afetlere yönelik sağlık hizmetleri hem çeşitlenmiş hem de daha karmaşık hale gelmiştir (Ünal ve Yılmaz, 2023). İran'da 30 afet uzmanı ve yöneticisiyle iki aşamalı derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilen bir çalışmadaki bulgulara göre afetlerde sağlık yönetimini etkileyen on bir tema belirlenmiştir. Bu temalar; insan kaynakları yönetimi, kaynak yönetimi, mağdur yönetiminin transferi, çevresel hijyen izleme, beslenme yönetimi, ruh sağlığı kontrolü, kurumlar arası koordinasyon, eğitim, teknoloji yönetimi, bilgi ve iletişim yönetimi ve bütçe yönetimi olarak sıralanmıştır (Pourhosseini vd., 2015).

17.5. Afetlere Yönelik Planlama, Hazırlık ve Risk Değerlendirmesi

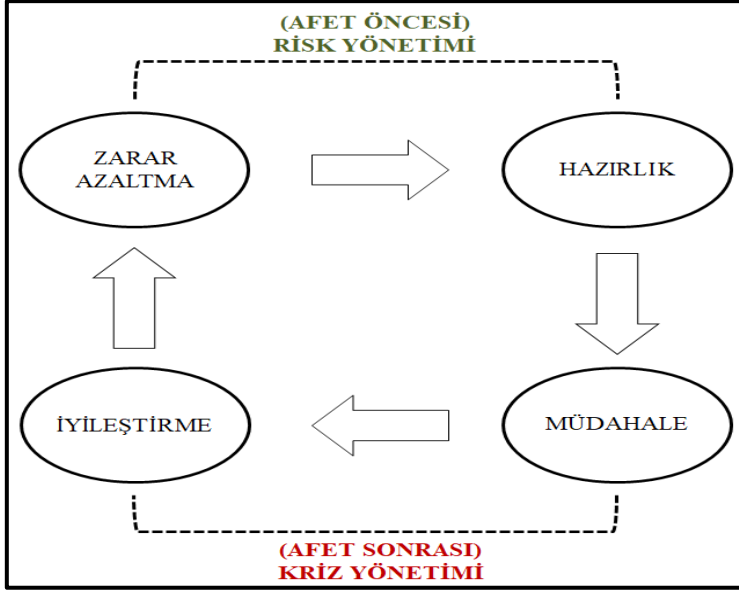
Afet yönetimi, afetlerin önlenmesi, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerini kapsayan sistematik bir yaklaşımdır ve afetlerin yıkıcı etkilerini en aza indirmeyi, toplumların dirençliliğini artırmayı amaçlar. Bu süreç, hükümetler, kuruluşlar, topluluklar ve bireyler tarafından uygulanan bir dizi önlemleri içerir. Afetlerde planlama, etkili bir müdahale ve optimum iyileşme sağlamak için vazgeçilmez bir unsurdur. En temel haliyle bir afet sağlık planı, olağan işleyişin sürdürülemeyeceği durumlarda bir kuruluşu veya kuruluşun bir bölümünü rutin olmayan bir şekilde yönetmek için oluşturulan bir yol haritasıdır (Australian Disaster Resilience Handbook Collection, 2019). Afet hazırlığı, afet durumlarına hızlı ve etkili bir şekilde müdahale edebilmek için

önceden alınan önlemleri ifade eder ve uygulanabilir afet planlarının oluşturulmasını, tatbikatların yapılmasını, kaynakların korunmasını ve personel eğitimini içerir. Bu planlar, ülkelerde ilgili mevzuatlarla desteklenir ve örgütlenme, planlama, koordinasyon, kaynak planlaması ve eğitim gibi temel odak noktalarını kapsar.

Sağlık kuruluşlarında afet hazırlığı, özellikle hastanelerin afet anında kesintisiz hizmet sunabilmesi için kritik öneme sahiptir. Hastanelerin, il afet planları ve hastane afet planları (HAP) doğrultusunda, günlük organizasyonlarının dışına çıkarak, yaralı sayısına paralel bir şekilde tamamen ayrı bir çalışma biçimine geçmesi gerekmektedir (THAPE, 2009). Bu süreçte, tüm kurtarma, ilk yardım ve nakil operasyonlarının komutasının tek bir yöneticide olması, operasyonların etkinliğini artırmak için oldukça gereklidir. Net bir örgütlenme yapısının tanımlanması, afet senaryolarında karışıklığın önlenmesine ve kaynakların verimli kullanılmasına imkân tanır. Hastane afet yönetimi, afetler veya kitlesel yaralanmalı olaylar durumunda planlama, hazırlık ve rasyonel müdahale imkânı sağlar. Somut bir afet planının olmaması, çok sayıda komuta kaynağının ve liderin bulunduğu, ortak bir çabanın eksik olduğu bir karmaşa ortamına yol açabilir. Bu durumda, herkes kendi işini yapmaya odaklanır ve hastanenin daha büyük sorunlarının çözümüne etkili bir katkı sağlanamaz. Bu nedenle, tüm hastane acil durum planlarının, komuta yapısını net bir şekilde tanımlaması ve afet senaryolarına uygun görev tanımlarıyla uyarlanması esastır.

Afet risk değerlendirmesi, potansiyel tehlikelerin doğasını ve kapsamını belirlemek için nitel veya nicel yaklaşımların kullanıldığı bir süreçtir. Bu değerlendirme, tehlikelerin belirlenmesini; tehlikelerin yeri, yoğunluğu, sıklığı ve olasılığı gibi teknik özelliklerinin incelenmesini; fiziksel, sosyal, sağlık, çevresel ve ekonomik boyutlar dahil olmak üzere maruz kalma ve kırılganlığın analizini ve mevcut ile alternatif başa çıkma kapasitelerinin etkinliğinin bütüncül olarak değerlendirilmesini içerir (UNDRR, 2025). Risk değerlendirmesi, afet risk yönetimi politikalarının ve stratejilerinin temelini oluşturur ve yeni afet risklerini önlemek, mevcut riskleri azaltmak ve kalan riskleri yönetmek için kritik bir araçtır. Sağlık kuruluşlarında risk yönetimi, hizmet sürekliliğini sağlamak ve mevcut riskleri başarıyla tanımak, yönetmek ve azaltmak için stratejik bir yaklaşımdır. Stratejik kararlarda belirsizliklerin, risklerin ve fırsatların bir araç olarak kullanılması, sağlık kuruluşlarının iş başarısını destekler (Özcan, 2008). Özellikle deprem gibi afetlerde,

hastanelerin hasta hizmetleri birimlerinin faaliyetlerinin devamlılığı, acil tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyan hastaların yaşamsal tedavi ve bakım hizmetlerini sürdürebilmesi açısından hayati önem taşır. Hasta kayıtlarının güvenli bir şekilde korunması ve tıbbi müdahalenin kesintisiz devam etmesi için gerekli önlemlerin alınması zorunludur (OHSAD, 2023).

Şekil 1. Afet Yönetimi Aşamaları (Ünal ve Yılmaz, 2024)

Şekil 1 afet yönetim döngüsü görselleştirilmiştir. Afet yönetimi, afet öncesi risk yönetimi ve afet sonrası kriz yönetimi olmak üzere iki temel aşamadan oluşmaktadır. Afet öncesi dönemde risk yönetiminin temel unsurları zarar azaltma ve hazırlık faaliyetleridir. Zarar azaltma; afetlerin olası etkilerini en aza indirmek amacıyla yapılan yapısal ve yapısal olmayan önlemleri içerirken, hazırlık; toplumun, kurumların ve bireylerin afetlere etkin şekilde müdahale edebilmesi için planlama, eğitim ve tatbikat gibi süreçleri kapsamaktadır. Afet sonrası dönemde ise kriz yönetimi devreye girmekte ve bu aşamada müdahale ve iyileştirme süreçleri öne çıkmaktadır. Müdahale; afetin hemen ardından can ve mal kaybını en aza indirmeye yönelik acil hizmetleri içerirken, iyileştirme; afetten etkilenen toplumsal, ekonomik ve çevresel sistemlerin eski haline getirilmesi veya daha dirençli hale dönüştürülmesini hedeflemektedir. Bu döngüsel süreç, afetlere karşı sürdürülebilir bir direnç oluşturmayı amaçlayan bütüncül bir yönetim anlayışını temsil etmektedir.

Afet müdahalesi, afetlerden hemen önce ve sonra alınan, can kurtarmaya, malları korumaya ve afetin neden olduğu acil hasarla başa çıkmaya yönelik tedbirleri kapsar. Bu süreç, hayati derecede iyi bir hazırlığa bağlıdır. Afet sonrası iyileştirme ise, toplumların ve ulusların normal işleyiş düzeylerine dönmelerine yardımcı olan bir süreçtir ve yalnızca fiziksel altyapının yeniden inşasını değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve çevresel toparlanmayı da hedefler. Ancak, acil durumlarda bakım kalitesinin sağlanması, ilaç kıtlığı, kesintiye uğrayan su ve elektrik kaynakları, nitelikli ve motive personel eksikliği, zayıf enfeksiyon önleme ve kontrol standartları, hasarlı sağlık tesisleri, sanitasyon altyapısı, kültürel olarak uyumsuz insani hizmetler ve işlevsiz sevk sistemleri gibi afetlere özgü faktörler tarafından engellenebilir (Çebi ve Çöl, 2023).

Birinci basamak sağlık hizmetleri, sağlık sistemleri içinde acil durum ve risk yönetimi konusunda toplum ve ülke dirençliliği oluşturmak için temel bir rol oynar. Bu hizmetler, acil durumların önlenmesinde, hazırlık süreçlerinde, müdahale aşamalarında ve sorunların ortadan kaldırılmasında kritik bir öneme sahiptir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde işlemesi, afetlerin toplum üzerindeki etkilerini azaltabilir ve sağlık sistemlerinin dayanıklılığını artırabilir. Sağlık kuruluşlarının afet ve acil durumlara hazırlıklı olabilmesi için birden fazla plan hazırlaması gerekmektedir. Bu planlar, aşağıdaki mevzuatlar çerçevesinde düzenlenir (Ünal ve Yılmaz, 2023): Sivil Savunma Planı (“Sivil Savunma Kanunu”, 1979), Koruma ve Güvenlik Planı (“Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun”, 2004), Tesis Tahliye Planı (“Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları”, 2013), Acil Müdahale Planı (“İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu”, 2013) ve Hastane Afet ve Acil Durum Planı (HAP) (“HAP Uygulama Yönetmeliği”, 2015).

Sonuç olarak, afet yönetimi, sağlık kuruluşlarının afetlere hazırlıklı olmasında ve afetlerin sarsıcı etkilerini en aza indirmesinde kritik bir rol oynar. Afet hazırlığı, risk değerlendirmesi, müdahale ve iyileştirme süreçleri, sağlık sistemlerinin dayanıklılığını artırmak için birbirini tamamlayan unsurlardır. Sağlık kuruluşlarının, özellikle hastanelerin, afet ve acil durumlara yönelik kapsamlı planlar geliştirmesi ve bu planları düzenli olarak güncelleyip uygulaması gerekmektedir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin toplum dirençliliğini güçlendirmedeki rolü ve hastanelerin kesintisiz hizmet sunma kapasitesi, afet yönetiminin başarısında belirleyici faktörlerdir.

Mevzuatlarla desteklenen sistematik bir yaklaşım, afet risklerini azaltmak ve toplumların afetlere karşı dayanıklılığını artırmak için vazgeçilmezdir.

17.6. Afetlerde Medikal Hizmetler

Afetlere yönelik genel acil yardımlar; arama-kurtarma, tıbbi ilk yardım ve tedavi, defin işlemleri, salgın önleme, yiyecek-içecek-giyecek temini, geçici barınma, ısıtma, aydınlatma, ulaşım, enkaz temizliği, altyapının temel düzeyde işletilmesi, akaryakıt gibi acil ihtiyaçların sağlanması ile bu kapsamda gerçekleştirilecek tahsis, kiralama, satın alma, hibe, kamulaştırma ve benzeri faaliyetleri kapsar (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, 2022). Bu kapsamda ülkemizde Sağlık Bakanlığı; afet sağlık grubu ana çözüm ortağıdır. Sağlık Bakanlığı, birinci çözüm ortağı olduğu grubun görev ve sorumlulukları kapsamında;

a) Afet ve acil durumlarda olay yerindeki medikal kurtarma ve acil tıbbi müdahale, halk sağlığı ve tıbbi bakım ihtiyaçlarının karşılanmasından ve

b) Çevre sağlığı hizmetlerinin aksamadan en hızlı şekilde normale dönmelerini sağlamaya yönelik koordinasyondan sorumludur.

Doğal afetler ve acil durumlar sonrasında öncelikli sağlık hizmeti, afetin meydana geldiği bölgede ve olayın hemen akabinde afetzedelere en kısa sürede ulaşabilen medikal kurtarma ekipleri tarafından sunulan ilk yardım ve acil sağlık müdahalelerinden oluşmaktadır. Medikal kurtarma; afetlerde ve acil durum anında hasta ve yaralılara sağlık personeline olay yerinde başlatılan ve gerekli sağlık kuruluşu veya ekiplerine teslim edilmeye kadar süren acil tıbbi müdahaleyi ifade eder (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, 2022). Bu aşamada, afet koşullarının hastaneye nakli güçleştirdiği veya imkânsız kıldığı durumlarda afetzedelerin gerekli tıbbi müdahaleleri olay yerinde gerçekleştirilmektedir (Ünsal ve Ertürk Atabey, 2016). Olağan dışı durumun olduğu bölgeden hastanelere kesintisiz bir tıbbi zincirin oluşturulması gereklidir. Hafif, orta ve ağır yaralıları ayırmak, hastane ve sağlık kurumlarının hafif yaralılar tarafından hücumu uğramasını önlemek, ağır yaralıların gözden kaçırılıp bir yerde ölüme bırakılması olasılığını ortadan kaldırmak amaçlanır. Tıbbi zincirin her basamağında zorunlu triyaj ve ilkyardım uygulaması yapılır (THAPE, 2009). Triage uygulaması, afet bölgesindeki yaralıların; kurtarma alanı, ilk müdahale noktası ve taşıma öncesi aşamalarda, tıbbi aciliyet durumlarına göre önceliklendirilerek sınıflandırılmasıdır. Acil müdahalesi tamamlanan ve nakli mümkün olan

afetzedelere, tedavi edici sağlık hizmetleri hastanelerde sunulmaya devam eder. Tedavi süreci tamamlanmış fakat fiziksel veya psikososyal açıdan rehabilitasyon gereksinimi bulunan bireylere ise, rehabilite edici sağlık hizmetleri kapsamında destek sağlanır (Ünsal ve Ertürk Atabey, 2016).

17.6.1. Afetlerde Halk Sağlığı Hizmetleri

Halk sağlığı yalnızca tıbbın basit bir alt uygulama alanı olmayıp çok çeşitli alanları kapsayan geniş bir disiplin niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede halk sağlığı konuları; bebek ve çocuk sağlığı, kadın sağlığı, yetişkin ve yaşlı sağlığı, okul sağlığı, çalışan sağlığı, çevre sağlığı, bulaşıcı hastalıklar, beslenme, sağlık eğitimi, halk sağlığı eğitimi, kazalar ve afetler gibi farklı başlıklar altında ele alınabilmektedir (Kurt, 2021). Afet bölgelerinde ortaya çıkan hasar ve yıkımların ardından, temiz su ve güvenli gıda temininin sağlanması ile afetzedeler için korunaklı ve güvenilir yaşam alanlarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte, çevre sağlığının korunmasına özen gösterilmeli; bulaşıcı hastalıkların yayılımına veya farklı türde çevresel kirliliklere yol açabilecek unsurlardan uzak, atıkların etkin bir biçimde yönetildiği ve hijyenik koşullara uygun alanların düzenlenmesi gerekmektedir (Akyüz ve Günay, 2023). T.C. Sağlık Bakanlığı Ulusal Düzey Sağlık Hizmet Grubu'nun ana çözüm ortağı olarak; afet ve acil durumlarda olay yerindeki ilk müdahalenin gerçekleştirilmesi, halk sağlığı ve tıbbi bakım ihtiyaçlarının temini ile çevresel sağlık hizmetlerinin devamlı ve hızlı bir biçimde normale dönmesini sağlamak üzere koordinasyon görevini yürütmektedir (Türkiye Afet Müdahale Planı, 2021). Afet dönemlerinde halk sağlığı hizmetlerinin aşağıdaki uygulamaları kapsamı gerekmektedir: (Türkiye Afet Müdahale Planı, 2021; Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, 2022; Dedeoğlu, 2017).

- ✓ Her şeyden önce temiz ve yeterli su sağlanması.
- ✓ Afet bölgesinde hasar görmüş ve yıkılması gereken binaların yıkılması ve enkazın kaldırılması.
- ✓ Su, kanalizasyon, arıtma tesisi gibi hasar gören alt yapının acil onarımının yapılması ve en kısa sürede bu hizmetlerin normale döndürülmesi.
- ✓ Tuvaletlerin, yerleşim yerleri ve su kaynaklarından uzak, sineklere kapalı, koku çıkmayacak ve kolayca temizlenebilecek şekilde tasarlanması.

- ✓ Çöplerin ağzı kapaklı bidonlarda saklanarak sık toplanması ve yakılarak ya da gömülerek imha edilmesi.
- ✓ Hayvan leşlerinin de aynı şekilde imha edilmesi, köpek ve yaban hayvanlarının ulaşamayacağı derinliğe gömülmesi.
- ✓ Afetlerden sonra fare, sinek ve böcek, bit, pire ve diğer vektörlerin kontrolü önemlidir. Özellikle sellerden sonra vektör üreme yerlerinin artmasına bağlı olarak sıtma salgınları görüldüğü bildirilmiştir. Afet sırasında, kamplarda oluşabilecek üreme yerleri yok edilmelidir. Açık çöpler, hayvan leşleri, su birikintileri, patlamış lağımalar, etrafa dağılmış besin maddeleri ve temiz olmayan insanlar vektör üremesi için uygun ortam oluştururlar.
- ✓ Salgın hastalıklarla mücadele kapsamındaki hizmetler ile karantina hizmetlerinin yürütülmesi
- ✓ Salgın hastalıklar açısından çevresel ve suya bağlı risk faktörlerinin önlenmesi hususunda ilgili kurumların koordinasyonunun sağlanması
- ✓ Referans bölge kan merkezlerinin belirlenmesi ve kapasitelerinin geliştirilmesi
- ✓ Ülkede referans hastaneleri ve referans laboratuvarlarının belirlenmesi ve kapasitelerinin artırılması
- ✓ Resmi yaralı sayısının belirlenmesi.

Afet durumlarında cesetlerin yönetimi, son derece hassas ve çok boyutlu bir süreç olup dikkatli bir planlama ve koordinasyon gerektirir. Bu süreç; cesetlerin kimliklendirilmesi, kayıt altına alınması, üzerlerinde bulunan kişisel eşyaların yakınlarına ulaştırılması, dini vecibelerin yerine getirilmesi ve uygun gömü işlemlerinin gerçekleştirilmesi aşamalarını kapsamaktadır. Bu görevlerin afet öncesinde imam, ölü yıkayıcısı veya mezarcı gibi ilgili uzmanlar tarafından üstlenilmesi, sürecin hem etkin hem de kültürel değerlere saygılı biçimde yürütülmesini sağlamaktadır. Toplu mezar uygulamaları pratik bir yöntem olarak görülse de bireysel ve toplumsal hassasiyetler nedeniyle genellikle tercih edilmemekte, bu nedenle her bir cesedin gömüldüğü yerin kesin olarak belirlenmesi ve detaylı şekilde kayıt altına alınması zorunlu olmaktadır (Dedeoğlu, 2017).

Afet sonrası artan ölü sayısı çoğu zaman hastane morglarının kapasitesini aşmakta ve bu durumda geçici morg alanlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Geçici morglar; yalnızca yetkililerin erişimine izin verilen,

güvenliği sağlanmış ve afet yönetim planlarında yeri önceden belirlenmiş alanlar olarak düzenlenmelidir. Ayrıca bu alanların konumu krokilerde işaretlenmeli ve hijyen koşulları titizlikle gözetilmelidir. Uygulamada, soğutmalı araçlar veya yakın bölgelerde bulunan soğuk hava depoları bu amaçla etkin biçimde kullanılabilir (Ünal ve Yılmaz, 2023). Dolayısıyla cesetlerin güvenli muhafazası, kimliklendirilmesi ve saygın bir şekilde korunması için geçici morgların kurulumu, afet yönetiminde kritik bir planlama unsuru olarak öne çıkmaktadır.

17.6.2. Sahra Hastaneleri

Acil durumlarda, afetlerde ve diğer krizlerde, etkilenen nüfusun yaşamları ve refahı, özellikle de etki veya maruziyetten hemen sonraki dakikalar ve saatlerde, hayat kurtarmada zamanın çok önemli olması nedeniyle hızlı, etkili ve koordineli müdahale faaliyetlerinin yürütülmesine bağlıdır. Bu durumlarda sağlık tesisleri gibi kritik altyapıların kesintisiz olarak sağlık hizmeti sunabilmesi bir yaşam ve ölüm meselesidir (UN, 2025). Bu bağlamda, afetlere hazırlıklı olmanın ve kriz anlarında hızlı sağlık müdahalesi yapabilmenin en önemli unsurlarından biri, esnek ve taşınabilir sağlık hizmeti çözümlerinin devreye sokulabilmesidir. Bu mobil hizmetin günümüz literatüründeki adı ise sahra hastaneleridir. Sahra hastaneleri, afetler, acil durumlar, savaşlar ve büyük halk sağlığı krizlerinde hızlı ve etkin sağlık hizmeti sunma noktasında kritik rol üstlenen geçici sağlık tesisleridir. Özellikle mevcut sağlık altyapısının hasar gördüğü, hizmet kapasitesinin yetersiz kaldığı veya erişimin kısıtlandığı durumlarda sahra hastaneleri; toplumun yaralarını sarmak, acil vakalara müdahale etmek ve temel sağlık hizmetlerini sürdürmek amacıyla kurulmaktadır (Öztürk ve Doğanalp Çoban, 2024). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Pan Amerikan Sağlık Örgütü (PAHO) sahra hastanelerini; “belirli bir süre için acil durum gereksinimlerini karşılamak amacıyla, hızlı konuşlanabilme kapasitesine sahip, genişleyip daralabilen, mobil, bağımsız ve kendi kendine yeterli sağlık tesisleri” olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre sahra hastaneleri; ayaktan ve yataklı hasta bakım hizmetleri sunabilen, cerrahi müdahale imkânlarına sahip, temel laboratuvar ve görüntüleme cihazlarıyla donatılmış birimlerdir (Bıçakçı ve Nevruz, 2021; Tekin vd., 2017).

Dünyada ve ülkemizde sahra hastanelerinin kurulumu farklı yöntemlerle gerçekleştirilebilmektedir. Korunaklı sağlam yapıların dönüştürülmesi yoluyla oluşturulabileceği gibi, çadır, konteyner, prefabrik yapılar, mobil

treylarlar veya gemilerin yeniden tasarlanmasıyla da kurulabilmektedir. Literatürde sahra hastaneleri; çadır tipi, konteyner tipi, mobil treylar tipi ve gemi tipi olmak üzere dört ana sınıfa ayrılmaktadır (Öztürk ve Doğanalp Çoban, 2024). Bu hastanelerin en önemli işlevlerinden biri, afetler sırasında kullanılamaz hale gelen sağlık tesislerinin yerine geçici fakat işlevsel bir alternatif sunmalarıdır. Böylece afet mağdurlarına güvenli sağlık hizmeti sağlanmakta ve hastanelerde yatan hastaların tedavileri, önceden belirlenmiş güvenli bölgelerde kesintisiz olarak sürdürülebilmektedir (Tekin vd., 2017). Türkiye’de de sahra hastanelerinin önemi somut olarak 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri sonrasında görülmüştür. Depremden etkilenen 11 ilde, sağlık hizmetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla ilk etapta 28 ülke tarafından 30 sahra hastanesi kurulmuş, bu sayı bir ay içerisinde 77’ye ulaşmıştır (Karakuş vd., 2024). Bu örnek, sahra hastanelerinin afet sonrası sağlık hizmeti sunumunda ne denli hayati bir fonksiyona sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Afetlerde sağlık hizmetlerinin yönetimi, yalnızca tıbbi müdahalenin organizasyonundan ibaret olmayıp, afet öncesi hazırlık, afet anında etkili müdahale ve afet sonrasında iyileştirme süreçlerini içine alan bütüncül bir yaklaşımdır. Bu kapsamda, sağlık sisteminin dayanıklılığı; planlama, koordinasyon, kaynak yönetimi, insan gücü kapasitesi, bilgi akışı ve altyapı sürekliliği gibi unsurların entegrasyonu ile doğrudan ilişkilidir. Afetlerin doğrudan ve dolaylı etkileri, sağlık hizmetlerinin sürekliliğini tehdit ettiğinden, özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinin toplum dirençliliği açısından güçlendirilmesi, hastanelerin ise kesintisiz hizmet sunumunu garanti edecek biçimde afet planlarını güncel tutmaları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca risk değerlendirmesi, tatbikatlar ve afet senaryoları perspektifinde hazırlanan planların düzenli olarak test edilmesi, sistemin kriz anlarında işlevselliğini sürdürebilmesi açısından kritik bir zorunluluktur.

Afetlerde sağlık hizmetlerinin başarısı, yalnızca sağlık kurumlarının kapasitesiyle değil, aynı zamanda çok sektörlü ve disiplinler arası bir koordinasyonun etkinliğiyle de belirlenmektedir. Bu sebeple afet sağlık yönetimi; kamu kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, gönüllü ağları ve uluslararası paydaşlar arasında iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Medikal kurtarma, halk sağlığı, çevre hijyeni, ceset yönetimi ve sahra

hastaneleri gibi alt sistemlerin her biri, afet sonrası yaşamın sürdürülebilirliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, mevzuatla desteklenen, bilimsel temellere dayalı ve sürekli geliştirilen bir afet sağlık yönetim sistemi, yalnızca can kayıplarını azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumun afetlere karşı uzun vadeli dayanıklılığını güçlendirecektir.

KAYNAKLAR

- Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği (2022). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5211&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5>, Erişim: 04.10.2025.
- Akdeniz, Y. S., Kıyak, S. K. and İkizceli, İ. (2023). Health care organization during Disasters. *Cerrahpaşa Medical Journal*, 47(1), 93-97.
- Akyüz, D. ve Günay, Ü. (2023). *Afetlerde halk sağlığı hizmetleri*. J. M. Guerrero (Ed.), *Ases uluslararası afet kongresi kongre kitabı*, Ocak 28-29, 2023 içinde (s. 192-202). Ankara.
- Ardalan, A., Mazaheri, M., Vanrooyen, M., Mowafi, H., Nedjat, S., Naieni, K. H. and Russel, M. (2011). Post-disaster quality of life among older survivors five years after the Bam earthquake: implications for recovery policy. *Ageing & Society*, 31(2), 179-196.
- Australian Disaster Resilience Handbook Collection, (2019). *Australian Institute for Disaster Resilience*. https://www.aidr.org.au/media/7381/aidr_handbookcollection_health-and-disaster-management_2019.pdf, Erişim: 20.09.2025.
- Bıçakçı, N. ve Nevruz, M. (2021). Afetlerde sahra hastaneleri. *Emergency Aid and Disaster Science*, 1(1), 17-21.
- Çebi, E. ve Çöl, M. (2023). *Acil durumlar ve afetlerde halk sağlığı hizmetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yayınları No: 476.
- Dedeoğlu, N. (2017). Depremlerde sağlık hizmetleri, *Türk Tabipler Birliği*, <https://www.ttb.org.tr/565ygou>, Erişim: 19.09.2025.
- Dinçer, S. ve Kumru, S. (2021). Afet ve acil durumlar için sağlık personelinin hazırlıklı olma durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 32-43.
- Erdem, R. ve İzgüden, D. (2022). Sağlık hastalık ve sağlık hizmetleri. R. Erdem, S. Bostan, M. Özata (Ed.), *Sağlık hizmetleri yönetimi* içinde (s. 3-24). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güven, G. (2024). Sosyal politika ve sağlık politikaları kapsamında Türkiye'de afet yönetimi. İ. Erdem, A. Metin (Ed.), *Afetler, toplum ve sağlık hizmetleri (Sosyolojik yaklaşımlar ve uygulamalar)* içinde (s. 1-22). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hendrickson, R. G. and Horowitz, B. Z. (2016). Disaster preparedness. U: *Tintinalli JE, Ma O, Yealy DM, Meckler GD, Stapczynski J, Cline DM, Thomas SH, ur. Tintinalli's Emergency Medicine: A Comprehensive Study Guide*, 9.
- Karakuş, A., Polat, M. ve Taşkın, A. (2024). Türkiye-Kahramanmaraş depreminde sahra hastaneleri ve işlevleri: Hatay örneği. *Mevlâna Tıp Bilimleri Dergisi*, 5(1), 37-38.
- NCI, (2025). *Rehabilitation services*, <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/rehabilitation-services>, Erişim: 24.09.2025.
- OHSAD, (2013). *Özel hastaneler ve sağlık kuruluşları derneği sağlık hizmetleri deprem hazırlık rehberi*. <https://ohsad.org/wp-content/uploads/2024/02/OHSAD-Deprem-Plani.pdf>, Erişim: 19.09.2025
- Özcan, N. (2018). Sağlık kurumlarında risk yönetimi. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 2(1), 15-24.

- Özdikmen, T. (2019). *Afetve acil durum yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, M. K. ve Doğanalp Çoban, S. (2024). Sahra-acil durum hastaneleri. İ. Erdem, A. Metin (Ed.), *Afetler, toplum ve sağlık hizmetleri (Sosyolojik yaklaşımlar ve uygulamalar)* içinde (s. 81-94). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pourhosseini, S. S., Ardalan, A. and Mehrolhassani, M. H. (2015). Key aspects of providing healthcare services in disaster response stage. *Iranian Journal Of Public Health*, 44(1), 111.
- Sur, H. (2022), Türkiye’de sağlık hizmetlerinin gelişimi ve örgütlenmesi. R. Erdem, S. Bostan, M. Özata (Ed.), *Sağlık hizmetleri yönetimi* içinde: (s. 49-73). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- T.C. ÇSGB (2017). *Acil durum planı hazırlama rehberi*, https://www.csgeb.gov.tr/Media/vnfptwuo/acil-durum-planı-hazırlama-rehberi_mdb.pdf, Erişim: 25.09.2025.
- Tankül, M. (2007). *Sağlık hizmetleri yönetimi*. https://unis.karabuk.edu.tr/app_files/2024/03/KisiDokuman_Dosyalar_90_2da85849.pdf, Erişim: 24.09.2025.
- Tekin, E., Bayramoglu, A., Uzkeser, M. ve Cakir, Z. (2017). Evacuation of hospitals during disaster, establishment of a field hospital, and communication. *The Eurasian Journal Of Medicine*, 49(2), 137.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2011). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- THAPE, (2009). *Türkiye hastane afet planı eğitimleri*. https://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/kriz/belge/kitlesel_yaralanmalar_ve_saglik_yardimi.pdf, Erişim: 21.09.2025.
- Türkiye Afet Müdahale Planı (2021), <https://ashgmafetacildb.saglik.gov.tr/TR-81376/1-turkiye-afet-mudahale-planı-tamp.html>, Erişim: 20.09.2025.
- Ulu, A. (2017). Sağlığın temel kavramları. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(2), 32-41.
- Ulutaşdemir, N. ve Öztürk Çopur (2023). Afetlerde sağlık hizmetleri ve organizasyonu. N. Ulutaşdemir, E. Öztürk (Ed.), Çopur. *Afetlerde sağlık hizmetleri* içinde (s. 5-23). Ankara: İksad Yayınevi.
- UNDRR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction), (2017). *The Sendai Framework Terminology on Disaster Risk Reduction. "Contingency planning"*. <https://www.undrr.org/terminology/contingency-planning>, Erişim: 20.09.2025.
- United Nations (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030. https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrrren.pdf?startDownload=true Erişim: 19.09.2025.
- Ünal, A. K. ve Yılmaz, N. (2024). Afet dönemlerinde sağlık hizmetleri ve yönetimi: Paramediklerin deneyimleri üzerinden bir değerlendirme. İ. Erdem, A. Metin (Ed.), *Afetler, toplum ve sağlık hizmetleri (Sosyolojik yaklaşımlar ve uygulamalar)* içinde (s. 11-162). Ankara: Gazi Kitabevi.

Ünsal, H. ve Atabey, S. E. (2016). Türkiye’de acil durum ve doğal afetlerde sunulan sağlık hizmetlerinin finansmanı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1127-1138.

EDİTÖRLER VE YAZARLAR

Doç. Dr. İsa KALAYCI, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesinde doğmuştur. 2001 yılında Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığı lisans öğrenimini 2005 yılında tamamlamıştır. Aynı yıl aynı üniversitede başladığı Yüksek Lisans öğrenimini 2007 yılında “Atatürk Dönemi’nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)” konulu tez çalışmasıyla bitirmiştir. 2007 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD’de başladığı doktora öğrenimini 2014 yılında “Ortadoğu’dan Türkiye’ye Yapılan Göçler (Irak ve Suriye Göçleri) 1923-2000” başlıklı teziyle tamamlamıştır. Ocak 2009 yılında Araştırma Görevlisi olarak başladığı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ndeki akademik faaliyetlerine devam etmektedir.

Doç. Dr. Kadriye ŞAHİN, Mersin İli Silifke İlçesinde doğmuştur. İlk olarak 2000 yılında Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümünden mezun oldu. 2002 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Antropoloji Bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2003 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalında yüksek lisansı, 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalında ise doktoraı tamamladı. 2023 yılında Sosyal Antropoloji alanında doçent ünvanı aldı. Sosyal antropoloji, gıda antropolojisi, sağlık antropolojisi, göç, coğrafi işaretler ve felaketler konularında araştırmalar yapmış olup çok sayıda eser yayınlayan yazar, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü’nde akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Doç. Dr. Serpil KALAYCI, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji bölümünde lisans eğitimini tamamlamış, ardından Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalında yüksek lisans eğitime başlamıştır. Yüksek lisans eğitimin ardından Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalında doktora eğitime başlamış ve doktora eğitimi devam ederken Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2012 yılında yardımcı doçent, 2023 yılında Doçent unvanı almıştır. Halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalında görevine devam etmektedir. Yazarın hem biyoloji alanında hem de fen bilimleri eğitimi alanında çeşitli makaleleri, bildirileri ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

Dr. Ergin SERTEL, lisans, lisansüstü ve doktora eğitimini sosyoloji alanında tamamladı. 2005 yılında Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler Arap Alevileri (Ütopya Yayınevi) adlı çalışması yayımlandı. Laiklik, Sekülerlik tartışmaları ve Arap Aleviliği üzerine çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanmıştır. Din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, Arap Aleviliği, laiklik, sekülerleşme, muhafazakarlık ve ütöpic düşünce biçimi temel çalışma alanlarıdır.

Prof. Dr. Gazanfer KAYA, lisans ve lisansüstü eğitimini sosyoloji alanında tamamladı. Sinop Üniversitesi’nde öğretim görevlisi ve Adıyaman Üniversitesi’nde ise öğretim üyesi olarak çalıştı. 2014 yılı temmuz ayından beri Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. 2017 yılında Doçent ünvanını aldı. 2011 yılında Türkiye’de

Anayasalar ve Sivil Toplum/1961-1982 Anayasalarının Sosyolojisi (Ütopya Yayınevi) adlı ortak kitabı yayımlandı. 2013 yılında Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler/CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme (Ütopya Yayınevi) ve 2014 yılında Kentleşmenin Toplumsal Boyutları-Adıyaman Örneği (Ütopya Yayınevi) adlı kitapları yayımlandı. 2022 yılında Dert Yüğü Mekânlar-Kentlerin Sosyal Sorunları (Nika Yayınevi) adlı kitabın ortak editörlüğünü gerçekleştirdi. Cumhuriyetin Göçlerle Dolu 100 Yılı-100 Başlıkta Göç Yazıları (Cem Yayınevi) adlı kitap editörlüğünce 2023'te yayımlandı. 2024 yılında ise Cumhuriyetin 100. Yılında Çevre ve Toplum-Endişe De Var, Umut Da (Eğitim Yayınevi) adlı kitabın ortak editörlüğünü gerçekleştirdi. Toplumsal değişme, kentleşme, göç ve çalışma yaşamı Prof. Dr. Gazanfer Kaya'nın temel ilgi alanları olup, bu alanlarda makaleleri, bildirileri ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

Doç. Dr. Hasan TUNCER, 1988 yılında Adana'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Adana'da tamamladı. 2005 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi tarih bölümünü kazandı ve 2009 yılında buradan mezun oldu. 2011 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi eskiçağ tarihi anabilim dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2012 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde başladığı (eskiçağ tarihi alanında) yüksek lisans eğitimini "Roma İmparatorluğu Döneminde Kapadokya Bölgesi (M.S. I. ve II. Yüzyıllar)" isimli teziyle savunarak 2014 yılında bitirdi. 2014 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Eskiçağ Tarihi alanında doktora eğitimine başladı. 2019 yılında akademik çalışmaları için Almanya'nın Mainz kentinde yer alan "Akademie der Wissenschaften und Literatur" isimli akademide araştırmalarda bulundu. Buradan elde ettiğı belgelerle 2020 yılında "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokuma" isimli tezini tamamladı ve doktor ünvanı aldı. 2024 Şubat ayında UAK tarafından Doçent ilan edildi. Araştırmalarında özellikle eskiçağ tarihi, eski Anadolu tarihi ve Hititler üzerine yoğunlaşmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Muhammed Alptuğ HABİBOĞULLARI, 1998 yılında Gaziantep'in İslâhiye ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Hatay'da tamamladı. 2017 yılında lisans öğrenimi için Selçuk Üniversitesi, tarih bölümüne başlayıp 2021 senesinde mezun olmuştur. 2022 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başlamış olup 2025 yılında "*Erken Türk Halkları Kültüründe Hayvanların Yeri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*" adlı yüksek lisans tezi ile mezun olmuştur.

Yasemin İNCEER, 1998 yılında Hatay'da doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Antakya'da tamamlamıştır. Lisans eğitimini Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nde tamamlamış. Lisansüstü eğitimini yine Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinde Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "Orta Çağ'da Kadın Algısı" tezini yazarak tamamlamış ve Bilim Uzmanı unvanını almaya hak kazanmıştır. İnceer akademik çalışmalarını Orta Çağ Avrupa tarihi alanında sürdürmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf ÇELİK 1960'ta Antakya'da doğdu. İlk ve ortaokulu doğduğu şehirde tamamladı. Ancak çok istemesine rağmen ekonomik nedenlerle liseye gitme imkânı bulamadı. Yurt içinde ve yurt dışında yıllarca "kaynakçı ustası" olarak çalıştı. Yıllar sonra öğrenimine devam etmeye karar vererek Açık Öğretim Lisesi'ne kayıt yaptırıp 2002'de lise diplomasını aldı. 2005'te Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazanıp 2009'da bölüm ve fakülte birincisi olarak mezun oldu. Yüksek lisansını Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "50 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1316-1318 / M.1898-1901" adlı tezi ile 2012'de tamamladı ve tarih uzmanı oldu. 2014'te Mustafa Kemal Üniversitesi Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda açılan sınavı kazanarak Tarih Okutmanı olarak göreve başladı. Doktora eğitimini 2020'de Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "Memlükler Döneminde Antakya 1268-1516" adlı tezi ile tamamladı. Başta Antakya/Hatay tarihi olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış akademik çalışmaları bulunmaktadır. Halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Özge TOGRAL, 1989 yılında Üsküdar'da doğdu. 2011 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Akdeniz Üniversitesi'nde 2014 yılında "35 Numaralı No'lu Antalya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1309-1311)" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Akdeniz Üniversitesi'nde "19. Yüzyıl İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Limanlarında Kaçakçılık Faaliyetleri (Antalya, Alanya, Beyrut, Cebel-i Lübnan)" başlıklı teziyle 2020 yılında doktorasını tamamladı. Karabük Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak görevini yapan Togral, araştırmalarını Osmanlı Yakınçağ Tarihi, Akdeniz limanları, sosyo-ekonomik tarihi, kültür ve kent tarihi üzerine sürdürmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Metin DORA, 2005 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimini tamamlayarak 2008 yılında "Anadolu'da Başlangıcından MÖ 2. Binyılın Sonuna Kadar Taş Kaplar" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini almıştır. 2014 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak akademik kariyerine başlamıştır. 2018 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalında doktora eğitimine başlamış ve "Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Topluluklarında Savaş ve Çatışma" başlıklı teziyle doktora derecesini almıştır. Halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Prof. Dr. Mehmet DURUEL, 1973 yılında Antakya'da doğan Prof. Dr. Mehmet Duruel, ilk ve ortaöğrenimini Reyhanlı'da tamamladıktan sonra 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'ne girmiş ve 1995 yılında mezun olmuştur. 1998'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sosyal Siyaset alanında yüksek lisansını, 2004'te ise aynı enstitüde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanında doktorasını tamamlamıştır. Akademik kariyerine 1996 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nde başlayan Duruel, burada profesörlük unvanını almış; yüksekokul müdürlüğü, göç araştırmaları anabilim dalı başkanlığı ve rektör danışmanlığı gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. 2024 yılı itibarıyla İskenderun Teknik Üniversitesi Rektörlüğü görevini yürüten Duruel, sosyal politika, göç ve istihdam politikaları gibi konularda çok sayıda makale ve kitap bölümü yayımlamış; ulusal ve uluslararası projelerde araştırmacı olarak yer almıştır. Bunun yanı sıra, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda resmi arabuluculuk, ÖSYM ilçe sınav koordinatörlüğü ve İl İstihdam Kurulu üyeliği gibi önemli idari görevlerde bulunmuştur. Akademik ve uygulamalı çalışmalarını bölgesel kalkınma, sosyal refah ve istihdam politikaları alanlarında yoğunlaştıran Duruel hem bilimsel katkıları hem de kamu hizmetindeki rolleriyle dikkat çekmektedir.

Mehmet MUTLU, 1990 yılında Adana'da doğan Mehmet Mutlu, lisans eğitimini 2018 yılında Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamlamıştır. 2022 yılında Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı'nda "Çevre politikaları ekseninde bölgeler-arasıcılık: AB ve Orta Asya ülkeleri örneği" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi almıştır. Bu çalışmasında çevre sorunlarının bölgesel iş birliklerini nasıl etkilediği, ayrıca iklim değişikliğine bağlı olarak gelişen göç hareketlerinin AB-Orta Asya ilişkileri üzerindeki rolü gibi güncel konulara odaklanmıştır. Tezinden yola çıkarak 2023 yılında İKSAD Yayıncılık'tan "Orta Asya Ülkeleri, Avrupa Birliği ve Bölgeler Arasıcılık" adlı kitabını yayımlamıştır. 2024 yılında ise YAZ Yayıncılık tarafından yayımlanan "Sosyal Bilimler-Uluslararası İlişkiler- Bölge Çalışmaları" adlı kitapta "Çevre Sağlığı, Göç ve Kentleşme: Almanya'nın Afet Yönetimi ve AB Politikalarındaki Rolü" başlıklı kitap bölümüne katkı sunmuştur. 2024 senesinde İstanbul Üniversitesi'nden ikinci bir lisans derecesi alan Mutlu, bu sene Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden başarı ile mezun olmuştur. 2025 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi programında tezsiz yüksek lisans derecesini de başarı ile tamamlamış; aynı yıl, aynı üniversitenin Göç Araştırmaları Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisans programına başlamıştır. Akademik danışmanlığını Prof. Dr. Mehmet Duruel'in yürüttüğü bu programda eğitimine halen devam eden Mutlu, ayrıca özel eğitim kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Doç. Dr. Soner AKIN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi olup aynı zamanda HMKÜ Göç Araştırmaları Anabilim Dalı Başkanıdır. Lisans eğitimini 2002-2007 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamlamıştır. 2007-2010 yılları arasında Kara Harp Okulu

Savunma Bilimleri Enstitüsü'nde Teknoloji Yönetimi alanında tezli yüksek lisans yapmış ve bu süreçte Türk idare sistemi ile AR-GE yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ardından 2011-2016 yılları arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kamu Yönetimi alanında doktora yaparak Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde çevre ve sağlık bütünlüğü siyasetini konu alan bir model geliştirmiştir. 2011-2023 yılları arasında ise ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerleşim Arkeolojisi programında ikinci doktorasını tamamlamış, Türkiye'de arkeoloji araştırmalarını etkileyen faktörleri politik ekonomi perspektifinden analiz etmiştir. Çalışma alanları göç, kültür, sağlık, çevre politikaları, kamu yönetimi, Avrupa Birliği ve karşılaştırmalı siyaset olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış eserleri de bulunan Akın'ın, Prof. Dr. Şenol Adıgüzel ile 2025 senesinde birlikte kaleme aldığı "Göç ve Çevre Yönetiminin Kamu Politikaları ve Bütçesine Etkileri: Avrupa Birliği ve Üye Ülke Sayıştay Raporlarından Kanıtlar" adlı makalesi literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca "The Process of Brexit and Possible Models for EU and UK's Future" ile "Türkiye'nin Mülteciler Politikaları: Suriyeli Mülteciler Durumuna İlişkin Bir İnceleme" başlıklı çalışmaları da bilinmektedir.

Ökkeş Oğuzhan BAŞALAN, 1980 yılında Kilis'te doğan yazar ilköğretim ve ortaokul eğitimini Kahramanmaraş'ta, lise eğitimini ise 1998 yılında Kilis Lisesi'nde tamamladı. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İşletme Ana Bilim Dalından 2011 yılında lisans derecesi, 2024 yılında ise Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini aldı. Yazar, 2012 yılında Yargıtay 21. Hukuk Dairesi'nde Zabıt Kâtibi olarak görevine başlamış, 2015 yılından itibaren Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nde halen çalışmaya devam etmektedir.

Mustafa Doğukan BAŞALAN, İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Kilis'te tamamlayan yazar, önce Kilis 7 Aralık Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Bilgisayar Programcılığı' nı 2015'te tamamlamıştır. Sonrasında 2021 yılında İskenderun Teknik Üniversitesi Havacılık Yönetimi ile lisans derecesini almıştır. 2023 yılında ise Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İletişim Bilimleri ABD tezli yüksek lisansı alan dışı olarak kazanmış ve halen öğrenci olarak devam etmektedir.

Dr. Tarkan DÜZGÜNÇİNAR, 1974 yılında Çorum'da doğmuştur. Deniz Harp Okulu (Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi (Deniz İşletmeleri Yönetimi-Yüksek Lisans) ve Akdeniz Üniversitesinde (Eğitim Yönetimi, Teftiş ve Planlaması-Doktora) eğitimlerini tamamlamıştır. Deniz Kuvvetleri ve Sahil Güvenlik Komutanlığında komutanlık ve üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. Verona Üniversitesinde "Kültürler Arası Araştırmalar Merkezi"nde çalışmakta ve Antalya Bilim Üniversitesinde "Yönetim Becerileri" dersleri vermektedir. UNESCO Ocean Expert programı eğitmenidir. Araştırma Alanları; Eğitim Yönetimi ve Planlaması, Yetişkin Eğitimi, Mesleki Eğitim ve Meslek Analizidir. Evli ve bir çocuk babası olup İngilizce ve İtalyanca bilmektedir.

Doç. Dr. Mehmet BAHAR, 1968 yılında İzmit'te Dünya'ya gelen Mehmet BAHAR, ilk orta ve lise eğitiminin ardında yüksek öğretimini, 9 Eylül Üniversitesi, Aydın

Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulunda tamamladı. Akdeniz Üniversitesi'nden Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik alanında Yüksek Lisans ve Doktora derecelerine ve üniversitelerarası kurul başkanlığından Doçentlik unvanına sahiptir. 1985 yılından itibaren sektörün her kademesinde görev yaptıktan sonra ulusal ve uluslararası birçok otel zincirinde üst düzey yönetici olarak 2014 yılına kadar çalıştı. 2014-2019 yıllarında bir aile şirketi olan Celextravel'de aktif olarak çalıştıktan sonra, 2019 yılı itibarıyla sektörde kazandığı deneyimlerin yeni öğrencilere aktarılması amacıyla Kapadokya Üniversitesi'nde Sürdürülebilir Turizm Yüksek Lisans Programı program başkanlığı yapmaktadır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yürütmüş olduğu il turizm koordinasyon kurulları ile ortak hazırlanan "İl Turizm Yol Haritaları"nda "Ulusal Yazar" olarak görev almaktadır. Samsun, Van ve Kütahya illerinin hazırlanmış olan "Master Plan" çalışmalarında "Sürdürülebilir Turizm" konularında yazar olarak yer almıştır. Profesyonel Otel Yöneticileri Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Skal International Antalya Yönetim Kurulu Üyesi, Turizm Yazarları Derneği, Turizm Akademisyenleri Derneği, Turizm Mezunları Federasyonu ve Futuristler Derneği gibi birçok STK'daki üyelikleri ve görevleri aktif bir şekilde devam etmekte olup, vakit elverdikçe www.turizmdays.com adlı turizm portalında güncel konulara ait görüşlerini köşe yazısı şeklinde dile getirmektedir.

Dr. Öğretim Üyesi Tülâ Atay, İstanbul'da dünyaya geldi, lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler bölümünde tamamladıktan sonra bir süre Birleşik Krallık'ta dil eğitimi için bulundu. İletişim ve medya araştırmaları, kadın ve feminist çalışmalar ve göç araştırmaları konularında çalışmalar yapan Dr. Atay halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2026 yılında Bali'de on birincisi gerçekleştirilecek MEDCOM Konferansının eş-başkanlığını yürüten araştırmacı ECREA üyesidir. 6-20 Şubat 2023 depremlerinin ardından Antakya, Hatay'da yaşantısına devam ederek kentin gelişimi için sosyal sorumluluk çalışmalarında bulunan Dr. Atay, Dafne Avşar'ın annesidir.

Doç. Dr. Pınar Döner Güner, Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde koruyucu ve tedavi edici hizmetler, aile hekimliği alanında nitel araştırmalar, göç ve göçmen sağlığı, kronik hastalık yönetimi, birinci basamakta afet yönetimi, birinci basamakta sağlıkta yapay zekâ uygulamaları üzerine çalışan bir hekimdir. Klinik deneyiminin yanı sıra birçok kitap bölümü, bilimsel kitap ve ulusal–uluslararası dergilerde yayınlanmış aile hekimliği alanına yönelik ve multidisipliner makaleleri bulunmaktadır. Göç, nitel araştırma yöntemleri, birinci basamak sağlık hizmetleri, aile hekimliği uygulamaları ve afet sonrası sağlık yönetimi alanlarında ulusal ve uluslararası sözel sunumları bulunmaktadır. Çalışmalarına Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Aile Hekimliği Anabilim Dalında devam etmektedir.

Doç. Dr. Bennur Koca, 1978 yılında Osmaniye'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Osmaniye'de tamamladı. 1996 yılında Muğla Üniversitesi Hemşirelik bölümünü kazandı ve 2000 yılında buradan mezun oldu. 2002 yılında Muğla Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu'na öğretim görevlisi olarak atandı. 2007 yılında İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'na öğretim görevlisi olarak atandı. 2009 yılında Fırat Üniversitesi'nde başladığı (Halk Sağlığı Anabilim Dalı)

yüksek lisans eğitimini “İnönü Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sigara, alkol, madde kullanımı, madde kullanımına etki eden etmenler ve aileden aldıkları sosyal desteğin etkisi” isimli teziyle savunarak 2011 yılında bitirdi. 2012 yılında Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi’nde Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. 2013 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu İlk ve Acil Yardım Programına öğretim görevlisi olarak atandı. 2018 yılında “İlkokul öğrencilerinde sağlık inanç modeline dayalı eğitim programının oyun alanı kazalarından korunma davranışlarına etkisi” isimli tezini tamamladı ve doktor ünvanı aldı. 2022 Eylül ayında ÜAK tarafından Doçent ilan edildi. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu İlk ve Acil Yardım Programı’nda Doçent olarak görev yapmaktadır. Araştırmalarında özellikle Halk Sağlığı, İlk ve Acil Yardım, Afet Yönetimi, Sağlık Eğitimi, Çocuk Sağlığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

Doç. Dr. İzzet Erdem, 1989 yılında Konya’da doğdu. 2012 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü’nden mezun oldu. Aynı üniversitede sağlık yönetimi alanında 2014 yılında yüksek lisansını, 2018 yılında ise doktorasını tamamladı. 2015-2020 yılları arasında Aksaray Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü’nde araştırma görevlisi ve sosyal hizmet bölümünde doktor öğretim üyesi olarak görev yaptı. Erdem, 2020 yılından itibaren Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü’nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaya başlamış ve 2024 yılında doçent ünvanını almıştır. Aynı üniversitede görevine devam eden Erdem, sağlık politikaları, sağlık hizmetlerinde etik ve sağlık sosyolojisi alanlarına ilgi duymaktadır.